

THE REPRINT FROM THE "PANDIT."

॥ श्रीः ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

काशिकंराजकीयप्रधानपाठशालायां आङ्गलसं-
स्कृतविभागे अध्यापकेन जोश्यापा-
हृविश्वनाथ शास्त्रिण ।
संशोधितम् ।

इत्युपाह प्रोभूदत्त अग्निहोतरी संशोधिताद्वितीयावृत्तिः

SHRAUTAPADARTHANIRVACHANAM.

A DICTIONARY OF SACRIFICIAL TERMS,

edited by

VISHWANATH SHASTRI,

2nd Edition 1919.

Revised by

PT. PROBHUDATT AGNIHOTRI,

BENARES.

Printed and Published by H. N. Bagchi,
at the Medical Hall Press, Benares Cantt.,
for E. J. LAZARUS & Co., Proprietors,

All rights reserved. | 1919. [2nd edition, 1,000 copies.]

Price Rs. 6.

[मूल्यम् ६]

॥ श्रीः ॥

अथाकारादिक्रमेण पदार्थनामानि ।

पृष्ठा-पदार्थ-

ङ्काः । स्थानाङ्काः ।

२७२ २८६ अंशुपरिप्लावनम् ।

१८६ १८६ अंशुपात्रम् ।

१५२ १६२ अग्निचयनसङ्कल्पः ।

२० १६१ अग्निश्चरिधानम् ।

८८ ४८५ अग्निप्रणयनम् ।

५८ ३८४ अग्नीमन्थनम् ।

५८ ३८३ अग्निमन्थनीयोः ।

२७८ ४११ अग्निविहरणादिप्रैषः ।

३११ ४०६ अग्निष्टोमः ।

१८७ ४ अग्निष्टोमसङ्कल्पः ।

१८६ १ अग्निष्टोमारम्भकालः ।

१८६ २ अग्निष्टोमीयदीक्षानिर्णयः ।

१२५ ३७ अग्निष्टोमः ।

५८ ३८० अग्निसमारोपः ।

२ ११ अग्नि होत्रगात्रा ।

६५ ४१७ अग्निहोत्रशेषप्रशसनम् ।

७ ३८ अग्निहोत्रहवणी ।

४० ३३६ अग्निहोत्रहवणीजलनिनय-

नम् ।

६७ ४२२ अग्निहोत्रहोमः ।

६२ ४०७ अग्निहोत्रहोमोन्तमन्याधा-

नम् ।

पृष्ठा-पदार्थ-

ङ्काः । स्थानाङ्काः ।

६३ ४१३ अग्निहोत्रहोमारम्भः ।

२ ६ अग्नीत्

२४८ २०८ अग्नीष्टोमप्रणयनप्रैषः ।

२५३ ११ अग्नीष्टोमीयपशुः ।

११ ७१ अग्न्यलङ्कारणम् ।

६२ ४०५ अग्न्याधानम् ।

४२ ३५४ अग्न्याधानम् ।

६२ ४०८ अग्न्याधेयदक्षिणा ।

८८ ४८१ अग्न्युद्धरणपात्री ।

६८ ४०७ अग्न्युद्धरणेष्टिः ।

२२ १७७ अङ्गधारणा ।

१३७ १०४ अङ्गयागः ।

१६६ २०२ अङ्गसंस्पर्शनम् ।

१३६ ८८ अङ्गावदानप्रैषः ।

१३५ ८६ अङ्गाहरणप्रैषः ।

२ ८ अंगुलिपरिमाणम् ।

३३ २७२ अंगुलिपरिमाणम् ।

२८ २३६ अक्षः ।

२४८ २०६ अक्षवाक्यमसः ।

२८३ ३०२ अक्षवाक्यमसप्रभृतिभ-

क्षणम् ।

पृ० पदा०

२८० ३४८ अथवावाक्यमसौक्ष्मयनमै-

षः ।

२४७ १८६ अथवावाक्यमसौक्ष्मयनम् ।

२८४ ३४८ अथवावाक्यमसौक्ष्मयनमैषः ।

६३ ४१२ अजस्रधारणपक्षः ।

६३ ४१० अजस्राः ।

२४ २०६ अजस्रलिकरणम् ।

३०३ ४०८ अतिग्राह्यभक्षणम् ।

२६२ २४७ अतिग्रह्याणि ।

२४८ १८८ अतिग्राह्याणि ।

२६ २०७ अत्याक्रमणम् ।

२६७ २६८ अदाभ्यग्रहणम् ।

२६७ २६८ अदाभ्यग्रहोमः ।

२४८ १८७ अदाभ्यम् ।

२०-१६८ अधस्तादभ्यञ्जनम् ।

११५ ५४८ अधिकश्रोतामेष्टिः ।

१५ ११७ अधिवपनम् ।

१६ १२५ अधिग्रहणम् ।

२३-१८८ अध्वर्युकारणम् ।

१४५ १३८ अधिगुप्तैषः ।

१४५ १३७ अधिगुप्तैषमैषः ।

१ ३ अध्वर्युः ।

२२३ ११० अध्वर्युः कर्तृकर्मस्वावणम् ।

४८ ३३० अध्वर्युः कर्तृकर्मनित्यमाय-

• शिवाहोमः ।

२६ २१४ अध्वर्युः कर्तृकर्मवरप्रवरणम् ।

२६ २०८ अध्वर्युस्थानम् ।

२६ २१७ अध्वर्युवाग्नीध्रान्वाहः ।

पृ० पदा०

१७ १३१ अनधःपादनम् ।

२४१ १६८ अनसोक्ष्मपक्षभमे स्थापनम् ।

८८ ४८६ अनोक्तवर्ती (वृष्टिः) ।

१११ ५१६ अनुनिर्वापपौष्णेष्टिः ।

४३ ४४६ अनुमहरणम् ।

१६ १२८ अनुमन्त्रणम् ।

३६ २८८ अनुयाजप्रचारः ।

१४८ १५१ अनुयाजमैषाः ।

३६ २८७ अनुयाजवस्त्रिदाधानम् ।

३६ २८८ अनुयाजहोमः ।

३६ ३०० अनुयाजाः ।

२४ १८० अनुवचनम् ।

२८ २२८ अनुवाक्या ।

३२ २६७ अर्गः परिधि निनयनम् ।

१४ २०७ अन्तर्धानकटम् ।

२७३ २८२ अन्तर्यामपात्रहोमः ।

२७३ २८१ अन्तर्यामरश्मग्रहणम् ।

२१० ६७ अन्तर्गमननिषेधमैषः ।

२४ १८१ अन्तापत्तिः ।

२३८ १६० अन्तिमप्रवर्ग्यस्वन्धिशा-

लामुखीयोपस्थानम् ।

१४१ ११७ अन्तिमयूपोपस्थानम् ।

११४ ५४२ अन्नकामेष्टिः ।

११२ ५२८ अन्न क्लामेष्टिः ।

११३ ५३० अन्नपतित्वकामेष्टिः ।

११३ ५२८ अन्नाद्यकामेष्टिः ।

३४ २८३ अन्वाचनम् ।

१० ६८ अन्वाधानम् ।

५० पदा०

६७ ४२४ अन्वारम्भणीयेष्टिः ।
 १३ ८५ अन्वाहार्यः ।
 ३५ २८३ अन्वाहार्यदानम् ।
 ५ २४ अन्वाहार्यपचनः ।
 ३५ २८४ अन्वाहार्यमतिग्रहः ।
 १३ ८६ अन्वाहार्यस्थप्ली ।
 ३५ २८१ अन्वाहार्यवघ्राणम् ।
 ३५ २८० अन्वाहार्यवेक्षणम् ।
 १५५ १६८ अपकर्षः ।
 १०१ ५०५ अपकर्षिषः ।
 ८८ ४७८ अपसलैः पर्यावर्त्तनम् ।
 ३५ २८५ अपाननम् ।
 १२८ ५८ अषाढघट्टोमः ।
 १२८ ५६ अषाढयानि ।
 २६३ २५१ अपोनत्नीयानुवचनप्रैषः ।
 २६३ २५० अपोनत्नीयारम्भकहोमः ।
 २१ १६४ अपोहनम् ।
 २८४ ३३५ अपोक्षितशकलनिरसनम् ।
 २६५ २६१ अक्षानयननिवेदनम् ।
 २६ २१६ अभिक्रमणम् ।
 १७ १३२ अभिमन्त्रणम् ।
 १५ १०७ अभिनर्शनम् ।
 १८ १४६ अभिवाचनम् ।
 ११३ ५३६ अभिवापनिवृत्तीष्टिः ।
 २०० २७६ अभिवचणीम् ।
 ३०२ ४०४ अभिवचमैषः ।
 २६८ २७३ अभिवचार्यफलकाभिमर्शनम् ।
 २६८ २७१ अभिवचार्यसेवनम् ।
 २७१ २८५ अभिवचार्योषसेवनम् ।

५० पद ०

२७३ २८० अभिषुतुसोमनिवेदनम् ।
 २२ १८६ अभिद्विकारः ।
 ७२ ४४२ अभ्यञ्जनम् ।
 ५५ ३८३ अभ्यातानिः ।
 २३ १८७ अभ्यासः ।
 २५६ २२४ अभ्युपसादनम् ।
 २५६ २२२ अभ्युपसा ।
 ५७ ३८८ अरणीग्रहणम् ।
 ५० ३७३ अर्च्यम् ।
 २२ १६३ अवकर्षणम् ।
 ३१ २५६ अवदानम् ।
 १३६ १०० अवदानाभिमर्शनमन्त्रः ।
 ८८ ४८३ अवसृज्यः ।
 १७० २०८ अवभृथानुमन्त्रणमन्त्रः ।
 १६८ २०७ अवभृथीयवाक्यासादनम् ।
 ८८ ४८३ अवभृथेष्टिः ।
 २८४ ३७७ अवशिष्टसोमार्थमानम् ।
 २१ १७१ अवस्थानम् ।
 १७ १३८ अवहनम् ।
 २१३ ७८ अत्रान्तरदीक्षाप्रैषः ।
 ३३ २७४ अत्रान्तरेडा ।
 ६४ ४१४ अर्धविह्वलोदकधाराह-
 रणम् ।
 ५२ ३७८ अत्रोक्षणम् ।
 १५८ १७६ अत्रिव्याख्या-
 मैषमैषः ।
 १५८ १७५ अत्रव्याख्यामैषः ।
 ७ ३७ अष्टार्कपालादिपुरोडाशः ।
 १२ ८२ अष्टिदः ।

पृ० पद०

आ

२२ १८२ आक्रमणम् ।

२८ २२८ आगूः ।

२८ २३० आगूः ।

३० ४३४ आग्निवाक्यीष्टिः ।

२ ६ आग्नीध्रः ।

२४८ २०७ आग्नीध्रचमसः ।

२४६ १८० आग्नीध्रीयत्वरकरणम् ।

२५७ २२८ आग्नीध्रीमादिपञ्चकस-
मर्शनम् ।

२७५ २८८ आग्नेयपात्रे सोमग्रहणम् ।

१४६ १४१ आग्नेयाव्यभागप्रैषः ।

३०३ ४०६ आग्नेय्यातिश्रः श्राव्यहमचारः । २७६ ३०६ आध्वनीयान्युञ्जकरण-
मैषः ।२०५ २८८ आश्रयणस्थाख्यां सोम-
ग्रहणम् ।३०६ ४१५ आश्रयणे तृतीयसवनीय-
सोमग्रहणम् ।

२४ १८५ आचारः ।

२१ १७५ आचमनम् ।

५० ३७५ आचमनीयम् ।

१८ १५८ आश्रयग्रहणम् ।

३१ २५७ आश्रयभागौ ।

२६० ३६० आश्रयशस्त्रे सत्त्वः ।

८ ५८ आश्रयशस्त्री ।

७७ ४५८ आश्रयानिर्वाहः ।

१८ १५७ आश्रयवेक्षणम् ।

३८ ३११ आश्रयेडा ।

पृ० पद०

३८ ३१७ आश्रयेडामाशनम् ।

३८ ३१८ आश्रयेडामार्जनम् ।

३८ ३१६ आश्रयेडोपह्वानम् ।

१११ ७० आतिथ्येष्टिः ।

४१ ३४५ आत्ममार्जनम् ।

४२ ३५३ आत्ममर्शनम् ।

३०५ ४१४ आदित्यग्रहप्रचारप्रैषः ।

३०५ ४१३ आदित्यग्रहे श्रुतातद्व्य-
ग्रहणम् ।

१०८ ५०८ आदित्येष्टिः ।

४१ ३४४ आदित्योपश्रयानम् ।

२५५ २९८ आध्वनीयः ।

२७६ ३०६ आध्वनीयान्युञ्जकरण-
मैषः ।२७८ ३१५ आध्वनीयस्य हविर्धा-
ननीडे सादनम् ।

४२ ३५४ आधानम् ।

४८ ३६८ आधानसङ्कल्पः ।

२६७ २६७ आधावाः ।

७२ ४४१ आध्वनम् ।

१४४ १३५ आग्नीसूक्तानि ।

१७ १४० आग्नीषणम् ।

३४ २८५ आभ्यासमाभिनयनम् ।

२१ १७० आमन्त्रणम् ।

७८ ४६५ आमिक्षा ।

६१ २४१ आमिक्षाकुम्भयुपधानम् ।

५८ ३८२ आयतने संभारनिधानम् ।

५८ ३८१ आयतनोपलेपनम् ।

४० पदा०

११२ ५२४ आशुशकामेष्टिः ।

२१ १६७ आशुशकामेष्टिः ।

२५ २०४ आशुशकामेष्टिः ।

२७ २२५ आशुशकामेष्टिः ।

२७ २२५ आशुशकामेष्टिः ।

१७८ २२५ आशुशकामेष्टिः ।

१६३ १८२ आशुशकामेष्टिः ।
ममन्त्राः ।

१७८ २२५ आशुशकामेष्टिः ।

१७८ ३१३ आशुशकामेष्टिः ।
कम् ।

२८३ ३२८ आशुशकामेष्टिः ।

२८८ १८३ आशुशकामेष्टिः ।

१७८ २२६ आशुशकामेष्टिः ।
हमन्त्राः ।

१७८ २२८ आशुशकामेष्टिः ।

१५२ १६० आशुशकामेष्टिः ।

१६५ १८५ आशुशकामेष्टिः ।

१६७ २०३ आशुशकामेष्टिः ।

१६६ १८८ आशुशकामेष्टिः ।

• भिन्त्रणम् ।

१६५ १८६ आशुशकामेष्टिः ।

१६५ १८७ आशुशकामेष्टिः ।

२५८ २३४ आशुशकामेष्टिः ।

१६ १२२ आशुशकामेष्टिः ।

२३७ १५६ आशुशकामेष्टिः ।
स्वानम् ।

४ २१ आशुशकामेष्टिः ।

५० पदा०

४ २० आशुशकामेष्टिः ।

६८ ४३० आशुशकामेष्टिः ।

६० ३८७ आशुशकामेष्टिः ।

४ १८ आशुशकामेष्टिः ।

४१ ३४३ आशुशकामेष्टिः ।

६१ ४०२ आशुशकामेष्टिः ।

६१ ४०२ आशुशकामेष्टिः ।

६१ ४०० आशुशकामेष्टिः ।

७१ ४३८ आशुशकामेष्टिः ।

२८७ ३८३ आशुशकामेष्टिः ।

६

१४३ १२७ आशुशकामेष्टिः ।

८ ५२ आशुशकामेष्टिः ।

३४ २७८ आशुशकामेष्टिः ।

१४ १०१ आशुशकामेष्टिः ।

८ ५१ आशुशकामेष्टिः ।

३५ २७८ आशुशकामेष्टिः ।

३४ २८० आशुशकामेष्टिः ।

३३ २७१ आशुशकामेष्टिः ।

३३ २७६ आशुशकामेष्टिः ।

२३४ १५१ आशुशकामेष्टिः ।

१३ ८४ आशुशकामेष्टिः ।

१३ ८० आशुशकामेष्टिः ।

१३ ८३ आशुशकामेष्टिः ।

१११ ५१५ आशुशकामेष्टिः ।
मेष्टिः ।

१ १ आशुशकामेष्टिः ।

पृ० पदा०

उ

२८३ ३७१ उक्त्यनुतीयग्रहणम्
 २८२ ३६६ उक्त्यनुतीयग्रहणम् ।
 २७६ ३०२ उक्त्यनुतीयग्रहणम् ।
 ३०३ ३०३ उक्त्यनुतीयग्रहणम् ।

३० ३०३ उक्त्यनुतीयग्रहणम् ।

८५ ४७५ उत्तरः ।

५ २५ उत्तरः ।

११२ ७८ उत्तरमप्रयाजमैषमैष ।

३७ ३१३ उत्तरमखरः ।

६२ ४०४ उत्तरमकुमारणहोमः ।

३८ ३२६ उत्तरमार्हपत्यसमिदा-

धोनम् ।

२८ २५४ उत्तरपरिग्रहः ।

२२५ ११४ उत्तरपौर्णिमाहोमः ।

८५ ४७३ उत्तरवेदिनामः ।

८८ ४८४ उत्तरवेदिपरिधानम् ।

८८ ४८२ उत्तरवेदिप्रोक्षणम् ।

८८ ४८३ उत्तरवेदिप्रोक्षणम् ।

८७ ४७८ उत्तरवेदिसंस्कारः ।

१४ ११४ उत्तरवेद्यनुपस्थानम् ।

२८४ ३३४ उत्तरवेद्यवरोहणम् ।

२८४ ३३३ उत्तरवेद्यवरोहणम् ।

६ २६ उत्तरग्रोणिः ।

६१ २८८ उत्तरसर्वाङ्गिहोमः ।

२४० १६५ उत्तरसर्वाङ्गिहोमः ।
 नीहोमः ।

२४१ १६६ उत्तरसर्वाङ्गिहोमः ।

पृ० पदा०

१८३ २१ उत्तराशान्तिः

४२ ३५० उत्तराशान्तिः ।

२६ २८८ उत्तराशान्तिः ।

६५ ४१६ उत्तराशान्तिः ।

६ ३० उत्तराशान्तिः ।

१५ ११२ उत्तराशान्तिः ।

४५ १६० उत्तराशान्तिः ।

६६ ४१८ उत्तराशान्तिः ।
 दाधानम् ।

६६ ४१८ उत्तराशान्तिः ।

१० ३३५ उत्तराशान्तिः ।

१२ ८६ उत्तराशान्तिः ।

२५६ २२३ उत्तराशान्तिः ।

११८ ६ उत्तराशान्तिः ।

१५१ १५६ उत्तराशान्तिः ।

२४८ २०३ उत्तराशान्तिः ।

२५८ २३२ उत्तराशान्तिः ।

२६ २१० उत्तराशान्तिः ।

१८ १५३ उत्तराशान्तिः ।

६३ ४१२ उत्तराशान्तिः ।

६६ ४२० उत्तराशान्तिः ।

६७ ४२१ उत्तराशान्तिः ।

८३ ४८२ उत्तराशान्तिः ।

२२८ १३१ उत्तराशान्तिः ।

२२३ १११ उत्तराशान्तिः ।

१५ ११३ उत्तराशान्तिः ।

१६ १२० उत्तराशान्तिः ।

१२८ ६० उत्तराशान्तिः ।

७२ ४४४ उत्तराशान्तिः ।

पृ० पदा०

८ ४९ उपभूत ।

२२५ ११६ उभयमनपर्यागिनकरणम् ।

२२८ १२९ उपयमनम् ।

८८ ४८० उपयमनी ।

१३८ १०८ उपयाजमैषः ।

१३८ १०८ उपयाजाः ।

१२५ ३५ उपरैः ।

२४३ १७४ उपरवखननमैषः ।

२४५ १७८ उपरवसंस्कारः ।

२३३ १४५ उपरवाणां कालः ।

२४६ १७८ उपरवेषु फलकप्रतिष्ठापनम् १८९ ७. ऋत्विगाह्यानम् ।

३२ २६२ उपरिष्टादाहुतिः ।

८ ४५ उपला ।

२७ २२२ उपवेशनः ।

१२ ८० उपवेशः ।

२२८ १३३ उपशयौ ।

२३० १३७ उपसदिष्टिः ।

२२८ १३४ उपसदिष्टिस्तङ्कस्यः ।

२३१ १३८ उपसङ्क्षोमः ।

२२५ ११७ उपसादनाङ्गजपः ।

२०८ ६४ उपस्तम्भनम् ।

२०८ ६५ उपस्थानप्रीतीदयः ।

२४ १८४ उपहननम् ।

१२० १२ उपहननम् ।

७४ ४५२ उपहोमः ।

१२८ ६१ उपाकहणवर्हिः ।

१३१ ७६ उपाकरणवर्हिरग्रमक्षेपः ।

२८२ २८२ उपाङ्गुपात्रहोमः ।

२६८ २७५ उपाङ्गुपात्रहोमः ।

पृ० पदा०

२७० २७९ उपमंशुपात्रेप्रचमरसग्रहणम् ।

२७१ २८४ उपाङ्गुमवनप्रत्यभिष-

श्चनम् ।

२६ २१५ उपोत्थानम् ।

२२३ १०८ उभयकर्तृकघर्मस्त्रावणम् ।

३० ४४५ उभयवन्तः ।

८ ४२ उलूखलम् ।

१४४ १३० उपासानक्तामैषः ।

१८८ ३८ उष्णीषवेष्टनम् ।

ऋ

८८ ३७० ऋत्विगवरणम् ।

२८८ ३५५ ऋतुपात्रभक्षणम् ।

२८१ ३६५ ऋतुपात्रादिप्रक्षालनमैषः ।

२४८ १८८ ऋतुपात्रे ।

२८८ ३५३ ऋतुयात्रप्रचारः ।

२८८ ३५२ ऋतुयात्रविराममैषः ।

णु

७ ३६ एककपालः ।

८३ ४८१ एककपालयागः ।

७६ ४५६ एककपालहोमः ।

२६४ २५५ एकधनग्रहणम् ।

२६४ २५३ एकधनग्रहणार्थहोमः ।

२६४ २५६ एकधनाः ।

२४ १८२ एकश्रुतिः ।

ऐ

१६४ १८४ ऐन्द्रकुष्टिकश्रुहोम-

मन्त्राः ।

४० पदा०

- १५३ १६३ सेन्द्रपशुसङ्कल्पः ।
 २७५ ३०० सेन्द्रपात्रे सोमग्रहणम् ।
 १५८ १८० सेन्द्रयाज्यामैषमैषः ।
 २८२ ३२७ सेन्द्रवायवग्रहप्रचारः ।
 २७४ २८४ सेन्द्रवायवपात्रे रस-
 ग्रहणम् ।
 २४८ १८१ सेन्द्रवायवम् ।
 २८२ ३२६ सेन्द्रवायवे सोमग्रहणम् ।
 १८८ २३० सेन्द्रद्विःप्रचारः ।
 २८८ ३५४ सेन्द्राग्नग्रहग्रहणम् ।
 ३०३ ४०७ सेन्द्रातिग्राह्यप्रचारः ।
 १५८ १७८ सेन्द्रानुवाक्यामैषः ।

ओ

- ३३ २७३ ओष्ठनिर्माणः ।

औ

- १२३ २८ औत्तरवेदिकम् ।
 २४८ १८८ औत्तरवेदिकाण्युत्थानम् ।
 २४२ १७३ औदुम्बर्वावटखननमैषः ।

क

- ६० ३५ कपालानि ।
 १६ १२० कपालोपधानम् ।
 १६ २४५ करम्भः ।
 ७२ ४४३ कशिपुः ।
 ११२ ५२२ कामेष्टिः ।
 ११८ ५५८ कामेष्टिपदार्थः ।
 ११० ५१३ कामेष्टिप्रकृत्यनियमाः ।
 ४ १५ कुरहम् ।

४० पदा०

- १८८ ४० कुम्भकुरीराध्यहनम् ।
 २२६ १२२ कूचेलेपनार्जनम् ।
 ४२ ३५५ कृत्तमावटहोमः ।
 १८८ ४१ कृष्णविषाणा ।
 ७ ४० कृष्णाजिनम् ।
 १८२ २३७ कौकिलसौहार्दमणिहीतु-
 मैत्रावरुणकर्म ।
 २६५ २४२ क्रतुकरण होमः ।
 २७५ ५६ क्रयणाङ्गसोमोपस्थानम् ।
 २०६ ५७ क्रयणाभिमर्शनम् ।
 १०० ५०२ क्रोडीयेष्टिः ५
 ८८ ४८८ क्षामकावः ।

- ११२ ५२१ क्षामवदिष्टिः ।

- १११ ५१७ क्षैत्रपत्येष्टिः ।

ख

- १५३ १६७ खरः ।
 १६२ २४८ खरे गृहादिषादनम् ।
 २८१ २४ खरे खनीयाषादनम् ।

ग

- ५३ ३६५ गणहोमः ।
 ४ १६ गार्हपत्यः ।
 ६८ ४२८ गार्हपत्यपुनराधानम् ।
 २२५ ११५ गार्हपत्यादिपरिषेचनम् ।
 ५८ ३८५ गार्हपत्याधानम् ।
 ३ १२ गार्हपत्यायतनम् ।
 १११ ५१८ गुणः ।
 ५६ ३८५ गोपितृयज्ञः ।
 ५३ ३८२ गोपितृयज्ञानुष्ठानम् ।

पृ० पदा०

२३८ १५८ गोपचादेशः ।

४२ ३५२ गीमतीजयः ।

२८२ ३६८ ग्रहमुचारायप्रतिप्रस्थातृ-
प्रैषः ।

२७१ २८३ ग्रहरसावमार्जनम्

२६२ २४८ ग्रहभिमर्शनम् ।

२७० २८० ग्रहावेक्षणम् ।

२८५ ३८० ग्रहेषु माध्यन्दिनवखनीय-
सोमर्षणम् ।

२७३ २८३ ग्रहेषु रसानयनप्रैषः ।

२७१ २८१ ग्रहोन्मार्जनम् ।

१४१ ५३७ ग्रामकामेष्टि ।

२८४ ३७८ ग्रामस्तुते उष्णीषदानम् ।

२८४ ३७५ ग्रामस्तुतप्रैः ।

घ

२२० १०० घर्मदुषादोहनप्रकारः ।

२३६ १५५ घर्मपात्राच्छादनम् ।

२३६ १५४ घर्मपात्रोत्सादनम् ।

२२६ १२३ घर्मभक्षणम् ।

२२६ १०८ घर्मयागः ।

२२३ १०७ घर्महोमार्थदक्षिणांवा-
क्रमणम् ।

२२८ १२५ घर्मोत्सादनप्रैषः ।

२३७ १५७ घर्मोत्सादनवासप्रैषः ।

२१७ ८३ घर्मोपस्थानम् ।

२२१ १०२ घर्मोत्साम्नीक्षणम् (यागः १८१ २३६ जीक्रवन्तो ।

३०८ ४२२ घृतयाज्यासमुदित
सौम्यवह ।

पृ० पदा०

च

११३ ५३२ चक्षुष्कामेष्टिः ।

३१ २५२ चतुर्वक्षम् ।

३१ २५३ चतुर्वक्षम् ।

११८ ७ चतुर्गृहीतम् ।

३३ २७५ चतुर्धाकरणम् ।

३४ २८६ चतुर्धाकृतभागदानम् ।

३४ २८७ चतुर्धाकृतभागपरिहरणम्

२८७ ३४५ चमसभक्षणम् ।

२८४ ३३७ चमसानयनप्रैषः ।

२८७ ३४६ चमसाप्यायनम् ।

२८३ ३३९ चमसाजयनम् ।

१८ १४८ चक्रः ।

३१ २५८ चक्रपुरोडाशाद्यवदानम् ।

१२५ ३४ चषालः ।

१२६ ४० चषालावेक्षणम् ।

८५ ४७४ चातकाः ।

२३३ १४८ चातकालमध्यः ।

८५ ४७७ चातकालसंस्कारः ।

११३ ५३१ चिररोगमुक्तिकामेष्टिः ।

छ

१२० १४ छेदनप्रमुक्त ।

१२ ८५ छेदनम् ।

ज

५३ ३८२ जयादयः ।

११२ ५२३ जीवातुमुग्धी

८ ४६ जुहुः ।

पृ० पदा०

२६ २०८ लौहव आचारः ।

त ।

१४३ १२५ तनूनपात्रमैषः ।

३० २४६ तनूपात्रवन्तः ।

३७ ४५८ तन्त्रेण श्रीहिरयामा-

काशयणम् ।

२६२ ३७ तानूनरम् ।

२१२ ७१ तानूनरप्रावप्राणम् ।

२१२ ७३ तानूनरप्रावप्राणम् ।

२१२ ७१ तानूनरप्रावमर्शनम् ।

२४ १८६ तिर्यगाचारः ।

१४४ १३२ तिष्ठणां देवीनां मैषः ।

११ ७३ तीर्थपदार्थः ।

११ ७४ तीर्थपदार्थः ।

११ ७५ तीर्थपदार्थः ।

१७ १३५ तूष्णीम् ।

३७ ३०८ तृणमहरणम् ।

३०१ ३८८ तृतीयमहत्त्वतीयपात्र-
शोमग्रहणम् ।

२७० २७८ तृतीयरसग्रहणम् ।

३१० ४२५ तृतीयसवनम् ।

३०५ ४१२ तृतीयसवनसंस्कृत्यविवहः ।

३०४ ४११ तृतीयसवनारम्भकर्मैषः ।

३०७ ४१७ तृतीयसवनीयप्रचारः ।

३०८ ४१८ तृतीयसवनीयप्रस्थित-
याक्या प्रचारः ।

३०८ ४१८ तृतीयसवनीयहोतृसम-
प्रचारः ।

पृ० पदा०

३०७ ४१६ तृतीयसवनीयहोमः ।

१०८ ५१० तृतीयं वाक्येधपर्वः ।

१८७ १० तृतीयिनः ।

११२ ५२७ तेजस्कामेष्टिः ।

३० २४८ त्यागः ।

१५१ १६६ त्रिपशुसङ्कल्पः ।

१७७ २१८ त्रिपशुसुयाजमैषाः ।

१८१ २३४ त्रिपशुसुयाजमैषाः ।

२३१ १४० त्रिस्तनव्रतदोहनमैषः ।

२३१ १३८ त्रिस्तनव्रतमैषः ।

१३० ६७ त्वक्छेदनम् ।

१८ १४४ त्वग्ग्राहणम् ।

१४४ १३३ त्वष्टृमैषः ।

द

२४० १६४ दक्षिणधूरञ्जनम् ।

२२० ८८ दक्षिणरौहिणहोमः ।

६ २७ दक्षिणशोभिः ।

२३८ १६३ दक्षिणहविर्धानवर्त्तनी-
होमः ।

५ २४ दक्षिणग्निः ।

५ २३ दक्षिणाग्निपुरहम् ।

६८ ४२८ दक्षिणाग्निपुनराधानम् ।

३८ ३१८ दक्षिणाग्निप्रावरिचस्त-
होमः ।

५ २२ दक्षिणाग्नेरायतनम् ।

६० ३८६ दक्षिणाग्नेराधानम् ।

२८८ ३८२ दक्षिणानवनम् ।

२८८ ३८१ दक्षिणारम्भकहोमः ।

५०० पदाः

२८८ ३८३ दक्षिणाविभजनम् ।

२२ १७६ दक्षिणावृत्तिः ।

३०१ ३८७ दक्षिणावमनुदेयः ।

६ २८ दक्षिणावः ।

३०० ३८५ दक्षिणोत्तरवैभवकर्मणहोमः

३०० ३८६ दक्षिणोत्तरवैभवकर्मणहोमोप-

स्थानम् ।

११५ ५४८ दक्षद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ।

१४८ १८० दधिग्रहणम् ।

२६६ २६५ दधिग्रहणभारः ।

२८७ ३८५ दधिघर्मभारः ।

२८७ ३८६ दधिघर्मभक्तः ।

२८७ ३८२ दधिघर्मार्थदध्याहरणम् ।

२८ २४० दध्निः ।

१५ १०८ दध्नोत्तरः ।

१० ६४ दासपात्री ।

१३६ १०५ दिग्भोजः ।

१८७ ३४ दीक्षणीयेष्टिः ।

१८८ ४२ दीक्षाङ्गदण्डग्रहणम् ।

१८८ ३८ दीक्षाङ्गपत्नीसङ्ग्रहणम् ।

१८६ ३९ दीक्षाङ्गपवनम् ।

१८८ ३७ दीक्षाङ्गमेखलावन्धनम् ।

१८६ २७ दीक्षाङ्गपवनम् ।

१८७ ३२ दीक्षाङ्गशालाप्रवेशः ।

१८६ २८ दीक्षाङ्गस्नानपरिधाने ।

१८६ ३० दीक्षाङ्गाञ्जनम् ।

१८६ २८ दीक्षाङ्गाभ्यञ्जनम् ।

२०१ ४८ दीक्षाङ्गतमेवमावधि-

५०० पदाः

स्तानि ।

१८८ ३५ दीक्षाङ्गतवः ।

१८८ ४३ दीक्षितत्वज्ञापनम् ।

२०२ ४८ दीक्षितस्य यजमानस्य

शयनसम्पत्तिः ।

१८८ ३६ दीक्षोपवेशनम् ।

१८६ ३ दुर्वाहावः ।

११६ ५४२ दुरधर्मत्वाभावेष्टिः ।

८ ४५ द्रुपत् ।

३२ २६५ देवतादेयः ।

२५ २०३ देवताह्वानम् ।

२२८ १३६ देवपत्नी ।

५१ ३७७ देवयजनम् ।

४० ३७८ देवयजनवाचना ।

१८४ २३ देवयजनाध्यवसायः ।

१७१ २६३ देवशमितादौ ।

१४४ १३९ दैव्यहोतृप्रैषः ।

१५२ १५८ द्रोणकनयः ।

१८८ १५ द्वादशिकोविहारः ।

१४३ १२८ द्वारा प्रैषः ।

७० ४३५ द्वितीयपुनराधानम् ।

४ १४ द्वितीयमेखलावन्धनम् ।

२७० २७८ द्वितीयदण्डग्रहणम् ।

२८१ ३६२ द्वितीयस्तोत्रोपकरणम् ।

११५ ५४७ द्वितीयस्नानकामेष्टिः ।

११७ ५५८ द्वितीया चक्षुष्कामेष्टिः ।

११४ ५४० द्वितीया वशुष्कामेष्टिः ।

११५ ५५१ द्वितीयावध्यावर्धक-

पृ० पदा०

नेष्टिः ।

२६ १२१ द्वितीयाहुतिर्होमः ।

१८७ ८ द्वितीयिनः ।

२८२ ३२० द्वितीयोक्तव्यग्रहणम् ।

२८६ ३४२ द्विदैवत्यग्रहभक्षणम् ।

२८३ ३२० द्विदैवत्यग्रचारः ।

१३१ १४१ द्विस्तनव्रतदोहनमैषः

थ

२६० २३८ धानाकपालोपधानम् ।

२७८ ३१७ धिष्ययाचारणम् ।

२७८ ३१६ धिष्यये चक्रारविहारणम् ।

२७६ ३०३ ध्रुवस्यालीशोमग्रहणम् ।

८ ४८ ध्रुवा ।

३८ ३२८ ध्रुवात्पायनम् ।

२६ २१२ ध्रुवावमूजनम् ।

१० ६७ धृष्टिः

न

१४३ १२६ नराशंसमैषः ।

४३ ३१८ नान्दीशोधम् ।

१८५ २५ नापितमैषः ।

३४ २८४ नाभ्यालम्भनम् ।

२८ २४४ नाराशंसवन्तः ।

२८७ ३४७ नाराशंसवादनम् ।

१५ २०२ निगदः ।

१०० ५०० नित्यवस्था ।

१६ १२३ निधानम् ।

२१३ ७९ निहृवः ।

२७ २२० निरचनम् ।

पृ० पदा०

२७ २२१ निरचनः (मन्त्रः) ।

१५१ १५४ निकटीपशुः ।

१५ १०८ निर्वापः ।

१६ १३० निर्वापः ।

२१ १७४ निवोतम् ।

२५६ २२० नीलम् ।

२४७ १८५ नेष्ट्रधिष्यणम् ।

प

६१ ३८८ पञ्चमिच्छेमः

१३२ ७८ पञ्चशोता ।

७८ ४६२ पञ्चशोतृवाक्यानि

३९ २५४ पञ्चावन्तम् ।

३९ २५५ पञ्चावन्ती ।

२ ७ पत्नी ।

३८ ३२७ पत्नीनिष्क्रमणम् ।

२०० ४७ पत्नीयजनानव्रतपयः—

साधनम् ।

३८ ३२४ पत्नीयोक्तविमोचनम् ।

३८ ३२२ पत्नीवेदावाचनम् ।

६८७ ३३ पत्नीशालाप्रवेशः ।

३७ ३१४ पत्नीसंयाजप्रचारः ।

२ १० पदम् ।

३०५ १५ पञ्चरथोग्रहणम् ।

२६४ २५७ पञ्चेजनीग्रहणम् ।

२६३ १५२ पञ्चेजनीग्रहणार्थपञ्चा-

नवनम् ।

३१० ४२४ पञ्चेजनीजलस्त्रावणम् ।

२८७ ३५० पञ्चेजनीवहितपञ्चा-

पृ० पदा०

नयनम् ।

२६४ २५८ पञ्जेजन्यः ।

१८ १४८ पयसि चक्रः ।

१५२ १५८ पयोग्रहाः ।

१५५ १०१ पयोग्रहावादनम् ।

१७ १३८ परावपनम् ।

१५ ११५ परावपनम् ।

१६ १२६ पटिक्रमः ।

१६ १२७ पटिक्रमो ।

१२ ८४ पटिशङ्खम् ।

२२८ १२६ पटिचम्पणि ।

१३ ८१ पटिधिः ।

३६ ३०३ परिधयजनम् ।

१८४ ३७३ परिधयवहितनमन-
निधानम् ।

१६१ २४० परिवापकपालोपधानम् । १३४ ८८ पशुपुरोडाशानुवाक्या-

१६२ २४६ परिवापप्रपणम् ।

१२६ ४२ परितययणमैषः ।

१० ६८ परितसूदनम् ।

१२८ ५७ परितदणम् ।

१४ १०३ परिततरणम् ।

१२८ ५४ पर्यग्निकरणमैषः ।

१८ १४५ पर्यग्निकरणम् ।

१४४ १३६ पर्यग्निकरणम् ।

११ ७० पर्युक्तम् ।

४५ ३६३ पवनम् ।

६३ ४०८ पवनानेष्टिः ।

१५ १०६ पवित्रकरणम् ।

पृ० पदा०

८ ५६ पवित्रम् ।

११४ ५३८ पशुकामेष्टिः ।

१२१ १६ पशुकम्भी ।

१२२ २३ पशुदेवतासङ्कल्पः ।

१२७ ५१ पशुनियोजनम् ।

१३३ ८५ पशुपुरोडाशनिर्वापमैषः ।

१४७ १४७ पशुपुरोडाशप्रचारः ।

१४७ १४५ पशुपुरोडाशयाज्यामैषः ।

१४४ ८८ पशुपुरोडाशयाज्यामैषः ।

१४७ १४६ पशुपुरोडाशस्विष्ट-
कृतमैषः ।१३४ ८१ पशुपुरोडाशस्विष्टकृतमै-
षमैषः ।१३४ ८० पशुपुरोडाशस्विष्टकृतमु-
वाक्यामैषः ।१३४ ८८ पशुपुरोडाशानुवाक्या-
मैषः ।

१२१ २१ पशुपूर्वेष्टिः ।

१२६ ४५ पशुमार्याश्चिताहुनयः ।

१२८ ५२ पशुमोक्षणम् ।

१५१ १५४ पशुबन्धः ।

११८ १ पशुबन्धकालः ।

११८ ४ पशुबन्धसङ्कल्पः ।

१२१ १८ पशुरशनः ।

१२८ ५१ पशुबनस्रजम् ।

१४८ १५० पशुस्विष्टकृत्याज्यामैषः ।

१२७ ४७ पशुपाकरणम् ।

१२१ ७२ पशुसमुकमक्षेपणम् ।

सू० पदा०

११३ ८९ पञ्चवक्त्रग्रहणमैषः ।

१२४ ३० पञ्चवक्त्रमाकृतम् ।

१३६ १०१ पञ्चवक्त्रानुवाक्यमाकृतम् ।

१३६ ८ः पञ्चवक्त्रविधानम् ।

१३७ १०९ पञ्चवक्त्राभक्षणम् ।

१४ १०२ पाणिशर्मणम् ।

३०८ ४२३ पात्नीवतग्रहणम् ।

१४ १०४ पात्रावादनम् ।

१८८ ११ पादिनः ।

५० ३७२ पाद्यम् ।

११५ ५४४ पापक्षयकामेष्टिः ।

३२ २६३ पार्वणहोमः ।

२२ १८० पार्ष्णी ।

१२८ ५५ पाशुकर्षग्निकरणम् ।

१२५ २५ पाशुकप्राणाणि ।

१२२ २४ पाशुकपानावादनम् ।

८४ ४७२ पाशुकवन्धिकी वेदिः ।

१४० ११३ पाशुकसक्तुहोमः ।

१५० १५२ पाशुकसमिदाधानम् ।

१२३ २८ पाशुकसुगावादनम् ।

१३४ ८२ पाशुकहविरावादनमैषः ।

१३५ ८७ पाशुकहविरावादनम् ।

१४१ ११८ पाशुकार्णावैष्णवेष्टिः ।

४४१-११८ पाशुकार्णवेष्टिः ।

१४१ ११६ पाशुकादित्योपस्थानम् ।

४६ ३६४ पित्रजलम् ।

७३ ४४९ पित्रदानम् ।

७३ ४४७ पित्रनिरयणम् ।

सू० पदा०

७३ ४४८ पित्रद्विपितृयज्ञः ।

१०७-५०८ पित्रयेष्टिः ।

८ ४७ पिष्टोद्धपनी ।

११७ ५५७ पुंस्तवकामेष्टिः ।

४६ ३६७ पुण्याहवाचनम् ।

११३ ५३३ पुंस्तवकामेष्टिः ।

६८ ४२५ पुनराधानसम्भारः ।

६८ ४३२ पुनराधानहोमः ।

६८ ४२६ पुनराधानसम्भारकर्म ।

७० ४३३ पुनराधयेष्टिः ।

१८ १५८ पुनराहारः ।

३२ २६१ पुरस्तादाहुतिः ।

२१ १६३ पुरोडाशप्रकाशनम् ।

१८ १४७ पुरोडाशप्रवेष्टम् ।

१७ १४२ पुरोडाशः ।

२१ १६६ पुरोडाशोद्धावनम् ।

२८ २२८ पुरोनुवाकम् ।

२५१ २१८ पूतभृत् ।

२७६ ३८३ पूतभृत्पूरणमैषः ।

२८ २४१ पूर्यमासुः ।

६१ ४०३ पूर्याहुतिः ।

६२ ४०६ पूर्याहुतिसन्तसम्भवाधानम् ।

१८ १५१ पूर्वपरिग्रहः ।

१८८ १६ पूर्वशान्तिः ।

६४ ४१५ पूर्वाहुतिः ।

२२३ १२० पूर्वाहुतवक्त्रगार्हपत्या-

वेष्टकम् ।

२५ २०५ पूर्वग्निसंमार्गः ।

पृ० पदा०

- ८० ४६६ पृषदाउयग्रहणी ।
 ७८ ४६५ मृषदाउयग्रम् ।
 ४ १८ पृष्ठया ।
 ४ १७ हृष्ट्यासूत्रम् ।
 १४ १०५ पृष्ट्यास्तद्वन् ।
 १०१ ५०४ पैतृकवेदिः ।
 २४७ १८४ पोतुखरम् ।
 १०० ५०१ पौर्णदर्वहोमः ।
 २८ २४१ पौर्णमासः ।
 २५६ २२१ प्रभगः ।
 २८ २४२ प्रकृतिः ।
 २२८ १२८ प्रवरणी ।
 २२८ १३२ प्रवरणीयमहावीरः ।
 २३५ १५३ प्रवरणीयमहावीरपरि-
 पूरणम् ।
 ११० ३१४ प्रजाकाशेष्टिः ।
 १२७ ४८ प्रजातीयः ।
 ३२० १३ प्रजातम् ।
 ८० ४८६ प्रणीताग्न्यभिहोमः ।
 ४० ३३४ प्रणीताप्रणयननिनय-
 नम् ।
 ८ ५८ प्रणीताप्रणयनम् ।
 २८० ३५७ प्रतिगडः ।
 १८ १५० प्रतिपत्तिकर्म ।
 ८४ ४७१ प्रतिप्रवधाता ।
 १८६ २६ प्रतिप्रस्थातृनापितमैवः ।
 ८५ ४७६ प्रतिप्रस्थातृवेदिः ।
 १२७ ४६ प्रतिविज्ञपणुः ।

पृ० पदा०

- २२ १८४ प्रतिसन्धानम् ।
 ४५ ३६२ प्रतिसरः ।
 ४५ ३६१ प्रतिसरबन्धः ।
 ३१ २५८ प्रत्यञ्जनम् ।
 २६ २११ प्रत्याक्रमणम् ।
 २७ २२६ प्रत्याग्रावणम् ।
 २७ २२६ प्रत्यासृतम् ।
 १८ १४३ प्रत्युहनम् ।
 १८ १४४ प्रयनम् ।
 ११८ • २ प्रथमप्रयोगपूर्वकम् ।
 ३. १३ प्रथममेखलास्वरूपम् ।
 १८७ ८ प्रथमाः ।
 ३१ २६० प्रधानयागः ।
 २२ १८१ प्रपदम् ।
 ३१ २५१ प्रयाजशेषाभिषात्तम् ।
 ३० २४७ प्रयाजाः ।
 २५ २०० प्रवरः ।
 २५ २०१ प्रवरणम् ।
 २१५ ८२ प्रवरर्पणावस्थार-
 मोक्षणम् ।
 २२७ १२४ प्रवर्ग्यप्रायश्चित्ताहुति-
 मन्त्राः ।
 २३८ १६१ प्रवर्ग्यम् ।
 १८४ २२ प्रवर्ग्यसंभरणम् ।
 २१४ ८० प्रवर्ग्यवामग्र्यीसंभारनम् ।
 २२० ८८ प्रवर्ग्याङ्गगार्हपत्यो-
 पस्थावम् ।
 २१५ ८१ प्रवर्ग्यारम्भमैवः ।

पृ० पद०	पृ० पदा०
२१६ ८५ प्रवर्ग्योत्तरमहोमः ।	२५ १८० प्रादेशः ।
२२५ १९८ प्रवर्ग्योत्तरप्रविमाहुति- होमः ।	२५ १८८ प्रादेश्यकरणम् ।
२३४ १५० प्रवर्ग्योत्तरान्तिपाठः ।	८ ६० प्रायःपदार्थः ।
२२५ १९८ प्रवर्ग्योत्तरसिद्धाधानम् ।	८ ६१ प्रायश्चित्तम् ।
२३३ १४८ प्रवर्ग्योत्तरासनमेषः ।	३४ २८१ प्राशिक्षपटिहरणम् ।
७१ ४६८ प्रवासादागमनविधिः ।	३२ २६८ प्राशिक्षम् ।
७१ ४३७ प्रवासोपस्थानम् ।	३४ २८२ प्राशिक्षप्राशनम् ।
२२८ १३० प्रवृत्तनीयस्वरः ।	८ ५० प्राशिक्षहरणम् ।
१४२ १२२ प्रवृत्ताहुतयः ।	२७ २२७ प्रेषः ।
२८५ ३४१ प्रशास्त्रादिचमर्चनयनम् ।	१५ ११० प्रोक्षणम् ।
२४८ २०४ प्रशास्त्रचमर्चः ।	१७ १३४ प्रोक्षणो ।
१०८ ५०८ प्रसिद्धेष्टि ।	२८४ ३३६ प्रोक्षितसकलाभ्याधानम्
१६ ११८ प्रस्कन्दनम् ।	१७ १३३ प्रोक्तनम् ।
१२ ८० प्रस्तरः ।	१५ ११८ प्रोदनम् ।
३७ ३०८ प्रस्तरग्रहणम् ।	फ
३६ ३०४ प्रस्तराङ्गनम् ।	१३ ८८ फलीकरणम् ।
२८५ ३४० प्रस्थितयात्राप्रचारः ।	१४ ८८ फलीकरणम् ।
१२७ ५० ग्रहरणमेषः ।	३८ ३२० फलीकरणहोमः ।
• २३ २८८ प्राक्चरणः ।	• ब
१८८ १४ प्राक्चयः ।	११५ ५४५ बन्धादिमोक्षकोमेष्टिः
२१ १७३ प्राचीनावीतम् ।	१३ ८८ बर्हिः ।
७३ ४४८ प्रागभक्तः ।	१४३ १२८ बर्हिःमेषः ।
२५८ २३५ प्रातरंजुवाकादिमेषः ।	२० २६० बर्हिरास्तुरणम् ।
२८४ ३७४ प्रातस्चवनम् ।	२७ २२३ बर्हिरपस्पर्शनम् ।
२६८ २७० प्रातस्चवनार्थसोममान- करणम् ।	१४० ११२ बर्हिरुपोषणम् ।
२८१ ३२५ प्रातःचवनीयप्रचारः ।	३८ ३३१ बर्हिरुपदेशानुग्रहरणम् ।
	१३ ८८ बर्हिरुपस्पर्शनम् ।
	३२ २६८ बर्हिरुपरिधिनियनम् ।

५० पदा०

२५३ २१२ बहिर्वेदिभवनमैवः ।

२७७ ३८८ बहिष्पवमानस्तेजोपाक-
रणम् ।

२७७ ३०८ बहिष्पवमानारम्भक-
वाचनम् ।

२७७ ३०७ बहिष्पवमानारम्भकहोमः ।

३८ ४३१ बुद्धिमद्विन्दुमन्त्रा ।

४१ ३४० ब्रह्माकर्तृकनित्यमाय-
श्चित्तहोमः ।

२४८ २०० ब्रह्मब्रूमवः ।

११४ ५४१ ब्रह्मवर्चकामेष्टिः ।

१ ४ ब्रह्मा ।

१४६ १४४ ब्रह्मादिबपामार्जनम् ।

५६ ३८७ ब्रह्मोदननिर्वापः ।

५६ ३८८ ब्रह्मोदनप्राशनम् ।

२४८ २०५ ब्राह्मणाच्छ्विचमवः ।

२८३ ३७० ब्राह्मणाच्छ्विचमवप्रभृ-
न्निभक्षणम् ।

२४७ १८३ ब्राह्मणाच्छ्विचिधेयम् ।

भ.

३५ २८८ भागनिधानम् ।

३५ २८८ भागप्रतिग्रहः ।

११४ ५३८ भिक्षयज्ञाणद्वयप्राप्तिका-
मेष्टिः ।

११२ ५३५ भूतिकामेष्टिः ।

११५ ५४३ भूतिकामेष्टिः ।

म

१६६ २८१ मङ्गलनामाङ्गानम् ।

८ ५५ मदन्ती ।

१५ ८७ मदन्ती ।

२१२ ७५ मदन्तीपाचनम् ।

५१ ३७५ मधुपर्कः ।

५० पदा०

५१ ३७६ मधुपर्कपूजा ।

५७ ३१२ मधुमन्त्रः ।

२३२ १४२ मधुमोपसङ्गोमः ।

४६ ३६६ मन्त्रप्रोक्षणम् ।

४६ ३६६ मन्त्रमार्जनम् ।

१६ १२८ मन्त्राः ।

४६ ३६५ मन्त्राचमनम् ।

१२७ ४८ मन्त्रनमैवः ।

२४८ १८५ मन्त्रिपाचनम् ।

२७४ २८७ मन्त्रिपाचे सोमग्रहणम् ।

२८ २३८ मन्द्रस्वरः ।

१४७ १४८ मनातुल्यम् ।

३०१ ३८८ मरुत्वतीयग्रहद्वयप्रचारः ।

३०२ ४०० मरुत्वतीयग्रहप्रचारः ।

१०७ ५०८ महापितृयज्ञः ।

११५ ५४६ महायज्ञकामेष्टिः ।

१८० १८ महावीरः ।

२१८ ८४ महावीरप्रदक्षिणमनम् ।

२३२ १०६ महावीरमाकुनयनमन्त्राः ।

२१६ ८७ महावीरमादेशकरणम् ।

२१८ ८६ महावीरमेकैकमन्त्रः ।

२१६ ८८ महावीरवादनम् ।

२१७ ८९ महावीराङ्गपरिचक्षणम् ।

२१६ ८८ महावीराङ्गपूरणम् ।

२१६ ८६ महावीराङ्गनम् ।

२१८ ८५ महावीराङ्गायनम् ।

२२१ १०१ महावीरेणोपयःप्रक्षेपः ।

२२२ १०४ महावीरोत्पापनम् ।

२३२ १४३ महावेदिः ।

२३८ १६२ महावेदि करणम् ।

२३५ १५२ महावेदिगमनम् ।

२४८ १८८ महावेद्यां बहिर्वादि-
दनादिमैवः ।

५० पदा०

- ४८ ३६८ मातृकापूजनम् ।
 ३०२ ४०३ माध्यन्दिनसवनीयस्तो-
 त्रोपाकरणम् ।
 २८३ ३८१ माध्यन्दिनपवनीयार्च-
 नप्रकरणम् ।
 २८४ ३७६ माध्यन्दिनसवनीयप्रवे-
 शवाचनादि ।
 ३०४ ४१० माध्यन्दिनसवनम् ।
 ३०२ ४०१ माध्यन्दिनसवनीयना-
 रायसंवादनम् ।
 २८१ ३६३ माध्यन्दिनसवनीयनि-
 र्वाहः ।
 २८८ ३८७ माध्यन्दिनसवनीयप्रचारः
 २८५ ३७८ माध्यन्दिनसवनीयाभि-
 वन्दः ।
 २९८ ३८८ माध्यन्दिनीयचमोक्ता-
 यनप्रैषः ।
 २८८ ३८७ माध्यन्दिनीयप्रस्थितया-
 स्यामैषः ।
 २८८ ३८८ माध्यन्दिनीयशुक्रा-
 सन्धिप्रैषः ।
 ६३ ४८८ मातृतीप्रचारः ।
 ८३ ४८८ मातृतीभागः ।
 ८५ ४७६ मातृतीवेदिः ।
 २४४ १७७ मार्जालीयः ।
 २४७ १८७ मार्जालीयधिष्णयम् ।
 ७९ ४५८ मार्जालीयः ।
 ३०२ ४०२ माहेन्द्रग्रहग्रहणम् ।
 ३०३ ४०५ माहेन्द्रग्रहप्रचारः ।
 ३८ ३२५ मुखनिर्माणम् ।
 २७ २१८ मुखसंमार्गः ।

५० पदा०

- ८ ४३ मुखसम् ।
 ८ ५३ मेखसम् ।
 २४१ १६८ मेखयां हविर्धानप्रथनम् ।
 २६४ २५४ मैत्रावरुणचर्मसूपरक्षणम् ।
 २८२ ३६७ मैत्रावरुणचर्मसादिभ-
 षणम् ।
 १४३ १२३ मैत्रावरुणदण्डप्रदानम् ।
 २७७ २८२ मैत्रावरुणधिष्णयम् ।
 २७४ २८५ मैत्रावरुणपात्रे रसग्र-
 हणम् ।
 २८२ ३२८ मैत्रावरुणप्रचारः ।
 २४८ १८२ मैत्रावरुणम् ।
 य
 ११८ ३ यजनीयदिनम् ।
 १ २ यजमानः ।
 ४१ ३४८ यजमानकर्तृकगार्हप-
 त्योपस्थानम् ।
 ३५ २८२ यजमानकर्तृकान्वाहार्या-
 वेक्षणम् ।
 २३७ १५८ यजमानचर्मोपस्थानम् ।
 २४८ २०२ यजमानचमवः ।
 ३२ २७७ यजमानभागः ।
 ३८ ३२८ यजमानभागप्राशनम् ।
 २०० ४४ यजमानशासनम् ।
 २१३ ७८ यजमानशासनम् ।
 ५ २६ यजमानस्थानम् ।
 २८ ३२२ यजमानस्य सदस्युप-
 वेशनम् ।
 १६५ १८८ यजमानवस्त्रवस्त्रार्चनम् ।
 ४१ ३४७ यजमानवर्षनम् ।
 ११५ ३५० यज्ञकामेष्टिः ।

सू० पदाः

- १५ १११ यज्ञपात्राणि ।
 १५ ११६ यज्ञयोगमन्त्रः ।
 ४२ ३४८ यज्ञविमोक्तः ।
 ४२ ३५१ यज्ञस्य पुनरात्मनः ।
 १५ १११ यज्ञायुधानि ।
 २१ १७२ यज्ञोपवीतम् ।
 २६ २९३ यथीयतनवादनम् ।
 २२२ १०५ यथोपपादनम् ।
 २८ २३८ यमाः ।
 ४५ ४५५ यवाग्रमणेष्टिः ।
 २८ २३३ याज्या ।
 १२४ ३१ यूपप्रक्षालनम् ।
 १२४ ३२ यूपमोक्षणम् ।
 १२० १० यूपयोग्यशाखोपस्थानम् ।
 १२१ १० यूपरचना ।
 १२४ ३३ यूपशकलप्रक्षेपः ।
 १२० ११ यूपशाखाञ्जनम् ।
 १२६ ४४ यूपसंस्कारः ।
 १२६ ४९ यूपसंहननम् ।
 १२५ ३६ यूपान्नमैवः ।
 १४२ १२१ यूपान्ननीयाः ।
 १४२ १२० यूपान्ननीयानुवचनम् ।
 १२२ २६) यूपान्नपटः ।
 १२३ २७) यूपान्नपटपरिक्षेपनम् ।
 १२३ २८) यूपान्नपटपरिक्षेपनम् ।
 १२० १५ यूपवहणम् ।
 १२० ८ यूपान्नपटः ।
 १२६ ३८ यूपोपवृत्तम् ।
 १२६ ३८ यूपोपवृत्तम् ।
 १२६ ३८ यूपोपवृत्तम् ।
 ११० ६५ योक्तम् ।
 १ १२४ योगः ।

सू० पदाः

- २४२ १७० ररांटी ।
 ११३ ५३४ रवकासेष्टिः ।
 १११ ५१८ राक्षोमेष्टिः ।
 ५५ ३८४ राक्षभृतः ।
 ११२ ५२६ रक्षासेष्टिः ।
 २१६ ८७ रक्षोपशूदनम् ।
 २८ २३४ रेफः ।
 १८९ २० रोहिणकपालः ।
 २१५ ८३ रोहिणपुरोडाशप्रपणम् ।
 २१५ ८४ रोहिणपुरोडाशप्र-
 दानम् ।
 ११७ ३५६ सवधद्विरवयेष्टिः ।
 १६७ २०४ सोमादिसंमर्शनम् ।
 १२ ७८ वरुणापीकसम् ।
 १४४ १३४ वनस्पतिमैवः ।
 १३७ १०६ वनस्पतिभागः ।
 १४७ १४८ वनस्पतिमात्रमैवः ।
 १३१ ६८ वपाः ।
 १३२ ८० वपायुयाज्यामैवः ।
 १३१ ४० वपामक्षालनम् ।
 १३३ ८२ वपामक्षारः ।
 १३१ ७१ वपामक्षितपनम् ।
 १३३ ८३ वपामक्षितपनम् ।
 १३३ ८२ वपायागः ।
 १३६ १३३ वपावाज्यामैवः ।
 १३२ ८९ वपायाज्यामैवः ।
 १३२ ७६ वपरक्षारणम् ।
 १३२ ७५ वपायज्यामैवः ।
 १३२ १८ वपामक्षणी ।

५० पदा०

- १३३ ८३ वषात्रपणमुहरणम् ।
 १३२ ७७-वषात्रादनम् ।
 १३१ ६८ वषोत्सेदनम् ।
 १३१ ६८ वषोत्सरणम् ।
 ४३ ३५८ वरः ।
 १८८ १७ वराहविहृतम्
 ८८ ४८५ वरुणप्रयागः ।
 ८३ ४७० वरुणप्रयागसम्भाराः ।
 १८० १८ वषमीकवषा ।
 २८ २३३ वषट्कारः ।
 २८ २३१ वषट्कारः ।
 ३० २४८ वषट्कारानुमन्त्रणम् ।
 २५१ २०८ वषतीवरीग्रहणम् ।
 २५३ २१० वषतीवरीवादनम् ।
 २५३ २१३ वषतीवरीस्थापनम् ।
 २६५ २६३ वषतीवरीदिहविधान-
 मवेशनम् ।
 १३६ १०३ वषाहोमः ।
 ११३ ५३५ वसुक्तामेष्टिः ।
 २४ १८३ वाजिनम् ।
 ७८ ४६५ वाजिनः ।
 ८१ ४६८ वाजिनयोगः ।
 १६८ २०६ वायव्यानि ।
 १४१ ११५ वायव्ययानम् ।
 ८३ ४८० वारुणीप्रचारः ।
 ८३ ४८० वारुणीयानः ।
 १२० ६४ वायव्यदिनिमित्ताहुतयः
 २८ २४३ विकृतिः ।
 ७१ ४३६ विच्छिन्नान्याधानम् ।
 ७२ ४४५ विधुरः ।
 २० १६२ विधूतिः ।
 ७५ ४५३ विररजो ।

५० पदा०

- ५० ३७१ विहरपदार्थः ।
 ४१ ३४१ विष्णुकर्मक्रमणम् ।
 ४१ ३४२ विष्णुक्रमाः ।
 ६३ ४१२ विहरणपक्षः ।
 ६३ ४११ विहरणम् ।
 २ ८ विहारः ।
 २२ १७८ विहारव्यावृत्तिः ।
 ३६ ३०१ वीतवत्पदागताः ।
 ३० २५० वीतवत्पदागताः ।
 २६८ २७४ वृद्धिवाचनम् ।
 ४३ ३५८ वृद्धिवाचनम् ।
 १० ६३ वेदः ।
 १० ६६ वेदपरिवाचनानि ।
 ३८ ३२१ वेदवाचनम् ।
 ३८ ३२३ वेदयिरःकरणकनाभ्या-
 सभनम् ।
 ४० ३३७ वेदस्तरणम् ।
 ६ ३३ वेदिः ।
 १८ १५२ वेदिकरणः ।
 १८ १५५ वेदिकरणम् ।
 २३३ १४७ वेदिकारमैषः ।
 २६५ २६० वेद्या पञ्चजनीवादनम् ।
 ६ ३१ वेद्या दक्षिणं पार्श्वम् ।
 ६ ३२ वेद्युत्तरपार्श्वम् ।
 २१७ ८२ वैकल्यपरिधिपरिधानम्
 ३८ ४०१ वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।
 ३०८ ३६४ वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।
 २८१ ३६१ वैश्वदेवग्रहे शोमग्रहणम्
 ८३ ४६८ वैश्वदेवपर्व ।
 ७७ ४६१ वैश्वानरपार्जन्या ।
 २८ २३५ वयज्जनानि ।
 १०२ ५०६ वयपक्रमणम् ।

५० पदा०

१६६ २०३ व्यस्तव्याहृतिहोमः ।

२५ १८८ व्यूहनम् ।

११ ७२ व्रतग्रहणम् ।

१८५ २४ व्रतम् ।

२०२ ५० व्रतसंज्ञकपयोभक्षणम् ।

११ ७२ व्रतोपायनम् ।

७५ ४५१ व्रीह्याग्रयणेष्टिः ।

श

३७ ३११ शंयुवाकः ।

३७ ३१० शंयुवाकमैवः ।

२८० ३५६ शंसनार्थाध्वयुग्मश्नः ।

२०८ ६३ शकटपरिवहनम् ।

२०८ ६२ शकटे सधमस्थापनम् ।

२२४ ११२ शकलक्षारकम् ।

२२४ ११३ शकलानुमहरणम् ।

११६ ५५४ शलकृष्णलोष्टिः ।

२२८ १२८ शफे ।

१३५ ८३ शमितृमृशेनोतरे ।

१२८ ६२ शमितृमैवः ।

७ ४१ शम्पा ।

२८० ३५८ शस्त्रमायश्चक्षुस् ।

२८० ३५८ शस्त्रान्तेवाचनम् ।

१२ ८१ शीखापवित्रम् ।

११ ७६ शीखाहरणम् ।

१२८ ५८ शामिचः ।

१८८ १३ शालामवेशः ।

१३३ ८६ शालामुखीयः ।

२२४ २८६ शुक्रभावे रसग्रहणम् ।

२४८ १८४ शुक्रपाचम् ।

८८४ ३३२ शुक्रामन्यग्रहणम् ।

२८५ ३३८ शुक्रामन्यप्रचारः ।

१०८ ५११ शुक्राङ्गीरीयपर्व ।

५० पदा०

१३ ८० शुल्वम् ।

१३ ८८ शुल्वम् ।

७ ३८ शूर्पम् ।

२१८ २०१ शूलकुर्मः ।

७४ ४५३ श्यामाकाशयणेष्टिः ।

१२ ८३ श्वपरशुः ।

ष

३३ २७७ षड्वत्सम् ।

१२० ८ षडहोता ।

१०५ ५०७ षण्मनसकलराटः ।

स

१२८ ६३ संज्ञपनम् ।

१३० ६६ संज्ञपनपुत्राद्यायनम् ।

१३० ६५ संज्ञपनाहुतिः ।

११६ ५५३ संज्ञानीष्टिः ।

५२ ३८० संभागः ।

५२ ३८१ संभारसंभरणम् ।

१७ १४१ संवपनम् ।

८ ५४ संवापः ।

४१ ३३८ संस्थाग्रपः ।

११८ ५ सङ्कल्पः ।

८० ४८७ सङ्कवरः ।

२४३ १७५ सदः ।

२८२ ३२३ सदसि प्रसर्पणम् ।

२८५ ३३८ सदसिब्रह्मादिवसनवनम् ।

११२ २२ सद्यस्कालपशुप्रकारः ।

२४४ १७६ सदोभिमर्शनम् ।

२३ १८८ सन्ततम् ।

२८ २३७ सन्ध्यक्षराणि ।

११ ७७ सन्नयन् ।

२०० ४५ सनिः ।

२०० ४६ सनियान्नम् ।

४० पदाः

८७ ४८८ समाधननम् ।

८८ ४८९ समाधननम् ।

९० ११७ समाधननम् ।

९५ ११४ समाधननम् ।

१८ १५६ समित् ।

१४३ १२४ समित्प्रैषः ।

१३ ८२ समिधः ।

४० ३३३ समिष्टयजुः ।

४० ३३२ समिष्टयजुर्दोमः ।

२१० ६८ सम्भाराः ।

१५८ १७८ सरस्वतीवाक्यामैषः ।

१५८ १७७ सरस्वतीनुवाक्यामैषः ।

२१८ ८७ सर्वकर्तृकचर्मोपस्थानम् ।

२७८ ३१४ सर्वपात्रस्थसोमानां प्रत्ये-

कमुपस्थानम् ।

२७८ ३१२ सर्वपात्रस्थसोमोप-

स्थानम् ।

५६ ३८६ सर्वोपधिहोमः ।

२६१ २४४ सवनीयधानाग्रपणम् ।

२५८ २३३ सवनीयपञ्चहोतृहोमः ।

२८० ३२० सर्वनीयपञ्चवपाग्रवारः ।

२६० २६७ सवनीयपुरोडाशनिर्वपः ।

२६० २६८ सवनीयप्रातर्दोहः ।

२७८ ३१८ सवनीयपुष्ट्यास्तरणम् ।

२७८ ३१८ सवनीयाङ्गमैत्रावरुणा-

दिप्रवरणम् ।

२६१ २४३ सवनीयाभिहावाजिन-

करणम् ।

२८६ ३४३ सवनीयेडाभक्षणम् ।

२८० ३२१ सवनीयैः सह पशुपुरो-

डाशनिर्वपः ।

११० ५१२ सवनेष्टिः ।

१०७ ४८८ सवात्ये ।

४० पदाः

२२ ११७ सवयावृत ।

८८ ४८९ सान्तपनेष्टिः ।

१२ ७८ सान्ताप्यम् ।

२० १८५ सामिधेयः ।

१६४ १८३ सारस्वतकुम्भिकशफहोम-

मन्त्राः ।

२७८ २२८ सारस्वतहविःप्रचारः ।

६७ ४२३ सारस्वतहोमः ।

२२१ १७३ सिद्धधर्ममहावीरग्रहणम्

२५६ २२७ सुतयारम्भप्रैषः ।

२५६ २२५ सुतयार्थमबोधनम् ।

२५६ २२६ सुतयार्थमबोधनम् ।

२५५ २१७ सुतयावकूल्यः ।

२५४ २१४ सुतयासामग्र्योक्तपादनप्रैषः

१११ ५२० मुरभिमदिष्टिः ।

१६२ १८१ सुराग्रहप्रचारः ।

१६० १८६ सुराग्रहभक्तविधिः ।

१५८ १८३ सुराग्रहवाक्यामैषप्रैषः ।

१५८ १८४ सुराग्रहहोममन्त्रो ।

१६० १८५ सुराग्रहहोमानुमन्त्रणम् ।

१५२ १५७ सुराग्रहाः ।

१५८ १८२ सुराग्रहानुवाक्यामैषः ।

१५४ १७३ सुराग्रहोपस्थानम् ।

१६१ १८७ सुराधारोपस्थानम् ।

१५५ १७० सुगपयसोरुपवणम् ।

१५६ १७२ सुराख्यानीयपञ्चोदहावा-

दनम् ।

३७ ३०६ सूक्तवाक् ।

३६ ३०५ सूक्तवाक्यमैषः ।

२०६ ६१ सोमक्रयणम् ।

२०५ ५४ सोमक्रययज्ञमनम् ।

२०४ ५३ सोमक्रययज्ञमन्त्रणम् ।

२०५ ५२ सोमक्रयाहुतिः ।

सू० पदा०

२७६ ३०४ सोमद्रव्यरक्तन्दनामु-

सञ्चमम् ।

१८७ ६ सोमप्रवाकः ।

१८७ ५ सोमप्रवाकवरणम् ।

२११ ६८ सोममधुवर्कः ।

२५८ २३१ सोमराजोपावरोद्दणम् ।

२७६ ५८ सोमविमानम् ।

२०६ ५८ सोमवेष्टनम् ।

२०२ ५१ सोमसोधनादिमैषाङ्गहोतः ।

२१२ ७६ सोमाप्यायनम् ।

२७२ २६८ सोमाभिषवत्तृतीयपर्यायः ।

२७२ २८८ सोमाभिषवत्तृतीयपर्यायः ।

२७२ २८७ सोमाभिषवप्रथमपर्यायः ।

२०५ ६० सोमावेक्षणम् ।

२०८ ६६ सोमावग्दीप्रतिष्ठापनम् ।

२५८ २३६ सौत्यपुरोडाशीयपात्र-
सादनम् ।

२६१ २४२ सौत्यपुरोडाशीयसंवापः ।

२५५ २१५ सौत्यसायश्चोद्दकरणम् ।

२५५ २१६ सौत्येष्टमावर्हिः सम्भरणम् ।

१५१ १५५ सौत्रामणीकालः ।

१७५ २१८ सौत्रामणीदेवतावाहनम् ।

१५७ १७४ सौत्रामणीपशवः ।

१५८ १८१ सौत्रामणीपशुप्रपणमैषः ।

१५५ १६८ सौत्रामणीपाशुकपात्राणि ।

११२ १६४ सौत्रामणीपूर्वपशुः ।

१७५ २१७ सौत्रामणीपूर्वाङ्गा-
दित्येष्टिः ।

१७३ २१६ सौत्रामणीपूर्वाङ्गैन्द्रपशुः ।

१५३ १६५ सौत्रामणीपूर्वेष्टिः ।

१७८ २२३ सौत्रामणीप्रधानैन्द्रव-
यायागः ।

१७२ २१५ सौत्रामणीप्रयाजमैषाः ।

सू० पदा०

१७२ २१४ सौत्रामणीप्रयाजाः ।

१५२ १६१ सौत्रामणीवृद्धेष्टः ।

१७० २१० सौत्रामणीवृद्धेष्टिधमहा-
पितृयज्ञः ।

१७८ २२२ सौत्रामणीवारस्वतयागः ।

१८० २३५ सौत्रामणीवृक्काकमैषः ।

१६२ १८८ सौत्रामण्यङ्गपितृपस्थानम् ।

१६१ १८८ सौत्रामण्यङ्गपितृतर्पणम् ।

१६२ १८० सौत्रामण्यङ्गपैतृकहोमः ।

१८० २३३ सौत्रामण्यङ्गवारुणपुरो-
डाशयागः ।

१८० २३२ सौत्रामण्यङ्गवाग्विप्रपुरो-
डाशयागः ।

१८० २३१ सौत्रामण्यङ्गैन्द्रपुरोडाश-
यागः ।

११८ २०८ सौत्रामण्यवभृथाहुतयः ।

१७८ २२१ सौत्रामण्यवभृथनयागः ।

१७७ २२० सौत्रामण्यवभृथनानुवाक्या

१७१ २११ सौत्रामण्युत्तराङ्गैन्द्रपशुः ।

१७१ २१२ सौत्रामण्युत्तरादित्येष्टिः ।

२३३ १४६ सौमिक उत्तकः ।

२८८ ३८४ सौमिकदक्षिणादानम् ।

२५८ ३३० सौमिकपरिधिसुगभि-
मर्शनम् ।

३०८ ४२० सौमिकपुरोडाशयज्ञकल-
दानम् ।

२३२ १४४ सौमिकपुत्रवेदिः ।

२८ १२ सौमिकवृद्धेष्टवरणम् ।

७६ ३४४ सौमिकवाजिपुत्रप्रचारः ।

२४६ १४२ सौम्याल्यभागमैषः ।

८७६ ३०१ सौर्यपात्रे सोमग्रहणम् ।

२०३ ४०७ सौर्यतिश्राव्याग्रहप्रचारः ।

१४५ १३८ सौताकानुवचनम् ।

पृ० पदा०

- १३१ ७४ स्तोकाहुतिः ।
 २७८ ३१० स्तोत्रानन्तरवाचनम् ।
 ४३ ३५० स्थण्डिलम् ।
 ७२ ४४० स्थालीपत्रः ।
 १०८ २२७ स्थान्युपस्थानम् ।
 ६ ३४ स्फः ।
 ७८ ४६१ स्मार्तधृदाज्यसंस्कारः ।
 १०१ ५०३ सक्तयः ।
 १० ६२ स्रुक् ।
 २० २२४ स्रुगादापनम् ।
 २० १६३ स्रुगासादनम् ।
 ३६ ३०२ स्रुगग्रहनम्
 ८ ४८ स्रुवः ।
 २८ २३६ स्वराः ।
 १२६ ४३ स्वरः ।
 ११८ ११० स्वरुहोमः ।
 ४६ ३६७ स्वस्तिवाचनम् ।
 १४६ १४० स्वाहाकृतिप्रैषः ।
 ३२ २६४ स्विष्टकृद्भोजः ।
 ३२ २६६ स्विष्टकृद्भिगादः ।
 ह
 २४२ १७१ हविर्धानगृहनिर्मिति-
 प्रकारः ।
 ३४१ १६७ हविर्धानप्रवर्तनप्रैषः ।
 २६५ २६५ हविर्धानेव सतीवर्षादि-
 सादनम् ।
 २५६ २३८ हविर्धाने वायव्यादि-
 सादनम् ।

पृ० पदा०

- २४२ १७२ हविर्धानम् ।
 ३७ १७२ हविर्यज्याप्रैषः ।
 २८ १३५ हविरधिश्रयणप्रैषः ।
 १३५ ८५ हविरलङ्कारणम् ।
 १३५ ८४ हविरानयनार्थगमन-
 मन्त्राः ।
 २१ १६८ हविरावादनम् ।
 ३५ ३८६ हविरुद्धाननम् ।
 २८८ ३५१ हविश्रयोपादिभोजनम् ।
 १७ १३६ हविकृत् ।
 ११७ ५५५ हिरण्यलाभकमेष्टिः ।
 ६३८ १११ हृदयशूलोपगृहनम् ।
 १२१ २० हृदयशूलम् ।
 ४१ ३४६ हृदयाभिमर्शनम् ।
 २ ५ होता ।
 ४० ३३८ होतृकर्तृकनित्यमाय-
 शिचत्तहोमः ।
 २६५ ३५८ होतृचमसादिषु प्रचर-
 णीशेषानयम् ।
 २६६ ३६६ होतृचमसीयापप्रक्षण-
 वाचनम् ।
 २६८ ३७५ होतृचमनोयामिश्रणम् ।
 २४८ ३०१ होतृचमसः ।
 २४७ १८१ होतृधिययम् ।
 १५१ १५३ होतृब्रह्मसैत्रावरुणपाशु-
 ककृत्यम् ।
 २८७ ३८४ होतृवाद्यप्रैषः ।
 २७ २१८ होतृपदनम् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीतत्त्वार्थनिर्वचनम् ।

१ इष्टिप्रकरणम् ।

१ इष्टिशब्द इति क्वचतुष्टयसंपादयसपत्नीकयजमानकर्तृकर्मना-
मधेयम् ॥

२ तत्र यजते ऽसौ यजमान इतिविग्रहे यजमानशब्दः स्वार्थक-
मानुष्ठानकर्तृवाचकः ॥ *

३ इतिङ्मध्ये यजमानो यं पूर्वं वृणीति कर्मण आरम्भसमाप्ती च
यः करोति अध्वरं यज्ञं युनक्तीतिविग्रहेण † साऽध्वर्युरित्युच्यते ॥

४ कर्मकाले यजमान आहवनीयस्य दक्षिणत उदङ्मुख उपविश-
तितस्य पूर्वस्यां दिशि तत्रैवोदङ्मुखो दक्षिणोत्तरिणोपस्थेन ‡ दक्षिणे-
ऽङ्गे उत्तानं सव्यं पाणिं प्रागयं निधाय तदुपरि तथैव न्यज्जं § दक्षिणं

* कर्म जन्य फल भोक्तेति यावत् ।

† अयं विग्रहो यास्काचार्येण प्रदर्शितः । अध्वर्युरध्वर्युरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य
नेताऽध्वरं कामयत इति वाऽपि वाऽधीवाने युक्पञ्चम्योऽध्वर इति यज्ञं नाम ध्वरति
हिंसाकर्मातत्प्रतिषेध इति । इदमयुक्तमित्यपरे यजमानस्याध्वरमिच्छतीत्यर्थे
छन्दसिपरेच्छायामपि कयज्यक्तव्य इति यातिकेनाध्वरशब्दात्कंचि क्वाच्छन्दसो-
त्यनेनोपस्थये ति। लोपे कव्यध्वरएतनस्युर्चिलोप इति सूत्रेणाध्वराकारस्य लोपे
ऽध्वर्युशब्दः सिद्धो भवतीति कव्यध्वरेतिसूत्रस्योदाहरणमध्वर्युं वा मधुपाणिमिति
प्रदर्शयितः कौमुदीकारस्य संमतम् ।

अथवा कव्यध्वरेति सूत्रे मनोरमायां “मगध्यादिगणोऽप्यध्वर्युशब्दः प्रठते तत्र
व्युत्पत्त्यन्तरं बोध्य” मित्युक्तमयं यातीतिवद् अध्वरं यातीत्यध्वर्युशब्दः कुप्रत्ययान्तः ।
तत्राध्वराकारलोपोपि निपातनादिति, उभयथापि मूलप्रदर्शितव्युत्पत्त्याऽध्वर्युश-
ब्दस्या सिद्धेः ॥ चरणव्यूहे तु “मन्त्रब्राह्मण कल्पानामङ्गानां यजुषाम्चाम् । यण्यां
शः प्रविभागज्ञः सोऽध्वर्युः कस्त्रमुच्यते” इत्युक्तम् ।

‡ गार्हपत्यादिषु प्रायश्चित्ताहुतिदातृत्वं ब्रह्मणः केवलं बोधायनीयानामेव न
त्वापस्तम्बहिरण्यकेशिप्रभतिसूत्रानुसारिणामिति सामान्य ब्रह्मलक्षणे चिन्त्यमेतत् ॥
कातीयानां त्वनादिष्टोममात्रं ब्रह्मकर्तृकम् ।

§ दक्षिणं च तदुत्तरं च दक्षिणोत्तरं तद्वृत्ता जानुना । उत्तरं सव्यजानोऽपरित्यापितम् ॥

निधाय य आस्ते सर्वदा कर्मणि दत्तचित्तः प्रणीताप्रणयनादौ *
अभ्यनुज्ञाकर्ता अग्न्यनुष्ठानमन्त्रकर्मभेषे गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयेषु
क्रमेण प्रार्थयित्वाहुतिहोमकर्ता † च स ब्रह्मपदवाच्यः ॥ .

५ यस्तु वेद्युत्तरश्रोत्रयुत्तरतः प्राङ्मुखो दक्षिणोत्तरिणोपस्थेन उप-
विशति अवकाशवदङ्गुली संहितौ पाणी हृदयदेशे चङ्के वा धारयति
सामिधेनी। प्रयाजान् आज्यभागयाज्यापुरोनुवाक्याः सूक्तवाकं शंयु-
वाकं ‡ च पठति च स होतृपदवाच्यः ॥

६ यश्च ऊर्ध्वायमसिषत् स्फ्यं § दक्षिणहस्ते धारयन् उत्करद्वेषे
च दक्षिणामुखस्तिष्ठति अध्वर्युणा आश्रवणे कृते अस्तुशब्दपूर्वकश्रावट-
शब्दोच्चारणरूपप्रत्याश्रवणं करोति स आग्नीध्र इति आग्नीदिति घोच्यते ।

७ यजमानस्य स्त्री यजमानवद्व्यज्जफलभोक्त्री गार्हपत्यस्य पश्चिम-
दक्षिणे देशे पूर्वमुदङ्मुखी ऊर्ध्वजानुरूपविशति ततः पयस्वत्याचमनादि
गार्हपत्ये समिदाधानान्तं कर्म करोति ततस्तृणनिरसनं कृत्वा तत्रै-
वोर्ध्वजानुः प्राङ्मुख्युपविशति पत्नीसंयाजप्रचारानन्तरं अवभृथस्यानीये-
अग्निहोत्रहृदमणीजलनियने पथ्यञ्जलौ योक्त ॥ माधाय होत्रा कृते स्वयं
पूर्ववत्समिदाधानं पुनःपरिष्क्रान्तं कृत्वा पूर्वं यथा वेद्युत्करयो ¶ मध्य-
मार्गेण प्रविष्टा तथा तेनैव मार्गेण विहारार्चिर्गच्छति सा पत्नी भवति ॥

८ एगार्थे यद्य यत्र यावती भूमिः श्रुत्यादिभिः परिमाणविशेष-
विशिष्टत्वेन विहिता तत्र तत्र तावती भूमिः विहारपदवाच्या ॥

९ परस्परसंश्लिष्टानां चतुर्दशसंख्याकानां अगुनामकानां धान्यवि-
शेषाणां यत्परिमाणं तद्, अथवा कोशसंस्थानवत् स्थापितानां पृथुप्रदे-
शेन संश्लिष्टानां चतुस्त्रिंशत्संख्याकानां तिलानां यत्परिमाणं तदङ्गु-
लपदवाच्यं परिमाणमिति बौधायनशुल्बसूत्रे प्रसिद्धम् ॥

१० पञ्चदशाङ्गुलं पदमुच्यते ॥

११ + शुद्धे रमणीये देशे समचतुरस्रा दीर्घचतुरस्रा वा अग्निहोत्र-

* न्युज्जम् । † पश्य वाक्यम् (५८) । ‡ पश्य । १८५ । २४७ । २३३ । २५७ ।

§ पश्य । ३४ । ॥ पश्यवाक्यम् ६५ । ¶ पश्य वाक्ये, ३२ । २५ ।

+ कातीयानां दर्शपूर्णमास विहार निर्माणप्रकारः । गार्हपत्यस्य (प्रत्यक्षस्य)
मध्यादाहवनीयस्य (प्राक्स्यस्य) मध्यपर्यन्तमन्तरमेकादश द्वादश वा वक्रमाः

श्रौतपदार्थनिर्वाचनम् ।

३

होमशाला कर्तव्या वास्तुशास्त्रोक्तरीत्या तस्याः प्राच्यां दक्षिणस्यां च दिशि एकैकं द्वारं कार्यं सा अग्निहोत्रशालेति गीयते ॥ †

१२ तस्यां शालायां पश्चिमभागे मध्यदेशे सप्तविंशत्यङ्गुलव्यासं मण्डलाकारं गार्हपत्ययतनं भवति ॥

१३ † तस्य बाह्यतः शुद्धमृत्तिकानिर्मिता षडङ्गुलपरिमितोच्छ्राया

प्रक्रमो द्वादशाङ्गुल इति परिशिष्टे । प्रक्रमः पदमित्यनर्थान्तरम् । गार्हपत्यं कुण्डं सार्द्धं त्रयोदशाङ्गुलमितकर्कटिकभामणे न दत्तं कार्यम् । आश्वनीयस्य तु समस्तुरखं तस्य व्यासविस्तीर्णं चतुर्विंशाङ्गुलमिते । गार्हपत्याश्वनीययोर्मध्ये यावत्तीरङ्गुलान् वत्यावत्त्वाः षड्भागान्कृत्वा स्वषष्ठभागं तस्यांसंयोजयेत् एवं सप्तभागाः समाजाताः । ततः मत्तमभागं सहितान् रज्जुं त्रेधाविभज्य तृतीयं द्वयोःपि चिह्नं कृत्वा प्रान्तयेत् पाशो कृत्वा गार्हपत्यमध्यस्थितं शङ्को आश्वनीयमध्यस्थितं मध्यशङ्को च पाशो कृत्वा गार्हपत्यात्प्रथमचिह्ने दक्षिणस्यां कर्षितुं तत्र चिह्नं कार्यम् (अयं दक्षिणाग्नि कुण्डमध्यः) तच्चिह्नादुत्तरभागे सार्द्धं नवाङ्गुल प्रदेशे शङ्कुर्द्वयः । तत्र पूर्वोपरं रज्जुर्द्वया । शङ्कुसकाशाद्वयाधिकैकोनविंशाङ्गुलेर्भूमौ कार्यमुरार्द्धस्य त्यागस्तेन अर्द्धवन्द्याकारो दक्षिणाग्निखरः सम्पद्यते । आश्वनीय मध्यशङ्कोः सकाशात्पश्चिमस्यां अरन्निपरिमिते देशे शङ्कुर्द्वयः । तत्सकाशाद्विंशत्यामुत्तरस्यां द्वारनिपरिमितदेशे शङ्कुर्द्वयः । आश्वनीयमध्यशङ्कुसकाशात्सार्द्धं अरन्निपरिमितदेशे दक्षिणत उत्तरतश्च शङ्कुर्द्वयः । चतुर्ष्वेकोणस्य शङ्कुषुसूत्रार्पणाद्विषमं चतुरस्रावेदिः सिध्यति । ततः प्राचीशङ्कुमारभ्य पश्चिमशङ्कुपर्यन्तं कोणद्वयवेष्टनेन सूत्रं प्रदेय तस्यार्द्धं कर्तव्यम् । अर्द्धपरिमितेन सूत्रेण प्राचीशङ्कुमारभ्य आग्नेयस्य शङ्कुवेष्टने दक्षिणतः, एवमोशन कोणस्य शङ्कुवेष्टनेनोत्तरतश्च शङ्कुः पृथक्पृथक् देयः । (इदमेव सङ्ग्रहमध्यम्) ताभ्यां शङ्कुभ्यां दलीभूतं रज्जुं चतुर्थीशेन वेदिमध्ये सङ्ग्रही (अथ चन्द्राकारो) कार्यो । तस्य श्वाक्यशङ्कुलमर्वाश्लिष्टाभूमिः ओगिरित्यभिधीयते । पुरस्तादाश्वनीयं यावदंस इत्यभिधीयते । तत आश्वनीयमध्यात्प्रथमचिह्ने उत्तरस्य कर्षिते तत्र चिह्नं कार्यं (अयमुत्करमध्यः) तच्चिह्नात् षडङ्गुलकर्कटिकभामणेन दत्त उत्करः कार्यः । अयं च द्वादङ्गुलखातो भवति । तत अग्निर्कोणादारभ्य ईशानकोणपर्यन्तं वेद्यां संयोज्य (मिश्रयित्वा) सार्द्धं त्रिहस्ता वेदिः सम्पादनीया । सङ्ग्रही वर्जयित्वा वेद्यां सर्वत्र अङ्गुलः खातोविधेयः । कुण्डेषु मेखल्यद्वा दशाङ्गुलोच्चं चतुरङ्गुलविस्तारा एकैव भवतीति ।

† कातीयानां तु 'विंशत्यर निःशालास्यात्तदर्थेन तु विस्तीर्णा । विमितं च तुरखं श्वाक्यशरन्नि प्रमाणात्' इति परिशिष्टोक्तपरिमाणमर्थात्परिमाणं बाह्यग्यारद्वयं पूर्वोपरं कृत्वा पूर्वोपग्यारं पूर्वोपश्चमेवेति द्वारद्वयं, द्वितीयेऽप्यगारे पूर्वोदक्षिणे चेति द्वारद्वयं कुर्यात् ।

‡ कातीयानां त्वेकैव मेखलेत्युक्तम् ।

बृहज्जुलपरिमितायामा प्रथमा मेखला भवति ॥

१४ तस्या उपरि पूर्वोक्तोच्छ्राया चतुरज्जुलपरिमितायामा द्वितीया मेखला भवति ॥

१५ तदेतन्मेखलाद्वयसंस्थानं कुण्डमित्युच्यते ॥

१६ गार्हपत्यत्रयतने स्थापितो ऽग्निर्गार्हपत्यनामको एहंपतिना यज्ञ-
मानेन संयुक्त इति व्युत्पत्त्या एहपतिना संयुक्ते ऽय इति सूत्रेण ऽय प्रत्ययात् ॥

१७ गार्हपत्यस्य मध्यादारभ्य पूर्वस्यां दिशि चतुर्वेने नोद्यमानं
आहवनीयमध्यपर्यन्तं सूत्रं पृष्ठासूत्रमित्युच्यते ॥

१८ तादृशसूत्रस्य आधारभूतत्वेनोपलक्षिता भूमिगता रेखा पृष्ठा
इति व्यवह्रियते ॥

१९ पृष्ठासूत्रस्य यस्मिन् देशे पूर्वोऽन्तःपतति स आहवनीयमधो
भवति । आहवनीयमध्यशङ्कोः पूर्वस्यां दिशि एकः शङ्कुस्तथा पश्चिमायां
दिशि च एकः शङ्कुः प्रादेशमात्रे देशे निखेयः । अरविद्वयायामा उभय-
तः पाशा रज्जुः कर्तव्या तस्या एकस्मात्पाशादारभ्य द्वादशाङ्गुलमिते देशे
किञ्चिद्वर्णचिह्नं कार्यं तथा अष्टादशाङ्गुलमिते भागे चिह्नं कर्तव्यम् । पूर्व-
निखातपाश्चात्यपौरस्त्यशङ्कोः पाशौ प्रतिमोचनीयौ । तत्र चिह्नसमी-
पवर्ती पाशः पाश्चात्यशङ्कौ निधेयः । ततो द्वितीयचिह्ने सूत्रं एहीत्वा
दक्षिणत आकर्षणं कार्यं यस्मिन् देशे प्रथमलक्षणसंकेतो भवेत्स आह-
वनीयायतनस्य नैर्ऋतकोणः । एवमुत्तरतो द्वितीयलक्षणे धृत्वा सूत्रमाकृष्य
प्रथमं चिह्नं यत्र पतेत्स आहवनीयवायव्यकोणः । ततः तयोरेव शङ्कोः
तस्या एव रज्जोः पाशौ विपरीतौ निधाय अष्टादशाङ्गुलमिते चिह्ने रज्जुं
धृत्वा दक्षिणत आकृष्य प्रथमचिह्नपातस्थानमाहवनीयस्याग्नेयकोणः एव-
मेवोत्तरतः द्वितीयचिह्ने धृत्वा आकृष्य प्रथमलक्षणपातस्थानमाहवनी-
यस्यैशानः कोणः । एवं रीत्या संपन्नं चतुष्कोणमाहवनीयायतनमुच्यते ॥

२० तस्य बाह्यतः गार्हपत्यकुण्डवद् द्विमेखलं चतुरस्रमाहवनीय-
कुण्डं भवति ॥

२१ मन्मध्ये स्थापितोऽग्निः आहूयते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या मुख्य *
होमाधारत्वाद् आहवनीयपदवाच्यः ॥

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

५

२२ पृष्ठासूत्रस्य पञ्चमं षष्ठं वा भागं आगन्तुकं अधिकं पृष्ठासूत्रे संयोज्य उभयतः पाशां रज्जुं कृत्वा पुनः सर्वस्य सूत्रस्य पञ्चभागान् कृत्वा एकं पाशं गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुच्य पञ्चधा विभाजिताया रज्जोरपरस्मादन्ताद् भागद्वये गते सति चिह्नं कृत्वा द्वितीयं पाशं आहवनीयमध्यशङ्को नियोज्य चिह्नं सूत्रं धृत्वा दक्षिणत आकृष्य लक्षणसंघातस्थाने शङ्कुं निहन्त्यात् । ततः पञ्चदशाङ्गुलपरिमितां रज्जुं एकतः पाशां कृत्वा तस्मिन्चिह्ने शङ्को तं पाशं प्रतिमुच्य तया रज्ज्वा मण्डलं परिलिखेत् तस्य मण्डलस्यात्तररेखायाः पूर्वनिहितशङ्कोश्च मध्ये अन्यं शङ्कुं निहन्त्यात् । तस्या एव रज्ज्वाः पाशं तस्मिन् शङ्को प्रतिमुच्य पञ्चदशाङ्गुलपरिमितया तयैव रज्ज्वा अन्यमण्डलं परिलिखेत् । अस्य मण्डलस्य रेखा पूर्वकृतमण्डलरेखाया उपरि दक्षिणभागे उत्तरभागे च पतति तयोः संसर्गस्थानयोरकं सूत्रं धृत्वा पश्चिमपूर्वायत्तसूत्रकृतरेखात उत्तरतो विद्यमानमण्डलभागं त्यजेत् मण्डलस्य दक्षिणतो विद्यमानो भागः पूर्वकृतमण्डलस्य च दक्षिणो भागः शूर्पाकारः संपद्यते स दक्षिणाग्नेरायतनं भवति ॥

२३ तस्य वाह्यतः गार्हपत्यकुण्डवद् द्विमण्डलं शूर्पाकारं दक्षिणाग्निकुण्डमित्युच्यते ॥

२४ तन्मध्ये स्थापितो ऽग्निर्दक्षिणाग्निरन्वाहार्यपंचन इति चोच्यते ॥

२५ पूर्वं पञ्चधा विभाजिताया रज्जोर्दक्षिणाग्न्यायतनसाधने यः पाशा गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुक्तान् पाशं आहवनीयमध्यशङ्को प्रतिमुच्य आहवनीयमध्यशङ्कुपाशं गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुच्य पञ्चधा विभाजितरज्जोः द्वयोर्भागयोरगतयोर्यत्पूर्वं चिह्नं कृतं तत्र सूत्रं धृत्वा उत्तरतः आकर्षणीयं चिह्नंसंस्पृष्टा भूमिः स्तम्भयजुर्हरणसमये दग्धशकलानि मृत्तिकासहितानि यथा क्षिप्ते ऽवकाशे लोके प्रक्षिप्यन्ते तथा विधिसंज्ञात् तस्यां भूमौ प्रक्षिप्यन्ते अत उत्कीरन्त्यस्मिन् वेद्यादिसंख्यव्यकरादिकमिति व्युत्पत्त्या उत्कर इति गीयते ॥

२६ तथास्थितं तदेव सूत्रं तस्मिन्नेव चिह्ने धृत्वा दक्षिणत आकर्षणीयं चिह्नंसंस्पृष्टा भूमिः यागकाले यजमानस्य तत्रोपवेशनविधानाद्व्यजमानस्यानमित्युच्यते ॥

२७ आहवनीयायतनात्पश्चिमदिशि षण्णवत्यङ्गुलपरिमिते देशे शङ्कुर्निखातव्यः तद्वत्तिणतो द्वात्रिंशदङ्गुलपरिमिते देशे एकः शङ्कुर्निखेयः तथैवोत्तरतस्तावत्येव देशे द्वितीयः शङ्कुर्निखेयः दक्षिणशङ्कुस्थानं दक्षिण-श्रोणिरित्युच्यते ॥

२८ उत्तरशङ्कुस्थानमुत्तरश्रोणिरिति गीयते ॥

२९ आहवनीयमध्यशङ्कुर्दक्षिणतश्चतुर्विंशत्यङ्गुलपरिमितदेशे एकः शङ्कुर्निखेयः तथैवोत्तरतस्तावत्येव देशे अपरः शङ्कुर्निखेयः, दक्षिणशङ्कु-स्थानं दक्षिणांस इत्युच्यते ॥

३० उत्तरशङ्कुस्थानमुत्तरांस इति गीयते ॥

३१ ततः षण्णवत्यङ्गुलपरिमितां रज्जुं तावदागन्तुकभागामुभयतः-पाशां कृत्वा मध्ये लक्षणं, कृत्वा दक्षिणश्रोण्यंसशङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्य लक्षणे रज्जुं गृहीत्वा दक्षिणत आकृष्य शङ्कुं तत्र निहन्यात् । तत उभौ पाशौ समस्य लक्षणशङ्को पाशद्वयं प्रतिमुच्यरज्जुमध्येन दक्षिणश्रो-णिशङ्कोरारभ्य दक्षिणांसशङ्कुपर्यन्तं लिखेत् । एवं कृते या रेखा उत्प-द्यते सा वेद्या दक्षिणं पार्श्वमिति व्यवहित्यते ॥

३२ तथैव तस्या रज्ज्वाः पाशौ उत्तरश्रोण्यंसशङ्कोः प्रतिमुच्य रज्जुमध्येन चिह्नितेन रज्जुमुत्तरत आकृष्य चिह्नसंगातस्थाने शङ्कुं निहन्यात् तत उभौ समस्य अस्मिन्निहते शङ्को प्रतिमुच्य मध्यभागस्य-चिह्नेन सूत्रं धृत्वा उत्तरश्रोणिशङ्कोरारभ्य उत्तरांसशङ्कुपर्यन्तं लेखां लिखेत् । सा लेखा वेद्युत्तरपार्श्वमित्युच्यते ॥

३३ अनया रीत्या दक्षिणोत्तरपार्श्वयुक्ता दक्षिणोत्तरश्रोणिसहिता दक्षिणोत्तरांसयुक्ता उरोरुपशरीरावयवत्वेन उपनिषद्युक्ता यागकाले दमैराव्हादिता आज्यवस्पुरोडाशादिरूपहविर्गांसादमाश्रयभूतावेदिरि-त्युच्यते । तस्य बाह्यतः प्रथमा मेखला चतुरङ्गुलोत्सेधा चतुरङ्गुला-यामा मृत्तिका निर्मिता भवति तस्या मेखलाया उपरि द्वाङ्गुलोत्सेधा द्वाङ्गुलायामा तथैव द्वितीया मेखला भवति ॥

३४ खदिरकीर्णनिर्मित अरन्निपरिमितो दीर्घश्चतुरङ्गुलपरिमितवि-स्तार आकारेण खड्गसदृशः स्फ्य इत्युच्यते ॥

३५ पुरोडाशभर्जनार्थं मृत्तिकाया निर्मितानि षड्भ्यो परिपक्वानि द्वाङ्गु-

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

७

लोच्छायाणि यस्मिन् पुरोडाशे यावन्ति विहितानि तानि सर्वाणि मिलित्वा गार्हपत्यपश्चाद्भूमौ गार्हपत्यायतनान्तः पश्चिमभागे वा उपधीयमानानि कपालपदवाच्यानि ॥

३६ कस्मिंश्चित्पुरोडाशे एकमेव कपालं भवति तत्र तदेकं कपालं अश्वशफपरिमाणं अश्वशफाकारं उपधीयते स च पुरोडाशः श्रुतौ एक-कपाल इति गीयते ॥

३७ पुरोडाशस्यानेककपालत्वे तु अश्वशफाकारता अश्वशफपरिमा-
णता च कपालसमूहे बाधुव्या । तत्राष्टाकपाले षड्विंशतिभूते पुरोडाशे
प्रथमं कपालं चतुरस्रं मध्ये उपधीयते तस्य पुरस्ताद् द्वितीयं शंकाका-
रतासंपादनाय अर्धचन्द्राकारं तृतीयं तु मध्यमस्य पश्चाद् द्वितीयसदृशं
चतुर्थं तु मध्यमस्य दक्षिणतस्तादृशमेव षष्ठ्यं तु दक्षिणस्य पुरस्तादा-
ग्नेयकोणे शफाकारतासंपत्तियोग्यं षष्ठं तु दक्षिणस्य पश्चाद् नैर्ऋत-
कोणे समुदितस्य शफाकारतासंपत्तियोग्यं सप्तमं तु मध्यमस्योत्तरार्धे
पश्चिमभागे शफाकारतासंपत्तियोग्यं अष्टमं तु मध्यमस्योत्तरार्धे पूर्वभागे
एवमष्टौ कपालानि समुदितानि अश्वशफपरिमितानि अश्वशफाकाराणि
भवन्ति । एवं नवकपालादिषु अष्टाकपालन्यूनकपालादिषु च कपाला-
चना कपालविभागश्च अश्वशफाकारतातत्परिमाणसंपत्तिसंभवेन कर्त-
व्यौ । एते च पुरोडाशस्तावत्सु कपालेषु भर्जनीयत्वादष्टाकपालादि-
पदवाच्या भवन्ति ॥

३८ दैर्घ्यं प्रादेशमात्री अरविमात्री बाहुमात्री वा हस्त्योष्ठीत्वंपत्ते
अष्टाङ्गुलपरिमितविला हंसमुखीत्वंपत्ते वायसपुच्छकात्यपत्ते च पञ्चाङ्गु-
लपरिमितविला चतुरङ्गुलपरिमितविला वा विलावशिष्टभागेन दण्ड-
युक्ता विकङ्कतकाष्ठेन निर्मिता अग्निहोत्रहोमसाधनत्वादग्निहोत्रं हूयते
ऽनयेति करणव्युत्पत्त्या ऽग्निहोत्रहवणीत्युच्यते ॥

३९ वंशनिर्मितं व्रीह्यादीनां पुरोडाशादिसंबन्धितां निस्तुप्प्रकरणोप-
योगि शूर्पमित्युच्यते ॥

४० कृष्णमृगस्य चर्मं व्रीह्याद्वधघातकाले उलूखलस्याधःस्थापनोप-
योगि कृष्णाजिनमिति कथ्यते ॥

४१ खदिरकाष्ठनिर्मिता षट्त्रिंशदङ्गुलपरिमितायामा अयभागे

षष्ठा स्वहूलिषु कुम्भा*ष्टकयुता तद्वदुनादिपेषणकाले दृषद्वेऽधस्तात्
स्यापनायोपयुज्यमाना आग्नीध्रकर्तृकदृषदुपलादिसमाहमनादौ करण-
भूता शम्यापदवाच्या ॥

४२ पलाशकाष्ठनिर्मितं द्वादशाङ्गुलपरिमितेच्छ्रायं उपरितनार्धभागे
विलयुक्तं चरुपुरोडाशसंबन्धिघ्नीह्यादिकण्डनोपयोगि उलूखलमित्युच्यते ॥

४३ उलूखलार्धत्रिगुणायामं खदिरकाष्ठनिर्मितं कण्डनोपयोगि
मुसलमित्युच्यते ॥

४४ पाषाणमयी पेषणकाले पेषणीयद्रव्याश्रयभूता दृषदित्युच्यते ॥

४५ पाषाणनिर्मिता पेषणसाधनभूता उपला कथिता ॥

४६ पलाशकाष्ठनिर्मिता अग्निहोत्रहवणीसदृशी मुख्यहोमकरण-
त्वात् जूपतेऽनयेति व्युत्पत्त्या जुहूपदवाच्या ॥

४७ अश्वत्थकाष्ठनिर्मिता जुहूतुल्या उप समीपे क्षिपते ध्रियत
इतिव्युत्पत्त्या होमकाले अध्वर्युणा सव्यहस्तेन होमार्थं धृतदक्षिणहस्त-
संबन्धिजुह्वाः समीपे धारणात् उपभृदिति भण्यते ॥

४८ खदिरकाष्ठनिर्मितः अरविमात्रो दीर्घः अयभागे अङ्कुष्ठपर्वमा-
न्वर्तुलविलयुक्तः आज्यहोमादौ करणभूतः सवत्याज्यादिद्रव्यमस्मा-
दिति व्युत्पत्त्या सुवपदवाच्यः ॥

४९ विकङ्कतवृत्तसंबन्धिकाष्ठेन निर्मिता जुहूसदृशी होमादर्थं
सुवेण हृद्यमाणस्याज्यस्याधारभूता योगसमाप्तिपर्यन्तं वेद्यां विद्यमा-
नतया स्थिरत्वदर्शनात् ध्रुवति अप्रचलिता भवतीति व्युत्पत्त्या ध्रुवा-
पदवाच्या ॥

५० खदिरकाष्ठनिर्मितं प्रादेशपरिमितं गोकर्णोकारं चतुरङ्गुलपरि-
मितदण्डयुक्तं प्राशिचं नाम ब्रह्मणे दीयमानो हुतशेषहविर्भागः स
द्रियतेऽनेनेति* करणव्युत्पत्त्या प्राशिचहरणपदवाच्यम् ॥

५१ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं चतुरङ्गुलपरिणाहं पदपरिमितायामविल-
युक्तं चतुरङ्गुलदण्डं इडाया आधारत्वात् इडापात्रमित्युच्यते ॥

५२ हुतहविःशेषादवदाय इडापात्रे स्थाप्यमानो हविर्भागइत्युच्यते॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

९

५३ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं अरविपरिमितं अयभागे चतुरङ्गुलचतुरस्र-
फलकयुतं भर्जनपात्रां समुप्तस्य पिष्टस्य मदनतीभिरद्विः संमेलनकर-
णादौ करणतया मिहितं फलकाविशिष्टभागदण्डयुतं मेषणपदवाच्यम् ॥

५४ गार्हपत्ये भर्जनपात्रीमधिश्रित्य तस्यां तप्तायां सत्यां अध्वर्युः
सव्यहस्तेन उदगयं पवित्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन कृष्णजिनात् पिष्टानि
क्षिपति तत्क्षेपणं संवाप इत्युच्यते ॥

५५ भर्जनपात्रमधिश्रयणकाले यज्जलपात्रमधिशृतं भवति तत्रत्यं
जलं अप्शब्दविशेषणत्वाद्बहुवचनान्तेन मदनतीशब्देनोच्यते ॥

५६ अनखाच्छिन्नं सायं प्रादेशमात्रं मन्त्रसंस्कारयुक्तं समपरिणाहं
ब्राह्मणादौ प्रायः उपयोगि दर्भद्वयं पवित्रसंज्ञं भवति ॥

५७ गार्हपत्याधिश्रितायां यस्यां पात्रां पिष्टानि समुप्यन्ते सा
पिष्टादुपनीति पठ्यते ॥

५८ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं चतुरङ्गुलदण्डं अष्टाङ्गुलविलं प्रादेशमात्रं
प्रणीतानामकं जलं नीयते ऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या प्रणीताप्रणयनमि-
त्युच्यते ॥

५९ पूर्वोक्तं पवित्रमन्त्रधाय मन्त्रेण प्रायश्चित्तीदिहोमार्थं जुह्वा-
विषु तिसृषु सूतु पूरणार्थं च यस्यां स्थात्यामाज्यं गृह्यते सा आज्य-
स्थालीपदवाच्या ॥

६० कर्म द्विविधं समन्त्रकर्ममन्त्रकं च । तत्र समन्त्रके कर्मणि
यस्मिन् कर्मणि यो मन्त्रः श्रुत्यादिना मन्त्रान्ते कर्म कुर्वीतेत्यादिव-
चनात् क्वचित्कर्मण आरम्भादादौ क्वचित्तु उपस्थानादिकर्मसु कर्मसम-
कालमेव करणत्वेन विनियुक्तस्तस्य मन्त्रस्योक्तस्थाने पाठाभावः अवि-
हितस्थाने पठनं च एव कर्मणोऽकरणं अस्थाने कर्मानुष्ठानं च अनयैव
रीत्या मन्त्रक्रिययोर्भयोरननुष्ठानं अस्थाने तयोरनुष्ठानं विहिताकरणं
निषिद्धाकरणं च प्रायश्चित्तपदैकदेशस्य प्रायःपदस्य नष्टशब्दापरपर्या-
यस्य वाच्यम् ॥

६१ प्रायो नाम नष्टं तस्य चित्तं नाम पुनः संधानं अकृतस्य कृत-
त्वसंपादकं अन्यथा कृतस्य सुष्टुकृतत्वसंपादकं कृतस्य निषिद्धस्याकृत-
त्वसंपादकं कर्म विधायकश्रुत्यादिनैव तथा प्रतिपादनात् तच्च अपहो-

मादिरूपं तीर्थयत्रास्नानादिरूपं दोषानुसारेण श्रुत्यादिप्रतिपादितं प्रायश्चित्तमिति गीयते ॥

६२ ध्रुवोपभृज्जुहूर्मा तु सुवो भेदाः सुवः स्त्रियपुमिति श्रौतव्यवहारमूलककोशाद् ध्रुवोपभृज्जुहूसुवाणां चतुर्णां वाचकः सुकुशब्दः ॥

६३ दर्भमुष्टिः प्रदक्षिणीमावेष्ट्य द्विगुणः कृतः प्रादेशमात्रं उपविष्टवत्सजानुसदृशसंपन्नः समन्त्रकवेदिसंमार्जनादिकर्मापयोगी प्रच्छिन्नाशो वेद इत्युच्यते ॥

६४ इडापात्रतुल्यं भेदार्थं केनचिच्छिन्नेन युक्तं पक्वान् पुरोडाशान् कपालेभ्य उद्वास्य मन्त्रेणान्योपस्तरणं कृत्वा यस्मिन्यात्रे कृतोपस्तरणस्याने पुरोडाशान् स्थापयित्वा हविरासादनकाले वेद्याभासाद्य यागकाले तत्पात्रस्यानामेव पुरोडाशानामवदानं प्रधानहोमार्थं ब्रह्मभागार्थं यजमानभागार्थं खिष्टकृत्यं प्राशचनामकब्रह्मभागार्थं चतुर्धाकरणाथे इडापात्रे ग्रहणार्थं च क्रियते तत्पात्रं दासपात्रीत्युच्यते ॥

६५ कर्मकाले आग्नीध्रोऽध्वर्युप्रेषितः पर्वो मन्त्रेण येन गुणेन मुञ्जमयेन वेष्टनेन त्रिगुणितेन कटिदेशे संनह्यति स गुणो योक्तमित्युच्यते ॥

६६ वेदस्य यान्यशाणि पूर्वं क्षिप्तानि तानि वेदस्य परिवासनानि इति षष्ठीसमासे परिवासनशब्दस्य कर्मल्युङन्ततया वेदपरिवासनीत्युच्यन्ते ॥

६७ मेवणसदृश कपालोपधाने गार्हपत्यादङ्गारोद्गुणादौ उपयोगिनी धृष्टिरित्युच्यते ॥

६८ अध्वर्युयजमानो वाऽन्वाधानं करोति तत्र गार्हपत्यस्य पश्चात्पद्मासनेनोपविश्य त्रिभिः स्वाहाकारान्तैश्चङ्मन्त्रैः तिस्रः स्थूलाः समिधोऽभ्यादधाति ततो दक्षिणाग्नावूर्ध्वजानुसंपविश्य तथैवाभ्याधाय गार्हपत्यस्य पश्चान्मागैणागत्य आहवनीयाद् वायव्यदेशे प्रहो ऽवस्थाय तदैव तिस्रः समिधोऽभ्यादधाति ततस्तत्रैव तिष्ठन् दशमेन चङ्मन्त्रेणोपस्थानं करोति तदेतत्सकलं कर्म अनुकूलं करिष्यमा स्यण कर्मणः समिधामाधानं इति व्युत्पत्त्या अन्वाधानमित्युच्यते ॥

६९ अनुकूलत्वं करिष्यमाणस्य कर्मणः अन्वाधाने कथमिति चेद्विस्थं यागात्पूर्वं अग्निष् प्रकृतोपयोग्यर्थकैर्मन्त्रैः समित्प्रक्षेप्योनाग्नयः करि

अमाश्रयाने सावधाना आमन्त्रिता इव भवन्ति इवः सक्री वा अय-
मस्मासु होष्यतीति अत एव प्रक्षिप्तानां समिधां रक्षणमात्रमायतनेषु
क्रियते यागकाल एष तु तासां प्रज्वलनम् अन्वाधानानन्तरमग्नीनां
त्रिवारं परिसमूहनपर्युत्तणे विधीयेते तत्र जलसहितेन पाणिना अन्या-
यतनोपरिष्ठाद्वागे ऐशानदिश आरभ्य पुनस्तद्विक्पर्यन्तं प्रदक्षिणं
सुमार्जनं परिसमूहनमित्युच्यते ॥

७० तथैव दूरतोऽस्यर्शनेन प्रदक्षिणं जलपरिषेकमात्रं पर्युत्तण-
पदवाच्यम् ॥

७१ पर्युत्तणानन्तरं अन्यायतनानां अततरङ्गवत्यादिभिर्यत्सुशो-
भितकरणं सैकद्रोमयसंमार्जनपूर्वकं अध्वर्युयजमानपत्नीकर्तृकं तत्
आन्यलङ्कारणमित्युच्यते ॥

७२ आन्यलङ्कारणानन्तरं यजमानस्तीर्थेन निर्गत्य अयेणाहवनीयं
परीत्य पूर्वाक्ते स्वायतने उपविश्य पाणौ सायं प्रादेशमात्रमुदगयं दर्भ-
द्वयं धृत्वा तेनैव दक्षिणेन पाणिना पयस्वतीमन्त्रेण त्रिरप आचामति
तत आहवनीयं तूष्णीं पर्युत्तणवत्सकृत्यर्प्य चतुर्भिर्मन्त्रैश्चतस्रः समिध
आहवनीय आधाय पूर्ववत्परिषिज्यति तदेतद्व्यजमानकर्म व्रतग्रहणं
व्रतोपायनमिति चोच्यते ॥

७३ आहवनीयायतनस्योत्तरतः प्राग्येषु दर्भेषु प्रणीताप्रणयने
प्रणीता नाम आप आसाद्यन्ते तासां पश्चिमदेशः उत्करस्य तु पूर्व-
देशः विहारप्रवेशनिर्गमयोर्मार्गः तीर्थसंज्ञकः ॥

७४ प्रणीताऽभाववति कर्मणि आहवनीयोत्तरदेशे आसादितस्य
इध्मस्य पश्चिमभाग उत्करस्य पूर्वदेशस्तीर्थमित्युच्यते ॥

७५ चात्वालवत्सु कर्मसु चात्वालपश्चिमदेश उत्करपूर्वदेश एव
तीर्थपदवाच्यः ॥

७६ व्रतोपायनान्ते सचयति यजमाने अर्ध्वर्युः प्राचीमुदीचीमैशानीं
वा दिशं गत्वा पलाशस्य शम्या वा प्राचीमुदीचीमैशानीं वा शाखां
असिदेन क्षिनन्ति समन्त्रकं ततस्तां शाखां मन्त्रेण विहारदेशं प्रत्या-
हरति तदेतत्कर्म शाखाहरणमित्युच्यते ॥

७७ यः सोमनेष्टवान् तस्य यजमानस्य दर्शष्टौ इन्द्राग्निदेवतास्थाने

रन्द्रो महेन्द्रो वा देवतात्वेन विहितः तत्र सत्यपि पुरोडाशद्वयं अधिकं द्रव्यद्वयं विहितं तत्रैकं पयः द्वितीयं दधि तदेतद् द्वयं होमार्थं सम्यग् नपतीति कर्तव्युत्पत्त्या तादृशो यजमानः सचयचित्थमभिधीयते ॥

७८ दधिपयसी च पायसाचाव्येति सूत्रेण निपातनात् कर्मव्युत्पत्त्या साचाव्यपदाभिधेये ॥

७९ साचाव्यदधिपयसोः संपादने गवां संख्या अशक्तत्वात् न्यूना क्रियते चेत् षट्त्वसंख्यातो न्यूना न कार्या षड्भ्यो गोभ्यो न्यूनसंख्याका गावो न कर्तव्याः ततो ऽधिकाश्चेद्विष्टापतिरेव । पूर्वमाहृतया शाखाया एतासां गवां वत्सानां दूरीकरणं समन्त्रकं वत्सापाकरणमित्युच्यते ॥

८० ततस्तस्याः शाखायाः पर्णानि कृत्वा यं मूलभागं प्रादेशमात्रं कृत्वा धृष्ट्याकारं करोति साचाव्यसंस्कारकाले गार्हपत्याङ्गाराणामुद-
गिदिशि निरूहणादौ उपयोगी स उपवेष इति गीयते ॥

८१ अयभागस्तु त्रिभिर्दध्वर्षण्याकारेण निबद्धः शाखापवित्रपद-
वाच्यस्तस्य सायंदोहादावुपयोगः ॥

८२ असचयतस्तु यजमानस्य शाखाहरणाभावात् व्रतोपायनानन्तरं
अध्वर्युः गार्हपत्यस्योत्तरतो विद्यमानमसिदं श्वपरशुं वादत्ते मन्त्रेण ।
लोहमयतुरः छेदनोपयोगी असिद इत्युच्यते ॥

८३ एवं बहिर्द्विद्वेदनाद्युपयोगी श्वमदृशः कुठारः श्वपरशुरित्युच्यते ॥

८४ तयोरन्यतरद् दृष्ट्वा मन्त्रेणीहवनीयदेशं गत्वा मन्त्रेण वेदि-
मवेत्य दध्वर्षदेशं गत्वा प्रस्तरपर्याप्तं दध्वर्षमुष्टिं परिगृह्णाति असिदादिना
छेदनीयदध्वर्षमुष्टेः आसमन्तात् भेदाय धामणं परिग्रहणपदवाच्यम् ॥

८५ क्विचे दध्वर्षमुष्टो भूमौ यो मूलभागो दृश्यते स छेदनक्रियाया
साधारत्वात् अधिकरणे ल्युटा छेदनपदवाच्यः ॥

८६ छेदने भेदने चैव खनने पितृरत्तमोः । रौद्राभिचारणीयेषु उदकस्या-
भिमन्त्रणमिति वचनात् छेदनभेदनखननपैतृकरात्तस्य रौद्राभिचारणकर्मसु
कृतेषु शुद्ध्यर्थं विहितं दक्षिणकरस्य जलेन प्रक्षालनं उदकोपस्पर्शनमुच्यते ॥

८७ तत्र प्रकृतौष्टौ चतस्रो दध्वर्षमुष्टयश्चिद्व्यन्ते प्रथमा दध्वर्षमुष्टिर्मन्त्रैः
संस्कृता वेद्यां जुहूर्यस्याचिधीयते विधृतिसंज्ञकयोः उदगयोर्दध्वर्षयो-
रपरि या च प्रागया स्थापिता भवति सा प्रस्तर इत्युच्यते ॥

८८ अन्यास्मिन् अमन्त्रकसकलक्रियामात्रसाध्याः वेद्यास्तरणार्थाः
हविषां पात्राणां स्थापनयोग्या बर्हिःपदवाच्यः ॥

८९ दर्भत्रयं दृष्टीत्वा प्रदक्षिणमावेष्ट्य अयभागे अन्यदर्भत्रयं मूलेन
संयोज्य वेष्टनेन यथितमिव कृत्वा तदपि तथैवावेष्ट्य तदयभागे अन्य-
दर्भत्रयं तथैव कृत्वा पुनस्तदयभागे तथा करोति एवं कृते सन्धित्रयं
मध्ये संपद्यते तदर्भसूत्रं द्विगुणं कृत्वा अन्ते यन्धिः कार्यः अनेन बर्हि-
र्वध्यते अत एतद् बर्हिःसंनहनं नाम शुल्बनामकम् ॥

९० एवमिध्मबन्धनार्थं इध्मसंनहनं नाम शुल्बनामकम् ॥

९१ बर्हिः संभरणानन्तरं अध्वर्युरिध्मदेशं गत्वा असिदेन श्वपरशुना
वा इध्मं छिनत्ति तूष्णीं तस्मिन्नेकविंशतिसंख्याकानि काष्ठानि भवन्ति
तत्र चित्रयं काष्ठानामाहवनीयस्य पश्चाद् दक्षिणत उत्तरतश्च प्रथम-
मेखलाया उपरि स्थापनार्थं मेखलापरिमितायाम् परित आहवनीयस्य
निधानात् पुरस्तात्सूर्यस्य मनसा परिधित्वकल्पनात्परिधिसंज्ञकं भवति ॥

९२ अन्यानि काष्ठानि प्रादेशमात्राणि तत्र पञ्चदशसामिधेयैर्यानि
एक मनुयाजार्थं द्वे आहवनीयायतनस्यान्तरुर्ध्वार्थे दक्षिणोत्तरयोर्भागयो
रोपणार्थं एतान्यष्टादश काष्ठानि समित्यदवाच्यानि ॥

९३ क्वचिद्विकृतोष्ठादिषु अधिका अपि समिधः सामिधेनीवृद्धा
एह्यन्ते एवमेकविंशतिदारुकाः संघ इध्मपदवाच्यः ॥

९४ इध्मस्य छेदनकाले यानि काष्ठशकलानि इतस्ततः पतन्ति
तानि करणव्युत्पत्त्या इध्मप्रव्रश्चनपदेनाभिधीयन्ते ॥

९५ चतुर्णामप्यृत्विजां भोजने पर्याप्तः दक्षिणानौ सुश्रुत आदनः
अनु पश्चात् यागानन्तरमृत्विग्भोजनार्थमाह्रियते इति कर्मव्युत्पत्त्या
अन्वाहार्यपदवाच्यः ॥

९६ अन्वाहार्यं आदने यस्यां स्यात्यां अय्यते सा अन्वाहार्यस्या-
लीत्युच्यते ॥

९७ मदन्तीनामिका आपो यस्मिन्यात्रे संताप्यन्ते तत्पात्रमपि मद-
न्तीपदेन व्यवह्रियते ॥

९८ पुरोडाशचरुसंबन्धिघ्नीक्षादीन् उलूखले मुसलेनावहृत्य पक्व

शूर्पेण निस्तुषकरणरूपं फलीकरणं करोति तत्र ये तुषादयः पतन्ति ते
करणव्युत्पत्त्या फलीकरणपदवाच्याः ॥

९९ तेषां दामानन्तरं दक्षिणाग्नौ जुह्वा चतुर्गृहीतेनाज्येन सह
होमो विहितः अतः यागसमाप्तिपर्यन्तं तेषां स्थापनाय निर्मितं
अश्वत्थमयं पात्रं फलीकरणपात्रमित्युच्यते ॥

१०० यदा गार्हपत्ये अध्वर्युः पक्षीसंयाजैः प्रचरति तदा देवानां
पक्षीयागकाले स्त्रीयहविर्भागयज्ञार्थमागतानां देवानां पक्षीनां स्त्रीत्वा
ल्लज्जया तिरोधानाय अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं तिरोधानकरणयोग्यं कटा-
कारत्वात् अन्तर्धानकटमित्युच्यते ॥

१०१ अध्वर्युस्तीर्थप्रवेशानन्तरं गार्हपत्यस्योत्तरत उपविश्य इडा-
जपं कृत्वा देवा गातुषिद् इत्यृचं जपति तस्यामृचि यतो वातशब्दो
वर्तते श्रुतौ वातशब्देन यागारम्भसमाप्तयोर्वर्णनात् इडा देवहूरिति
यजुर्मन्त्रजप इडाजपपदेनोच्यते ॥

१०२ तत आहवनीयस्योत्तरतस्मिष्टुन् हस्तौ मन्त्रेण संमृशते एत-
त्कर्म पाणयोः सावधानत्वाय करिष्यमाणकर्मसुप्रेरणारूपं पाणिसंम-
शनमित्युच्यते ॥

१०३ * तत आहवनीयदक्षिणाग्निगार्हपत्यान् क्रमेण दर्भैः परिस्तृ-
णाति अग्निः षोडशभिर्दर्भैः प्राच्यादिषु परिस्तृतिरिति वचनात् प्राच्यां
प्रथममेवलोपरि चतुर्भिर्दर्भैस्तथैव दक्षिणस्यां प्रती च्यामुदीच्यां च क्रमेण
स्तरणं परिस्तरणपदार्थः ॥

१०४ ततो गार्हपत्यस्य पुरस्ताद् वेद्यां परिभोजनीयदर्भानास्त्रीर्य-
तेषु द्वन्द्वं न्यञ्चि प्रक्षालितानि यज्ञपात्राणि प्राक्संस्थान्युदगपवर्गाणि-
स्थापयति तदेतत्कर्म पात्रासादनपदार्थः ॥

१०५ ततो ब्रह्मणि स्वायतने उपविष्टे यजमानेन च समन्त्रकद्वितीय-
वरणेन वृते परिभोजनीयदर्भैः संततां पृष्ट्यां गार्हपमध्यादारभ्याहवनी
यमध्यपर्यन्तं स्तृणाति मन्त्रेण एतत् कर्म पृष्ट्यास्तरणमित्युच्यते ॥

* कर्कदेवयाज्ञिकादयस्तु कार्यक्रमेणानीनां परिस्तरणमाहुः । तेना दावाहव-
नीयस्य परिस्तरणं ततो गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरिति क्रमः कर्काद्यनुयायिनाम् ।

१०६ ततो मन्त्रेण पूर्वं निरुक्तं पवित्रमादाय संप्रत्यक्तं सव्यहस्ते पवित्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन जलेनानुमार्ष्टि एतत्कर्म पवित्रकरणं नाम ॥

१०७ अभिमर्शनं नाम यदभिमृशेदिति विधीयते मन्त्रजं पसमकालं तत्पदार्थस्पर्शनम् ॥ *

१०८ चित्तिरित्यादीनि दश वाक्यानि दृशहोतृपदवाच्यानि ॥

१०९ अध्वर्युः पवित्रवत्यामग्निहोत्रहवण्यां मुष्टिमात्रं निधाय तथा शूर्पे तन्मुष्टिमात्रं ब्रीह्यादिकं प्रतिपति एतत्कर्म निर्वापपदवाच्यम् ॥

११० ततः सशूक्रायामेवाग्निहोत्रहवण्यां तिरःपवित्रमप आनीय चिरुत्पूय उन्म*हयक्षुपस्यायतेन जलेन सपवित्रेणोत्तानेन दक्षिणपाणिना सेचनं पुरोडाशीयादीनां यत् तत् प्रोक्षणमित्युच्यते ॥

१११ स्फ्यः कपालानि अग्निहोत्रहवणी शूर्पं कृष्णाजिनं शय्या उलूखलं मुसलं दृषत् उपला जुहूः उपभृत् सुवः ध्रुवा प्राशित्रहरणं इडापात्रं मेतणं पिष्टोदृपनी प्रणीताप्रणयनं आन्यस्याली वेदः दाहपात्री योक्तं वेदपरिवासनानि धृष्टिः इध्मप्रव्रश्चनानि अन्वाहार्यस्याली मदन्ती फलीकरणपात्रं अन्तर्धानकटं च एते पदार्था अन्ये च ये विकृतिषु उपयुक्तास्ते सर्वे यज्ञायुधपदेन यज्ञपात्रपदेन च श्रुतौ गीयन्ते ॥

११२ उत्पवनं नाम द्रवद्रव्यस्याज्यादेः कस्मिंश्चित्पात्रे स्थितस्य दक्षिणोत्तराभ्यां हस्ताभ्यां परस्परं असंसृष्टे पवित्रे धृत्वा त्वाभ्यां तस्य द्रव्यस्य ऊर्ध्वभागे पूवनं उत्पवनीमित्युच्यते ॥

११३ उन्महनं नाम स्तुतियुक्तमन्त्रोच्चारणेन पूजनरूपम् ॥

११४ समाहननं नाम आग्नीध्रकर्तृकं शय्याकरणकं यज्ञपात्राणां वादनम् ॥

११५ परापवसं नाम अध्वर्युकर्तृकं ब्रीह्यादीनामुलूखले अवहतानां शूर्पेण फलानामन्तरेऽवस्थितिर्यथा स्यात्तथा तुषादेर्निरसनम् ॥

११६ ब्रीह्यादेरवघातानन्तरं यजमानो यं मन्त्रं किंश्चिद्वन्तं जपति स मन्त्रो यज्ञयोगमन्त्र इत्युच्यते ॥

११७ पुरोडाशीयानां पेषणार्थं दृषदि स्थापनमधिवपनमित्युच्यते ॥

११८ दृषदि अध्युप्तानां पुरोडाशीयतण्डुलादीनामुपर्युभाभ्यां हस्ता-

भ्यामुपलायाः तिर्यक्स्यापितायाः पूर्वस्यां दिशि कर्षणं ततः प्रतीच्यां कर्षणं च प्रोहणमित्युच्यते ॥

११९ दृषदः सर्कांशत् उपलया पिष्टानां दृषदधःस्यापितकृष्णाजिने पातनं यस्य कस्यापि द्रव्यस्य पात्रात् हस्ताद्वाऽधः पतनं च प्रस्कन्द-
नमित्युच्यते ॥

१२० अध्वर्युः पेयणानन्तरं गार्हपत्यस्य पश्चात् धृष्ट्या पुरोडाशभ-
र्जनार्थं गार्हपत्याङ्गारैः संतापयितुं यथाविहितानि प्रतिपुरोडाशं समु-
दितानि अश्वशफमात्राण्यश्वशफाकारतामापन्नानि कपालानि मन्त्रैर्वि-
हितक्रमेण स्थापयति तदेतत्कपालोपधानमित्युच्यते ॥

१२१ उपधानं नाम उपधानं तूपबर्हः शय्यायां शयनीयवदितिकोशा-
त्कस्यचित्पूजनीयस्य पदार्थस्य स्थापनार्थं उपबर्हस्यानीयाधाररचनम् ॥

१२२ एवमासादनं नाम यंजपात्रादीनां सुशोभिततया रचनम् ॥

१२३ निधानं यथाकथंचित्स्थापनमात्रम् ॥

१२४ उपहितानि कपालानि येन मन्त्रेण परस्परसंयुक्तानि क्रियन्ते
स मन्त्रो योग इत्युच्यते ॥

१२५ अधिश्रयणं नाम वृद्धौ स्थापयित्वा संतापनम् ॥

१२६ परिकर्माङ्गसंस्कार इति कोशात्परिकर्मशब्द अत्रिायजमान-
भिन्नस्य कर्तव्यत्वेन विहितस्य कर्मणो वाचकः ॥

१२७ तत्कर्मकर्ता परिकर्मी भवति ॥

१२८ अनुमन्त्रणं नाम स्वयमन्येन वा कर्मणि कृते पश्चात्तत्कर्म-
करणमन्त्रोच्चारणम् ॥

१२९ मन्त्राश्च कर्मकरणा इति सूत्रात् यैः कर्म क्रियते ते मन्त्र
प्रदवाच्याः ॥

१३० गार्हपत्यस्य पश्चात् शकटं स्थापितं भवति तत्र विद्यमानस्य
घ्नीद्यादिद्रव्यस्य सपवित्रायामग्निहोत्रहवण्यां मुष्टिमात्रं निधाय तथा
मन्त्रेण कांचिद्वेधतामुद्दिश्य शूर्पं प्रक्षेपाऽथवा शकटाभावपक्षे गार्हपत्यस्य
पश्चादुदगं स्फ्यं निधाय तदुपरि दारुपात्रीं प्रागयां निधाय तस्यां
पुरोडाशीयानोप्य तस्याः सकाशात् गृहीत्वा अग्निहोत्रहवण्यां निधाय
पूर्ववत् शूर्पं प्रक्षेपणं निर्वाप इत्युच्यते ॥

१३१ यत्र अनधः सादयतीति विधीयते तच्च दर्भवृणादिकं किञ्चित् निधाय तदुपरि स्थापनमनधः सादनमुच्यते ॥

१३२ गार्हपत्यमभिमन्त्रयत इत्यादौ अभिमन्त्रणं नाम गार्हपत्यादेरवेक्षणसमकालं मन्त्रजनपः ॥

१३३ यस्मिन्यागे ब्रीह्यादेर्द्रव्यस्य निर्वापानन्तरमन्यद्रव्यनिर्वापः कर्तव्यो भवति तत्र एकस्य निर्वापानन्तरं निर्वापे करणभूताया अग्निहोत्रहवण्या वस्त्रादिना संमार्जेन पश्चाच्चिह्न्यमाणद्रव्ये पूर्वनिरुप्तद्रव्यसंबन्धितुषादिसंसर्गाभावार्थं क्रियते तत् यच्च तादृशयागे निरुप्तद्रव्यप्रोक्षणात्प्राग्वस्त्रसंमार्जेन तदपि प्रोच्छनमित्युच्यते ॥

१३४ ब्रीह्यादिप्रोक्षणार्थं अग्निहोत्रहवण्यां गृहीताः संस्कृता आपः प्रोक्षणीपदवाच्याः ॥

१३५ मन्त्रं विना क्रियमाणं कर्म तूष्णीमित्युच्यते ॥

१३६ हविः करोतीति हविष्कृदितिव्युत्पत्त्या ऐष्टिकादिकर्मणि अर्चय्याः कार्यं हविःसंपादने सहायत्वमात्रेण सोमे तु सवनीयनिर्वापप्रभृतिपुरोडाशाद्यासादनान्तस्य हविःसंपादनस्य स्वकर्तृकत्वेन सोमाद्गृभूते प्रवर्ग्याख्ये कर्मणि रौहिणसंज्ञकपुरोडाशाधिश्रयणादिकर्मकर्तृत्वेन च आग्नीध्र एव हविष्कृत्यपदवाच्यः ॥

१३७ समाहनत्रं नाम यज्ञपात्राणां तूष्णीं शम्यया ताडनं तत्र दृषदुपलयोः तु त्रिः समन्त्रकम् ॥

१३८ अवहननं नाम उलूखले उप्तानां ब्रीह्यादीनां नैस्तुष्यसिद्ध्यर्थं मुसलेन कण्डनम् ॥

१३९ परापवनं नाम कण्डनेन पृथग्भूतानां तण्डुलादीनामेव शूर्पे स्थितिर्यथा स्यात्पुषादीनां तु अधःपतनं तथा कौशलेन शूर्पवर्जितम् ॥

१४० पात्रीस्थानां पिष्टानामुपरि संतप्तमदन्तीजलप्रक्षेपः आप्रावन्मित्युच्यते ॥

१४१ मेतलेन जलपिष्टयोर्मिश्रणं संयवनमुच्यते ॥

१४२ मदन्तीजलेन सिद्धस्य पिष्टपिण्डस्य चतुर्थ्यन्तदेवतानामपूर्वकत्वेतिपदान्तेन मन्त्रेण अभिमर्शनानन्तरं कूर्मवदाकारे कृते पुरोडाशपदवाच्यता ॥

१४३ गार्हपत्यादेः सकाशाद् बहिष्कृतानामङ्गाराणां पुनर्गार्हपत्या-
दौ प्रक्षेपः प्रत्यूहनम् ॥ .

१४४ पुरोडाशस्य सर्वकपालस्पर्शनं प्रथनमित्युच्यते पुरोडाशस्य
त्वक्सिद्धये पिष्टोद्वषपनीस्यजलेन सर्वतः संमर्शनं त्वग्वाहणमित्युच्यते ॥

१४५ हविषामासमन्तात्प्रादक्षिण्येन उत्सुकस्य परिभ्रमणं पर्यगि-
करणमित्युच्यते ॥

१४६ संतप्तेषु कपालेषु निहितस्य पुरोडाशस्य गार्हपत्यस्य भस्मना
तूष्णीं प्रच्छादनं अभिधासनमित्युच्यते ॥

१४७ ततो ऽध्वर्युर्मन्त्रेण साङ्गारं भस्म वेदेन पुरोडाशस्योपरि
प्रक्षिप्य परिकर्मणः संप्रेष्यति ते च यथा सुश्रुतः स्यात्तथा श्रपयन्ति
तदेतत्पुरोडाशश्रपणमित्युच्यते ॥

१४८ गार्हपत्याङ्गारान् मन्त्रेण गार्हपत्यायतनाद्बहिःपश्चाच्चिह-
्नते चाङ्गारा यथा मध्ये स्युस्तथा चुल्लीं स्थापयित्वा तस्यां नपुंस-
कलिङ्गस्याने स्त्रीलिङ्गवत्पदघटितप्रथमकपालोपधानमन्त्रेण सजलां स्था-
लीमधिश्रित्य तस्यां मन्त्रेण पूर्वसंस्कृतानां तण्डुलानां प्रक्षेपणं क्रियते
ते च परिपक्वास्तण्डुलाः चरुपदवाच्याः ॥

१४९ यदि पयःसहितां स्थालीमधिश्रित्य चरुः साध्यते तदा स
पयसिचरुरित्युच्यते ॥

१५० हविःश्रपणानन्तरं पात्रीसंढालनोदकं गार्हपत्योत्सुकेनाभि-
तप्यान्तर्वेदि स्फ्येन प्राचीस्तिस्रो लेखाः कृत्वा प्रत्यक् त्रिर्निनयति
त्रिभिः स्वाहान्तैर्मन्त्रैः एतादृशं कर्म अन्यत्रापि क्रियमाणं यथा उत्सुकं
प्राच्यां निरस्यदित्यादौ कस्यचिदुत्सुने जाते कार्यं विधिप्राप्तविनियो-
गकरणं प्रतिपत्तिकर्मैत्युच्यते ॥

१५१ अध्वर्युर्मन्त्रेण वेदमादाय मन्त्रेण सकृत् त्रिस्तूष्णीं वेदेन उद-
गेष्वर्गं तागवसन्नं वेदिं समृज्य वेद्याःपश्चादुपविश्य मन्त्रेण दर्भाभ्यां
सह स्फ्यमादाय अन्यतरेण दर्भेण स्फ्यं निमृज्य अश्वशिष्टं दर्भं वेदि-
पूर्वतृतीयभागे मन्त्रेण उदगयं निधाय मन्त्रेण तस्मिन् स्फ्येन प्रहृत्य
मन्त्रेण मृदासांहतं स्फ्यमादाय मन्त्रेण मृदं हृत्वा मन्त्रेण वेदिमवेत्य
मन्त्रेण मृदमुत्करे निवपति आग्नीधस्तां मृदं तच्चैवात्तानाभ्यां पाणिभ्यां

गृह्णाति एवं प्रहरणादि मृच्चिषपनान्तं समन्त्रकं त्रिवारं कृत्वा तूष्णीं
वस्तुर्थं करोति तत्र वस्तुर्थं मृदो हरणे प्रहृतस्य दर्भस्यापितया सह
हरणं क्रियते तदनन्तरं मन्त्रेण स्फ्येन वेदिदक्षिणांसमारभ्य दक्षिण-
श्रोणिपर्यन्तं वेदिदक्षिणप्रान्तं स्मृशति तथैव दक्षिणश्रोणिमारभ्य उत्त-
रश्रोणिपर्यन्तं वेदिपश्चिमप्रान्तं स्मृशति । तथैव उत्तरश्रोणिमारभ्य
उत्तरांसपर्यन्तं वेद्युत्तरप्रान्तं स्मृशति इदं स्फ्येन वेदिप्रान्तभागस्य
शर्शनं वेद्याः परितो यागायै करणरूपत्वात् उत्तरपरियाहापेतया
पूर्वत्वाच्च पूर्वपश्चाद इत्युच्यते ॥

१५२ पूर्वपरियाहानन्तरं यं मन्त्रं जपति स मन्त्रो वेदिः क्रियते
अनेनेति करणव्युत्पत्त्या वेदिकरण इत्युच्यते ॥

१५३ वेदिकरणजपानन्तरं स्फ्येन मन्त्रेण प्राक्संस्थं वेदिं त्रिः
खनति एतादृशं खननं उद्वननमित्युच्यते ॥

१५४ अध्यर्पणेषित आग्नीध्रः उद्वतदेशात् त्रिमृदंमुद्वृत्य उत्करे
निवपति ततोऽध्यर्पुस्तत्परियाहयहणार्थं ब्रह्माणमनुज्ञापयति तेना-
नुज्ञातः पूर्ववत् स्फ्येन अन्यैस्त्रिभिर्मन्त्रैर्दक्षिणपश्चिमोत्तरप्रान्तभागान्
स्मृशति एतत्स्पर्शनं पूर्वपरियाहापेतया उत्तरत्वादुत्तरपरियाह
इत्युच्यते ॥

१५५ उत्तरपरियाहानन्तरं उत्करे न्युप्तां मृदं वेद्यामानीय स्फ्येन
मन्त्रेण समीकरोति वेदिसंमार्जनप्रभृति समीकरणपर्यन्तं वेदेः करण-
मिति व्युत्पत्त्या वेदिकरणमित्युच्यते ॥

१५६ पलाशस्य अन्यस्य वा यज्ञियवृक्षस्य प्रादेशपरिमाणं काष्ठं
समित्यदवाच्यम् ॥

१५७ अध्यर्पणेषा वेद्यां विद्यमानस्य आज्यस्य समन्त्रकं अधो-
मुखतया यजमानकर्तृकमीक्षणं आज्यावेक्षणमित्युच्यते ॥

१५८ आज्यं पुनराहारमुत्पुनातीत्यत्र पवित्राभ्यामाज्यं प्राङ्
नीत्वा पुनः पश्चादानयनं पुनराहारपदवाच्यम् ॥

१५९ आज्यस्थाल्या उत्तरतो वेद्यां प्रागयमुदगग्रं वा वेदं निधाय
तस्मिन् प्रागयां जुहूं स्थापयित्वा तस्यां मन्त्रावृत्त्या आज्यस्थाल्याः
सकाशात् सुवेणाज्यं गृह्णाति यजमानः प्रतियहणमनुमन्त्रयते अध्यर्पु-

दक्षिणहस्तेन जुहूं संमृज्य परिकर्मणे प्रयच्छति स च प्रणीतोत्तरतः
स्थापितयोरिध्मबर्हिषोः पश्चिमदेशे जुहूपभृतीः सुव उदक्संस्थाः
स्थापयति अध्वर्युः पूर्ववत् उपभृति आज्यं अष्टकृत्वा गृह्णाति ततस्त-
थैव संमृज्य पूर्ववत् प्रयच्छति स च परिकर्मा तथैव सादयति अध्वर्युः
पूर्ववत् चतुष्कृत्वा ध्रुवायमाज्यं गृह्णाति तूष्णीं पूरयति तथैव प्रय-
च्छति अन्यश्च तथैव सादयति तदेतत्कर्म आज्यग्रहणमित्युच्यते ॥

१६० प्रोक्षणीनामुन्मनादि कृत्वा सधन्त्रकं दध्मवेदिबर्हिषि क्रमेण
प्रोक्ष्य बर्हिरेध्मप्रणीतयोर्मध्येन प्राङ् नोत्वा प्रणीताहवनीययोर्मध्येन
पुनराहृत्य वेद्यां पुरोरण्यूर्ध्वायं निधाय तिष्ठत्रयाणि मन्त्रेण प्रोक्ष्य प्रह्वो
मन्त्रेण मध्यानि प्रोक्ष्य आसीनो मन्त्रेण मूलानि प्रोक्ष्य अत्यङ्मुखाभ्यां
सुकृपाणिभ्यां यान्यमासित्य शिष्टं दक्षिणश्रोणिमारभ्य उत्तरश्रोणिपर्यन्तं
प्रथमं प्रस्तरं गृहीत्वा मन्त्रेण सन्त्रेण निनयति ततः प्रोक्षणीधानं निरस्य
बर्हिर्विस्रस्य मन्त्रेण तस्मिन् पवित्रे संयोज्य प्रस्तरं यजमानाय ब्रह्मणे
वा दत्त्वा बर्हिःसचहनं विस्रस्य दक्षिणश्रोणिमारभ्य उत्तरांसपर्यन्तं
निधाय तदुपरि प्रथमं दर्भमुष्टिं मन्त्रेण स्तृणाति तस्य पश्चात्
द्वितीयं प्रागास्तृतश्चर्मूलानि आच्छादितानि यथा स्युः ततस्तृतीयं
तथैव स्तृणाति तदेतत्कर्म बर्हिरास्तरणं नाम ॥

१६१ ततः प्रस्तरं गृहीत्वा प्राङ्भिसृज्य मन्त्रेण आहवनीयस्य
पश्चात् प्रथममेखलोपरि उदगयं मध्यमं परिधिं परिदधाति यज-
मानो ऽनुमन्त्रयते एवं दक्षिणोत्तरौ परिधी दक्षिणोत्तरयोः क्रमेण
प्रागयौ स्थापयति अग्रे सूर्ये मन्त्रेण परिधिं कल्पयति एतत्कर्म अग्नि-
परिधानमित्युच्यते ॥

१६२ परिभोजनीयेभ्यो मध्यमबर्हिर्मुष्टेर्वा अन्यतो वा आहृतं
सारं दर्भद्वयं विशेषेण धृतः धारणं प्रस्तरादीनां धारणं यस्मिन् इति
कृत्यत्या विधृतिपदवाच्यम् ॥

१६३ ते च विधृती वेद्यां मन्त्रेण उदगये निधाय तयोहपरि
मन्त्रेण प्रागयं प्रस्तरं तदुपरि मन्त्रेण जुहूं प्रागयां तस्या उत्तरतो
विधृत्योरधस्तात् मन्त्रेणापभृतं तदुत्तरतस्तथैवध्रुवां निधाय मन्त्रेणा-
भिमृशति तदेतत् सुगासादनमुच्यते ॥

१६४ सुगासादनानन्तरं सुचामुत्तरतः ससुवामाज्यस्थालीं निधाय सर्वाण्याज्यान्यभिमन्त्र्य दक्षिणेन ससुवामाज्यस्थालीं सवेन दारुपात्रीं वेदं चादाय प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ् आहृत्य गार्हपत्यस्य पश्चादुप-विश्य दारुपात्र्यां पुरोडाशसंख्यया मन्त्रावृत्योपस्तृणाति ततः प्रथमं दक्षिणपुरोडाशस्याङ्गारानपोहति तत्र अपोहनं नाम पूर्वं प्रतिप्तानां भस्ममिश्राङ्गाराणां धृष्ट्या दूरीकरणम् ॥

१६५ मन्त्रेण पुरोडाशस्य प्रकटीकरणं पुरोडाशप्रकाशनमुच्यते ॥

१६६ ततो वेदेन विरजसं, कृत्वा ऽभिघार्य मन्त्रेण पात्र्याः सका-शात्पुरोडाशमुद्गृह्णाति इदं पुरोडाशोद्गासनमुच्यते ॥

१६७ ततो मन्त्रेण पुरोडाशस्योपरि सर्वत आज्यप्रक्षेप आद्रीं करणमित्युच्यते ॥

१६८ तथैव ततः अधोभागे आज्यलेपनं अधस्तादभ्यञ्जनमित्यु-च्यते ॥

१६९ ततः पुरोडाशं पात्र्यां तूष्णीं निधाय अन्यानपि पुरोडाशा-दीन् एवमेव उद्गास्य पात्र्यां निधाय सुषमभिपूर्य पुरोडाशयोर्मध्ये स्थापयित्वा सर्वाणि हवींष्यादाय वेदिमध्ये सुचां पश्चानूष्णीं साद-यति यजमानस्तु व्याहृतिमन्त्रेण एतद् हविषासादनमित्युच्यते ॥

१७० आमन्त्रणं नाम संबोधनप्रथमान्तपदोच्चारणानन्तरं एही-त्यस्यानुषङ्गेणाकारणम् ॥

१७१ प्रदुगाहवनीयादवस्थायेत्यादौ अधोमुखतया स्थानं अव-स्थानमित्युच्यते ॥

१७२ उपवीतं यजसूत्रं प्रोद्धृते दक्षिणे करे ईति कोशात् दक्षिणबा-हुना उद्धृतं सङ्गांसस्थितं स्मृत्युक्तीत्या निर्मितं यज्ञोपवीतमित्युच्यते ॥

१७३ एतद्विपरीतं सव्योद्धृतं दक्षिणांसस्थितं प्राचीनावीतमित्युच्यते ॥

१७४ मालावत्कण्ठलम्बितं निवीतमित्युच्यते ॥

१७५ केशवादिभिस्त्रिभिर्नामभिश्चतुर्थ्यन्तैरुदकं ब्राह्मेण तीर्थेन पीत्वाद्वाभ्यां करौ प्रक्षाल्य द्वाभ्यामोष्टौ संमृज्य द्वाभ्यां मुखमवाङ्निमृज्य एकेन वामकरं प्रक्षाल्य एकेन पादौ संप्रोक्ष्य एकेन मूर्धानं संस्पृश्य एकेन ऊर्ध्वोष्ठमङ्गुल्यगैः संमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां दक्षि-

णवामनासारन्ध्रे संमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण दक्षिणवामाक्षिणी अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां निमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण दक्षिणवामश्रोत्रे अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां संमृज्य एकेन अङ्गुल्यायेनाभिं संमृज्य एकेन पाणितलेन हृदयं एकेन अङ्गुल्ययैः शिरः संमृज्यद्वाभ्यां क्रमेण तैरेव दक्षिणवामभुजौ संमार्ष्टुं तदेतत्स्मृत्युक्तं आचमनमित्युच्यते ॥

१७६ दक्षिणेनाङ्गेन य आवर्तते पर्यावृत्तो भवति स दक्षिणावृत्तित्युच्यते ॥

१७७ एवं सव्येनावर्तमानः सव्यावृत्पदवाच्यः ॥

१७८ सव्यात्तरिणोपस्येन दक्षिणोत्तरिणोपस्येन वा आसनं अङ्गुधारणापदवाच्यम् ॥

१७९ विहारसंमुखस्वपृष्ठभागौ यथा न भवेत् तथा कर्मकाले इतस्ततो गमनं विहाराव्यावृत्तिरित्युच्यते ॥

१८० वेदिश्रोत्रयोत्तरया पाष्णीं समां निधायेत्यादौ तद्वन्यो घुटिके गुल्फौ पुमान् पाष्णीरधस्तयोरित्यमरकोशात्पुल्लिङ्गोऽपि अत्र स्त्रीलिङ्गः पाष्णीशब्दो घुटिकाधोभागवाचकः ॥

१८१ प्रपदेन बर्हिःराक्रम्येत्यादौ प्रपदशब्दः पादायं प्रपदं पाद इति कोशात् अङ्गुलिपश्चाद्भागस्य पादायस्य वाचकः ॥

१८२ तत्रैव आक्रमणं नाम बर्हिषु उपरि प्रपदस्यापनम् ॥

१८३ अङ्गुल्ययाण्यवकृत्येत्यत्र अवकर्षणं नाम आकुञ्चनम् ॥

१८४ एवं प्रति संदध्यादित्यत्र प्रसारणं प्रितसंधानमित्युच्यते ॥

१८५ सामिधेनीरन्वाहेत्यादौ अर्ध्वर्युप्रेषितो होता उत्तरया वेदिश्रोत्रया समां पाष्णीं निधाय प्रपदेन बर्हिःराक्रम्य संहितौ करौ हृदयदेशे अङ्गुदेशे वा प्राञ्चौ धारयन् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् प्रकृतीष्टौ पञ्चदश विहृतौ पाशुकादौ च ताभ्यो न्यूना अधिका वा या चचो मन्द्रस्वरेण पठति ता चचः सामिधः आधीयन्ते याभिरिति करणव्युत्पत्त्या सामिधेनीपदेनोच्यन्ते ॥

१८६ अन्वाहेत्यनुवचनं विधीयते तत्र सामिधेनीनामनुवचने चक् पाठात्पूर्वं त्रिमात्रं हि इत्युच्चार्य उपांशुसंहितया प्रणवान्ता व्याहृतीः

पठति तस्य उच्चैरुपांशुं पठ्यमानस्य समुदितस्य आश्वलायनसूत्रे व्यव-
हारार्थं अभिहिंकार इति संज्ञा कृता ॥

१८७ तदनन्तरं पठ्यमानायाः प्रथमाया ऋचः त्रिषारं पाठो वि-
हितः एवमन्तिमाया अपि अस्य त्रिःपाठस्य तत्रैव सूत्रे अभ्यास इति
संज्ञा कृता ॥

१८८ सामिधेनीनां प्रथमाया ऋचः द्वयैर्धर्चयोः संहितया पाठः
अगन्ते टेः स्थाने त्रिमात्रः प्रणवः तदन्ते मकारः तेन च मकारेण
सह उत्तरस्यां ऋचः प्रथमार्धर्चनं संधानं कार्यं समाप्ते द्वितीयसा-
मिधेन्यर्धर्चं उच्छ्वासः कार्यः एतदेकमवसानं ततो द्वितीयार्धर्चनं तृती-
यसामिधेन्यर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयार्धर्चं प्रणवान्तं संधाय प्रणवा-
न्तिममकारेण चतुर्थसामिधेन्यर्धर्चं तस्मिन्नेवार्धर्चं उच्छ्वसेत् एतद् द्वि-
तीयमवसानम् । एवं च प्रथमोच्छ्वासे त्रयोऽर्धर्चैः द्वितीये तु चत्वारः
संपद्यन्ते संकलनेन सप्त संपन्नाः तत्र त्रिः पठ्यमानायाः प्रथमाया
ऋचः षड् अर्धर्चैः द्वितीयस्या ऋच एकोऽर्धर्चः एतदनन्तरं प्रत्युच्छ्वासं
द्वादशर्धर्चैः भवतः । एवं प्रथमावत् उपान्त्याया द्वितीयार्धर्चमारभ्य
तदीयप्रणवमकारेण अन्तिमाया अर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयार्धर्चं संधाय
तदन्तिमप्रणवेन उत्तरस्या अर्धर्चं संधाय तदन्ते विरमेत् अन्तिमायां त्रिः
पठ्यमानायां एतदेकमवसानं ततो द्वितीयार्धर्चमारभ्य तदन्तिमप्रणवम
कारेण उत्तरस्या अर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयार्धर्चं संधाय तदन्तिम-
प्रणवमकारेण द्वादशाक्षरं निगदभागं संधाय तदन्ते विरमेत् एतत्
अन्तिमायां द्वितीयमवसानं अनया रीत्या सामिधेनीनामाद्यन्त्ययोऽर्चोः
पठनं अन्यासामृचामपेतया अधिकस्य अर्धर्चस्य एकैकस्मिन् उच्छ्वासे
उच्चारणात् अर्धर्चकालमन्वाहेति णमुलन्तेन अर्धर्चकारमित्यनेन
पदेन आश्वलायनसूत्रे व्यवहृतम् ॥

१८९ अंगारमं प्रथमार्धर्चं ऽवसाय ततो द्वितीयार्धर्चप्रणवमका-
रेण उत्तरस्या ऋचः प्रथमार्धर्चं संधाय तदन्ते विरमेत् एवं सर्वा
ऋचः पठित्वा अवशिष्टं अन्तिमाया ऋचः द्वितीयार्धर्चं केवलं चतु-
र्मात्रप्रणवान्तं उक्त्वा विरमेत् एतादृशं पठनं तत्रैव सूत्रे संतत-
मित्युच्यते ॥

१८० एतस्य सामिधेयनुवचनस्य अध्यर्धकारं पठनरहितस्य अभि-
हिंकार पूर्वकस्य चतुर्मात्रप्रणवान्तस्य शस्त्रे याज्यायां निगदे अनु-
वचने अभिष्टवने संस्तवने च अतिदेशः आश्वलायनसूत्रे कृतः अन्वाह
अनुब्रूयात् इत्यादिशब्दैर्विहितं अभिहिंकारपूर्वकं अभ्यासविशिष्टं
प्रथमाया चतुः प्रथमार्धवे अवसाय द्वितीयार्धचान्त्यप्रणवेन प्रथमाया
एव चतुः द्वितीयपाठगतप्रथमार्धवे संधाय तदन्ते ऽवस्येत् अनया
रीत्या सर्वा चतुः पाठित्वा अन्तिमाया चतुः तृतीयपाठगतद्वितीया-
र्धचस्य अन्ते चतुर्मात्रप्रणवविशिष्टस्य परिशेषात् केवलस्य तावन्मा-
त्रस्य पठनं अनुवचनमित्युच्यते ॥

१८१ एकस्या चतुः द्वयोर्वा चक्षोरनुवचने अभ्यासो न भवति
सामिधेयनुवचने अध्यर्धकारं पठनं विशेषः अनुवचनमात्रे अवसाने
यः प्रणवः स चतुर्मात्रो भवति अन्यत्र तु त्रिमात्र एव तदन्तिमस्य
मकारस्य स्थाने स्पर्शेषु परेषु तत्तद्वर्गस्य पञ्चमो वर्णआदेशो भवति
यघलेषु परेषु क्रमेण अनुनासिकायवला आदेशा भवन्ति रेफोष्मसु
परेषु अनुस्वार आदेशो भवति अन्यत्र अविहृत एव मकारः एतस्य
विकारमात्रस्य आश्वलायनसूत्रे अन्तापत्तिरिति संज्ञा ॥

१८२ एकश्रुति अनुब्रूयात् इति उच्यते तथा च अनुवचनमात्रे
एकश्रुतिः सिद्धयति तत्र एकश्रुतिर्नाम उदात्तानुदात्तस्वरितानां स्वरा-
णाभभावः ॥

१८३ अध्यर्धः सामिधेयारम्भे एकां समिधमाहवनीये ऽभ्याधाय
प्रणवेप्रणवे द्वितीयाद्येकादश समिधो ऽभ्याधाय उपान्त्यायाः प्रणवे
तिस्रः समिधः सहैवाभ्याधाय आहवनीयस्योपरि प्रक्षिप्तानां स-
मिधां प्रदीपनानुकूलव्रातात्पादनार्थं अन्तिमायाः चतुः अभ्यास-
काले वेदं त्रिवारं प्राक् कम्पयति एतत्कम्पनं वाजनमित्युच्यते ॥

१८४ ध्रुवाज्यात् सुवेणोपहत्येत्यादौ उपहननं ग्रहणमेवोच्यते ॥

१८५ षष्ठेः कंचिद्वेशमारभ्य देशान्तरपर्यन्तं समन्त्रकं आज्यधा-
राया आहरणं प्रक्षेपणं आधार इत्युच्यते ॥

१८६ स्वस्याधस्ताद् वेदं धृत्या तेन दक्षिणं परिधिमारभ्य उत्तर-

पर्यन्तं समन्त्रकं आज्यधाराहरणं सौवाधार इति, तिर्यगाधार इति
वाच्यते ॥

१९७ प्रादेशतालगाकर्णास्तर्जन्यादियुते तत् मङ्गुष्ठे इति कोशात्
विस्तृताङ्गुष्ठायमारभ्य विस्तृततर्जन्यपर्यन्तः प्रादेश इत्युच्यते ॥

१९८ तस्य घेदां प्रागयतया मन्त्रेण स्थापनं, प्रादेशकरणमि-
त्युच्यते ॥

१९९ प्रादेशकरणं पर्याप्तघेदान्तर्गतभूमेः सकाशाद् घेद्यास्तृत-
बहिषः उदग्देशे घेद्यामेव नयनं व्यूहनमित्युच्यते ॥

२०० सामिधेयनुवचनानन्तरं होतृकर्तृकं प्रवरप्रवरणं विहितं
तत्र प्रवरो नाम आश्वलायनादिभिः प्रवराध्याये यद्वोत्रस्य यावन्तः
प्रकर्षेण घराः ऋषयः संबुद्ध्यन्तपदेन उक्तास्ते यथा शण्डिलानां
शण्डिलासित दैवलेति ॥

२०१ तेषामुच्चारणं प्रवरणमित्युच्यते ॥

२०२ तत्र तन्निवैश्ययोर्यज्ञमानयोः पुरोहितस्य प्रवरा वक्तव्याः
प्रवरसंशये मानव इत्येव प्रवरो वक्तव्यः । प्रवरानन्तरं असर्वा निगद-
शेषो वक्तव्यः तत्र गायत्र्यादिच्छन्दोरहितः ऋग्वेदे विहितः यजु-
र्मन्त्रः निगद इत्युच्यते ॥

२०३ होता निगदपाठानन्तरं द्वितीयान्तं देवतावाचकं, शब्दमु-
च्चार्य संबुद्ध्यन्तमग्निशब्दमुच्चार्यं आधहेति पदं प्रुताद्वतरं पठित्वा
अवस्यति ततः द्वितीयादिदेवतावाचकानि पदानि पूर्ववत् अग्निपद-
रहितानि आवहशब्दान्तानि पठति एतद्वेवताह्वानमित्युच्यते ॥

२०४ आह्वानानन्तरं त्रयोदशाक्षरं निगदशेषं ब्रूयात् अयं सर्वा
निगदः देवताह्वानगर्भत्वात् आवाहननिगद इत्युच्यते ॥

२०५ अध्वर्युमेषितः आग्नीध्रः इध्रसंनहनवेष्टितं स्फ्यं मूल-
मारभ्य अयपर्यन्तं मध्यमदक्षिणोत्तरान् परिधीन् क्रमेण संघृज्य मन्त्रेणा-
हवनीयं संमार्ष्टि यागापेतया पूर्वत्वादयं पूर्वाऽग्निसंमार्ग इत्युच्यते ॥

२०६ ततो ऽध्वर्युः जुहूपभृतारये प्राञ्चमञ्जलिं निधाय अग्निं
नमस्करोति मन्त्रेण एतत्कर्म अञ्जलिकरणमित्युच्यते ॥

२०७ देवताह्वानकाले दक्षिणहस्तेन मन्त्रेण जुहुमादाय सव्येन तथैवोपभृतमादाय दक्षिणेन सव्येन वा पादेन आन्याज्ययोर्मध्यमार्गेण मन्त्रेण वेद्या दक्षिणतो गच्छति तदेतत्सर्वं समन्त्रकं गमनं द्वितीयादिकममन्त्रकं गमनं च अत्याक्रमणमित्युच्यते ॥

२०८ तत आहवनीये आहुतिप्रक्षेपार्थं तस्य दक्षिणतः मन्त्रेण स्वस्य स्थानं कल्पयति एतदध्युत्थानमित्युच्यते ॥

२०९ ततः यजमानेन सुवि अन्वारब्धः सन् मध्यमपरिधेमध्यं जुहुयेण संस्पृश्य मन्त्रेण आविच्छिन्नं प्राक्संस्थमाधारमाधारयति अयमाधारो जौहव आधारः प्राक्संस्थ आधार इति चोच्यते ॥

२१० आधारहोमार्थं बन्धेः संनिधौ अधःकृतां जुहुं मन्त्रेण ऊर्ध्वो करोति एतत् उदग्रहणमित्युच्यते ॥

२११ ततः सव्यपादेनैव प्राङ्मुख एव मन्त्रेण पूर्वमार्गेणैव वेद्या उत्तरत आगच्छति तदेतदागमनं द्वितीयादिकममन्त्रकं चागमनं प्रत्याक्रमणमित्युच्यते ॥

२१२ ततः सकृत् मन्त्रेण द्विस्तूष्णीं जुहुवा धुशायामाज्यं साधयति एतद् धुवासमञ्जनमित्युच्यते ॥

२१३ यथायतनं सुचौ सादयतीत्यादौ पूर्वं यस्मात् स्यानात् सुचौयहीति तस्मिन्नेव स्थाने पुनः स्थापनं यथायतनसादनमित्युच्यते ॥

२१४ ततः उत्करदेशे संस्पृष्टं ऊर्ध्वायं रूप्यं धृत्वा स्वपृष्ठभागे आग्नीध्रमुपश्लिष्टं कृत्वा आश्राव्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्रावितं एकश्रुत्या मन्त्रं पठति तस्य मन्त्रस्य भरतवत्पदानन्तरं यजमानप्रवरान् तद्व्रितप्रत्ययरहितान् होतुर्विपरीतान् घतिप्रत्ययान्तान् पठित्वा अवशिष्टं ब्रह्मण्यदित्यादिमन्त्रभागं पठति तदेतत् अध्यर्कवृत्तप्रवरणमित्युच्यते ॥

२१५ ततो ऽमुकशर्मा मानुष इति होतुर्नाम शृङ्गर्तत तत् श्रुत्वा होता मन्त्रेण उत्थाय अन्यं मन्त्रं जपति एतदुपोत्थानमित्युच्यते ॥

२१६ ततो मन्त्रेण अध्यर्कसमीपं गच्छति एतद्गमनं अभिक्रमणमित्युच्यते ॥

२१७ तत एकैनेव मन्त्रेण दक्षिणहस्तेन दक्षिणेऽंसे अध्यर्कं दक्षि-

येनोदणा सद्यहस्तेन वा आग्नीध्रं च स्पृशति अयमध्वर्याग्नीधान्वा-
रम्भ इत्युच्यते ॥

२१६ ततः स्फ्यवेष्टनेध्वसंनहनायैः सञ्जन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीं स्वमुख
मभ्यात्मं स्पृशति तन्मुखममार्गं इत्युच्यते ॥

२१९ ततो होतृषदनं होता अभिमन्त्रयते तत्र होतृषदनं नाम
वेद्युत्तरश्रोत्र्युत्तरदेशः होतृषपवेशनस्थानम् ३

२२० होतृषदने उपवेशनीयं प्राप्तीर्णानां दर्भाणां किञ्चिदेकं वृणं
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां गृहीत्वा मन्त्रेण नैर्ऋत्यां प्रतिपति तत् प्रतिपणं
निरसनमित्युच्यते ॥

२२१ करणव्युत्पत्त्या मन्त्रोऽपि निरसन इत्युच्यते ॥

२२२ ततो मन्त्रेण होता स्वस्थाने उपविशति दक्षिणोत्तरिणोप-
स्थेन उपविश्यतेऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या स मन्त्र उपवेशन इत्युच्यते ॥

२२३ ततो वेद्यास्तृत्वर्हिः दक्षिणजानुशिरसा मन्त्रेण स्पृशति
तदेतद्वर्हिर्दक्षिणस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२२४ होता इधमप्रदीपनसमये एकं यजुर्मन्त्रं पञ्च ऋचश्च जपित्वा
इधमे प्रदीप्ते सति यस्य निगदस्य षडक्षरो मध्यभागः उपांशु पठ्यते तं
निगदमुच्चैः एकश्रुत्या पठति तन्निगदघटकघृतीघृतीशब्दस्य श्रवणान-
न्तरं अर्धयुः प्रयाजहोमाद्वयं जुहूपभृतौ गृहीत्वातिक्रामति सुचौ
जुहूपभृतौ आदाप्येते अनेनेति करणव्युत्पत्त्या स निगदः सुंगादापन
इत्युच्यते ॥

२२५ अर्धयुर्जुहूपभृतावादाय अत्याक्रम्य स्वस्थाने तिष्ठन् आश्रा-
वयति तत्र आश्रावणं आश्रुतं इति च प्रुताकार पूर्वकप्रुतादिश्रावयेति
पदोच्चारणं आश्रवलाञ्जनसूत्रे तु प्रुतो य ओकारस्तत्पूर्वकश्रावयेतिप-
दोच्चारणम् ।

२२६ आग्नीध्र इधमसचहनवेष्टितं स्फ्यमूर्ध्वायं धृत्य उत्कर्षे
दक्षिणामुखः तिष्ठन् सर्वदा आश्रावणानन्तरं अस्तुशब्दपूर्वकप्रुतादिश्री-
षट्पदमुच्चारयति तदेतत् प्रत्याश्रवणं प्रत्याश्रुतमिति चोच्यते ॥

२२७ यजेत्यादिलोममध्यमपुरुषान्तपदघटितेन येन वाक्येन अध्व-
र्यादिना होत्रादिः प्रेर्यते तद्वाक्यं प्रैष इत्युच्यते ॥

२२८ अध्वर्युमेषितो होता एकश्रुत्या पुरोनुवाक्यां पठति सा च प्रायः एकैत्र च्च भवति तस्याः प्रथमाधर्चे एकमवसानं चतुर्मात्रप्रण-
वान्तद्वितीयाधर्चे द्वितीयमवसानं यस्मिन् यागे मैत्रावरुणो भवति तत्र
स एव पुरोनुवाक्यां पठति पुरः पूर्वं यागाद् देवतां अनुकूलयितुं या
चगुच्यते इति व्युत्पत्त्या पुरोनुवाक्यापदं अनुवाक्यापदं च चाग्विशेष-
बोधकम् ॥

२२९ यच्छब्दस्य प्रथमाबहुवचने यं इति भवति तत्र एकारः प्लुतः
पाठः सत्पूर्वकं यजामहे इति तिङन्तं रेफान्तेन आगूःशब्देनोच्यते ॥

२३० पित्र्यायामिष्टौ तु यजामहे इत्यस्य स्थाने स्वधामहे इति
पठ्यते सैव तत्र आगूरित्युच्यते ॥

२३१ वकारोत्तरवर्त्यकारस्य स्थाने प्लुतमौकारं कृत्वा वषट् इति
शब्दः पठ्यते स वषट्कार इत्युच्यते ॥

२३२ पित्र्यायां तु वषट्कारस्थाने स्वधापदपूर्वकं नम इति पदं
पठ्यते स एव तत्र वषट्कारो भवति ॥

२३३ आगूःपूर्विका वषट्कारान्ता प्रायशो ऽर्धर्चावसाना बहु-
स्थानेषु एकैव च क्वचिद्वनृगपि याज्यापदेनोच्यते ॥

२३४ याज्याया अचां मध्ये अन्त्योऽच् प्लुतो भवति हस्त्यानिर्को
विसर्गः याज्याया अन्ते भवति चेत् वषट्कारेण संधौ अवसानाभावात्
रेफ एव विसर्गस्थाने ऽवतिष्ठते रेफस्थानिको विसर्गो यत्र तत्र लोप
एव विसर्गस्य भवति याज्यान्तानामप्येषां तु व्यञ्जनानां यथाव्याकरणं
वषट्कारेण सह संधिर्भवति एकारस्य ऐकारस्य वा याज्यान्तत्वे तयोः
संध्यन्तरत्वात् प्लुतमकारं पृथगुच्चार्य इकारं ह्रस्वमेव अन्ते पठित्वा वष-
ट्कारं पठेत् एव ओकारस्य औकारस्य वा तथात्वे तयोरपि प्लुतं
अकारं पृथगुच्चार्य उकारमन्ते पठित्वा वषट्कुर्यात् तत्र केवलः रकार
रेफ इत्युच्यते ॥

२३५ कादयो मान्ताः यादयो हान्ताश्च वर्णा व्यञ्जनपदवाच्याः ।

२३६ एकारादयश्चत्वारः अइउऋ इति च पञ्च वर्णाः अच
इति स्वरा इति चोच्यन्ते ॥

२३७ संधिसंयवानि अक्षराणीतिसमासे एकारादयश्चत्वारो वर्णाः
संध्यक्षराणीत्युच्यन्ते ॥

२३८ सामिधेनीप्रभृतिप्रयाजान्तं शंयुवाकानन्तरं च मन्द्रस्वरेण
पठ्यते मासतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरं प्रातःमखनयोगं तं कुन्दो
गायत्रमाश्रितमिति शिष्योक्त्या मन्द्रस्तु गम्भीरं इत्यमहोक्त्या च काया-
ग्निप्रेरितो वायुः उरोदेशे संचारं कृत्वा मुखं प्राप्य यथास्थानं यत्र गम्भीरं
स्वरं वर्णानुत्पादयति गानशास्त्रे यं प्रथमयाम इति वदन्ति स मन्द्र-
स्वर इत्युच्यते ॥

२३९ तस्य सप्त यमा भवन्ति तत्र षष्ठेन यमेन याज्या पठ्यते
सप्तमेन, षष्ठक्रीरः उच्चैस्तरां बलीयान् याज्याया इत्याश्वलायनसूत्रात्
उच्चैस्तरां वा षष्ठकार इति पाणिनिसूत्राच्च तत्र उच्चनीचभावेन
आरोहणावरोहणक्रमेण संपाद्यमानाः गानशास्त्रे षड्ज्ञादिनामभिः
प्रसिद्धा यमा इत्युच्यन्ते ॥

२४० दर्शश्च पूर्णमासश्च यागौ पदान्तयोः पृथक् इति कोशात्
अमावास्यायामन्वाधानं कृत्वा प्रतिपदि यागः क्रियते स यागो दर्श
इत्युच्यते ॥

२४१ पौर्णमास्यामन्वाधाय प्रतिपदि क्रियमाणो यागः पौर्णमासे-
नोष्टपशुसोमा उपदिष्टा इति सूत्रात् पूर्णमासे भवं इति व्युत्पत्त्या
पौर्णमासशब्दप्रतिपाद्यः दर्शशब्दवत् लक्षणाया पूर्णमासशब्दप्रतिपा-
द्यश्च भवति ॥

२४२ दर्शपूर्णमासयोरेव श्रुत्यादिषु सर्वविधेरुपदेशात् अन्यत्र च
अत्रत्यस्य सर्ववर्तिकर्तव्यताकलापस्य अतिदेशात् दशपूर्णमासौ प्रकृतिप-
दवाच्यौ ॥

२४३ यत्रयत्र अतिदेशः प्रवर्तते स यागो विकृतिपदेन व्यवृत्तिरिति ॥

२४४ तत्र प्रकृतौ पञ्च प्रयाजा भवन्ति ते च आगुरादयो यजू-
रूपाः षष्ठकारान्ताः याज्यात्वात् भवन्ति तेषामन्ते षष्ठकारात्पूर्वै
सूत्रे वेतु वीता व्यन्तु इति पदत्रयमध्ये अन्यतमं पदं पठितमस्ति
याज्यान्तत्वप्रयुक्ता प्रतिश्च तस्यैव भवति ॥ चतुर्थीं प्रायाजानां वसन्त-

वीष्मवर्षाशरदो देवताः पञ्चमस्य तु हेमन्तशिशिरौ समस्ती देवता
तत्र द्वितीयः प्रयाजः यज्ञमानस्य गोत्रेण वासिष्ठत्वे शौनकत्वे आत्रेयत्वे
वाध्यश्वत्वे क्षत्रियत्वे वा आदौ नराशंसपदघटितः अन्येषां तु तनून-
पात्यद्रादिः वातुर्मास्यगतमुख्येष्टिषु नव प्रयाजाः भवन्ति तत्र आद्या-
श्चत्वारः प्राकृत्य एव तदुत्तरं चत्वारो ऽपूर्वाः विहिताः तेषां मध्ये
प्रथमस्य देव्यो द्वारो देवता द्वितीयस्य उषासानक्ता तृतीयस्य दैत्यौ
होतारौ चतुर्थस्य तिस्रो देव्यः नवमो ऽपि प्राकृत एव पाशुके तु एका-
दश प्रयाजा भवन्ति ते च सर्वे ऽपि ऋष्याः तत्र शाकलसंहितायां
वसिष्ठेन दृष्टानि यानि सूक्तानि तदन्तर्गता एकादश अथः वासिष्ठगो-
त्रस्य यज्ञमानस्य भवन्ति एवमात्रेयगोत्रस्य तद्दृष्टसूक्तान्तर्गताः वाध्य-
श्वदृष्टसूक्तान्तर्गतास्तद्वोत्राणां गुत्समदस्य शौनकत्वात् गुत्समददृष्ट-
सूक्तान्तर्गताः शौनकगोत्रस्य भवन्ति अत्र सर्वत्र द्वितीया अथो नराशं-
सपदघटिताः एते चतुर्विधाः प्रयाजा नाराशंसवन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४५ मेधातिथिदृष्टसूक्तान्तर्गताः द्वादश अथः तत्र द्वितीयवृ-
त्तीये अथौ क्रमेण तनूनपाच्चराशंसपदघटिते अत एव ताः सर्वविधय-
जमानार्थाः एवं दीर्घतमसा दृष्टा अपि द्वादश व्यवस्थया पूर्वोक्तया
एकादश सर्वार्था भवन्ति यत्र एकादश प्रयाजास्तत्र तेषां प्रेषाः मैत्रा-
वरुणेन पठ्यमाना द्वादश प्रेषसूक्ते पठिता अपि पूर्वोक्तव्यवस्थया एका-
दशैव भवन्ति अत्र सूक्तद्वयगताः प्रयाजाः प्रेषाश्च उभयवन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४६ अथ्यन्तरदृष्टाः प्रयाजास्तनूनपात्यदर्घाटितद्वितीयप्रेषवत्त्वात्
तनूनपात्वन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४७ प्रधानयार्गात्पूर्वं इज्यते यैरिति व्युत्पत्त्या एते सर्वे प्रयाजा
इत्युच्यन्ते ॥

२४८ होता अन्यी ऽपि वा षष्ठकारानन्तरं नियमेन यं मन्त्रं
जपति सा षष्ठकारानुमन्त्रणमित्युच्यते ॥

२४९ षष्ठकारसमकालं अध्वर्युर्जुहोति तदानीमेष चतुर्थ्यन्तं
देवतानाम उद्दिश्य न ममेति यज्ञमानः पठति स त्याग इत्युच्यते ॥

२५० अनुष्ठाः प्रयाजाः वीधातूत्तरलोडन्तपदान्तकत्वात् वीत-
वत्पदान्ता इत्युच्यन्ते ॥

२५१ अध्वर्युः प्रयाजैरिष्टा उदङ्मुत्याक्रम्य जुहूस्याज्यशेषेण धुवा-
मभिघार्य क्रमेण हवींष्यभिघार्य उपभृतमभिघारयति तदेतत्प्रयाजशे-
षाभिघारणमुच्यते ॥

२५२ अध्वर्युः धुवान्यात् सुषेण जुहुं एकवारमाज्यं गृहीत्वा अनु-
वाक्यापठनार्थं होतारं अनुब्रूहीत्यन्तेन मन्त्रेण संप्रैष्य पुनस्त्रिवारं
गृह्णाति तदेतत् चतुरवत्तमित्युच्यते ॥

२५३ यस्यैव भवति स यजमानश्चतुरवत्ती भवति ॥

२५४ जामदग्न्यां वत्सबिदावार्ष्टिषेणास्तथैव च । भार्गवांश्च्यवन-
श्रीर्वाः पञ्चावत्तिन ईरिता इति वचनात् एतद्वचनोक्तगोत्राणां यज-
मानानां पञ्चवारमवद्याति एतत्पञ्चावत्तमित्युच्यते ॥

२५५ यजमानश्च पञ्चावत्ती भवति ॥

२५६ दो अवखण्डने इति पठितत्वात् स्थापितहविषः होमपरि-
मितस्य भागस्य ग्रहणार्थं खण्डनं अवदानमित्युच्यते ॥

२५७ अनया रीत्या अवदाय गृहीत्वा अत्याक्रम्य दक्षिणाभिमुख्या
सुचा आहवनीयस्यैशानभागे आग्नेयमाज्यभागं हुत्वा उदङ्मुत्याक्रम्य
पूर्ववदवदाय गृहीत्वा अत्याक्रम्य उदङ्मुख्या सुचा आग्नेयदेशे सौम्य-
माज्यभागं जुहोति तत्र आज्यं भागो ययोरिति व्युत्पत्त्या तद्वेवते
आग्नीषोमौ आज्यभागपदार्थौ ॥

२५८ आज्यभागानन्तरं जुहौमुपस्तीर्य मन्त्रेण दक्षिणहस्तनमस्कार-
रेण पुरोडाशाद्विरूपं हविरूपस्याय उपविश्य मन्त्रेण हविरभिमृश्य
पञ्चभिरङ्गुलिभिः अङ्गुष्ठमध्यमानामिकाभिर्वा प्रथमपुरोडाशादेः पूर्वा-
र्धात् अवदाय चर्वादिद्वयस्य तु मेषणेनैवावदाय द्वितीयं पश्चार्धाद-
वदाय पञ्चावत्तिनस्तु मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धादिति त्रिविदां अभि-
घारयति एवं रीत्या क्रियमाणं चरुपुरोडाशादवदानमुच्यते ॥

२५९ अवत्तं हविरभिघार्य आज्यस्याज्याज्येन मन्त्रेण अवदान-
स्यानान्याप्याययति तदेतत् प्रत्यञ्जनमित्युच्यते ॥

२६० एवं रीत्या अवदाय अत्याक्रम्य षष्टङ्गते प्राक्संस्था उदक्-
संस्था वा प्रधानाहुतीर्जुहोति सोऽयं प्रधानयाग इत्युच्यते ॥

२६१ प्रधानयागे अथदानानन्तरं अत्याक्रमणात्पूर्वं धौवाज्येन सुवेण तूष्णीं करिष्यमाणतत्तत्प्रधानहोमदेशे स्विष्टकृद्गोमदेशे च एका-
माहुतिं जुहोति सा पुरस्तादाहुतिरित्युच्यते ॥

२६२ एवं प्रत्याक्रमणानन्तरं प्रतिपत्तस्य हविष उपरि अन्यामा-
हुतिं जुहोति सा उपरिष्ठादाहुतिरित्युच्यते ॥

२६३ प्रधानहोमानन्तरं उपस्तीर्य सर्वेषां हविषां उत्तरार्धात् सङ्ग-
त्सङ्गदवदानं पञ्चावत्तिनस्तु द्विरवदानं भवति, एवं ततो द्विरभिधार-
यति अथर्त्तं स्विष्टकृति सुवेण दशं अमावास्यादेवताकां पौर्णमासे
पौर्णमासीदेवताकामाहुतिं जुहोति स पार्वणहोम इत्युच्यते ॥

२६४ अत्र पुरोडाशदेवस्यानाभिभर्शने न भवति: अथदानदे-
शानां प्रत्यञ्जनं च न भवति इवमवदाय अत्याक्रम्य षष्ठकृते अग्नौ
ऐशानदेशे जुहोति सोऽयं स्विष्टकृद्गोम इत्युच्यते ॥

२६५ होता आज्यभागप्रभृति स्विष्टकृत्यन्तं याज्यापाठे आगुरं
उच्चार्य संहितया द्वितीयान्तं देवतानाम उच्चार्य याज्यां संहितया
पठति तदेतत् देवतानामोच्चारणं देवतादेश इत्युच्यते ॥

२६६ स्विष्टकृतं यजेति श्रुत्वा आगुरमुच्चार्य देवतामादिश्य निगदं
पठित्वा याज्यासंज्ञामृचं पठति स स्विष्टकृच्चिगद इत्युच्यते ॥

२६७ अध्वर्युः स्विष्टकृद्गोमानन्तरं प्रत्याक्रम्य उपरिष्ठादाहुतिं
हुत्वा जुह्वां जलं गृहीत्वा संताप्य तल्लजं मध्यमपरिधेरन्तर्दशे मन्त्रेण
उदक्संस्थं प्रतिपति तत् अन्तः परिधिनिनयनमित्युच्यते ॥

२६८ पूनर्जुह्वं जलेन प्रक्षाल्य वज्रौ निष्ठुप्य पूरयित्वा मन्त्रेण परि-
धेरर्बहिः जलं पूत्रवत् प्रतिपति तत् बहिःपरिधिनिनयनमित्युच्यते ॥

२६९ तत् उपभृति विद्यमानमाज्यं जुह्वां कृत्वा यथापतनं जुहू-
प्रभृती सादयित्वा मन्त्रेण प्राशिन्नहरणे प्रथमप्रधानद्रव्यसंज्ञन्धिनं प्राशि-
न्नमवदाति सुवदण्डेनाभिधार्य प्रणीतानां पश्चिमतः सादयति स भागः
प्राशितुः नष्टः अयमिति विग्रहेण प्राशिन्नपदवाच्यः ॥

२७० तत् इहापात्रं वेद्यां उदगयं निधाय तस्मिन् यावन्ति प्रधा-
नद्रव्याणि तावदर्थं सङ्गदव उदक्संस्थं आज्यस्याज्याज्येनोपस्तीर्य प्रथ-

प्रधानद्रव्यदक्षिणाधादवदानदेशसंस्पर्शमकुर्वन् मन्त्रेण अवदाय इडा-
बाजे उपस्तीर्यदेशे निधाय उत्तरार्धात् तूष्णीं अवदानदेशसंस्पर्शं कुर्व-
न्नेवावदाय तथैव निदधाति ततस्तस्यैव द्रव्यस्य पूर्वभागच्यकुलं
चतुरङ्गुलं खण्डं तूष्णीमिवंदाय आज्यत्यात्याज्येन सुसंवृप्तं संतर्प्य
ध्रुवायाः पूर्वभागे निदधाति तत्खण्डं यजमानकर्तृकप्राशनार्थत्वात्
यजमानभाग इत्युच्यते ॥

२७१ ततः द्वितीयादिप्रधानद्रव्याणां प्रथमवदवयदाय निधाय
उपस्तरणवर्त्रभिधारयति एतदिडावदानमुच्यते ॥

२७२ होतुः प्रदेशिन्याः उत्तमे पर्वणी आज्येन सूचेण अनक्ति
तदङ्गुलिपर्वोज्जनमुच्यते ॥

२७३ ततः होता उत्तरेण पर्वणा 'उत्तरं स्वीयमोष्ठं' मन्त्रेण
निमृज्य अधरं ओष्ठं अधरेण पर्वणा मन्त्रेण निमार्ष्टि अयमोष्ठनिमार्गं
इत्युच्यते ॥

२७४ ततो ऽयः स्मृष्ट्वा अध्यर्चुणा दीयमानामिडापात्रं अज्ज-
लिना प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वा तस्याः पश्चात् उदगङ्गुलिं बाणिमु-
पधाय तस्मिन् अध्यर्चुः उपस्तरणपूर्वकं इडायाः कञ्चिदंशं ददाति तं
गृहीत्वा अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्मध्येन स्वयं द्वितीयमंशं गृह्णाति अध्यर्चुस्तदुपरि
अभिधारयति होता तत् भागद्वयमङ्गुष्ठेनाभिसंस्पृष्ट्वा अङ्गुलीः प्रत्याहृत्य
मुष्टिमकृत्वा दक्षिणभागे इडापात्रं प्रागयमुदगयं वा प्रतिगृह्य मुखसं-
मितं नासिकासंमितं वा धारयति तत्र पाणिगृहीतं भागद्वयं अवान्त-
रेडा इत्युच्यते ॥

२७५ तथा धारयित्वा कञ्चिन्मन्त्रं जपित्वा उच्चैरन्यं मन्त्रं पठति
तत्र मन्त्रं यदध्यर्च्यं इति पदं तत् श्रुत्वा अध्यर्चुः प्रथमं पुरोडाशं
चतुर्धा कृत्वा बर्हिषि निदधाति तदेतत् चतुर्धाकरणमित्युच्यते ॥

२७६ अनया रीत्या इडापात्रं धारयित्वा मन्त्रपदनं इडापट्टान-
मित्युच्यते ॥

२७७ अङ्गुतायामिडायां अध्यर्चुरानीधस्य हस्ते उपस्तीर्य प्रथमं
इडायाः कञ्चिदंशं दत्वा अभिधार्य पुनरुपस्तीर्य द्वितीयं दत्वा अभि-
धारयति तदेतत् ऋषत्तमित्युच्यते ॥

२७८ ततो ब्रह्मणे होत्रे च इडाभागं दत्त्वा स्वं भागं गृहीत्वा यजमानाय ददाति होता पाण्यगृहीतामवान्तरेडां मन्त्रेण भक्षयति जुष्टिरसीत्यादिमन्त्रेण यजमानोऽनुमन्त्रयते । ततः सर्वे चत्विजः सयजमाना इडां भक्षयन्ति तदेतदिडाप्राशनमित्युच्यते ॥

२७९ इडापात्र्यां पूर्वं विधिना गृहीतं हविरिडेत्युच्यते ॥

२८० ततः अध्वर्याग्नीध्रौ बर्हिषि उत्तानं दक्षिणं हस्तं निधाय तस्मिन् जलं सिञ्चतः होतृब्रह्माणौ तु परिस्तरणस्याधस्तादञ्जलिं निधाय अन्येन जलं सेचयतः यजमानस्तु मन्त्रं पठन् प्रस्तरस्याधस्तादञ्जलिं निधाय अध्वर्युणा जलं सेचयति तदेतत् सर्वं इडामार्जनमित्युच्यते ॥

२८१ अध्वर्युणा प्रेषितः आग्नीध्रः प्रणीतापश्चिमतः स्थापितं प्राशिन्नहरणं गृहीत्वा आहवनीयपूर्वमार्गेण गत्वा ब्रह्मणे ददातिब्रह्मा मन्त्रेण तत् प्राशि दृष्ट्वा मन्त्रेण अञ्जलिना प्रतिगृह्यवेद्यां कुशेषु प्राग्दण्डं मन्त्रेण निदधाति तदेतत्कर्म प्राशिन्नपरिहरणमित्युच्यते ॥

२८२ ब्रह्मा पात्रात्प्राशिन्नभागमादाय स्थानान्तरं गत्वा मन्त्रेण प्राशनाति एतत्प्राशिन्नप्राशनमित्युच्यते ॥

२८३ ततः स्मृत्युक्तमाचमनं कृत्वा मन्त्रेण पुनराचामति तदन्वाचमनमित्युच्यते ॥

२८४ ततः मन्त्रेण सोदकेन पाणिना नाभिं स्पृशति तत् नाभ्या लम्भनमित्युच्यते ॥

२८५ ततः स्वस्थाने उपविश्य प्राशिन्नहरणं प्रक्षाल्य तस्मिन् जलं प्रक्षिप्य तेन आत्माभिमुखं त्रिवारं भूमौ सिञ्चति एतत् अभ्यात्मनिनयनमुच्यते ॥

२८६ अध्वर्युकर्तृकप्राशिन्नपरिहरणप्रेषोच्चारणानन्तरं यजमानो बर्हिषि निहितानग्रथमपुरोडाशस्य चतुरो भागाननुमन्त्र्य एकैकं भागं दर्भेण स्पृष्ट्वा इदं ब्रह्मणः इदं होतुः इदमध्वर्याः इदमाग्नीध्रः इति उद्दिशति तदेतत् चतुर्धाकृतभागदानमित्युच्यते ॥

२८७ ततोऽध्वर्युराग्नीध्रभागं द्वेधा कृत्वा आग्नीध्रहस्ते उपस्तीर्य भागस्यैकदेशं दत्त्वा पुनरुपस्तीर्य द्वितीयमेकदेशं दत्त्वा द्विरभिघारयति

अत्र एतादृशं षडवत्तं भवति इहाभागे अन्यादृशं षडवत्तमुक्तं ततो वेदेन ब्रह्मणे ब्रह्मभागं ददाति सुवेण होत्रे होतृभागं दत्त्वा स्वयं स्वभागं जुह्वा गृह्णाति एतत् चतुर्धाकृतभागपरिहरणमित्युच्यते ॥

२८८ ब्रह्मा स्वभागं गृहीत्वा अन्नियनानन्तरं वेद्यां कुशेषु स्थापिते प्रत्यादण्डे प्राशित्रहरणे निधाय अध्वर्युणा पूर्वं धुवायाः पूर्वदेशे स्थापितं यजमानभागं तस्य पश्चात् कुशेषु निदधाति इदं भाग-
निधानमित्युच्यते ॥

२८९ ततः सर्वे चत्विजः स्वस्व भागं स्वस्वमन्त्रैः कामस्तुति-
नामकैः प्रतिगृह्णन्ति स भागप्रतिग्रह इत्युच्यते ॥

२९० ततो ब्रह्मा आहवनीयस्य पूर्वमार्गेण वेद्या उत्तरतः गार्ह-
पत्यस्य पश्चिमतश्च गत्वा दक्षिणानौ सुशृतं अध्वर्युणा अभिघार्य
दक्षिणस्यां ओण्यां स्थापितं अन्वाहार्यं मन्त्रेण पश्यति तदन्वाहार्या-
वेक्षणमित्युच्यते ॥

२९१ ततो मन्त्रेण स्पर्शमकुर्वन् तदीयगन्धं जिघ्रति तदन्वाहा-
र्यावेक्षणमित्युच्यते ॥

२९२ ततो ब्रह्मणि अङ्गुष्ठानामिकाभ्यामन्वाहार्यैकदेशं गृहीत्वा
यथागतमागत्य स्वस्थाने उपविश्य ब्रह्मभागे प्राशित्रहरणस्य तमेकदेशं
स्थापयति सति अध्वर्युन्वाहार्यस्यालीं वेद्यां यजमानसंमुखं स्थाप-
यति यजमानस्तन्मध्यगतमन्वाहार्यं पश्यति तदयजमानकर्तृकमन्वाहा-
र्यावेक्षणमुच्यते ॥

२९३ ततः सर्वान् चत्विजः संबोध्य अयं वः ओदनः यूयं यथा-
भागं प्रतिगृह्णीध्वमिति वदति तदन्वाहार्यदानमित्युच्यते ॥

२९४ अध्वर्यामीधौ सप्तदशकृत्वो ऽपान्य मन्त्रेण प्रतिगृहीतः
होतृब्रह्माणौ आश्वलायनसूत्रपठितेन कामस्तुतिसंज्ञकेन मन्त्रेण प्रति-
गृहीतः सो ऽयमन्वाहार्यप्रतिग्रह इत्युच्यते ॥

२९५ अपाननं नाम बाह्यवायोः नासापुटाभ्यामन्तराकर्षणम् ॥

२९६ ततो वेद्यां विद्यमानानां हविःशेषाणां वेद्या बहिः उत्त-
रतः प्रक्षेपणं हविरुद्वासनमित्युच्यते ॥

२९७ ततः एकविंशतिदारुकेध्रसंबन्धिनीं परिशेषितां समिधं

आहवनीये प्रवेष्टुं ब्रह्मणो ऽनुज्ञां याचमानः आग्नीध्रं आहवनीयसं-
मार्गे प्रेष्यति ब्रह्मा च कंचिन्मन्त्रं जपित्वा उच्चैरनुज्ञां ददाति अध्व-
र्युस्तां समिधमनुयाजहोमाद्येमाहवनीये ऽभ्यादधाति तदनुयाजसमि-
दाधानमित्युच्यते ॥

२९८ आग्नीध्रः सप्ये पूर्वे वेष्टितमिधमवहनं विमुक्तं कृत्वा तेन
पूर्ववत् सकृत् परिधीन् संमृज्य मन्त्रेण आहवनीयं संमार्ष्टि सोऽयमु-
त्तराहवनीयसंमार्गे इत्युच्यते ॥

२९९ अध्वर्युर्जुहोपभृताशदायात्यक्रम्याश्राव्य आग्नीध्रेण इध्मसं-
महनरहितस्य हस्तेन प्रत्याश्राविते होतारं याज्यावठनार्थं प्रेष्यति
होत्रा वषट्कृते वक्षिप्तसमित्यूर्वाधे जुहोति पुनस्तथैवाश्रावणादि कृत्वा
वषट्कारे समिन्मध्ये जुहोति पुनस्तथैव कृत्वा वषट्कृते समिधो मूल-
मारभ्यावपर्यन्तं संततधारया जुहोति सो ऽयमनुयाजप्रचारो ऽनुयाज-
होमश्चोच्यते ॥

३०० अत्र यनु पश्चात् प्रधानयागानन्तरं इज्यते यैरिति श्रुत्यत्या
होत्रा पठ्यमाना याज्यामन्त्रा अनुयाजा इत्युच्यते ॥

३०१ ते च वीधातुप्रकृतिकलोऽपथमपुरुषान्ताः वीतवत्यदान्ता
इति प्रयाजवदुच्यन्ते ॥

३०२ अनुयाजप्रचारानन्तरं उदगागत्य यथास्थानं सूचौ साद-
यित्वा यजमानेन सह मन्त्रेण जुहूमूर्ध्वा उत्तानेन दक्षिणहस्तेन गृह्णाति
एवं नीचेन सव्यहस्तेन अधस्तात् उपभृतं अध्वर्युयजनानौ कुक्षतः तत
उभौ प्रागस्यां जुहूं मन्त्रेण दक्षिणांसपर्यन्तं प्रापयतः तथैवोपभृतं प्रत्य-
गयां उत्तरश्रोणिपर्यन्तं प्रापयतः तदेतत्कर्म सुश्रूहनमित्युच्यते ॥

३०३ तस्मा ऽध्वर्युर्जुह्वा मध्यमदक्षिणोत्तरान्यरिधीन् क्रमेण पृथक्-
पृथक्मन्त्रैरनक्ति एतत्कर्म परिध्यञ्जनमित्युच्यते ॥

३०४ ततः उपभृतं जलेन संस्पृश्य यथास्थानं सूचौ सादयित्वा
जुह्वा आधारभूतं सविधृतिपवित्रं प्रस्तरं गृहीत्वा मन्त्रेण प्रस्तरायाणि
जुह्वामनक्ति तथैवोपभृतिमध्यानि अनक्ति तथैव ध्रुवायां मूलानि अनक्ति
तदेतत्प्रस्तराञ्जनमित्युच्यते ॥

३०५ प्रस्तरसंजन्येकं लुणमादाय प्रज्जप्तं निधम्य दक्षिणेत्तराभ्यां

हस्ताभ्यां प्रस्तरं घृत्वा जुह्वामूर्ध्वाधमवष्टभ्य आश्राध्य प्रत्याश्रयिते
प्रेषं पठति स सूक्तवाकप्रेष इत्युच्यते ॥

३०६ अध्वर्युप्रेषितो होता यं मन्त्रं पठति स सूक्तवाक इत्युच्यते ॥

३०७ सूक्तवाकान्तर्गतमन्त्रविशेषपठनकाले अध्वर्युर्यजमानं मन्त्रं
पाठयति तत् उज्जितिवाचनमित्युच्यते ॥

३०८ सूक्तवाकस्य अन्तिमं देवेभ्य इति श्रुत्वा तिर्यज्च हस्तं कृत्वा
कर्षचिष प्रस्तरमाहवनीये ऽनुप्रहरति मन्त्रेणाध्वर्युस्तत्प्रस्तरं प्रहरणमिति
गीयते ॥

३०९ ततः पूर्वं प्रजातं यथास्यात्तथा निहितं तृणं गृहीत्वा आग्नीध्रं
संबोधयति आग्नीत् इति आग्नीध्रस्तु अध्वर्युं प्रति संबदस्य इति
वदति पुनरध्वर्युस्तमाह अगानग्नीत् इति पुनराग्नीध्रस्तमाह अगन्
इति पुनरध्वर्युस्तमाह वा ३ वय इति पुनराग्नीध्रस्तमाह श्री ३ षट्
इति पुनरध्वर्युर्होतं तृणं प्रदर्शयन्वाग्नीध्रं प्रत्याह इदं ब्रू ३ हि इति
तत आग्नीध्रस्तं प्रत्याह अनुप्रहर इति ततो ऽध्वर्युस्तत् तृणमाहवनीये
ऽनुप्रहरति तदेतत् तृणप्रहरणमित्युच्यते ॥

३१० ततो ऽध्वर्युर्होतारं प्रेषति स शंयुवाकप्रेष इत्युच्यते ॥

३११ अध्वर्युप्रेषितो होता यामृचं अर्धर्चं अवसाय एकश्रुत्या अन्ते
प्रणवरहितां पठति सा ऋक् शंयुपदघटितत्वात् शंयुवाक इति गीयते ॥

३१२ आन्यभागप्रभृति सर्व प्रधानयाज्यादिकं मध्यमस्वरेण पठ-
नीयं तत्र कण्ठे, माध्यन्दिनयुगं मध्यममिति शिवाक्तेर्जठराग्निना प्रेरि-
तो वायुः कण्ठदेशे संचारं कृत्वा मुखं प्राप्य यथास्थानं यत्र वर्णानाम-
भिव्यक्तिं करोति स मध्यमस्वर इति उच्यते ॥

३१३ खिट्कृत्यप्रभृति शंयुवाकानामुत्तमस्वरेण पठ्यते तत्र तारं
तार्तीयसवनं शीर्षण्यमिति शिवावचनात् जठराग्निप्रेरितो वायुः मस्त्र-
कदेशे संचारं कृत्वा पूर्ववत् वर्णानभिव्यज्जयति स उत्तमस्वर इति
पठ्यते ॥

३१४ शंयुवाकानन्तरं अध्वर्युर्होत्रे वेदं प्रदाय दक्षिणहस्तेन सुष-
माज्यस्थालीं सख्येन जुहूमादाय दक्षिणेन यदा गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याम-
ध्येन गत्वा स्वयं पक्षीपश्चाद्वागेन गत्वा सुश्राद्धीनि पक्षीपुरोभागेन

नीत्वा गार्हपत्यस्य पश्चादूर्ध्वजानुरूपविषयं होतुः सकाशात् वेदं
 गृहीत्वा जुह्वा अथस्तापुषभृत्स्थाने धृत्वा आश्राव्य प्रत्याश्रावितो होतारं
 यजति प्रेष्य तेन वषट्कृते आज्यस्यात्याज्येन चतुरवत्तेन जुह्वा गार्ह-
 पत्ये सोमाय जुहोति पुनश्चतुरवत्तेन त्वष्ट्रे ततो देवानां पत्नीभ्यः
 ततो यजमानस्य प्रजाकामत्वे राकायै मिनीवात्यै कुर्वह् अनुमते च
 पृथक्पृथक् चतुरवत्तेन हुत्वा स्वाहान्तैरेतैरेव चतुर्भिर्नाममन्त्रैः सुवाहु-
 तीर्हुत्वा त्रिभिर्ऋग्मन्त्रैः सुवाहुतीरेव हुत्वा, आश्रावणादि कृत्वा
 आग्नये गृहपतये यजति देवानां पत्नीनां यागकाले 'गार्हपत्यकुण्डस्यो-
 परि पूर्वभागे अन्तर्धानाय अन्तर्धानकटं उदगं स्यापयित्वा देवानां
 पत्नीरिष्ट्वा होतुर्येण गच्छति सोऽयं पत्नीसंयाजश्चार इत्युच्यते ॥

३१५ तत्र गत्वा पूर्ववत् होतुरङ्गुलिपर्वणी अङ्कत्वा होतुर्हस्ते
 चतुष्कृत्व आज्यं सुवेण ददाति एतदाज्यं आज्येडा इत्युच्यते ॥

३१६ पूर्वं इडापात्रं गृहीत्वा होता कांश्चिन्मन्त्रान् उच्चैः
 कांश्चिदुपांशु पठति तदा अध्वर्युयजमानानीध्राः इडापात्रमन्वारभन्ते
 आज्येडां गृहीत्वा यदा पूर्ववत् मन्त्रान् पठति तदा अध्वर्युः पत्नी
 चान्वारभते । अयं मन्त्रपाठः आज्येडोपह्वानमित्युच्यते ॥

३१७ ततोऽध्वर्युरानीध्रहस्ते षट्कृत्वः आज्यं सुवेण ददाति
 होता स्वहस्तगतमाज्यं प्राश्नाति आग्नीध्रश्च स्वहस्तगतमाज्यं
 प्राश्नाति अत्र होतृकर्तृकं प्राशनं आज्येडाप्राशनमित्युच्यते ॥

३१८ तत आचम्य होता पश्चिस्तरणैरञ्जलिमन्तुर्धाय अन्येनापः
 सेचयति आग्नीध्रस्तं बर्हिणि दक्षिणं उत्तानं हस्तं निधाय सव्येन जलं
 सिञ्चति एतदाज्येडामामार्जनमित्युच्यते ॥

३१९ एतदनन्तरं शंयुवाकस्य विकल्पः अध्वर्युर्जुहुं चतुर्गृहीतं
 गृहीत्वा सव्येनाङ्गेन होतुर्येण गार्हपत्यस्य पश्चिममार्गेण गत्वा दक्षि-
 णानौ मन्त्रेण हुत्वा अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा इध्रप्रव्रश्चनान्यभ्या-
 धाय जुहुं फलीकरणानोप्य मन्त्रेण जुहोति अत्र पूर्वहोमो दक्षिणा-
 ग्निप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३२० द्वितीयस्तु फलीकरणहोम इत्युच्यते ॥

३२१ ततः अपरेण गार्हपत्यं उत्तरतो गत्वा यजमानाय वेदं

दत्त्वा मन्त्रं वाचयति ततो यजमानाद्वेदमादाय होत्रे प्रददाति इदं वेदवाचनमित्युच्यते ॥

३२२ होता वेदं पव्ये प्रदाय मन्त्रं वाचयति अत्र होताध्ययुर्वी-
इत्याश्वलायनसूत्रात् आध्ययुर्वी वाचयति एतत्पत्नीवेदवाचनमित्युच्यते ॥

३२३ ततः पत्नी वेदशिरसा मन्त्रेण स्वनाभिं स्पृशति एतद्
वेदशिरःकरणकनाभ्यालम्भनमित्युच्यते ॥

३२४ बौधायनसूत्रपठितत्त्वाध्ययुः आश्वलायनसूत्रपठितत्त्वात्
होता वा पव्याः कटौ आनीध्रेण पूर्वं निबद्धं योक्तं मन्त्रेण स्वस्वसूत्र-
पठितेन विमुञ्चति एतत्पत्नीयेऽक्रविमोचनमित्युच्यते ॥

३२५ ततः पूर्ववत् होताध्ययुर्वी तद्योक्तं पव्यञ्जलौ निधाय
तस्मिन् जलमानयति मन्त्रेण पत्नी तु तेन जलेन स्वमुखमार्जनं
वाद्याङ्गे करोति इदं मुखविमार्जनमित्युच्यते ॥

३२६ ततो गार्हपत्यं परिषेचयित्वा चतस्रः समिधो मन्त्रैः आधा-
पयित्वा पुनः परिषेचयति एतद् उत्तरगार्हपत्यसमिदाधानमित्युच्यते ॥

३२७ ततः पत्नी तूष्णीं यथागतं तीर्थेन विहारादुर्हिर्निष्क्रामति
एतत् पत्नीनिष्क्रमणमित्युच्यते ॥

३२८ आध्ययुः उत्तरेण गार्हपत्यं प्राडागत्य आज्यस्थाल्याज्येन ध्रुवं
मन्त्रेण पूरयति यजमानो ऽपि तं मन्त्रं पठति एतत् ध्रुवाप्यायनमि-
त्युच्यते ॥

३२९ ततो यजमानः स्वभागं ब्रह्मणां प्राशित्रहरणस्य पश्चात्
कुशेषु वेद्यां स्थापितं मन्त्रेण प्राशनाति एतद्व्यजमानभागप्राशनमित्युच्यते ॥

३३० ततो ऽध्ययुः आहवनीये आज्यस्थाल्याज्येन सुवेण देवदे-
वताकया अचा एकामाहुतिं हुत्वा तथैव अल्पाक्षरैर्यजुर्मन्त्रैर्नवाहुती-
हुत्वा चतसृभिर्व्याहुतिभिश्चतस्र आहुतीहुत्वा द्वाभ्याम्भनीयवृणदेव-
ताकाभ्यां अभ्यां हुत्वा द्वाभ्यामृभ्यां अयसे अग्नये हुत्वा देवदेवता-
कया एकया अचा हुत्वा एकया अचा अग्नये स्वपृकृते हुत्वा प्रजा-
पतिदेवताकया एकया अचा जुहोति अयं होमः आध्ययुकर्तृकनित्य-
प्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३३१ ततो वेद्यास्तृतसर्वबर्हिर्मुष्टिभ्यः प्रत्येकं किञ्चित् किञ्चिद्

एहीत्वा ध्रुवायां, मन्त्रेण समज्य मन्त्रेणाहवनीये प्रतिपत्तिं तदेतद्वर्हि-
रेकदेशानुपहरणमित्युच्यते ॥

३३२ तत उत्थाय दक्षिणं पादं वेदिमध्ये निधाय ध्रुवया मन्त्रेण
जुहोति सो ऽयं समिष्टयजुर्होम इत्युच्यते ॥

३३३ येन मन्त्रेण जुहोति स मन्त्रः समिष्टयजुरित्युच्यते ॥

३३४ ततः प्रणीतापात्रं वेद्यां निधाय यजमानं मन्त्रं वाचयति
ततो ऽध्वर्युयजमानौ प्रतिदिशं प्रणीताजलेन कुशैर्मार्जयति । प्राच्यां
दिशि देवा इत्यादिमन्त्रेण प्राच्यां, दक्षिणस्यामित्यादिमन्त्रेण दक्षि-
णस्यां, ततो ऽप उपस्पृश्य प्रतीच्यमित्यादिमन्त्रेण प्रतीच्यां, उदीच्या-
मित्यादिमन्त्रेणोदीच्यां, ततो ऽध्वर्युः प्रणीताजलशेषं वेद्यां मन्त्रेण
प्रतिपत्तिं एतत्प्रणीताप्रणयननिनयनमित्युच्यते ॥

३३५ होता तु पूर्वोक्तप्रणीयोक्तविमोचनानन्तरमेव तद्वोक्तं एही-
त्वा गार्हपत्यस्य पश्चाद् द्विगुणं प्राक्पाशं निधायोपरिष्ठादस्योदगपाणि
वेदतृणानि निधाय अग्निहोत्रहवणीं जलपूर्णां तस्योपरि निधाय वेद-
तृणैरभिमृश्य पक्षौ मन्त्रं वाचयति ततः प्रतिदिशमुदकमूर्ध्वं सिञ्चन्
तथैवादकमूर्ध्वं क्षिञ्चत्तौ पक्षौ मन्त्रं वाचयति तदेतद्दकोदतणमि-
त्युच्यते ॥

३३६ तत एकया च्छा एकेन यजुर्मन्त्रेण च अग्निहोत्रहवणीग-
तेन जलेन दक्षैर्होता पक्षौ च आत्मानं मार्जयेत् ततो यजुर्मन्त्रेण उभौ
निर्हतिदिशि जलं सिञ्चतः ततो होता वेदतृणानामधस्तात् कृतायां
पथ्यञ्जलौ तथाकृते स्वसव्यहस्ते च दक्षिणहस्तेन अग्निहोत्रहवणीमा-
दाय तज्जलं सर्वं प्रतिपत्तिं तदेतदग्निहोत्रहवणीजलनिनयनमित्युच्यते ॥

३३७ होता वेदतृणानि अयभागे दक्षिणहस्तेन धृत्वा तन्तुश-
ब्दवता मन्त्रेण गार्हपत्यादारभ्याहवनीयपर्यन्तं अर्वाञ्छिन्नं स्तृणाति
एतत् वेदस्तरणमित्युच्यते ॥

३३८ तत आहवनीयस्य वायव्यदेशे तिष्ठन् आज्यस्यात्याज्येन
सुवेण त्रिभिर्हृन्मन्त्रैः प्रत्येकं हुत्वा तिसृभिर्व्याहृतिभिश्च प्रत्येकं
हुत्वा समस्तव्याहृतिमन्त्रेण जुहोति अयं सप्ताहुतिहोमः होतृकर्तृक-
नित्यप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३३९ ततस्तत्रैव तिष्ठन् एकया च वा आहवनीयमुपतिष्ठते तत-
स्तीर्थेन निष्कामति सा चक् होतृकर्मणां मध्ये चरमकर्मकरणात्वात्
संस्थानप इत्युच्यते ॥

३४० ब्रह्मा तु प्रणीताप्रणयननिनयनानन्तरं होतृवत् तत्रैव तिष्ठन्
आहवनीये सप्ताहुतीहुत्वा संस्थानपेनोपस्थाय तीर्थेन निष्कामति
अयं होमो ब्रह्मकर्तृ कनित्यप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३४१ एतद्वोमानन्तरं यजमान उत्थाय प्राङ्मुखो भूत्वा स्वस्था-
नादारभ्य त्रिभिर्यजुर्मन्त्रैः प्रत्येकं दक्षिणेन पदा द्वाभ्यां पादाभ्यां उड्डीय
वा प्राचीं दिशं गच्छति तत्रैव स्थित्वा एकं यजुर्मन्त्रं पठति एतत्कर्म
विष्णुकर्मक्रममित्युच्यते ॥

३४२ ते च मन्त्रा विष्णुकर्मपदवाच्या भवन्ति ॥

३४३ ततस्तत्रैव तिष्ठन् मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठते एतदाहवनीयो-
पस्थानमित्युच्यते ॥

३४४ ततो बहिर्निष्क्रम्य तत्रैव वा तिष्ठन् मन्त्रेणादित्यमुपतिष्ठते
एतदादित्योपस्थानमित्युच्यते ॥

३४५ ततो द्विषन्तं ध्यायन् मन्त्रेण दर्भेणात्मानं मार्जयते एत-
दात्ममार्जनमित्युच्यते ॥

३४६ ततो दर्भं निरस्याप उपस्पृश्य स्वहृदयं मन्त्रेणाभिमृशति
तदेतत् हृदयाभिमर्शनमित्युच्यते ॥

३४७ ततो ऽप उपस्पृश्य उदङ्मुखः सन् मन्त्रेण प्रदक्षिणमावृत्य
मन्त्रेणापसव्यमावर्तते एतद्व्यजमानावर्तनमित्युच्यते ॥

३४८ तत उपविश्याहवनीये मन्त्रेण समिधमाधाय मन्त्रेणाहव-
नीयमुपस्थाय स्वायतन एव तिष्ठन् द्वाभ्यामृभ्यां एकेन यजुर्मन्त्रेण च
गार्हपत्यमुपतिष्ठते तस्मिन् यजुर्मन्त्रे तु मह्यमिति पदानान्तरं स्वनाम
शर्मपदघटितं चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादिमन्त्रशेषं ब्रूयात् ततो
यावन्तो यजमानस्य पुत्राः तावतां ज्येष्ठानुक्रमेण प्रत्येकं स्वनामवत्
चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादिमन्त्रशेषमुक्त्वा अन्ते तन्तवे इति-
चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादि ब्रूयात् एतद्व्यजमानकर्तृकगार्हप-
त्योपस्थानमित्युच्यते ॥

३४९ तत एकं यजुर्मन्त्रं पठति स यज्ञसमाप्तौ पठ्यमानत्वात् यज्ञविमोक्त इत्युच्यते ॥

३५० ततः पूर्ववत्तिरःपवित्रमप आचम्य आहवनीयं परिषिच्य समन्त्रकं चतस्रः समिध आधाय पुनः परिषिञ्चति अयमुत्तराहवनीय-परिषेक इत्युच्यते ॥

३५१ तत एकामृचं जपति सा ऋक् यज्ञस्य पुनरालम्ब इत्युच्यते ॥

३५२ ततः प्रागुद्धीय गोपदवतीमृचं जपति अयं गोमतीजप इत्युच्यते ॥

३५३ ततो ब्राह्मणभोजनाय आत्मानं बोधायनसूत्रोक्तमार्गेण प्रेषति सोऽयमात्मसंप्रेष इत्युच्यते ॥

३५४ उक्तान्येष्टिकरदार्योनां नामानि इदानीमाधानसंश्लिष्टानां पदार्योनां नामान्युच्यन्ते तत्र गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयनामकानां त्रयाणामग्नीनां तत्तदायतनेषु स्वस्वसूत्रोक्तविधिना स्थापनं अग्न्याधानमाधानमिति वाच्यते ॥

३५५ समस्तपातकनिर्हणार्थं आधानाधिकारसिद्ध्यर्थं आधाना-
त्पाक् स्थण्डिलकरणाद्यग्निप्रतिष्ठापनान्तं कृत्वा आघारहोमानन्तरं
गायत्रीमन्त्रेण सवित्रे चरुं हुत्वा स्थिष्टकृदर्थं अवदाय अन्तःपरिधि
सादयित्वा एकविंशत्पृथक्स्य यद्वेवा इत्यादिकस्य प्रथमानुवाकस्य एकै-
कया ऋचा आज्याहुतीहुत्वा त्रयोदशर्चस्य पदवीव्यमित्यादिकस्य
द्वितीयानुवाकस्य एकैक्यर्चा तथैव हुत्वा सप्तदशर्चस्य आयुष्ट इत्या-
द्यानुवाकस्य ऋग्भिस्तथैव हुत्वा सिंहे व्याघ्र इत्यादिकस्याष्टर्चस्यानुवा-
कस्य ऋग्भिस्तथैव हुत्वा समित्याग्निर्यजमानः स्वायतने तिष्ठन् वैश्या
नरायेत्यादिकेन द्वादशर्चैनानुवाकेनाग्निमुपस्थाय त्रयोदश समिध आ-
धन्य एकया ऋचा हुत्वा स्थिष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य चरुं दत्त्वा अग्नेः
पुरस्तात् अश्वत्थपर्णेषु हुतशेषं निदध्यात् । अयं होमः पापतारतम्या-
नुसारेण संवत्सरं मासं चतुर्विंशतिदिनानि षट् दिनानि त्रीणि दिनानि
वा क्रियते । अस्य होमस्य अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा आरम्भः
यावन्ति होमदिनानि तावत्सु दिनेषु स्त्रीसंगममांसभक्षणपर्यङ्कशयना-
सत्यभाषणवर्जनं अयं कूप्याण्डपदेन श्रुत्यादिषु प्रसिद्धः ॥

३५६ अथान्यो होमः तत्र पूर्वोक्ते एह्यमग्निं प्रतिष्ठाप्य आचार-
होमान्तं कृत्वा गायत्र्या सवित्रे चक्षणां हुत्वा अग्ने नयेति बहुचेनानु-
वाकेन प्रत्यृचं चक्षणां हुत्वा सहस्रशीर्षेत्यष्टादशर्चनानुवाकेन प्रत्यृचं
हुत्वा अग्नेर्मन्त्र इति द्वाविंशत्यचेनानुवाकेन तथैव हुत्वा या वामि-
न्द्रेति चतस्रभिर्चंभिस्तथैव हुत्वा यो वामिन्द्रेत्यष्टभिर्चंभिस्तथैव
हुत्वा पञ्चमानः सुशरिति सप्तदशर्चनानुवाकेन तथैव हुत्वा यद्वेषा
इति विंशत्यचेनानुवाकेन तथैव हुत्वा वैश्वानरो न इत्यष्टौभिर्चंभि-
स्तथैव हुत्वा चतस्रभिर्चाहूतिभिः प्रत्येकं हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं
समापयेत् । ततो जलपूर्णं पात्रं गृहीत्वा नैर्चंतीं दिशं गत्वा चतुष्पथे
गोमयेनोपलिप्य तत्रोपविश्य जलपात्रं पुरस्ताद्विधाय तस्य जले आत्मनः
प्रतिबिम्बं अवेतमाणो मन्त्रान् जपेत् । ते च मन्त्राः सिंहे मे इत्याद-
यस्त्रिप्राप्तिसंख्याकाः । ततस्तत्पात्रगतं जलं नैर्चंत्यां दिशि स्ववैरिणो
यस्यां दिशि निवसन्ति तस्यां वा दिशि मन्त्रेण निनयति । ततस्त-
त्पात्रं तस्यामेव दिशि परास्य पृष्ठतो ऽनवेतमाणः सन् यथागतमागत्य
हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य आचमनं कुर्यात् । एवमेकाहं त्र्यहं सप्ताहं पञ्च-
दश दिनानि एकं मासं मासद्वयं षण्मासं संवत्सरं वा शतयनुसारेण
कुर्यात् कर्मान्ते ब्राह्मणान् पायसाचेन भोजयेत् गोहिरण्यादि च
ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् अयं होमः आधानाधिकारसंपादकसमस्तपापक्षय-
करः अथ च सर्वकर्मानुष्ठानाधिकारसंपादकः सो ऽयं गणहोम इत्युच्यते

३५७ मृदा निर्मितं समचक्षुरक्षं प्रतिदिशं अष्टादशाङ्गुलविस्तृतं
होमानुसारेण ततो ऽधिकं वा न तु ततो न्यूनं चतुरङ्गुलोज्ज्वलं मध्याक्षतं
स्थण्डिलमित्युच्यते ॥

३५८ दक्षिणात्वेन दीपमानं धेनुषुवर्णादिकं क्रियते ऽनेनेति
करणव्युत्पत्त्या वर इत्युच्यते ॥

३५९ आधानात्पूर्वादिने नान्दीश्रावुं क्रियते यत्र सत्यवसुसंज्ञका
विश्वेदेवाः तिलकार्यं यवैरेव क्रियते पैतृकमपि कर्म सद्योनेव क्रियते
विश्वेषां देवानां पूजनानन्तरं मातृपितामहीप्रपितामह इत्यन्ते ततः
पितृपितामहप्रपितामहाः ततो मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपिता-
महाः सपत्नीकाः दर्भास्तु चजवो ऽमृताः सायाः पितृकार्ये ऽपि भवन्ति

ब्राह्मणाश्च पितृस्थाने ऽपि युग्मा भवन्ति द्वात्राः ग्रामनक्षी फलानि च दक्षिणात्वेन दीयन्ते पितॄणां नामगोत्राच्चारणं नैव क्रियते किंतु तस्य स्थाने सर्वत्र नान्दीमुखा इत्युच्यते सर्वत्र "मन्त्रान्ते वृद्धिरिति पदमुच्चार्यते तद् नान्दीश्राद्धं वृद्धिश्राद्धमिति चोच्यते ॥

३६० आधानात्पूषदिने राज्ञौ उदकशान्तिः प्रतिशरबन्धश्च क्रियते शुचिभूत्वा कर्म आधानाद्गृभूतत्वेन संकल्प्य गोमयेन गोचर्ममात्रं स्थलं उपलिप्य दर्भेण यज्ञियकाष्ठेन वा तूष्णीं भूमिमुद्धृत्य जलेन तूष्णीं मघोदयं तत्र पञ्चप्रस्थपरिमितग्रीहीणां तन्दुलानां वा स्थण्डिलं कृत्वा स्थण्डिलमध्ये प्रतीचीमारभ्य प्राचीपर्यन्तं मन्त्रेण दर्भेण लेखां कृत्वा स्थण्डिलोपरि दक्षिणभागे मन्त्रेण पूर्ववल्लेखां कृत्वा उत्तरभागे तथैव लेखां कृत्वा स्थण्डिलमध्ये दक्षिणां दिशमारभ्य उदीचीपर्यन्तं लेखां कृत्वा ऽप उषस्पृश्य नैर्ऋतीं दिशमारभ्य वायवीपर्यन्तं लेखां मन्त्रेण कृत्वा आग्नेयीमारभ्य ऐशानीपर्यन्तं लेखां मन्त्रेण कृत्वा लेखाकरणं दर्भं यज्ञियकाष्ठं वा व्याहृतिमन्त्रेण उत्तरस्यां दिशि निरस्य स्थण्डिलाद्वहिः उत्तरतः प्रागयान् दर्भानास्तीर्य तेषु प्रोक्षणीमुदकुम्भं पञ्चप्रस्थयवपूर्णकांस्यपात्रे सूत्रद्वयं च सादयित्वा सर्वाणि पात्राणि दर्भैः प्रच्छाद्य पवित्रं तूष्णीं कृत्वा प्रोक्षणीपात्रमुत्तानं कृत्वा तत्र उदगगं पवित्रं निधाय उदकमानीय तूष्णीं त्रिरूप्य प्रोक्षणीं पवित्रेण प्रोक्ष्य उदकुम्भमुत्तानं कृत्वा पवित्रेण प्रोक्ष्य कांस्यपात्रस्यसूत्रद्वयं च प्रोक्ष्य उदकुम्भं सुगन्धिद्रव्येण गुग्गुल्वादिना धूपयित्वा स्थण्डिलोपरि प्रागयान् दर्भानास्तीर्य गन्धोदकेनाक्षतपुष्पैः फलैश्चावकीर्य तत्रोदकुम्भं निधाय तस्योपरि पवित्रमुदगयं निधाय उदकुम्भे उदकं मन्त्रेण पूरयति । उदकुम्भे गायत्रीमन्त्रेण यवाक्षततन्दुलानोप्य उदकुम्भस्य समन्तात् व्याहृतिमन्त्रेण पुष्पदूर्वाफलान्यवकीर्य उदकुम्भं दूर्वादर्भैः प्रच्छाद्य उदकुम्भस्य पुरस्तात् उदगयान् दर्भान् मन्त्रेण परिस्तीर्य दक्षिणतो व्याहृतिमन्त्रेण प्रागयान् पश्चिमतः उदगयान् मन्त्रेण उत्तरतः प्रागयान् मन्त्रेण परिस्तीर्य चतुरो ब्राह्मणान् क्षतसृषु पूर्वादिदितु जपकर्तृन् वृत्वा यजमानो ब्राह्मणाश्च दर्भहस्ताः दर्भायैः कुम्भं स्पृशन्तो जपन्ति, शं न इत्यृचं गायत्रीं पच्छे ऽर्द्धैर्ऋतः सर्वां च ततो वेदादीन् चतुरः ततः

कृणुष्वेति सूक्तं रातोघ्नं मदे चिदित्यर्थं च इन्द्रो दधीच इत्यनुवाकं यत इन्द्रेति द्वे अचौ महा इन्द्रेति द्वे अचौ यद्वेवाः पुरःसद इति पञ्चप-
र्यायान् आनये रतोघ्न इति पञ्च अग्निरायुष्मानिति पञ्च या वामि-
न्द्रेति चतस्रः यो वामिन्द्रेत्यष्टौ अग्ने यशस्विर्नाति चतस्रः हिरण्यवर्णाः
शुवय इति चतस्रः अताषाडृत्यनुवाकं नमो अस्तु सपैभ्य इति चतस्रः
अयं पुरो हरीति पञ्च पर्यायान् आशुः, शिशान इत्यनुवाकं शं च मद-
त्यनुवाकं मभागे वच इत्यनुवाकं अग्नेर्मन्त्र इत्यनुवाकं समीची नामा-
सीति षट् पर्यायान् हेतयो नाम स्थित्यनुवाकं शतायुधायेति पञ्च भूतं
भव्यं भविष्यदित्यनुवाकं चतुषो हेतिरित्यारभ्य भ्रातृव्यं पातयामीत्यन्तं
प्राणो रक्षतीत्यनुवाकं सिंह व्याघ्र इत्यनुवाकं अहमस्मीत्यनुवाकं ता
सूर्यो इत्यनुवाकं अग्निर्नः पात्वित्यनुवाकं अध्यास्मेत्यनुवाकं नवो नव
इत्यनुवाकं अग्नये इत्यादीनुपहोममन्त्रान् दधिक्राण्व इत्थं आपो हि
छेत्यृचं यच्चिद्वि त इत्यृचं इमं म इत्यृचं पावमानीः उदुत्तममिति सूक्तं
परिणो हृदस्येति सूक्तं ब्रह्म जज्ञानमिति ब्रह्मसूक्तं विष्णोर्नु कर्मिति
विष्णुसूक्तं जातवेदस इति सूक्तं हिरण्यवर्णामिति श्रीसूक्तं तच्छ्रयो-रि-
त्यनुवाकं नमो ब्रह्मण इति मन्त्रं त्रिवारं जपन्ति ततः प्रणवेनोदकुम्भ-
मुत्थाप्य प्रेणवं त्रिरुच्चार्य पुनरुदकुम्भं तत्रैव स्थापयित्वा वृता ब्राह्मणाः
सपत्नीकं यजमानं उदकुम्भोदकेन दर्भायैः व्याहृतिभिः प्रोक्षन्ति इदं
सर्वं कर्म उदकशान्तिरित्युच्यते ॥

३६१ अथ ब्राह्मणाः सूत्रद्वयमादाय नागेशं वासुकिं तत्र ध्यात्वा-
अप्यम्बकमन्त्रेण त्रिवारं ऊर्ध्वं भस्मना सूत्रद्वयमाजिष्य अग्निरायुष्मानिति
मन्त्रेण यजमानस्य दक्षिणहस्तं गृहीत्वा बृहत्सामेति मन्त्रेण, एकं सूत्रं
मपरं सूत्रं पत्न्या वामहस्ते बध्नीयुः बन्धनस्थाने यो ब्रह्मणेति मन्त्रेण
भस्मना रक्षां कुर्युः यजमानः पूर्वस्यां दिशि जपकर्त्रे ब्राह्मणाय हिरण्यं
दद्यात् दक्षिणस्यां दिशि जपकर्त्रे रजतं पश्चिमदिशि जपकर्त्रे काश्यं
उत्तरस्यां दिशि जपकर्त्रे वस्त्रं दद्यात् इदं कर्म प्रतिसरबन्ध इत्युच्यते ॥

३६२ बध्यमानं सूत्रद्वयं प्रतिसरपदवाच्यम् ॥

३६३ ततः प्रातःकाले एकविंशतिदर्भाणां जीणि पिञ्जूलानि
कृत्वा एकेन पिञ्जूलेन कण्ठमारभ्य मुवपर्यन्तं मार्जयेद् द्वितीयेन नाभि

मारभ्य कण्ठपर्यन्तं मार्जयेत् तृतीयेन नाभेरधस्तात् गुल्फपर्यन्तं मार्ज-
येत् ततः पिञ्जूलानि प्रोक्ष्य उद्रीच्यां दिशि परित्यजेत् ततो ऽप उप-
स्पृशति एतत्कर्म पञ्चनमित्युच्यते ॥

३६४ सप्तानां दर्भाणां स्तवकः पिञ्जूलमित्युच्यते ॥

३६५ ततः आपोः हि धृतिः तिसृभिर्हविः प्रत्यृचं जलमाचामेत्
शतत् मन्त्राद्यमनमित्युच्यते ॥

३६६ तत आत्मानं मन्त्रैर्मार्जयते ते च मन्त्राः दधिक्रमण्य इत्येका,
यत्किं चेदमित्येका, कितशास इत्येका, हिरण्यवर्णा इति चतस्रः, पञ्च-
मानः सुवर्णित्यनुवाकः, कया न इति तिस्रः, तरत्समन्द्योति चतस्रः,
समस्तव्याहृतिः, शं नो देवीरित्येका, एवं पश्यपि पञ्चनादि कुर्यात्
इदं मन्त्रमार्जनं मन्त्रप्रोक्षणमिति ध्यायते ॥

३६७ ऋत्विजश्च पञ्चनादित्रयं कुर्युः ततः पुण्याहवाचनं तत्रा-
ग्निः प्रीयतामिति विशेषः । तच्चेत्यम् । आदौ गणपतिं षोडशोपचारैः
संपूज्य मही द्यौरिति भूमिं संप्रार्थ्य ओषधयः समिति भूमौ शक्त्यनु-
सारेण व्रीहीणां राशिद्वयं उदक्संस्थं विधाय आकलशेऽपि राश्याः
कलशद्वयं निधाय इमं मे गङ्गा इति कलशयोर्जलमापूर्य गन्धद्वारामिति
गन्धं प्रक्षिप्य या ओषधीरिति सप्तधान्यानि प्रक्षिप्य काण्डात्काण्डा-
दिति दूर्धाः अश्वत्थश्च इति पञ्च पल्लवान् स्योना पृथिवीति सप्त
मृदः स हि रत्नानीनि पञ्च रत्नानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं च प्रक्षिप्य
युथाः सुधासा इति द्विसूत्र्याकलशकण्ठौ वेष्टयित्वा पूर्णौ देवीति कल-
शयोऽपरि पूर्णपात्रे स्थापयेत् । ततः कलशयोस्तत्त्वायामीति वृक्ष-
मावाह्य षोडशोपचारैः पूजयित्वा युग्मान् ब्राह्मणान् उदङ्मुखानुपवे-
शयेत् । ब्राह्मणास्तु सप्तलोकां यजमानं प्रतिब्रूयुः मातृदेवो भव पितृ-
देवो भव आचार्यदेवो भव अतिथिदेवो भवेति । एताः सत्या आशिषः
सन्तु इति यजमानो ब्रूयात् । ततः अथनिष्कृतजानुमण्डलः कमलमुकु-
लसदृशमञ्जलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णपूर्णमुत्तरकलशं
धारयित्वा दीर्घा नागा नद्यो गिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च तेनायुःप्र-
माणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु इत्यनेन मन्त्रेण उत्तरकलशं स्वशिरसा
पक्षीशिरसा विशाहदौ संस्कार्यशिरसा च संयोज्य कलशस्थाने कलशं

स्थापयित्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण तथैव कृत्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण तथैव इति त्रिवारं कुर्यात् । ततो यजमानः शिवा आपः सन्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणहस्ते जलं दद्यात् । ब्राह्मणाश्च शिवा आपः सन्त्विति वदेयुः । ततो यजमानो गन्धाः पान्तु सुमङ्गल्यं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणहस्ते चन्दनं दद्यात् । ब्राह्मणास्तु गन्धाः पान्तु सुमङ्गल्यं चास्त्विति वदेयुः । अतताः पान्तु आयुष्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानः अततान् दद्यात् । ते च अतताः पान्तु आयुष्यमस्तु इति ब्रूयुः । ततः पुण्याणि पान्तु सौम्रियमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानः पुण्याणि दद्यात् । ब्राह्मणास्तु पुण्याणि पान्तु सौम्रियमस्त्विति ब्रूयुः । ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानस्ताम्बूलानि दद्यात् । ब्राह्मणास्तु ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्विति ब्रूयुः । दक्षिणाः पान्तु बहुधेयं चास्त्विति यजमानो दक्षिणां दद्यात् । ब्राह्मणास्तु दक्षिणाः पान्तु बहुधेयं चास्त्विति ब्रूयुः । यजमानो दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति जलं दद्यात् । ब्राह्मणास्तु दीर्घमायुरित्यादि चास्त्वित्यन्तं ब्रूयुः । ततो यजमानः यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मरम्भाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमेङ्कारमादिं कृत्वा अयजुः सामाशीर्वचनं बहुषिमतं संविज्ञातं भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये इति ब्रूयात् ब्राह्मणाः वाच्यतामिति ब्रूयुः यजमानः भद्रं कर्णेभिरित्यूचं द्रविणोदा द्रविणस इत्यृधे सविता पश्चानादित्यूचं नत्रो नत्र इत्यृचं उच्चा दिवीत्यृचं सं त्वा सिञ्चामीत्यृधे च पठित्वा अतनियमतपःस्वाध्यायकृतुदमदानविशिष्टानां ब्राह्मणानां मनः समधीयतां इति प्रार्थयेत् । समाहितमनसः स्मः इति ब्राह्मणाः । प्रमीदन्तु भवन्तः इति यजमानः प्रसन्नाः स्मः इति ब्राह्मणाः । ततो यजमानः शान्तिरस्त्वित्यादिभिः दष्टसम्यदस्त्वित्यन्तैराशीर्मन्त्रैः पात्रे जलं सिञ्चति अष्टिनिरसनमस्तु यत्पापं तत्प्रतिहनमस्त्विति मन्त्राभ्यां पात्रादुर्ध्वजलं सिञ्चेत् पुनः यच्छ्रेयस्तदस्त्वित्यादिभिः सर्वा इष्टदेवताः प्रीयन्तामित्यन्तैर्मन्त्रैः पात्रे जलं सिञ्चेत् ततो हता ब्रह्मद्विष इत्यादिभिः शाम्यन्तीत्यन्तैर्बहिर्जलं सिञ्चति ततः शुभानि वर्धन्ता-

मित्यादिभिः मन्त्रासेनः प्रीयतामित्यन्तैः पात्रे मिश्रति ततः पुण्याह-
 कालान् वाचायिष्ये इति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु वाच्यतामिति ब्रूयुः यजमानः
 उद्गातेषु शकुनइत्यृचं याज्ययेत्यादि संस्क्रुते इत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं
 यत्पुण्यमित्यादि कुरुते इत्यन्तं तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मह्यं सह
 कुटुम्बिने महारजनाचमस्कृद्वाणाय आशीर्वचनमपेतमाणाय करिष्यमा-
 णस्य अमुष्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु
 आं पुण्याहमिति प्रतिब्रूयुः इमे वचनप्रतिषचने-त्रिवारं पठनीये ततो
 यजमानः स्वस्तये वायुमित्यृचं आदित्य उदयनीय इत्यादि स्वस्त्युग्र-
 न्तीत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं अष्टौ देवा इत्यादि अमृतं स्वस्तीत्यन्तं तैत्ति-
 रीयं च ताह्मणं पठित्वा मह्यमित्यादि करिष्यमाणां अमुष्मै कर्मणे
 स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु आयुष्मते स्वस्तीति
 ब्रूयुः एवं पूर्ववत् त्रिवारं कुर्यात् यजमानः अध्याम स्तोममित्यृचं सर्वा-
 मृद्धिमित्यादि य एवं वेदेत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं अध्याम हव्यैरित्यादि
 प्रतितिष्ठतीत्यन्तं तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मह्यमित्यादिकर्मणः अद्विं
 भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु कर्म अध्यातामिति ब्रूयुः एवं
 पूर्ववत् त्रिवारं कुर्यात् यजमानः श्रिये जात इत्यृचं श्रिय एवेत्यादि य
 एवं वेदेत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं यस्मिन् ब्रह्मेत्यादि अमृतासतामित्यन्तं
 तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मह्यमित्यादि अमुष्य कर्मणः श्रीरस्त्विति
 भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु अस्तु श्रीः इति ब्रूयुः एवं
 त्रिवारं कुर्यात् ततो मङ्गलानि भवन्तु वर्षशतं पूर्णमस्तु गौचाभिवृद्धि-
 रस्तु इत्युक्त्वा कर्मप्रधानदेवतानाम् प्रथमान्तमुक्त्वा अन्ते प्रीयतामि-
 त्युक्त्वा शुक्रेभिर्ह्वैरित्यृचं तदप्येष इत्यादि सभासद इतीत्यन्तं ऐतरेय
 ब्राह्मणं च पठित्वा शिवंशिवमित्युक्त्वा पर्वो वामभागे उपवेश्य वास्तो-
 ष्यते इति चतस्रश्चः पठन् दक्षिणकलशं वामहस्ते उत्तरकलशं दक्षि-
 णहस्ते गृहीत्वा उभयोः कलशयोः संततधारां पात्रान्तरे कुर्यात् तत-
 स्तेन जलेन युष्मा ब्राह्मणाः पत्नीयजमानयोरभिषेकं दूर्वाङ्कुरैः आसप-
 ल्लवैश्च समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिस्त्रायन्तामिति तिसृभिः इमा आप
 इति तिसृभिः देवस्य त्वेति यजुषा समस्तध्याहृतिभिः अभिषिञ्चन्ति
 ततो यजमानः ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पुण्याहवाचनफलसमृद्धिर-

स्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणाः पुण्याहवाचनफलसम्-
द्विरस्त्विति ब्रूयुः ततो यजमानो नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं
वक्षिणां वदति इदं सर्वं कर्म पुण्याहवाचनमिति स्वस्तिवाचनमिति
चोच्यते ॥

३६८ ततो गौरी पद्मा शवी मेधा सावित्री विजया जया देव-
सेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः धृतिः पुष्टिः तुष्टिः आत्मनः
कुलदेवता ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही इन्द्रांघ्री चामुण्डा
गणपतिः एतासां देवतानां षोडशोपचारैः पूजनं मातृकापूजनमित्युच्यते॥

३६९ ततः गृह्याग्नेः पश्चात् प्रागयान् दर्भानास्तीर्य तेषु वक्षि-
णतः प्रक्षी उपविशति उत्तरतो यजमानः तयोत्तरतः प्राङ्मुखः सर्वं
अस्विजः ततः सपत्नीको यजमानः पुरुष एवेदमिति विष्णुं स्मृत्वा
पुरस्तादित्यादि निविष्टमित्यन्तं जपित्वा मासपक्षाद्युल्लिख्य अग्नीना-
धास्ये इत्युपांशुं त्रिरुच्चार्य उच्चैस्त्रिर्बदेत् ततः तन्म इत्यादि काम
इत्यन्तं अस्विजः प्रत्याह अस्विजस्तु तत्त इत्यादि काम इत्यन्तं प्रति-
ब्रूयुः यजमानः प्रणवपूर्वकं तथेत्याह तदेतत् सर्वं आधानसंकल्प
इत्युच्यते ॥

३७० ततः सपत्नीको यजमानः ब्रह्मणः पादौ उपसंगृह्य अमुक-
शर्माहं ब्रह्मत्वेन त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् चन्द्रमा मे ब्रह्मा
स मे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वामुकशर्माहं वृणे इति ब्रह्माणं वृणीति ब्रह्मा
महन्मे इत्यादि भुविषीयेत्यन्तं जपित्वा चन्द्रमास्तेब्रह्मा स ते ब्रह्मा
ब्रह्माहं ते मानुष इति ब्रूयात् ततो होतारं वृणीति अमुकशर्माहं
होत्रेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् अग्निर्मे होता स मे होता
होतारं त्वामुं वृणी ततो होता महन्मे इत्यादि जपित्वा अग्निष्टे होता
स ते होता होतारहं ते मानुष इति ब्रूयात् ततोऽध्ययं वृणीति अमुक-
शर्माहं आध्ययवेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् आदित्यो मे
ऽध्ययुः स मे ऽध्ययुरध्ययुं त्वामुं वृणे ततो ऽध्ययुः महन्मे वोच
इत्यादि जपित्वा आदित्यस्ते ऽध्ययुः स ते ऽध्ययुरध्ययुरहं ते मानुषः
इति ब्रूयात् तत उद्गातृवरणं विकल्पेन अमुकशर्माहं औद्गात्रेण त्वा
गच्छामि याजयतु मां भवान् पर्जन्यो मउद्गाता स मउद्गातोद्गातारं

त्वामुं वृणे तत उद्गाता महन्मरत्यादि जपित्वा पर्जन्यस्तउद्गाता स तउद्गातोद्गाताहं ते मानुषः इति ब्रूयात् तत आग्नीध्रं वृणीति अमु-
कशर्माहमाग्नीध्रकर्मणा त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् आग्नीध्रं
त्वामुं वृणे तत आग्नीध्रः आग्नीध्रकर्म करिष्यामीति वदेत् यजमानः
ओं तथेति ततः सदस्यवरणं विकलेन अमुकशर्माहं सादस्येन त्वा
गच्छामि याजयतु मां भवान् आकाशो मे सदस्यः स मे सदस्यः सदस्यं
त्वामुं वृणे ततः सदस्यः महन्मरत्यादि जपित्वा आकाशस्ते सदस्यः
स ते सदस्यः सदस्यो ऽहं ते मानुष इति प्रतिब्रूयात् एतावत्सर्वे
अस्त्रिवरणमित्युच्यते ॥

३०१ अस्त्रिवरणानन्तरं मधुपर्कः क्रियते शुद्धस्थले आसनेषु
प्राङ्मुखान् अस्त्रिज उपदेश्य वृत्तान् अस्त्रिजो मधुपर्कणार्हयिष्ये इति
संकल्प्य प्रथमतः अस्त्रिजां पादान् प्रक्षालयेत् ततः कृताचमनेभ्य
अस्त्रिभ्यो विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिशृङ्खतामिति विष्टरं दद्यात्
अस्त्रिजस्तु प्रतिशृङ्खामीति विष्टरं हस्ते गृहीत्वा अहं वर्ष्मिति मन्त्रान्ते
उदगये विष्टरे उपविशन्ति सहोभूताः अष्टाचत्वारिंशद्भ्राः मूलप्रदेश-
मारभ्य अग्रपर्यन्तं द्विगुणितसूत्रवेष्टिताः विष्टरपदवाच्याः ॥

३०२ ततः पादं पादं पादं प्रतिशृङ्खतामिति पादं दद्यात्
अस्त्रिजस्तु प्रतिशृङ्खामीत्युक्त्वाप्रतिशृङ्खन्ति ततः पादौप्रक्षाल्य शुद्ध्यर्थमा-
चामन्ति । पादप्रक्षालनपर्याप्तं पात्रसं जलं पादार्थं उदकं इति
व्युत्पत्त्यापादाघाभ्यां चेति यत्प्रत्यये पादार्थमित्युच्यते ॥

३०३ ततः कृताचमनेषु अस्त्रितु यजमानस्तेभ्यः अर्घ्यमर्घ्यमर्घ्यं
प्रतिशृङ्खतामित्युक्त्वा अर्घ्यं ददाति अस्त्रिजस्तु प्रतिशृङ्खामीति प्रति-
शृङ्खन्ति । मूल्ये पूजाविधावर्थं इति कोशात् अर्घ्यः पूजाविधिस्तदर्थमुद-
कमिति व्युत्पत्त्या पूर्वाक्तसूत्रेण यत्प्रत्यये गत्याद्व्यष्टोषचारसहितं अर्घ्य-
पात्रस्य जलं अर्घ्यमित्युच्यते ॥

३०४ ततो यजमानः आचमनीयमाचमनीयमाचमनीयं प्रतिशृङ्ख-
तामित्याचमनार्थं जलं ददाति अस्त्रिजस्तु प्रतिशृङ्खामीति प्रतिशृङ्ख
अमृतोपस्तरणमित्यादिमन्त्रेण आचमनं कुर्वन्ति ततो ऽन्येन जलेन
शुद्ध्यर्थमाचमनं कुर्वन्ति तत्राचमनपात्रस्य जलमाचमनीयमित्युच्यते ॥

३७५ ततो यजमानः मधुपर्कं मधुपर्कं मधुपर्कः प्रतिशृङ्गा-
मिति मधुपर्कं ददाति अत्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वा प्रतिशृङ्गन्ति पूर्वं
आह्वीयमाणं मधुपर्कं मित्रस्य स्वेति मन्त्रेण प्रतीचन्ते देवस्य स्वेति
मन्त्रेण अङ्गलौ गृहीत्वा वेष्टितं सूत्रं विस्त्रस्य पिधानकं दूरीकृत्य मधु-
घाता इति ऋचेन मधुपर्कं अवेत्य तत्पात्रं व्यमहस्ते हृत्वा तत्रत्यं मधु-
पर्कं अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां त्रिः प्रदक्षिणमालोह्य वसवस्त्वेत्यादिमन्त्रेण
प्राच्यां दिशि मधुपर्कं अङ्गुष्ठानामिकोच्छलनेन प्रोक्षयन्ति तथैव रुद्रा-
स्त्वेत्यादिमन्त्रेण दक्षिणतः प्रोक्षयन्ति तथैवादित्यास्त्वेत्यादिमन्त्रेण
पश्चिमतः तथैव विश्वे त्वा देवा इत्यादिमन्त्रेण उत्तरतः ततोऽङ्गुष्ठा-
नामिकाभ्यां मध्यात् गृहीत्वा भूतेभ्यस्त्वेति मन्त्रेण त्रिवारं ऊर्ध्वं
प्रोक्षयन्ति ततस्तत्पात्रं भूमौ निधाय मधुपर्कैकदेशं दक्षिणहस्ते गृहीत्वा
विराजो दोह इत्यादिमन्त्रेण भक्षयन्ति ततो लौकिकजलेनाचामन्ति
ततः पुनर्मधुपर्कैकदेशं गृहीत्वा विराजो दोहमित्यादिमन्त्रेण भक्षयन्ति
पुनर्लौकिकजलेनाचम्य मधुपर्कैकदेशं गृहीत्वा मयि दोह इत्यादिमन्त्रेण
भक्षयन्ति ततो लौकिकजलेनाचम्य मधुपर्कशेषं जले प्रक्षिपन्ति अमृता-
पिधानमसीति मन्त्रेण पूर्वदत्ताचमनीयजलेनाचम्य लौकिकजलेनाचा-
मन्ति । कांस्यपात्राभ्यां संपुटीकृतं उपरि द्विगुणितसूत्रवेष्टितं मधुमि-
श्रितं दधि मधुपर्कं इत्युच्यते ॥

३७६ ततो यजमानो गौर्गौः प्रतिशृङ्गातामिति प्रत्येकमृत्विग्भ्यो गौं
ददाति अत्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वा माता रुद्राणामित्युचं पठित्वा
ओमुत्सृजतेति मन्त्रेण गोरुत्सर्जनं कुर्वन्ति यजमानस्तु नववस्त्रयुग्मं
यज्ञोपवीतयुग्मं चन्दनं पुष्पमालां अलंकारान् फलाद्युपहारं च अत्विग्भ्यो
ददाति सेयं विष्टरदानमभृत्येतावत्पर्यन्ता मधुपर्कपूजेत्युच्यते ॥

३७७ ततो यजमानस्य देवयजनयाज्या विहितो तत्रादौ अध्व-
र्यो देवयजनं मे देहि इति अध्वर्युं याचते ततोऽध्वर्युः आदित्यो देव
इत्यादि ददात्स्वित्यन्तं पठति यजमानः प्रणवपूर्वकं तथेत्याह । ब्रह्मन्
देवयजनं मे देहि इति ब्रह्माणं ततो ब्रह्मा चन्द्रमा देव इत्यादि
ददात्स्वित्यन्तं पठति यजमानः पूर्ववत्तथेत्याह । होतर्देवयजनं मे
देहीति होतारं ततो होता अग्निर्देव इत्यादि ददात्स्वित्यन्तं पठति

यजमानः पूर्ववत् । उद्गातर्देवयजनं मे देहि इति उद्गातारं तत उद्गाता
पर्जन्यो देव इत्यादि पठति यजमानः पूर्ववदाह । सदस्य देवयजनं मे
देहि इति सदस्यं ततः सदस्यः आकाशो देव इत्यादि पठति यजमानः
पूर्ववदाह । देवा इज्यन्ते यस्मिन्नित्यधिकरणे ल्युटा देवोद्वेश्यकयाग-
भूमिः देवयजनशब्देनोच्यते ॥

३७८ तस्य पूर्वोक्तप्रकारेण अध्वर्यादीन् प्रति याचनं देवयज-
नयाच्चा इत्युच्यते ॥

३७९ ततो ऽध्वर्यादयो गार्हपत्यास्य पश्चादुपविश्य इहेत्यादि
मर्दन्तिवत्यन्तं जपन्ति अध्वर्युस्तु स्फ्यं गृहीत्वा उदग्देशेन गत्वा यज-
मानपत्नीभ्यां सह वेदुत्करयोर्मध्येन प्रविश्य तिष्ठन् यजमानान्वारब्धः
गार्हपत्यायतनं उद्वृत्यमानं इत्यृचा स्फ्येन उद्वृन्ति ततः शं नो देवीरि-
त्यृचा जलेनाबोक्षति एवं दक्षिणाम्यायतनं आहवनीयायतनं च उद्वृन्
नवीक्षणाभ्यां संस्करोति अचाबोक्षणं नाम अचावीनेन हस्तेन जलप्रो-
क्षणम्* ॥

३८० सिकता ऊषरमृत्तिका मूषकबिलमृत्तिका वल्मीकमृत्तिका
महाद्भटमृत्तिका अरण्यवराहविहृतमृत्तिका पद्मिनीपत्रं शर्कराः षट्
हिरण्यशकलानि अश्वत्थः उदुम्बरः पलाशः शमी विकङ्कतः अशनिहतं
अरण्यौ भुञ्जकुलायः प्रसिद्धाश्वत्थस्य आर्द्राः सपत्राः सप्ररोहाः प्रादे-
शमात्राः अशुष्कायास्तिष्ठः समिधः त्रीणि सुवर्णशकलानि त्रीणि रजत-
शकलानि एते विंशतिपदार्थाः सम्मिश्र्यन्ते संपाद्यन्ते इति कर्मव्युत्पत्त्या
संभारा इत्युच्यन्ते ॥

३८१ एतान् पदार्थान् वेद्यां प्रागयान् स्थापयति तन्मध्ये प्रथमतः
वैश्वानरस्य रूपमित्यृचा सिकतां स्थापयति ततः यदिदं दिव इत्यृचा
ऊषरमृत्तिकां जतीः कुर्वाण इत्यृचा मूषकबिलमृत्तिकां कर्जं पृथिव्या
इत्यृचा वल्मीकमृत्तिकां प्रजापतिसृष्टानामित्यृचा महाद्भटमृत्तिकां यस्य
रूपमित्यृचा अरण्यवराहविहृतमृत्तिकां यत्पर्यपश्यदित्यृचा पद्मिनीपत्रं
याभिरवृंहदित्यृचा षट् हिरण्यशकलानि अश्वो रूपमत्यृचा अश्वत्थं

कर्जः पृथिव्या इत्यृचा उदुम्बरं गायत्र्या द्विजमाणास्येत्यभ्यां पलाशं
या ते सृष्टस्येतृचा शमी यत्ते सृष्टस्येतृचा विकङ्कतं यत्ते तां तस्ये-
तृचा अशनिहतं विज्रिम्बदश्वत्यादितृचा प्रसिद्धाश्वत्यस्य तिस्रः
समिधः या ते आग्न इति यजुषा मुञ्जकुलाय अश्वत्यादुव्येति यो
अश्वत्य इति च द्वाभ्यामृभ्यां अरण्यौ ततीयं त्वा समभरचितृचा
संभृतान् संभारान् पुनः संभरति ततः अरण्यमुञ्जकुलायप्रसिद्धाश्वत्य-
समिद्विरण्यशकलव्यतिरिक्तानां संभाराणां त्रेधा विभाज्य स्थापनं क्रियते
एतत्सर्वं कर्म संभारसंभरणमित्युच्यते ॥

३८२ ततः गोपितृयज्ञो ऽनुष्ठीयते स चेत्यम् । अध्वर्युः प्राङ्मु-
खस्यासीनस्य यजमानस्य दक्षिणगोदानप्रदेशे ऊर्ध्वायाणि त्रीणि दर्भ-
पिञ्जूलानि निधाय चोत्तमस्पर्शं करोति ततः केशादिनखान्तानां
कृन्तनं करोति प्रवपे देवेनेति यजुषा यानि मदत इति यजुषा यजमानो
ऽभिमन्त्रयते पय्यास्तु तूष्णीं केशव्यतिरिक्तलोमादिकृन्तनं क्रियते अध्व-
र्युर्यजमानमुदकुम्भेनाभिषिञ्चन् इमा म आप इत्यृचं वाचयति पक्षी
तूष्णीं स्वातो पक्षीयजमानौ प्रादेशं गत्वा ऽहते वासमी परिधायालं-
कृत्याञ्जनेनाञ्जाते ततो यजमान एकविंशतिदर्भपिञ्जूलैस्त्रैधाविभक्तैः
शिरोनाभिगुल्फदेशान् क्रमात् तूष्णीं पादयित्वा पय्या सह बहिर्गत्वा
नैर्ऋत्यादिदिशि चतुष्यधे अध्वर्युणा आनीते उदपात्रे आत्मानमवेक्षते
अध्वर्युर्यजमानं सिंहे म इत्यनुवाकं वाचयति पक्षी तूष्णीमवेक्षते अस्मि-
न्काले ब्रह्मा दक्षिणत उपविशति ततस्तदुदकं नैर्ऋत्यां दिशि निनीय
उदपात्रं परास्य अप उपस्पृश्य अनवेक्षमाणो यथागतं प्रदक्षिणमावृत्य
आगत्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य आचमनं करोति ततो ऽध्वर्युर्यजमानं
पवमानः सुश्रित्यनुवाकं वाचयन् आत्मानं यजमानं पक्षी वाक्त्रिः
प्रावति ततो यजमानः प्राचीनावीती गोपितृयज्ञं करिष्य इति, संकल्प्य
लौकिकाग्निमाहृत्य दक्षिणाम्नौ प्रणीय ज्वलायित्वा परिस्तीर्य पवित्रं
कृत्वा आज्यस्थालीं सुषं सादयित्वा प्रोक्ष्य संस्कृत्य दक्षिणानेदक्षिणतः
सादयित्वा चतुर उदकुम्भान् औदुम्बरीं दर्वीं दक्षिणानेदक्षिणतः
सहदाद्विचं बर्हिः एरकोपबर्हणे अञ्जनाभ्यञ्जने पात्रान्तरस्यमाज्यं स्फ्यं
दशारहितं वस्त्रं प्रक्षालिते उलूखलमुषले कृष्णाजिनं शूर्पं खवस्थालीं

मेतत्तु आन्यस्यालो प्रोक्षणीं च सादयित्वा उद्वननाशोक्षणे दक्षिणाग्ने-
 र्दक्षिणतः करोति एकोनपञ्चाशत्संख्याकान् वैभीतकान् अक्षान् उद्वन-
 नस्थाने निधाय तद्वक्षिणतः पिण्डनिर्वापस्थाने स्पर्धेन अपहता असुरा
 इति यजुषा दक्षिणापवर्गां रेखा करोति उदीरतामवर इत्यृचा रेखाम-
 द्विर्वाक्षति यथाददाना इत्यृचा उल्मुकमादत्ते अग्निः पावक इत्यृचा
 उल्मुकेन तां रेखामभितपति तत उल्मुकमग्निसमीपे पृथङ्निदधाति
 उल्मुके आश्वविन्दुं प्रश्नोतयति सङ्गदाच्छिन्नं बर्हिरित्यृचा रेखायां
 दक्षिणांशान् दर्भान् स्तूणानि अन्यान् दर्भान् हस्ते गृहीत्वा उत्थाय
 कृताञ्जलिः प्रहो दक्षिणामुखः उदीराणा इहेति मन्त्रेण पितृनाहूयति
 हस्तधृतान् दर्भान् भूमौ निधाय पितॄणां पुरस्ताद्वक्षिणतो वा आसनं
 शयनमित्यृचा एकोपबर्हणे निदधाति एकेन उदकुम्भार्धेन तूष्णीं मार्ज-
 यति मधुक्षीत्ययोमिश्रसक्तानां पात्रत्रितयं ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा तादृशमेव
 पात्रत्रितयं एतद्वः पितरः पानमिति मन्त्रेण पितृभ्यो ददाति अश्वेषि-
 तोदकुम्भोदकेन तूष्णीं मार्जयति ततः पूर्वमासादितानामक्षणां पूर्वतः
 यजमान उपविशति दक्षिणतः पुत्रो ज्येष्ठस्ततोऽनुजः पश्चमतः उत्त-
 रतः कनिष्ठः एवमुपविश्य यदि द्वादशाक्षान् यजमानः ज्येष्ठानुजौ
 चाकर्षन्ति कृतं कृतमित्युक्त्वा तदा त्रय एते विर्जायिनः समसंख्याकाक-
 र्षणात् कनिष्ठः पराजितो भवति विषमसंख्याकाकर्षणात् पुत्रद्वित्वे
 यजमानो द्विरावृत्त्या चतुर्विंशतिसंख्याकानक्षानाकर्षति एकपुत्रत्वे पत्नी
 तृतीया यजमानः पूर्ववत् द्विरक्षानाकर्षति पुत्राभावे पत्नीयजमानौ
 प्रत्येकं द्विवारमाकर्षतः समसंख्याकाकर्षणे जयः विषमसंख्याकाकर्षणे
 पराजयः एवं त्रिवारमाकर्षणे कृत्वा पचत आदनमित्युक्त्वोत्तिष्ठन्ति
 ततः पितृभ्यस्त्वित्यादिना उपाकरोमीत्यन्तेन मन्त्रेण शूर्पं व्रीहीन् सङ्ग-
 च्छिर्वपति तथैव प्रोक्षामीत्यन्तेन तेन मन्त्रेण प्रोक्षति ततः कृष्णाग्निने
 उलूखलं निधाय तस्मिन् व्रीहीनोप्य मुसलेनावहत्य संपक्षान् तन्दुलान्
 प्रक्षाल्य प्रक्षालनोदकं पात्रान्तरे निधाय दक्षिणाग्नौ चरुमाज्यं चाधि-
 श्रित्य उभयं पर्यग्निं कृत्वा श्वेते चरौ प्रभूतमाज्यमानीय सुवं दर्शं च
 समृज्य सुवेण चरुमभिघार्य उद्वास्य चरौरेकं पिण्डमुद्गत्य पात्रान्तरे
 निधाय यः प्राचीः संभवन्तीत्यादिभिर्हविः सुवेण पञ्चाग्याहुतीर्जु-

होति ततः प्रागुद्धृतं पिण्डं त्रेधा विभज्य उपस्तरणाभिधारणवर्जं एकैकं भागं दर्व्या सोमाय पितृमनु इत्यादिभिर्मन्त्रैः त्रिभिर्जुहोति ततो दर्वी नूष्णीमग्नौ निधाय चरोः पिण्डान् कृत्वा प्रोक्षणीयस्योदकुम्भस्यार्धादकेन पूर्वकृतरेखायां तूष्णीं मार्जयित्वा उपस्तरणाभिधारणे कृत्वा एतत्ते पितर्देवदत्तशर्मन् इत्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः रेखायां अर्हिषि पिण्डान् ददाति ततः अत्र पितर इति यजुषा अनुमन्त्य द्वितीयोदकुम्भशेषेण तूष्णीं मार्जयति तृतीयां दकुम्भजलं तन्दुलप्रचालनोदकेन सहालोड्यानि रक्षांसीति मन्त्रेण भूमौ पिण्डसमीपे प्रधाहयेत् तत आञ्जतां पितर इत्यादिमन्त्रेण पिण्डेषु अञ्जनं ददाति अभ्यञ्जितां पितर इत्यादिमन्त्रेण अभ्यञ्जनं ददाति ततः पूर्वासादितसूत्रं त्रेधा कृत्वा एतानि षः पितर इत्यादिमन्त्रेण ददाति ततो नमो षः पितरो रसा येत्यादिभिः षड्भिर्मन्त्रैरुपतिष्ठते ततो वीरं मे पितरो दत्तेत्यादिभिर्मन्त्रैः पुत्रं याचते उत्तिष्ठत पितर इत्यादिना मन्त्रेण आवाहितान् पितृनुत्यापयति यन्तु पितर इत्यादिमन्त्रेण पितॄन् स्वस्थानं गमयन् मनसा ताननुगच्छति ततस्तान्प्रत्यतनुगमनः मनो ऽन्या हुवामह इति तृचेन पुराहूयते ततो यजमानः परिहितं वासः गोपितृयज्ञविदे ब्राह्मणाय ददाति ततो ऽन्यत्परित्यागाहं वासः परिधाय आचम्य दक्षिणां दिशं गत्वा चतुर्थोदकुम्भोदकेन स्नानं करोति या संगन्था रसा इति मन्त्रेण तत आचम्य तदपि वासः परित्यज्य क्षीमं वासः परिधायाचम्य यज्ञोपवीतं दक्षिणाग्नेः समीपं प्रजापते न त्वदित्यूचा गच्छति अभूदृत इत्युवा पूर्वं पृथक् कृतमुन्मुकमग्नौ प्रतिपति ब्राह्मणेभ्यः पिण्डानोदनं च ददाति अध्वर्युस्तस्मिन्नेषाग्नौ जयसंज्ञकैस्त्रयोदशभिर्मन्त्रैराज्यं जुहोति स्वाहाकारान्तानि त्रिसं चेत्यादीनि जयनामकानि ॥

३८३ अग्निर्भूतानामधिपतिरित्यादिभिः सप्तदशमन्त्रैस्तथैव जुहोति अष्टादशं यजमानं वाचयति एते ऽष्टादश मन्त्रा अभ्याताना इत्युच्यन्ते ॥

३८४ ततः अताषाडृतधामेत्यादिभिर्द्वाविंशतिमन्त्रैर्जुहोति एते च मन्त्रा राष्ट्रभृत्संज्ञकाः ॥

३८५ ततो यद्वेषा देवहेडनमित्यादिभिर्द्विंशतिमन्त्रैर्जुहोति
चोत्थत्वरणादि एतावदन्तं कर्म गोपितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

३८६ यस्मिन्काले सूर्यकिरणा भूमिं त्यज्त्वा वृत्ताकृता भवन्ति
तस्मिन् काले तिलमाषव्रीहियवप्रियङ्गुगोधूमश्यामाकनीवारजर्ति-
लगवीधुकगार्मुतऋषिन्ध्रैरेणुयवान् समुच्चित्य प्रक्षाल्यादाय आज्यस्या-
लीं सुवं शुचं दर्भान् शुष्ककाष्ठानि चादाय वाससा प्रच्छेदाः अध्वर्युः
ब्रह्मपत्नीयजमानाः औपासनानि प्रति व्रजन्ति ततः कृष्टान्यौपास-
नाग्नौ प्रक्षिप्य आदीप्य दर्भैः परिस्तीर्य गृहोक्तविधिना पात्रासादना-
द्याज्यसंस्कारान्तं कृत्वा अध्वर्युयजमानाञ्जलावुपस्तीर्य तिलमाषादि
औष्य अभिघारयति यजमानः अग्नये सर्वौषधायेत्यादिना मन्त्रेण
जुहोति अयं सर्वौषधिहेरम इत्युच्यते ।

३८७ ततः सुतेण वितं चेत्यादिभिः स्वाहाकारान्तैर्मन्त्रैः त्वमग्ने
अयासीत्येतावत्पर्यन्तैर्हुत्वा सुचि चतुर्गृहीत गृहीत्वा प्रजापते न त्वदे-
तानीत्यृचा हुत्वा अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा अन्वग्निरुषसामित्यूचा
जुहोति । अथ यजमानः शरावे औपासनानिः सर्वानङ्गारान् अर्धाधा-
नपक्षे त्वर्धानङ्गारान् आयुषे वो गृह्णामीति गृह्णाति आयुर्मासाविश-
स्त्विति मन्त्रेण अङ्गारानादायोत्तिष्ठति तानध्वर्यवे ददाति अध्वर्युणा-
न्वारब्धे यजमाने सर्वं यथागतं गच्छन्ति अध्वर्युरङ्गारान् गार्हपत्ये निद-
धाति ततो गार्हपत्यं परिस्तीर्य उत्तरतः दर्भेषु प्रोक्षणीमाज्यस्थालीं
वहस्थालीं मेतणं उद्वरणपात्रीं सुवं निर्वपणस्थालीं उलूखलमुसले शूर्पे
च सादयति गार्हपत्याद्वात्तिणतः ब्रह्मा समन्त्रके निरसनोपवेशने करोति
यजमानश्चापविशति अध्वर्युः प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्षति ततः
सुलोहितं आनडुहं चर्म प्राचीनयीवं उत्तरलोम गार्हपत्यस्य पश्चादा-
स्तीर्य सपवित्रया निर्वपणस्थाल्या तस्मिन् चर्मणि गृहस्थाने ब्रह्मणे
जुष्टं निर्वपामीति मन्त्रावृत्त्या चतुष्कृत्वा व्रीहीन्निर्वपति अयं ब्रह्मौद-
ननिर्वाप इत्युच्यते ॥

३८८ आकृत्ये त्वेत्यादिमन्त्रेण निरुप्तानभिमृशति व्रीहीन् शूर्पे
निधाय ब्रह्मणे जुष्टं प्रोक्षामीति मन्त्रावृत्त्या चतुर्वारं प्रोक्षति चर्मा-
भ्यस्य निरस्यति चर्मणि उलूखलं निधाय व्रीहीन्वहन्ति त्रिःफलीक-

तान् त्रिः प्रक्षालयति तण्डुलान् चरुस्यात्यां पवित्रवत्यां निर्वपणपात्रेण निर्वपवदुदकमानयति स्यालीमनावधिश्रित्य तिरःपवित्रं निधाय तण्डुलानावपति आज्यं निरुप्याधिश्रयति उभयं पर्याग्निकृत्वा मेतणं सुषं च समृज्य चरुं संस्कृताज्येनाभिघार्योदगुद्वासयति अथ परिकर्मणः गवा-
मागमनकाले ऋत्विग्यः श्रुतो ब्रह्मौदन इत्याहुः अध्वर्यादयः सर्वे सहागत्य उत्तरत उपविशन्ति ब्रह्मा निरसनोपवेशने करोति यजमानः उद्वरणपात्र्यामुपस्कीर्य ब्रह्मौदनं तस्यां स्यालीमचालयन् उद्वृत्य औदन-
मध्ये गते कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीय मेतणेनावदाय प्रवेधसे कवय इति मन्त्रेण जुहोति ततो ऽध्वर्यादीन् उत्तरतो ऽनुदिशं परस्पराभिमुखमु-
पविष्टान् आनुपूर्व्येणाचमय्य औदनसहितां उद्वरणपात्रौ तेषां मध्य भूमिमुपस्पृशचाकर्षचिव प्रवेशयति यज्ञो मोपनमस्विति मन्त्रेण औदनं चतुर्धा कृत्वा पृथक् पृथक् पात्रेषु परिवेषयति ऋत्विज औदनमध्याद्
यासन्नयं प्राश्य यजमानं प्रशंसन्ति रादृस्ते ब्रह्मौदन इति इदं ब्रह्मो-
दनप्राशनमित्युच्यते ॥

३८९ यजमानः ऋत्विग्यः साण्डं वत्सतरं ददाति ऋत्विजो भुक्त्वाचम्य वत्सतरं प्रतिगृह्णन्ति अन्यः कश्चिद्ब्रह्मण उत्तरत आसीनः चरुस्यात्यां संलग्नं क्षामकायमोदनं प्राशनाति यजमानस्तस्मै किञ्चिद्ददाति ततः संस्कृताज्यशेषं उद्वरणपात्र्यामुर्वरितांज्ये समानीय प्रसि-
द्वाश्वत्थस्य तिस्रः समिधो ऽभ्यज्य समिधाग्निमित्यूचा अग्नौ जुहोति* । उप त्वाग्नइत्यृचां द्वितीयां तं त्वां समिद्विरित्यूचा तृतीयां वत्सतरौ ददाति ततो ऽध्वर्युर्यजमानमाह वाचंयमो भविष्यसि संशाधि यत्ते । संशिष्यां इति यजमानः परिकर्मणः प्राह ब्राह्मणान् आशूयत अश्वं तदभावे अनडुवाहं तदभावे अजं तदभावे अजां तदभावे कमण्डलुं वा गोपायत संभाराचिधत्त इति ततो यजमानः अध्वर्याः सकृदादराणी गृह्णन् मही विशपत्नीत्यादियथायजैदत्यन्तं जपति ऋत्विग्यवती स्य इति मन्त्रेण सुवर्गे लोक इत्यन्तेन आराणी उरसि श्लेषयति इदं कर्म आराणी-
यद्वयमित्युच्यते ॥

३८० अध्वर्युर्यजमानमाह अनृतं विधाय सत्यं वद न संकल्पः कार्यः मानुषं कार्यं विधाय दैवमेव कार्यं कर्तव्यं इति ततो यजमानः इदमहमनृतादित्यदिमन्त्रं जपति सृत्विजः यजमानं वाचंयमं रात्रिं जागरयन्त आसते यजमानः शुष्ककाष्ठैस्तां रात्रिं अग्निं समिन्धे शल्कै- रग्निमित्यादिमन्त्रेण अध्वर्युर्गार्हपत्यस्योत्तरतः कल्माषमजं बद्ध्वा यज- मानं प्रति दर्शयति प्रजा अग्ने समिति मन्त्रेण वाचंयमत्वाद्वि अरणी- प्रदानादि च अपररात्रे वा भवति अध्वर्युः अपररात्रे यजमानहस्ताद्व- त्तिणेन हस्तेन उत्तरारणिं सव्येनाधरारणिं गृहीत्वा अरण्योब्रह्मौदनाग्निं समारोपयति जातवेदे भुवनस्य रेत इत्यृग्यां अयमग्निममारोपो नाम अनयोरग्निः प्रविष्ट इति भावनया यत् अरण्योर्गार्हपत्ये प्रतपनम् ॥

३८१ ततः ब्रह्मौदनाग्निं शरावे निधाय गार्हपत्याद्वत्तिणतः परि- कर्मिणः तं ज्वलयन्त आसते यदस्माद्वत्तिणाग्नेराधानं तदा ना चेदु- पशामयेत् ततो ऽग्न्यायतनान् गोमयेन अपेत वीतेत्यृचा लेपयति इद- मायतनोपलेपनमित्युच्यते ॥

३८२ अध्वर्युर्यजमानेनान्वारब्धः संभाराणां तृतीयं भागमादाय गार्हपत्यायतने यत्पृथिव्या इत्यृचा निदधाति ततः सपत्नीको यजमानः अध्वर्युनान्वारब्धो ऽभिमन्त्रयते यददश्चन्द्रमिति मन्त्रेण यजमानः दिव- स्त्वा वीर्येणेति मन्त्रेण संभारानग्निस्त्वेन निश्चिनोति सं वः सृजामी- त्यृग्यां संभारान् मिश्रयति ततः कल्पनां द्यावापृथिवी इति यजुषा संभारान् समान् करोति अध्वर्युर्यजमानेनान्वारब्धः अवशिष्टानां संभा- राणां कर्धमादाय दक्षिणद्वारेणापनिर्हृत्य अन्वाहार्यपचने यदन्तरिक्षत्ये- त्यृचा निदधाति अभिमन्त्रणादि गार्हपत्यवद्भवति अध्वर्युर्यजमानान्वा- रब्धः अवशिष्टान् संभारान् पूर्वद्वारेण निर्हृत्य आहवनीयायतने यद्विवो नेत्यृचा निदधाति अभिमन्त्रणादि गार्हपत्यवत् अध्वर्युर्गोप्तामाह एत- त्सर्वं रत्नार्णयमिति गोप्ता आह विहृता अग्नयो मा कश्चनान्तरेण संचारीदिति इदं कर्म आयतने संभारनिधानमित्युच्यते ॥

३८३ अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यसंभारेषु पश्चात्कृष्णाजिने वा मुञ्जकुनायं निधाय तस्योपरि प्रागायतामधरारणीं तूष्णीं निद- धाति पश्चिममन्थनप्रदेशे दशहोतारं व्याख्याय वाचस्पते विध इत्यादि

गृष्णं धात्स्वाहेत्यन्तेन मन्त्रेण उत्तरारणीं निदधाति अध्वर्युराह मन्येति
मन्यनदेशे अध्वर्युधरारणीं प्रतीचीनप्रजननां अग्नेर्जनित्रमित्यादिमन्त्रेण
स्थापयति उर्वश्यस्यादुरसिपुरुषा इति मन्त्रेण मन्यं गृहीत्वा घृतेनात्ते
इति मन्त्रेण अजननं वृषणौ स्य इति मन्त्रेण अधाराण्यां मन्यस्थापनं
वृषणं दधायामिति मन्त्रेण निष्पीडनस्थापनं गायत्रं कृन्द इत्यादिम-
न्त्रेण रज्जुभ्रमणं होतां प्रेष्यति अग्नये मथ्यमानायेत्यादिना यजमानः
प्रथमं मन्ययीति हेता सामिधेनीस्थानस्य पश्चात्पदमात्रे उर्वस्याय अभि-
हिंक्षत्य सामिधेनीवत् अभि त्वा देव सवितरित्यूचं त्रिवारमभ्यस्य मही
द्यौरित्यूचं त्वामग्ने पुष्करादित्यूचं तमुत्वा दध्यक्षित्यूचं तमुत्वा पाथ्य
इत्युचं पतावता यद्वाग्निर्न जायते तर्हि अग्ने हेतोतीति प्रोक्तमादयेत उत्ति-
ष्ठसि स्वेत्यूचं स आहुतो वीत्युचं घृतेनाग्निनरित्यूचं जरमाणाः समित्यूचं
तं मर्ता इत्युचं अदाभ्येन शोचयेत्युचं स त्वामग्ने इत्युचं तं त्वा गौभि-
रित्यूचं त्रिरभ्यस्यति एता अचः अग्निमन्यनाय हिता इति हेतोः अग्नि-
मन्यनीया इत्युच्यन्ते ॥

३९४ उद्गाता मन्यनारम्भकाले आरणीं स्पृष्ट्वा आरण्योरिति साम
गायति मथ्यमाने अग्निं नर इति साम गायति धूमं उत्पत्ते मति त्वेषस्ते
धूमं अण्वतीति साम गायति अग्नौ जाते यजमानोवरं ददध्मीति वाचं
विद्युजते उद्गाता प्रज्वलिते उग्नौ अदशि गातुषित्तम इति साम गायति
अध्वर्युर्यजमानश्च जातमग्निमुर्षतिष्ठाते अजीजनचमृतमिति मन्त्रेण
एताश्चत्कर्म अग्निमन्यनमित्युच्यते ॥

३९५ यजमानः अग्नेरुपरि नासांपुटाभ्यां वायुं मिष्कामयति प्रजा-
पतेस्त्वा प्राण इति मन्त्रेण यजमानः गार्हपत्यं निदधाति निधीयमाने
गार्हपत्ये उद्गाता अग्निमीडइति साम गायति अध्वर्युरुद्गातामाह रथ-
न्तरं ब्रूहीति तत उद्गाता रथन्तरं साम गायति उद्गातुरावे ब्रह्मन्
कृन्दासि ब्रूहीति ब्रह्मा हिंइ इति ब्रवीति योनिं वा द्विब्रवीति सम-
स्तव्याहृतीवे त्रिब्रवीति अध्वर्युर्गार्हपत्यं स्पृष्ट्वा भूर्भुवो धर्म इत्याद-
मन्त्रं जपति तत्र मन्त्रे भृगूणां भृगूणां त्वा व्रतपते इति अङ्गिरसां तु-
अङ्गिरसां त्वा व्रतपते इति एतद्दृष्ट्यभिधानां तु आदित्यानां त्वा व्रत

पते इति गायत्रेण कृन्तसेत्यादि यथा यजमानगोत्रोच्चारणम् । अथाग्नेरुत्तरतः आनौ वा सौवर्णे शकलं स्वया तनुवेति मन्त्रेण निदधाति राजतं शकलं मूर्खाय ब्राह्मणाय वृषलाय वा प्रयच्छति आध्युर्यंजमानश्च गार्हपत्यं अहं त्वदस्मीत्यभ्यामुपतिष्ठाते एतद् गार्हपत्याधानमित्युच्यते ॥

३९६ अथ आध्युः गार्हपत्यात् आन्वाहार्यपचनं निदधाति तं स्पृष्ट्वा भूर्भुवः वात इत्यादिमन्त्रं जपति यथर्षि यथागोत्रं गायत्रेण कृन्तसेति पूर्वेषु हिरण्यशकलं निदधाति राजतं ददाति आध्युर्यंजमानश्च इमा उमामित्यूचा आन्वाहार्यपचनमुपतिष्ठाते इदं दक्षिणाग्न्याधानमित्युच्यते ॥

३९७ ततः गार्हगत्यं प्रति यथेतमेत्य गार्हपत्ये प्रणयनीयमिधं मूलतो ऽभ्यादधाति यथा अर्घादिते सूर्ये अग्निप्रणयनयोगो भवति तथा ज्वलयति मृत्पूर्णपात्रं उपयमनं च समीपे गार्हपत्यस्य सादयति स्थापितस्तरुणो ऽश्वः गार्हपत्यस्य पुरस्तात् स्थापितो भवति अश्वाभावे अग्नद्वान् अजो वा अश्वौ कमण्डलुर्वा अन्यदुराणे प्रारब्धे उद्गातारमाह वामदेवं ब्रूहीति उद्गातुरभावे ब्रह्मन् कृन्दासीति विकल्पः पूर्वेषु यजमानः प्रदीपमिधं मृत्पूर्णपात्रे निधाय अयत् उपयमनेनोपयम्य ओजसे बलायेत्यादिना मन्त्रेणोत्पृच्छते अग्निपात्रं जानुमात्रमुद्धृत्य गार्हपत्याहवनीययोर्मध्यदेशं त्रेधा विभज्य प्रथमभागं गच्छति नाभिमात्रमुद्धृत्य द्वितीयभागं गच्छति शीवामात्रमुद्धृत्य तृतीयं भागं गच्छति अश्वं पूर्वं ब्रह्मादयः उत्तरेण नयन्ति तं अश्वं प्राचीमनुप्रदिशमित्यूचानुमन्त्रयते विक्रमस्व मह्यमित्यूचा गमनमध्ये उपरमन्ति आन्वग्निरुषसा मित्यूचा ततो गच्छन्ति अग्निपात्रं अन्यस्य हस्ते दत्त्वा प्राङ्मुखमश्वं दक्षिणेन पूर्वपादेन संभाराणामुत्तरदेशे अतिसन्निहिते आक्रमयति यजमानः प्रदक्षिणमावृत्य अश्वं द्विरभ्युस्य उत्तरत उत्सृज्य आहवर्षे ददाति अन्यमश्वं ब्रह्मणे ततो ब्रह्मा आहवनीयं परीत्य आहवनीयस्य दक्षिणातः मन्त्रेण निरसनोपवेशने कृत्वा बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यादि जपति यजमानः अर्घादिते सूर्ये प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् तमग्निं दृष्टीत्वा संभारेषु प्रतिष्ठापयति यदिदमित्यादि गुप्तौ इत्यन्तेन मन्त्रेण तत उद्गा-

तारमाह बृहद्वारवनीयं श्येतं ब्रूहीति उद्गातुरभावे पूर्ववत् ब्रह्मणो
विकल्पाः उद्गाता सामानि गायति आहितमग्निं स्पृष्ट्वा भूर्भुवः सुवर्कं
इत्यादिमन्त्रं जपति ततो-राजतर्शकलदानान्तं पूर्ववत् अध्वर्युयजमान-
श्चाहवनीयं आनये ध्यानश इत्यादिमन्त्रेणोपतिष्ठति रथवक्त्रं प्रवर्त-
यति सन्ततं गार्हपत्यादाहवनीयात् एतदाहवनीयाधानमित्युच्यते ॥

३९८ ततः आनीन् पश्चिमुह्य पर्युह्य परिस्तीर्य यजमानः तिल-
माषादीनि पूर्वोक्तानि धान्यानि स्वाहाकारान्ताभिर्व्याहृतिभिः सर्व-
ष्वग्निषु जुहोति अयमुत्तरमवैषधिहोम इत्युच्यते ॥

३९९ ततोऽध्वर्युयजमानेनान्वारब्धः गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य
सुब्रं जुहूँ च संमृज्य एकैकस्मिन्ननौ पञ्च, पञ्च अश्वत्थोदुम्बरपलाश-
शमीविकङ्कतवृक्षाणां समिधः संस्कृताज्येनाभ्यज्यादधाति तत्र आदौ
गार्हपत्ये समिधयमानः प्रथम इत्यृचा आश्वत्थीं घृतप्रतीको घृतयो-
निरित्यृचा औदुम्बरीं त्वामग्ने समिधानमित्यृचा पालाशीं त्वामग्ने
प्रदिव इत्यृचा शमीमयीं घृतप्रतीकं च इत्यृचा वैकङ्कतीं एतैरेव मन्त्रैः
अन्वाहार्यपचने आहवनीये च समिद्धोमः अयं प्रज्वसमिद्धोम इति
प्रसिद्धः ॥

४०० यजमानः प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यस्य पश्चात्तिष्ठन् उपति-
ष्ठते ये ते अग्ने इत्यादि त्वा दूधे इत्यन्तैर्मन्त्रैः एवमन्वाहार्यपचनाह-
वनीयावुपतिष्ठते इदमाहितसर्वापस्थानमित्युच्यते ॥

४०१ ततो यजमानो द्वेष्ट्य ध्यायन् गार्हपत्यसमीपे यास्ते घोरा
इत्यादि द्विष्ट इत्यन्तान् मन्त्रान् जपति एषमेशान्वाहार्यपचनाहव-
नीयसमीपे उपविश्य जपति अयमाहितसर्वाग्निजप इत्युच्यते ॥

४०२ ततोऽप उपस्पृश्य तिष्ठन् गार्हपत्यमुपतिष्ठते नर्यं प्रजा-
मित्यादिमन्त्रैः अथर्यपितुमित्यादिमन्त्रैर्दक्षिणाग्निं शंस्य पशूनित्यादि-
मन्त्रैराहवनीयं इदं आहितप्रत्येकोपस्थानमित्युच्यते ॥

४०३ ततो गार्हपत्ये गृह्योक्तप्रकारेणाज्यं संस्कृत्य सुब्रि चतुर्ध-
हीत्वा आहवनीये समिधमाधाय आहवनीयमग्निः परिबिच्य सप्त ते
आन इत्यृचा जुहोति अध्वर्यवे वरं ददाति इयमाहुतिः पूर्णाहुति-
पदेनोच्यते ॥

४०४ पुनराज्यं संस्कृत्य सुवेण आहवनीये जुहोति यद्वेवा देव-
हेडनं यददीव्यं नृणां आयुष्टे विश्वतो दधदिति पूर्वाक्तैस्त्रिभिरनुवाकैः
प्रतृचं ततो वैश्वानराय प्रतीत्यनुवाकेन पूर्ववदुपस्थाय समिधमाधाय
वरं ददाति अयमुत्तरकूप्याण्डहोम इत्युच्यते ॥

४०५ पूर्वकूप्याण्डहोमादि एतावत्पर्यन्तं कर्म अन्याधानमि-
त्युच्यते ॥

४०६ अन्याधानस्य पूर्णाहुत्या पूर्वाक्त्या यदि समाप्तिस्तदा
पूर्णाहुत्यन्तमन्याधानमित्युच्यते ॥

४०७ होमान्तत्त्वपक्षे अग्निसंस्कारकसायंप्रातर्होमौ समस्य करिष्ये
इति संस्कृत्य वक्ष्यमाणसायं प्रातर्होमौ समस्य सायंहोमतन्त्रेण करोति
तदा अग्निहोत्रहोमान्तमन्याधानमित्युच्यते ॥

४०८ इष्ट्यन्तत्त्वपक्षे आश्वलायनेन इष्टित्रयं विहितं तत्र
द्वितीया इष्टिराश्वलायनेन विकल्पिता तथा च आद्यान्त्ययोरैकतन्त्रेण
अनुष्ठानं प्रसिद्धं तयोर्बोधायनमतानुमारेण प्रधानदेवताः षट् सर्वं
पौर्णमासतन्त्रं तत्र प्रधानदेवतास्थाने अग्निः । अग्निः पवमानः । अग्निः
पावकः । अग्निः शुचिः । इन्द्राग्नी । अदितिः । एता देवता भवन्ति
ताश्च उपांशुधर्मेण इज्यन्ते सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति इध्मसंभरण-
काले एकविंशतिधेत्वस्य स्थाने त्रयोविंशतिधेत्यूहः पात्रासादने
विशेषः त्रिचत्वारिंशत्कपालानि चरुस्याली मेतृणं च यथादैवतं
निर्वापादि भवति आग्नेयादयश्चत्वारोऽष्टाकपालाः ऐन्द्राग्न एका-
दशकपालः अदित्ये चरुः, आज्यभागान्ते अग्नेः अग्निर्मूर्धति पुरोमु-
वाक्या अयमग्निः सहस्रिण इति याज्या, अग्नेः पवमानस्य अग्न
आयूंषीत्यनुवाक्या अग्ने प्रवस्वेति याज्या, अग्नेः पावकस्य स नः
पावकैत्यनुवाक्या अग्ने पावकैति याज्या, अग्नेः शुचेः अग्निः शुचि-
व्रततम इत्यनुवाक्या उदग्ने शुचयस्तवेति याज्या, इन्द्राग्न्योः इन्द्राग्नी
अवसेत्यनुवाक्या गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिति याज्या, अदित्याः उत
त्वामदिते महीमित्यनुवाक्या महीप्रपुमातरमिति याज्या, अग्नेः
स्विष्टकृतः प्रेहो अग्न इत्यनुवाक्या इमो अग्न इति याज्या, अन्वा-
हायंमासाद्य दक्षिणादाने विशेषः अग्नीदिदं ते उपवर्हणं ब्रह्मचर्यं ते

अश्वः होतरेषा ते धेनुः अध्वर्यो एष ते ऽनड्वान् उद्गातरेते ते हिरण्य-
वाससी हिरण्यं वाच शतमानं भो सर्वं चत्विजः युष्माकमेतौ मिथुनौ
गावौ वासः पञ्चगावश्च यथाभागं प्रतिगृह्णीध्वं इति सर्वान् पदार्थान्
दर्भेणाभिमन्त्र्य ददाति प्रतिगृहे विशेषः देवस्य त्वेयादिमन्त्रेणान्वा-
हार्यं प्रतिगृह्य पुनर्देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रं ब्रह्मण आर्दनमित्यस्य स्थाने
ब्रह्मण उपबर्हणमित्याग्नीध्रः ब्रह्मणे ऽश्वमिति ब्रह्मा ब्रह्मणे ऽनड्वा-
हमित्यध्वर्युः ब्रह्मणे धेनुमिति होता ब्रह्मणे हिरण्यवाससी इत्यु-
द्गाता ततः सर्वं देवस्य त्वेति मन्त्रे उक्तस्थाने ब्रह्मणे मिथुनौ गावौ
पुनस्तत्र स्थाने ब्रह्मणे गाः इत्यादि पठित्वा प्रतिगृह्णीयुः एतादृग्द-
क्षिणादीनामामर्घ्यं एकां गां ददाति तत्राप्यशक्तौ चरं इयमग्न्याधेय-
दक्षिणेत्युच्यते ॥

४०९ प्रकृतिभूतपौर्णमासेष्टित्वा ब्राह्मणसन्तर्पणान्तं कर्म भवति
इयं पञ्चमानेष्टिरिति गीयते ॥

४१० आधानाद् द्वादशरात्रमजसा इत्याश्वलायनसूत्रात् आधा-
नदिनप्रभृति द्वादशरात्रं त्रयो ऽप्यग्नयो ऽजसा भवन्ति तावत्पर्यन्तं
नानृतं वदेदित्यादिनिषेधपरिपालनात्मकं व्रतं द्वादशरात्रमध्ये आधा-
नदिने वा पौर्णमासाप्राप्तौ अजसधारणं न भवति सततं प्रज्वलिता
अग्नयः अजसा इत्युच्यन्ते ॥

४११ गार्हपत्यस्तु अजस एष भवति अग्निहोत्रहोमादिकार्यकाले
गार्हपत्याद्वक्षिणाग्निमुदृत्य गार्हपत्यादेव आहवनीयायतने आहवनीयं
प्रणीय उदृतं दक्षिणाग्निं दक्षिणाग्न्यायतने निदधाति एतत्कर्म
विहरणमित्युच्यते ॥

४१२ गतश्रियस्तु* यजमानस्य अग्नित्रयस्याप्यजसधारणं अत्यन्तं
तु गतश्रिय इत्याश्वलायनसूत्रात् सो ऽयमजसधारणपक्ष इत्युच्यते
अन्यो ऽग्नीनां प्रणयनाद् विहरणपक्ष इत्युच्यते उदुरणपक्ष इति च ॥

४१३ अथ सायमग्निहोत्रहोमारम्भः तदादौ सूबांस्तात्पूर्वं स्नानपव-
नमन्त्राचमनमन्त्रप्रोक्षणादि कृत्वा पुण्याहवाचनं करोति तत्र प्रजापतिः
प्रीयतामित्यस्य स्थाने अग्निसूर्यप्रजापतयः प्रीयन्तामिति विशेषः गार्ह-

पत्यस्य पश्चात् पय्या सह दर्भेषूपविश्य याः पुरस्तादित्यादि जपित्वा सत्यां शक्तौ यावज्जीवमग्निहोत्रं होष्ये इति संकल्पयति शक्त्यभावे तु यथेष्टकालमुद्दिश्य संकल्पयति ततोऽग्नीन् परिसमुह्य पर्युह्य परिस्तीर्य गार्हपत्यस्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य सुक्षुष्वौ निष्टप्य संमृज्य सुचि चतुर्थहीतं गृहीत्वा आहवनीये समिधमाधाय यजमानश्चित्तिरित्यादिदशहोत्रा जुहोति तत् आहवनीयएव यद्वेषा यददीव्यमायुष्टे इति त्रिभिरनुवाकैः कूष्माण्डसंज्ञकैर्हुत्वा वैश्वानरायेत्युपतिष्ठते एतावत्कर्म्म सर्वं अग्निहोत्र-होमाम्भ इत्युच्यते ॥

४१४ यजमानस्तीर्थेन पविश्य अग्निहोत्रहवर्णौ सुधं च प्रत्तात्य आचम्य प्रक्षानायम्य ममोपातदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायं-प्रातरग्निहोत्रहोमौ होष्ये इति संकल्प्य तत्रेदानीं सायमग्निहोत्रहोमं करिष्ये इति संकल्पयति प्रातस्तु पूर्वसंकल्पितं प्रातरग्निहोत्रहोमं करिष्ये इति गार्हपत्याद् दक्षिणाग्नेरादौ तूष्णीं विहरणं कृत्वा गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तमुद्वरति देवं त्वेति यजुषा उद्ध्रियमाण उद्वरेति मन्त्रेण प्रणयति अगृताहुतिमिति मन्त्रेण आहवनीयायतने स्थापयति ततो दक्षिणाग्निं सोदकेन अवाङ्मुखेन पाणिना तूष्णीं त्रिः परिसमुह्य तथैव गार्हपत्यादाहवनीयं च परिसमुह्य दक्षिणाग्निं उत्तानेन सोदकेन पाणिना ऋतिसत्याभ्यां त्वेति त्रिः पर्युहति ततः गार्हपत्यादाहवनीय-पर्यन्तं तन्तुं तन्वन्नित्यृचा अतिच्छिन्नामुदकधारां हरति एतद्विच्छि-न्नोदकधाराहरणमित्युच्यते ॥

४१५ गार्हपत्यस्य पश्चाद्दक्षिणोत्तरिणोपस्थेनोपविश्य गार्हपत्या-दुदक् पात्रान्तरे तदीयानङ्गारान् सुहुतकृतस्येत्यादियजुषा अपोहति अधिश्रितमित्यादियजुषा इलायास्पदमित्यृचा च अङ्गारेषु होमद्रव्यं पर्योधिष्यति पयसा नित्यहोमो यथागूरोदनोदधिसर्पिषांमकामाचा-द्याकामतेजस्कामब्रह्मवर्चसकामानामित्याश्वलायनसूत्रात् काम्येन नि-त्यसिद्धिरिति न्यायात् यामकामादेः यथाश होमकरणे नित्यहोमः सिध्यति तत्र दध्यधिश्रयणे आश्वलायनेन विकल्प उक्तः ततो गार्हपत्ये प्रदीप्तेन काष्ठेन अग्निष्टु इत्यादियजुषा अधिश्रितमवज्वलयति शान्ति-रशीत्यादियजुषा होमद्रव्ये सुवेणोदकं सिञ्चति अन्तरितं रक्ष इत्यादि

यजुषा तेनैव ज्वलता काष्ठेन त्रिः पर्याग्न करोति ततो होमद्रव्यापात्रं कर्षेन्निषोदगुद्वाप्य दिवे त्वा अन्तरिक्षाय त्वेति मन्त्राभ्यां आकाशे निधाय पृथिव्ये त्वेति मन्त्रेण भूमौ निदधाति सुहुतकृतस्थेत्यादियजुषा पूर्वमपोहितानङ्गारान् गार्हपत्ये निदधाति प्रत्युष्टं रक्ष इत्यादियजुषा अग्निहोत्रहवर्णो सुव च गार्हपत्ये निष्टपति स्यात्प्री उत्तरतोऽग्निहोत्रहवर्णो निधाय सुवहस्त आह आमुचयानीति अत्यक्लृप्तकहोमे यजमान एतस्मिन् काले आद्यस्य अपरेण वेदिमतित्रय दक्षिणत उपविश्य आमुचयेति वदति ततो होमकर्ता होमद्रव्यादुत्तरत आसादितायामग्निहोत्रहवर्ण्यां सुवेषेण चत्वारि अवदानानि चतुर्भिर्मन्त्रैः भूरिला, भुव इला, स्वरिला, वृध इला, इति एह्याति पञ्चावती तूष्णीं पञ्चमं ततः स्यालीमभिमृश्य अग्निहोत्रहवर्ण्यां प्रदेशमार्चो समिधमासाद्य अग्निहोत्रहवर्णो एहीत्वा गार्हपत्यस्योपरिष्ठात् सामीप्येन नीत्वा नासिकासंमितामग्निहोत्रहवर्णो कृत्वा आहवनीयपर्यन्तं गत्वा आहवनीयस्य पश्चात्प्रागग्रेषु कुशेषु अग्निहोत्रहवर्णो निधाय दक्षिणं जान्वाच्य रक्षतां त्वेत्यादिमन्त्रेण आहवनीये तां समिधमादधाति तेन अषिणेत्यादिमन्त्रेण अनुमन्त्रयते विद्वदसीत्यादिमन्त्रेणाप उपस्पृश्य प्रदीप्रायां समिधि कृकुन्मार्चे समिन्मूले भूर्भुव इत्यादिमन्त्रेणाभिजुहोति ता अस्य सूददोहस इत्यृचा हुतामाहुतिमनुमन्त्रयते कुशेषु अग्निहोत्रहवर्णो निधाय पशून्मे यच्छेति मन्त्रेण गार्हपत्यमघेतं इयं पूर्वाहुतिरित्युच्यते ॥

• ४१६ ततः पूर्वाहुतेर्भूयसो पूर्वाहुत्यसंस्मृतां पूर्वाहुतेस्तत एषान्यां वा प्रजापतिशब्दं चतुर्थ्यन्तं उक्त्वा स्यादेति जुहोति उत्थाय सुवहस्त एवाहुतिमनुमन्त्रयते कटाक्षेणेतमाणः भूर्भुव इत्यादिमन्त्रेण अग्नयायूषीति तिसृभिर्य ततः अग्निहोत्रहवर्णो आहवनीयेपरि त्रिरनुक्रम्य तां कुशेषु निधाय पुष्करलेपं अग्निहोत्रहवर्ण्या अधोमुखेन दक्षिणेन पाणिना अथमृज्य पाणितललेपं कुशमूलेषु प्रशुभ्यस्त्विति मन्त्रेण निमार्ष्टि कुशमूलानां दक्षिणत उत्ताना अङ्गुलीः करोति इयमुत्तराहुतिरित्युच्यते ॥

४१७ ततः प्राचीनाधीती भूत्वा कुशमूलानां दक्षिणतः अवाची-

नेन पाणिना स्वर्धा पितृभ्य इत्यपो निनयति यज्ञोपवीती भूत्वा उप
उपस्पृशति दक्षिरसीति मन्त्रेण गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य दक्षिणं
जान्वाच्य प्रजापतिं मनसा स्मरन् समिधमाधाय सुवेण होमद्रव्यं अग्नये
गृहपतये स्वाहेति मन्त्रेण जुहोति चतुर्थ्यन्तं प्रजापतिशब्दं मनसा
उच्चार्य स्वाहाकारेण द्वितीयाहुतिं हुत्वा दक्षिणाग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुख
उपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य प्रजापतिं स्पृत्वा समिधमाधाय अग्नये संवे-
शपतये स्वाहेति हुत्वा प्रजापतिशब्दं मनसा चतुर्थ्यन्तं स्मरन् स्वाहेति
हुत्वा उदङ्मावृत्त्य अग्निहोत्रहवण्यां स्थापितं द्रव्यं आयुषे त्वेत्यादिम-
न्त्रेण प्राश्याचम्य अवाद्याय त्वेत्यादिमन्त्रेण पुनःप्राश्याचम्य स्वसंमुखै
अग्निहोत्रहवण्या सर्पदेवेत्यादिमन्त्रावृत्त्या अपस्त्रिर्नित्तिर्पात इदं अग्नि
होत्रशेषप्राशनमित्युच्यते ॥ -

४१८ ततो ऽग्निहोत्रहवणीं कुशैः प्रक्षाल्य विहारस्य ऐशान्यां
दिशि अग्निहोत्रहवण्या चतस्र उदकाहुतीः ऋतुभ्यः स्वाहेति चतुर्भि-
र्मन्त्रैः क्षिपति आहवनीयस्य पश्चात्कुशेषु पृथिव्याममृतमित्यादिमन्त्रेण
पञ्चमीं गार्हपत्यस्य पश्चात् प्राणममृत इति षष्ठीं ततः अग्निहोत्रह-
वणीं सुवं च आहवनीये प्रतप्य अन्तर्वेदि निदधाति सो ऽयमुदकाहु-
तिहोम इत्युच्यते ॥

४१९ प्रादेशमानं समिन्नयं गृहीत्वा आहवनीयपूर्वदेशेन गत्वा
दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् दीदिहि स्वाहेति मन्त्रेण एकां समिधमा-
हवनीये आधाय प्रजापतिमुद्दिश्य द्वे गमिधौ आदधाति ततः यथेतं
प्रत्येत्य गार्हपत्यस्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् स्वाहान्तेन दीदायेति
मन्त्रेण गार्हपत्ये एकां समिधमाधाय समिद्धयं पूर्ववदादधाति, ततः
प्रदक्षिणमावृत्त्य दक्षिणाग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् स्वाहान्तेन दीदा
येति मन्त्रेण एकां समिधमाधाय पूर्ववत्समिद्धयमादधाति । इदं उद-
कहोमानन्तरं समिदाधानमित्युच्यते ॥

४२० परिसमूहनपर्युत्तणे पुनः पूर्ववत्कार्यं द्वादशदिनानन्तरं सायं
प्रातर्दुरणं द्वादशरात्रमध्ये पौर्णमासीप्राप्तौ नाजस्रधारणं आधानदिने
च अन्वाधानयोग्यपौर्णमासीप्राप्तौ यागानन्तरं सायंप्रातर्दुरणं देवं स्वा
देवेभ्य इत्यादिमन्त्रेण उदुरणं गार्हपत्यभस्मापाकरणं उदुरणमित्युच्यते ॥

४२१ दक्षिणाग्नेरादौ तूष्णीं विहरणं कृत्वा पश्चादाहवनीयस्य समन्वकं तत्र उद्धिप्यमाण उदुरेत्यादिर्मन्त्रः तत्र मन्त्रे दिवा उदुरणो अद्वा यदेन इत्यस्य स्थाने रात्र्या यदेन इति विशेषः । अमृताहुतिम-
मृतायां जुहोमीत्यादिमन्त्रेण आदित्याभिमुखः आहवनीयायतने अग्निं
स्थापयति * सायं सूर्यास्तमयात्पूर्वः प्रातस्तु सूर्यादयात्पूर्वः संनिहितः
कालः उदुरणविहरणकाल इत्युच्यते ॥

४२२ अग्निहोत्रहवणीमुखप्रक्षालनप्रभृति एतावत्कर्म अग्निहोत्र-
होम इत्युच्यते ॥

४२३ दशपूर्णमासावाप्यमानो ऽन्वारम्भणीयामित्याश्वनायन-
सूक्तदृशपूर्णमासाभ्यां प्राक् अन्वारम्भणीयेष्टिः क्रियते तत्र पौर्णमास्याः
पूर्वद्युर्नान्दीमुखं रात्रावुदकशान्तिं प्रतिसरन् च कृत्वा प्रातः खाना-
दिपञ्चकं कृत्वा याः पुरस्तादित्यादि जपित्वा सत्यां शक्तौ यावज्जीवं
दशपूर्णमासाभ्यां यत्ये इति संकल्प्य दशपूर्णमासावाप्यमानो ऽन्वा-
रम्भणीयया यत्ये इति संकल्पयति । विहरणपक्षे अग्निद्वयं विद्वत्स्य
अन्वारम्भणीयापौर्णमासयोस्तन्त्रेणान्वाधानव्रते करोति अन्वारम्भणी-
यायाः अग्नाविष्णो, सरस्वती, सरस्वान्, अग्निर्भगी, इति प्रधानदेवताः
यन्नीसंयाजवदुपांशु यष्ट्याः अर्घ्ययुः अन्वाधानानन्तरं गार्हपत्ये स्मार्त-
वदाज्यं संस्कृत्य सूक्तसुवौ निष्टप्य संमृत्य सुर्वि चतुर्हृतीं गृहीत्वा
आहवनीये समिधमाधाय पर्युह्य यजमानेनान्वारब्ध उपांशु पृथिवी
होतित्यादिजजनदिन्द्रमिन्द्रियायस्वाहेत्यन्तेन मन्त्रेण जुहोति यद्वेदी
यददीष्यमायुष्ट इति त्रिभिरनुवाकैः प्रत्यृचं सुवेणाहवनीये जुहोति
यजमानः स्वायतने तिष्ठन् समित्वाग्निर्वैश्वानरायेत्युपस्थानादिवरदा-
मान्तं करोति ततो ऽर्घ्युश्चतुर्हृतीं गृहीत्वा पूर्वापश्चादित्यूक्तद्वयान्ते
स्वाहाकारेणाहवनीये हुत्वा पुनश्चतुर्हृतीतेन निवेशनीसंगमनीत्यूक्तद्व-
येन स्वाहाकारान्तेन जुहोति सो ऽयं सारस्वतहोम इत्युच्यते ॥

४२४ अग्नाविष्णव एकादशकपालः सरस्वत्यै चरुः सारस्वता
द्वादशकपालः अग्नये अग्निने अष्टाकपालः पौर्णमासतन्त्रं अग्नाविष्णवोः

अग्नाविष्णू सज्जोषसेत्यनुवाक्या अग्नाविष्णू महिधाम मियं वामिति याज्या, सरस्वत्याः प्रावक्कानः सरस्वतीत्यनुवाक्या । याशीरवो कन्या वित्रायुरिति याज्या, सरस्वतः पीपिवांसं सरस्वत इत्यनुवाक्या दिव्यं सुपथं वायसं वृहन्तमिति याज्या । अग्नेर्भगिनः आसवं सधितुर्यथेत्यनुवाक्या स नोराशंस्याभरेति याज्या, अन्वाहार्यमासाद्य मिथुनौ गावौ दक्षिणां ददाति मिथुनयोगेवोः प्रतिग्रहे देवस्य स्वेत्यादिमन्त्रे अक्ष्णो मिथुनौ गावौ ताभ्याममृतत्वमिति विशेषः ब्राह्मणतर्पणान्तं अन्यत्सर्वं समानं पौर्णमासीयागान्वाधानस्य जातत्वात्पौर्णमासीयागपर्यन्तं त एवानयः स्याप्याः व्रतविसर्गापि तावच्च क्रियते पौर्णमासीयागः प्रतिपदि कर्तव्यः यजमानस्यानुकूलं, यद्वर्षपूर्णमासयागारम्भश्च तदुपकारकत्वात् इत्यभूताया इष्टं नाम अन्वारम्भणोयेति ॥

४२५ यस्य यजमानस्य चाधानकालादारभ्य संश्रसरसमाप्तेरवोक् कस्यचित्पदार्थस्य हानिर्भवति महारोगो वा जायते अन्यानि वा अग्न्यनुगत्यादीनि निमित्तानि भवन्ति स पुनराधानं करोति तस्य कालः । आषाढ्याः पौर्णमास्याः पुरस्तात् अमावास्यामतिपद्वितीयान्यतमतिथौ आहवनीयाधानकाले अर्धादिते सूर्ये उदिते वा पुनर्वसुनक्षत्रयोगः तादृशयोगालाभे उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुनर्वसुयुक्ते कस्मिंश्चिद्विने करोति आधानोक्ताः सर्वसंभाराः रथः वासः अनड्वान् तिस्रो दर्भमय्यो रज्जवः एते पुनराधानसंभारा इत्युच्यन्ते ॥

४२६ पुनर्वसुयुक्तदिनात्पूर्वद्युः प्राः पुरस्तादित्यादिं जपित्वा अद्विकामो ऽग्नीन् पुनराधाम्यदिति त्रिरुपांशु त्रिरुच्यैश्त्का चात्स्वामर-गमर्हणं च कृत्वा अयं ते योनिरिति मन्त्रेण अरण्योरग्नीनुत्पत्त्यनुक्रमेण समारोप्य स्थानान्तरं प्राप्य विहारं कल्पयित्वा अग्निम् मथित्वा विहृत्य पक्षिमुह्य पशुं पक्षिं परिलीय गाहपत्ये स्मार्तवदाल्यं संकृत्य सुकसुवौ निष्टप्य समृज्य क्षुचि वतुर्गृहीतं गृहीत्वा आहवनीये अमिधमाधाय मनोज्योतिरिति मन्त्रेण जुहोति इदं पुनराधानारम्भकमेत्युच्यते ॥

४२७ ततः अग्न्युद्वासनेष्टिः क्रियते आग्नेयौष्टाकपालः आग्नेयैश्वानराय द्वादशकपालः प्रधानहविष्पांशु अग्नेः अग्निमूर्धा भुवो यमस्येति याज्यानुवाक्ये, अग्नेयैश्वानरस्य वैश्वानरो अजो जनतृष्टो

द्विषि पृष्ठो ऽग्निः पृथिव्या भिति याज्यानुवाक्ये, अन्वाहार्यमासाद्य
हिरण्यं ददाति अग्नये हिरण्यमिति प्रतिपद्यन्ते विशेषः पौर्णमास-
तन्त्रं ब्राह्मणतर्पणधत्ता इयमन्युद्रासननिमित्तकत्वात् अन्युद्रासनेष्टि-
रिति गीयते ॥

४२८ तदानीमेषाद्विरग्नीन् समुह्य पुनः संस्कृते पूर्वस्मिन्नेवाग्न्य-
गारे तक्षणसंस्कृतानि पूर्वपात्राणि ज्ञत्वा अश्वर्युर्गार्हपत्यायतनादीन्यु-
द्वृन्ति उद्वृत्त्यमानमित्यादिमन्त्रेण संभारसंभरणमन्याधानं घत् मुञ्ज-
कुलायस्याने दर्भकुलाय तन्मन्त्रेण संभरति गोपितृयज्ञो विकल्पितः
गार्हपत्यस्य पश्चाल्लौकिकाम्नौ ब्रह्मोदनं पवति अथवा द्विष्टृता
अग्नये मा कश्चनान्तरेण संचारीदित्यन्तं समानं अश्वर्युर्गार्हपत्यस्य
पश्चाद्ब्रह्मोदनानि भस्ममहितमुद्रास्य तत्र दर्भकुलाय निधाय
तस्मिन् पूर्ववदरणी निधाय मन्येत् चित्तः सुगित्यादि उद्गाता रथ-
न्तरं ब्रूहीत्यन्तं सन्धानं रथन्तरे गीयमाने दर्भमयीं रज्जुं ज्वलयित्वा
तथा रत्वा भूर्भुवो घर्मः शिर इत्यृचा भूमिर्भूम्ना द्यौरित्यृचा आयं
गौरित्यृचा जिशद्वामेत्यृचा अस्य प्राणादित्यृचा भृगूणामित्यादि पूर्वो-
क्तयजुषा च गार्हपत्यमावधाति इदंगार्हपत्यपुनराधानं इत्युच्यते ॥

४२९ दर्भमयीं रज्जुं ज्वलयित्वा तथान्वाहार्यपवनं पूर्ववदाव-
धाति इदं दक्षिणाग्निपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३० दर्भमयीं रज्जुं ज्वलयित्वा तथा रत्वा उपोषयमनीमित्यादि
अग्निनागे ब्रह्मणेत्युक्तत्वायत्वाक्रुद्ध इत्यृचा तत्त मन्युः परोप्तस्येत्यृचा
मनोज्योतिरित्यृचा भृगूणामित्यादिपूर्वोक्तयजुषा च आहावनीयमाव-
धाति इदमाहवनीयपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३१ पूर्णोदित्यन्तं समानं ततः पुनराधयेष्टिः अग्नये पञ्चक-
पालः समिधार्धनं दुषस्यतेक्ष्णपुत्रवाणितइत्याग्नेयावाज्यभागौ इमौ क्रमेण
बुद्धिपदेन्दुपदघटितत्वाद् बुद्धिमदिन्दुमन्तौ इत्युच्यते ॥

४३२ समिधः समिधा ऽग्ने ऽग्न्याज्यस्य व्यन्त्विति प्रथमः प्रयाजः,
तनूनपादग्निमभनआज्यस्य प्रधानयागानन्तरं सुधाज्याहुतिं सहारय्या
निवर्तस्वेत्यृचा जुहोतिषेत्विति द्वितीयः, इडो अग्निनाग्नआज्यस्य व्य-
न्त्विति तृतीयः, बर्हिग्निमभनआज्यस्य वेत्विति चतुर्थः, इति चतुर्थं

प्रयत्नेषु विशेषः आद्यप्रागानन्तरं अध्ययुः सुवेणाज्याहुतिं पुनरुर्जा निवर्तस्वेत्युवा जुहोति अयं होमः पुनराधानहोम इत्युच्यते ॥

४३३ प्रधानमुपांशु अग्नेः अधाह्मणे क्रतोर्भद्रस्येत्यनुवाक्या आभिष्टु अत्र गीर्भिर्युणन्त इति याज्या स्विष्टकृतः एभिर्नो अर्कैरिति पुरानुवाक्या अग्ने तमद्याश्वं नस्तौमैरिति याज्या देवं बर्हिर्गनेर्वसुवने वसुधेयस्य वेत्विति द्वितीयः बुद्धिमदिन्दुमन्तावित्याचक्षते तथानुवृत्तिरित्या चेत्याखलायनसूत्रात् अग्निं बुद्धिमन्तमावह अग्निमिन्दुमन्तमावहेत्यादिरीत्या आवाहननिगदादौ बुद्धिमदिन्दुमच्छब्दयोरनुवृत्तिर्भवति अन्वाहार्यमासाद्य रथं वासः अनडुवाहं दक्षिणां ददाति रथप्रतिग्रहे देवस्य स्वेत्यादिगृह्णामीत्यन्ते वैश्वानरः प्रथया नाकमारुहदित्यृचं पठित्वा राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथं ते नामृतस्वमिति विशेषः । वासःप्रतिग्रहे सोमाय वासः अनडुप्रतिग्रहे रुद्राय गामिति च विशेषः । देवं बर्हिर्गनेर्वसुवने वसुधेयस्य वेत्विति प्रथमोऽनुयाजः । देवो नराशंसो ऽग्नौ वसुवने वसुधेयस्य वेत्विति द्वितीयः । पौरोमासतन्त्रम् । ब्राह्मणतर्पणान्ता इयं पुनराधेयेष्टिरित्युच्यते ॥

४३४ पुनराधेयेष्ट्यनन्तरमेवाग्न्यन्वाधानादि आनीवरुणाभ्यामेकादशकपालः । प्रधानमुपांशु । प्रधानस्य त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति पुरानुवाक्या । स त्वं नो अग्ने वमो भवोतीति याज्या । अन्वाहार्यमासाद्य अनडुवाहं दक्षिणां ददाति प्रतिग्रहमन्त्रे रुद्राय गामिति विशेषः । पौरोमासतन्त्रम् । ब्राह्मणतर्पणान्ता इयमाग्निवारुणैर्ष्टिरिति गीयते ॥

४३५ पुनराधानानन्तरं संवत्सरात्पुनर्यथानाशादिनिमित्ते पुनरपि पुनराधानं करोति । तस्मिंस्तृतीयाधाने पञ्चकपालस्याग्नेयस्य स्विष्टकृद्वद्वदानानन्तरं अध्ययुः सुवाहुतीर्जुहोति । तत्र तिलैः मलेक इति यजुषा प्रथमाहुतिः । केतः सकेत इति द्वितीया । विश्रवादितीरिति तृतीया । ब्राह्मणतर्पणान्तं समानं पुनराधानेन । इदं द्वितीयपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३६ अथ सर्वाग्निनाशे समावृष्टारणीनाशे च विच्छिन्नसंधानार्थमग्नीनाधास्ये इति संकल्प्य अत्विश्रवादिगोपितृयज्ञवर्जं अग्न्याधानं करोति । इदं विच्छिन्नाग्न्याधानमित्युच्यते ॥

४३० आहिताग्निः प्रवत्स्यन् सर्वाङ्गनीन् प्रज्वाल्य गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्याचम्य ततो ऽतिश्रम्य शंस्य पशूनित्यादिमन्त्रेणाहवनीयमुपस्थाप्य नर्यं प्रक्षामित्यादिमन्त्रेण गार्हपत्यमुपस्थाप्य अर्घ्येपितुमित्यादिमन्त्रेण दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते ततो गार्हपत्याहवनीयावीक्षते इमान्मे मित्रावरुणावित्यूचा ततो यथागतमागत्य प्रदक्षिणं परितो गच्छन्वाहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम प्रथमं जातवेद इत्यृचा, इदं प्रधासोपस्थानमुच्यते

४३८ ततः आग्नीननवेत्तमाणः माप्रगामेति सूक्तं जपन् वाचंपमः प्रव्रजति दूरं गत्वा वाचं विसृजते अग्निप्रज्वलनादिरेतदन्तो विधिराहिताग्निप्रधासाविधिरित्युच्यते ॥

४३९ सदा सुग इत्यृचा पन्यानमवरोहति यद्वानुपस्थिताग्निः प्रधासमापद्यते तर्हि इहेव सन् तत्र सन्तं त्वेत्यूचा प्रतिदिशमग्नीनुपतिष्ठते अपि पन्या मगन्महीत्यृचा प्रधासाद् गृहमागच्छति आयतनेषु अग्नीन् ज्वलतः श्रुत्वा आहवनीयाभिमुखं गत्वा समिधयमादाय वाचं यमः विश्वदानीमाभरन्त इत्यृचा अग्नीनां समीपे समिधो निदधाति । नमस्ते अस्तु मोतुष इत्यृचा आहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेद इत्यृचा च । ततः अगन्म विश्ववेदसमित्यूचा समीपे निहितां समिधमाहवनीये ऽभ्याधाय अयमग्निर्गृहपतिरित्यूचा गार्हपत्ये ऽभ्याधाय अयमग्निः पुरीष इत्यृचा दक्षिणाग्नौ अभ्यादधाति । ततो गार्हपत्याहवनीयौ इमान्मे मित्रावरुणावित्यूचा ईक्षते तस्यामृचि अभिरक्षत्वित्यस्य स्थाने अभ्यरातीदित्यूहो विशेषः । यथागतमागत्य प्रदक्षिणं परितो गच्छन् मम नामेत्यूचाहवनीयमुपतिष्ठते दशरात्राधिकप्रधासे तु मनोज्योतिरित्यूचा चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीये जुहोति ततो ऽग्नीन् परिसमुह्य उदग्निहारादुपविश्य समस्तध्याहृतिभिः वाचं विसृज्य गृहमा विभीतेत्यादिमन्त्रेण गृहानीक्षते इदं समस्त्रकं गृहेतवमनाहिताग्नेरपि भवति । गृहानहं सुमनसः प्रपद्य इत्यृचा गृहं प्रविशति अग्नीननुवीक्षमाणः त्रिवारं शिवं शमं शंयोरिति पठति गृहप्रवेशानन्तरं कृतगृहप्रवेशं जना विदितामपि दुर्वार्तां न ज्ञापयन्ति । अहरहः प्रधासे तु गमने आगमने च अभयं वो भयं मे ऽस्तु इत्येषोपस्थानं भवति पथ-

वरोहणाद्येनदन्तो विधिः प्रथमादागमनविधिरित्युच्यते ।

४४० आमाशस्यायामपराह्णे दक्षिणाग्निसंज्ञन्येकमुत्सुकं ये रुपा-
णि प्रतिमुञ्चमाना इत्युवा आग्नेय्यां दिशि, बहिः प्रथर्याति अस्मिन्
कर्मणि आग्नेय्येष प्राची भवति दक्षिणाग्निं प्रणीतमग्निं, च प्रज्वाल्य
दर्भैः परिस्तृणाति । दक्षिणाग्नेः प्रागुत्रक् प्रत्यगुदग्वा आग्नेयीसंस्थानि
एकैकजः प्राचाणि सादयति चक्षुष्याली, शुर्षमुलूखलं मुमलं सुवं ध्रुवां
कृष्णाजिनं मङ्गद्राक्षिचेध्रं मेतणं कमण्डलुं च । शकटपृष्ठे शकटस्य
दक्षिणं भागमाहस्य व्रीहिभिः पूर्णां चक्षुष्यालीं निमृज्य बहिः पतितान्
व्रीहीन् अन्यत्र निधाय कृष्णाजिने उलूखलं निधाय स्यालीस्थान् व्रीहीन्
उलूखले ज्ञाप्य पत्नी अविषेष्टमवहन्ति ततः संपचान् तन्दुलान् सकृत्
प्रक्षाल्य दक्षिणाग्नौ अपयति । अतिप्रणीतानेः पश्चात् अपहता असुरा
इत्यादिमन्त्रेण स्फ्येन-लेखां लिखति । ततस्तां लेखां जलेनाभ्युक्ष्य सकृ-
द्राक्षिचेर्दर्भैरवस्तीर्य स्यालीपाकमभिघार्य तेषु दर्भेषु सादयति अनुत्पू-
तमाव्यमुत्पूतं नवनीतं वा ध्रुवायां कृत्वा ध्रुवामपि तत्र सादयति ।
दर्भेषु दक्षिणतः आञ्जनाभ्यञ्जनकशिपूपषडङ्गानि सादयति स्याल्यां
परिपक्वोदनः स्यालीपाक इत्युच्यते ॥

४४१ आ ईषद् अन्यते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या कज्जलादि आञ्जन-
पदवाच्यम् ।

४४२ अभितः अङ्गं सर्वमन्यते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या अभ्यङ्गपाधन-
माह्यादि अभ्यञ्जनपदेनोच्यते ॥

४४३ कार्पासपूर्णसामनं मृदुतरं कशिपुपत्रवाच्यम् ।

४४४ तथैव कार्पासपूर्णं शिरसो ऽधस्तात् शयनकाले ध्रियते यत्त-
दुपषडङ्गपदवाच्यम् ॥

४४५ ततः प्राचीनाधीतो भूत्वा मङ्गद्राक्षिचेध्रं प्रणीति ऽग्नौ
अभ्यादधाति ततश्चरुं मेतणेनादाय अवदानधर्मेण जुहोति सोमाय
पितृमतइत्यादिमन्त्रेण । अग्नये कव्यवाहनायेत्यादिमन्त्रेण द्वितीया-
माहुतिं जुहोति । विधुरश्चेद्व्यजमानः होममन्त्रयोः स्वधापदस्थाने
स्वाहापदं भवति । मन्त्रयोर्व्यत्यासेन पूर्वोत्तर भाव भावश्च भवति ।
पत्नीरहितो यजमानो विधुर इत्युच्यते ।

४४६ ततो यज्ञोपवीती मेक्षणमनुप्रहरति होमसाधनत्वेन एही-
तस्य पदार्थस्य होमान्तरं कृतकार्यस्य तस्य कर्तृ-प्रक्षेपणं अनुप्रहरण-
मित्युच्यते ॥

४४७ ततः प्राचीनावीती पूर्वं कृताया रेखाया उपरि आस्तीर्णेषु
दर्भेषु प्रथमं पिण्डनिपातनस्थाने शुन्धन्तां पितर इति मन्त्रेण जलं
सिञ्चति, शुन्धन्तां पितामहा इति मन्त्रेण द्वितीयं पिण्डस्थाने, शुन्धन्तां
प्रपितामहा इति मन्त्रेण तृतीयपिण्डस्थाने । ततस्तस्या रेखायामेतत्ते
पितर्ये च त्वां मन्त्रान्विति मन्त्रेण पित्रे प्रथमपिण्डं ददाति पितृपदस्थाने
पितामहेति पदमुक्त्वा प्रथमपिण्डस्याग्नेय्यां दिशि द्वितीयं, प्रपितामह-
पदमुक्त्वा द्वितीयस्याग्नेय्यां तृतीयम् । इदं कर्म पिण्डदानमिति पिण्ड-
निपरणमिति चोच्यते ॥

४४८ अत्र पितरो मादयध्वमित्यादिमन्त्रेण पिण्डान् दत्तान् अनु-
मन्त्रयते, ततः सव्येनाङ्गेन उदङ्मावृत्य शक्त्यनुसारेण उक्तासप्रतिबन्धं
कृत्वा कृत्स्नस्य पिण्डाभिमुखो भूत्वा अमीमदन्त पितर इत्यादिमन्त्रेण पुन-
रनुमन्त्रयते । ततः पिण्डवक्त्रशेषं तूष्णीं प्राणभक्तं भवयति । नासिकया
अवघ्राणमात्रं प्राणभक्त इत्युच्यते ॥

४४९ ततो यथा पिण्डदानस्थाने पूर्वं जलसेचनं कृतं तथा पिण्डो-
परि पुनः क्रियते । पितः, अभ्यङ्गत्वेति मन्त्रेण पितृपिण्डोपरि अभ्यञ्जनं
समन्तात् प्रक्षिपति । एषमूहेन इतरयोः पिण्डयोः । ततः पितः शृङ्गत्वे
ति मन्त्रेण अञ्जनं ददाति । इतरयोः पिण्डयोः पितामहप्रपितामहेति-
पदयोरूहेन । एतद्दुः पितरो वास इत्यादिमन्त्रेण वस्त्रं ददाति तच्च
वस्त्रं दशारूपं उर्णारूपं वा पञ्चाशद्वर्षताया ऊर्ध्वं हृदयसंबन्धिं लोम-
वा । नमो वः पितर इष इत्यादियजुषा मनोन्वाहुवामह इति चतसृ-
भिर्हविः परेतन् पितर इत्युवापिण्डान् प्रवाहयति । अग्ने तमं व्याश्वं
नस्तोमैरित्यूचा गार्हपत्यमेति । यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत व्यामित्यूचा गार्ह-
पत्यमुपतिष्ठते । वीरं मे दत्त पितर इति मन्त्रेण मध्यमं पिण्डं एहीत्वा
आधत्त पितरो गर्भमित्यूचा पर्वीं प्राशयति । इतरौ पिण्डौ अप्सु
अतिप्रणीते ऽग्नौ वा प्रक्षिपति । पैतृककर्म त्वाद् एकश्च आसादितानि
यात्राणि कर्मसमाप्तौ मङ्गलार्थं द्विवत्प्राजाण्युत्सृजति । अन्त्यस्य पात्रस्य

एकत्वे सहायत्वाय द्वितीयं तृणं गृह्यते । दक्षिणाग्न्यतिप्रणयनादिरेत-
दन्तो विधिः पिण्डपितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

४५० *अथाययणमुच्यते ॥ तत्र ब्रीहिश्यामाकयवानां नवोत्पन्नानां
भतृणं तेन तेन द्रव्येण अग्निहोत्रहोमानन्तरं समन्त्रकं भवति । अथ वा
तद् ब्रीह्यादि द्रव्यं अग्निहोत्रहोमपयःप्रदां गां भतृयित्वा तद्विकृतिभू-
तेन पयसा अग्निहोत्रहोमं नित्यं कृत्वा समन्त्रकभतृणं भवति । तत्र
ब्रीह्याययणकालः †शरत् । श्यामाकाययणकालो वर्षाः । यवभययणकालो
वसन्तः । अपि वा ऽक्रियायवेष्टितिमूत्रेण यवाययणविकल्प आश्वला-
यनेनोक्तः । राजस्तु आययणेष्टिरेव भवति । इतरेषामिष्टिविकल्पस्तेनै-
वोक्तः । इदं कर्म अथ नवोत्पत्त्यनन्तरमादौ अयनमाचरणं यस्येति
श्रुत्यस्या आययणमित्युच्यते ॥

४५१ हर्षश्चतौ क्रियमाणश्यामाकेष्ट्यां श्यामाकमयः ‡पर्यास चरः
सोमो देवता प्रधानस्योपांशुत्वम् । सोमस्य सोमयास्ते मयो भुव इति
पुरोनुवाक्या । या ते धामानि दिवि या पृथिव्यामिति याज्या । होता
इले भागं जुषस्य न इत्यादिकमवान्तरेलाया नित्यं जपमुक्त्वा तां सव्ये
धाणौ निधाय दक्षिणेन पाणिना प्रजापतये त्वा गृहं गृह्णामीत्यादि-
मन्त्रेण अभिमृशति । भद्राचः श्रेयः समनैष्ट देवा इत्यृचा प्राश्नाति ।
तत् आचम्य अमो ऽसि प्राण तद्रुतं ब्रवीमीत्यृचा नाभिमालभेत् । अने-
नैव प्रकारेण अन्यं ऽपि चत्विजो भतृयन्ति । मधुश्च स्वाहा, माधवश्च
स्वाहा, नभश्च स्वाहा, नभस्यश्च स्वाहा, इति चतस्र आहुतीराज्य-
स्थाल्याज्येन सुवेण बध्नन्त्यागानन्तरं स्वष्टकृतः प्राक् हुत्वा शतायुधा-
येत्यादिभिः पञ्चभिः स्वाहाकारान्ताभिश्चतुर्गृहीतेन जुह्वा जुहोति
शतादृशो होम उपहोम इत्युच्यते ॥

४५२ अस्यामिष्टौ पुरोडाशाभावात्कपालानि न सन्तीति पात्रा-
सादने कपालस्थाने समेत्यां स्थालीमासादयति तन्मेतृणं स्वष्टकृदो-

* ना लिप्या यथेनाहिताग्निर्नयस्याग्नीयात् । ब्रीहीणां यवानां श्यामाकाना-
मित्यवपाकस्य यजेत् । अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा । सप्तदशसामिधेन्यः २. ६. २-६

† वर्षासु श्यामाकैर्यजेत् शरदि ब्रीहिभिर्वसन्ते यवैर्यजुर्तुबेणुयवैरिति ६. ३९. १४

‡ नवानामितरायैन्द्राग्नं द्वादशकपालमेन्द्राग्नं वा वैश्वदेवं पयसि चरं
सोमं श्यामाकं चरं आवापृथिव्यमेक कपालम् ६. २६. १०

मार्थप्रत्याक्रमणकाले गृहीतं भवति । होमानन्तरं मेषणमनुप्रहरति ।
अन्वाहार्यमासाद्य प्रथमजं वत्सं वासश्च दत्तिष्ठां ददाति । भो अत्विजः
अयं व ओदनः अयं वः प्रथमजो वत्सः, एतद्वो वृषसः अहिंसन्तो यथा-
भागं प्रतिगृहीध्वम् । अत्विजः प्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मण्योदनं रुद्राय गां
सोमाय वासंस्तैरमृतत्वमश्यामिति विशेषं कुर्वन्ति । प्रजापतेर्भागो
ऽसीति मन्त्र असीत्याद्येकवचनान्तानां स्थाने स्थेत्यादिबहुवचनान्ते-
नोहः क्रियते । प्रथमजवत्सवासोनिष्क्रयपक्षे एतद्वुः प्रथमजवत्सनिष्क्रय-
द्रव्यमेतद्वो * वासोनिष्क्रयद्रव्यं चेति विशेषः तथा असीत्यादिप्रदस्थाने
स्य इत्यादीनां द्विवचनान्तानामूहः । यजमानभागप्राशने प्राकृतमन्त्र-
स्थाने भद्रार्चः श्रेयः समनैष्टेत्यृद्धन्त्रः पठ्यते पर्यसि श्यामाकचरोः
अप्रणादत्र पयः प्रणीतापि भवति तथाचान्न प्रणीताप्रणयनकाले पयः-
प्रणीतापि प्रणीयते । ब्रह्मचपः पयश्चप्रणेत्यामीति प्रैषे विशेषः । अप्र-
णीतानिनयनानन्तरं पयःप्रणीतानिनयनम् । तन्मन्त्रे समुद्रं व इत्यादि-
बहुवचनान्तपदस्थाने त्वेत्याद्येकवचनान्तपदप्रयोगः । यैर्णमासतन्त्रं
ब्राह्मणतर्पणान्तम् । इयं श्यामाकाययणोष्टिरित्युच्यते ॥

४५३ व्रीह्याययणे तु इन्द्राग्नी देवता तस्या द्वादशकपालः पुरो-
डाशो द्रव्यम् । वैश्वदेवः पर्यसि चरुः । द्वाषाष्टयित्रीय एककपालः
पुरोडाशो भवति । धाय्यायुक्ताः सप्तदश सामिधेय्यः प्रेष्टुः अग्निहति
स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । इमो अग्निहति याज्या । .

एते च याज्यानुवाक्ये विराट्कुन्दस्कन्वाद् विराजौ इत्युच्यते ॥

४५४ अन्यत्सर्वं श्यामाकाययणोष्टिवत् । इयं व्रीह्याययणोष्टिरि-
त्युच्यते ॥

४५५ यवाययणी सर्वं व्रीह्याययणवद्भवति । इयं यवाग्रयणोष्टिरि-
त्युच्यते ॥

४५६ व्रीहिश्यामाकाययणे व्रीह्याययणकाले एव वा तन्त्रेण कार्यं ।
अथ वा व्रीह्याययणकाले एव श्यामाकचिकारः प्रस्तरः कार्यः । तत्र
तन्त्रेण प्रयोगपक्षे व्रीहिश्यामाकाययणाभ्यां तन्त्रेण यत्ये इति संकल्पः ।

* ये प्राचीनमेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं ददाति । वासः
श्यामाके ६. ३. ७

ग्रीहिश्यामाकायथोष्टिसंबन्धिहविः ग्रीहिमयः पुरोडाशः ग्रीहिमयः
 पयसि चरुः श्यामाकः पयसि चरुः, पञ्च प्रयाजाः अग्नीषोमावाज्यभागौ
 इन्द्राग्नी विश्वेदेवाः 'सोमो द्यावापृथिवी इति प्रधानदेवताः देवा
 आज्यपा इत्यादि । इधमसंभरणमन्त्रे ततस्त्वां जयोविंशतिधेत्यूह ।
 पात्रासादने जयोदशकपालानि । समेक्षणो द्वे चरुस्याल्यौ द्वे शूर्पे द्वे
 प्रणीति द्वे आज्यास्याल्यौ दारुपात्र्यां सहाशयपात्रं च । ब्रह्मवपः पयश्च
 प्रणेष्यामीमि प्रणीतासादने विशेषः । वेषाय त्वेत्यत्र त्वेत्यस्य स्थाने
 वामिति द्विवचनान्तस्योहः । तेन च मन्त्रेण अग्निहोत्रहवर्णौ शूर्पद्वयं
 चादत्ते । पात्र्यां भेदेन ग्रीहीन् श्यामाकांश्च निधाय धूरसीत्यादिमन्त्रेण
 अभिमर्शनं पुरोडाशीयप्रेक्षणं शूकनिरसनं च तन्त्रेण करोति । प्रेतण-
 मन्त्रे त्वेत्यस्यस्थाने वामिति पदं भेरित्यस्य भैष्टुमिति पदं संविख्या
 इत्यस्यसंविज्ञाधामिति पदम् । निरसनमन्त्रे उर्वित्यस्य स्थाने उरुणी
 इति भवति । ऐन्द्राग्नपुरोडाशार्थे ग्रीहिनिर्वापः । वैश्वदेवचर्वर्थं च ।
 ततः शूर्पान्तरे सौम्यचर्वर्थे श्यामाकनिर्वापः । पुनः प्रथमशूर्पे द्यावापृ-
 थिवीयपुरोडाशार्थे ग्रीहिनिर्वापः । निरुप्ताभिमर्शनमन्त्रे इदमित्यस्य स्थाने
 इमे इत्यूहः । अतिशिष्टाभिप्राशनमन्त्रे ऽपि तथैव । एकीकरणमन्त्रे-
 त्वेत्यस्य स्थाने वामित्यूहः । शूर्पद्वयादानपूर्वकोत्थानमन्त्रे इहीत्यस्य
 स्थाने इतमिति पदम् । शूर्पद्वयासादनमन्त्रे त्वेत्यत्र वामिति पदम् ।
 अत्र धान्यभेदात् शूकरहितायां सुचि तिरःपवित्रमप आनीयेत्यादि ।
 तथा एकधान्यनिर्वापानन्तरं अपरधान्यनिर्वापे सुचः प्रोच्छ्रनं च । ग्रीहि-
 श्यामाकायोर्भेदेन प्रोक्षणम् । कृष्णाजिनावधूननादिफलीकरणान्तं ग्रीही
 णां कृत्वा श्यामाकानां कुर्वन्ति । तत्र न हविष्कृदाह्वानम् । नोच्यैः
 समाहन्तवै इति । ततः क्रमेण प्रक्षाल्य उत्करे तन्त्रेण क्षालनं निनयति ।
 मनसा चरुपुरोडाशसंबन्धि तन्दुलानां विभागः कार्यः । अभिमर्शनं तु
 न कार्यमिति केशवः ।

विभक्ताः पेषधातुपूर्वः पुरोडाशचरख्ययोः ।

तत्र देवांश्चतुर्थ्यन्तानुत्क्रान्ते च इतीरये"दिति कल्पः ।

चतुर्थ्यां देवतामुत्त्वाभिमृशेद्वयमिति गोपालः । *

द्वादशकपालान्युपधाय चरुस्याल्यौ अधिभ्रमयति । तत एकं कपा-

लमुपवधाति । दशमस्योभयतो द्रुपमिति द्वादशकपीलासादनक्रमः ।
आदेवयजं वहेत्यङ्गारमानीय चरुस्थाल्यां तिरपवित्रं प्रणीताभ्यो जल-
मानीय ध्रुव सीत्यादिमन्त्रेण तामधिश्रयति निर्दग्धमित्यादिमन्त्रेण प्रद-
क्षिणमङ्गारैः परिचिनोति । सोम्यचरुस्थानां तथैव प्रणीतादुग्धमानीया-
धिश्रयति । वैश्वदेवस्य चरौरपि पर्यासि करणपत्ते उभयत्र दुग्धमेव ।
पुरोडाशमेककपालमधिश्रित्य आज्यं निरूप्य तूष्णीमपूर्वाज्यं निर्वापयति ।
स्थाल्यां तिरपवित्रं तण्डुलानावपति घर्माः स्य विश्वायुषं इति मन्त्रेण ।
तथोत्तरस्थाल्यां श्यामाकान् । तत एककपालमधिश्रयति । दाक्षिणायां
स्येनं तरति प्रथमपुरोडाशार्थमुपस्तीर्य आशयपात्रे त्रापस्तीर्य प्रथमपु-
रोडाशनिधानान्तं कृत्वा आप्यायतामित्यादिमन्त्रेण चरुमभिमृशति ।
शत उत्स्वातीत्यादिमन्त्रेण उद्वासयति । आर्द्रा भुवनस्य गोपा इति
मन्त्रेण उपर्यभ्यङ्गे चरौ नोपाञ्जनम् । श्यामाकचरौ ग्रीहिमयचरुवद-
भिघारणादि । द्यावापृथिवीभ्यामनुब्रूहीति संप्रेष्यजुह्वामुपस्तीर्य सर्वं
पुरोडाशं स्थापयित्वा आशयात् सुवेण द्वितीयमवदाय अभिघार्य तूष्णीं
प्रत्यभिघारयति । वषट्कृते पुरोडाशमपर्यावर्तयचग्नौ प्रतिष्ठितं हुत्वा
संस्वावेणाभिजुहोति । अयं एकपालहोम इत्युच्यते ॥

४५७ तत आज्यस्थाल्याः सुवेण जुहोति । मधुश्च स्वाहेत्यादि-
भिर्जुज्ज्वल्य स्वाहेत्यन्ताभिः इमा मासाहुतय इत्युच्यन्ते ॥

४५८ ततश्चतुर्हृतीनेन जुह्वा शतायुधायेत्यादिपञ्चभिर्चभिर्जु-
होति ॥ अयं मज्ज्यानिहोमो यज्ञयोगानन्तरं कैश्चित् क्रियते एतच्च
अन्यानि संज्ञाः ॥

४५९ अत्र स्थिष्टकदवदाने सर्वेषामुत्तरार्धात्सकृत्सकदवदाय
आशयाज्जवदाय द्विरभिघार्य मेतणाभ्यां महात्याज्यं आहुतिं हुत्वा-
मेतणे प्रतिपति । इडावदाने सर्वाणि हवोष्यवदात आशयाज्ज द्विरव-
दाति ऐन्द्रानपुरोडाशस्य प्रकृतीष्टिताग्नेयविकारत्वात् चतुर्ध्रुवक्रणादि
तस्यैव भवति । अन्यो विशेषः श्यामाकेष्टौ उक्ता द्रष्टव्यः ॥ इदं तन्त्रेण
ग्रीहिश्यामाकाशयणम् ॥

४६० चातुर्मास्यानि प्रयोक्तव्याः पूर्वद्वैर्वैश्वानरपार्जन्यामित्या-

श्वलायनसूत्रोक्त्यात् प्रथमप्रयोगात् पूर्वद्वारिमिष्टिः क्रियते । तस्यां
वैश्वानरो द्वादशकपालः पुरोडाशः । पार्जन्यश्चरुः । प्रधानमुपांशु ।
अन्वाहार्थमासाद्य वैश्वानराय हिरण्यं पर्जन्याय धेनुं दत्तिष्यं ददाति ।
यज्ञमान आह । भो अत्विजः अयं व ओदनः इदं वो हिरण्यमियं
वो धेनुरहिप्रन्तो यथाभागं प्रतिग्रहीष्वमिति । प्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मणो
दनं आनये हिरण्यं रुद्राय गामिति विशेषः । अत्यन्तसर्वे पौर्णमासतन्त्रम् ।
ब्राह्मणतर्पणान्तियमिष्टिवैश्वानरपार्जन्या इत्युच्यते ॥

४६१ परे ऽग्निचातुर्मास्यारम्भः । तत्र प्रथमं वैश्वदेवसंस्तवं पर्व ।
वैश्वदेवश्रविर्भिर्यद्वे इति संस्तवः । आग्नेयो ऽष्टाकपाल पुरोडाशः ।
सौम्यश्चरुः । सावित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः ।
पौष्णश्चरुः । मातुः सप्तकपालः पुरोडाशः । वैश्वदेव्यामिता द्यावा-
पृथिवीय एककपालः । नव प्रयाजाः । नवानुयाजाः । अन्यादयः सर्वा
उच्चैः । सवितृयात्रापृथिव्यो उपांशु । एककपालस्य चातुर्मास्यान्तर्गत-
सावित्रस्य चाश्वलायनसूत्रे उपांशुत्वविधानात् । अत्रामितार्थं शाखा-
हरणं पूर्वद्वारान्वाधानम् । बर्हिःसंभरणे नवप्रकृष्टशर्भमयं प्रस्तरं बध्नाति ।
† बर्हिःसंभरणे तूष्णीं बद्धेन मुष्टित्रयेण सह मन्त्रवता शुल्केन
संनहति । इधमसंभरणे कार्भ्यमयाः परिधयः । सप्तदश सामिधेन्यः ।
तत्रैस्त्वां त्रयोविंशतिधेनूहः । सायं दोहे महेन्द्रपदस्थाने विश्वविशेष-
णकस्य देवपदस्य असमासेनोहः । प्राप्तहुते ऽग्निहोत्रे गार्हपत्यस्योत्त-
रतस्तृणान्यासाद्य तेषु आज्यं स्यात्तौ सूवं सुवं समिधं प्रोक्षणीमभिद्यो-
तकृशंश्च सादर्यात् । तूष्णीं पवित्रे कृत्वा तथा प्रोक्षणीः संस्तव्य
पात्राण्युत्तानानि कृत्वा प्रातः आज्यं निरुप्यगार्हपत्यस्योत्तरतो भस्ममिश्रा-
नङ्गारार्चिहस्तं तेष्वंज्यमधिश्रित्य दर्भोल्मुकेनाभिद्योत्य अङ्गुष्ठपर्वमात्रं
प्रक्षालितदर्भायंदूयमान्ते प्रतिप्य पुनरभिद्योत्य त्रिःपर्यगि कृत्वा उद-
गुद्वास्य अङ्गारानग्नौ प्रत्यस्य पुनराहारमाज्यं त्रिरूप्यं पवित्रे अग्नौ
प्रतिप्य सुक्कुसुमैर्निष्टस्य संमृज्य संमार्गदर्भानग्नौ प्रत्यस्येति । अयं
स्मार्तवद्वैतसंस्कार इत्युच्यते ॥

* प्राचीनप्रवणे वैश्वदेवेन यजते ८. १. ५

† प्रमृमयं बर्हिः प्रस्तरश्च त्रिधासवद्धं पुनरेकधा । तस्मिन्मन्त्रः ८. १०-१२

‡ पूर्ववद्वैतवदेव्याः सायं दोहं दोहयति ८. १०. १६

*४६२ अग्निहोत्रेत्यादिवातायेर्हवनश्रुत इत्यन्तानि षड् वाक्यानि पञ्चहोत्रपदवाच्यानि ॥

४६३-इदं संस्कृतमाज्यं सुचिं चतुर्होतं गृहीत्वा अनेन पञ्च-
होत्रा अन्वारब्धे यजमाने आहवनीये जुहोति । ततः कूप्याण्डहोम
उपस्थानवरदानान्तः सारस्वतहोमश्च । पात्रभादने अष्टाविंशतिकपा-
लानि तैः सह समेतणाश्चतस्रश्चरुस्याल्यः । उपभृता सह पृषदाज्य-
यहणीं आज्यस्याल्या सह दधिस्थालीमपूर्वाज्यस्यालीं च दारुपात्र्या
सहाशयपात्रं आमित्राव्युदुरणपात्रौ च धृष्ट्या सहोपलेषमिति विशेषः ।
पूर्वद्व्युः सायं होमानन्तरं आमित्रादध्यर्थं सायं दोहः । अग्निहोत्रहोम-
शेषं पयो रत्तं । प्रातर्यज्ञयोगानन्तरं प्रातर्दोहः । मरुद्ध्यः सप्तकपा-
लान्युपधाय तदुत्तरतः तूष्णीमुपवेष्टेणाङ्गाराचिह्नस्य स्यात्यामुदगं शाखा-
पवित्रं निधाय प्रातर्दोहमानीय अधिश्रित्य मेत्रणेनालेष्ट्य श्रपयेत् ।
तदुत्तरतो द्वावापृथिव्यर्थमेकं कपालमुपदधाति । अधिवपनसंवपनयोः
पुरोडाशदेवतानामेवाहः । मारुतं पुरोडाशमधिश्रित्य प्रातर्दुग्धे तप्ते
ययसि उदगं शाखापवित्रं निधाय सायं † दोहं दध्यानयति । तथा
कृते सति तस्य द्वयस्य द्वौ भागौ भवतः । यो घनीभूतो भागः सा
आमित्रा इत्युच्यते ॥

४६४ यस्तुजलरूपो भागः स वाजिन इत्युच्यते ॥

४६५ आमित्रावाजिने शीतले कृत्वा निदधाति । ततो द्वावा-
पृथिवीयं पुरोडाशमधिश्रित्य तिरःपवित्रमाज्यस्याल्यामाज्यं निरुप्य तूष्णीं
मपूर्वाज्यं निरुप्य तथैव दधिस्थाल्यां तूष्णीं तिरः पवित्रं दध्यानयति ।
संप्रैषे सुवं च सुवश्च संमृद्धीत्यस्यानन्तरं तूष्णीं पृषदाज्ययहणीमिति
विशेषः । तथा तस्मिन्नेव संप्रैषे आज्येनोदेहीत्यस्य स्याने आज्येन दधा-
चोदेहीति विशेषः । सुक्संमार्जने उपभृत्संमार्जनानन्तरं उपभृत्संमार्ज-
नमन्त्रेण पृषदाज्ययहण्याः संमार्जनम् । आज्ययहणकालि प्रकृतिष्वदुप-
भृति चतुर्होतं गृहीत्वा पृषदाज्ययहण्यां आज्यस्याल्याज्येन सुष्टिणां-

* पञ्चहोत्रा यजमानः सर्वाणि हवींष्यासचान्यभिमुखति ८. २. १२

† तप्ते प्रातर्दोहे सायं दोहमानयति यत्संवर्तते सामित्रा । यदन्यत्तद्वाजि-
नम् ८. २. ५-६

पस्तृणीति मन्त्रीनां पयो ऽसीति मन्त्रेण । ततो द्वितीयं विश्वेषां देवानां तनूरिति मन्त्रेण उपस्तृणीति । ततो द्वौ दर्भौ चन्तर्धाय चध्या समयेत्यादिमन्त्रेण दधानयति । ततो दर्भौ दशीकृत्य द्विस्त्रिभारयति । विष्णोर्द्वयमसीति मन्त्रेण एकम् । एकमषेविष्णुस्त्वानुविचक्रमरति मन्त्रेण द्वितीयम् । यजमानः चरोस्त्वेत्यादभिश्चतुर्भिर्मन्त्रैरुपभृति आज्यग्रहणान्यनुमन्त्र्य सुवीर्याय त्वेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मन्त्रैः पृषदाज्यग्रहण्युपस्तरणाभिधारणान्यनुमन्त्रयते । वेद्यास्तरणे अध्वर्युर्मुष्टिचयनिर्मितमेकैकं दर्भक्षुप्रमेकीकृत्य प्रकृतिषद्वर्हिर्रुपस्तृणीति । सुगासादने उपभृदासादनानन्तरं उपभृन्मन्त्रेण पृषदाज्यग्रहण्यासादनम् । उद्गासने माहृतपुरोडाशोद्गासनानन्तरं चमसे तूष्णीमुपस्तीर्य आमिन्वा गार्हपत्ये ऽधिश्रित्य अभिघार्य उद्गास्य उपस्तरणयुक्ते चमसे आमिन्वा व्युद्धृत्य तदुपरि किं चिद्वाजिनमानीय अभिघार्य यस्तश्चात्मेत्यादृचा आज्यस्थाल्याज्येन सुवेण द्वितीयाभिधारणेनालं करोति । पात्रान्तरे पूर्ववदेककपालमुद्गास्य तस्मिन् बद्धाज्यमानीय आविःपृष्ठं कृत्वा सर्वाणि हवींष्यन्तर्वेदि आसादयति । प्रकृतिषत् सुवाज्यं धुषायामानीय तूष्णीं गार्हपत्यस्य पुरस्ताद्वाजिनमासादयति । पृषदाज्यं सदध्याज्ये इति कोशादधियुक्तं पूर्वाक्तसंस्कारयुक्तमाज्यं पृषदाज्यमित्युच्यते ॥

४६९ पृषदाज्यं गृह्यते यस्यां सेति व्युत्पत्त्या अधिकरणे ल्युटा उपभृत्सदृशी सुक् पृषदाज्यग्रहणीत्युच्यते ॥

४६७ अथाहवनीयसमीपे एकर्मधिमन्यनशकलं लौकिकं प्रागायतं निदधात्यग्नेर्जनिजमसीति मन्त्रेण । वृषणसंज्ञकौ द्वौ शकलौ लौकिकौ अधिमन्यनस्य पाश्वर्योः प्रागायतौ हस्ताभ्यां युग्मप्रज्ञिदधाति वृषणौ स्युः इति मन्त्रेण । क्षत्रियोनात्तरारिणं सव्येनाधरारिणमादत्ते उर्वत्यस्त्ययुरसीत्यर्धमन्त्रेण । घृतेनाक्ते इत्यादिमन्त्रेण अरणीं रूपूर्वाज्यस्यात्यां समनक्ति । अभिमन्यनशकले अरणीं निधाय गायत्रं कृन्तो ऽनुप्रजायस्वेत्यादिमन्त्रं वाधयति । मन्यनं कुर्वन् होतारं प्रेष्यति अग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति । उत्पत्ते ऽग्नौ जातायानुब्रूहीति प्रेष्यति । जातमग्निमाहवनीये प्रहरन् प्रेष्यति । प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति । यजमानेनान्वा

रथः भवतं न इत्याद्यावा प्रहरति । अग्नौ अग्निश्चरति प्रविष्ट इत्या-
 द्यावा अपूर्वाज्यं सुवेण जुहोति । ततः * सामिधेन्यः सप्तदश । अथेध्या-
 त्सभिधमादन्नि इत्यादि प्रकृतिवत् चतुरः प्रयजानिष्टा पञ्चमादी-
 न्मध्ये जुहोति । अष्टमं प्रयाजे सर्वमौपभृतमाज्यं जुह्मानयति । यज-
 मानः पञ्चमप्रयाजानुमन्त्रणैः पञ्चमादीन् प्रयाजानुमन्त्रयति । उदङ्-
 त्याक्रम्य सर्वाणि हवींष्यभिघारयति नोपभृदाज्यं पृषदाज्यग्रहण्यैव अनु-
 याजानां प्रज्ञारात् । * अभिघारणस्य तदर्थत्वात् । आज्यभागानन्तरं
 आग्नेयपुरोडांशैकदेशं प्राकृताग्नेयवदवदाय जुहोति । सौम्यवर्षादीनां तु
 अपराधादवदाय पूर्वाधादवदानम् । आमित्रैककपालयोरुपस्थानाभिम-
 र्शनेन भवतः । यजमानस्य सौम्यानुमन्त्रणं सोमस्याहं देवयज्यया
 प्रजया च पशुभिश्च जनिषीयेति । मर्षितुस्तु देवयज्ययेत्यस्यानन्तरं
 स्वस्तिमान् पशुमान् भूयासमिति । तथा सरस्वत्याः वाचमन्तद्व्यं पुषे-
 इति । तथा पूष्णः पूष्टिमान् । पशुमान् भूयासमिति । मरुतां तथैव
 प्राणैर्ह्यध्यासमिति । विश्वेषां देवानां तु प्राणैः सायुज्यं गमेयमिति ।
 तथा व्याघ्रापृथिव्यास्तु उभयोर्लोकयोर्ह्यध्यासमिति । भूमानं प्रतिष्ठां
 गमेयमिति वा । प्रधानहोमानन्तरं मधुश्च स्वाहेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मा-
 सनामभिराज्यस्यात्याज्येन सुवेणैककपालस्याभितो जुहोति । स्विष्टकृ-
 दर्थं उपस्तीर्य वैश्वदेवान्तानां हविषामुत्तराधात्सुहृत्सकृदवदाय एक
 कपालसंबन्धाशयाज्यात्सकृदवदाय द्विरभिघार्य चर्वाभिस्तामेतणान्या-
 दाय अत्याक्रम्य हुत्वा मेतणान्यनुग्रहत्य संसावेणाभिजुहोति । अन्वा-
 हार्यमासाद्य प्रथमजं बत्संदक्षिणां ददाति प्रतियहमन्त्रे बत्स्येनाद-
 रुद्राय गां ताभ्यामिति विशेषः हविर्मुच्छिष्टोद्गांसनानन्तरं गार्हपत्यस्याग-
 वेद्यां दर्भेषु आग्नेयमालिप्तं चमसं अग्निहोत्रहवीं इष्यं परिभोजनी-
 यदभश्च हुत्तुमासाद्य मन्त्रेण पवित्रे कृत्वा यजमानं वाचं येकेति
 यजमानं संश्लेष्य वेपाय त्विति मन्त्रेणाग्निहोत्रहवीणामादाय प्रत्यष्टमि-
 त्यादिमन्त्रेण गार्हपत्ये प्रतितप्य मन्त्रेण प्रोक्षणीं संस्कृत्य पुन्यध्व-
 मित्यादिमन्त्रेण चमसादिप्रोत्य पवित्रे प्रस्तरे तृष्णीं विसृज्य मन्त्रेण

देवस्य त्वेत्यादिना स्फ्यमादाय वेदितृतीयदेशे स्तब्धं कृत्वा संप्रेष्यति
 प्रातःणीरासादय चमसं संमृद्धीति । ततः मन्त्रेण स्फ्योद्गासनादि ।
 आग्नीध्रः चमसं परिभोजनीयदर्भांश्चादाय युगपत् गार्हपत्ये निष्टपति
 प्राकृतेषु द्विपृथगमन्त्रेण । वाचं प्राणं मानिमृते वाजिनं त्वा सपत्नसा-
 हं संमाधूमि रति मन्त्रेण जुह्वादिषत् । दिवः शिल्पमित्यादृचा
 संमार्गदर्भान् गार्हपत्ये ऽनुप्रहरति । अध्वर्युः वाजिनं गार्हपत्ये ऽधिश्चित्य
 अभिघार्य उद्गुद्रास्य पुनरभिघार्य यस्तआत्मेत्यादृचा तृतीयाभिघारणे-
 नाक्तं कृत्वा यजमानेन सह व्याहृतिमन्त्रं पठन् वेद्यामासादयति ।
 यने अग्ने इत्यादृचा यजमानो ऽनुमन्त्रयते । अथाध्वर्युः संप्रेषमाह
 ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इत्यादि । इधमसन्न(हन)हरणान्तं प्रकृतिषत् । एषदाज्यं
 जुह्वाणीय अनुयाजार्थमत्याक्रामति । प्रथमानुयाजयाज्यापठनार्थं
 होतारं देवान्यजेति संप्रेष्य द्वितीयतृतीययोः प्रकृतिप्राप्तं यजेति न संप्रे-
 ष्यति । चतुर्थादिषु तु †यजेति संप्रेष्यति । प्रथमं क्षिप्तसमिधःपूर्वभागे
 हुत्वा द्वितीयादीननुमन्त्रयते । अध्वर्युः अनुषपदकृते ऽवशिष्ट वाजिनं
 जुहोति । यजमानः अग्नयइदं न मम अग्नेरहं देवयज्ययायुष्मान् यज्ञेन
 प्रतिष्ठां गमेय इत्यनुमन्त्रयते । अथाध्वर्युरुदहुत्याक्रम्य चमसं वाजिन-
 शेषसहितं होतुर्हस्ते ददाति । यजमानो ऽध्वर्युराग्नीध्री ब्रह्मा च चम-
 सान्वोरभ्यु ऽपहृत् कुरुः । तत्र प्रथमं होता अध्वर्युपहृत्यस्व, ब्रह्म-
 नुपहृत्यस्व, अग्नीदुपहृत्यस्व, यजमानोऽहृत्यस्व इति उपहृत्यते । यं यं
 संबोधा उपहृत्यते तस्य तस्य उपहृत इति प्रतिवचनम् । ततो ऽध्वर्युः
 ब्रह्म होत्राग्नीध्रयजमानान् क्रमेण होतृदुपहृत्यते, ततो ब्रह्मा अध्वर्यु-
 होत्राग्नीध्रयजमानान् । तत आग्नीध्रो ऽध्वर्युर्ब्रह्महोतृयजमानांस्ततो

* एषदाज्यं जुह्वाणीय एषदाज्यधानी सुपभक्तं कृत्वा तैर्न नवानुयाजान्य-
 क्षिप्तं ८. ३. २०

† देवान्यजेति प्रथमं संप्रेष्यति । यज्ञ यजेतीतरान् ८. ३. ३१

‡ परिधीनपहृत्य संस्वानं कृत्वा वाजिनपात्र उपस्तीयान्तर्वादि बर्हिर्नुवि-
 पिच्छन्वाजिनं गृह्णाति । नाभिघारयति । वाजिन्योऽनुब्रूहि वाजिनो यंति
 संप्रेष्य । यपदकृते चमसेन जुहोति । मुचायानुविषिष्यमानयाऽनुषपदकृते च ८. ३. ६-८

§ असावुपहृत्येत्यति कर्मनामधेयेनापक्रामयते । उपहृत इति प्रतिवचनः । होता
 प्रथमं भक्षयति यजमान उत्तमः । यजमानः प्रथमश्चातमश्चेत्येके ८. ३. १३-१५

यजमानोऽध्ययुब्रह्महोत्राग्नीध्रान् । ततो होत्राध्ययुब्रह्माग्नीध्राः क्रमेण
नासिकयावघ्राय आसते न प्रत्यक्षं भक्षयन्ति । यजमानस्तु यन्मे रेत
इत्यादिमन्त्रेण प्रत्यक्षं भक्षयति । पात्रं प्रक्षाल्य भिदधुः । एतत्कर्म
वाक्सिन्ध्याग इत्युच्यते ॥

४६९ ततोऽध्ययुर्होत्रं वेदं प्रदायेत्युदपादेत्य ध्रुवामाष्याय-
प्रकृतिश्रमायश्चित्तानि हुत्वा वेद्यास्तुतर्हर्हिभ्यः प्रत्येकं किं चित् एही-
त्वा ध्रुवां समज्य प्रहृत्य दक्षिणेन पदा वेदिमाक्रम्य तिष्ठन् ध्रुवाज्या-
त्सुवेषेण एहीत्वा प्रथमं समिष्टय जुहुहेति यज्ञ यज्ञं प्रच्छेति मन्त्रेण ।
पुनरादाय द्वितीयं जुहेति एष ते यज्ञो यज्ञपतइत्यादिमन्त्रेण । सुव्रं
निधाय ध्रुवामादाय सर्वं जुहेति । देवा गातुष्विद इत्यादिप्राकृतमन्त्रेण ।
यज्ञविमोक्षान्ते यजमान उत्करे उपवेशस्य स्यूजप्रदेशमुपगूहति यं देवा-
मनुष्येष्विति द्वाभ्यामृग्भ्याम् । पौर्णमासतन्त्रं ब्राह्मणतर्पणान्तं प्रकृति-
वत् । अथाध्ययुः प्रत्यङ्मुखः स्वायतने प्राङ्मुखस्योपविष्टस्य यजमा-
नस्य शिरसि केशान् प्रागादि दिक्चतुष्टये मध्ये चेति त्रेण्या शलल्या
पञ्चधा विभजति । अतमेव परमेष्ठि इत्यादिबहुभिर्वाक्यमन्त्रैः । प्रति-
विभागं तेषां वाक्यानामावृत्तिः । विभागक्रमेण लोहितायसत्तुरेण तैरेव
मन्त्रैर्वपनम् । प्रतिवपनं मन्त्रावृत्तिः । यजमानः स्नात्वा स्वायतने उप-
विशति । ततः संव्रत्सरीणां स्वस्तिमाशासे इति पठति । इदमेतत्स-
र्वं कर्म वैश्वदेवपर्वेण्युच्यते ॥

४७० अथ वरुणप्रघासनायकं द्वितीयं पर्वं । तत्रैते संभाराः ।
त्रिश्वेतशलली । लोहितसुरः । द्वात्रिंशत्कपालानि । अग्निमत्तास्याल्यः ।
तिस्रश्चरुस्याल्यः । पञ्च मेतणानि । द्विशृताधिकानि शमीपणानि ।
करीरसक्तवः । ऐषां किं शूर्पं कुशमयं वा । गाहंपयि । पदं भृष्टाणां यवानां
सूक्ष्मवितुषोऽन्तारां तप्ताभिरद्विष्टं तेन च संयुक्तानां यजमानस्य पुत्रे-
जप्रतदुहिष्टुर्भार्यासमसंख्याकानि एकातिरिक्तानि दीपकाकाराणि कर-
म्भपात्राणि । सशृङ्गो मेघः अशृङ्गा मेघी । द्वावपि शुक्लोर्ध्वपक्षौ ।
यवतुषं च । दाशंपौर्णमासिकी वेदिः । पाशुबन्धिकी च । द्विगुणि-

तानि यज्ञपात्राणि । द्विगुणिते इध्माबर्हिषी । प्रस्तरं प्रसूमयं के विदि-
च्छन्ति । एते वरुणप्रघाससंभारा इत्युच्यन्ते ॥

४७१ एतान् संभारान् संभृत्य यजमानो ऽरण्योऽग्नीन् समारोप्य-
उदवसाय मथित्वा विहृत्य गार्हपत्यं स्मार्तप्रदास्यं संस्कृत्य सृचि चतु-
र्युहीतं युहीत्वा हवनीये मूर्ध्नि स्वत्या जुहोति । वरुणप्रघासहविर्भयत्यरति
संस्कृत्यः । अग्नीषोमावाज्यभागौ । आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशः ।
सौम्यश्चरुः । सावित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः पौष्ण-
श्चरुः । ऐन्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरोडाशः । मासृत्यामिता । वारुण्या
मिता । काय एककपालः पुरोडाशः । देवा आज्यपा इत्यादि वैश्वदे-
ववत् । सविता क इत्युपांशु । अन्या उच्चैः । अध्वर्युः इडादेवद्वुरित्या-
दिना अग्नीन् विहृत्यान्वादधाति तथैव प्रतिप्रस्थाता चादधाति । व्रत-
प्रवृत्तान्ते प्रतिप्रस्थाता शाखाहरणादि करोति बर्हिःसंभरणे अध्वर्युः
प्रथमं प्रस्तरपूर्वं पञ्चमुष्टीन् संभरति । ततः प्रतिप्रस्थाता प्रस्तरपूर्वं
मुष्टिचयं अत्र वरुणप्रघासाख्ये पर्वणि वारुण्यां वेद्यां व्यापारकर्ता अध्व-
र्युसदृशः चत्विक् पंचमः प्रतिप्रस्थातेत्यते ॥

४७२ संभरणक्रमेण सादयतः । परिभोजनीयान् कृत्वा इध्मसंन-
हनायापि द्वयोर्वैश्वदेववत् । अध्वर्युः आहवनीयस्य पुरस्तात्पदद्वयं
संनृत्तमेव शेष्यं शङ्कुं निहन्ति* । तत्पुरस्ताद् द्वादशपदे द्वितीयं शङ्कुं
निहन्ति । अष्टादशपदप्रमाणां रज्जुमध्यतः पाशां कृत्वा त्रयोदशपदे
चतुर्दशपदे च न्यञ्जने कृत्वा त्रयोदशपदप्रमाणां यथा पुरस्ताद्व्यति
तथा शङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्यत्रयोदशपदन्यञ्जनेन दक्षिणत आकृष्य
पदे शङ्कुं निहन्ति । एवमुत्तरतो ऽप्याकृष्य शङ्कुं निहन्ति ते श्रोणी ।
रज्जुं विपर्यस्य दक्षिणत पूर्वप्रदाकृष्य चतुर्दशपदशङ्कुं निहन्ति ।
एवमुत्तरतो ऽप्याकृष्य शङ्कुं निहन्ति तावसौ । द्वादशपदशङ्कोः प्रत्यक्ष-
पदार्धमवशेष्य अनुष्टुप्शङ्कुं निहन्ति । ततः पश्चादनुष्टुप् षट्त्रिंशद-
शङ्कुं निहन्ति । तत्राहवनीयवच्छम्याजानुपादेशा नामन्यतममा-

* वेदे। कृत्वाऽप्येव गार्हपत्यं समेपाची वेदीभवतः उत्तरामध्वर्युः करोति दक्षि-
णतः प्रतिप्रस्थाता । उत्तरे विह्वारेऽध्वर्युश्चरति दक्षिणे प्रतिप्रस्थाता । उभयत्र कर्त्त-
तन्मम् । अपिपत्नी संयाजाः । एक वत्संप्रेषः । द्विविदब्रह्मानुजाति ८. ५. ४-६ ।

ओच्छ्रायां समचतुरस्रामुत्तरवेदिं करोति । इयं पाशुबन्धिकी वेदिरित्युच्यते ॥

४७३ तस्यामध्यं चतुर्ङ्गुनोच्छ्रायामभितः प्रादेशमात्रं समचतुरस्रामुत्तरनाभिं करोति । प्रादेशोच्छ्रायोत्तरवेदिपक्षे गोपदप्रमाणात्तरनाभिः । इयमुत्तरवेदिनाभिरित्युच्यते ॥

४७४ वेद्युत्तरांशशङ्कुमारभ्य प्रत्यक् पदद्वयं मीत्वा तस्योत्तरतोऽपि तावदेव मीत्वा तन्त्राभितः शय्यामात्रश्चात्वालः । अयं चात्वाल इत्युच्यते ॥

४७५ वेद्युत्तरांशशङ्कुमारभ्य प्रत्यक् पदचतुष्टयं मीत्वा उदगेकं पदं मीत्वा शङ्कुं निहन्ति स उत्करः ॥

४७६ एवं पाशुबन्धिकीं वेदिमुत्तरवेदिं च करोति । तस्या वेदेस्त्रयोदशङ्गुलं दक्षिणतो मुक्त्वा प्रतिप्रस्थाता दाशपैर्गोमांसिकीं वेदिं करोति । उभे पश्चिमपार्श्वे समे भवतः । पूर्वपार्श्वे विषमे । उत्तरादीर्घा दक्षिणा ऊना । प्रतिप्रस्थातृवेदेस्तरश्रेण्यं पञ्चदध्ययुवेददक्षिणतस्त्रयोदशङ्गुलमात्रात्परौ भवतः । उभयोर्वेद्योस्तर एवात्करः । इयं द्वाशपैर्गोमांसिक्या वेद्या तुल्यामाहती वेदिरिति प्रतिप्रस्थातृवेदिरिति च गीयते ॥

४७७ एवं वेदो विधाय परिस्तीर्य अध्ययुर्वातिप्रस्थातृशायहरणक्रमेण शाखापवित्रादिसायेदोहान्तं कुर्याताम् । वारुण*द्रोहमध्ययुः । मांसद्रोहं प्रतिप्रस्थातः । द्वितीयदिने अग्निहोत्रहोमोत्तरमुभे प्राणिसंमर्शनादि कुहतः । अग्निपरिस्तरणमध्ययुरेव करोति । उत्तरस्यां वेद्यां वैश्वदेववत्प्राजाणि सादयति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेद्यां स्फुरमग्निहोत्रहवर्णो जुह्वादिचतुष्टयमोज्ज्वलीं वेदमामिताश्रणार्थं स्थाप्य मेतृणं आमितामुदुरणपार्श्वो वेदपरिवासनमुपविष्टं चैतानि प्राजाणि शमीमयानि प्रक्षत्युक्तानि चासादति । ब्रह्मस्य तन्वां दक्षिणत उपवेश्य अध्ययुरेव प्राकृतवेद्यां पृष्ठां स्तृणीति । उभौ मन्त्रेण पवित्रे कुहतः । अध्ययुरेव प्रणीताप्रणयनमुत्तरवेदेहन्ततः करोति ।

दक्षिणेनाग्निहोत्रहवणीं सव्येन शूर्पं चादत्ते । प्रतिप्रस्थाता मन्त्रेण
 अग्निहोत्रहवणीमेव । एकं मन्त्रेण प्रतिपदनम् । अध्वर्युर्वैश्वदेववदाग्ने-
 यादिपञ्चहवणीं निहृष्य ऐन्द्राग्नं निर्वपति । उभौ प्रोक्तणीः संस्कृतः ।
 अध्वर्युः करम्भपात्राणि मेघं मेघो द्विशताधिकानि शमीपर्णानि करीर-
 सक्तून् ऐषीकं शूर्पं च हविर्भिः सह प्रोक्तति । उभौ स्वस्वपात्राणि
 प्रोत्य प्रोक्तणीर्निधत्तः । अध्वर्युः कृष्णाजिनावधूननादितन्दुलप्रतालननि-
 यननान्तं करोति । तुषनिरसनकाले कांश्चित्तुषान् अवभृथार्थमवशेष्य
 इतराविरस्यति । उभयोः प्रातर्दोहः सायंदोहवत् । अध्वर्युः कृष्णाजि-
 नावधूननादि अधिपनान्तं करोति । कपालोपधाने अग्नये अष्टौ कपा-
 लान्युपधाय सौम्यचरुस्यालीमधिश्रित्य सवित्रे द्वादश कपालान्युपधाय
 सारस्वतचरुस्यालीमधिश्रित्य पौष्णचरुस्यालीमधिश्रित्य इन्द्राग्निभ्यामे-
 कौदशकपालान्युपदधाति । प्रतिप्रस्थाता तदुत्तरत उपवेष्टेणाङ्गाराचि-
 रुह्य मारुतस्याल्यां तिरःपवित्रं प्रातर्दोहमानीय मेतणेनालोड्य श्रपयति ।
 अध्वर्युस्तदुत्तरतो वाहणस्यालीमधिश्रित्य तदुत्तरतः काय एकं कपाल-
 मुपदधाति । संश्रपने अध्वर्युः इन्द्राग्निभ्यां कायेति वदति । अध्वर्युणा
 ऐन्द्राग्नपुरोडाशाधिश्रयणे कृते प्रतिप्रस्थाता मारुतीप्रातर्दोहे सायंदोहं
 दध्यानीय आमितावाजिने पृथक्कृत्य शीतले देशे निदधाति । सव्य-
 स्कलित्वपक्षे आमितां पयसातञ्चनं लौकिकदध्ना वा करोति । ततो
 अध्वर्युर्धारुण्यामितां वाजिनं च पृथक्कृत्य निदधाति । तत एककपा-
 लमधिपयति । आज्यदधिनीं निर्वपति । अपूर्वाज्यं च । प्रतिप्रस्थाता
 प्रकृतिवत् । अध्वर्युः पुरोडाशानां त्वचं याहयित्वा करम्भपात्राणि तेषां
 शताधिकानि शमीपर्णानि करीरसक्तूश्च हविर्भिः सह पर्याग्निं करोति ।
 ततः प्रतिप्रस्थाता मारुतामिताया सह मेघो शताधिकानि शमीपर्णानि
 करीरसक्तून् ऐषीकं शूर्पं स्वास्यानि च पर्याग्निं करोति । अध्वर्युः पाशुब-
 न्धिक्यां वेद्यां पात्रीसंतालननियननान्तं करोति । उभौ वदावायायं
 त्रिः समृष्टः । अध्वर्युः पाशुबन्धिक्यां वेद्यां स्तम्बयजुर्हरति । प्रति-
 प्रस्थाता दक्षिणस्याम् । अध्वर्युः पूर्वं मृदमादाय उत्करे न्युष्य तिष्ठति ।
 प्रतिप्रस्थाता पाशुबन्धिक्या वेदेः पश्चान्मार्गेण मृदमाहृत्य उत्करे

स्युय पूर्व यथेतं प्रत्यागच्छति । ततोऽध्वर्युः प्रत्यागच्छति । एवं त्रिर्य-
जुषा तूष्णीं चतुर्थं सह बर्हिषा । पूर्वा परियहौ परिगृहीतः । अध्वर्यु-
रेव करणं कर्षति ॥ तस्मिन्करणमन्त्रे वेदिद्वितीयदिमं वेदिं वसुमतो
रुद्रवतीमादित्यवतीमिति पदानां स्थाने इमे वेदी वसुमत्यौ रुद्रवत्यौ
आदित्यवत्यौ इत्यूहः । उभौ स्वस्ववेदिं स्फ्येनोदृतः । अध्वर्युरेषानीध-
माह अग्नीदिशश्चामुतश्च त्रिस्त्रिहरेति । अथाध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं बर्हिः
शम्यां चादाय एहि यजमानमामन्त्र्य यजमानपत्नीभ्यां सैह चात्वालदेशं
गत्वा स्फ्येनोदृत्यावोद्य चात्वालपूर्वदेशे उदीचीनकुम्भां शम्यां निधा-
यान्तरतः स्फ्येनालिखत्युदगपवर्गं चित्तायनीमेसीति मन्त्रेण । दक्षिणतः
प्राचीनकुम्भां शम्यां निधाय पूर्ववत् स्फ्येनालिखति प्रागपवर्गं तित्ताय-
नीमेसीति मन्त्रेण । पश्चादुदीचीनकुम्भां शम्यां निधाय अन्तरतः
स्फ्येनालिखत्युदगपवर्गं अवतान्मानाथितमिति मन्त्रेण । उत्तरतः प्राची-
नकुम्भां शम्यां निधाय अन्तरतः स्फ्येनालिखति प्रागपवर्गमवतान्मा-
न्यथितमिति मन्त्रेण । चात्वाले उदगयं बर्हिर्निधाय यजमानपत्नीभ्या-
मन्वारब्धः तस्य मूले स्फ्येन प्रसरति विदेरग्निर्नेभ इत्यादिमन्त्रेण । अप
उपस्पृश्य । द्विवं बर्हिर्मूलं मृदं चादत्ते आयुषा नाम्नेहीति मन्त्रेण ।
हृत्वोत्तरवेद्यां निर्वपति यत्तेनाधृष्टं नामेत्यादिमन्त्रेण । स्फ्येन बर्हिर्मू-
लप्रहरणादिपुनर्द्वितीयम् । तत्र मन्त्रे यो ऽस्यां मुथिव्यामित्यत्र अस्या-
मित्यस्य स्थाने द्वितीयस्यामिति पदस्य प्रयोगः । ततस्तृतीयं तत्र प्रह-
रणमन्त्रे अस्यामित्यस्य स्थाने तृतीयस्यामित्यस्य प्रयोगः । तूष्णीं चतु-
र्थमवशिष्टं बर्हिषा सह प्रहरति । पूर्वेषु त्रिषु पुर्यायेषु केवलं मृदाकरणं
वा । ततः स्फ्येन चात्वाले पुरीषमुदृत्य ह, अग्नीदितस्त्रिहरेति ।
अग्नीधश्चत्वालात्पुरीषमादाय उत्तरवेद्यां त्रिनिर्वपति ॥ अयं चात्वा-
लसंस्कार इत्युच्यते ॥

४७८ अध्वर्युत्तरवेद्यां न्युप्तं पुरीषं संप्रयौति सिंहीरीत्यादि
मन्त्रेण । पुरीषं प्रथयति उहप्रथस्वेत्यादिमन्त्रेण ध्रुवापीति मन्त्रेण
स्फ्येन संहन्ति । देवेभ्यः शुन्धस्वेति मन्त्रेण उत्तरवेदिमाद्वारोक्षति ।
देवेभ्यः शुम्भस्वेति मन्त्रेण सिकताभिः समुपक्रियति । उत्तरवेदिं शम्यया

मीत्वा मध्ये प्रादेशमात्रं चतुरस्रां चतुर्ङ्गुलोच्छ्रयामुत्तरनाभिं हत्वा दक्षैः प्रच्छादयति । उत्तरवेद्यां प्रीपसंपर्वाद एतदन्तं कर्म उत्तरवेदिसंस्कारं इत्युच्यते ॥

४८९ उभौ प्रत्येकं प्रणयनीयमिधमाहवनीये आधृतः । अध्वर्युः स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य पश्च एहीतं एहीत्वा तूष्णीमुत्पूताः प्राक्षणीश्च परिकर्महस्ते दत्त्वा ब्रह्मणो हस्ते दैवदारवान् परिधीन् प्रादेशमात्रांस्त्रीन् गुग्गुलुसृगन्धि तेजनं मेषशृङ्गमध्ये उत्तरप्रदेशाद् एहीतां शुक्लामूर्णास्तुर्का च दत्त्वा संप्रेषमाह । आनये प्रणीयमानायानुब्रूह्यानीदेकस्फ्ययानुसंधेः इति । होत्रा अग्न्युत्तराग्नौ चात्वालमृदा पूरितां पात्रीमन्युद्वरणपात्रा अधस्तादुपयय्य यजमानपत्नीभ्यामन्वारब्धः स्वमिधमादायोत्तरतस्तिष्ठति । प्रतिप्रस्थाता स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य सङ्गद् एहीत्वा अध्वर्युएहीतस्थेभ्यः शालामुखीयस्य च मध्येन गत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखः तथैव कल्पितोपयमन्यां प्रणयनपात्रे स्वमिधमादाय अपसलैः पर्यावृत्य तिष्ठति । धामाङ्गेन परिवर्तनं अपसलैः पर्यावर्तनमित्युच्यते ॥

४९० मृदादिनिर्मिता पक्का आन्युद्वरणपात्रा अधस्ताद् ध्रियमाण उप समीपे यम्यते ध्रियते इति कर्मल्युटा उपयमनीत्युच्यते ॥

४९१ शालामुखीयमकाशादुत्तरवेद्यां प्रणयनार्थं अग्निः उद्ध्रियते यस्यामित्यधिकारेण ल्युटा पात्रीशब्देन समासे आन्युद्वरणपात्रीत्युच्यते ॥

४९२ अध्वर्युमुत्राः पाशुबन्धिकीं वेदिमनतिक्रामन्त उत्तरेण शनैर्गच्छेयुः । आग्नीध्रः स्फ्येन लिखितया लेख्या होतुः पदं प्रच्छादयन्ति । सर्वे गृत्वोरारधेदेः पश्चात्पदमात्रे तिष्ठेयुः । प्रतिप्रस्थाता अध्वर्युगमनकाले पाशुबन्धिक्या वेदेः पश्चान्मार्गेण स्तिष्ठन्ता गत्वा द्वयेऽङ्गुलीर्मध्येन हागत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । अध्वर्युरन्यहस्ते उगिं दत्त्वा परिकर्महस्तादिन्द्रघोषवतीः प्राक्षणीर्एहीत्वा उत्तरवेदं प्रथमं पुरस्तादारभ्य मध्ये समापयन् इन्द्रघोषस्त्वित्यादिमन्त्रेण प्राक्षति । एवं दक्षिणत आरभ्य मनोजवास्त्वित्यादिमन्त्रेण । पश्चा-

दारभ्य प्रचेतास्त्वेत्यादिमन्त्रेण । उत्तरत आरभ्य विश्वकर्मा स्वेत्यादि-
मन्त्रेण । अथ वा मध्यादारभ्य प्रागादिदिक्षु समापयन् प्रोक्षति ।
प्रोक्षणीशेषमुत्तरवेद्या दक्षिणांसस्य दक्षिणतो निनयति । अथ वा प्राशु-
बन्धिका वेदेर्दक्षिणांसस्य दक्षिणतः । एतदुत्तरवेदिप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

४८३ परिकर्मिहस्तात्पञ्चगृहीतमान्यमुंदाय शिरण्यं सुङ्मुखे
लम्बयित्वा उत्तरवेदिमहत्या व्याधारयति * प्रथमं दक्षिणांसादारभ्य
मध्ये समापयन् सिंहीरसीत्यादिस्वाहाकारान्तेन मन्त्रेण † सिंहीरसि
सुप्रज्ञावनिः स्वाहेति मन्त्रेण उत्तर श्रोणीमारभ्य मध्ये ‡ समापयन् व्याधा-
रयति । सिंहीरसि रायस्योषवनिः स्वाहेति मन्त्रेण दक्षिणश्रोणीमा-
रभ्य मध्ये समापयन् । तथैवोत्तरांसमारभ्य सिंहीरस्यादित्यवनिः
स्वाहेति मन्त्रेण । सिंहीरस्यावह देवान् देवयते यजमानाय स्वाहेति
मन्त्रेण मध्येव्याधारयति । सर्वत्र उत्तरवेद्या १८ न ममेति यजमानस्य
त्यागः । भूतेभ्यस्त्वेति मन्त्रेण सुचमुद्रुह्णाति । एतदुत्तरवेदिव्याधार-
णमित्युच्यते ॥

४८४ ब्रह्मणो हस्ताद्वेवदारवान् परिधीन् गृहीत्वा उत्तरनाभिं
परिदधाति विश्वायुरसीत्यादिमन्त्रेण मध्यमम् । ध्रुवत्तिदसीत्यादिम-
न्त्रेण दक्षिणम् । अच्युत्तिदसीत्यादिमन्त्रेण उत्तरम् । इदमत्तरवेदिप-
रिधानमित्युच्यते ॥

४८५ अग्नेर्भस्मासीत्यादिमन्त्रेण गुग्गुलुपुगन्धि तेजनं शुक्लामूर्णो-
स्तुकां चोत्तरनाभ्यां निवपति । निहितानां संभाराणामापारणेषणाधा-
रणं कृत्वा प्रदक्षिणमावृत्य अग्निं गृहीत्वा उत्तरवेदेः पुरस्तात् प्रतुङ्-
मुखः संभारेषु पञ्चलितमिध्रं यज प्रति तिष्ठेत्पृष्टा प्रतिष्ठापयति ।
अस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेदेः पूर्वाधौ गान्तामुषीयादीं हृतमग्निं
सूणीं प्रतिष्ठापयति । अध्वर्युः प्रणयनीयमिध्रं क्रिस्रस्य परिषुह्य
पर्युह्य परिर्णीय ज्वलयति । एवं प्रतिप्रस्थाता । आह्वयनीये प्रणयनी-
येधाधानप्रभृति एतदन्तं कर्म अग्निप्रणयनमित्युच्यते ॥

* नाभ्याः ओषधेसेषु पञ्चगृहीतं जुहोत्यहत्या दक्षिणोऽंसे ओषधं ओषधामंसे
मध्ये च शिरण्यं पश्यन् सिंहीरसीति प्रतिमन्त्रम् ।

† का. सू. १. ४. १६ भूतेभ्यस्त्वेति सुचमुद्रुह्णाति ।

‡ नाभिं पेतुदारवेः परिदधाति पूर्ववत् ५. ४. १७ ।

४८६ अर्धयुराहवनीये कां चित्समिधमाधाय यजमानात्प्राञ्च्यः स्मार्तवत्संस्कृताज्येन अग्निर्यज्ञं नयतु प्रज्ञानवित्यादिति सुभिर्ह्वेभिः स्वाहाकारान्ताभिः 'ह्वेण तिस्र आहुतीर्जुहोति' । यथालिङ्गं यजमानस्य त्यागः । यजमानस्तेनेवाज्येन अग्निरवादेऽपतिगित्यादिभिस्त्रिभिर्वज्रमन्त्रैः स्वाहान्तीस्तथैव जुहोति । अग्नयेऽवादायेदं वायवे प्राणाद-इदं आदित्याय भूरिददं इति क्रमेण यजमानस्य त्यागाः । एवं प्रतिप्रस्थाता समिधमाधाय सकृद् एहीतेनाज्येन तूष्णीमेकामाहुतिमभिजुहोति । अयं प्रदीताग्न्यभिहोम इत्युच्यते ॥

४८७ एतस्मिन् काले ब्रह्मा दक्षिणस्या वेदेर्दक्षिणतो मन्त्रेणोपविशति । तस्य पश्चाद्वयजमानः । ततोऽर्धयुरेव संप्रैषमाह ब्रह्मसु-त्तरो परिधाहो परिग्रहीष्याव इति । उभौ चतमसीत्यादि यजन्ते-इत्यन्ते कृत्वा स्फ्यौ तिर्यज्वां स्तब्ध्वा तिष्ठतः । ततोऽर्धयुरेव संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयतमिध्माबर्हिषी उपसादयतस्त्रुवौ च सुचश्च समृष्टं पर्वी सचक्ष्याज्याभ्यां दध्ना चोदेतमिति । आग्नीध्रः प्रोक्षणीः प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणेन हृत्वा उत्तरस्यां वेद्यां स्फ्यस्य घर्त्मनि सादयति । तथा प्रतिप्रस्थाता स्वप्रोक्षणीः सादयति । उभौ स्फ्योपरि किं चित् प्रोक्षणीजलं निनीय यो मा हृदेत्यादि स्फ्यप्रक्षालनान्तं कुहतः । प्रतिप्रस्थातुस्तत्तरेवेदिमण्यं पाशुबन्धिकौ वेदिमपरेण वा । आग्नीध्रो वैश्वदेववराज्यदधोरासादनं करोति । गमनमार्गः संहर इत्युच्यते ॥

४८८ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेदिगत्राणि समृज्य पव्यवेतणीदिभेदेन कृत्वा स्ववेद्यामाज्यमासादयति । यजमानो दक्षिणस्या वेदेर्दक्षिणतः स्वायतन उपविश्य दक्षिणं प्रतिप्रस्थातुराज्यमवेत्य पाशुबन्धित्या वेदेर्दक्षिणत उपविश्य उत्तरमर्धयोराज्यमवेतते । अथ वा वेदिसंधाव-पदिश्य दक्षिणमर्धेत्योत्तरमवेतते । अर्धयुर्वैश्वदेववदाल्याभि यहुति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेद्यां प्रकृतिदवध्वर्योर्ग्रहणकाले आज्यानि यहुति । अर्धयोः एव दान्ययहण्युपस्तरणाभिधारणकाले चतुस्रभृति यहुति । यजमानः उभयं सहानुमन्त्रयते । अनुमन्त्रणमन्त्रेषु स्वा इत्यस्य स्थाने वामित्यस्योहः । हविर्देवानामित्यस्य स्थाने हविषी देवानामिति । अर्धयोः आपोदेवीरित्यादिपरिधिपरिधानान्तं वैश्वदेववत् । प्रतिप्र-

स्थातुः प्रकृतिवत् । उभौ प्रस्तरपाणीप्राञ्चावभिसृज्यं कार्मर्यमयान्
परिधीन् परिधत्तः । यजमानस्य एतदनुमन्त्रणमन्त्रेषु असीत्यस्य स्थाने
स्य इति पदम् प्रथमध्रुवप्रदस्य ध्रुवाविति । तथा उयं इत्यस्य उवाविति ।
अभिभूरित्यस्य अभिभुवाविति । स्वेत्यस्य वामिति । जातवेदा इत्यस्य
जातवेदसाविति । ते इत्यस्य वामिति । अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोर्विशेषो-
न्नेस्य इत्यादि हविस्त्वासनपर्यन्तं समानम् । हविस्त्वासने उभावाज्य-
स्यात्यादीन्यीदाय गार्हपत्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखानुपविशतः । दक्षिणतः
प्रतिप्रस्थाता उत्तरतो ऽध्वर्युः । अध्वर्युराग्नेयप्रभृतीनि ऐन्द्राग्नौन्तानि
हवींषि उद्गासयति । प्रतिप्रस्थाता व्युदुरणपात्र्यां तूष्णीमुपस्तीर्य
मार्तुर्गार्हपत्ये पुनरधिश्चित्य अभिघार्य तद्वास्य अभिवाशेषं स्यात्यां
परिशेषयन् व्युदुरणपात्र्यां प्रतिक्षिप्य तदुपरि मेषीमवधाय तस्या मुखे
शमीपर्णानि करीरसक्तुन् अतिशिष्टामिवास्तोकं चावधाय तदुपरि
वाजिनशेषमानीय अभिघार्य यस्तन्नात्मेत्यादिमन्त्रेणालं करोति । अध्व-
र्युरपि मार्तुर्विवाहणीमुद्गासयति । तस्यां मेषमवधधातीति विशेषः ।
वाहण्याः क्षामकाषमवभृथार्थं स्यापयति । आग्नेयादीन्येन्द्राग्नौन्तानि
हवींष्यन्तर्वैद्यासादयति । प्रतिप्रस्थाता मार्तुर्ग मेषीमादाय दक्षिणवे-
द्यामासादयति । अध्वर्युर्वैहणीमेककपालं च स्ववेद्यामासादयति ।
व्याहृतिमन्त्रः प्रत्यासादनमावर्तये । उभौ सुवौ ध्रुवयोरवधत्तः । अध्वर्युः
प्रतिप्रस्थाता च शालामुखीयस्य पुरस्ताद्वाजिनं तूष्णीमासादयतः । यज-
मानो दक्षिणस्यां वेद्यामासचाभिर्मन्त्रणं कृत्वा उत्तरस्यामासचाभिर्म-
न्त्रणं करोति । अध्वर्युरेव वैश्वदेववदग्निमन्यकं करोति । अध्वर्युप्रति-
प्रस्थातारौ स्वस्वेष्टमभिमधमादत्तः । अध्वर्युरेव आग्नेये समिध्यमाना-
नुष्णहि इति संप्रेष्यति । उभौ प्रणवे प्रणवे स्वस्थानौ समिधमभ्युक्षतः ।
यजमानः अग्निभ्यामिदं । उच्छुष्मावानी यजमानायस्तं निशुष्मावभि-
दासते । आग्नेदेवेष्टौमन्विष्टौमन्त्रजिह्वौ इत्यनुमन्त्रयते । उभयोरपि
सौवाचारान्तं समानम् । यजमानः मनसी स्यः प्राज्ञापत्ये मनसा भूते-
नाविशतमिति सौवाचारमनुमन्त्रयते । अध्वर्युराह अग्नीदग्नीश्स्तिस्तिः

संमृष्टि इति । आग्नीध्रः उत्तरवेदिगतमाहवनीयं संमार्ष्टि । प्रतिप्रस्थाता स्वाग्निपरिधीन् संमृज्य स्वाग्निसंमार्जनमकृत्वा * पक्षी पृच्छति । पक्षि कस्ते जार इति । पक्षीजारं दर्शयति । जाराभावे पाप्मा मे जार इति वदति । प्रतिप्रस्थाता आह तं वरुणो गृह्णातु । † अथैवीक्षे शूर्पं करम्भ-पात्राणि सभोष्य पक्ष्यै प्रयच्छति । पक्षी शिरसि एद्वं निधाय तस्योपरि शूर्पं निदधाति । प्रतिप्रस्थाता पक्षी दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणे-मान्वाहार्यपक्ष्यं दक्षिणेन द्वे वेदी परीत्य प्राचीमुदानयन्वाचयति पद्या-स्यान् हवामह इति गायत्रीमृचम अध्वर्युस्तरमागंगागत्य दक्षिणस्यावेदेः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । तस्य दक्षिणतो यजमानस्तस्य दक्षिणतः पक्षी । यजमानः पक्षीहस्तात्करम्भपात्रमहितं शूर्पं गृहीत्वा शिरसि किं विविधाय तस्योपरि शूर्पं निधाय अग्रणां मोषूष इन्द्रपृत्सु देवे-त्यृचं पुरोनुवाच्यां वदति । पक्ष्या सह यजमानो यद्यामे यदरण्ये इत्यृचा स्वाहाकारान्तया याज्यया जुहोति । वरुणायेदं न ममेति त्यागो यजमानस्य । शूर्पमगनावनुप्रहरति । अथ वा अद्विरभ्युक्ष्य तेन लौकिकानि कार्याणि कुर्यात् । अध्वर्युः यजमानपक्षीप्रतिप्रस्थातृन् पृथ-गच्छतो ऽनुमन्त्रयते § अकन् कर्म कर्मकृत इत्यृचा । ततः प्रतिप्रस्थाता दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि अग्ने वाज्रजिदित्यादिमन्त्रेण । आग्नीध्रो वा । सम्योरपि अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोः भुवनसीत्यादि ज्येतिराङ्गमित्यन्तं समानम् । यजमानः जौहवाघारयोः दक्षिणहस्तेन प्रतिप्रस्थातारं धर्म-णाध्वर्युं चान्वारभते । जौहवाघारावनुमन्त्रयते इन्द्रायेदं वाचो स्य ऐन्द्री सपत्नपण्यौ वाचा मेन्द्रियेणाविशतम् । स्फ्यद्वयं गृहीत्वा अध्वर्युरेव ध्वरं प्रपृणति । घृतयतीशब्दश्रवणानन्तरि अष्टुपतिप्रस्थातारौ

† प्राघास्यन्तुमह इति प्रतिप्रस्थाता पक्षी मुदानयत्येतच्च वाचयति । तौ पृच्छति पक्षि कतितेजारा इति । यानावष्टे तान्वरुणो गृह्णात्यिति निर्दिशति ।
 ८. ६, १६-२१ ।

‡ संमृज्य उत्तरवेदिमभ्यत्यसंमृजो दक्षिणः । अथान्तावेदीगत्वायजमानः पक्षी क्षेत्रेण क्षेत्रां वेदिमैवीक्षे शूर्पं करम्भपात्राण्योष्य शीर्वच्चिनिधाय पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठन्ती दक्षिणेऽग्नी शूर्पेण जुहुतः ८. ६. २३ ।

§ मोषूष इन्द्रेति यजमानः पुरोऽनुवाच्यामाह । यद्यामे इत्युभेयाज्याम् ।

§ अकन्कर्मकर्मकृत इति विपरायन्तौ जपतः ।

स्वस्वसुवावादाय अत्याक्रम्य तिष्ठतः । अध्वर्युराश्रावयति आग्नीध्रः प्रत्याश्रावयति । अध्वर्युः प्रेष्यति समिधो यजेति । षष्ठकृते उभौ सह स्वाग्नी जुहुतः । उभयोर्दधि चतुर्थोष्ठमयोः समानंयनम् । उपभृदाज्यस्य जुह्वां यज्ञं समानयनमित्युच्यते ॥

४८९ अध्वर्युरष्टमे सर्वे समभ्यनयति । प्रतिप्रस्थाता उपभृति अनुयाजार्थमाज्यं परिशेषयति । याजमानं वैश्वदेववत् । अध्वर्युः प्रयाजशेषेण धुवामभिघार्य आग्नेयादिषट्कृष्वभिघारयति । ततः प्रतिप्रस्थाता धुवामभिघार्य मारुतीमभिघार्योपभृतमभिघारयति । ततो ऽध्वर्युर्वारुणीमेककपालं मृषदाज्यं चाभिघारयति । उभावाज्यभागान्तं प्रवरतः । ततः प्रतिप्रस्थातोपरमति । अध्वर्युराग्नेयादिषट्कृष्विभिर्यजति । तत उपरमति । प्रतिप्रस्थाता आमिक्षायाः प्रथमावदानेन सह शमीपर्णशरीरसत्त्वामिक्षास्तोकानामधेमवद्वति । द्वितीयावदानेन सह शमीपर्णादधं मेघं चावद्वति । प्राणैर्ह्रद्यासमिति यजमानानुमन्त्रणम् । ततः प्रतिप्रस्थातोपरमति । अयं मारुतीप्रचारो मारुतीयाग इति चोच्यते ॥

४९० अध्वर्युः प्रतिप्रस्थामृषदाज्यमीमवद्वति । मेघीस्थाने मेघ इति विशेषः । धर्मभाभूयासमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अयं वारुणीप्रचारो वारुणीयाग इति चोच्यते ॥

४९१ अध्वर्युर्द्रावापृथिव्यावत्कायेन प्रवरति प्रकारविशेषविशिष्टोपमेककपालयाग इत्युच्यते ॥

४९२ शर्विष्ठोभूयासमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अध्वर्युः नभश्च स्वाहेत्यादिभिर्मन्त्रैश्चतसृभिः सुवाहुतिभिरैककपालमभिजुहोति । यजमानस्य यथालिङ्गं त्यागः । स्वष्टकृदवदाने अध्वर्युरैन्द्राग्नान्तानामुत्तरार्धादवदाय विरमति । प्रतिप्रस्थाता महत्या अषदाय विरमति । अध्वर्युर्वारुण्या एककपालस्याशयाज्याज्वावदाय द्विरभिघारयति । उभौ स्वस्वमेतणान्यादाय अत्याक्रम्य स्वष्टकृदोमानन्तरं स्वस्वाग्नी अनुप्रवरतः । प्रतिप्रस्थाता औपभृतमाज्यं जुह्वामानोय यथायतनं सुचौ सादयति । अध्वर्युस्तु षष्ठदाज्यवहणीसत्त्वाद् आज्यमनानीयैव सादयति । अध्वर्युरेव प्राशित्रमवद्वति । इडापाच्यामैन्द्राग्नान्तान्यवदाय इडापात्रं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता मारुत्या इडामवदाय

इहापात्रमध्यये प्रयच्छति । अर्धयुं वांरण्या अवदाय आशयाज्याद-
 वदाय अभिघार्य इहापात्रं होत्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थातुरिहान्वारम्भो
 भक्षणं च । अन्वाहार्यमासाद्य द्वादशगाः द्वादश वांसांसि वा दक्षिणां
 ददाति । अर्धयुं प्रतिप्रस्थात्राग्नीधां प्रतिग्रहं मन्त्रे यथाद्रव्यं ददाय गां
 सोमाय वास इत्यूहः । वैश्वदेववद्वाजिनयोरसादनम् । तत्र पवित्र-
 करणान्तमुभयोः । यजमान वासं यच्छेत्यर्धयौरेव । वेष्य त्वेत्यादि
 उभौ कुहतः । अर्धयुरेव संप्रेषमाह प्रोक्षणीरासादयत् चमसौ संमृष्ट-
 मिति । अग्नीत्प्रतिप्रस्थातारौ प्रोक्षण्यासादनं कुहतः । अर्धयुं प्रतिप्र-
 स्थातारौ सफ्योद्वर्मनादि कुहतः । अग्नीत्प्रतिप्रस्थातारौ स्वस्ववेद्यामा-
 सादनान्तं कुहतः । यजमाहः दक्षिणस्यासचाभिमन्त्रणं कृत्योत्तरस्य
 करोति । अर्धयुरेव ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इति ब्रवीति । अर्धयुं प्रतिप्र-
 स्थातारौ परिशेषितां स्वस्वसमिधमाहवनीये आधत्तः । अग्नीत्प्रतिप्र-
 स्थातारौ परिधिसमार्गादि इध्मसवहनप्रहरणान्तं कुहतः । इदानीम-
 ध्वर्युः पृषदाज्यं जुद्धां समानयति । उभौ स्वस्वसुचावादाय अत्याक्रम्य
 नवानुयाजान् यजतः । अर्धयुरेव प्रथमे ऽनुयाजे देवान्यजेति प्रेष्यति ।
 द्वितीयतृतीयौ असंप्रेष्य चतुर्थादिषु यजेति प्रेष्यति । सुगृहने यजमा-
 नसादित्यविधानात् प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेद्यां प्रथमं सुचौ व्यूहति ।
 ततो ऽध्वर्युः । उभौ स्वप्स्तरसमञ्जनंकुहतः । अर्धयुरेवाग्राज्यं दक्षिणां
 दैव्या होतार इति प्रेषमाह । उज्जिति वाचने ऐन्द्राग्नान्तानामध्वर्यु-
 र्वोचयति । मरुतां प्रतिप्रस्थाता । तद्धनन्तरमध्वर्युरेव । उभौ सह
 प्रस्तरं प्रहरतः । यजमात्रस्यानुमन्त्रणमन्त्रे त्वेत्यस्य स्थाने वामित्य-
 स्योहः । अर्धयुणा, अग्नीदित्युक्ते अग्नीध्रः संवदेयमित्याह । अर्धयुणा
 अगच्छाग्नीदित्युक्ते अग्नीध्रः अगच्छतमित्याह । अर्धयुणा इमे
 ब्रूहीत्युक्ते अग्नीध्रः अनुप्रहरतमित्याह । उभौ स्वस्ववृणे प्रहरतः ।
 अर्धयुरेव शंयुवाकंप्रेषमाह । आहवनीयोपत्यानादिसंज्ञावहेमान्तमुभौ
 कुहतः । यजमानस्य परिधिप्रमोक्तानुमन्त्रणमन्त्रे ते इत्यस्य स्थाने
 वामित्यूहः तथा धत्तात् ब्रूतादित्यनयेधत्तं ब्रूतमिति क्रमेणोहः ।
 अर्धयुः सुविमोक्तो वैश्वदेववत् । प्रतिप्रस्थातुः प्रकृतिवत् । अथ
 संमृष्टौ चमसौ स्वस्ववेद्यां निधाय पूर्ववद्वाजिनमानयतः । वाजिभ्यो

ऽनुब्रूहीति प्रैषादिवाजिनो यजेत्यक्तमध्यर्यैरेव । प्रतिप्रस्थातुस्तु तूष्णीं
 समसं दृष्ट्वा अत्याक्रमणमात्रम् । वषट्कृते उभौ जुहुतः । अनुवषट्-
 कारे संस्वावहोमानन्तरं प्रतिप्रस्थाता अध्यर्युणा सह प्रत्याक्रम्य वाजि-
 नशेषं अध्यर्यौवाजिन्यां च निनयति । उपहवप्रकरणे प्रतिप्रस्थाता
 वाजिने तृतीयं इत्याश्वलायनसूत्रात् उपहवे प्रतिप्रस्थाता तृतीयः ।
 भक्तौ तु चतुर्थः । मन्त्रस्तु अध्यर्योऽयः स एव । पक्षीसंयाजा अध्यर्यो-
 रेव । अध्यर्युप्रतिप्रस्थातारौ यजमानाय वेदं दत्त्वा वाक्यतः । तच्चे-
 त्यमूहः । वेदो स्थी विती स्थो विदेयकर्मणी स्यः करणी स्यः क्रिया-
 सस्सनी स्यः सनितारौ स्यः सनेयं घृतवन्तं कुलपुयिन् रायस्योष्
 सहस्रिणं वेदो दत्तां वाजिनमिति । धुवाप्यायनादि प्रायश्चित्तहोमा-
 न्तमुभौ पृथक् कुरुतः । यजमानधुवाप्यायनानुमन्त्रणमन्त्रे ध्रुवेत्येकवच-
 नस्य स्थाने ध्रुवे इति द्विवचनान्तस्योहः । वैश्वदेववत् त्रीणि समिष्ट-
 यजूंषि जुहोत्यध्यर्युः । प्रतिप्रस्थाता प्राकृतमेकम् । ब्रह्मोपस्थानप्रणी-
 तानिनयनविष्णुक्रमान्तमुत्तरवेद्यां भवति । नेदानो व्रतविमर्गः । यज-
 नानः उत्करे उपवेशौ निगूहति यौ देवा मनुष्येषूपवेशावधारयन् । ये
 अस्मदचेतसस्तानस्मभ्यमिहाकुरुतामित्यूहेन । ततो वरुणप्रघासाङ्गभूतो
 ऽवभृथः । अध्यर्युः दर्भमुष्टिं वेदं च कृत्वा पाणी समृश्य आनीन परि-
 स्तीर्य सफ्यमग्निहोत्रहवणीं जुहूँ सुप्रमान्यस्थालीं वेदं योत्कं वेदपरि-
 वासनं व्युद्धरणार्थस्थालीं च शालीमुखीयस्य पुरस्तादुत्तरतो वा साद-
 यित्वा उत्तरवेदिसमीपे ब्रह्माणं तूष्णीमुपवेश्य पृष्ठ्यां स्तीर्त्वा पवित्रं
 कृत्वा यजमानं वाचं यच्छेत्पुत्वा वेषाय त्वेति मन्त्रेणाग्निहोत्रहवणी-
 मादाय निष्टप्य प्रोतणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोत्स्य आज्यं निरुप्य अधि-
 श्रित्य वारुणीनिष्कासेन सह पर्यग्निं कृत्वा सफ्यमादाय वेद्यां स्तब्ध्वा
 संप्रैषमाह । प्रोतणीरासादय सुवं च सुवं च संमृद्धं पक्षीं सवह्मभ्ये-
 नादे ३ हि-इति । सफ्यमुदस्य प्रत्युष्टं रतः पत्युष्टा चारातपौ ऽनेर्वीं
 तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपमीति मन्त्रेण निष्टप्य संयुज्य ऋषेणोत्करं साद-
 यित्वा पक्षीं सचक्ष्य गाहंपत्यमाज्यं चावेत्तायत्वा आज्यं गाहंपत्ये
 ऽधिश्चित्यादाय गत्वोत्तरवेद्यामधिश्चित्य यजमानमीक्षयित्वा स्वयमवे-
 ह्योत्पूय वैष्णवसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्यमित्यभिमन्त्र्य निष्कासं

गार्हपत्ये ऽधिष्ठित्य व्युदुग्णपात्र्यामुपस्तीर्य वासणीनिष्कासं तस्मिन्-
 द्रुत्य अभिघार्यालंक्रत्य वेद्यामासाद्य यजमानेनासचाभिमन्त्रणे कृते
 ससुशामाज्यस्थालीं वेदं जुहूं बर्हिः प्रतिवसनीये वाससी स्फ्यं समिधं
 वासणीनिष्कासं तुषांश्चादायान्तरेण चात्वालोत्कराबुदङ् निष्कामत्युहं
 हि राजा वरुणश्चकारेत्येवा । यत्रापस्तत्र गत्वापो दृष्ट्वा शतं ते राजन्
 भिषज इत्यृचं यजमानं वाचयति । सर्वं अपां समीपमभितिष्ठन्ति
 अभिष्ठितो वरुणस्य * पाश इति मन्त्रेण । यां दिशमवभृथार्थं व्रजन्ति
 सा दिगेष प्राची † । अग्नेरनीक्रमप आश्विवेशेत्यादिमन्त्रेण अप्सु बर्हिः
 प्राप्यति । प्रति ते जिह्वेतिमन्त्रेण बर्हिष उपरि सुवाहुतिं जुहोति ।
 अग्नय इदमिति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युः आग्नीध्रं प्रेष्यति ‡ अग्नी-
 दापस्त्रिः संमृष्टि इति । अग्नीध्रः परिभोजनीयदर्भान् स्फ्येनोपसंयष्ट्यापः
 संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं व आपः सरिष्यन्तीर्वाजं जेष्यन्ती-
 र्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै संमाज्म्यपो अवादा अवाद्यायेति
 मन्त्रेण । अध्वर्युः वेदमुपभृत्स्थाने धृत्वा प्राकृतमन्त्रेण जुह्वां चतुर्हृतीं
 गृहीत्वा तेन प्रकृतिवत् त्रीन् प्रयाजान् यजति । उपभृदाज्यग्रहणानि-
 युक्तप्राकृतमन्त्रेण जुह्वां चतुर्हृतीं तेन पञ्चमं प्रयाजम् । न बर्हिष्मन्तो
 प्रयाजानुयाजावित्याश्वलायनसूत्रात् । चतुर्थप्रयाजप्रथमानुयाजौ न
 भवते । प्रयाजशेदेणाज्यस्थालीमभिघार्य निष्कासमभिघार्याज्यस्थालीं
 पुनरभिघारयति । प्राकृतेन ध्रुवाज्यग्रहेणमन्त्रेण जुह्वां चतुर्हृतीं तेन
 प्रथमाज्यभागम् । पुनस्तथैव गृहीतेन द्वितीयमाज्यभागम् । प्रयाजाज्य-
 भागसंबन्ध्याज्यग्रहेण यजमानस्यानुमन्त्रणं प्रकृतिवत् । अर्चिस्त्वेत्यादिना
 जुह्वामुपस्तीर्य निष्कासा देवाववाचाह वरुणायानुब्रूहीति तूष्णीं द्विर-
 वदाय अर्चिस्त्वेत्यादिना ऽभिघार्य आश्राव्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्राविते
 आह वरुणं यजेति । षष्ठकृते अप्सु जुहोति । यजमानः वरुणायेदं ।
 अग्नमन्त्रेण धर्ममागिति दिशेष्टः । अध्वर्युः पुनरर्चिस्त्वेत्यादिनोपस्तीर्य

† अभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्युदकान्तमभितिष्ठते ८. ७. २६ ।

‡ सर्वादिशोऽवभृथग्रामनमावातम् । नोदीचीरभ्यघेत्या इत्येकेयां दिशं गच्छे-
 पुस्तथासुखाः प्रचरे पुरित्येके ८. ७. १८-२० ।

§ अग्नीदपस्त्रिः संमृष्टीति संप्रेष्यति ८. ८. १ ।

सर्वमेव निष्कासं गृहीत्वा सुचि स्थापयचाह अग्नीवह्णोभ्यां स्विष्ट-
कृद्भ्यामनुब्रूहीति । अर्चिस्त्वेत्यादिनाभिघार्यान्नाह्य अग्नीध्रेण प्रत्या-
श्रविते आह अग्नीवह्णौ स्विष्टकृतौ यजेति । यजमानः अग्नीवह्णो-
भ्यामिदं० । अग्नीवह्णयोः स्विष्टकृतेरहं देवयज्यया युष्मान् यजेन
प्रतिष्ठां गमेयं इत्यनुमन्त्रयति । अध्वर्युः परिधिंस्यान्मुद्विश्य मन्त्राभ्यां
अन्तः परिधिं बहिःपरिधिं च संतालननितनयने करोति । अथ संप्रेषमाह
अग्नीदपः सकृत्संमृद्धि इति । आग्नीध्रः स्फ्यरहितैर्देवैर्धुः संमार्ष्टि
आपो वाजजितो वाजं व आपः ससुषीर्वाजं वा जिग्युषीर्वाजिनीर्वाज-
जितो वाजजित्यायै संमाज्म्यपो अवादा अवाद्याय इति मन्त्रेण ।
अध्वर्युः ज्योतिस्त्वेत्यादिना जुह्वां चतुर्गृहीत्वाप्राकृतौ द्वितीयतृतीया-
नुयाजौ यजति । देवौ यज यजेतिप्रेषो याज्यभ्याः । आप्सु सुचं प्रति-
ष्ठापयति समुद्रे ते * हृदयमपस्वन्तरिति मन्त्रेण । सुवर्द्धः पूरयति
सं त्वा विशं त्वोषधीस्ताप इति मन्त्रेण । यज्ञस्य त्वा यज्ञपतइत्या-
दिमन्त्रेण अपस्वेशपो जुहोति । यजमानः यज्ञपतयइदं० । अध्वर्युर्नि-
ष्कासस्थालीमप्सु नित्तिपति । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तिवति
मन्त्रेण यजमानोऽञ्जलिनापो गृह्णाति दुर्मित्रास्तस्मै सन्तिवत्यादिमन्त्रेण
नैर्हत्यां दिशि नित्तिपति । अध्वर्युस्तूष्णीमप्सु तुषान् विकिरति । यज्ञ-
मानो बुद्बुदान् तुषानित्तेपोत्पचान् स्पृशति । अध्वर्युः वरुणप्रघसानुष्ठा-
नकाले निबद्धं पत्नीयोक्तं † बोधायनोक्तमन्त्रेण विमुञ्चति । पत्नोयज्ञ-
मानावनूपमञ्जन्नावन्योन्यस्य ‡ पृष्ठे धावतः । स्नात्वा प्रतिवसुनीये
वासुसौ परिधाय यजमानः पत्नी च प्रतिप्रस्थातारमाहृतुः प्रतिप्रस्था-
तरुचोनयेति । प्रतिप्रस्थातातयोर्हस्तौ गृहीत्वा तिसृभिरुदृतौभिर्हृग्भिः
यजमानं पत्नीं चैदानयति । उद्वयं तमसस्परीति उद्वयं जातवेदस-
मिति चित्रं • देवानामुदगादनीकमिति च तिस्रश्च उत्पदयदित्त्वोद्-
दृत्य इत्युच्यन्ते ॥

* तुषाणां स्थालीं पूरयित्वापसूपमारयति समुद्रेते हृदयमपस्वन्तरिति ८. ८. १२

† इमे विष्णामीति पत्नीयोक्तपाशं विमुञ्चते ८. ८. १४ ।

‡ जायापतीस्नातेऽमञ्जन्तावन्योन्यस्य पृष्ठेधावतः ५. २८-२९ ।

४८३ अन्ये स्वयमेवोत्तरन्ति । यजमान उत्तरन् दक्षिणपादेन तीर-
देशं नोदयति प्रतियुतेः वर्णस्य पाशः प्रत्यस्तो वर्णस्यपाश इति म-
न्त्रेण सर्वे तीर्थमनवेत्तमाणा देवयजनदेशं गच्छन्ति : सर्वे अर्धमार्गं तिस-
स्तिष्वः समिधो गृह्णन्ति । एकैकसमिद्धौ एधो ऽग्निधिषीमहीति मन्त्रः ।
सर्वे आगत्य क्रमेण आहवनीये समिधः प्रीतिपन्ति । तत्र समिन्नयप्र-
क्षेपणे त्रयो मन्त्राः समिदसि स्वाहा, तेजो ऽसि स्वाहा, मयि धेहि
तेजो स्वाहा इति । अग्नयइदमिति यजमानस्य सर्वत्र त्यागः । एषो
अन्वर्चारिषमित्यूचा सर्वे आहवनीयमुपतिष्ठन्ते । अथावभृथ इत्यत
आरभ्य एतदन्तं कर्म अवभृथेष्टिरवभृथ इति चोच्यते ॥

४८४ इदानीं यजमानो व्रतं विसृजति । उत्तरवेद्वाग्निममारोपणं
वैकल्पिकं तस्य करणपक्षे एकीयजमानाभ्यामन्वारब्धो ऽध्वर्युः समिधि
उत्तरवेद्वाग्निं समारोपयति अयं ते योनिर्चत्विष इति मन्त्रेण । अत्रत्यो
ऽग्निरस्यां समिधिं प्रविशतु इति भावनया बन्धौ समिधः प्रतापनं
समारोपणमित्युच्यते ॥

४८५ तां समिधं शालामुखीये ऽभ्यादधाति अजुह्वानः सुप्रतीकः
पुरस्तादित्यूचा । उदुध्यस्वाग्नइत्यृचा आहवनीयं ज्वलयित्वा अपूर्वा-
ह्येन चतुर्गृहीतेन सप्त ते अग्नइत्यृचा पूर्णोद्भुतिं जुहोति । यजमान-
स्ततो ऽध्वर्यवे वरं ददाति । निवर्तनं हि वैश्वदेववत् । तत्र यद्धर्मः
पर्यवर्तयति त्वादिपञ्च वाक्यानि पूर्वाक्तान्येव परमेष्ठीत्यादिवाक्यचतुष्ट-
यस्थाने योज्यानि इति विशेषः । यजमानमन्त्रे संवत्सरीणामिति पद-
स्थाने परिवत्सरीणामिति पदं भवति । इदं द्वितीयं पर्वं बहुदेवता-
कत्वे ऽपि वर्णपाथ घासप्रदानेन वर्णस्य मुख्यत्वाद्वर्णप्रघासपद-
व्ययम् ॥

४८६ अथ साधमेकनामकं तृतीयं पर्वं । तत्र पूर्वद्वारात्रेः पश्चि-
मयामे अपष्ट्य प्रातरग्निहोत्रहोमं कृत्वा साकमेधहविर्भिर्यत्ये इति
संकल्प्य तत्रेदानीमग्निमनीकवन्तमष्टाकपालेन पुरोडाशेन यत्यइति
संकल्पयति । अस्यामिष्टौ सूादयकाले निर्वापः प्रधानयागो वा भवे-
त्तथा संपादनीयम् । यजमानस्याज्ञाद इत्यनुमन्त्रणम् । अन्वाहार्यमा-

साद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्तमन्यत्सर्वे प्रकृति-
वत् । इयमिष्टिरनीकवतीत्युच्यते ॥

४८७ ततो मरुतः शिवसांतपनांश्चरुणा यक्ष्यदिति संकल्पयति
यजमानः । अध्वर्युर्मध्याह्निकाले निर्वापः प्रधानयागो वा भवति तथा-
न्वाधानादौ प्रवर्तते । प्राणिर्ध्यासृमिति यजमानो ऽनुमन्त्रयते ।
अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्त-
प्रकृतिवत् । इयं सान्तवनेष्टिरित्युच्यते ॥

४८८ ततो एहमेधहविषा यक्ष्यदिति संकल्पयति यजमानः । मरु-
द्भ्यो एहमेध्व्यः पथसि चरुः । सायमग्निहोत्रं हुत्वा अन्वाधानादि
करोति । व्रतं वैकल्पिकम् । इध्मावर्हिः संभरणं नास्ति । परिभोज-
नीयान् वेदं च कृत्वा पाणी संमृश्य परिस्तीर्य स्फुर्य स्थालीं अग्निहो-
त्रहवर्णीं शूर्पे कृष्णाजिनमूलखलं मुमलं जुहूमुपभृतं सुवं ध्रुवामिडापात्रं
चरुमेतद्यं प्रणीताप्रणयनं आज्यस्थालीं वेदं दासुपात्रौ योत्कं वेदपरि-
वासनं धृष्टिं चासादयति । अत्र प्रणयनं ययसो न त्वपाम् । अतो
ब्रह्मन् पयः प्रणेष्यामीति प्रेषादि भवति । प्रोक्षणीरामादय सुवं च
सुचश्च संमृष्टि पर्वीं संनह्याज्येनोदेहीतिप्रैषः । ध्रुवामन्त्रेण ध्रुवायामे-
वाज्यं एह्माति यजमानो भूरस्माकमित्यादिनानुमन्त्रयते । प्रोक्षणीशेष-
निनयनान्ते वेदिं परिभोजनीयदभैस्तूष्णीं स्तृणाति । परिभोजनीया-
द्विष्टति एहोत्वा प्रकृतिवत्सादयति । तदुपरि जुहूपभृतौ तूष्णीं साद-
यित्वा ध्रुवां मन्त्रेण सादयति । एषा सदत्सुहृतस्य लोके तां विष्णो
पाहीत्यादिमन्त्रेण ध्रुवमभिमृशति । ततः ससुधामाज्यस्थालीं चासाद्य
ध्रुवाज्याज्यस्याज्याज्ये विष्णुतीस्ये वैष्णवे धामनींस्थः प्रजह्यत्ये इति
मन्त्रेणाभिमन्त्रयते । आज्यस्थालीं सुवं चादाय चरुमभिघार्योदेज्वमु-
द्वास्य व्युदुङ्गपात्रौ निर्णिज्योपरि आज्येन परिस्तीर्य स्थाल्यां किं
वित्परिशेषयत्रवालयचुदुन्याभिघार्य मध्यं गतं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानी-
यान्तर्वेद्यासाद्य सुवं ध्रुवायामवधाय हेतारमामन्त्र्य आग्नीध्रं संप्रेष्य-
त्यग्नीध्रं स्विस्विः संमृष्टुति । तेन समार्गे कृते आज्यभागमिष्टु
जुहूमुपस्तोर्यं मेतद्येन चरुमवदाय मरुतो एहमेध्वो यजति । प्राणि-

अध्यासमिति यजमानानुमन्त्रणम् स्विष्टकृदुमानन्तरं प्रकृते परिध्यभा-
वात् परिधिस्थानमुद्दिश्य 'संतालनं निनयति । प्राशिन्नहरणब्रह्मभाग-
यजमानभागवतुधाकरणाभ्यन्न न भवन्ति । इडामार्जनान्ता प्रकृतिवद-
न्यत्सर्वम् ॥ अन्वाहार्यमासाद्य यजमानश्चतस्रो गा दक्षिणां ददाति ।
यथार्थमूहेन अत्विजां प्रतिग्रहो भवति । ततो ऽध्वर्युरिमं विष्यामी-
तिमन्त्रेण पक्वीयात्क्रं विमुञ्चति । यजमानः पौर्णदर्वार्थं क्षामकाषशे-
षमवशेष्य गृहमेधीयशेषं स्थान्यां पूर्वशेषितमश्नोति । ततो दक्षिणानौ
लौकिकग्नौ वा प्रतिवेशपक्वीपुत्रादिभोजनपर्याप्तमन्नं पक्का यजमान-
पक्वीपुत्रादयो ऽश्नीयुः । सर्वे आञ्जते ऽभ्यञ्जते च ततो वत्सान्मा-
तृभिः संवासयन्ति । सवात्ययोस्त्वैतस्यां राजौ वत्सं बध्नेन्ति । स्थाल्यां
दूढसंयुक्तश्चरुशेषः क्षामकार्ष इत्युच्यते ॥

४९९ जीववत्सा मृतवत्सा च ये द्वे गावावेकेन वत्सेन दुह्येते
ते सवात्ये इत्युच्येते ॥

५०० अथाध्वर्युरपररात्रे उत्थाय नित्यवत्सायाः पयसाग्निहोत्र-
प्रपञ्चय जुहोति । जीववत्सा गौर्नित्यवत्सेत्युच्यते ॥

५०१ अथ पौर्णदर्वहोमः । अध्वर्युर्गार्हपत्यं परिस्तीर्य उत्तरतो
दर्भेषु सुकसदृशीं वैकंकतीं दर्वीं सुवमान्यस्थालीं दर्भोश्चासाद्य
प्रोक्ष्याज्यं संस्कृत्य दर्वीं सुवं च निष्ठप्य संमृज्य 'दर्व्यामुपस्तीर्य सर्वं
क्षामकाषमवधाय द्विरभिघार्य पुरोनुवाक्यासंज्ञां पूर्णादर्विपरापतेत्यृचं
सस्वरां प्रणवान्तां संधाय दोहि मे ददामित इत्यृचा सस्वरया याज्या-
संज्ञया सस्वाहाकारान्तया यजमाने ऽन्वारब्धे ब्रह्मणो हिंकारे तिष्ठ-
न्नासीनो वा गार्हपत्ये जुहोति यजमान इन्द्रार्येदमिति त्यागमुत्काध्व-
र्यवश्चर्भं ददाति । ततो गार्हपत्यं परिषिञ्चति । अयं पौर्णदर्वहोम
इत्युच्यते ॥

५०२ तदनन्तरमेव महतः क्रीडिनो यत्पदति संकल्पयति ।
महद्भ्यः क्रीडिभ्यः सप्तकपालः पुरोडाशः । सूर्यादयकाले यथा निर्वापः
प्रधानयागो वा भवति तथा करोति । सूत्रहेति यजमानस्यानुमन्त्रणे
विशेषः अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्प-
णान्ता प्रकृतिवत् । इयं क्रीडीयेष्टिरित्युच्यते ॥

५०३ तदनन्तरमेव महाहविर्भिर्यद्व्यति संकल्पयति । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्यश्चरुः । सवित्रो द्वादशकपालः । सारस्वतश्चरुः । पैष्ण्याश्चरुः । ऐन्द्राग्न एकादशकपालः । ऐन्द्रश्चरुः । वैश्वकर्मेण एककपालः । उपांशुप्रकरणे सावित्रश्चातुर्मास्येष्वित्याश्वलायनसूत्राद् एककपालानीं सर्वेषामपि तत्प्रकरणे उपांशुत्वस्योक्तत्वाच्च सावित्रवैश्वकर्माणामुपांशू भवतः । प्रसूमयं बर्हिर्विहाय अन्यः सर्वो वैश्वदेववद्विकारोऽर्चापि भवति । बर्हिःसंपरणे पञ्च मुंष्टयः । वेदकरणानन्तरं पाशुकवेदिमानं वरुणप्रघासवत् । उत्तरपरियाहात्पूर्वं वैश्वदेवप्रकृत्वा वरुणप्रघासवत् सपरिकराग्निप्रणयनान्ति ब्रह्मणि दक्षिणत उपविष्टे उत्तरपरियाहपरियज्ञादि तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रैषो वैश्वदेववत् । वरुणप्रघासवदादिमानां पञ्चामां यजमानस्यानुमन्त्रणम् । इन्द्रस्येन्द्रियावीति । विश्वकर्मेण विश्वानि कर्माण्यवरुण्यीयेति । अत्र सहश्च स्वाहा सहस्यश्च स्वाहा तपश्च स्वाहा तपस्यश्च स्वाहेति मासाहुतयः । सहसददं सहस्यायेदं तपसददं तपस्यायेदमिति याजमानम् । आमिताया अभावादत्र न वाजिनयागः । अन्वाहार्यप्रामाद्य द्वादश गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्ता प्रकृतिषत् । इदानीं न व्रतविसर्गः । अध्वर्युवरुणप्रघासवदुत्तरवेद्यग्निसमारोपणादि पूर्णाहुत्यन्तं करोति यजमानः पूर्ववत्तस्मै वरं ददाति । अथ पितृयज्ञः । पूर्वैहोतव्रतस्याविसृष्टत्वात् प्रक्रान्ता एवाग्नय उपयुज्यन्ते न तु पुनर्विहरणम् । अन्वाहार्यपचनस्य मध्यमशङ्कोरज्जसां दक्षिणतः पुरस्ताद्वा संचरमवशेष्य शङ्कुं निहत्य तस्य दक्षिणतः पुरस्ताद्वा ऽष्टषष्ठ्यङ्गुलमिते देशे शङ्कुः खेयः । सपैतृक्या वेदेर्मध्यं भवति । तस्यानुदिशं वृत्तद्वयं संमर्गणोद्धाद्याष्टषष्ठ्यङ्गुलमिते देशे शङ्कुं निहन्ति ताः सक्तयो भवन्ति । महापितृयज्ञवेदिकाणाः सक्तय उच्यन्ते ॥

५०४ अत्र पुरस्तात्पुनस्तु गार्हपत्यमध्यादष्टमप्रक्रमे द्वादशमप्रक्रमे वाहवनीयमध्य इत्यस्मिन् पक्षे युज्यते । एवं पुरुषमात्रो सर्वतश्चतुरसां महादितु सक्तियुक्तां वेदिं करोति । इयं पैतृकवेदिरित्युच्यते ॥

५०५ अङ्गमन्त्रेषु प्रधानमन्त्रेषु च देशशब्दो यत्र यत्र वर्तते तत्र तत्र

तदनन्तरं पितृशब्दः पठनीयः । केवलाङ्गार्येषु तु देवशब्द एव । केवलमधानार्थेषु देवशब्दस्थाने पितृशब्द एव । यजमानस्य अत्विजां च देवं मानुषं च नाम न याह्यम् । यजमानो महापितृयज्ञहविर्भिर्यत्यदति संकल्पयति । सोमाय पितृमते षट्पालो व्रीहिमयः पुरोडाशः । पितृभ्यो बर्हिद्वौ यवमय्यो धानाः । पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्यः । अग्निः कव्यवाहनः स्विष्टकृत् । अपबर्हिषश्चत्वारः प्रयाजाः । अपबर्हिषौ द्वाभ्युयाजौ । अत्रापशब्दो वर्जने । तथा च बर्हिःपदरहितप्रयाजानुयाजा अपबर्हिष इत्युच्यन्ते ॥

५०६ अत्र सर्वमुपांशु । अध्वर्युः प्राचीनावीतं कृत्वा गार्हपत्यदक्षिणाभ्योरन्वाधानं कृत्वाहवनीयान्वाधानमपि दक्षिणाग्नावेष करीति । तत्रान्वाधानमन्त्राणामङ्गप्रधानोभयार्थत्वाद्वेशशब्दानन्तरं पितृशब्दो योजनीयः । यत्र देवशब्दो व्यस्तस्तत्र पितृशब्दो ऽपि देवशब्दोत्तरं विभक्तिमजातीयविभक्त्यन्तः । यत्रान्येन पदेन समस्तस्तत्र तत्समासघटकत्वं पितृशब्दस्यापि । मम देवा विहवे सन्तु सर्व इत्यादिषु मम देवाः पितरो विहवे सन्तु सर्व इत्यादि पठ्यते । इति प्रथमोदाहरणम् । समस्तोदाहरणं व्यत्यते । दैव्या होतारेति मन्त्रे देवशब्दस्य तद्धितान्तत्वात् पितृशब्दो ऽपि तथा भजति । तथा दैव्याः पित्र्या होतारेति । सर्वं बर्हिरमूलमिति पक्षे ऽसिदादानादि भवति । समूलपक्षे त्वभिमादाय खनति । बर्हिश्छेदनस्थाने प्रकृतैः असिदनिधाने मन्त्रः पठ्यते देवबर्हिर्मात्वेत्यादिः । तत्र देवपितृबर्हिर्मात्वेत्यादिपठनीयम् । इदं समस्तोदाहरणम् । इधमभरणे द्वौ परिधौ षट् समिधश्च प्राकृतादिध्मादधिकस्यूता दीर्घाश्च भवन्ति । संभरणमन्त्रे तद्वत्त्वामष्टधेतूहः । दक्षिणाग्नेतरतः स्थित्वा पाणिसंमर्शनं करोति गार्हपत्यदक्षिणाभ्योरेव परिस्तरणम् । आहवनीयं आहवनीयान्वाधानमिति केशवमते तु आहवनीयस्यापि परिस्तरणम् । गार्हपत्यस्योत्तरतस्तृणानि संस्तीर्य तेष्वकैः पात्राणि सादयति । अग्निरूपबर्हये आञ्जनाभ्यञ्जने दशां अप्राकृतं स्पृशमुदकुम्भौ द्वौ त्रीणि पर्यवृत्तानि वरिश्चयणमिति । तदनन्तरमैष्टिकानि सादयति । तत्र स्फयेन सह

षट्पालानि भर्जनकपालं च मेतयेन सहेतुशलाकाम् । भर्जनमेतयां च दाहपात्रा सह द्वे नवे पात्रे योऽकरहितान्यन्यान्त्यपि सादयतीति विशेषः । दाक्षिणाग्नेर्दाक्षिणतो ब्रह्मयजमानासु विशतः । ब्रह्मवरायामन्त्री ब्रह्मा-
यामिति पदं विहाय पठनीयः । ब्रह्मवपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छेति मन्त्रस्थाने अपः प्रणेष्यामि वाचं यच्छेति पठनीयम् । सत्व-
यजमानशब्दनिषेधात् । एषमपि सर्वत्र बोध्यम् । दाक्षिणाग्नेरुत्तरतः प्रणीतासादनम् । गार्हपत्यमध्याहारभ्य दाक्षिणाग्नेमध्यपर्यन्तं पृष्ठा-
स्तरणम् । निर्वापे विशेषः । स्फ्योपरि पात्रां ब्रीहीन् यवांश्च भेदेन निक्षिप्य पूर्वार्धमभिमृशति । अभिमर्शनमन्त्रे त्वं देवानाममीत्यत्र त्वं
पितॄणामसीति वदितं देवहूतममित्यत्र वदितं पितॄहूतमिति च देवशब्दस्थाने पितृशब्दः प्रयुज्यते । अस्य मन्त्रस्य केवलप्रधानार्थत्वात्
पुरोडाशीयव्रीक्षणं शूकरिरसनं च प्रतिधान्यमावृत्ते । तन्त्रणेत्यन्ये । मन्त्रयोस्तु तन्त्रपते हविरयंकपदानां द्विवचनान्तत्वेनेहः । यज्ञोषीतं
कृत्वा सोमाय पितृमते प्रकृतिवच्चिर्वपति । प्रोज्झनवस्त्रेणाग्निहोत्रहवर्णां प्रोज्झति । पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो यवान्निर्वपति । पितृभ्यो ऽग्निष्वोत्तभ्यो
ऽपि यवानेव । निरुप्ताभिमर्शनातिशिष्टाभिमर्शनैकीकरणमन्त्राणां प्रतिधान्यमावृत्तिः । तन्त्रणेत्यन्ये । तन्मते मन्त्रत्रये ऽपि हविर्वाचक-
पदानां द्विवचनान्तता । व्रीहियवयोर्भेदेन प्रोक्षणम् । व्रीह्यवृषातकाले यवानुपोद्वल्कन्ते । तन्दुनपक्षालभिनियनान्तं यवान्मन्त्रेणालूखले निधा-
यावहन्ति । षट्पालान्युपदधाति गार्हपत्यस्य दाक्षिणार्धं । तदुत्तरत
आपितृयजं वहेतिमन्त्रेणाङ्गारमानीय तदुपरि ध्रुवमसीतिमन्त्रेण भर्ज-
नकपालमुपधायाधस्तादङ्गारैः परिचिनेति । अस्मिन् काले यवान् उलू-
खले तूष्णीं परिबुध्य भर्जनकपाले घर्मास्थेत्यादि मन्त्रेण श्रित्तिपति । शुक्लकृष्णादिभेदेन बहुरूपा धानाः भर्जनकौशलेन कृत्वा ऽवतार्यं वितु-
षीकृत्य द्विधा विभज्य पितृभ्यो बर्हिषद्भ्योऽथः पितृभ्योऽग्निष्वोत्तभ्यो
च इति क्रमेण भागद्वयमभिमृशति । ततः कृष्णाजिनाधधूननादि कृत्वा धानानां द्वितीयं भागमधिवपति । असंवपन्तीतिप्रैकान्तं प्रकृतिवत्करो-
ति । ततः पुरोडाशीयमंशपनादि प्रचनान्तं प्रकृतिवत्कृत्वा पुरोडा-
शस्योत्तरतो भस्ममिश्रेणङ्गारेषु नवं पात्रमधिश्रित्य तस्मिंस्त्रिः पवित्रं

लौकिकमाज्यमानीय तस्मिंस्तिरःपवित्रं धानानामद्वैतप्रथमाभिमृष्टमाव-
 पति द्वितीये नवे पात्रे तिरः पवित्रमभिधान्यवत्साया दुग्धमानीय
 तस्मिंस्तिरःपवित्रं सक्तनेप्यैकयेतुशलाकया दक्षिणभिममुखे रत्नादना
 व्यतिषज्य मन्यति । स्थालीमुखलग्ना विप्रणोन्तः प्रक्षिप्य धानानामु-
 त्तरतो भस्ममिश्रेध्वङ्गारेष्वधिश्रित्याज्यं प्राकृतं तदुत्तरतो निरूप्य हवींषि
 पर्याग्निं कृत्वा पुरोडाशस्य त्वचं याजयति । अन्ये तु धानानां भागद्वया-
 भिमर्शनान्ते पुरोडाशशीयसंश्रपनादिधुनाप्रथमाध्याधिश्रयणान्तं विधाय
 द्वितीयधानार्धाधिवपनार्थं कृष्णाजिनावधूननादिमन्याधिश्रयणान्तमि-
 च्छन्ति । गार्हपत्यस्य पश्चादोष्य निनयनम् । अथ पैतृक्या वेदेर्मध्ये
 दक्षिणाग्नेरध्वं प्रणीय दक्षिणतो ब्रह्मयजमानो उपवेश्य मन्त्रेण वेद-
 मादत्ते । अग्नेः पूर्वाधात् स्तम्बयजुर्हरति अन्तर्वेदि बर्हिर्निधानम् ।
 देवस्य सवितुः सवइत्यादिमन्त्रेण यत्प्रकृतौ उदुननं तत् खननरूपमत्र
 तु आलेखनरूपम् । खननाभावादतस्तिरहरति प्रेषो न । उत्तरपरिग्रहे
 ऽपि न । पत्नीसचहनाभावात् प्रोक्षणीरासादयेत्यादिप्रेषे पत्नीसचह-
 नाद्वेषो न । आज्यग्रहणे विशेषः । जुह्वां प्राकृतमन्त्रेण पञ्चकृत्वः षट्-
 कृत्वो वा गृह्णाति । उपभृति प्राकृतमन्त्रेणैव दशकृत्वो द्वादशकृत्वो
 वा गृह्णाति । ध्रुवायां तु गृह्यमाणस्याज्यस्य उभयार्थत्वाद्वेवपदानन्तरं
 पितृपदस्यार्थे प्रयोगः । तथा च तादृशप्राकृतमन्त्रेणैव षट्कृत्वः पञ्च-
 कृत्वो वा गृह्णाति । अनुमन्त्रणे यजमानस्यान्तिममन्त्रावृत्तिः । तूष्णीं
 प्रस्तरग्रहणम् । बर्हिःसचहनास्तरणं दक्षिणवेद्यंसे प्राचीनावीतं कृत्वा
 दक्षिणांमादारभ्य प्रदक्षिणमग्न्यभिमुखैः सचिक्रष्टैः प्रथममुष्टिदग्भैरग्निम
 भितः परिस्तृणाति । प्रथममुष्टिदग्भूमनानि द्वितीयमुष्टिदग्भौः प्रच्छा-
 दयन्त्येव परिस्तृणाति । यज्ञोपवीती त्रिः प्रदक्षिणं परीत्य प्रस्तर-
 पाणिद्वौपारधीं परिदधाति । नोत्तरम् । युनज्मि त्वा ब्रह्मणा देव्येन
 पित्र्येण हव्यायास्मै इत्यादि प्राकृतमन्त्रेण यजमानो ऽग्निं योगेन
 युनक्ति । ऊर्ध्वं समिधावग्नावाधायग्नेः पश्चाद्विभृतिं सादयित्वा
 तयोरुपरि तूष्णीं प्रस्तरं न्यस्यति । जुह्वादोन्मन्त्रेण प्रकृतिवत्सादयति ।
 हविर्बुद्वासने विशेषः । स्योनन्तइति मन्त्रेण पात्र्यां सकृदुपस्तीर्य पात्रा-
 न्तरे धानार्थमुपस्तृणाति । तन्मन्त्रे धानापरपदानां बहुवचनान्तत्वम् ।

ह्रीद्विषयस्थाने यत्रपदं च । पानान्तरे करम्भार्थमुपस्तृणति । मन्त्रे तु यथार्थमूहो बोध्यः । धानानामभिघारणे उद्गंसने आन्यसंतर्पणे मन्त्रस्य यथार्थमूहः । एवं करम्भस्यापि । अध्वर्युः सपुरोडाशां दशहपानीमाह्व-
स्यालो वादाययतो गच्छति । तस्याः पश्चादन्यः कश्चिद्धाना एहीत्वा गच्छति । करम्भमादाय तथैवान्यः । अध्वर्युर्गौहंपत्यात्वाहा-
यंपचनयोर्मध्येन गत्वा ऽग्नेः पश्चाद्वक्षिणतः पुरोडाशमासादयति । तस्योत्तरतो धानास्तस्योत्तरतः करम्भम् । वेद्या दक्षिणतः परिश्रयणं निदधाति । वेद्या दक्षिणं ऽग्ने स्तोत्रं बर्हिषि कशिपूबर्हणे आऽज-
नाभ्यज्जने दशमप्राक्तं इमं च निदधाति । वेद्या उत्तरत उदकुम्भी । वेद्या दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपविशतः । उत्तरतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्च । ततो यजमान आसवाभिमन्त्रयते । एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता पाणी संमृश्य प्राक्तवेद्यां पुरोडाशीयपात्राण्यासाद्य प्रतिपुष्टमेकाति-
रिक्तानेककपालान् त्रैयम्बकान्पुरोडाशांस्तृण्यो निहण्योऽयं निनयनान्तं करोति । अध्वर्युर्होतारमामन्त्र्य आगये द्वेभ्यः पितृभ्यः समिधमाणा-
यानुब्रूहीति प्रेष्यति । प्रणवे प्रणवे एकैकां समिधमाधायैकां समिध-
मश्लेषयति । अग्निर्देवा देवान्यितृन्यत्तत्सीदित्येतावानेव प्रवरः । आन्यभागानन्तरं प्राचीनाधीतिन अस्त्वित्त्रो व्यपक्रामन्ति । यजमानो ऽप्येणाग्निं परीत्योत्तरत उपविशति । अध्वर्युस्तस्य आहृतो ऽप्येणाग्निं परीत्य दक्षिणतस्तिष्ठति । तस्य आहृतो ऽप्येणाग्निं परीत्य गत्वा ब्रह्मोपविशति । आग्नीध्रस्तस्य आहृतो ऽप्येणाग्निं परीत्य दक्षिणतो गत्वा तिष्ठति । इदमुक्तमृत्विजामितस्ततो गमनं व्यपक्रमणमित्युच्यते ।

५०७ विपरिहरज्जि बर्होवि सुचश्च । पुरोडाशं धानानामयेण नीत्वोत्तरतः सादयति । करम्भं धानानां पश्चाद्वीत्वा दक्षिणतः साद-
यति । धाना यथास्थिता भवन्ति । जुहुमुपशृतो ऽप्येणं नीत्वोत्तरतः सादयति । धुंशमुपशृतः पश्चाद्वीत्वा दक्षिणतः सादयति । उपशृत-
श्चैव तिष्ठति । वेदिं परिश्रित्योत्तरतो द्वारं कृत्वा परिकर्मणमाहुः । अनेनोदकुम्भेन सन्ततया धारया निरपसलैः परिपञ्चन्यीहोति । आग्नीध्रः प्राचीनाधीतं कृत्वा कुम्भयोरेकमादायापसलैर्वेदिं त्रिः परि-
विश्वन्ययेति । कुम्भं यथास्थानं निधाय यज्ञोपवीतं कृत्वा पुनर्वेदिं त्रिः

प्रदक्षिणं पर्येति । पुनः प्रचीनावीत्यध्वर्युर्जुह्वामुपस्तीर्य सोमाय पितृ-
मते ऽनुस्वाधेत्युप्राक्तमं पुतं कृत्वा प्रेष्यति । पूर्वाधात्पुरोडाशस्याव-
द्यति । तथा धानानामवद्यति । धानोपस्थानमन्त्रे धानापरपदानां
बहुवचनान्तता । अभिमर्शनमन्त्रे ऽपि तथैव । पूर्वाधात्करम्मस्याव-
द्यति । अत्रैतेषां त्रयाणां सकृदवदानमभिमर्शं क्रमेण प्रत्यनक्ति । तच्च
मन्त्रे धानापरपदानां बहुवचनान्तता । अत्याक्रम्योत्तरतो दक्षिणामुख-
स्तिष्ठन्नोऽस्वाधेत्याश्रावयति । आग्नीध्रो दक्षिणतस्तिष्ठन्नस्तु स्वाध-
धेति प्रत्याश्रावयति । याज्याग्निः सोमं पितृमन्तं स्त्रधा कुर्वति ।
स्वाधं नम इति होत्रा वषट्कृते जुहोति । सोमस्य पितृमतो ऽहं
देवयज्ययाचादो भूयाममिति यजमानो ऽनुमन्त्रयते । अध्वर्युः पितृभ्यो
बर्हिषद्भ्यो धानानां मध्याधादवद्यति । तथा करम्मस्य तनस्तथैव
पुरोडाशस्य । वृत्रहेति यजमानस्यानुमन्त्रणे विशेषः । पितृभ्यो ऽग्निष्वा-
त्तभ्यो ऽपरार्धात्करम्मस्यावद्यति । ततस्तथैव पुरोडाशस्य । तथैव
धानानाम् । वृत्रहेत्यनुमन्त्रणं यजमानस्य । सर्वत्राचाद इत्यनुमन्त्रण-
मित्यन्ये । स्विष्टकृत्यं पुरोडाशस्य दक्षिणार्धादवद्यति । तथा धानानां
करम्मस्य च । द्विरभिमर्शयति न प्रत्यनक्ति । भर्जनमेतणमितुशलाकां
चादायोदङ्कुत्याक्रामति । अग्निं कथ्यवाहनं स्विष्टकृतं स्वधा कुरु इति
स्विष्टकृत्याज्याग्नेः । पूर्वा आहुनीरतिहाय दक्षिणार्धपूर्वार्धं जुहोति ।
यजमानो ऽग्नये कथ्यवाहनाय स्विष्टकृतददं न मम । अग्नेः कथ्यवाह-
नस्य स्विष्टकृतो ऽहं देवयज्ययायुष्यान्यजेन प्रतिष्ठां गमेयमित्याह ।
अध्वर्युर्भर्जनमेतणमितुशलाकां चानुगृह्य संसावेणाभिजुहोति । संत्रा-
लननिनयनान्ते सर्वं यज्ञोपवीतिनो भवन्ति । पूर्ववद्विपरिक्रामन्ति ।
पुरोडाशमाहृत्य दक्षिणतः सादयति । उत्तरतः करम्मम् । दक्षिणतो
जूहूम् । उत्तरतो धुषाम् । ब्रह्मयजमानो दक्षिणत उपदिशतः । उत्त-
रतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्च । एतुर्धा करणं नास्ति । इडां यजमानपञ्चमा
क्षिणं भक्षयित्वा बर्हिषि प्रतिपन्ति । हविर्हृच्छिष्टमुद्रास्य प्राचीना-
वीतानि कुर्वते । यजमानः पुरोडाशं धानाः करम्मं च पात्र्यां निधाय
मिश्रयित्वा चीन् पिण्डान् कृत्वा दक्षिणश्रोणिदक्षिणां सोत्तरांसेषु अप-
सव्यमुद्रत्यावीत्य तेषु पर्णसमाविधायाद्विर्मार्जयति । मार्जयन्तां पितरः ।

मार्जयन्तां पितामहाः । मार्जयन्तां प्रपितामहा इति मन्त्रैः क्रमेण ।
तेषु क्रमेणैकैकं पिण्डं ददाति । एतत्ते ततामुक्त्वमस्य च त्वामन्विति
प्रथमम् । ततपदस्थाने पितामह पदघटितेन द्वितीयम् । १० प्रपितामहप-
दघटितेन तृतीयम् । एषा युष्माकमियमस्माकमिमां वयं जीवाजीवन्तो
ऽनुसंवरन्तो भूयास्मेतिमंवेणात्तरस्यां श्रोण्यां जेपं निर्माष्टि । इदं प्रति-
पिण्डं सर्वान्ते वा । १० अत्र पितरो यथाभागं मन्ध्वमिति वदति । सर्वे
गार्हपत्याहवनीययोः रन्तरं गोदृष्ट्वौ निष्क्रम्य यज्ञोपवीतानि कृत्वा हवनी-
यमुपतिष्ठन्ते सुसंदृशमित्यूचा प्रणवान्तया स च प्रणवो यावदुक्त्वास-
प्रतिबन्धसामर्थ्यं स्यात्तावत्प्रयोक्तव्यः । अतश्चामीमदन्तेत्युचा तथैव
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते प्राचीनावीतानि कृत्वा दक्षिणाग्निमभिप्रपद्यन्ते
अतन्पितरो ऽमीमदन्तेत्यादिमन्त्रेण । तं प्राप्तेरतिष्ठन्ते परेतन पितर
इत्युचा प्रणवान्तया पूर्ववत् । अथाध्वर्युः पूर्ववदनेनोदकरम्भेणेत्यादिप्रे-
षमाह । तत आग्नीध्रः परिषेवनादिपुनः पर्येतीत्यन्तं पूर्ववत्करोति ।
यज्ञमानो मार्जयन्तां पितर इत्यादिमन्त्रैः पूर्ववन्मार्जयति । पितरस्तृण-
न्विति मन्त्रेण पिण्डसमीपे कशिपूषण्वर्हेणे निदधाति । आञ्जतां पितर
इत्यादिमन्त्रैः प्रत्येकं पिण्डदानक्रमेण पिण्डानाञ्जनेनाहुः । अभ्यञ्जतां
पितर इत्यादिमन्त्रैः पिण्डांस्तथैवाभ्यङ्गे । एतानि वः पितरो वासा-
सीत्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः प्रत्येकं पिण्डदानक्रमेण विभज्य जेधा कृतां
दशां वस्त्रस्थाने ददाति । आञ्जनादिषु द्वितीयतृतीयमन्त्रयोः पितृ-
पदस्थाने पितामहप्रपितामहपदे भवतः । ततः षड्विर्नमस्कारैरुपतिष्ठते ।
नमो वः पितरो रसाय पितरो नमो वो य एतस्मिन् लोके स्येत्यादयः
षण्मन्त्राः षण्ममस्कारा इत्युच्यन्ते ॥

५०८ वीरं मे दत्तेत्यादिमन्त्रस्तस्य द्वितीयसृतीयपदयोर्मध्ये पितर
इत्यस्य पितामहा इत्यस्य प्रपितामहा इत्युच्यते क्रमेण प्रवेशे मन्त्र-
त्रयं संपद्यते । तेन मन्त्रत्रयेण वीरं याचते । उत्तिष्ठत पितरः प्रेतैत्युचा
पितृनुत्यापयति । यन्तु पितरो यथालोकमित्यूचा पितृन्मनसा स्वस्थाने
निवेशयति । मनो ऽन्वाहुवामह इत्युक्तत्रयेण पितृन्नुगतं मन आहूयते ।
ततः पिण्डान् पर्णवृत्तैः सहागनाऽनुप्रहरति परिश्रयणमपनीय यज्ञोपवी-
तिनः सर्वे भवन्ति । देवौ यज यजेत्यनुयाजप्रेषे विशेषः । इक्षिता देव्याः

यिच्या होतार इति सूक्तवाक्येण विशेषः । प्रस्तरप्रहरणानुमन्त्रणे देव-
तामित्यस्यानन्तरं पितृनित्यं प्रत्येयः । अत्र अस्मिन्नामयहणनिषेधा-
त्मकतिप्राप्तस्याग्नीदिति संबोधनस्य भावात्कथनं । सृणुं प्रदर्शयचाम्नी-
धमीक्षते । परिधरेकत्वात्प्राकृतपरिधिद्वयप्रहरणमन्त्रे इतिमित्यस्य स्थाने
इहीत्येकवचनम् । प्रहरणानुमन्त्रणे देवतास्थित्यस्यानन्तरं पितृष्विति
प्रयोक्तव्यम् । पत्नीसंयाजानां निषेधः । दक्षिणानौ प्रायश्चित्तफलीकर-
णहोमौ हुत्वा ध्रुवामाप्याययति । यजमानः स्वभागं जिघ्रेण भक्षयति ।
अध्वर्युः प्रायश्चित्तानि हुत्वा समिष्टयजुर्जुहोति । प्रणीतानिनयनान्ते
सर्वे ब्राह्मणतर्पणान्तं याजमानं कर्म । तत्राशीर्मन्त्रेषु नामयहणनिषे-
धादाशिषमाशसे सन्तवे इत्येष सूयात् । नात्र व्रतविसर्गः ।
प्राचीनावीतानि हुत्वा अशिषूपपहृणादीनि द्वे द्वे उद्धासयन्ति । यज्ञो-
पवीतिनः प्रज्ञापते न त्व दित्यृचा गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । यदन्तरिक्षं
पृथिवीमित्यृचं जपन्ति । सर्वोऽग्निप्रणयने तु यथास्थानमग्निमानयन्ति ।
एतावत्सपरिकरं कर्म साक्रमेधपवोन्तर्गतं पितृदेवताकत्वात्महापितृयज्ञः
पित्र्यष्टिरिति चोच्यते ॥

५०८ एतदनन्तरं प्रतिप्रस्थाता ज्ञेयम्बकाननभिघारितान्युरोडा-
शानुद्रास्य शरावे प्रक्षिप्य कपालान्युद्रासयति । अध्वर्युर्नीललोहिते सूत्रे
तथा जयाणां पलाशपर्णानामन्तिमं पर्णं तथा यामसमीपस्थद्विजयहा-
द्वक्षिणाग्नेर्वो एकमुल्मुकं दध्नानुदवाचं वादते । यावन्तो दृष्टाः स्मेत्या-
दिमन्त्रेण सर्वे गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । उदङ्मुखाः किं चित्स्यदृष्टादृष्टि-
र्गत्वा वतुष्यं प्राप्य तत्रोपलिप्योल्मुकं समाधाय ज्वलयित्वा परिस्ती-
र्यन्तिमे पलाशपर्णे सर्वेषां ज्ञेयम्बकाणामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवदायोप-
स्तरणाभिघारणवर्जं एक एव रुद्रो न द्वितीयायेत्यादिमन्त्रेण तिष्ठन्
जुहोति । रुद्रायांम्बिकायादृष्टं न ममेति यजमानस्य त्यागः । अन्तिम-
पर्णं द्वेष्ट्यगोष्ठे चाखुषटे ऽ वा न्यस्यति । ज्ञेयम्बकाणामेकैकं प्रतिपुरुषं
प्रयच्छति । द्वौ यजमानाय । सर्वे दक्षिणानूकनुपघ्नानाश्च्यम्बकं यजामह
इत्यृचाग्निं प्रदक्षिणं परियन्ति । उत्तरतः स्थित्वा भगाय त्वेति मन्त्रेण
पुरोडाशान् हस्ताभ्यामूध्वे दहन्ति । एवं प्रदक्षिणगमनादि त्रिः कुर्वन्ति ।

पतिक्रामा कन्या तु सव्यमूत्रमपघ्नानाऽपसव्यं पर्येति । पुष्टिबधेनपद-
स्याने पतिवेदनपदं तथा चतुर्थपादस्याने इतो मृत्तीय मा पतेरिति च
विशेषः । ततोऽध्ययुः सर्वान्पुरोडाशान्मज्जया त्वा पशुभिरित्यादिम-
न्त्रेण यजमानस्याऽज्जलावावपति । अनेनैव मन्त्रेण यजमानः पव्यऽज्ज-
लावावपति । पक्षी भग्नकामाय दुहितुरऽज्जैर्नौभगेन त्वा संसृजामी-
त्यादिमन्त्रेणावपति । अध्ययुः सर्वान् पुरोडाशान् गृहीत्व तृणनिर्मिते
मूत्रे प्रक्षिप्य नीललोहिताभ्यां सूत्राभ्यां विविधं बध्ना तत्पदेशेष्व शुक्ले
स्याणावधंष्ट्वेन वृत्तस्य शुक्लशालायां वा मूत्रं तूष्णीं बध्नाति । सर्व
मूत्रं प्रेक्षमाणादेवमुपतिष्ठन्ते एष ते रुद्रभाग इत्यादिमन्त्रेण प्रणवान्तेन ।
यावदुक्तासं प्रणवोऽक्षारणम् । आत्मनो मूत्रस्य च मध्ये दीर्घधारारूपे-
णोदकं निनीयोदपात्रं तत्रैव परास्यान्वेत्तुमाणी आयाति । हस्तपादा-
न्मस्तास्य यथागतमागत्य महाहविः प्रणीतेष्वेवाग्निषु अन्वाधानादिकं
कृत्वा आदित्यं बहं निर्वपति । सप्तदश सामिधेयः । अहसो मुच्ये-
यमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां
ददाति । इदानीं व्रतविसर्गः इयं प्रसिद्धेष्टिरादित्येष्टिरिति चोच्यते ॥

५१० निवर्तनादि वैश्वदेववत् । मन्त्रेविशेषः । य इमां महो
पृथिवीमित्यादीनि षड्वाक्यानि षडित्वाऽग्निस्त्वग्नेनेत्यादिवाक्यानि
पूर्ववत् । इदं सर्वं तृतीयं साकमेधपर्वेत्युच्यते ॥

५११ अथ शुनासीरीयनामकं चतुर्थे पर्वे । यजमानः शुनासीरी-
यहविर्भिर्येत्येति संकल्पयति । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्य-
श्चरुः । सावित्री द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः । पौष्णाश्चरुः ।
ऐन्द्रानो द्वादश कपालः पुरोडाशः । वैश्वदेवश्चरुः । इन्द्राय शुनासी-
राय द्वादशकपालः पुरोडाशः । वायव्यं पयः १ मौर्य एककपालः पुरो-
डाशः । सर्षिता सूर्यश्चोषांशु । शाखाहरणं कृत्वा वैश्वदेववदिभ्रातृर्हः-
सचहनादिकरोति । न सायंदोहः । पूर्वद्वारंवाधानम् । पात्रासादने
विशेषः । पञ्चचत्वारिंशत्कपालानि पञ्च चरुस्यात्यस्तावन्ति मेतृणानि
च । तन्दुलप्रक्षालननिनयनान्ते प्रातर्दोहः । तत्र प्राकृतमन्त्रेषु प्राकृत-
देवतास्याने वायुपदं बोध्यम् । इन्द्राय शुनासीराय कपालोपधानानन्तरं
पयःस्थालीमुपधाय तस्यां प्रातर्दोहमानीय मेतृणेनोदयं श्रपयति । तदु-

सरतः सूर्यायैकं कपालमुपदधाति । अग्नीदितस्त्रिहरेत्यन्तं वैश्वदेववत् । उत्तरवेदेर्वैकल्पः । तत्पत्तेः ऽथ याचति स्फ्यमुदपात्रमित्यादि महाह-
विषत् । पञ्चविधं बर्हिः तदभावपत्ते ब्रह्मन्तुत्तरमित्यादि वैश्वदेववद्वा-
जिनवर्जम् । इन्द्रियाव्यचाद इति शुनासीरीययागानुमन्त्रणम् रत्नभा-
गिति वायो । सुदृशीक इति सूर्यस्य । अर्धयुरैककपालं सकृद्गृहीतेना-
भिजुहोति तं संपा ऽमीत्यादिमन्त्रेण । यजमानः संपायाहसस्य-
त्यायेदं न ममेति त्यत्कान्वाहार्यमासाद्वा द्वादशगवं सीरं प्रथमजं वत्सं
वा दक्षिणां ददाति । प्रतिग्रहमन्त्रे अत्विजां ब्रह्मणे द्वादशगवं सीर-
मिति विशेषः । निवर्तनादि वैश्वदेववत् । मन्त्रे विशेषः । एकं मास-
मुदसृजदित्यादीनि द्वादशवाक्यानि पठित्वा ऽग्निस्तिग्मेनेत्यादि वैश्व-
देववत् । अनुवत्सरीणां स्वास्तिमाशास्ते इति विशेषः । इदं चतुर्थे
शुनासीरीयपदेत्युच्यते ॥

५१२ अथ सवनेष्टिः । आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । ऐन्द्राग्र
एकादशकपालः । वैश्वदेवो द्वादशकपालः । सर्वे प्रकृतिवत् ॥ इयं
सवनेष्टिरित्युच्यते ॥

५१३ काम्या इष्टीः करिष्यमाणो यजमानः पूर्वं संवत्सरं द्वाद-
शाहं वा जपादिभिः पूतः पयोव्रती ब्रह्मचारी भवति । अत्विज्ञो ऽपि
पयोव्रतरहितनियमान् कुर्वन्ति । एते भार्माः काम्येष्टिप्राङ्निगमा इत्यु-
च्यन्ते ॥

५१४ यासां कालविशेषो नोपदिष्टस्तासां काम्यानां पर्वणि शुक्ल-
पक्षे देवनक्षत्रे प्रयोगः । भैमिक्तिकेष्टीनां तु निमित्तानन्तरमेव । यजमानः
प्रजाकामः प्रजाकामेष्ट्यापत्यं इति संकल्पयति । सद्यस्काला इयमिष्टिः ।
ऐन्द्राग्नी त्रीहिमय एकादश कपालः पुरोडाशः । सप्तदशसामिधेयः ।
पौर्णमासतन्त्रम् । अर्धयुः पाणिसंमर्शनानन्तरं गार्हपत्ये स्मार्तवद्वान्यं
संस्कृत्याहवनीये वतुहोतृकूप्याण्डसारस्वतहोमं करोति । प्रधानमुपांशु ।
अन्वाहार्यमासाद्वा वासो दक्षिणां ददाति । पुनरालम्बवर्जं सर्वं प्रकृति-
वत् । वार्चघ्रावाज्यभागौ शुक्लपक्षे । वृधन्वन्तावपरपक्षे । अथ वा अग्नी-
शोमविकारे वार्चघ्नौ । ऐन्द्रसान्नाय्यविकारे तु वृधन्वन्तौ इत्यापस्तम्बसू-
त्रम् । उभावामिन्द्राग्नी आहुवध्या इति प्रधानस्य पुरोनुवाक्या । अश्वं

हि भूरि दावत्तरावामिति याज्या । अत्रोध्यग्निः समिधा जनानामिति
स्विष्टकृतो ऽनुवाक्या । अत्रोचाम कथये मेधायैति याज्या । अन्यत्सर्वं
होत्रं प्रकृतिवत् । इयं प्रजाकामेष्टिरित्युच्यते ॥

५१५ धर्मसभायां व्यवहारादिभाषणायैन्द्रियवीर्यप्रतिष्ठार्थमिष्ट्या
यत्ये इति संकल्पः । इन्द्राग्नी 'रोस्रनादिष' इति प्रधानानुवाक्या ।
शनयवृत्रमिति याज्या । अन्यत्सर्वं प्रजाकामेष्टिवत् । इयमिन्द्रियवीर्य-
प्रतिष्ठाकामेष्टिरुच्यते ।

५१६ एतदिष्टिविधानानन्तरं श्रुतौ पौष्णं चरुमनुनिर्वपेत्तुक्तम् ।
इन्द्रियवीर्यप्राप्त्यर्थमिष्ट्या यत्ये इति संकल्पः । पूषा देवता । चरुद्रव्यम् ।
वयमुत्त्रापथस्यत इति प्रधानानुवाक्या । पथस्यथः परिपतिं वचस्येति
याज्या । पुष्टिप्राप्त्यनुमानित्यनुमन्त्रणम् । यज्ञ- विशेषतः संयाज्ये नोक्ते
तत्र पूर्वेष्टिगते संयाज्ये भवतः । अन्यत्प्रकृतिवत् । इयमनुनिर्वापपौष्णेष्टिः ।

५१७ जनममूहं प्राप्नो यजमानः प्रतिष्ठाकाम इष्ट्या यत्ये इति
संकल्पयति । क्षेत्रपत्यश्चरुः । क्षेत्रस्य पतिना वयमित्यनुवाक्या । क्षेत्रस्य
पते मधुमन्तमूर्धिमिति याज्या । अत्राद इत्यनुमन्त्रणम् । अन्यत्प्राकृतम् ।
इयं क्षेत्रपत्येष्टिः ॥

५१८ रत्नो गणपीडानिवृत्त्यर्थममावास्यायां महारात्रे रत्नोहननार्थ-
मिष्ट्या यत्ये इति संकल्पयति । अग्नये रत्नोघ्नं ऽष्टाकपालः पुरोडाशः ।
वस्त्रादिना परितः अपणं कृत्वा प्रधानपागः । देवताया यद्विशेषणं स
गुण इत्युच्यते ॥

५१९ तथा च प्रकृते ऽग्ने रत्नोदेति विशेषणं गुणस्तस्य विशेष्यवि-
भक्त्यन्तस्य विशेष्योद्देशानन्तरं गुणस्यापि निर्देशः । एवं सर्वगुणानाम् ।
कृणुष्वपाजः प्रसितिमिति पञ्चदशर्चः आद्याभ्यस्तरहिताः सामिधेन्यः ।
रत्नोहणं वाजिनमाजिघर्मे इति पुरानुवाक्याऽभिर्न्योतिषा बृहतेति याज्या
अत्राद इत्यनुमन्त्रणम् । अक् स्विष्टकृतः सुवाहुतिमपञ्जुहोत्यध्वर्युं कत
स्थानास इत्युवा । परिश्रपणं दूरीकृत्य स्विष्टकृदादि । अन्यत्प्राकृतम् ।
इयं रत्नोद्घेष्टिः ॥

५२० गोमरणनिवृत्त्यर्थं पुरुषमरणनिवृत्त्यर्थं भयनिवृत्त्यर्थं पूतिग-
न्धनिवृत्त्यर्थं च पृथगिष्टिसंकल्पः अग्नये सुरभिमतं ऽष्टाकपालः । प्रोक्ष-

शीघ्रं सुगन्धावितिपति । सुगन्धवत्तु अतिवज्रः कर्म कुर्वन्ति । अग्निर्हो-
तान्यमीददित्यनुशाक्याः । साध्वीमकदंशधीतिमिति याज्या । उक्तमनु-
मन्त्रणम् । प्राकृतमन्यत् । इयं सुरभिर्मदितिः ॥

५२१ शेषजातिमरणनिवृत्त्यर्थं संकल्पः । आनये सामवते ऽष्टाक-
पालः । अक्रन्ददग्निस्मनयोचित्यनुशाक्या । त्वं वर्षेभूनि पुर्वणीकिति याज्या ।
अग्निर्वेषताश्रयागे प्रायेऽवाह इत्यनुमन्त्रणम् । गृहदाहनिवृत्त्यर्थे ऽपी-
यमेवेष्टिः । इयं सामवदिष्टिः ॥

५२२ प्रतिबन्धकनिवृत्त्या काम्यकर्मफलसिद्धयर्थं संकल्प्य । अग्नये
कामायाष्टाकपालः । तुभ्यं ता अङ्गिरास्तमेत्यनुशाक्या । अश्याम तं
काममिति याज्या । इयं कामेष्टिः ॥

५२३ सद्योयुः सिद्धयर्थं संकल्प्य । अग्नयत्रायुष्मते ऽष्टाकपालः ।
इन्द्राय ज्ञाने एकादशकपालः । आनी अग्ने सुकेतुनेत्यग्नेरात्यभागस्या-
नुशाक्या । त्वं सोम महिभगमिति सोमस्य । अनयोर्जीशतुपदसत्त्वा-
दिमौ जीषातुमन्तायुष्यते ॥

५२४ आयुष्ने विश्वतो दधदित्यग्नेरायुष्मतेऽनुशाक्या । आयुर्दो
अनदति याज्या । ज्ञातारामिन्द्रमिति ज्ञातुरिन्द्रस्यानुशाक्या । मा ते
अस्यामिति याज्या । उभयत्रायुष्मानित्यनुमन्त्रणम् । पाहि नो अग्नएक-
येति अग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मानिति न संयाज्ये । इयमायुष्कामेष्टिः ॥

५२५ भूतिकाम इष्ट्या गत्यदति संकल्प्य । आनये जातवेदसे ऽष्टा-
कपालः । तस्मै ते प्रतिहयंतित्यनुशाक्या । दिवस्पति प्रथमं जज्ञदति
याज्या । भूतिमानित्यनुमन्त्रणम् । इयं भूतिकामेष्टिः ॥

५२६ रुचं कामयमानः संकल्प्य । आनये रुक्मवने ऽष्टाकपालः ।
शुचिः पावकवन्ध इत्यनुशाक्या । दृशानो रुक्मव्यो व्यक्रौदिति
याज्या । इयं रुक्कामेष्टिः ॥

५२७ तेजस्कामः संकल्प्य । आनये तेजस्वते ऽष्टाकपालः । आय-
दिषे नृपतिं तेज आनदित्यनुशाक्या । स तेजीयसा मनसेति याज्या ।
इयं तेजस्कामेष्टिः ॥

५२८ अन्नकामेष्टिः । आनये ऽन्नवते ऽष्टाकपालः । वसावाय
वशावायेत्यनुशाक्या । वक्राहिं सूनो अस्थिति याज्या । इयमन्नकामेष्टिः ॥

५२९ अत्राद्यकामः संकल्प्य । अग्नये ऽत्रादायाष्टाकपालः । तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमेति पुरोऽनुवाक्या । तं अश्याम तं कामग्न इति याज्या । इयमत्राद्यकामेष्टिः ।

५३० अन्नपतित्वकामस्य । अग्नये ऽन्नपतये ऽष्टाकपालः । पूर्वेष्टिगते याज्यानुवाक्ये । इयं अन्नपतित्वकामेष्टिः ॥

५३१ दीर्घरोगमुत्तर्यं संकल्प्य । अग्निः पवमानः अग्निः पावकः अग्निः शुचिः । एतास्मिन्सो देवताः । द्रव्याण्यष्टाकपालाः पुरोडाशाः । अन्वाहार्यमांसाद्य हिरण्यं दत्तिणां ददाति । अग्न अग्नेः पवमानस्य आगूंषि पवस इत्यनुवाक्या । अग्ने पवस्वेति याज्या । अग्ने पावक रोचिषेत्यनुवाक्या । सनः पावकदीदिव अग्नेः पावकस्य इति याज्या । अग्निः शुचिन्नततम इत्यनुवाक्या । उदग्ने अग्नेः शुचेः शुचयस्तवेति याज्या । इय चिररोगमुत्तिकामेष्टिः ॥

५३२ चतुष्कामस्य । चतुर्दोषनिवृत्त्यर्थं दद्या यत्ये इति संकल्प्य । पूर्वेष्टिषत्सर्वम् । इयं चतुष्कामेष्टिः ॥

५३३ पुत्रकामस्य अग्नये पुत्रवते ऽष्टाकपालः । इन्द्राय पुत्रिणे ऽष्टाकपालः । यस्त्वा हृदा कीरिणेति प्रथमस्यानुवाक्या । यस्मै त्वं मुकृते जातवेद इति याज्या । त्वे सुपुत्र शवस इति तृतीयस्यानुवाक्या । उक्थ उक्थे सोम इन्द्रं ममादेति याज्या । त्विष्टकृते ऽग्निस्तुविश्वस्तममित्यनुवाक्या । अग्निर्ददाति सत्यतिमिति याज्या । इयं पुत्रकामेष्टिः ॥

५३४ रसकामस्य । अग्नये रसवते ऽजतीरे चरुः । अन्नं पयसः प्रणयुनं नापाम् । अग्ने रसेन तेजसेत्यनुवाक्या । आपो अग्नान्वचारिणमिति याज्या । इयं रसकामेष्टिः ॥

५३५ वसुकामस्य । अग्नये वसुमते ऽष्टाकपालः । वसुर्वसुपतिर्हि कमित्यनुवाक्या । त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामिति याज्या । इयं वसुकामेष्टिः ॥

५३६ पतितत्वेन जनेरभिश्यमानस्येष्टिः । वैश्वानरायं द्वादशकपालः । वरुणाय चरुः । दधिक्रावणश्चरुः । वैश्वानरो न कल्पेदित्यनुवाक्या वैश्वानरस्य । त्वमग्ने शोचिषेति याज्या । वरुणस्यावते हेडा वरुणेत्यनुवाक्या । उदुत्तमं वरुणेति याज्या । दधिक्रावणो अकारिण-

मिति दधिक्रावणा ऽनुवाक्या । आदधिकाः शवसा पञ्च कृष्टीरिति याज्या । अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं दक्षिणा । इयमभिशापनिवृत्तीष्टिः ॥

५३७ यामकामस्य । आनये वैश्वानराय द्वादशकपालः । मरुद्वाः सप्तकपालः । आहवनीयायतनाद् बहिः वैश्वानराय द्वादशकपालान्युपधाय प्रदक्षिणामावृत्य गार्हपत्यस्य पश्चात् मरुद्वाः सप्तकपालान्युपदधाति । तद्दिग्गमिनां पर्यग्निकरणम् । दक्षिणं परिधिसन्धिं विमुच्य वैश्वानरमुद्गृहयति । दक्षिणपरिधिमर्येण वा । पान्तान्तरे मास्तमुद्ग्रास्य गार्हपत्यसमीपे स्थापयति । वेद्यां वैश्वानरमासादयति । सामिधेन्यनुचवनकाले वेद्यां मास्तं सादयति । वैश्वानरयागः पूर्ववत् । द्वैधसूत्रे ऽत्र देवताधिपर्यासः । मास्तस्यावदानान्यत्र निधाय वैश्वानरस्यावदानान्यत्र निधाय प्रथमं मास्तस्य यागः । ततो वैश्वानरस्य । अथ वा मास्तस्यावदानादि यागान्तं कृत्वा वैश्वानरस्यावदानादियागः । वैश्वानरस्य वैश्वानरो न कृत्येत्यनुवाक्या । पृष्ठो दिवीति याज्या । मस्तान्तु मस्तो यद्वो दिव इत्यनुवाक्या । यावः शर्म शशमानायेति याज्या । मस्तामनुमन्त्रणं प्राणैर्हृदध्याममिति । इयं यामकामेष्टिः ॥

५३८ भित्त्यमाणद्रव्यप्राप्तिकामस्य । आनये वैश्वानराय द्वादशकपालः । वैश्वानरो न कृत्येत्यनुवाक्या । वैश्वानरस्य सुमताविति याज्या । इयं भित्त्यमाणद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ॥

५३९ भित्तितद्रव्यप्राप्त्यनन्तरं वैश्वानर्या यजेत । प्रतिष्ठाकाम इष्ट्यायत्यदिति संकल्पः । पूर्ववद्विष्टिः पशुकामस्य । ऐन्द्रेश्वरः । इन्द्रो वो विश्वतस्परीत्यनुवाक्या । इन्द्रं नरो नेमधितेति याज्या । इयं पशुकामेष्टिः ॥

५४० अथ द्वितीया । इन्द्रायेन्द्रियावते एकादशकपालः । इन्द्रियाणि शतक्रतो इत्यनुवाक्या । अनुते दायिमहइन्द्रियायेति याज्या । इन्द्रियाव्यवाद् इत्यनुमन्त्रणम् । इयं द्वितीया पशुकामेष्टिः ॥

५४१ ब्रह्मवर्चसकामस्य । इन्द्राय धर्मवते एकादशकपालः । आर्यास्मिन्त्साप्तेत्यनुवाक्या । आमामु पक्वमिति याज्या । ब्रह्मवर्चसीत्यनुमन्त्रणमिन्द्रायेन्द्रियावते तथा इन्द्रायार्कवते च तथैव । इयं ब्रह्मवर्चसकामेष्टिः ॥

५४२ अचक्रामस्य । इन्द्रायाकर्वतएकादशकपालः । इन्द्रमित्रा-
यिनो बृहदित्यनुवाक्या । गायन्ति त्वा गायत्रिण इति याज्या । इन्द्रि-
याव्यचाद इत्यनुमन्त्रणम् । इयमचक्रामेष्टिः ॥

५४३ भूतिकामस्य त्रिहविष्का । इन्द्राय धर्मवते एकादशकपालः ।
पूर्वाक्ता याज्यानुवाक्याः । इन्द्रियाव्यचाद इति सर्वेषामनुमन्त्रणम् ।
इयं भूतिकामेष्टिः ॥

५४४ पापक्षयकामस्य । इन्द्रायांहोमुचे एकादशकपालः । अंहो-
मुचे प्रभरेमामनीषेत्यनुवाक्या दिदेष यन्मेति याज्या । अंहोमुगित्यनु-
मन्त्रणम् । इयं पापक्षयकामेष्टिः ॥

५४५ बट्टो वा शुत्रवेष्टितो वा तन्मोक्षार्थं संकल्प्य । इन्द्राय त्रात्रे
एकादशकपालः । त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रमिष्यनुवाक्या । मा ते अस्यां
सहसावचिति याज्या । त्रातइत्यनुमन्त्रणम् । इयं बन्धादिमोक्षकामेष्टिः ॥

५४६ महायज्ञान्वाजपेयादीन्कर्तुमशक्तस्तत्काम इष्टिं संकल्प्य ।
इन्द्रायाकौश्वमेधवते एकादशकपालः । अनवस्ते रथमित्यनुवाक्या ।
वृष्णो यज्ञ वृषेति याज्या । महायज्ञवानित्यनुमन्त्रणम् । इयं महायज्ञ-
कामेष्टिः ॥

५४७ यामकामस्य द्वितीया । इन्द्रायानृजवे एकादशकपालः ।
अन्यहमासा अन्वित्यनुवाक्या । अनु ते दायिमहइति याज्या । याम-
वानित्यनुमन्त्रणम् । द्वितीया यामकामेष्टिः ॥

५४८ दत्तद्रव्यप्राप्तिकामस्य । इन्द्राय प्रदात्रे एकादशकपालः ।
प्रदत्तारं हवामह इत्यनुवाक्या । प्रदाता वज्री वृषभ इति याज्या ।
प्रदातृमानित्यनुमन्त्रणम् । दत्तद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ॥

५४९ तुल्येभ्यो ऽधिकश्रीकामस्य । इन्द्रायैकादशकपालः । रेव-
तीर्नः सधमीद इत्यनुवाक्या । प्रोष्यस्माइति याज्या । अधिकश्रीमा-
नित्यनुमन्त्रणम् । अधिकश्रीकामेष्टिः ॥

५५० साधारणज्योतिष्टोमादियज्ञकामस्य । आग्नावैष्णवं एकाद-
शकपालः । अग्नाविष्णुसजोषसेत्यनुवाक्या । अग्नाविष्णुमहितद्वामिति
याज्या । यज्ञवानित्यनुमन्त्रणम् । इयं यज्ञकामेष्टिः ॥

५५१ ब्रह्मवर्चसकामस्य द्वितीया । पुष्यनक्षत्रयुक्तपौर्णमास्यां पात-

राग्निहोत्रहोमानन्तरं ब्रह्मवर्चसकास इष्ट्या यज्ये इति संकल्पयति । सोमा रुद्रौ देवता । चरुद्रव्यम् । श्वेतवत्सायाः श्वेतवर्णायागोर्दुग्धं मांशतं सदाज्यं भवति । तेभाज्येन हविषः पात्राणां प्रोक्षणं भार्जनं च । अतः प्रोक्षणीपात्रे तदाज्यमेव क्षलस्थानआनयति । उन्महतमन्त्रे अपशब्दस्य स्थाने आज्यपदस्मोहः तादृशेषणानां क्रीबत्वशेकवचनान्तता प्रोक्ष्या । प्रोक्षणमन्त्रे अपि तथैव । द्वेधसूत्रे अनुक्रमण्डलौ सुषेण तदाज्यं प्रतिष्य तेन क्षलेन प्रोक्षणमार्जनानि विहितानि प्रोक्षणीरामादयेति प्रेषे प्रोक्षणमासादयेत्यूहः निनयनमन्त्रे गच्छतेत्यस्यस्थाने गच्छेतिपदम् । प्रधानयागकाले विहारस्य कटादिभिः परिश्रवणम् । तदपहाय स्विष्टकृदादि । सामिधेनापु पृथुपाजा इत्यस्याः पूर्वं मन्त्रं देवव्रत इति न यजमान रिष्यसीति च द्वे ऋचौ प्रोक्ष्यत्ये तथा च सप्तदश सामिधेन्यः । सोमारुद्राविवृहतमित्यनुवाक्या । सोमारुद्रायुवमिति याज्या । ब्रह्मवर्चसीत्यनुमन्त्रणम् ॥

५५२ भाषिदुश्चर्मत्वाभावकामस्य सोमापौष्णश्चरुः । सोमापूषणा जननेत्यनुवाक्या । इमौ देवौ जायमानाविति याज्या । सुचर्मत्यनुमन्त्रणम् । इयं दुश्चर्मत्वामावेष्टिः ॥

५५३ समाने श्रेष्ठमिच्छन् संकल्प्य । अग्नये वसुमते ऽष्टाकपालः । सोमाय रुद्रवते चरुः । इन्द्राय मरुत्वतएकादशकपालः । वरुणायादित्यवते चरुः । सर्वासां तन्त्रेण युगपत्प्रधानयागः । सर्वा देवताश्चतुर्थ्यन्ता उद्दिश्य अनुब्रूहीति प्रेषः । एवं सर्वत्र । उपस्तीर्य सर्वेषां क्रमेण द्विद्विरवदाय युगपद्वज्रति । पञ्चमे प्रयाजे स्वाहाग्निं वसुमन्तं सोमं रुद्रवन्तमिन्द्रं मरुत्वन्तं वरुणमादित्यवन्तं स्वाहेति सर्वेषां सङ्गत्स्वाहाशब्दः सर्वासामेकैवाग्निः प्रथमो वसुभिरित्यनुवाक्या । सनो देवो वसुभिरिति याज्या । श्रेष्ठे इत्यनुमन्त्रणम् । सप्तदश सामिधेन्यः । वात्रेघ्रावाज्यभागौ । प्रेद्रो अग्नइमोअग्न इति संयाज्ये । इयं संज्ञानीष्टिरुच्यते ॥

५५४ यो मृत्यो विभेति स पूर्णायुःप्राप्त्यर्थं संकल्पयत्यायुष्कामः शतकृष्णलयया यत्यदेति । प्रजापतिर्देवता । आज्ये हिरण्यनिर्मितयुज्जाग्रमाणकृष्णलमयश्चरुर्द्रव्यम् । पात्रासादने एका चरुस्थाली अवहननाक्षभाषादुलूखलादेर्नासादनम् । घृतस्यैव प्रणीतापात्रे आनयनम् । घृतं

प्रणेषामीति प्रैषादि भवति । दारुपाच्यां कृष्णालानोप्य प्रकृतिवचिर्वपति । ध्रुवासीतिमन्त्रेण नवं चरुपात्रमधिश्चित्य तिरःपवित्रे प्रणीताज्यमानीय घर्मास्येत्यादिमन्त्रेण कृष्णालानोप्य श्रपयति । चरुधर्मणो द्वास्य वेद्यामासादयति । उपस्तरणाभिधारणे यागकाले न भवतः । चतुर्णां कृष्णालस्थालीगतमेकमवदानम् । तथाज्येन सह एवं द्विर्वेदाद्य हवनकाले आज्यमेव जुहोति न कृष्णालाङ्गि । तूष्णीमवदानं प्रत्यञ्जः च । पञ्चावत्तिनां त्रीण्यवदानानि तथा च द्वादश कृष्णालानि संप्रैक्ष्यते । कृष्णालमेकं जुहुयाद्वा । हिरण्यगर्भः समवर्तताय इत्यनुवाक्या । प्रजापतेन त्वदेताम्यन्य इति याज्या । आयुष्मानित्यनुमन्त्रणम् । चत्वारि कृष्णालानि निष्पष्टकृते ऽवद्यति । पञ्चावत्तिनस्त्वष्टौ । इडापत्रे अष्टौ पञ्चावत्तिनो द्वादश । चत्वार्यवान्तरेडायै । प्राशिञ्चे एकम् । ब्रह्मयजमानभागयोरैकैकम् । सर्वत्राज्येन सह । चतुर्धाकरणं नास्ति । अवत्तानि ब्रह्मणो हस्ते दत्तानि च सर्वाणि समं विभक्त्य अत्विजो गृह्णन्ति । सामान्यदत्तिणाविकल्पः । फलीकरणहोमो न । इयं शतकृष्णलेष्टिः ॥

५५५ हिरण्यलाभकामस्य । आग्नेयो ऽष्टाकपालः । सावित्रो द्वादशकपालः । भूमौ चरुः । अग्नेः सप्रववचवीयसेत्यनुवाक्या । निकाव्या वेधसः शश्वत इति याज्या । हिरण्यपाणिमूतयदति सवितुरनुवाक्या । वाममद्यसवितरिति याज्या । भूमेर्बलित्यापर्वतानामित्यनुवाक्या । स्तोमासस्याविचारिणीति याज्या । स्वस्तिमानिति सवितुरनुमन्त्रणम् । अबाद इत्यग्नेः । हिरण्यवानिति भूमेः । अन्याहार्यमासाद्य हिरण्यं दशिणां ददाति । इयं हिरण्यलाभकामेष्टिः ॥

५५६ हिरण्यलाभे जाते तत्प्रतिष्ठायै पुनरेनयेष्ट्या कृजते । सा लब्धहिरण्येष्टिरुच्यते ॥

५५७ क्रीबत्सनाशपूर्वकपुंस्त्वकामस्य । सोमय वाजिने, श्यामाकश्चरुः । आप्यायस्य स मे तु त इत्यनुवाक्या । सन्ते पयांसीति याज्या । प्रपजया च पशुभिश्च जभिषीयेत्यनुमन्त्रणम् । इयं पुंस्त्वकामेष्टिः ॥

५५८ वस्तुष्कामस्य । अग्नये भ्राजस्वते ऽष्टाकपालः । सौर्यश्चरुः । पूर्ववदानेर्भ्राजस्वतो यागः । अग्नीध्रः षडवत्तदानात्पूर्वं इडावत्तचरोर्यजमानाय त्रीन् पिण्डान्मतिमन्त्रं प्रयच्छति । उदृतं जातवेदसमिति

प्रथमम् । सप्तत्वा हरितो रथं दत्त्वा द्वितीयम् । चित्रं देवानामित्युच्यते
तृतीयम् । यजमानः पिण्डान् प्राश्याचम्येडाभागं प्राशनाति । उदाने
शुचयस्नवेत्यनेर्भाजस्वतेऽनुवाक्या । विज्योतिषेति याज्या । उदुत्यं
जातवेदसमिति सूर्यस्यानुवाक्या । चित्रं देवानामिति याज्या । चतुष्पा-
नित्यनुमन्त्रणम् । इयं द्वितीया चतुष्कामेष्टिः ॥

५५९ कामसिद्धये या इष्टयो नैवहितास्ताः काम्येष्टिपदार्थः
सिद्धः ।

श्रीपूरमेश्वरः प्रसीदतु ॥

॥ शिवम् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीतपदार्थनिर्वचनम् ।

अथ पाशुकपदार्थानां नाशान्युच्यन्ते ।

१ उत्तरायणं शुक्लपक्षो देवतचतुर् रेवती वा ऽमासस्या यजनीय-
दिनं वा ऽनुष्ठानसमयः । अयं पशुबन्धकाल इत्युच्यते ॥

२ आद्यप्रयोगे तु पूर्वदुर्नान्दीश्राद्धं रात्रिविद्वक्शान्तिः प्रतिसरब-
न्धश्च क्रियते । पर्यदुःस्नानादिपञ्चकानन्तरं पुण्याहवाचनम् । तत्र
पशुदेवतायाः प्रथमान्तं नामोच्चार्य प्रीयतामिति यथार्थमहनीयम् । इदं
प्रथमप्रयोगपूर्वाङ्गमित्युच्यते ॥

३ दर्शपूर्णमासयागकालो यजनीयदिनमित्युच्यते ॥

४ गार्हपत्यस्य पश्चात्सपत्नीको यजमानो दर्भेष्यासीनो दर्भान्
धारयमाणः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य विष्णुं स्मृत्वा याः पुरस्तादि-
त्यादि पठित्वा स्वर्गकामः श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वा ऐन्द्राग्नेन निरुक्तप-
शुबन्धेन यत्ये इति त्रिरुपांशु त्रिरुच्चैर्वदति । अयं पशुबन्धसङ्कल्प इत्यु-
च्यते ॥

५ प्रतिप्रस्थातृप्रशास्तृसंहितान् पठुत्वित्त्रो वृत्वा ऽर्हयित्वा प्रथ-
मानुष्ठाने पशुन्ध यत्यमाणो ऽन्वारम्भणीयया यत्यदिति सङ्कल्पपूर्वकं
अन्वारम्भणीयां समाप्याग्नीनरण्योः समारोप्योदवसाय मन्यति । यत्ये
करिष्ये इत्यादिपदोच्चारणसमकालेन दक्षिणहस्तकरणकर्षेणाधिकरण-
कजलप्रक्षेपसहितं करिष्यमाणकर्मनुष्ठानप्रतिज्ञां सङ्कल्प इत्युच्यते ॥

६ समारोपिताग्निमदरणीयहणपूर्वकं देवयजनदेशं प्रति गमनम-
दवसानमित्युच्यते ॥

७ मन्यनानन्तरमध्वर्युग्मनीन् विहृत्य गार्हपत्ये स्मार्तवर्दाज्यं
संस्कृत्य सुचि चतुर्हृतीं एहीत्वा आहवनीये मन्यन्त्या हुत्वा उद्वरण-
यते पुनर्विहृत्य पट्टोतारं मनसादुत्यान्वारञ्च यजमाने चतुर्हृतीनाह-
वनीये जुहोति । सुवेण चतुर्वारं एहीतभाज्यादि चतुर्हृतीमित्युच्यते ॥

८ भूर्यन्ते चतुरित्यादीदीनि नव वाक्यानि षष्ठेतिरित्युच्यन्ते ॥

९ वाचस्पतये ब्रह्मण इदं न ममेति यजमानस्य त्यागः । पुनर्वि-
हृत्योपस्थानधरदानान्तः कूप्याण्डहोमः । पुनर्विहृत्य प्रत्येकं चतुर्गृही-
तेन सारस्वताहुती पुनर्विहृत्य चतुर्गृहीतेनोर्विष्टीविक्रमस्वेत्यृचा जुहो-
ति विष्णवे इदमिति त्यागो यजमानस्य । इयमाहुतिः करिष्यमाणयू-
पग्रहणार्थत्वाद्वापाहुतिरित्युच्यते ॥

१० अथर्व्यः पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ससुषामाज्यस्थालीं बर्हि-
हिरण्यमुद्रपात्रं वादाय मपरशुं तत्राणमाहूय एहि यजमानेत्युक्त्वा पूर्व-
द्वारेण शालाया बर्हिर्निष्क्रम्य यस्मादृचाद्रूपग्रहणं चिकीर्षितं तस्य
समीपं गत्वा प्रतीच्यां दिशि प्रह्वां शाखां स्वयं प्राङ्मुखोऽत्यन्यानगा-
नित्यादियजुर्मन्त्रेणोपतिष्ठते । इदं यूपयोग्यशाखापस्थानमित्युच्यते ॥

११ तत आज्यस्थाल्याः सुवेणोपहत्य शाखामूलमनक्ति । देवस्त्वा
सञ्चितामध्वेत्यादियजुषा । इदं यूपशाखाञ्जनमुच्यते ॥

१२ तत आपधे त्रायस्वेनमितिमन्त्रेण यूपमूले ऊर्ध्वायं बर्हिरनू-
च्छ्रयति । तदुपरि स्वधितिना तिर्यक् क्षिनन्ति स्वधितेमैर्बर्हिर्सीरिति
मन्त्रेण । आज्यस्थाल्यादेः सकाशात्सुषादिना पात्रान्तरे आज्यादेर्यजुषं
उपहननमित्युच्यते ॥

१३ शाखाक्षेदनकाले यः प्रथमः शकलः परापतति तं यूपावटे
प्रक्षेपार्थं क्वचित् प्रज्ञातं स्थापयति । केस्य चिदपि पदार्थस्य उपयोग-
काले शीघ्रलाभार्थं अत्रेदं मया स्थापितमस्तीति शीघ्रस्मृतिजनकसङ्केतः
प्रज्ञातमित्युच्यते ॥

१४ यूपशाखां कृत्वा ऽप उपस्पृश्य प्राच्यामुदीच्यां वापतन्तं यूपं
दिशमयेण भालेखीरित्यादियजुषा ऽनुमन्त्रयते । वृत्तस्य छेदनदेशे हिरण्यं
निधाय परिस्तीर्य परिषिच्य पूर्वाहुतेन चतुर्गृहीतेन वनस्पते शतवल्-
शमित्यादियजुषा स्वाहान्तेन जुहोति । वनस्पतयइदमिति यजमानस्य
त्यागः । अयं छेदनप्रयुक्तहोम उच्यते ।

१५ सहस्रवल्शा वीति पादेन स्वहृदयमभिमृशति । ततो ऽप
उपस्पृश्य काष्ठतत्त्वा परशुना मूलादारभ्यापर्यन्तं यूपशाखायाः सर्वा
अवान्तरशाखा अर्ध्याश्छेदयति यं त्वायं स्वधितिर्नित्यादियजुषा ।

सङ्गमन्त्रपाठो न प्रत्यवान्तरशास्त्रम् । हस्तपरिष्वङ्गादनधिकं प्रादेशप-
रिमाणादनूनं उपरेण पञ्चारिं चषालस्यापनार्थं चतुरङ्गुलाधिकमय-
तश्चिन्नत्यच्छिन्नो रायःसुवीर इति मन्त्रेण । छिन्नशेषस्य मूले चतुरङ्गु-
लमात्रमुपरं त्यज्वा १२ शिष्टमष्टांश्च चतुरारिं धां तत्तति । स्वर्धर्मैकं
शकलमधिमन्थनार्थं जीयि शकनानि स्थापयति । यूपानुतिप्रभृत्येताव-
दन्तं कर्मयूपाहरणमित्युच्यते ॥

१६ तदनन्तरं पशुकवेदिमानं उत्तरवेदितवाभ्योर्मानं चात्वा-
लमानं उत्कर्शकरणं च वरुणप्रधासवत्करोति । पाशुकवेदिर्मग्नित्वरिस्तृ-
णाति । इदानीं यज्ञमानो भोजनं वपनं नवनीताभ्यञ्जनमन्त्रोऽञ्जनं
च करोति । इदानीं देवतामङ्गुल्यं करोतीति केषां चिन्मतम् । अध्वर्यु-
रिडाजपं कृत्वा ऽग्नीन् विहृत्यान्वाधाय ब्रतयद्दद्यान्ते शाखीहरणपत्ते
इषेत्वेत्यादिपञ्चषा शाखामाच्छिनत्ति । तूष्णीं प्रोक्तशाखामाच्छिन्नोभे
शाखे तूष्णीमाहृत्य तूष्णीं यजमानमवेक्षयित्वाद्गूंहति यजमानस्येत्या-
दिप्राकृतमन्त्रेण । ततो बर्हिः संभरणादि । ऐतवी विभृती भवतइति
के चित् । पञ्चविधं बर्हिः । कार्मर्यमयाः परिधयः । सप्तदश सामि-
धेयः । शाखापवित्रकरणमन्त्रे पशुं हव्यं करोतु"मे इति विशेषः ।
सायमग्निहोत्रहोमानन्तरमुत्तरेण गार्हपत्यं दर्भात् संस्तीर्य तेषु पशु-
कुर्मो शाखा पवित्रं च त्रिगुणां त्रिव्यायामो यूपरश्नां द्विगुणां द्विव्या-
यामां पशुरश्नां च कार्मर्यमयीवपाश्रपण्यौ विशाखामेकामपरां पवि-
शाखां कार्मर्यमयं हृदयशूलं यजमानमुखमस्मितं मैत्रावरुणदण्डं चेति
द्वन्द्वं सादयति । ततस्तान्युत्तानानि कृत्वा कमण्डलुगताभिरद्भिः शुन्ध-
ध्वमित्यादिप्राकृतमन्त्रेण प्रकृतिवत्प्रोक्षति । पशिरङ्गानां हृदयादीनां
श्रवणार्थमाण्डं पशुकुर्मोत्युच्यते ॥

१७ यूपस्य वेष्टनार्थं या रज्जुः सा यूपरश्नेत्युच्यते ॥

१८ यशुबन्धनार्थो रज्जुः पशुरश्नेत्युच्यते ॥

१९ वपा श्रण्यते यस्यां सा वपाश्रणीत्युच्यते ॥

२० यस्मिन् शूले पशुहृदयं प्रोतं भवति तत् हृदयशूलमित्युच्यते ॥

२१ अपरेद्युः प्रातरग्निहोत्रहोमानन्तरमन्वाधानघ्नतरादतां बर्हि-

लंजनादिब्राह्मणार्पणान्तामानेयीमिष्टिं करोति । सा च सर्वापि प्रकृतिवत् क्रियते इयं पशुपूर्वाष्टिरित्युच्यते ॥

२२ पशुपुष्टानस्य सद्यस्कालत्वात् । तु नृत्वीशादृादिवेदिमानं च पूर्वद्युरेव क्रियते । अपरेद्युः स्नानादिपञ्चकं ततः पशुमङ्गलानन्तरमन्वारम्भणीयेष्टिः क्रियते । अग्नीनरण्योः सप्रारोष्य प्रत्यक्षात्वा देव-यजनदेशं प्रति नयति । मन्यनपते ऽग्नीन्विहृत्य मनस्वत्या हुत्वा पुनर्विहृत्य षष्ठ्यैवृक्ष्ण्यण्डसारस्वतहोमान्तं समनम् । तदनन्तरमग्नि-देवत्यां अन्यत्वाधानादिब्राह्मणतर्पणान्तां पशुपूर्वाष्टिं करोति । ततो यूपाहुत्यादिपाशुकवेदिपरिस्तरणान्तं करोति । ततः पशुदेवतासंकल्पं कृत्वा ऽवाधानादिकुम्भ्यादिप्रोक्षणात्तं करोति इति विशेषः । अयं सद्यस्कालपशुप्रकार इत्युच्यते ॥

२३ अपरेद्युर्गार्हपत्यादृष्टेरनन्तरं यजमानो देवतासङ्कल्पं करोति । पाशुकं हविः । वषापुरोडाशाङ्गानि हवींषि । एकादश प्रयाजाः । अग्नीषोमावाज्यभागौ । इन्द्राग्नी पशुदेवता । वनस्पतिः पृषदाज्यदे-वता । देवा आज्यपाः अग्निः स्विष्टकृत् । एकादशानुयाजाः । एका-दशोपयाजाः । सूक्तवाकशंयुवाकौ । चत्वारः पत्नीसंयाजाः । एवमात्म-केन साङ्गेपाङ्गेन कर्मणा सद्यो यज्ये इति । अयं पशुदेवतासंकल्प इत्युच्यते ॥

२४ ततः पाणिश्रमशंनादि । अग्नीन् परिस्तीर्योहवनीयस्य पुर-स्ताद्भान् संस्तीर्य तेषु स्फ्यमग्निहोत्रहवणीं जुहूँ वसाहोमहवनीमु-पभृतं पृषदाज्यग्रहणीं सुवं स्थितिं ध्रुवां प्राशिन्नहरणामडां वेदमाल्य-स्याली दीधस्यालीमपूर्वाज्यस्यालीं योक्तं वेदाय धृष्टं उपषेधमिध्रमग्र-श्चरन्त्वहार्यस्यालीं च द्रुष्टुं सादयति । एतत्पाशुकपात्रासादनमुच्यते ॥

२५ इमानि स्फ्यादीन्येकविंशतिसंख्याकानि पूर्वद्युर्गार्हपत्यस्यो-त्तरत आसादितानि पशुकुम्भ्यादीनि चाष्टौ पाशुकपात्राणीति कथ्यन्ते ॥

२६ एतत्पाशुकपात्रासादनानन्तरं ब्रह्माणं दक्षिणतस्तूष्णीमुप-वेश्य पृथ्वांस्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वायजमानं वाचं यच्छेत्युक्त्वा वेशाय त्वेत्य-ग्निहोत्रहवणीमादाय प्रत्युष्टामत्यादिमन्त्रेण गार्हपत्ये प्रकृतिवत्प्रतितप्य

स्याज्यं निरूप्य तूष्णीं दधि निरूप्यापूर्वाज्यं च निर्दोषं । आज्यमधि-
श्रित्य पर्यग्निं करोति । पशुपूर्वेष्टशक्तौ तु गर्तास्मिन् काले स्मार्तवत्सं-
स्कृताज्येन वतुर्गृहीतेन अग्निपदं वतुर्गन्तमुद्दिश्य स्वाहन्तेर पूर्णहु-
तिहोममात्रं भवति । निर्वोपानन्तरं प्राकृतमन्त्रेण वेदं गृहीत्वा प्रकृति-
वत्पाशुकीं वेदिं त्रिः सम्मार्ष्टि । तस्याः पश्चादुपविश्य स्यादानादि
व्रतनीदितस्तिर्हरेत्यन्तं प्रकृतिवत्करोति । अथस्यमुद्रपात्रं बहिः शय्या-
मित्येतस्मादाय यजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं गृत्वा वरुणप्र-
घासवज्रात्वीलं कृत्वा उत्तरवेदिनाभिप्रच्छादनान्तं करोति । ततो
द्वेष्यत्वेत्यादिनाऽभिमादायाऽभिरमि नारिरसीभिर्मन्त्र्य तथाऽर्धम-
न्त्रवेदिं अर्धे बहिर्वेदिं पदमात्रद्विष्कम्भं यूपावटं परिलिखति । परिलि-
खितमित्यादि यजुषा सह त्विस्त्रूष्णीम् । यूपोपपार्थं यो गर्तः खन्यते
स यूपावट इत्युच्यते ॥

२७ इदं यूपावटपरिलेखनमुच्यते ॥

२८ अथानीध्रं संप्रैषमाह । आनीदेहीमं यूपावटं खनोपरसम्मितं
प्राक् पुरीषमुद्रपताञ्चतुरङ्गुलेनोपरमति खनतात् इति । आनीध्रो यूपा-
वटं खनति खानयति वा । अध्वर्युर्यदा चात्वालकरणादिनाभिप्रच्छा-
दनान्तं करोति तदा प्रतिप्रस्थाता त्रिप्रादेशप्रमाणैरनियतकाष्ठैरिध्रं
बध्वाऽग्निप्रणयनार्थमाहवनीये प्रतिष्ठ्य ज्वनयति । चात्वालकरणादि
उत्तरवेदिनाभिप्रच्छादनान्तं वरुणप्रघासपूर्वाक्तं कर्म औत्तरवेदिकमित्यु-
च्यते ॥

२९ यूपावटपरिलेखनान्तरमायीध्रश्चात्वालमृदा पूरितां पात्री-
मान्यदुरणयाच्युपयमार्थमग्निमगोपे स्यादप्यति । अध्वर्युस्त्रूष्णीमुत्प्ला-
वोत्तणोः प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छनीत्यादियजमानकर्मकाहेतित्रयहेतुमान्तं कर्म
वरुणप्रघासपूर्वाक्तं अग्निप्रणयननामकमिदानीं करोति । अग्निप्रणयना-
नन्तरं ब्रह्मा पाशुक्वेद्या दक्षिणत उत्तरवेद्यार्जवेन मन्त्रेणोपविशति ।
तस्य पश्चाद्वज्रमानः । अध्वर्युर्हतरं परियाहं परिहृत्वा योर्यापत्वा तिर्यञ्चं
स्फुर्यं प्रकृतिवत् स्तब्ध्वा सम्प्रेषमाह । प्रोत्तणीरासादग्नेध्माबर्हिहवसा-
दय सुवं च स्वधितिं च सुचश्चसमृद्धिं तूष्णीं पृषदाज्यप्रदशीं पक्वीं सद-
द्याज्येन दध्ना चोदेहीति । प्रोत्तण्यासादनादिप्रकृति वत् संमार्ष्टे

विशेषः । शालामुखीये प्रतिपद्य सुषवत् स्वधितिं जुहूयद्वसाहोमहवत्या उपभृदृत्युषदाज्ययहण्यांश्च सम्मार्गः । जुह्वामाज्ययहणपर्यन्तं प्रकृतिवत् । उपभृतिं चतुर्ह्वीतं गृहीत्वा महीनां पर्योसीति मन्त्रेण एषदाज्ययहण्यामाज्येनोपस्तृणीति । विश्वेषां देवानां तनूरिति द्वितीयमुपस्तरणम् । अद्याममद्येत्याद्वियजुषा तस्यां दर्भद्वयान्तर्धानेन दधि गृह्णाति । बर्हिर्द्वयं दूरीकृत्य विष्णो हृदयमसीति प्रथममभिधारयति । एकमिषेत्यादिमन्त्रेण द्वितीयमभिधारणम् । यज्ञमानश्चरोऽस्तेत्यादिर्चतुर्भिर्हपभृदाज्ययह्वाननुमन्त्योत्तरैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः एषदाज्ययह्वाननुमन्त्रयते । अध्वर्युः पञ्चविधं बर्हिः पाशुकवेद्यां स्तीर्त्वा कार्प्यमयान् परिधीन् उत्तरवेद्यां परिधाय विधृत्योराश्ववालं प्रस्तरं निधायोपभृदनन्तरं तन्मन्त्रेणोपभृत उत्तरतः एषदाज्ययह्वणींमासाद्य तदुत्तरतो ध्रुवामासादयति । एतत् जुह्वाद्यासादनं पाशुकसुगासादनमित्युच्यते ॥

३० आज्यस्याज्याज्यपूरितं सुषं स्वधितिं चापेण सुचां दक्षिणतो नीत्वा प्रस्तरे जुह्वा दक्षिणतः सादयति । प्राकृते सुवासादनमन्त्रे स्योनादिपदानां यथार्थमूहे द्विवचनमेकवचनस्थाने भवति । सुषस्वधितो यथा दक्षिणतो नीतो तथैवोत्तरत आनीय ध्रुवायामवदधाति । अत्रापि प्रकृतिप्राप्तमन्त्रे ऊहयोग्यानामृषभादि पदानां यथार्थं द्विवचनान्तता भवति । स्वधितिर्द्वितीयस्य प्रत्यात् । सर्वाज्याभिमन्त्रणान्तं प्रकृतिवत् । अन्वाधानप्रभृत्येतावदन्तं कर्म पश्वङ्गप्राकृतमुच्यते ॥

३१ (अथकेवलपाशुकम् ।) प्रदक्षिणामावृत्या प्रत्यङ्मुद्राय तूष्णीं संस्कृता यजमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिर्मुष्टिं समुषां स्मार्ताज्यस्यालीं स्वहं रश्ने मैत्रावशेषदण्डं प्रथमपतितयूपशकलं हिरण्यमुदपात्रं चादायोत्तरवेदि-समीपे निधायोदपात्रोदकेन यूपं प्रक्षालयति यत्ते शिक्षः परावधीदित्यत्र । एतद्व्यपप्रक्षालनमुच्यते ॥

३२ तत्तश्चात्वालोत्करयोर्मध्यमार्गेण यूपमानीय यूपवटस्य पुरस्ताद्व्युपं प्रागयं शाययित्वा उत्तरवेद्या उत्तरतस्तिष्ठन् पृथिव्यै स्वेत्यादिमन्त्रेण यजमतीभिः प्रोक्षणीभिर्मूलादारभ्यापर्यन्तं सकृदेव प्रोक्षति । एतद्व्यपप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

३३ शुन्धतां लोक इत्यादिमन्त्रेण यूपवटे ऽतिशिष्टाः प्रोक्षणी-

निनयति । यथोसि यवयेत्यादिमन्त्रेण यूपावटे यवान् प्रतिपति । प्राचीनावीती बर्हिर्मुष्टिं द्वेधा कृत्वा एकं भागं प्राग्व्यमपरं दक्षिणायं च कृत्वा द्वयोर्भागयोर्मेध्यं यूपावटस्य मध्ये यथा स्वातिषा भागद्वयं निदधाति पितृणां सदनमंसीति मन्त्रेण । तस्य मध्ये द्विरण्यं निधाय तस्योपरि पितृभ्यः स्वाहेति मन्त्रेण सुधाहुतिं जुहोति । यजमानोऽपि प्राचीनावीती भूत्वा पितृभ्य इदं न ममेति त्यागं पठति । अध्वर्युर्ज्ञोपवीती प्रथमप्रतिपत्तं यूपशकलं यूपावटे प्रतिपति स्वावेशोऽभ्येगा इत्यादिमन्त्रेण । अयं यूपशकलप्रक्षेप इत्युच्यते ॥

३४ ततः सस्रुवां स्मार्ताज्यस्थालीं स्वहं यूपरंशनां मैत्रावरुणादण्डमुदपात्रं चादाय णहं यजमानेति यजमानमामन्त्र्यायेण यूपं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठति । यजमानो यूपस्यावटस्य च मध्यनेोत्तरतो गत्वा ऽयेण यूपं परीत्याध्वर्योर्यूपस्य च मध्येन पश्चाद्गत्योदङ्मुखस्तिष्ठति । पत्नी तु अध्वर्योदत्तरतो यजमानस्य दक्षिणतः पश्चाद्गत्योदङ्मुखी तिष्ठति । उपरसमीपे अध्वर्युश्चषालमुन्मुच्याज्येन यूपाये सुवेणानक्ति देवस्त्वा सवितेत्यादिमन्त्रेण । चषालमन्तरतो बाह्यतश्च स्वभ्यक्तं कृत्वा यूपाये प्रतिमुञ्चति सुपिप्पलाभ्यस्त्वेत्यादिमन्त्रेण । चषालो यूपकटक इति कोशात् पञ्चारविपरिमाणयूपस्य अयभागे अधिके चतुरङ्गुनोच्चे सन्तचिते कटकवत् यः प्रवेश्यते स चतुरङ्गुलमात्रः सुबिलः चषाल इत्युच्यते ॥

३५ ततस्तक्षणाकाले चिह्नितामग्निष्ठामसिं सुवेणाभिघारयन्नाह । यूपायाज्यमानायानुब्रूईति । अज्जनप्रभृति स्वेवंगूहनपर्यन्तं पत्नीयजमानो यूपं नेत्सृजेताम् । अध्वर्युर्यथाज्यमानयति । यजमानस्तैनाज्येन यूपमुपरवर्जं सर्वतः समनक्ति । पत्न्युपरमनक्ति । अत्र पुञ्चारविपरिमाणयूपस्य मूलप्रदेशे प्रथमोऽविपरिमितो भागो यो यूपावटे रोप्यते स उपर इत्युच्यते ॥

३६ अयं यूपायेत्यादिप्रैषो यूपाज्जनप्रैष इत्युच्यते ॥

३७ यूपस्य क्षतस्रोष्टौ वा ऽस्रयो भवन्ति तत्राग्निषंसंमुखाक्षिः शनिष्ठाक्षिरित्युच्यते ॥

३८ अर्धयुर्यष्टादुहिर्युपमुच्छ्रयवाहं । उच्छ्रीयमाणानुब्रूहीति ।
अयं यूपोच्छ्रयणप्रेष इत्युच्यते ॥

३९ अर्धयुर्यजमानेन सह यूपमुच्छ्रयति उद्विवं स्तभानेत्यादिय-
न्त्रेण । यातेधामानीति द्वाभ्यामृभ्यां यूपमघटे प्रवेशयति । अग्निष्ठाम-
स्त्रिमाहवनीयस्याभिमुखी करोति । एतद्वूपोच्छ्रयणमित्युच्यते ॥

४० ततः स्थिरस्य यूपस्य चषालं यजमानमवेक्षयति तद्विष्णोरि-
त्यृवा । इदं चषालावेक्षणमित्युच्यते ॥

४१ ततो ब्रह्मन्निनित्वेत्यादिमन्त्रेणाघटे प्रदक्षिणं मृत्तिकां प्रवेश-
यति । मैत्रावरुणादंगदेन यूपमभितः संहन्ति ब्रह्म दृंह तत्रं दृहेत्यादि-
मन्त्रेण । इदं यूपमंहननमित्युच्यते ॥

४२ अघटे पार्श्वभूम्यष्टेतयाऽन्यनमनतिरिक्तं पुरीषेण प्रच्छादयत-
त्रोदपात्रोदकं प्रदक्षिणं नीय यूपरशनामादाय त्रिः संभुज्य मध्यमेन
गुणेन यूपं नाभिदग्ने त्रिः प्रदक्षिणं परित्यज्यचाह परिवीयमाणायानुब्रू-
हीति । अयं परित्यज्यणप्रेष उच्यते ॥

४३ ततः परिवीरित्यृवा परित्यजति । यूपममीपमारभ्य परस्पर-
संलग्नं कृत्वा उत्तं प्रवेश्य कुशलक्रियया यन्त्रिं कृत्वा रशनागं निर्भिद्य
रशनामूलं प्रवेश्यान्निष्ठाया मस्यां मध्यमं रशनागुणं निर्भिद्य तत्र स्वरं
प्रवेशयति । अन्तरित्येत्यादि गूहामीत्यन्तेन मन्त्रेण । यूपतत्तणकाले
पतितं शकलं प्रकृते गूह्यमानं स्वल्पदवाच्यम् ॥

४४ यूपप्रक्षालनप्रभृत्येतावदन्तं कर्म यूपसंस्कार इत्युच्यते ॥

४५ अथैनं एतुं हरिद्रामलकादिभिः स्नापितमन्तरेण चात्वाजो-
त्करौ प्रपीठ्य यूपार्हवनीययोर्मध्येन दक्षिणतो नीत्वा यूपस्य पुरस्तात्
प्रत्यङ्मुखं यः कश्चिद्वारयति । पशे हको यो वणां विधिवाक्ये यथा
वाक्यं श्वेतमालभेत्यादौ श्वेतवर्णस्तादृशः श्वेतिष्ठपश्वभावे अथ
वा पशोः प्रतिषिद्धत्वेऽर्धयुर्यनित्याज्यस्यात्याज्येन वसाहोमहवत्या प्राय-
श्चित्ताहुनीर्जुहोति । अग्निर्मूर्धेत्यृवा । अग्नयइदं नममेति त्यागो यज-
मानस्य अनादिष्णु सजोषसेत्यृवा । अनाविष्णुभ्यामिति त्यागः । इन्द्रं
विशवा अशीवृधवित्यृवा । इन्द्रायेदमिति त्यागः । वायो शतं हरीणा-

मित्यृचा । वायवदमिति त्यागः । प्रजापते न त्वदित्यृचा । प्रजापत-
यदमिति त्यागः । एता आहुतयः पशुप्रायोश्चत्ताहुतय उच्यन्ते ॥

४६ एकशृङ्गशिकृचकणान्यो भग्नदन्तो वाग्नशिकृचपुच्छः शिपि-
बिष्टो वधिरः क्रच्छनियुक्त एकखुरश्च पशुः प्रतिषिद्धपशुह्यते ॥

४७ प्रतिबर्हिर्मन्त्रं दक्षिणेत्येति मन्त्रेण द्वे बर्हिणी गृहीत्वा पशोः
शृङ्गयोर्मध्ये बर्हिभ्यामन्व्युरभ्येन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमित्यादिमन्त्रेण यज-
मानेन सह भूतसा सङ्कल्प्योपाकरोति उपवीरसोत्यादृचा प्रजापतेर्जाय-
माना इत्यृचा इमं पशुं पशुपते इत्यृचा अनुमन्यस्वेति यजुषा च । इदं
पशुपाकरणमित्युच्यते ॥

४८ बर्हिणी अन्यैः पदार्थैरसंसृष्टे प्रजाति निधायोत्तरवेदिसमीपे
पूर्वपरिवृहीतशकलत्रयमध्ये एकमधिमन्यनशकले प्रागायतं निदधाति
अग्नेर्जनत्रमसीति मन्त्रेण । तस्य पार्श्वयोः प्रागायतौ वृषणौ हस्ताभ्यां
युगपदन्वज्ज्ञे निदधाति वृषणौ स्य इति मन्त्रेण । उग्रश्यत्यायुरसी
त्यादिमन्त्रेण दक्षिणेन हस्तेनोत्तरारणिं सव्येनाधरारणिमादत्ते । घृते-
नाक्ते इत्यादिमन्त्रेणारणिद्वयमपूर्वाज्यस्याल्यां समनक्ति । अधिमन्यनश-
कले अरणौ निधाय प्रजातीयं यजमानं वाचयति । गायत्रं कृत्वोत्तरजा
यस्वे यादियजुर्मन्त्रः प्रजात्यै अग्निजननाय हितमिति व्यन्यत्या प्रजा-
तीय इत्युच्यते ॥

४९ मन्यवाह । अग्नये मय्यमानायानुब्रूहीति । अग्नये मन्यनप्रेष
उच्यते ॥

५० अग्नौ जाते सत्याह । जात्यानूब्रूहीति । यजमानान्वार-
ज्योर्ध्वयुर्जातमग्निमाहवनीये भवतं नः समनसावित्यृचा प्रहरति । अस्मा-
त्प्रहरणात्पूर्वमहिषमाणायानुब्रूहीति प्रेषो होतां प्रति सप्रहरणप्रेष
इत्युच्यते ॥

५१ अपूर्वाज्येन सकृद्वृद्धीतेन आहवनीये प्रहृतस्याग्नेहारि अग्ना-
वग्नश्चरतीत्यृचा जुहोति । ततो देवस्य त्वेति मन्त्रेण द्विगुणां रश्-
नामादाय तथा सव्यशृङ्गवर्जं पशुं अत्तया शिरसि बध्नाति अतस्य त्वा
देवहविरित्यादिमन्त्रेण । द्विगुणायाः पशुरशनायास्त्रिगुणाया युरश-

नायाश्च प्रान्तानेकीकृत्य धर्षा मानुषानिति मन्त्रेण बध्नाति इदं कर्म पशुनियोजनमित्युच्यते ॥

५२ अद्भ्यस्तृषधीभ्य इत्यादिमन्त्रेण तूष्णीं संस्कृताभिरद्विः पशुं प्रोक्षति । पात्रान्तरे जलमानीय अणं पेरुसीति मन्त्रेण पशुं पाययति । तूष्णीं संस्कृताभिरद्विः पशुमुपरिष्ठात्प्रोक्ष्य स्वात्तं विदित्यादिमन्त्रेण अधस्तात्प्रोक्षति प्रोक्षणीर्निधाति । एतत्पशुप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

५३ अग्नेध्मात्समिधमाददान आह अभये समिध्यमानायानुब्रूहि-
हीत्यादि जौहवाधारपर्यन्तं प्रकृतिवत् । तदनन्तरमुदङ्मुगत्याधारशेष-
जौहवाज्येन पशुं जलाटे समनक्ति सन्ते प्राणो वायुनेत्यादिमन्त्रेण ।
सं यजत्रैरङ्गानीति मन्त्रेण ककुदि । सं यजपतिराशिषेति मन्त्रेण दक्षि-
णश्रोण्यां । इदं पशुसमर्जनमित्युच्यते ॥

५४ ततो धुषां समज्य यथायतनं सुचौ सादयित्वा प्रवरं प्रवृ-
णीते । तत्र होतुःप्रवरानन्तरं आश्राव्य प्रत्याश्राविते मित्रावरुणौ प्रशा-
स्तारौ प्रशास्तादित्युक्त्वा मैत्रावरुणस्य नाम गृह्णाति । अमुकशर्मो
मानुष इति । घृतवतीशब्दप्रवणानन्तरं जुहूपभृतावादायात्याक्रम्या-
श्राव्य प्रत्याश्राविते आह समिद्भ्यः प्रेष्येति । द्वितीयादिप्रयाजेषु प्रेष्ये-
त्येष वदति प्रशास्तृप्रेषान्ते तेन सह यजेति वदति न वा चतुर्थाष्ट-
मयोः प्रयाजयोरौपभृदाज्यस्य जुह्वां समानयनम् । स्वाहा कृतीभ्यः
संसावस्य जुह्वां रक्षणं पञ्चमप्रयाजे यो यजमानस्य त्यागः स एव
षष्ठादिषु । दशप्रयाजानिष्टोदङ्मुगत्याक्रम्य स्वरं स्वधितिज्वादाय तौ
सह जुह्वां समज्य ताभ्यां सहैव पशुं समनक्ति घृतेनाक्तौ पशुं त्रायेथा-
मिति मन्त्रेण । स्वधितिं शमितुर्हस्ते प्रयच्छति स्वरं रशनायामवगू-
हति । यथायतनं सुचौ सादयित्वाह । पर्याग्नये द्वियमाणायानुब्रूहि
इति । अयं पर्याग्निकरणप्रेष इत्युच्यते ॥

५५ तत आग्नीध्र आहवनीयादुत्सुकमादायान्तरेण चात्वालौ-
त्कारावुत्तरेण शामित्रमयेण पशुं जघनेन सुख इत्येवंरीत्या त्रिः प्रदक्षिणं
पर्येति । यथोत्सुकमन्तर्भवति स्वयं बहिर्भवति तथा । इदं पाशुकपर्य-
ग्निकरणमुच्यते ॥

५६ ततोऽध्वर्युर्पूर्वाज्यात्सकृद्गृहीतेन परिशरणत्रयमध्ये प्रथमे एकं

उत्तरयोः परिसरणयोर्द्वे द्वे एवं पञ्चापाद्यानि जुहोति । प्रज्ञानन्तदत्येका
येषामोशे पशुपतिरिति द्वितीया ये अध्यमानामिति तृतीया य आरण्याः
पशवः इति चतुर्थी यमुञ्जमाना इति पञ्चमी । एतां चोपाद्यानी-
त्युच्यन्ते ॥

५७ प्रज्ञापतयद्दमिति प्रथमयेस्त्यागः । अग्नये वायवे विश्वेभ्यो
देवेभ्य इति क्रमेण तृतीयादीनाम् । आग्नीध्रस्य पर्यग्निकरणार्थं प्रद-
त्तिणं गमनं परिसरणमित्युच्यते ॥

५८ अथ वा परिसरणानुसरणं विना यथासम्भवं होमः । अयम-
पाव्यहोम इत्युच्यते ॥

५९ आग्नीध्र आहवनीयसमीपे उत्सुकं निधाय यथागतन्त्रिः
पुनः पर्येति । तदनन्तरं प्रतिप्रस्थाता उपवेष्टेण पुराणगार्हपत्यादुदीची-
द्वाराचिरुहति मातरिश्वना घर्मासीति मन्त्रेण । तानादाय दत्तिण्या
द्वारा दत्तिणेन विहारं ब्रह्मयजमानयूपानामन्तरत आहरन् स्वयं बर्हि-
गच्छन् अन्तरेण चात्वालोत्करावुदगत्वा शामित्रशालायां निदधाति ।
अयं निहितो ऽग्निः शामित्र इत्युच्यते ॥

६० आग्नीध्रः यूपोत्तरवेद्योर्मध्येन शामित्रशालां प्रतिनीयमानस्य
पशोरयत उत्सुकं गृहीत्वा गच्छति । अध्यर्घ्ययजमानश्च पशुं वपाशप-
णीभ्यामन्वारभेत् । अध्यर्घुराश्राव्य प्रत्याश्राविते आह । उप्रेष्यहोत-
र्हव्या देवेभ्यः इति । अयमुपप्रेष इत्युच्यते ॥

६१ अन्तरेण चात्वालोत्करावुदञ्च्यं वीयमानं पशुमनुमन्त्रयते
नाना प्राणो यजमान इति मन्त्रेण । आग्नीध्र उदङ्मुखं निष्क्रम्य
किञ्चित्प्रागगत्वा शामित्रसकाशे उत्सुकं निदधाति । अध्यर्घ्युन्मस्योत्सु-
कस्योत्तरतः प्राग्वाद्वोपाकरणबर्हिषोर्मध्ये एकं बर्हिरपाध्याति पृथिव्याः
सम्पृचः पाहीति मन्त्रेण । पूर्वं येन बर्हिर्द्रयेन पशोरुपाकरणं कृतं
तदुपाकरणबर्हिरुच्यते ॥

६२ अध्यर्घुः शमितारं प्रत्याह । अकृण्वन्तं मायं संज्ञपयतेति ।
अयं शमितृप्रेष इत्युच्यते ॥

६३ तस्मिन् बर्हिषि प्रतीचीनशिरसमुदीचीनपादं पशुं शाययित्वा
शमितारः संज्ञपयन्ति एवरीत्या पशोर्मारणं संज्ञपनमित्युच्यते ॥

६४ यजमानं अन्विष्य च संज्ञयमानं पशुमनवेत्तमाणाः सन्तः संज्ञपनकाले पृषदाज्यमग्नीषे आसते इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामित्युच्यते । श्रमिताः संज्ञपनानन्तरं संज्ञप्त इत्याहुः । अध्वर्युरपाकरणप्रभृति संज्ञपनपर्यन्तं पशोर्वाशने वेपने पलायने मरणे शङ्कते । मूत्रकरणे च प्रतिनिमित्तं निमित्तक्रमेण तिस्रस्तिष्ठ, आहुतीर्जुहोति यदस्य पारे रजम इत्यादितिसृभिर्होभिः । तत्र द्वितीयस्यामृचि वाशने निमित्ते यस्माद्वीषा वाशिष्ठा इति पठः । वेपने तु वाशिष्ठा इति पदस्य स्थाने वेपिष्ठा इति पठमूहनीयम् । एवं सर्वनिमित्तेषु । अग्नेये वैश्वानरायेदमिति यजमानस्य त्यागं आद्रे । अन्ययोस्तु रुद्राय मीढुष इति । उदकोपस्पर्शश्च । एता वाशनादिनिमित्ताहुतयउच्यन्ते ॥

६५ ततोऽपूर्वाज्यत्सङ्गृहीतेन यत्पशुर्मायुमकृतेत्यादिमन्त्रेण जुहोति । आनयइति त्यागो यजमानस्य इयं संज्ञप्ताहुतिरित्युच्यते ॥

६६ श्रमितार उगेत्यादिमन्त्रेण पश्वभिमुखं गच्छन्ति । अदितिः पाशमित्यादि मन्त्रेण पाशात्प्रमुच्यमाने पशुमनुमन्त्रयते । अविशाश्रया वषाश्रपण्या पाशमादायारातीयन्तामित्यादिमन्त्रेण नैर्ज्यां दिशि निरस्यति । अथ प्रतिप्रस्थाता पक्षीमुत्थाप्योदकक्रमण्डलं धारयित्वा नमस्त-आतानेतिमन्त्रेणादित्यमीक्षयति । अन्तरेण चात्वालोत्करौ पक्षीमुदङ्मु-र्निष्क्रमय प्राचीमुद्दानयवनवोप्रेहीत्यादिमन्त्रं वाचयति । अध्वर्युः पशुमग्नीषे अपो वीक्षमाणां पक्षीं आपो देवीरित्यादिमन्त्रं वाचयति । स्वयमेव मन्त्रं ब्रुवाणा पक्षी जलं मिञ्चन्ती मती क्रमेण पशोर्हान्याप्याययति । वाक् तत्राप्यायतामिति मन्त्रेण वाचं प्राणस्तइति नामिके । एवं चतुस्तइति चतुषी । ओत्रं व इति ओत्रे । चतुरादेर्द्वित्वात् मन्त्रे एकवचनान्तप्रयोगात्प्रतिस्थानं मन्त्रावृत्तिरिति केचित् । या ते प्राणा-ज्जुगित्यादिमन्त्रं सकृदेव वदति । पूर्वमाप्यायितानि वागादीन्यङ्गानि संमृशति । ततो नाभिस्तत्राप्यायतामिति नाभिम् । पापुस्तइति गुदम् । ततः शूद्राश्चरित्रा इत्यादिमन्त्रेण पशोश्चतुरः पादानेकीकृत्य प्रक्षालयति अतिशिष्ठा अपः पशोः पृष्ठमूलादभ्यापयपर्यन्तं निनयति शं महोभ्यामिति मन्त्रेण । एतावत्कर्म संज्ञप्रपञ्चाप्यायनमित्युच्यते ॥

६७ अध्वर्युः पक्षीमन्यत्र गमयित्वा पशोर्दक्षिणपार्श्वं द्वितीयमुपा-

करणवर्हिः शोषये जायस्वेतिमन्त्रेण प्रागयं निदधमिति । स्वधिते
मेनं हिंसीरिति मन्त्रेण तस्योपरि स्वधितिं तिर्यञ्चं निदधाति ।
वर्हिषा सह त्वचं कृत्वा वर्हिषोऽयं दक्षिणहस्ताङ्गुल्यन्तराले सक्तं
कृत्वा वर्हिषोऽधोभागस्थोभावन्तौ सह गृहीत्वा रक्षितारक्तं क्षिप्रदेशं
नैर्ऋत्यां दिशि रत्तसां भृगोसीत्यादिमन्त्रेण निरस्यति । इदं त्वक्के-
दनमित्युच्यते ॥

६८ ततोऽप उपसृज्य क्षिप्रदेशं पुनर्विस्तीर्य कृत्वा ऽधेत्वेतिम-
न्त्रेण वषामुद्वृणति । इदं वषोद्वरणं वषोत्खेदनमिति चोच्यते ॥

६९ हन्मेदस्तु वषा वसेतिकोशात् मेदोविशेषः सर्वोदरव्यापी
पोलिककारोतिश्चेतवर्णां वषेत्युच्यते ॥

७० तथा वषया सशाखां वषाश्रपणो घृतेनेत्यादिप्रोक्तांशामित्य-
न्तेन मन्त्रेण प्रच्छादयति । अविशाखया वषाश्रपण्या वषायाश्चोभागे
गृहीत्वा वषां स्वधितिनाऽच्छिन्नो राय इत्यादिमन्त्रेण क्षिन्नति । प्राङ्-
मुखः पर्यावृत्य वषामद्विः प्रक्षालयति । एतद्वषाप्रक्षालनमित्युच्यते ॥

७१ अथैनं वषां शामित्राग्नौ प्रतितपति । एतद्वषाप्रतितपन-
मुच्यते ॥

७२ आग्नीध्रः शामित्रसक्रागे पूर्वनिहितमुल्मुकमादायान्तरेण
वात्सानोत्करावुत्तरवेद्याभिमुखो गच्छति । तस्य पश्चादध्वर्युः उर्वन्त-
रित्तमन्विहीतिमन्त्रेण गच्छति । यजमानोवषाश्रपणोमन्वारभते ।
आग्नीध्रमुल्मुकमाहवनीये-प्रक्षिपति । इदं पशून्मुकप्रक्षेपणमित्युच्यते ॥

७३ अध्वर्युराहवनीयस्योत्तरपार्श्वस्थेष्वङ्गारेषु पूर्वमङ्गुल्यन्तराले
स्थापितं वर्हिषोऽयं प्रक्षिपति वायो वीहिंत्यादिमन्त्रेण । अयमपाक-
रणवर्हिःप्रक्षेप इत्युच्यते ॥

७४ प्रदीप्तस्य वर्हिःयस्य ज्वालायां वषां वषाश्रपण्या किञ्चित्क-
तितप्य यूपहवनीययोऽन्तरेण नीत्वा दक्षिणतः प्रतिप्रस्थात्र प्रपच्छति ।
प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्य दक्षिणतः उदह्मुखः स्थित्वा श्रपयति ।
अध्वर्युरासीनः श्रप्यमाणाया वषाया उपरि अपूर्वाज्येन त्वामुते दधि-
रवत्यृचा सुवाहुतिं जुहोति । ज्ञातवेदसेऽनयइदमिति यजमानस्य
त्यागः । इयं स्तोकाहुतिरित्युच्यते ॥

८५ अथाध्वर्युर्होतारं सम्प्रैष्यति । स्तोकेभ्योऽनुब्रू३हीति इदं वषा-
श्रपणमुच्यते ॥

८६ वषायां श्रुतायां सत्यां पात्रान्तरेऽपूर्वाज्येन उपस्तीर्य वषा-
श्रपणीमकाशादुपासुदृत्य तस्मिन्यात्रेऽवधायामनावधिश्रित्य अपूर्वाज्ये-
नाभिघार्योदगुद्वास्य तेनैवाज्येन सान्नाय्यवन्मन्त्रेणालङ्कुरोति । इदं
वषालङ्काणमुच्यते ॥

८७ सुखां दक्षिणतः पञ्चहोत्रावषामासादयति । इदं वषासा-
दनमुच्यते ।

८८ अग्निर्होतेत्यादीनि पञ्चवाक्यानि पञ्चहोत्रपदवाच्यानि ॥

८९ यजमानेनासवाभिमन्त्रणे कृते सुगादापनमन्त्रगतघृतवती-
शब्दं श्रुत्वा अध्वर्युर्नुहूपभृतांवादायात्याक्रम्याश्राव्य प्रत्याश्राविते मैत्रा-
वरुणं प्रत्याह । स्वाहा कृतीभ्यः प्रैष्येति अयमुत्तमप्रयाजप्रेषप्रेष उच्यते ।

९० मैत्रावरुणेन प्रेषितो होता एकादशीं प्रयाजयाज्यां पठति ।
होत्रा वषट्कृतेऽध्वर्युरत्तमप्रयाजेन प्रचरति । तत उदङ्मुत्याक्रम्य प्रया-
जशेषेण ध्रुवामभिघार्य पृषदाज्यमभिघार्य दक्षिणतो गत्वा वषामभि-
घार्य यथागतं प्रतिनिवृत्त्य चतुर्वारं ध्रुवाया आज्यं गृह्णान आह ।
अग्नय आज्यस्यावदीयमानस्यानुब्रू३हीति ततोऽत्याक्रम्याश्राव्य प्रत्या-
श्रावितआह । अग्नयआज्यं प्रस्थितं प्रैष्येति । ततो मैत्रावरुणप्रे-
षितो होता यजति । होत्रा वषट्कृतेऽध्वर्युः प्रकृतिवत्प्रथमाज्यभा-
गेन प्रचरति एवं द्वितीयाज्यभागेन । तत्र सोमायाज्यस्यावदीयमान-
स्यानुब्रू३हि सोमायाज्यं प्रस्थितं प्रैष्येति प्रेषयोर्विशेषः । उभयत्र
याजमानं प्रकृतिवत् । अथऽपूर्वाज्येन जुज्जामुपस्तीर्य तदुपरि हिरण्य-
शकलमवधाय वर्षामेकीकृत्य सुवेणाददान आह । इन्द्राग्निभ्यां
क्वागस्य हविषो वषाया मेदसोऽनुब्रू३हीति अयं वषानुयाज्याप्रेष
उच्यते ॥

९१ वषां भुवि निधाय तदुपरि हिरण्यशकलं निधायापूर्वाज्ये-
नाभिघार्यापूर्वाज्यस्थालीं ससुवामाहवनीयमकाशे निधायात्याक्रम्या-
श्राव्य प्रत्याश्रावितआह । इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्यवषां मेदः प्रस्थितं
प्रैष्येति अयं वषायाज्याप्रेष उच्यते ॥

८२ स्वाहा देवेभ्य इतिमन्त्रेण पुरस्तात्-सुषेणाज्याहुतिं जुहोति । देवेभ्य इदमिति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युर्होतुर्याज्याया उपक्रम-
काले जातवेदो वषयेत्यृचं स्वाहाकारान्तां पठन्-वषट्कारममकालं
सुङ्मुखेन वषां जुहोति । याजमानं प्रकृतिवत् । देवेभ्यः स्वाहेति
मन्त्रेणोपरिष्ठात्सुवाहुतिं जुहोति । याजमानं पूर्ववत् । आज्यभागान-
न्तरमेतावत्कर्म वषायाग इति वषाप्रचार इति चोच्यते ॥

८३ ततो विशाखी वषाश्रपणी प्रागयामविशाखां-वषाश्रपणीं
प्रत्यगयां च कृत्वाऽऽहवनीये स्वाहोर्ध्वनभसमित्याद्युवा सस्वाहाका-
रयानुप्रहरति । इदं वषाश्रपण्यनुप्रहरणमुच्यते ॥

८४ ऊर्ध्वनभसे मारुतायेदमिति यजमानस्य त्यागः । वषाश्रप-
ण्योर्परि संस्त्रावेणाभिजुहोति । तत उदङ्कुत्याक्रम्य यथायतनं सुत्रै-
मादयित्वा षट्त्वित्तो यजमानः पक्षी च चात्वालदेशं गत्वा परस्पर-
स्याह्वानं कुर्युः । तद्वथा पव्येहि । होतरेहि । ब्रह्मवेहि । प्रतिप्रस्था-
तरेहि । प्रशास्तरेहि । आग्नीदेहि । यजमान एहि । इत्यध्वर्युराहूयति ।
ततः पक्षी होत्रादीनध्वर्य्वन्तानुक्करीत्याहूयति । एवं होतृब्रह्मप्र-
तिप्रस्थातृप्रशास्त्राग्नीद्वजमानाः क्रमेण आत्मानं वर्जयित्वा सर्वेषामुक्क-
रीत्याह्वानं कुर्युः तत इदमापः प्रवहतेति निमुञ्चामि शयथादिति च
द्वाभ्यामृग्भ्यां चात्वाले सर्वे मार्जयन्ते । यजमानः सुमित्रा न आप
आवधयः सन्त्विति मन्त्रेणाञ्जलिनापो गृह्णाति दुर्मित्रास्तस्मै भूया-
सुरित्यादिमन्त्रेण नैर्ऋत्यां दिशि वा अपो निरस्यति । सर्वे अपः सृष्ट्वा
स्वस्वे स्थानउपविशन्ति । इदं वषामार्जनमत्युच्यते ।

८५ अथाध्वर्युराहं । आग्नीत्यशुपुरोडाशं निर्वप प्रतिप्रस्थातः
पशुं विशाधि इति । अयं पशुपुरोडाशनिर्वापप्रेष उच्यते ॥

८६ तत् आग्नीध्रः पाणी सम्मृश्य शालामुखीयस्य पुरस्ताद्दर्भेषु
पात्राणि सादयति । स्ययमेकादशकपालानि शूर्पं कृष्णार्जनं उलूखलं
म्मुमलं द्रुषदमुपलां मेतणं पिष्टोदुपनीं प्रणीताप्रणयनं दारुपात्रं मदन्ती
च । प्राकृत आहवनीयः शालामुखीय इत्युच्यते ॥

८७ ततो ब्रह्मोपवेशनादि प्रकृतिवत् । निर्वापादिषु अग्निपदस्य
स्थाने इन्द्राग्निपदम् । शालामुखीयस्य पश्चादाप्यलेपनिनयनान्तं

करोति । प्रतिप्रस्थाता हविष्कृदन्ते आप्यनिनयनान्ते वा सम्प्रैषमाह । शमितर्हृदयं जुह्वां वक्षस्तानि सार्धं कुरुतात्तनिममतसौ तानि सार्धं सव्यं दारैकचरं कुरुतेऽचानापाश्वं चवधताद्विष्टां श्रोणिमधुद्विं कुरुताद्विष्टां देः सव्याश्रोणिमणिमद्वदस्य तानि अङ्गानि कुरुताद्विष्टं च जाघर्त्तौ चावधसाद्वहूः कुरुतात्त्रिः पशुं प्रच्यावयतात्त्रिः प्रच्युतस्य पशोर्हृदयमुत्तमं कुरुतादिति । अयं पश्वङ्गयहणप्रेष इत्युच्यते ॥

८८ अङ्घ्र्युः शमित्राग्नौ पशुकुम्भीमधिश्रति द्यौरसि पृथिव्य-
सीत्यादिमन्त्रेण पशुकुम्भ्यां शाखापवित्रमुदगयं निदधाति तस्यां प्रभू-
तमुदकमानीय सर्वाण्यङ्गानि निक्षिप्य सुशृतानि यथास्युस्तथा श्रपयति ।
पश्वङ्गेषु शतेषुमत्सु आग्नीध्रो दक्षिणेनाज्यस्यालोऽससुवां सव्येन दाह-
यात्रीं वेदमित्येतत्समादायान्तर्वेदि पुरोडाशसादनान्तं करोति । यज्ञ-
मानेनासत्राभिमन्त्रणे कृते ऽध्वर्युर्जुह्वपभृतेरुपस्तौर्यं पुरोडाशस्य पूर्वा-
धादवव्यावाह । इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति अयं
पशुपुरोडाशानुवाक्याप्रेष उच्यते ॥

८९ जुह्वां प्रकृतिवदवदाय प्रत्यञ्जनान्तं कृत्वोपभृतिं स्विष्ट-
कृदर्थं पुरोडाशस्योत्तराधात्सकृदवदाय द्विरभिघायं न प्रत्यनक्ति अत्या-
क्रम्याश्राव्य प्रत्याश्रावितआह इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेक्ष्येति ।
अयं पशुपुरोडाशयाज्याप्रेष इत्युच्यते ॥

९० वषट्कृते जुहोति । इन्द्राग्निभ्यामिदमिति यज्ञमानसस्य
त्यागोनुमन्त्रणं च प्राकृतम् । अध्वर्युरुपभृत्स्यं पुरोडाशं जुह्वां समाव-
पमान आह । आनयेऽनुब्रूहीति । अयं पशुपुरोडाश स्विष्टकृदनुवाक्या-
प्रेष उच्यते ॥

९१ ततोऽत्याक्रम्य प्रत्याश्रावितआह आनये प्रेक्ष्येति । अयं
पशुपुरोडाशस्विष्टकृत्प्रेष उच्यते ॥

९२ वषट्कृते प्रकृतिवज्जुहोति प्राकृतानेययागवज्जमानस्य त्या-
गानुमन्त्रणे ततो हविर्हृच्छिष्टोद्वासनान्तं प्रकृतिवत् । ततः सुचि चतु-
र्यहीतं गृहीत्वाऽन्वाहार्यपचने इध्मप्रव्रश्चनान्यभ्याधाय फलीकरणहोमं
कृत्वा प्रणीतानिनयनान्तं प्रकृतिवत् । अथ संप्रेषमाह । आग्नीदत्तं

बहिर्हपमादय प्रतिप्रस्थातः पशौ संवदस्वेति । अयं पशुकहविरासा-
दनप्रेष इत्युच्यते ॥

९३ तत अग्नीध्रः सुवां दत्तिणतो बहिराग्नीर्य तदुपरि यूप-
हवनीययोरन्तरेणोडसूनुमाहृत्य कृष्णशाखायामुपगूहति । प्रतिप्रस्थाता
आज्यस्यालो सुवं वादाय पूर्वगृहीतात्पृषदाज्याञ्जुहोति गृहीत्वान्तरेण
वात्वालोत्कराबुदङ्कुपनिष्क्रम्य शमितारं पृच्छति । शतहविःश-
मितः इति । शमिता हृदयशूलं पुरतो धारयन् शतं इति प्रत्याह ।
प्रतिप्रस्थाता पुनः किञ्चिद्वत्वा पूर्ववत्पृच्छति । शमिता तथैव प्रत्याह
पुनः किञ्चिद्वत्वा तथैव तृतीयप्रश्नोत्तरे । इमे प्रश्नोत्तरे शमितृप्रश्नो-
त्तरे इत्युच्यते ॥

९४ अत्र प्रथमगमने पूषा मा पशुषाः पात्सिति मन्त्रः । पूषा मा
पशुषाः पात्सिति द्वितीयगमने मन्त्रः । तृतीयगमने पूषा मा धिषाः
पात्सिति मन्त्रः । अथ वा तूष्णीमेव गमनत्रयम् एते हविरानयनार्थ-
गमनमन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

९५ प्रतिप्रस्थाता उक्तीत्या शामित्राग्निसमीपं गत्वा शमितुर्ह-
स्ताच्छूलमादाय तेन शूलेन हृदयरूपमधदानं भित्वा तच्छूलं शमितु-
र्हस्ते दत्त्वा पृषदाज्येन हृदयादीन्येकादशावदानानि युगपदभिघारयति
मन्ते मनसा मन इत्यादिना स्वाहाकारान्तेन मन्त्रेण । पुनराज्यस्या-
न्याज्येन सुवगृहीतेन सर्वाण्यवदानान्यभिघार्योदगुद्रास्यं पुनराज्यमा-
भिघार्य एकादशावदानानि प्रत्येकं यस्तथात्मा पशुष्वित्यादिमन्त्रेणा-
लङ्करोति । उक्तमन्त्रेणाभिघारणं हविरालङ्कारमित्युच्यते ॥

९६ ततो विपूः हन्त्या हरति । पारकर्मिणः प्रतिप्रेषति अय-
मङ्गाहरणप्रेष उच्यते ॥

९७ अध्वर्युर्जुहोतिमुपभृति च ध्रुवाज्येनोपस्तृणाति । इहापात्रे
आज्यस्यान्याज्येनोपस्तृणाति असाहोमहवन्यामपूर्वाज्येनोपस्तृणाति
स्वयं यूपस्य बहिर्मार्गेण गच्छन् जुहोति उपभृतं असाहोमहवनीं इहापात्रं
प्राशित्रहरणं च यूपाहवनीययोरन्तरेणाहृत्य दत्तिणतो हविषः साद-
यति । परिकर्मिणस्तु अङ्गानियूणाः पृथक् कृत्वा यूपं पात्रान्तरे
गृहीतं स्थापयन्ति । पशवङ्गानि यूपाहवनीययोरन्तरेणाहरन्ति । अध्व-

युस्तान्यङ्गानि सुचां दक्षिणतः प्लवशाखमपीषे पञ्चहोत्रासादयति ।
ततः पात्रान्तरास्यं यूपं यूपहवर्णीयोरन्तरेणाहृत्याङ्गानां दक्षिणतः
सादयति । प्रासचारिहवींषि यन्मे अग्नइत्यृचा यजमानोऽनुमन्त्रयते ।
इदं पाशुकहविरामादनमित्युच्यते ॥

६८ ततोऽध्वर्युः प्लवशाखायां हृदयं निधाय स्वधितिना तस्याग्रे
 क्षिप्रप्रदेशादवव्याचाह । मनोतायै हविषोषदीयमानस्यानुम्राञ्छीति ।
 अयमङ्गावदानिप्रैषइत्युच्यते ॥

१९ हृदयाज्जुह्वा द्विरवद्यति ततो जिह्वायाः सकाशात् द्विरव-
द्यति । ततो क्षतमस्तनिम्वश्च वृक्षयोर्मदसौ पृथक् स्यापयित्वा
दक्षिणवृक्ष्यात्मवृक्ष्यात्मव्यादोष्णो दक्षिणात्पार्श्वोत्सव्यात्पाश्चाद्वृत्ति-
श्रोण्या अधुध्याऊर्ध्वदेशाद्गुदं त्रेधा कृत्वा मूलमुपयद्भ्योऽयं स्वष्ट-
कदर्थे निधाय मध्यं द्वेधा कृत्वा जुह्वामवदधाति । पूर्वस्यापितदक्षिण-
वृक्ष्यमेदोयूष्णि निधाय प्रसार्य तेन जुहूं प्रच्छाद्य यूष्णोपसिच्य ध्रुवा-
ज्येन पूरितेन यूपान्नवनीपयोर्मध्याह्नेन सुवेण जुह्वां गृहीतान्यङ्गान्य-
भिधारयति । सर्वाण्यङ्गानि द्विद्विरवद्यति । सर्वत्रोपस्थानाभिर्मर्शप्र-
त्यञ्जनानि न भवन्ति । तत उपभृति सद्दक्षिणस्य दोष्णाः सकृत्स-
व्यश्रोणोः पिशितमवदाय पूर्वार्नाहतं गुदस्यायं निधाय यूपमानोय तदुपरि
सव्यवृक्ष्यमेदो निधाय प्रसार्य तत्रोपभृतं प्रच्छाद्य यूष्णोपसिच्य पूर्वव-
द्विरभिधारयति । अथत्तावशिष्टेभ्योऽङ्गैः प्राणित्रमवदायाज्यस्यात्याः
सकाशाद्गृह्ण्येन सुवदण्डेन जुह्वदन्नवत् द्विरभिघायं निदधाति ।
इडापात्र्यां अवदाने काले ऽवशेषितान् हृदयजिह्वावतोभागान् तन्निम-
मतर्जुं द्निष्टुं च द्विद्विरादाय अन्यैरप्यनुकैरस्यवर्जितैरङ्गैरिडां वर्ध-
यित्वा यूष्णोपसिच्य जुह्वद्वदन्नवदाज्यस्यात्याज्येन सुवेणाभिधारयति ।
अमाहोमहवर्त्यां वसां गृहीत्वा यूष्णोपसिच्य जुह्वद्वदन्नवदपूर्वाज्येन सुवे-
णाभिधारयति इदं कर्म पञ्चङ्गावदानमुच्यते ॥

१०० तत ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे चङ्गद्व्यादिमन्त्रेणावदानान्यभिमृ-
शति । अयं मन्त्रावदानाभिमर्शनमन्त्र इत्युच्यते ॥

१०१ अथ दक्षिणपार्श्वस्य मांसवत्प्रदेशेन यमाहोमहवत्यां युक्तीतां
ब्रह्मा मिश्रयति श्रीरस्यग्निस्त्येत्यादिमन्त्रेण । जाघर्त्तौ यथाहृतं प्रत्या-

हृत्य पश्चाचीत्वा शालामुखीयस्य समीपे निदधुः । पश्वङ्गानि जुहुं
उपभृतं इडापात्रीं समाहोमहवर्ने प्राशित्रहरणं च यथाहृतं पर्याहृत्य
यथास्यानं निदधुः । अध्ययैर्यथागतं प्रत्येत्य जुहुपभृतावाद्दान आह ।
इन्द्राग्निभ्यां कागस्य हविषोनुब्रूहीति । अयं पश्वङ्गानुवाक्याप्रेष
उच्यते ॥

१०२ इत्याश्रयाश्राव्य प्रत्याश्रयितआह इन्द्राग्निभ्यां कागस्य
हविः प्रस्युतं प्रेष्येति । अयं हविषोऽनुवाप्रेषप्रेष उच्यते ॥

१०३ प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् याज्यान् अर्धर्चं
होत्रा पठिते समाहोमं घृतं घृतपावानः पिबतेत्युवा जुहोति । अन्त-
रिक्षायेदमिति यजमानस्य त्यागः । अयं समाहोम इत्युच्यते ॥

१०४ होतुर्वषट्कारे अध्ययैर्जुहा जुहोति । यजमान इन्द्राग्निभ्या-
मिदं न मम । इन्द्राग्निगौरहं देवयज्ययेन्द्रियाधी भूयाममिति त्या-
गानन्तरमनुमन्त्रयते । अयमङ्गयाग इत्युच्यते ॥

१०५ ततः प्रतिप्रस्थातोपविश्य समाहोमशेषेण दिशो जुहोति
दिशः प्रदिश इत्यादि मन्त्रेण । दिग्ध्य इदमिति यजमानत्यागः । अयं
दिग्घोम इत्युच्यते ॥

१०६ ततो ऽध्ययुः प्रदक्षिणमावृत्य जुहुमपस्तीर्य स्वेण एववाज्यं
सकृद् एहीत्वा ऽऽह । वनस्पतयेनु ऽब्रूहीति । द्विर्भग्यार्थं प्रमज्जमावृ-
त्याश्राव्य प्रत्याश्रयितआह । वनस्पतये प्रेष्येति । वषट्कृते पूर्वो आहु-
तीरतिहाय जुहोति । वनस्पतयइदमिति यजमानस्य त्यागः आयुष्मा-
नित्यनुमन्त्रणञ्च । अयं वनस्पतियाग इत्युच्यते ॥

१०७ अध्ययुरुपभृति एहीतान्यङ्गानि जुहुं समावपमान आह ।
अग्नये स्विष्टकृतेनुब्रूहीति । आश्राव्य प्रत्याश्रयितआह । अग्नये स्विष्ट-
कृते प्रेष्येति । वषट्कृते पूर्वेषज्जुहोति । संतालननिनयनानन्तरं होत्र-
कुलिपर्वोऽज्जुनादि करोति । उपहूतायामिहाग्रां अनिष्टुमानीर्थं षड्वत्सं
संपाद्य तदादि । इडाभागमपि ददातीति केषाञ्चिन्मते । षट्त्वजो
यजमानश्चेडां भक्षयन्ति । इदं पश्विडाभक्षणमुच्यते ॥

१०८ मार्जनानन्तरं ब्रह्मणे प्राशित्रं परिहरेत्यादि कृत्वा ब्रह्मणे वतः
परिहरेत्याह । तत आग्नीध्रस्तथा करोति । यजमानः अन्वाहार्यप्रति-

यहानन्तरं अस्मिन् गों व्रदाति । देवस्येत्यादिप्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मण-
ओदनमित्यस्य स्थाने हद्रायगामिति विशेषः । अथाऽध्वर्युः सम्यै वमाह ।
अग्नीदौपयजानिङ्गारांनाहरोपयष्टरूपसीद सस्मन् पस्यास्यामः समिध-
माधायग्नीदग्नीन्सकृत्सकृत्संमृद्धीति । अयमुपयाजप्रेष इत्युच्यते ॥

१०९ तत आग्नीध्रः शार्मिन्त्राग्निमसकाशादङ्गारानादाय होतुः पुर-
स्तादासादयति । प्रतिप्रस्थाता गुदनृतीयभागं वषाहोमहवनीष्वादाय
होतुस्तरपाश्चैव उपविश्य गुदं प्रत्यनुयाजमनुयाजप्रचारकादे स्वधितिना
ऽसंभिन्दन् प्रच्छिद्य वषाहोमहवनीया अपर्णावृत्य जुहोति । अध्वर्युः
पृषदाज्यग्रहणीस्यं मेमस्तं पृषदाज्यं विहृत्य जुह्वां समानीय पृषदाज्य-
ग्रहणीमुपभृत्स्थाने धृत्वा ऽत्याक्रम्याश्राव्य प्रत्याश्रावितपाह देवेभ्यः
प्रेषयति । वषट्कारसमकालं अध्वर्युः पृषदाज्यं जुहोति प्रतिप्रस्थाता
गुदखण्डं समुद्रं गच्छ स्वाहेति मन्त्रेण जुहोति । देवाय बर्हिषि इद-
मिति समुद्रायेदमिति च त्यागानन्तरं बर्हिषोऽहमित्यादि प्रकृतिवदनु-
मन्त्रणं च यजमानस्य । अध्वर्युर्द्वितीयादिष्वनुयाजेषु मैत्रावरुणं प्रति-
प्रेष्यत्येव प्रेषयति । ऊर्जादिषु बर्हिर्देर्जंष्वनुयाजेषु प्रशास्त्रा सह यजेति
वदति । प्रतिप्रस्थाता द्वितीयादिष्वनुयाजेषु अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहे
त्यादि वैश्वानरं गच्छ स्वाहेत्यन्तर्देशभिर्गन्तव्यं होतुर्वषट्कारसमकालं क्रमेण
दशगुदखण्डानि प्रच्छिद्य जुहोति । एते प्रतिप्रस्थातृकवृत्का गुदहोमा
उपयाजा इत्युच्यन्ते ॥

११० यजमानस्य द्वितीयादिष्वनुयाजेषु त्यागाः क्रमेण । देवीभ्यो
द्वाभ्य इदम्० अन्तरिक्षायेदम्० अथमानुवाजे । देवीभ्यामुपासानक्तभ्या-
मिदम्० देवाय सर्वावरदम्० द्विताये । देवीभ्यां जगृभीभ्यामिदम्०
अहेरात्राभ्यामिदम् तृतीये । देवीभ्यामूर्जाहुतिभ्यामिदम् मित्रावरुणा-
भ्यामिदम्० चतुर्थे । देवाभ्यां देव्याभ्यां होतृभ्यामिदम्० सोमायेदम्०
पञ्चमे । देवीभ्यस्त्रिसृभ्यस्त्रिसृभ्यो देवीभ्य इदम्० यज्ञायेदम्० षष्ठे ।
देवाय नराशमायेदम्० कन्दाभ्य इदम्० सप्तमे । देवाय वनस्पतय-
दम्० व्याघ्राप्रिशीभ्यामिदम्० अष्टमे । देवाय बर्हिषेशारिनीभ्य इदम्०
दिव्याय नभसदम्० नवमे । देवायानये स्विष्टकृतदम्० अग्नये
वैश्वानरायेदम्० । दशमे । इति द्वितीयादिषु दशसु त्यागा एते ।

अथानुमन्त्रणानि क्रमेण प्रथमांश्वीनामेकादशनामनुयाजानाम् । बर्हि-
पोहन्देशयज्यया प्रजावान् भूयासम् । द्वारामहन्तेव० प्रजावा० । उषा-
सानक्तयोरहम्० जोष्टयोरहम्० । ऊर्जाहुत्योरहं० ५ पशुमान्० । दैव्य-
योर्होत्रोरहम्० । तिसृणां तिसृणामहम्० नराशंसस्याहन्देशयज्यया० ।
वनस्पतेरहम्० यायुष्माह० । बर्हिषोषारितीनीमहं प्रजावान्० । अग्नेः
स्विष्टकृतोहं० यायुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् । तत प्रतिप्रस्थाता
बर्हिषि हस्तौ निमाष्टिं अद्भ्यस्त्यौषधीभ्य इत्यादि मन्त्रेण । तनूत्व-
चमित्यादि मन्त्रेण यजमानं श्रौतयजिकं धूममन्वीतते । अध्वर्युर्दहु-
त्याक्रम्य जुह्वां स्वरुमवधायोत्तरवेदेः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् दिवन्ते
धूमो गच्छत्वित्यादि मन्त्रेण जुहोति । यजमानः वायव्यदमिति त्यागं
पठति । अयं स्वरुहोम इत्युच्यते ॥

१११ अध्वर्युर्यथायतनं सुचौ सादयित्वा वाज्रवतीभ्यां सुगन्धं हने
उपभृदनन्तरं तेनैव मन्त्रेण पृषदाज्यग्रहणीं व्यूहति । सूक्तवाक्प्रये
ब्रूहीति पदस्य स्थाने प्रेष्येति वदति । उज्जितिशाचने आज्यभागान-
न्तरं इन्द्राग्नियोरहं वनस्पतेरहं । देवानामाज्यपानामित्यादि प्रकृति-
वत् । प्रस्तरेण सह शाखापवित्रं प्रहरति । अग्नीदित्यादि संस्त्रावहो
मान्तं प्रकृतिवत् । उत्करे सुचौ धिमुञ्चति । तन्मन्त्रे वामित्यादीनां
द्विवचनानां स्थाने च इत्यादीनां बहुवचनानामूहः । पृषदाज्यग्रहणीया-
स्तृतीयत्वात् । पदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुह्य सोमं त्वंष्टारं वाज्यस्या-
ल्याज्येन चतुर्गृहीतेनेष्टा जुह्वामुपस्तीर्य जाघन्या अलोमप्रदेशात् द्विर-
वदायाभिघार्य देवानां पत्नीः पूर्ववद्भजति । पुनर्जुह्वामुपस्तीर्य जाघन्या
अधोभागात् द्विरवदायाभिघार्योग्निं गृहपतिं यजोति । अत्रैतं चत्वार-
एव पत्नीसंयाजा भवन्ति । अन्तिमयोर्द्वयोर्होमद्रव्यं प्रकृत्यपेक्षया विशेषः
प्रदर्शित एव । होतुर्हस्ते उपस्तीर्य जाघन्या अलोमप्रदेशात् द्विरवदाय
दत्त्वाऽभिघार्य प्रकृतिवदिडाप्रन्वारभते । इडोपह्वानानन्तरमग्नीध्रे
जाघन्या अधोभागादेव पृथक्त्वं प्रकृतिवद्वत्त्वा सुचि चतुर्गृहीते गृहीत्वा
ऽन्वाहार्यपचने प्रकृतिवत्प्रायश्चित्तं कृत्वा पत्नीर्वातं विमज्ज्य प्राङ्मुख्य
धुवामाप्याय्य दर्शपूर्णमासोक्तप्रायश्चित्तानि कृत्वापञ्चधातून समज्य
प्रहृत्य दक्षिणेन पदा वेदिमाक्रम्य तिष्ठन् धुवान्यात्सु वृणापहत्य जुहोति

यज्ञं यज्ञं गच्छेत्यादिमन्त्रेण । यज्ञायेदमिति यज्ञमानस्य त्यागः । पुन-
स्तथैव जुहोति एवेति यज्ञं इत्यादिमन्त्रेण । यज्ञपतय इदमिति यज्ञ-
मानस्य त्यागः । ततः सुत्रं निधाय धृवासादाय० प्रकृतिवत्समिष्टयजु-
जुहोति । ततो यज्ञमानो विष्णुक्रमादिस्रतविसर्गान्तं प्रकृतिवत्करोति ।
ततोऽध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं हृदयशूलं चादाय सहि यज्ञमानेति यज्ञमा-
नमामन्त्य पथ्या सर्वैर्होत्रिभिश्च सहान्तरेण चात्वालोत्कराबुदकुपनि-
ष्क्रामति । अध्वर्युरेण स्फ्येनोद्धृत्यावोत्पशुष्काद्रंयोः सन्धौ हृदयशू-
लमुपगृह्णाति । सर्वे शुर्गास तमभिशोचेत्यादिमन्त्रं पठन्ति इदं हृदयशू-
लापगृह्णनमुच्यते ॥

११२ अध्वर्युर्हृदयशूलं धाम्नो धाम्नो राजत्रित्यादि मन्त्रेण
प्रातिति । यज्ञमानोऽजलिना ऽपो एहोति सुमित्रान आप चोषधय इत्या-
दिमन्त्रेण । ता अपो नैर्हत्यां दिशि दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुरित्यादि
मन्त्रेण प्रतिपाति । सर्वे अप उपस्पृश्य हृदयशूलमनघेतमाणा आगच्छन्तः
सन्तोऽध्वर्यवे आद्राः सपलाशास्तिसस्त्रिस्तः समिध आददते । प्रत्येक-
द्वाने गधोस्येधिषीगहीतिमन्त्रः । आगत्याहवनीये यज्ञक्रमेण समिधो-
भ्यादधति । तत्र तिसृणां समिधामाधाने प्रत्येकं क्रमेण समिदमि
स्वाहा तेजोसि स्वाहा तेजो माय धेहि स्वाहेति त्रयो मन्त्राः । ततः
सर्वे अपो अन्यचार्षमित्यृचा आहवनीयमुपतिष्ठन्ते । औपयाजिके ऽनौ
वेदमं स्तीर्णं बर्हिर्होषति यत्कुषीदमित्यादि भवामीत्यन्तेन मन्त्रेण ।
इहं बर्हिर्होषणमुच्यते ॥

११३ ततो यज्ञमानो व्रीहिसक्तून् यवसक्तून् वा अपूर्वाज्यनोपस्ती-
र्णाभिघार्शितान् बर्हिषा प्रदीप्ते आहवनीये ऋजलिना विश्वतोपधी-
त्यादिमन्त्रेण जुहोति । अग्नय इदमिति त्यागः हस्तौ परस्परं संघृ-
ष्याश्वादेऽदत्यादिमन्त्रं पठन् लेपमपनयति । अयं पाशुकमनुहोम-
इत्युच्यते ॥

११४ यान्ययामित्यादिमन्त्रेण पूर्ववत् द्वितीयं जुहोति । जीवेभ्य-
इदमिति त्यागः । पूर्ववन्मन्त्रेण हस्तलेपमपनयति । अनृणाश्मिन्वि-
त्यादि मन्त्रेण तृतीयं जुहोति । अग्नय इदमिति त्यागः । हस्तलेपनि-

नयनं समन्त्रकं पूर्ववत् । वेद्यां तिष्ठन्नृत्तरवेद्याग्निमुपतिष्ठते अयं नोन-
भेत्यादिमन्त्रेण इदमन्तरवेद्यान्युपस्थानमुच्यते ॥

११५ सत्त्वं नोनभेत्यादि मन्त्रेण वायुमुपतिष्ठते । इदं वायुप-
स्थानमित्युच्यते ॥

११६ देवसस्फुरन्नेत्यादिमन्त्रेणादित्यमुपतिष्ठते । इदं पाशुकादि-
त्योपस्थानमित्युच्यते ॥

११७ 'आशासान' इत्यादि यजमानाय तिष्ठेत्यन्तेन मन्त्रेण यूपमु-
पतिष्ठते । इदमन्तिमयूपोपस्थानमित्युच्यते ॥

११८ ऊर्हिरुपेणप्रभृत्येतावत्यर्थन्तं कर्माध्वं दुर्यजमानो वा
करोति । समारोपणपक्षे पक्षीयजमानाभ्यामन्वारब्धौ ऽध्वर्युः उत्तरवे-
द्याग्निं अयन्तइत्यादिमन्त्रेण समिधिं समन्तोपयति । तां समिधं आजु-
ह्वान इत्यादि सीदतेत्यन्तेन मन्त्रेण शालामुखीये ऽभ्यादधाति ।
उदुध्यस्वाने प्रतीत्यृचा अयस्तिश्शदिति यजुषा च शालामुखीयं
ज्वलयित्वा ऽपूर्वाज्यं सुचिं चतुर्होतं गृहीत्वा सप्तमे अग्नइत्यृचा
पूर्णाहुतिं जुहोति । सप्तवते ऽग्नयइदमिति यजमानस्य त्यागः । यज-
मानो ऽध्वर्यवे गां वरं ददाति । ततो यजो बभूवेत्यादि ब्राह्मणतर्प-
णान्तं प्रकृतिवत् । अथ समारोपणपक्षे ऽग्नीन् समारोप्याग्निहोत्रशालां
गत्वा मथित्वा चिह्नित्य मनस्वतीं हुत्वा होमकालं उपस्थिते सत्पायि-
होत्रहोमं करोति । बोधायनसूत्रानुसारेण यजमानपक्षीप्रतिप्रस्थात्र-
ध्वर्यवानीधायां पाशुकसम्बन्धिकर्मणि प्रतिपादितानि । अथाश्वना-
यनसूत्रानुसारेण होतृमैत्रावरुणयोः कर्मणि प्रतिपादयन्ते । तत्र पश्व-
नुष्ठानात्पूर्वं आग्नेयी आग्नावैष्णवोतोष्टिद्वयम् । अनयोरन्यतरा वा ।
अथवा कार्ष्णि न । इति पञ्चत्रयम् । एवं पश्वनुष्ठानानन्तरमपि पञ्चत्र-
यम् । तत्राग्नेयीष्टौ अग्निर्मूर्धा द्विवः ककुदित्यग्नेः पुरोनुवाक्या । भुवो
यज्ञस्य रजसश्चनेतेति याज्या । अन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् । इयं पाशुकाग्नेये-
ष्टिरित्युच्यते ॥

११९ आग्नावैष्णव्यामिष्टौ अग्नाविष्णू सज्जोषसेत्यग्नाविष्णूषोः
पुरोनुवाक्या अग्नाविष्णूमहिधामप्रियं धामिति याज्या । अन्यत्सर्वं

प्रकृतिवत् । अग्नये रिष्टोः संस्थाजपोनास्ति इयं पाशुकागनावैष्णवे-
ष्टिरुच्यते ॥

१२० यूपयाज्यमानायानुब्रूहीति प्रेषितो ज्ञाता पाशुबन्धिकाया
वेदेः पश्चात् मन्त्रेण निरसनोपनेशने कृत्वा यूपोऽजनीया ऊचोन्वाह ।
आदौ सामिधेनीर्वाहुं कृत्य यज्जन्ति स्वामध्वरे वेधयन्त इत्यृचं त्रिवार-
मनुब्रूयात् । तृतीये वचने अर्धर्चं मुक्त्वा प्रैषान्तरश्रवणपर्यन्तं विरमेत् ।
यूपयोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीति प्रेषितो द्वितीयाधर्चान्तिम्यणशान्तेनो-
च्छ्रयस्व वनस्पते इत्यृचं सन्धाय तदन्तिमप्रणवेन समिदृष्य श्रयमाणः
पुरस्तादित्यृचं तत् उत्तरीत्यैव ऊर्ध्वकृष्णकृतयदिति द्वे ऊचौ ततो
जातो जायते मुदिनत्व अहर्हामित्यृचं सन्धाय तस्या अर्धर्चं प्रैषान्तर-
श्रवणपर्यन्तं विरमेत् । ततो यूपाय परिधीयमाणायानुब्रूहीति प्रेषितो
ऽत्राणिष्टार्धर्चप्रणशान्तेन युवासुवासाः परिधीतत्रागादित्यृचं परिधानीयां
त्रिवारमनुब्रूयात् । समस्तव्याहृतिमन्त्रेण वाग्विसर्गः । इदं यूपोऽजनी-
यानुवचनमित्युच्यते ॥

१२१ ततश्चातुर्मास्योक्तरीत्याऽग्निमन्यम् । पूर्वाक्ता ऊचो यूप-
ज्जनाय हिता इति व्युत्पत्त्या यूपोऽजनीया इत्युच्यन्ते ॥

१२२ अग्नये, समिध्यमानायानुब्रूहीति प्रेषितः पृथुपाजाग्रमर्त्य
इति द्वे धाय्यासंज्ञकौ ऊचौ अधिकैः कृत्वा वेदिश्रोण्योत्तरया पाष्णीं
समां निधाय स्थित्वा सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात् । आज्यभागदेव-
तानामावाहनानन्तरं इन्द्राग्नी आहवह इति विशेषः । वनस्पतिमाह-
वह इति विशेषः । सम्मार्गैः सम्मृत्याप उपस्पृश्य प्रवृत्ताहुतीर्जुहोति
प्रत्यगुदगर्हवनीधादेवस्यायाज्यस्यात्याः सुवेणाज्यमादाय जुहोति ।
तत्र मन्त्राः । जुष्टो वाचे भूयासंजु ष्टोवाचस्पतये देवि वाक् यद्वाचो
मधुमत्तमं तस्मिन्मा धाः सरस्वत्यै वाचे स्वाहा । पुनः सुवेणाज्यमा-
दाय पञ्चाहुतीर्विवाहं जुहोति । स्वाहा वाचे । स्वाहा वाचस्पतये ।
स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वते । महोभ्यः संमहोभ्यः स्वाहा । वाच
इदमिति त्यागः प्रथमे । द्वितीयादिषु यथालिङ्गं यजमानस्य त्यागः ।
शताः षडाहुतयः प्रवृत्ताहुतय इत्युच्यन्ते ॥

१२३ प्रवृत्ताहुतिहेमानन्तरं प्रशास्तस्तीर्थेन प्रपद्येत्वेति मैत्राव-
हणं प्रत्याह । ततः प्रशास्ता तीर्थेन प्रपद्यते । हेताय प्राङ्मुखः प्रशास्ते
दण्डं प्रददाति दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां मित्रावरुणयोस्त्वा बाहुभ्यां
प्रशास्तोः प्रशिषा प्रयच्छामि इति मन्त्रेण । ततः प्रशास्ता मित्राव-
रुणयोस्त्वा बाहुभ्यां प्रशस्तोः प्रतिगृह्णाम्यशकौ विधुरो भूयास मिति
दण्डं प्रतिगृह्णाति । इदं कर्म मैत्रावरुणदण्डप्रदानमित्युच्यते ॥

१२४ प्रशास्ता दण्डं प्रतिगृह्णोत्तरेण हेतारमतिव्रजेद्वक्षिणेन दण्डं
हरेत् चानेन कञ्चिदपि संस्पृशेत् आप्रैषश्चनानात् । हेतुषदनान् दक्षि-
णतः प्रहो ऽवस्थाय वेद्यां दण्डमवष्टभ्य ब्रूयात् १. प्रैषांश्चादेशमनु-
शाक्यां च संप्रैषं पूर्वां प्रैषात् पर्यग्निस्रो कम्पनोत्तोज्ञेयमानसूक्तानि च
सोमे । उपविश्यान्यत्पठेत् । अध्वर्युणा समिद्धभ्यः प्रेषितः सन् आह ।
हेता यत्तदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नामा पृथिव्याः सङ्गृथेयामस्य
वर्ष्यन् दिव इहस्पदे वेत्वाज्यस्य हेतयर्ज १ । १ ॥ अयं समिद्धैष
इत्युच्यते ॥

१२५ अध्वर्युणा प्रेष्येत्युक्ते आह । हेता यत्तत्तनूनपातमदितेर्गर्भे
भुवनस्य गोषाम् ॥ मध्वाद्या देवो देवेभ्यो देवयानान्यथो अनक्तु वेत्वा-
ज्यस्य हेतयर्ज ॥ २ ॥ अयं तनूनपात्प्रैष इत्युच्यते ॥

१२६ प्रेष्येत्युक्ते आह । हेता यत्तत्ताराशंसं नृशस्त्रं नृःप्रणोत्रम् ।
गोभि र्गोषान् स्याद्वीरैः शक्तीषाञ्चयैः प्रथमयावा हिरण्येभ्यो वी ०
॥ ३ ॥ अयं नाराशंसप्रैष उच्यते ॥

१२७ हेता यत्तदग्निमिन्दलितो देवो देवां आघतद्रूतो ज्य-
वालमूरः ॥ उपेमं यजमुपेमां देवो देवहूतिमधत्तु वेत्वा ० ॥ ४ ॥ अय-
मिदप्रैष उच्यते ॥

१२८ हेता यत्तद्वहिः सुष्टरीमार्गोऽप्रदा अस्मिन्यज्ञे विचप्रव-
प्रयतां स्वासस्य देवेभ्यः ॥ एमेनदद्या वसवो रुद्रा आदित्याः सदन्तु
प्रियन्द्रस्यास्तु वे ० ॥ ५ ॥ अयं बर्हिःप्रैष उच्यते ॥

१२९ हेता यत्तदुरक्षवाः कषण्योकोपधावनोऽहदाताभिर्जिहतां
विपत्तोभिः श्रयन्तां मुप्रायणा अस्मिन्यज्ञे विश्रयन्तामृतादधी व्यन्त्वा ० ॥
॥ ६ ॥ अयं दूरां प्रैष उच्यते ॥

१३० होता यत्तदुष्मानक्ता वृहती सुपेशसोनूःपतिभ्यो योनिं
 ऋग्वाने ॥ मंस्यमनो इन्द्रेण देवैरेर्द्धिः सीदतां वीतामा-
 ल्यस्य होत० ॥ ७ ॥ अयमुष्मानक्ताप्रैष उच्यते ॥

१३१ होतायत्तद्वैद्याहोतारामन्द्रापोताराकवीप्रचेतमा ॥ स्विष्ट-
 मद्यान्यः करदिवास्वभिर्गूतमन्यऊर्जासतवसेमं यज्ञं द्विवि देवेषु धतां
 वीतामाल्यस्य० ॥ १३० ॥ अयं वैद्यहोतृप्रैष उच्यते ॥

१३२ होतायत्तति सोदेवीरपसामपस्तमाश्चिक्त्वा इमद्वेदमपस्त-
 न्वताम् ॥ देवेभ्यो देवीर्द्वेवमपो व्यन्त्वान्यस्य० ॥ ८ ॥ अयं तिसृणां
 देवीनां प्रैष उच्यते ॥

१३३ होतायत्तत्त्वष्टारमषिष्टुमपाकंरितोधां बिभ्रयवसं यशोधाम् ॥
 पुरुषपमकामकशनं सुपेशः पोषैः स्यात्सुवीरोवीरैर्वत्वा० ॥ १० ॥
 अयं त्वष्टृप्रैष उच्यते ॥

१३४ होतायत्तद्वनस्पतिमुपावसत्तद्वियोजोष्टारं शशमं नरः ॥ स्व-
 दात्स्वाधितिर्चतुधाव्यदेवोदेवेभ्योहव्यावाहु त्वाः० ॥ ११ ॥ अयं वनस्प-
 तिप्रैष उच्यते ॥

१३५ होतातुं दण्डप्रदानानन्तरं होतृषदनस्य पश्चादवस्थायाहे-
 दैधिषव्य इत्यादि मन्त्रेण होतृषदनाभिमन्त्रणादि सुगादापनान्तं प्रकृ-
 तिषत् करोति । प्रयाजमख्यन्थिन्यो याक्या च्छेत् यत्र पठितास्तानि
 सूक्तान्याप्रीसूक्तानीति गीयन्ते ।

१३६ शौनक्रगोत्रस्य यंजमानस्य समिद्धो अग्निर्निहितः पृथि-
 व्यामित्याप्रीसूक्तं भवति । वासिष्ठगोत्रस्य जुषस्व नः समिधमिति
 सूक्तम् । अन्येषां सर्वेषां समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणइति सूक्तम् ।
 इत्येकः पतः । सुसमिद्धो न आवहेति काण्वगोत्रस्याप्रीसूक्तम् । समिद्धो
 अन्नआवहेति आङ्गिरमगोत्रस्य । समिद्धोअद्य राजसीति आगस्त्यगो-
 त्रस्य । समित्समित्सुमनाबोधस्मे इति विश्वामित्राणाम् । सुसमिद्धो-
 द्यशविषेत्यात्रेयगोत्रस्य । समिद्धोविश्वतस्परीतिकाश्यपगोत्रस्य । इमां
 मे अग्ने समिद्धं जुषस्वेति वाध्यश्वगोत्रस्य । समिद्धोअद्य मनुषो
 दुरोणइति जामदग्न्यगोत्रस्यानुक्तानामन्येषां च । इति द्वितीयः पतः ।
 अध्वर्युप्रेषितो मैत्रावरुणः पूर्वाक्तेः समित्प्रेषादिप्रैषैर्होतारं प्रेषयति ।

हेता यजमानगोत्रानुसारेण तत्तत्सूक्तगता आप्रीमंजकयाज्याः पठति । पर्यग्नये क्रियमाणायांनुब्रूहीति । प्रेषितो मैत्रावरुणः अग्निर्होता नो अध्वर इति त्वं • सूक्तं अभिहिंकारानन्तरं आकरोतमे • अचौ • चिरभ्य-
स्यान्वाह । एतदनुवचनं पर्यग्निकरणसाधनत्वात्करणत्युटा पर्यग्निकर-
णमित्युच्यते ॥

१३७ ततो मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । अजैर्दग्निरसनद्वाजंनि-
देवोदेवेभ्यो • हव्यवाट् • प्राप्सोभिर्हिन्वानोधे नाभिः कर्ष्वमानो यज्ञ-
स्यायुः प्रतिरक्षुं प्रेष्यं होतर्हव्यादेवेभ्य इति । अयमधिगुप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१३८ ततो मैत्रावरुणप्रेषितो होता ऽधिगुप्रेषमाह । देव्याः
शमितार आरभध्वमुत मनुष्या उपनयतमेध्यादुराशाशाना मेधपति-
भ्यां मेधम् । प्राप्सा अग्नि भरत स्तृणीत् अर्हिरन्वेन मातामन्यता-
मनुषिताऽनु भ्राता मगर्भ्या ऽनु सखा सयूयः । नदीवीनां अस्य पदो
निधत्तात्सूयं चतुर्गमयताद्वातं प्राणमन्त्रवसृजतादन्तरिक्षमसुं दिशः
श्रोत्रं पृथिवीं शरीरम् । एकधास्य त्वचमाच्छूयतात्पुरानाभ्या अपिशो-
षपामुत्विदतादन्तरैवोष्माणं वारयध्वात् । श्येनमस्य वतः हणुतात्प्र-
शमाबाहूशलादोषणीकश्यपेष्वांमाच्छिद्रे णीकवपोरुक्सेकपर्णाष्टीवन्ताष-
ट्विंशतिरस्य वङ्कयस्ता अनुष्टूयोऽयावयताद्वात्रं गातमस्यानूने कणुतात् ।
कवध्यगोहं पार्थिवं खनतात् । अस्रारतः संसृजतात् । वनिष्ठुमस्य
माराविष्टोरुक्कमन्यमाना नेटुस्तोकेतनये रवितारवत् शमितारः । अधिगो
शमीध्वं सुशमि शमीध्वं शमीध्वर्भाध्रगा ३ उ । अपाप ॥ इति । अधिगो
इत्यादि अपापेत्यन्तं त्रिवारं पठति । अयमधिगुप्रेष इत्युच्यते ॥

१३९ अत्रप्रेषे अक्षारतः संसृजतादिति वाक्यं उपान्तर्ध्वाक्यस्य
शमितार इति पदं अन्त्यवाक्यस्य अपापेति पदं चोपांशु प्रयुज्यते ।
ततः शमितारो यद्वै सूक्तं कणवयास्मासु तद्वदुक्तमन्यत्र तदिति
मन्त्रं जपित्वा यथोपविष्टं एव दक्षिणाङ्गेनावृत्य प्रत्यङ्मुखो निहारं
पृष्ठतः कृत्वास्ते । एवं मैत्रावरुणोपि । पशुसंज्ञपन्नानन्तरं होतृमैत्रा-
वरुणौ तथैवावृत्य प्राङ्मुखोवासाते । अपाश्रयणकाले अध्वर्युणा स्तो-
त्रेभ्यो ऽनुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुणो जुषस्व सप्रथस्तममित्युच्चात्मनो

यजमिति सूक्तं बोध्यधकारवर्जं सामिधेनीवदन्त्याह । इदं स्तोत्रानुष-
धनमित्युच्यते ॥

१४० अध्वर्युणा स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्येति प्रेषितो मैत्रावरुणो हो-
तारं प्रेष्यति । होतायत्तदग्निं स्वाहा ऽज्यस्य^१स्याहा मेदसः स्वाहा
स्तोकानां स्वाहा स्वाहा^२ कृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनां स्वाहा देवा
आज्यपा जुषाणाअग्निआज्यस्य ध्यन्तु होतयंजेति । अयमेकादशस्य
प्रयाजस्य प्रेषः स्वाहाकृतीप्रैष इत्युच्यते ॥

१४१ उक्तप्रैषेण प्रेषितो होता मन्त्रेण निरसनोपवेशने कृत्वा
ऽग्निर्होतावेत्थित्यादि सुगाढापनं पठित्वा एकादशीं प्रयाजयाज्यां
पठति । वार्चघ्रावाज्यभागौ । मैत्रावरुणानुषाक्यां पठति । प्रैषांश्चा-
देशमनुषाक्यां चेत्याश्वलायनमूत्रे मैत्रावरुणो यत्र यागे भवति तत्र
स एषानुषाक्यां पठेदित्युक्तत्वात् । होता यत्तदग्निमाज्यस्य जुषतां
हविर्होतयंजेति प्रेषं मैत्रावरुणो ऽध्वर्युणाऽग्निवआज्यस्यावदीयमानस्या-
नुब्रूहीति प्रेषितः पठति । अयं होतायत्तदित्यादिप्रैष आग्नेयाज्यभाग-
प्रैष इत्युच्यते ॥

१४२ अनेन प्रेषितो होता ऽग्निं जुषाणो अग्निराज्यस्येति याज्यां
पठति । अध्वर्युणा सोमायाज्यस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेषितो
मैत्रावरुणो ऽनुषाक्यां पठति । ततो ऽध्वर्युणा सोमायाज्यं प्रस्थितं
प्रेष्येत्युक्ते पश्चास्ता होतायत्तत्सोपायाज्यस्य जुषतां हविर्होतयंजेति
प्रैषेण होतारं प्रेष्यति । अयं प्रैषः सौम्याज्यभागप्रैष इत्युच्यते ॥

१४३ अनेन प्रेषितो होता ये यजामहे सोमं जुषाणः सोम
आज्यस्य हविष इति याज्यां पठति । अध्वर्युणा इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
वषाया मेदसो^३वदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुण आवृत्रहणा
वृत्रहभिः शुष्मेरित्यनुषाक्यां पठति । तत इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
वषाया मेदसः प्रेष्येति प्रेषितः सन् होता यत्तदिन्द्राग्नी क्वागस्य वषाया
मेदसो जुषतां हविर्होतयंजेति प्रैषेण होतारं प्रेष्यति । अयं वषाया-
ज्यप्रैष इत्युच्यते ॥

१४४ अनेन प्रेषितो होता शुचिं नु स्तोमं नवजातमक्रीत
याज्यां पठति । वषाहोमानन्तरं ब्रह्मा होता मैत्रावरुणश्च वात्वाले

मार्जयन्ते सुमित्र्या न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्यास्तस्मै सन्तु यो
ऽस्मान् द्वेष्टि यज्ज वयं द्विष्म इति मन्त्रेण । मैत्रावरुणस्तु दण्डं
निधाय । इदं ब्रह्मादिष्वपामार्जनमित्युच्यते ॥

१४५ ततः पुरोडाशश्रवणपर्यन्तं ब्रह्मादयस्तीर्थेन निष्क्रम्य
तूष्णीमासते श्वतेषु पश्वङ्गेषु तीर्थेन प्रविश्य पुरोडाशेन प्रवरन्ति । त-
त्राभरतं शिवतं बज्रबद्ध इति मैत्रावरुणो ऽनुवाक्यां पठति इन्द्रा-
ग्निभ्यां पुरोडाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीत्यध्ययुणा प्रेषितः सन् आध्य-
युणा इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्त-
दिन्द्राग्नी पुरोडाशस्य जुषेतां हविर्होतयर्जेति वदति । अयं पशुपुरो-
डाशयांज्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१४६ ततो होता गीर्भिविप्रः प्रमर्तिमिच्छमान इति याज्यां
पठति । ततोऽध्ययुणा ऽग्नये ऽनुब्रूहीत्युक्ते इलोमाने पुरुदंसं सनिगो-
रित्यनुवाक्यां मैत्रावरुणः पठति । अध्ययुणा ऽग्नये प्रेष्येत्युक्ते मैत्राव-
रुणो होतायत्तदिग्निं पुरोडाशस्य जुषेतां हविर्होतयर्जेति पठति । अयं
पुरोडाशस्विष्टकृत् प्रेष इत्युच्यते ॥

१४७ ततो होता स्वदस्वहव्यासमिषोदीदिहीति धाज्यां पठति ।
अयं पशुपुरोडाशप्रच्चारइत्युच्यते ॥

१४८ इडाभक्षयान्ते मार्जुनम् । मनोतायै हविषोऽवदीयमानस्यानु-
ब्रूहीत्यध्ययुणा प्रेषितो मैत्रावरुणः अभिहिंक्षत्य अध्यधकारवर्जं सा-
मिधेनीयत् त्वह्याने प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाह । इदं मनोवृ-
सूक्तमित्युच्यते ॥

१४९ अध्ययुणा, इन्द्राग्निभ्यां कागस्य हविषो ऽनुब्रूहीत्युक्ते
मैत्रावरुण उभाषामिन्द्राग्नी आहुषध्या इत्यनुवाक्यां पठति । अध्ययु-
णा इन्द्राग्निभ्यां कागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होता-
यत्तदिन्द्राग्नी कागस्य हविष आत्तामद्य मध्यतो मेधउद्धृतं पुराद्विषोभ्यः
पुरापौरुषेय्याशुभः ॥ घस्तानूनं घासे अज्जाणां यवमप्रयमानां सुमत्त-
राणां शतद्विषाकामग्निव्यात्तानां पोत्रोपसनानां पाश्वंतः श्रोणितः
शितामनउत्सादतोद्गादद्गादवत्तानां कारतण्वेन्द्राग्नीजुषेतां हविर्होतय-
र्जेति प्रेषेण होतातारं प्रेष्यति । ततो होता प्रवर्षणिभ्यः एतनाहवेष्विति

याज्यां पठति अस्या अर्धे च पठित्वा यावत्प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं करोति तावद्विरमति । जाते वसाहोमे उत्तरार्धेन वषट्करोति । अध्वर्युणा वनस्पतये ऽनुब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणो देवेभ्यो वनस्पते हवीं षीति पुरोनुवाक्यां पठति । अध्वर्युणा वनस्पतये प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्तद्वनस्पतिमभिहित्वा पृथग्यारभिशृयारणनयाधित ॥ यत्राग्नेराज्यस्य हविषः प्रियाधामानि यत्रसोमस्याज्यस्य हविषः प्रियाधामानि यत्रेन्द्रमन्योश्छागस्य हविषः प्रियाधामानि यत्र वसंस्पतेः प्रियापाथांसि यत्र देवानामाज्यपानां प्रियाधामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रियाधामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावसत्तद्वधीयांसमिषं ह्रस्वीकरदेवं देवो वनस्पतिर्जुषतां हविर्होतयंजेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति अयं वनस्पतियाज्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१५० ततो होता वनस्पतेरणनया नियूपेति याज्यां पठति । अध्वर्युणा ऽग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणः पिप्रोहिदेवां उशतोयविष्टेत्यनुवाक्यां पठति । अध्वर्युणा ऽग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्तदग्निं स्विष्टकृतमयाङ्गिनरग्नेराज्यस्य हविषः प्रियाधामान्ययाट् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रियाधामान्ययङ्गिन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रियाधामान्ययाङ्गनस्पतेः प्रियापाथांस्ययाङ्गदेवानामाज्यपानां प्रियाधातानि यत्तदग्नेर्होतुः प्रियाधामानि यत्तत्स्वं महिमानमायजतामेव्याङ्गः कृणातु सोमध्वराजातवेदा जुषतां हविर्होतयंजेति होतारं प्रेष्यति । अयं पशुस्विष्टकृत्याज्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१५१ ततो होतास्विष्टकृत्विगदरहितमग्नेयदद्याविशो अध्वरस्य होतरिभिः याज्यांपठति । ततः पश्चिद्वाभक्षणं मार्जनान्तं कृत्वा ऽनुषाजैश्वरन्ति अध्वर्युणा देवेभ्यः प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणः देवं बर्हिः सुदेवन्दतैः स्यात्सुधीरं वीरैर्वस्तोवृज्येताक्तेः प्रभ्रियेतात्यन्यात्रायावर्हिष्मतामदेवसुवने तमुधेयस्य वेतु यजेति होतारं प्रेष्यति । होताप्राकृतेनैव प्रथमानुयाजेन यजति । अध्वर्युणा प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणः देवीद्वारः संघाते विद्वीर्यामंक्षिराधुवादेऽहूतौ वत्सर्द्धमे नास्तरुणमामिमीयात्कुमारोवानवजातोमैत्रावरुणेरुक्काटः पृणावसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीद्वारोवसुवने वसुधेयस्य व्यन्तुवौऽथ-

इति याज्यां पठति । अथ० रुणः देवीउषासा नक्ता आस्मिन्यज्ञेप्रय-
 त्यच्छेतामपिनूनं दैवीर्विशः प्रायासिष्टां सुधीते सुधीते वसुधने वसुधे-
 यस्य वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । मदेवीउषामानक्तायसुधने वसुधे-
 यस्य वीतां वीषडिति यजति । अथ० रुणः देवीजोष्ट्री वसुधितययोर-
 न्याद्याद्वेषांसि युयवदान्यावत्तद्वसुधारायाणि यजमानाय वसुधने वसुधेयस्य
 वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीजोष्ट्रीव० वीतां० इति यजति ।
 अथ० रुणः "देवीऊर्जाहुतीदधमूर्जमन्यावत्तत्समिधिमपीतिमन्यानत्रेन पूर्य
 दयमानाः स्याम पुराणे ननवंतामूर्जमूर्जाहुतीऊर्जयमाने अधातां वसु-
 धने वसुधेयस्य वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीऊर्जाहुती-
 वसु० वीतां० इति यजति । अथ० रुणः "देवाद्वैव्या होतारां नेष्टारा
 पोतारा हताघशंसा वा भरद्वसुधमु० ष्यति । होता देवा द्वैव्याहो-
 तारा वसु० वीतां० इति यजति । अथ० रुणः देवीस्तिस्तिस्तिस्ति देवी-
 रिडासरस्वती भारती द्यांभारत्यादित्यैरस्पृत्तत्सरस्वतीमं रुद्रैर्यजमावी-
 दिहैवेनयावसुमत्या सधमादंमदेम वसुधने वसुधेयस्य व्यन्तु यजेति
 होतारं प्रेष्यति । होता देवीस्तिस्तिस्तिस्तिवसु० व्यन्तु३० इति
 यजति । अथ० रुणः देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा षड्वतः शतमिदेनं शिति-
 पृष्ठा आदधति सहस्रमोषबहन्निमित्रावरुणेदस्यहोत्रमहंताबृहस्पति-
 स्तोत्रमश्विनाध्वर्यधंवसु० वेतु० यजेति० ष्यति । होतादेवोनराशंसोवसु०
 वेत् ३० जति । अथ० रुणः देवोयनस्पतिर्वर्षावापृतनिर्णिग्द्वामग्रेणा-
 स्पृत्तदान्तरित्तमधेनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृंहोद्वसु० वेतु० यजेति हो०ति ।
 होतादेवोयनस्पतिर्वसुवेत् ३० जति । अथ० रुणः देवं बर्हिर्वारितीनां
 निधेधासिप्रच्युतीनामप्रच्युतीनामप्रच्युतंनिकामधरणंपुरुष्पाहं वशस्वदेना
 बर्हिषान्याबर्हिष्यभिष्यामवसु० वेतु० यजे० ष्यति । होतादेवं बर्हिर्वारि-
 तीनां वसु० वेत् ३० जति । अथ० रुणः देवोअग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा-
 मन्द्रः कषिः सत्यमन्मायजीहोताहोताहोतारायानं मेयान् देवान-
 यजीषाड्यां अपिप्रेर्येतहोत्रेअमत्सततांससनुषोहोत्रादेवंगमां दिवि
 द्वेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृत्त्वानेहोताभूर्वसुधनेवसुधेयस्य नमोवाके
 वीहियजे० ष्यति । होताअनेननिगदेन आदौ होतायत्तदित्यस्य स्थाने

येयजामह इति पदं पठित्वा ऽन्तयेजेत्यस्य स्थाने षष्ठकारं कृत्वा यजति । एते मैत्रावरुणेन पठ्यमाना एकादश अनुयाजप्रेषा इत्युच्यन्ते ॥

१५२ अध्वर्युणा इषिता देव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ताब्रूहीत्युक्तेमैत्रावरुणः अग्निभद्रहोतारमवृ-
णीतायं यजमानः पचन्यक्तीः पचन्युरोडाशं गृह्णन्नयन्नाज्यं गृह्णन्त्वो-
मायाज्यं बध्निन्द्वाग्निभ्यां क्वागं सूपस्या अद्य देवो वनस्पतिरभव
दभयन्नाज्येन सोमायाज्येनेन्द्राग्निभ्यां क्वागेनाघस्तां तं मैदस्तः प्रति-
पचतायभीष्टामववृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्दर्षचार्येयश्चोणां नपादवृ-
णीतायं यजमानो बहुभ्यन्नामङ्गथेभ्यः ॥ एषमेद्रेषेपु तसु वार्यायत्यत
इति तायादेवादेवदानान्यदुस्ता न्यस्माच्चशास्वाचगुरस्वेषितश्च
होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ताब्रूहीति
प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । ततो होता सूक्तवाकं पठति । तत्राज्यभागदे-
वतानन्तरं इन्द्राग्नीददं हविरजुप्रेतामववृधेतां । वनस्पतिर्दिदं हविर-
जुषतावीवृधतमहेज्यायोक्त । ततो देवा राज्याया इत्यादि प्रकृति-
वत् संस्थानपवर्जं सर्वं अध्वर्युणा उपोस्त्रधानं हृदयशूलमनुमन्त्रयते
होता मैत्रावरुणो ब्रह्मा च शुर्गासि योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म-
स्तमभिषोचति मन्त्रेण । ततः । द्वीपेराजोवरुणस्य गृहोमते हिर-
ण्ययः ॥ सनो धृतवतो राजा धान्वो धाम् इह मुञ्चतु ॥ धान्वो धान्वो
राजश्चितो वरुण नोमुञ्च ॥ यदापोऽग्न्या इति वरुणेति शपामहे
ततो वरुण नोमुञ्च ॥ मयि वायो मोघधीर्हिभीरतो विश्वव्यचाभू-
स्त्विवरुण नो मुञ्च ॥ सुमित्र्या न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्यास्तस्मै
भूयासुर्योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ एतैर्मन्त्रोस्तस्योपरिष्ठादप
उपस्पृशन्ति । शूलमनवेक्षमाणा असंस्पृशन्तः प्रत्यायन्तुस्तिष्ठस्तिष्ठः
समिधो गृहीयुः । अग्नेः समिदसि तेजोसि तेजोमयिर्धाह इति प्रथ-
माम् । एधोस्यधिषीमहीति द्वितीयाम् । समिदसि समेधिषीमहीति
तृतीयाम् । एतयोपतिष्ठन्ते आपोऽग्न्यान्वचारिषमित्यूचा । ततो गृह-
णक्रमेण समिधोभ्यादधत्याहवनीये । अग्नेः समिदसि तेजोसि तेजा-
मेदाः स्वाहेति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि दुरिष्टेर्मा पाहि स्वाहेति

द्वितीयाम् । पितॄणां समिदसि मृत्योर्मा पार्हि स्वाहेति तृतीयाम् ।
इदं पाशुकसमिदाधानमित्युच्यते ॥

१५३ ततः संव्याजपेनोपतिष्ठन्ते । एतावान् अथ अश्वलायनसू-
त्रानुसारेणेत्यादि ग्रन्थः होतृब्रह्ममैत्रावरुणपाशुककृत्यमुच्यते ॥

१५४ इदं सर्वं पाशुकं कर्म निरुद्धपशुरिति पशुबन्धइति चोच्यते ॥

१५५ अथ सप्तमीहविर्यज्ञसंस्था पशुत्रयसाध्या सौत्रामण्याख्या
तदीयपदार्थनामानि प्रोच्यन्ते । सा द्विविधा । एका कौकिली अपरा
चरका सर्वापीयं नित्या हविर्यज्ञसंस्थान्तर्गतत्वात् । एतया चोदकामो
यजेत स्वर्गकामश्चेत्यादिना फलश्रवणात्काम्यत्वमपि । बार्हस्पत्यं पशुं
चतुर्थं यदीत्यादिना नैमित्तिकत्वमपि श्रूयते । यजेत्सौत्रामण्यांमपकी-
कोप्यसोमपदत्येतरेषांस्त्रयोक्ताया अपकीकामोमपयजमानकर्तुं सा सौत्रा-
मणी साकौकिल्येव स्वतन्त्रा । अग्निं नित्या सौत्रामण्यां यजेत्तेत्यादौ
अङ्गत्वेन श्रूयमाणा चरकैव । तत्र कौकिल्या बोधायनसूत्रस्य सम-
स्यानुपलभ्यमानत्वात् आपस्तम्बोक्तसूत्रानुसारेण बोधायनसूत्राविरुद्धः
प्रयोगः अनुक्तौ चरकातिदेशः । तस्य निरुद्धपशुकालवानुष्ठानकालः ।
पर्वणि यथा त्रिपशुरूपं प्रधानकर्म संपद्येत तथा वर्तव्यम् । तथा च
द्वादश्यां नान्दीश्राद्धोदकशान्तिप्रतिभरबन्धादिगृह्यत्वात् त्रयोदश्यामैन्द्रेण
पशुना आदित्यचरुणा च प्रचर्य चतुर्दश्यां त्रिपशूपदमं कृत्वा पर्वणि
त्रिपशुमवभृथं महापितृयज्ञं च कृत्वा प्रतिपदि वायोधमेन पशुना
आदित्येन चरुणा च प्रचर्य समापयति । असम्भवे पितृयज्ञोपि प्रति-
पदि कार्यः । अहोपुरस्तादिति वचनं सुरासन्धानकरणपक्षे नवम्यामा-
रम्भपरम् : अथ सौत्रामणीकाल इत्युच्यते ॥

१५६ यद्यपि सुरोच्छेदप्रसङ्गस्यैव निषेधो न तु स्यादुक्तित्यादि-
मन्त्रैः सुरासन्धानकरणादिस्तथापि कल्पोक्तसुरासन्धानप्रकारस्येदानीमु-
च्छिन्नत्वात् लोकरिदृष्टत्वात् पयोग्रहा वा स्युमित्यापेक्षाम्भवनाच्च
मुख्यसुराग्रहणमुपेत्य पयोग्रहग्रहणपक्षाश्रयणं क्रियते । यदि चयनं
विकीर्षति तर्हि त्रिपशौ प्रधानभूते एव कुर्यात् । आद्यन्तपश्वोस्तु
न । तयोर्दृष्टत्वात् । समप्राधान्यपक्षे तयोरेपि चयनं कुर्यात् । सुरा-

सन्धानपक्षस्यानीश्रयणात् । अन्वाधानादितिस्तोत्रात्रीर्षसतीत्यन्तं निव-
र्तते । पयसः सुराप्रतिनिधित्वात् स्थानापत्यासुराधर्मोऽनूहश्च भव-
न्ति । नतु सात्राय्यधर्मो आज्यधर्मो वा भवन्ति । यथा प्रयोगचातुर्मा-
स्यवत् एकप्रयोगत्वात्सर्वार्थमुदवसानम् । प्रकृतविहारात् अन्यत्र
गमनं कर्मानुष्ठानार्थं उद्भवमानमित्युच्यते ॥

१५७ अत्विशरणं षष्ठौतृकूष्माण्डादिहोमश्च सश्रुदेव सर्वप-
श्वर्थः । तै. श्व विहाराः । दक्षिणतः पैतृकी वेदिः । आद्यन्तपशुब-
न्धयोः पाशुकी वेदिस्तु द्वादशपदा भवति ॥ त्रिपशैः साग्नित्वित्ये
निरग्नित्वित्ये वा ऽष्टादशपदा सा भवति । सौत्रामणीकर्मसबन्धिनः
षडार्थाः । त्रयो यूपाः । वयनार्थं शर्कराः साग्नित्वित्ये । सुरायहार्यं
क्रमेण पलाशन्ययोधाश्वत्थकाष्ठनिर्मितान्यूलखलाकाराण्यूर्ध्वमुखानि
प्रादेशमात्राणि त्रीणि पात्राणि । एतान्येव सुरायहा इत्युच्यन्ते ॥

१५८ यज्ञियस्यफलेयहेः पलाशादिवृत्तस्य तादृशान्येव त्रीणि
पात्राणि तानि पयोयहा इत्युच्यन्ते ॥

१५९ जुहूमदृशे महापुष्करे द्वे पत्रे ते द्रोणकलशपदवाच्ये ॥

१६० एकः कुम्भः । शतावृष्णास्थाली । नकलबदरकर्कशूनां
सक्तवः । नकलादयोबदरभेदाः यवगोधूमोपवाकानां सक्तवः । हरि-
तयवाः । श्येनस्य पक्षिणो द्वौ पक्षौ । सिंहव्याघ्रचूकानां लोमानि ।
अज्राविलोम्वां दशापवित्रमध्वर्याः । गवाश्वलोम्वां प्रतिप्रस्थातुः ।
नाभिदघ्नवादा अर्निमात्रशीर्षण्यानूच्यामौज्जविवयनाया सा आस-
न्दीत्युच्यते ॥

१६१ प्रभूतं पयः । अन्येपि यउपयुक्ताः पदार्थास्ते सम्पादनीयाः ।
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स्वर्गकामो वा कौकिल्या सौत्रामण्या यत्ये त्रिरु-
पांशु त्रिरुच्चैः । अयं सौत्रामणीसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६२ गशास्तृषष्ठानृत्त्वजो वृत्वा ऽर्हयित्वा । इहाजपं कृत्वा ।
अन्वारम्भणीयामिष्टिं कृत्वा ऽरण्योरगनीन् समारोप्य अथ वा ऽजस्ता-
नग्रीन् एहीत्वोदवसायमयित्वा मनस्वत्या जुहोति । साग्नित्वित्येतु
याःपुरस्तादि जपित्वा स्वर्गकाम आरुणकेतुकर्मणि चेष्टे इत्ययमग्नि-
वयनसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६३ पुनर्याः पुरस्तादित्यादि । श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमैन्द्रेण पशुना यस्य इत्ययमैन्द्रपशुमङ्गुल्य इत्युच्यते ॥

१६४ ततोऽदानीन् विहृत्य षष्ठोत्कृष्णण्डसारस्वतहोमाः सर्व-
पश्वर्थमादावेव सकृत् । नन्तुप्रतिपशंवावर्तते । एकप्रयोगत्वात् । पश्वि-
ष्टिस्थावर्तते* । परन्त्वाश्वलायनमते पूर्वोत्तरयोरैन्द्रपश्वोरङ्गत्वात्
पश्विष्टिस्तयोर्न भवति । समप्राधान्ये तु सर्वपशुषु पश्विष्टिर्भवति ।
पशुत्रये च वेदियूपाहुत्यादि यूपोपस्थानान्तं निरुद्धयत्करोति ।
अस्मिन्नेन्द्रपशौ ऋषभो दक्षिणा । पुनरालम्बवर्जं सन्तिष्ठत एव पशुः ।
अयं सौत्रामणीपूर्वपशुरित्युच्यते ॥

१६५ अथ तदानीमेव पुनर्विहृत्यादित्येष्टिः । आदित्यौ द्वौ
कौकिल्यां सौत्रामण्यामितिकर्मन्तसूत्रात् । अस्यामिष्टौ वत्सोदक्षिणा ।
वत्सं पूर्वस्यां ददाति मातरमुत्तरस्यामिति वचनात् । ग्रहसो मुख्य-
मिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । पुनरालम्बवर्जं मिथमिष्टिः सन्तिष्ठते ।
इयं सौत्रामणीपूर्वैष्टिरित्युच्यते ॥

१६६ ततोऽद्वयः सव्योश्चात्रिपशुः । श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं त्रिपशुना
पशुवन्धेन यस्य इति सङ्कल्प इदानीमेव ध्वनसङ्कल्प इत्येके । अयं
त्रिपशुमङ्गुल्य इत्युच्यते ॥

१६७ अथ त्रिपश्वनुष्ठानोपयोगिनी पाशुकी वेदिः । सा चेत्यं
निर्मातव्या । प्राकृतविहारात्पूजितः पूर्वनिर्मितामैन्द्रपश्वनुष्ठानोपयो-
गिनीं पाशुकवेदिमुद्रास्य यूपञ्चोद्गास्याहवनीयात्संवरमवशेषसौमिक्या
वेदेर्द्विसप्तत्यधिकनवशतपदक्षेत्रफलायास्तृतीयां शतैत्रफलमूनषट्त्रिंश-
त्यङ्गुनदण्डेन द्वादशपदा प्राची दशपदा मरुचादष्टादशपदा पुरस्ता-
दितां सौत्रामणिकी वेदिः कार्या । शम्यामात्रोत्तरवेदिर्भवति द्वादशाङ्गु-
लपदपक्षे षट्त्रितलो नैऋतिशत्यङ्गुनदण्डेन दशाङ्गुनपदपक्षे सप्तदशा-
ङ्गुनदण्डेनापि । तत्रैव त्रिभागदण्डादि । त्रयोदशाङ्गुनप्रमचतुरस्रोत्तर-
नाभिः । सामौमयि गृह्णामीत्युपधानमन्त्रप्रभृति ये ब्राह्मणाबहुविद-
इत्यन्तं कृत्याचारणकेतुकचयनपक्षे मद्यास्कालत्वपक्षे तु पश्विष्ट्यनन्तरं

* यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोसीत्यादिना सर्वकर्मणां परमेश्वर प्रीत्यर्था-
यगतेः ।

यूपाहुत्यादि भवति । अग्निचयनपक्षे तु वेदं विमाय परिस्तीर्य भीज-
नवपनद्यानवासः । परिधानाञ्जनाभ्यञ्जनादि दीक्षायाकरूपं कुर्वन्ति ।
त्रिपशोर्देवतासङ्कल्पः । सौत्रामण्याः सप्तदश सार्धधेन्यः । एकादश
प्रयाजाः । अग्नीषोमाद्यान्यभागौ । अश्विनौ सरस्वती इन्द्रः सुषामा
च ग्रहदेवताः । धनस्पतिः पृषदाज्यदेवता देवा आन्यपाः । अग्निः
स्विष्टकृत् । समानं स्विष्टकृदिति पक्षे नात्र स्विष्टकृदुल्लेखः । इन्द्रः
सविता वरुणाश्च पुरोडाशानां देवताः । अग्निः स्विष्टकृत् । एकादशा-
नुयाजाः । एकादशोपयाजाः सूक्तवाकशंयुवाकौ । अष्टौ पक्षीसंयाजाः
एवमात्मकेनेत्यादिश्वः सद्यो वा यत्येदिति सङ्कल्प्य अग्नीन् विहृत्य
अन्वाधानादिप्रतोपायनं शाखाहरणादि । चयनपक्षे मैत्रावरुणाः शाखां
प्रक्षशाखा चाहृत्य पञ्चविध बर्हिः प्रसूमयं प्रस्तारं ऐतधी विधृती त्रयो-
विंशतिदाहकमिधमंचाहुत्य वेदं करोति । चयनपक्षे इदानीमिध वेदिक-
रणम् । तदन्तरं यूपावटीपाच्छङ्कोः प्रत्यक् त्रिभागास्तथस्त्युत्तमं चक्रं
परिलिख्य कर्षुः खास्वोद्धृत्यपस्याः । अथ पात्रत्याज्यम्यानीमित्या-
दिमोयष्ट्याम्यये अग्निमित्यादिनादर्भस्तम्बं चाहुतोर्हुत्वा अथपाच-
तिस्फ्यमुदपात्रं बर्हिः शम्यामित्यादि चात्वाललेखनप्रभृत्युत्तरवेदिना-
भिमन्त्रणान्तं करोति । उत्तरवेद्या दक्षिणतश्चात्वालपुरीषेण हस्त-
मानं चतुरङ्गुलान्तं चतुरस्रमायतनं करोति तत् खरं इत्युच्यते ।

१६८ तत्र सुतां स्थापनं करोति । तस्य खरस्य पश्चादपरः खरः
क्रियते तस्मिन् शहाः स्थाप्यन्ते । ततोऽभ्यादानादि यूपावटकरणा-
न्तम् । तत इन्द्रघोषस्तेत्यादिना संस्वावाभिघारणादि सिकतासमी-
करणान्तं ततः शाखापर्वत्रमुपवेष्टव्यं करोति । ततोऽग्निप्रणयनं करोति ।
ततो ब्रह्मपञ्चमोनयाः स्वायतने उपवेशनम् । ततोऽध्ययुः उत्तरपरिध-
हादि- स्फ्यप्रहावनान्तं करोति । आग्नीध्रः शालामुखीये सुचः प्रति-
तप्य सुवव्रतं स्वधितिं सम्पाष्टि । अध्ययुः जुह्वीयहणादि सर्वाज्या-
भिमन्त्रणान्तं करोति । ततः सायमग्निहोत्रं हुत्वा शालामुखीयस्यो-
त्तरतः दर्भेषु तिस्रः पशुकुम्भीः त्रीणि शाखापर्वत्राणि तिस्रोपपरशनाः
पशुरशनाश्च त्रीणि वपाश्रयणी युग्मानि । त्रीणि हृदयशूलानि त्रीन्य-
योयहास्तथा मुरायहाश्चनकलबवरकर्कन्तनां यवगोधूमिपवाकानां च

सक्तून् द्वे श्येनपत्रे द्वे दशापवित्रे द्वौद्रोणकलशौ शतावृण्णां स्थानीं चासादयति । शतानि सौत्रामणीपाशुकपात्राणीत्युच्यन्ते ॥

१६९ ततोमैत्रावक्षण्याः सायंद्रोहः । श्वधूमैते प्रातरग्निहोमान्तरं प्रातर्द्रोहः । आरुणकेतुकचयनते महागुत्रे जायते भूत्वा तदा नीमेषापहृष्य प्रातरग्निहोत्रं जुहोति । कर्मणो विहितकालात्पूर्वमेव यदनुष्ठानं तदपकर्ष इत्युच्यते ॥

१७० तत आग्नेयीं पश्चिष्टिं समाप्य संमर्शनादि करोति । आज्यं दधि च निरूप्यापूर्वाज्यं च निर्वपति । आज्यमधिश्रित्य पर्यग्निं करोति । घयनाभात्रे इदानीं वेदिकरणं आनोदितस्त्रिहरेत्यन्तम् । चयनयति उत्तरपरिशाहादि करोति । प्रतिप्रस्थाता स्फ्यमग्निहोत्रह-
वर्णो जुहूद्वयमित्यादि पात्राण्यासाद्य कर्मणो वामित्यादि करोति । कर्ध्वमुखानां ग्रहाणां जुहूवत्सम्मार्गः । आज्यं निरूप्य महीनां पयो-
सीति पक्वीमाज्यमधेक्षयति । अध्वर्युर्द्रोणकलशे प्रभूतं पयो निर्वपति तूष्णीं । प्रतिप्रस्थाता सुरास्थानीयं पयः प्राकृतवेद्यां निदधाति । अध्वर्युः पर्यग्निकरणादि करोति । प्रोक्षणीरासादयेध्माबहिर्हपसादय
सुवं च सुचश्च संमृद्धतूष्णीं एषदाज्यपहर्णो पक्वीं सज्ज्याज्येन दध्ना
लोदेहि प्रतिप्रस्थातः सुरासोमस्य त्रिविद्वि इति प्रेष्यति । ततः प्रतिप्र-
स्थाता सुराकुम्भं दशापवित्रं श्येनपत्रं ग्रहान् द्रोणकलशं नक्षत्रबदरकर्क-
शूनां यवगोधूमोपवाकानां च सक्तून् सिद्धव्याघ्रलोमानि शतावृण्णां
स्थानीं चादाय पूर्वया द्वारा निष्क्रेम्यान्तर्वेद्यासादयति । अथाध्वर्युः
आज्यमुत्पूय स्वीयेनोदग्द्रोणाजाविजोमनिर्मितेन दशापवित्रेण द्रोणस्थं
पय उत्पुताति पुनाति ते पस्विनुभित्पृन्वा । प्रतिप्रस्थाता सुहोस्थानीयं
कुम्भस्थं पयः स्वीयेनोदग्द्रोणेन गवाश्वजोमनिर्मितेन दशापवित्रेणा-
न्तर्हिते स्वीयद्रोणकलशे ऽवनायोत्पुनाति वस्त्रवत्तत्रं पयते तेज इत्या-
दिना रसेनां च यजमानां च धेहीत्यन्तेन यजुषा । इदं सुरापयसोदत्य-
वनमित्युच्यते ॥

१७१ सुरास्थानीयं पयः कुम्भे किञ्चित्परिशेषयति । ततो
ऽध्वर्युः प्रोक्षण्युत्पवनादि चक्षुभौ स्थ इत्यादियजुषा सुवस्वधितिसाद-
नान्तं कृत्वा वेद्यामेव ग्रहेषु वक्ष्यमाणमन्त्रैः क्रमेण पयो गृह्णाति ।

कुषिदङ्गयवमन्त इत्यृचा उपयामएहीतोस्यश्विभ्यां त्वा जुष्टं एहामीति यजुषा च प्रथमे एहीत्वा यवसक्तुभिः संश्रित्य स्वीयश्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिस्तेजसे त्वा इति मन्त्रेण सुचां पश्चात् खरे सादयति । अयेण दक्षिणाग्निं वेद्यामेत्र पूर्वकृते द्वितीयखरे सादयतीत्यन्विलायन्ते उक्तम् । ततः पूर्वोक्तयैषर्चा उपयामएहीतोसि सरस्वत्यै त्वा जुष्टं एहामीति यजुषा च द्वितीये यद्दे एहीत्वा गोधूमसक्तुभिः संश्रित्य पूर्ववत्परिमृज्य एष ते योनिर्वीर्यायत्वा इति मन्त्रेण पूर्ववत्सादयति । ततस्तयैषर्चा उपयामएहीतोसीन्द्राय त्वा सुत्राम्णे जुष्टं एहामीति यजुषा च एहीत्वोपशक्तुभिः संश्रित्य परिमृज्य एष ते योनिर्विलाय त्वा इति मन्त्रेण सादयति । प्रागपवर्गमुदगपवर्गे वा यहाणां खरे सादनम् । एतत्पयोग्यहासादनमित्युच्यते ।

१७२ ततः सवान् यहानुपतिष्ठते । तजोसि तेजो मयि धेहि इति मन्त्रेण प्रथमयहम् वीर्यमसि वीर्यंममयि धेहि इति मन्त्रेण द्वितीयम् । बलमसि बलं मयि धेहि इति मन्त्रेण तृतीयम् । आग्नीध्रः द्रोणकलशस्यं सुराययः पात्रान्तरे कृत्वा द्रोणोपरि धृतगोबालपवित्रमवनीय धारां करोति प्रतिप्रस्थाता धारायां एह्णाति । नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मा संसृजाथां परमे व्योमन् सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष मा मा हिंसीः स्वां योनिमाविशन् । उपयामएहीतोस्याश्विनं तेजोऽश्विभ्यां त्वा जुष्टं एहामि । आभ्यामृगयजुभ्यां पर्णमये पात्रे एहीत्वा बर्हिषी अन्तर्धाय नक्तनसक्तुभिः सिंहलोमभिश्च संश्रित्य बर्हिषी दूरीकृत्य स्वीयेन श्येनपत्रेण परिमृज्य पयोयहाणां पुरतः उत्तरतो वा प्रागपवर्गमुदगपवर्गे वा सादयति एष ते योनिर्मादाय त्वेति मन्त्रेण । नैयशोधे पात्रे द्वितीयं एह्णाति । नानाहिशमित्यृचं पठित्वा उपयामएहीतोसि सरस्वतं वीर्यं सरस्वत्यै त्वा जुष्टं एहामीति यजुषा । ततो बर्हिषी अन्तर्धाय बदरसक्तुभिः व्याघ्रतोमभिश्च संश्रित्य अपोदृत्य बर्हिषी स्वीयश्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिरानन्दाय त्वेति मन्त्रेण सादयति । आश्वत्ये पात्रे तृतीयं एह्णाति नाना हि वामित्यना उपयामएहीतोस्येन्द्रं बलमिन्द्राय त्वा सुत्राम्णे जुष्टं एहामीति यजुषा च । बर्हिषी अन्तर्धाय कर्कशुमक्तुभिर्वृक्षलोमभिश्च

संश्रित्य अपोदृत्य बहिर्षी श्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिर्महसे
त्वेति मन्त्रेण सादयति । सिंहादिलौमाभाषे सिंहस्याघ्नकान् ध्यायति ।
एतत्कर्म सुरास्यानीर्यपयोयज्ञासादनमित्युच्यते ॥

१५३ सत्त्वान् यज्ञानध्ययुः प्रतिप्रस्थाता यजमानश्चोपातिष्ठन्तः ।
ओजोसोत्यादि सुरावन्तमित्यन्तेर्वाक्यमन्त्रैः । तेषु तु वसुधाक्यममूहेषु
प्रथमवाक्यसमूहान्तर्पठितस्य चतेन सत्यमिन्द्रियमित्यादिवाक्यत्रय-
स्यानुषङ्गः क्रियते । तथाहि । ओजोस्योजो मयि धेहिः । मन्युरसि
मन्युं मयि धेहि । महोसि महो मयि धेहि । सहोमि सहो मयि
धेहि । या व्याघ्रं विषूचिका । उभौ वृकं च रक्षति । श्येनं पतत्रिणं
सिंहं सेमं पात्संहमः । संपृचःस्य सम्प्राभद्रेण पृक्तः । विपृचःस्य विमा-
पाप्मना पृक्तः । सोमो राजा मृतं सुतः । अज्रीणिजाजहन्मृत्युम् चतेन
सत्यमिन्द्रियम् । विषानं शुक्रमन्यमः । इन्द्रस्येन्द्रियम् । इदं प्रयोमृतं
मधु ॥ १ ॥ सोममद्भ्यो व्यपिबत् । छन्दमा हंमः शुचिबत् । चतेन०
॥ २ ॥ अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत् । कुहुंगिरसो धिया । चतेन० ॥ ३ ॥
अचात्परिस्तुतो रसम् । ब्रह्मणा व्यपिबत्सत्रम् । चतेन० ॥ ४ ॥ रतो
मूत्रं विजहाति । योनिं प्रविशतिन्द्रियम् । गर्भो जरायुणा वृतः ।
वत्सं जहाति जन्मना । चतेन० ॥ ५ ॥ धेदेन रूपे व्याकरोत् । सता-
सती प्रजापतिः । चतेन० ॥ ६ ॥ सोमेन सोमौ व्यपिबत् । सुतामुतौ
प्रजापतिः चतेन० ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत् । सत्यानृते प्रजापतिः
चतेन० ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा परिस्तुतो रसम् । शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत् । पयः
सोमं प्रजापतिः । चतेन० सत्यमिन्द्रियम् । विषानं शुक्रमन्यमः ।
इन्द्रस्येन्द्रियम् । इदं प्रयोमृतं मधु ॥ ९ ॥ एतत्सुराप्रहोपस्थान-
मित्युच्यते ॥

१५४ उपस्थायाप उपस्पृशन्ति । ततः प्रतिप्रस्थाता यज्ञान्
एहीत्याऽर्वाशष्टसुरं कुम्भद्वारेण कलशं चाद्यायां श्येनीयस्यावतः दक्षिण-
खरस्याग्निमपीषे सादयति । विशाखयोः शिष्यं शतमानं पवित्रं शता
तृण्यज्वासाद्य खरस्य पूर्वतः पुराणभस्मना खरान्तरं कृत्वा तस्मिन्
वल्मीकवपां निदधाति । ब्रह्माणं वीपवेशयति । अप उपस्पृश्य यन्मे
अग्नदत्यादिमन्त्रं प्राचयति यजमानम् । ततो यूपप्रक्षालनादि पाशकं

कर्म चरकवत्करोति । त्रयः पशव आलभ्यन्ते । तत्राश्वभ्यां धूपवर्ण-
रक्षागः । सरस्वत्यौ मेघरक्षागो वा । इन्द्राय अश्वभः । कालियगे तु
गजालम्बनिधेधातृपंमप्रतिनिधित्वेन हागो भवति । हागरुषभकार्यं
इति गोपालकारिकात्तत्वात् । वृष्णिर्वत्यापस्तम्बसूत्रोक्तत्वान्मेषो वा
भवति । प्रतिनिधिस्वोकारेण पशुनामादेशादौ अपभशब्द एव प्रयो-
क्तव्यः । न तु वृष्णिशब्द उस्तशब्दो-गोशब्दो वा मन्त्रपाठे अपभश-
ब्ददर्शनान् । एते सौत्रामणीपशव इत्युच्यन्ते ॥

१७५ पर्याग्निकरणे विशेषः । आग्नीध्रो द्वितीये पर्याये पर्याग्निकु-
र्वन् प्रतिपस्याचः उत्तरवेदेर्दक्षिणेन पथा गत्वा तत्र खरे उल्मुकैकदेशं
प्रक्षिप्य करीषादिनोपसमाधायोपसादिते सति आग्नीध्रः शेषेणोल्मुकेन
पर्यायान् समाप्य तदेवोल्मुकं पृथङ्निधाय पशुशपसाकाले तदर्थं प्रण-
यति । अथोल्मुकप्रथमा इत्यादिना विहितस्य शार्मिचशालां प्रति
पशुनयनस्याङ्गभूतमुल्मुकं पृथङ्निहितस्यैवैकदेशो हस्यते । तमेकदेशं
काद्यानन्तरमाहवनीये प्रक्षिपति । अपभे निपण्य सति तमुदुत्तति-
ष्ठेत्यादिमन्त्रेणोद्यापयति । ततो वषाप्रचारान् पाशुकं चरकवद्बु-
वति । पश्वङ्गमन्त्रेषु पशुबोधकशब्दानां पशुबहुत्वादुद्बुधवनान्तत्वेन
सर्वत्रोक्तः कार्यः । अश्वभ्यां हागस्य वषाया मेदसोनुब्रूशहि इत्यनु-
वाक्याप्रेषः । अयमश्वयनुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१७६ अश्वभ्यां हागस्य वषां मेदः प्रस्थितं प्रेष्यति मैत्रावरुणं
प्रत्यध्वर्युः प्रेष्यति । अयमश्वियाज्याप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१७७ सरस्वत्यौ मेदस्य वषाया मेदसोनुब्रूशहि इति । अयं सर-
स्वत्यनुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१७८ सरस्वत्यौ मेघस्य वषां मेदःप्रस्थितं प्रेष्यति अयं सरस्वतीया-
ज्याप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१७९ यजमानः अश्वभ्यामिवम् । अश्विनारहन्तेवयज्ययेन्द्रि-
यात्री भूयासम् । जेमानं महिमानं गमेय मिति वा । सरस्वत्या इदम् ।
सरस्वत्या अहं वेवयज्ययेन्द्रियात्री भूयासम् । जेमानमित्यादिप्रिकल्पः
पूर्ववत् । अनुमन्त्रयते । एतद्व्यागद्वयानन्तरं अध्वर्युः इन्द्राय अश्वभस्य
वषाया मेदसोनुब्रूशहि इत्ययमैन्द्रानुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१८० इन्द्राय ऋषभस्य वषां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येत्ययमैन्द्रयाज्या-
मेषमेष इत्युच्यते ॥

१८१ ततो षण्मासार्जनान्तं समानम् । इदानीमेव च पयोयहां
दियहणम् । ततः प्रतिप्रस्थातः पशून् विशाधिं इत्यादि करोति ।
नैतेषु पशुपुरोडाशा विद्वान्ते । यदपुरोडाशा स्मृते इति वचनात् ।
शमितहृदयानि जिह्वावत्तामि तानि कुरुतांतनिमानिमतसूस्तानि
सार्धं सध्यानि दोषाण्येकचराणि कुरुताचानापाश्वाण्यवधतीदतिणाः
श्रोणीरध्नुद्वीः कुरुताद्विणिगानि दोषाणि सव्या श्रोणीरणिमन्ति गुदानां
तानि अङ्गानि कुरुताद्वनिष्टूश्व जायनीश्वावधतीद्वहूपणाः कुरुतात्
त्रिः पशून् प्रच्याधेतान् त्रिःप्रत्युतानां पशूनां हृदयान्युत्तमानि कुरुतात् ।
तस्य तस्य पशोरित्यध्याहारे तु एकत्वैर्योन्यन्तीत्यनूहो वा । अथ
सौत्रामणीपशुश्रवणमेष इत्युच्यते ॥

१८२ इदानीमप्रेषित एषाम्नीधः औन्पुगाडाशांचवषांत । इन्द्राय
कादशकपालम् । सवित्रे द्वादशकपालम् । वरुणाय दशकपालम् ।
सर्वेणि कपालानि त्रयस्त्रिंशद्वर्षात् । अत्रैव वरुणमेककपालं निवर्षति ।
आमित्राश्रपणं सामी आष्यनिनयनान्तङ्करोति । पश्वङ्गश्रपणकाले यज्ञैः
प्रवरन्ति । अध्वर्युः पयोयहान्शस्त्रादिना युगपद्वीमाशयेकत्र बध्वा
आदत्ते । प्रतिप्रस्थाता तयैवेकीकृत्य सुराग्रहनादत्ते । अध्वर्युर्मैत्रावरुणं
सम्प्रष्यति । अश्विभ्यां सरस्वत्या ईन्द्राय सुरासोऽनामनुवृताह । अथ
सुराग्रहानुवाक्यामैह इत्युच्यते ।

१८३ अत्याक्रामताध्वर्युप्रतिप्रस्थाताया । अध्वर्युराश्रयति ।
आग्नीध्रेणा प्रत्याश्रयति । अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सौत्रामणे सुरा-
सामान्मस्थितान् प्रेष्य । इत्ययं प्रेषः सुराग्रहपान्तः प्रेषः इत्युच्यते ॥

१८४ द्वौतृवपट्कारममकालं प्रतिप्रस्थाता सुराग्रहान् अध्वर्युः
पयोयहान् सज्ञेभौ स्वाह्यन्ताभ्या जुहुतः । सुराग्रहान् अर्हपदं सुवीरं
यज्ञं हिन्वति मदिधानमोभिः । दधानाः सोमं विर्वि देवतासु मदे-
मेन्द्रं यजमानाः स्वकाः स्वाहा । इत्यध्वर्योः यस्तं रमः सम्भृत
आपधीषु सोमस्य शुष्मः सुराया सुतस्य । तेन जित्स्व यजमानं मदेन
सरस्वत्यश्विनाविन्द्रमग्निं स्वाहा । इति प्रतिप्रस्थातुः । चरकात्तपोह-

हाव्यग्नेहविर्यभिवश्वास इत्यनयोर्नवृत्तिः । इमौ सुरायहहोममन्त्रा-
वित्युच्येते ॥

१८५ शशिविभ्यां सरस्वत्याइन्द्राय सुजाम्ना इदम् न ममेति त्यागो
यजमानस्य । अत्र हुतानुमन्त्रणी नास्ति । सोमधर्मत्वात् । करणपक्षे
आपस्तम्बसूत्रोक्तं अनुमन्त्रणं साक्षाप्यवत् याज्ञम् । अहाव्यग्नेहविरा-
स्येते सुवीष घृतं चमू इव सोमः । वाजसनीं रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं
धीहि यशसे बृहन्तम् ॥ १ ॥ यस्मिन्श्वासश्चक्षुषासउत्तणोऽशामेषाअव-
सृष्टासंआहुताः । कीनालपे सोमपृष्ठाय धेधसे हृदामतिं जनय
चाहमग्रये ॥ २ ॥ इति मन्त्राभ्यां सुरायहान् हूयमानान्वानुमन्त्रयते
यजमानः । इदं मन्त्रद्वयं सुरायहहोमानुमन्त्रणमित्युच्यते ॥

१८६ होतुरनुषष्टंकारे तु उभौ तूष्णीं जुहुतः । यजमानः
अनयइदम् । अग्नेहन्द्रेषयज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमित्यनुम-
न्त्रयते । प्रतिप्रस्थातुर्देतिगावरन्यानौ वा होमः । तत्पक्षे शालामु-
खीयादग्नेरिभं प्रणीयोत्तरवेदिवत्सम्भारनिधाने अध्वराहुत्यादि पार-
स्तरणपरिधोष्मादिसम्भारान्तं तूष्णीमध्यर्घ्यपुरुषाः कुर्वन्तीति विशेषः
प्रतिप्रस्थाता शिवनं संस्वाधं सारस्वते ऽध्वनयति सारस्वतमैन्द्रे । ततः
प्रत्याक्रम्याश्विनं पयोयहमध्यर्घ्युभंतयति । यमश्विना नमुचेरासुरादधि-
सरस्वत्यमुनेदिन्द्रियाय । इमं तं शुक्लं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह
भक्तयामि इति मन्त्रेण । प्रतिप्रस्थाताग्नीध्रश्च सारस्वतं भक्तयतः ।
यदन्नरिप्तरसिनः सुतस्य यदिन्द्रोऽपिषच्छुचोभिः अहं तदस्य मनसा
शिवेन सोमं राजानमिह भक्तयामीति मन्त्रेण । इदं हविः प्रजननं मे
अस्तु देववीरं सर्वगणं स्वस्तये । आत्मसनि पशुसन्धयसनि लोक-
सनि । अग्निः प्रजां बहुनां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ।
रायस्योर्धोमधूमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा । आभ्या मृभ्यामैन्द्रं ब्रह्मयज-
मानौ भक्तयतः । प्रतिप्रस्थाता ऐन्द्रं सुरायहं होत्रे हरति । पयोयह-
त्वात् होता प्रत्यक्षं भक्तयति । प्राणभतो वा यदि होता न भक्तयति
तदा खरे उपविष्टः कश्चिद् ब्राह्मणो भक्तयति । नानाहिवामित्यृचा
यदन्नं शिष्टमित्यृचा च । यदि ब्राह्मणं न विन्देत्तर्हि आहवनीयस्य

दक्षिणतो भस्मनिर्मितखरस्यवल्मीकवपायांमघनयति एताभ्यामेव
मन्त्राभ्याम् । अयं सुरायहभक्तविधिरित्युच्यते ॥

१८७ अत्र यहंपात्राणां सुरानिनर्देन पूरणं श्येनपत्रावगूहनञ्च ।
वंशपादानुच्छिद्य तयोरुपरि दक्षिणाय दीर्घवंशं निधाय वंशशिक्यं च
बध्वा शिक्ये शतावृष्णं कुम्भं निधाय दक्षिणायगोवालपवित्रान्तर्हितं
कृत्वा पवित्रे शतमानं हिरण्यं निधाय तत्रावशिष्टं सुरास्थानीयं
पयोधनयति *) यत्पतितं द्रोणे धाराशेषं तद्दक्षिणामुखः प्राचीनावीती
तिष्ठन् सोमप्रतीकाः पितरस्तृणुत इति मन्त्रेण शतावृष्णकुम्भतो
धारा अग्नौ पातयति । तासु पतितासु अध्वर्युर्ब्रह्मा होता यजमानश्च
प्राचीनावीतिनो दक्षिणामुखा उपतिष्ठन्ते । पवमानः सुवर्जनः ।
पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मां ॥ १ ॥ पुनन्तु मा
देवजनाः । पुनन्तु मनवोधिता । पुनन्तु विश्वश्रायवः ॥ २ ॥ जात-
वेदः पवित्रवत् । पवित्रेण पुनाहि मा । शुक्रेण देवदीद्वत् । अग्ने
कृत्वा क्रतूरनु ॥ ३ ॥ यन्ने पवित्रमर्ज्जिषि । अग्ने विततमन्तरा । ब्रह्म
तेन पुनीमहे ॥ ४ ॥ उभाभ्यान्देवसवितः । पवित्रेण सवेन च । इदं
ब्रह्म पुनीमहे ॥ ५ ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्यागात् । यस्यै बह्वीस्लनुवो
वीतप्रष्टाः । तथा मदन्तः सधमाद्येषु । वयं स्याम पतयो रयीणाम्
॥ ६ ॥ वैश्वानरो रग्निभिर्मा पुनातु । वातः प्राणेनेजिरो मयोभूः ।
आवापृथिवी पयसा पयोभिः । कृतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्
॥ ७ ॥ बृहद्विः सवितस्तृभिः । वंषिष्ठैर्देवमन्मभिः । अग्ने दत्तेः पुनाहि
मा ॥ ८ ॥ एतैरष्टाभिर्मन्त्रैः एतत्सुराधारोपस्थानमित्युच्यते ॥

१८८ उपस्थानानन्तरं प्रत्यङ्मुखोऽध्वर्युः त्वं सोम प्रचिक्रितो
मनीषेति त्वया हि नः पितर इति वन्वच्चवात इति त्वं सोमपितृभिः
संविदान इति तस्मै त इन्द्रो हविषा विधेमिति पञ्चभिर्हविर्भरुपति-
ष्ठते । उदङ्मुखो ब्रह्मा बर्हिषदः पितर ऊन्यर्वागिति त आगता
वसेति आहं पितृन्सुविदन्नानित्युपहृताः पितरः सोम्याम इति चत-
सृभिर्हविर्भरुपतिष्ठते । प्राङ्मुखो होता अग्निष्वात्ताः पितर एहग-
च्छतेति ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ता इति वास्यये दुग्धे इति
अग्निष्वात्ता इति चतसृभिर्हविर्भरुपतिष्ठते । अत्र सुरायहस्यापत्रं

वरकवत् खरे भवति । ततो यजमानः प्राचीनावीतीं चाहवनीयस्य दक्षिणतः सुरास्थानीयं अवशिष्टं पयः पित्रादिभ्यो वेद्यामवधनयति । पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः । पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः प्रपितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधानमः । "असन् पितरः । अमी-
मदन्त पितरः । अतीवृषन्त पितरः । अमीवृजन्त पितरः । पितरः शुन्यध्वम् । इत्येतैर्मन्त्रैः । एतत् सौत्रामण्यङ्गपितृतर्पणमित्युच्यते ॥

१८९ अस्त्रयजमानहोतारो दक्षिणामुखा उपतिष्ठन्ते । पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः । पुनन्तु मा पितामहाः । पुनन्तु प्रपितामहाः ० ॥ १ ॥ पवित्रेण शतायुषा । पुनन्तु मा पितामहाः । पुनन्तु प्रपिता-
महाः दिश्वमायुर्व्यशनवेन् ० ॥ २ ॥ अग्निरायूंषि पवसन्नासुवोर्जमिष-
ऊचनः ॥ आरे बाधस्वदुच्छुनाम् ० ॥ ३ ॥ आने पवस्व स्वपा अस्मे
वर्चः सुवीर्यम् । दधत्योषं रयिं मयि ० ॥ ४ ॥ पवमानः सुवर्जनः ०
॥ ५ ॥ पुनन्तु मा देवजनाः ० ॥ ६ ॥ जातवेदः पवित्रवत् ० ॥ ७ ॥
यत्ते पवित्रमर्चिषि ० ॥ ८ ॥ उभाभ्यां देवसवितः ० ॥ ९ ॥ वैश्वदेवी
पुनती देव्यागात् ० ॥ १० ॥ इति दशभिर्चर्मभिः इदं सौत्रामण्यङ्गपितृ-
पस्थानमित्युच्यते ॥

१९० ततो ऽध्वर्युर्जुहोति सङ्कदृष्टीतेनाज्येन जुहोति । ये समानाः
समनसः पितरो यमराज्ये । तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु
कल्पतां स्वाहा । इत्यनेन मन्त्रेण । पितृभ्य इदं न ममेति यजमानस्य
त्यागः । तथैव प्रतिप्रस्थाता जुहोति । ये सजातः समनसो जीवा
जीवेषु मामकाः । तेषां श्रीर्मयि कल्पतामस्मिन्यज्ञे शतं समाः स्वाहेति
मन्त्रेण त्वैवत्यागः अयं सौत्रामण्यङ्गपैतृकहोम इत्युच्यते ॥

१९१ अथाप उपसृश्य यज्ञोपवीतानि कुर्वते । "अत्रान्वाहार्यमा-
साद्य चत्वारिंशद्वा दक्षिणात्वेन ददाति शिशुसहितां बहवां च
चयनपते धेन्वृषभानहुहामन्यतमो वरः । एकविंशतिशतस्रहसान्विष्ट-
कानामन्यतमा दक्षिणा । एवं धेन्वादिवर एकविंशतिगवादीनां
विकल्पः । पष्ठौहीत्वन्तर्बन्धी वाससा समुज्जीयते । तथा च चत्विजः
अयं च आदनः इदं वश्चत्वारिंशद्गोनिष्कयद्रव्यं सशिशु बहवानिष्कय-
द्रव्यं च यथाभागं प्रतिगृह्णीध्वम् । अध्वर्युविदन्ते एकविंशतिगोनिष्क-

यद्रव्यं पण्ठीहीहिरण्यनिष्कयद्रव्यं चासौ निष्कयद्रव्यं च यथाभागं प्रतिपण्ठीष्व अथवा अर्धयदमानि तएकविंशतिगोपण्ठीहीहिरण्यसा-
सांसि प्रतिपण्ठीष्व । इति यज्ञमानः प्रतिपादयति । ते पूर्वाक्तप्रकारेण प्रतिपण्ठीयुः । अयं कर्मसमूहः सुरायहंप्रचार इत्युच्यते ॥

१८२ ततः अग्नीदुत्तरं बर्हिर्दूषसादय प्रतिप्रस्थातः पशुषु संवद-
स्वेति प्रेषादि । त्रिषु पात्रेषु पृथक् यूषाणि निदधाति सन्ते मनसा
महाशिवभ्यां त्वा जुष्टमभिधारयामोति मन्त्रेण पृषदाज्येनाश्विनं
हविरभिधारयान्येन पृषदाज्येन सरस्वत्ये त्वेत्यूहितमन्त्रेण सादस्वतम-
भिधार्य पृषदाज्यान्तरेण इन्द्राय त्वेत्यूहितमन्त्रेण ऐन्द्रं हविरभिधार-
यति । स्वाहोष्मण इति तन्त्रेण करोति । यस्त आत्मेति तु पर्यायेण ।
ततो दृंह गा दृंह गोपतिमित्यादि पञ्चहोत्रोपसादनान्तं करोति ।
एकैकस्य स्वस्य स्वस्य शूलस्य पार्श्वभागे धारणं करोति । क्रमेण
सत्राभिमर्शनं करोति । चतसृषु जुह्वादिषूपस्तृणीते । मनोतायै हवि-
षोवदीयमानस्येत्यादि । चयनपक्षे ऐन्द्रः प्राण इत्याद्यन्ते उदुम्बरमये
पात्रे मृत्युर्यहं प०षिपश्चिते० । उत्तरवेद्यामासादयति । श्रीरसीत्यादि
ततः अश्विभ्यां क्वागस्य हविषोनुब्रूश्हि इति यथालिङ्गमूहेन हविर्भिः
प्रचरन्ति । सरस्वत्ये मेघस्य हविषोनुब्रूश्हि । इन्द्राय ऋषभस्य हवि-
षोनुब्रूश्हि । सावाय्यवद्वज्रमानस्यानुमन्त्रणम् सूत्रे इडाभेदपक्षेऽप्युक्तः ।
स्विष्टकृदादिभेदपक्षे तु वनस्पतिना चरित्वा सुचावग्नीधे प्रदायये-
णाहवनीयमुत्तरतो गत्वा त्रयाणां शङ्गशफकुष्टिकैर्यूषभिश्चाष्टावष्टा-
वुपहोमान् जुहोति । तद्वथा । अष्टसु पात्रेषु एकैकशफकुष्टिके निधाय
प्रथमपशुयूषा पूरयति । एवमष्टौ पात्राणि । अष्टमे शङ्गे अप्यनुष-
जति । उदगायता पात्रपाङ्क्तः कार्या । एवं द्वितीयस्याष्टौ । इति
चतुर्विंशति पात्राणि संस्थाप्य वक्ष्यमाणमन्त्रैर्हुत्वा सम्प्रतान् यहेष्वव-
नीय शफकुष्टिकमग्नौ प्रहरति । अष्टमषोडशचतुर्विंशतितीमाहुतौ
हूयमानायां शफकुष्टिकशङ्गाणामनुप्रहरणम् । प्रत्यूषाहुतौ सम्पाता-
नाश्विनपात्रे आनयति । उत्तराहुत्यष्टकसम्पातान् सारस्वतयहे ।
तृतीयाहुत्यष्टकसम्पातानैन्द्रयहेऽवनयतीत्यभिषेचनार्थम् । तत्र होम-
मन्त्राः । सीसेत तन्तं मनसा मनीषिण ऊर्णोसूत्रेण कथयो वयन्ति ।

अश्विना यज्ञं कविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् स्वाहा ॥१॥
 अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुराण्य इदं न ममेति यजमानस्य
 त्यागः । सम्प्राप्तमवनीय कुष्ठिकशफाशनावनुपन्नरति । एवं सर्वत्र ।
 तदस्यरूपममृतं शचीभिस्तिस्रो दधुर्देवताः संराणाः । लोमानि
 शष्पैर्बहुधा नतेकभिस्त्वगस्य मांसमभवच्चल्लाजाः स्वाहा ॥ २ ॥
 सर्वत्र यथालिङ्गत्यागः । तत्तत्पशुदेवतानामेति केचित् । तदश्विना
 भिषजा रुद्रतर्त्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरः । अस्थिमज्जानं मा-
 सरैः कारोतरेण दधते गत्वविः स्वाहा ॥ ३ ॥ सरस्वती मनसा
 पेशलं वसु नासत्याभ्यां वयति दर्शनं वयः । रसंपरिसृता न रोहितं
 नग्नदुर्धारिस्तरं नवेम स्वाहा ॥ ४ ॥ पयसा शुक्रममृतं जनित्रं सुरया
 मूत्राञ्जनयन्ति रेतः । अपामिति दुर्मतिं बाधमाना कवथ्यं वातं सन्नु-
 वन्त धाराः स्वाहा ॥ ५ ॥ इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यः पुरोडाशेन
 सविता जजान । यज्ञल्लोमानं वरुणो भिषज्यन्मतस्त्रेवायव्यैर्नमिनाति
 पितं स्वाहा ॥ ६ ॥ अन्त्राणि स्यालीमधु पिन्वमाना गुदापाक्षाणि
 सुदुघानधेनुः । श्येनस्य पञ्च नष्णीहाशचीभिरासन्दीनाभिरुदरं नमाता
 स्वाहा ॥ ७ ॥ कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शचीभिर्यस्मिन्त्रये योन्यां गर्भा
 अन्तः । ण्याशीर्व्यक्तः शतधार ऊत्सोदुहेन कुम्भो स्वधां पितृभ्यः
 स्वाहा ॥ ८ ॥ एते मन्त्रा अश्विनकुष्ठिकशफहोममन्त्रा इत्युच्यन्ते ।

१९३ अथ द्वितीयस्य । मुखं सदस्यशिर इत्सदेन जिह्वापवित्रम-
 श्विनांससरस्वती ॥ चप्पचपामुभिषंगस्य वोलोवस्तिर्नेशेपो हरसा तप-
 स्वी स्वाहा ॥ १ ॥ अश्विभ्यां वदुरमृतं यहाभ्यां ह्रागेन तेजोहविषा
 शतेन । पत्त्राणि गोधूमैः क्लृप्तानिपेशो न शुक्रमसितं वसाते स्वाहा ॥
 २ ॥ अथ न त्रिषोसिनवीर्याय प्राणस्य पन्या अमृतो यहाभ्याम् ॥
 सरस्वत्युपवाकैः व्यानंस्यानिबर्हिर्बदरैर्जजान स्वाहा ॥ ३ ॥ इन्द्रस्य
 रूपमृषभेः जनाय कर्णाभ्यां ओजममृतं यहाभ्याम् । यवान् बर्हिर्धुवि
 केशराणि कर्कन्तु जज्ञे मधु सारघं मुखात् स्वाहा ॥ ४ ॥ आत्मचुप-
 स्येन वृकस्य लोम मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमन् । केशान शीर्वन् यशसे
 श्रिये शिखा सिंहस्य लोमत्वषिरिन्द्रियाणि स्वाहा ॥ ५ ॥ अङ्गान्या-
 त्मभिषजा तदश्विनात्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती । इन्द्रस्य रूपं अत-

मानमायुश्चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना स्वाहा ॥ ६ ॥ सरस्वती योन्यां गर्भमन्तरशिवभ्यां पत्नी सुकृतं विवर्ति । अपा रसेन वरुणो न सान्नेन्द्रं श्रियै जनयन्नप्सु राजा स्वाहा ॥ ७ ॥ तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्यं-
रिसुता पयसा सारघं मधु । अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुता-
सुताभ्याममृतः सोम इन्द्रः स्वाहा ॥ ८ ॥ एतैः सारस्वतकुष्ठिकशफो-
ममन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

१८४ अथ तृतीयस्य । तत्र सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण इत्या-
दीनां षोडशानामृचां द्वाभ्यां द्वाभ्यामृगभ्यां एकैकाहुतिर्भवति । तद्व-
था । सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णसूत्रेण कषयो वयन्ति ।
अश्विना यज्ञं सविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् ॥ तदस्य
रूपममृतं शचीभिस्त्रिस्रो दधुर्देवताः संराणाः । लोमान् शष्पैर्बहुधा
न तोक्नभिस्त्वगस्य मां समभवच्चल्लाजाः स्वाहा ॥ ९ ॥ अनया
रीत्या ऽष्टौ होमान् करोति । एते ऋद्वयात्मका मन्त्राः ऐन्द्रकुष्ठिक-
शफहोममन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

१८५ अथा ऽध्वर्युः । मित्रोसि वरुणोसि । समहं शिवैर्देवैः ।
इति द्वाभ्यां वाक्यमन्त्राभ्यां पूर्वं संपादितामासन्दीं यजमानायतने
प्रतिष्ठापयति एतत्कर्म आसन्दीप्रतिष्ठापनमित्युच्यते ॥

१८६ ततः त्रस्य नाभिरसि । तत्रस्य योनिर्ऋषि । एतद्वाक्यद्व-
यात्मकमन्त्रेण तस्यामासन्द्यां वीस आस्तृणाति । एकदासन्द्यास्त्रय-
मित्युच्यते ॥

१८७ चत्वारोपि वाक्यमन्त्रा आसन्दीप्रातश्चापनं विनयुक्ता इति
केचित् । तन्मते वासचीस्तरणं न भवति । यजमानः स्योनामासीद ।
सुषडामासीद । मा त्वां हिंसीत् । मा मा हिंसीत् । इति वाक्य-
चतुष्टयात्मकेन मन्त्रेण उपावशति । एतदासन्द्युपवेशनमित्युच्यते ॥

१८८ अध्वर्युः निष्पसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा । सीमाज्याव
सुकृतुः । इत्युवा आसन्द्यामासीनं यजमानमभिमन्त्रयते । एतदास-
न्द्यासीनयजमानाभिमन्त्रणमित्युच्यते ॥

१८९ अध्वर्युः प्रत्यङ्मुखस्थिष्ठन् आसन्द्यामासीनं यजमानं आ-
श्विनपात्रस्यसंज्ञावेद्याभिषिष्यति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनो-

र्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामश्विनोभैषज्येन तेजसे ब्रह्मशर्चसायाभिषि-
ञ्चामीति मन्त्रेण । ततः सारस्वतपात्रस्यसंस्त्रावेणाभिषिञ्चति ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्ये
भैषज्येन धीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामीति मन्त्रेण । ततः ऐन्द्रपात्रस्य-
संस्त्रावेणाभिषिञ्चति । देवस्य त्वा० हस्ताभ्यां । इन्द्रस्येन्द्रियेण श्रियै
यशसे बलायाभिषिञ्चामीति मन्त्रेण । तदनन्तरं कोसि कतमोसि ।
कस्मै त्वा कंतमाय त्वा । इति वाक्यद्वयेन यजमानस्य हस्तौ सम्मृ-
शति । एतद्व्यजमानहस्तसम्मर्शनमित्युच्यते ॥

२०० व्यस्ताभिर्योहृतिभिस्त्रिभिः सुबाहुनीर्जुहोति । तद्वया ।
भूः स्वाहा । भुवः स्वाहा । सुवः स्वाहा यथालिङ्गत्यागो यजमानस्य ।
अयं व्यस्तव्याहृतिहोमइत्युच्यते ॥

२०१ यजमानो राजसूयवन्मङ्गलनाम्ना ऽऽह्वयति । अन्त स्माव-
यन् । सुश्लोकोऽइति सङ्ग्रहीतारम् । सुमंगलोऽइति भागदुघम् ।
सत्यराजोऽइति वृत्तारं । एतत्कर्म मङ्गलनामाह्वानमित्युच्यते ॥

२०२ ततो यथालिङ्गमङ्गानि सम्मृशति । शिरो मे श्रीः । इति
शिरः । यशो मुखम् । मुखम् । त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि । इति
केशश्मश्रूणि । राजा मे प्राणो अमृतम् । इति नासिकाम् । सघाट
चतुः । इति चतुषी । विराट् श्रोत्रम् । इति श्रोत्रं । जिह्वा मे भद्रम् ।
इति जिह्वाम् । वाङ्महः इति वाचम् । मनो मन्युः इति मनः ।
खराङ्भाजः इति हृदयललाटे । मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि
इत्यङ्गुलीरङ्गानि च । चित्तं मे सहः । इति चित्तम् । अभिसन्धाय
हृदयम् । बाहू मे बलमिन्द्रियम् । इति बाहू । हस्तौ मे कर्मवीर्यम्
इति हस्तौ । पात्मवृत्तमुरो मम । इति मध्यशरीरमुरश्च । पृथ्वीर्मे
राष्ट्रमुदरमसौ । इति पृष्ठमुदरमसौ च । यीवाश्च ओण्यौ । इति यीवा-
ओण्यौ । ऊरु अरती जानुनी । इत्यूरु अरती जानुनी विशेषेद्भानि
सर्वतः । इति सर्वाङ्गानि । नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम् । इति नाभिम् ।
पायुर्मे पचितिर्भेषत् । इति पायुम् । आनन्दनन्द्यावांहो मे । इति
वृषणौ । भगः सौभाग्यं पसः । इति प्रजननं । असम्भ्रतामभिसन्धाय

जपेत् । एवम् यथालिङ्गमङ्गानि संस्पृश्याप उपस्पृशति । इदमङ्गसंस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२०३ अथासन्त्याः प्रत्यवरोहति । जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धर्मैसि । बिंशि राजा प्रतिष्ठतीति वाक्यद्वयेन मन्त्रेण । अवरोह्य जपति । प्रतिसत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे । प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु । प्रत्यङ्गेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे । प्रतिव्याघ्रापृथिव्योः प्रतितिष्ठामि यज्ञे । एतत्कर्म आसन्दीप्रत्यवरोहणमित्युच्यते ॥

२०४ अथाध्वर्युराज्याहुतिं जुहोति । त्रयो देवा एकादश । त्रयस्त्रिंशः सुराधसः । बृहस्पतिपुरोहिताः । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्जाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुतयो मे कामान् समर्धयन्तु स्वाहा ॥ देवेभ्य इदम्० इति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युः पुनराज्याहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा । यजमानः अग्नय इदं न ममेति, यजमानस्य त्यागः । अथ यजमानो यथालिङ्गमङ्गानि संस्पृशति । लोमानि प्रयतिर्मम । इति लोमानि । त्वङ्ग आनतिरागतिः । इति त्वचम् । मांसं म उपनतिः । इति ज्ञिह्वाम् । वस्वस्य मज्जा म आनति । इति मज्जानम् । लोमादीनि मज्जान्तान्यङ्गानि संस्पृश्याप उपस्पृशति । इदं लोमादिसंस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२०५ ततः धनपत्ने स्विष्टकृतः पुरस्तान्मृत्युग्रहहोमो भवति । विद्युदसि विद्य वृष्टिरसि वृष्टमे० । अग्नीध्रः सुचावादाय स्विष्टकृतभृति इडान्तैः पशुभिः प्रचरति । मृत्युग्रहभक्षश्च । अथैनान्पुरोडाशान्याचयति । ऐन्द्रमेकादशकपालम् । सावित्रं द्वादशकपालम् । वारुणं दशकपालं च । अग्नीत्युरोडाशानाहरेति प्रेषित अग्नीध्रो दक्षिणेनाज्यस्थानीमित्यादिरीत्या व्याहृतिमन्त्रेण हवींष्यन्तर्ध्व्यासादयति । यजमानः युन्मे अग्ने इत्यादिनाऽभिमन्त्रयति । अग्नैषः सप्रेषो वा प्रचारः । अग्नैष इति तु युक्तम् । अतएव होतुरादेशेऽपि भवति अश्विनोरहन्देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् सरस्वत्या अहं देवयज्यया स्वस्तिमान् पशुमान्भूयासम् । इन्द्रस्य सुचाम्णोहन्देवयज्यया धर्मभाभूयासम् । एतानि क्रमेण आश्विनसारस्वतैन्द्रयागानां यजमानस्यानुमन्त्रणानि । सर्वेषां यागानामवावृत्त्यैव वाऽनुमन्त्रणम् इडामार्जनान्ते

तन्त्रेण स्थिरुष्टदिहान्तम् इत्यापस्तम्बोक्तपक्षे अत्र मृत्युग्रहभक्तः ।
 गर्भिणीं वद्वामत्र वा ददाति । ततो हविश्च्छिष्टमुद्रासयति ।
 अयनपक्षे मैत्रावरुणामित्तया प्रचर्य वाजिनेनेष्ट्वा आनीदौपयानङ्गारानि-
 त्यादि करोति । समुद्रितैस्त्रयाणां पशूनां गुदकाण्डैरुपयानप्रचारो
 भवति । द्विवं वो धूमो गच्छत्वन्तरिक्षम्० पृथध्वं स्वाहेत्युहः । यद्वे-
 कस्तदा प्रकृतिवत् । सूक्तप्राक्के यथालिङ्गमूहः । आज्यभागदेवतानन्तरं
 अश्विनोऽरहमुज्जतिमनूज्जेषम् । सरस्वत्या अहमुज्जतिमनूज्जेषम् ।
 देवानामाज्यपानमित्यादि प्रकृतिवत् । त्रीणि समिष्टयजूंषि भवन्ति ।
 यज्ञमानो विष्णुकृषान् क्रान्त्वा व्रतं विसृज्य यज्ञविमोक्तान् करोति ।
 अथाध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं हृदयं शूलमित्यादि शूलोद्वासनान्तं कर्म
 करोति इदम् शूलकर्मत्युच्यते ॥

२०६ अथावभृथेन वरन्ति । सामचैव नाहदेवीराप एष वो गर्भं
 इति चेति बौधायनचरकसौत्रामणीसूत्रात् सौमिको ऽवभृथ इति
 ज्ञेयम् । परिभोजनीयान्वेदं च कृत्वा पाणी सम्मृश्याग्नीन् परिस्तीर्य
 गार्हपत्यस्योत्तरतस्तृणेषु पात्राण्यासाद्योत्तरवेदिसमीपे ब्रह्माणमुपवेश्य
 पृष्ठयास्तरणादि करोति । उत्तरवेदिसमीपे प्रणीतासादनम् । प्रोक्षणी-
 भिर्वा संयवनम् । पुराणगार्हपत्ये निर्वापादि । वारुणमेककपालं पुरो-
 डाशं निर्दपति । आप्यनिनयनान्ते । प्रोक्षणीरासादय सुवं च सुचं च
 संमृष्ट्वा पर्वो सचक्ष्वाज्येनोदेहि इत्यध्वर्युराग्नीध्रं प्रेष्यति । प्रत्युष्टं
 रक्तः प्रत्युष्टा आतयोऽग्नेर्वातेजिष्ठेन तेजसा निष्पामीत्यूहितमन्त्रेण
 सुवसुचोर्निष्ठपनम् । पर्वो सचक्ष्वाज्यमवेक्षयित्वा यज्ञमानं चाज्यमवे-
 क्षयित्वा ऽज्यं प्रकृतिवदुत्पुनाति । विष्णवसि वैष्णवं धामासि प्रजा-
 पत्यम् । इत्यनेन मन्त्रेणाज्यमभिमन्त्रयते । स्योनं ते सदनमित्यादि-
 मन्त्रेण एककपालमाविः पृष्टं कृत्वा यन्मे अग्ने इत्यादिनाभिमन्त्रयते ।
 आज्यस्थालीं सुवं जुहुं स्फ्यं बर्हिर्मुष्टिमैककपालं पुरोडाशं प्रतिवसनीये
 वाससी सुराग्रहपात्राणि वालानि शततृणानि स्थालीं हृदयशूलादी-
 न्यादाय अन्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्कुपनिष्कार्मान्ति । द्वे सुती
 अश्वणवं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् । याभ्यामिदं विश्वमे-
 जत्समेति यदन्तरा पितरं मातरञ्चेति मन्त्रेण । उरं हि राजा वर-

काश्चकार सूर्योय एत्यामन्वेतवाउ । अपदे पादाप्रतिधातवेक-
रतापवक्ता वृद्धया विधश्चित् । इत्यनेन यथापस्तत्र यन्ति । न
सामानि गायन्ति । शतन्ते राजन् भिषजः सहस्रमूर्धो नभोरासु
मतिष्ठे अस्तु । बाधस्य दूरे निर्वृतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुक्ष-
स्वत् । इत्यृचमयो वृष्टा अपन्ति । अयामन्तमधितिष्ठन्ति । अत्र
प्रसिद्धं दृश्यशूलैश्चरित्वा स्फुर्येन्नेदृत्यावोह्य शुक्लस्य चार्द्रस्य च सन्धा-
वित्यादि० वक्ष्ये नो मुष्मत्यन्तम् शुक्लानां कर्म करोति । तंत उदक-
समीपे दक्षिणापवर्गाणि वायव्यानि सादयति । बहु यद्वपाचाणि ह्री
द्रोणकलशौ । एकं कुम्भम् । दद्यापविचादि एतानि पात्राणि वायव्या-
नीत्युच्यन्ते ॥

२०० यस्ते देव वक्ष्य गायत्री छन्दाः पाशः । ब्रह्मन्मतिष्ठितः ।
तं त एतेनावयजे । इत्यनेन मन्त्रेण पर्येमयं सादयति । यस्ते देव
वक्ष्य चिष्टुप् छन्दाः पाशः । सत्रे प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे ।
एतावन्मन्त्रेण नैयथोभम् । यस्ते देव वक्ष्य जगती छन्दाः पाशः ।
विदु प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे इति मन्त्रेणाश्वत्थम् । यस्ते देव
वक्ष्यानुष्टुप् छन्दाः पाशः । पशुषु प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे ।
इत्यनेन मन्त्रेण शतावृणां स्थालीं यहाणां दक्षिणतः । तद्वक्षिणत-
स्तूर्ण्णीं सतन्द्रोणकलशौ बालानन्यच्च यत्सोमावजिह्वं तत्सर्वं निद-
धाति । एतद्ववभृथीयवायव्यासादनमित्युच्यते ॥

२०८ अथ बर्हिः प्रासनमदि० करोति । अपस्त्रिः संमृज्य बर्हिर्व-
र्जोश्चतुरः प्रयाजानिष्ट्वा आज्यभागाभ्यां प्रचर्य वादणमेककपालं पूर्वा-
धोदपरार्धाध्वाददाय इष्टैर्जुहोति । अघर्तं स्थिष्टकृति सुवेजं पञ्चा-
हुतीर्जुहोति । यद्वैवा देवदेहनं देवासश्चक्रमा वयम् । अग्निर्मा
तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः स्वाहा । यदिदिवायो० क्रमेणा व० ।
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः स्वाहा । यदि जायत्यादि
स्वप्न० वयम् । सूर्यो मातस्मादेनसो वः स्वाहा । अत्र क्रमेण आगये
वायवे सूर्योयेति यथाजिह्वं यजमानस्य त्यागाः । यद्वामे यदरण्ये
यत्सभायां यदिन्द्रिये । यच्छूत्रे यदर्यं एनश्चक्रमा वयम् । यदेकस्याधि-
धर्मणि तस्याऽवयजनमसि स्वाहाप्रजापतय इदं न जमेति त्यागः ।

यदापो अग्निर्वा वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च स्वाहा ।
वरुणायेदं न ममेति त्यागः कृताः पञ्चाहुतयः सौत्रामण्यावभृथाहुतय
इत्युच्यन्ते ॥ ०

२०९ ततः स्विष्टकृदादि । आपः सङ्गत्समृज्यापवर्हिषौ द्वावनु-
याजोयजति । समुद्रे ते० सुषं प्रतिष्ठाप्य अभिपूर्वं कृत्वा ऽवभृथं यज-
मानो ऽनुमन्त्रयते । अवभृथनिचुम्बुण निचेहरसि निचुङ्कुण । अव देवे-
र्देवकृतमनोयाट् । अव मर्त्यैर्मर्त्यं कृतम् । उरभ्रानोदेवरीरिचस्पाहि ।
अयमवभृथानुमन्त्रणमन्त्र इत्युच्यते ॥

२१० ततः समिधा न आप ओषधयः सन्तु । दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुः । योस्मान् द्वेष्टि । यं च वयं द्विष्मः । द्रुपदादिवेन्मुमुवानः ।
स्विचः स्वात्वी मलादिषु । पूतं पवित्रेणेषान्यम् । आपः शुन्धन्तु मेनसः ।
इति द्वाभ्यां मन्त्राभ्यामाष्णुत्य शालीनप्सु सम्प्रकीर्य अञ्जलिनाप-
सिष्य इमं विष्यामीति मन्त्रेण योक्तं विसृज्य अन्योन्यं धावन्ति ।
ततोऽभिषेकादि । स्वात्वा प्रतिवसनीये वाससी परिधाय उद्वयन्तम-
सस्पति पश्यन्तोऽन्योतिरुत्तरम् । देवन्देवत्रासूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तरम्
इत्यादित्यमुपतिष्ठते । प्रतियुतो वरुणस्य पाशः । प्रत्यस्तो वरुणस्य
पाशः । इति मन्त्रेणोदकान्तं प्रत्यस्यति । ततः प्रतिप्रस्थातृश्चो नय ।
तिस्रस्तिस्रः समिधः कुर्वत इत्यादि । अपो अन्वचारिणं रसेन समस्तु-
त्सहि । पयस्वां आनचागमन्तं मा संस्तुज वर्चसा । प्रजया च धनेन
च । समाववर्त्ति पृथिवी । समुषाः समु सूर्यः । समु विश्वमिदं
जगत् । वैश्वानरज्योतिर्भूयासम् । विभुं कामं व्यग्नवै । एतैर्वाक्यम-
न्त्रैराहवनीयमुपतिष्ठते । अथर्धुः सुवाहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा ।
आनय इदम्० इति त्यागः । व्रतविसर्गादि पुनरालम्बब्राह्मणतर्पणान्तं
कृत्वा औपयजिके औत्तरवेदिके वा ऽनौ उत्तरवेदिदक्षिणोऽग्रे वर्हिषो-
यति । यत्कुसीदमित्यादिहोम औत्तरवेदिके वा । वाय्वादित्यूपोप-
स्थानसमारोपणाभ्यां धानपूर्णाहुतिवरदानञ्चेति । व्रतविसर्गादि पुनरा-
लम्बवर्जं ब्राह्मणतर्पणान्ता सन्तिष्ठते त्रिपशुसौत्रामणी । तदानीमेष
असंभवे श्वो वा विहृत्य महापितृयज्ञवदनुष्ठानं भवति । याः पुर-
स्तादित्यादि । महापितृयज्ञहविर्भिर्यस्य इति सकृत्पुनः । प्रजापते न

त्वदेतानि यदन्तरितं पृथिवीमुत कामित्युपस्थानान्तं करोति । अयं सौत्रामणीसम्बन्धिमहावितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

२११ अथ प्रेतिपदि ऐन्द्रपशुघत्सङ्कल्पप्रभृतिः । इन्द्रः पशुमाश्रयते । नात्र समारोपः । सौत्रामणीचिपशुवेदिमुद्रास्य यूपं चोद्रास्य आहवनीयस्याग्रे द्वादशपदां, वेदिं विमायोतरवेदिं शम्यामार्चीं प्रादेशमार्चीं योनिं च करोति । नात्र सौमिकी वेदि न ध्ययनम् । अथभो दक्षिणा । पूर्णोद्गुल्यन्तं पुनरालम्भवर्जं ऐन्द्रं पशुं समापयति । अयं सौत्रामण्युत्तराद्वैन्द्रपशुरित्युच्यते ॥

२१२ तदनन्तरं पुनर्विहृत्य पूर्ववदादित्येष्टिं करोति । समाप्तं गां दक्षिणां ददाति । पुनरालम्भवर्जं ब्राह्मणतर्पणान्तं करोति । इयं सौत्रामण्युत्तरादित्येष्टिरिति गीयते ।

२१३ तदनन्तरं अग्नीन् समारोप्य स्वान्यान्यायतनानि सम्प्राप्य मयित्वा उग्नीन् विहृत्याग्निहोत्रं जुहोति । एतावता यन्त्येन कौकिल-सौत्रामणीसम्बन्धियजमानब्रह्माध्वर्याग्नीध्रप्रतिप्रस्थातृणां कर्माणि प्रतिपादितानि ।

अथ होत्रमैत्रावहणयोः कर्माश्चलायनसूत्रानुसारेण प्रोच्यते ॥ ऐन्द्रस्य पशोः पश्विष्ट्यादि सर्वे निरूढवद्भवति । आवाहनकाले होता आज्यभागदेवतावाहनानन्तरं इन्द्रमाश्वह । वनस्पतिमाश्वह । देवां आज्यपां इत्यादि प्रकृतिषत् । अधिगुपैषे मेधपतये मेधमित्यूहः । अधिगुपैषात्पूर्वमेव प्रयाजाः । आश्वलायनानुक्तत्वात् यजुर्वेदोक्तप्रकारेण । तद्वथा येऽ यजामहे भूर्भुवः स्वः समिदुदन्द्र उषसामनीके पुरोहता पूर्वैकद्रावृधानः । गोभिर्वेषावान् मधुना समंजन् अभिर्वेषे-स्त्रिंशता वज्रबाहुर्जघान वृत्रं विदुरो वज्रादौ वै३० ॥ १ ॥ वाश्व-ट्कारं नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः । इति वषट्कारानन्तरं जपति । येऽ यजमाहे भ्राशंशः प्रतिशूरो मिमानस्तनूनपात्प्रतियज्ञस्य धाम । गोभिर्वेषावान्मधुना समंजन् हिरण्येष्वन्दी यजति प्रचेता३ वै३० ॥ २ ॥ वाश्व३० । येऽयं सुवरीडितो देवैर्हविषां अभिष्टिरा-जुह्वानो हविषा शर्धमानः । पुरन्दरो मघवान्वज्रबाहुरापातु यज्ञ-मुप नो जुषाया३ वै३० । वाश्व३० ॥ ३ ॥ येऽ यं सुवर्जुषाणो बहि-

ईरिवाच इन्द्रः प्राचीनं सीदत्प्रदिशा पृथिव्याः । उरुव्यचाः प्रथमानं
 स्योनमादित्यैरक्तं वसुभिः सजोषाः स्वाहा ॥ ४ ॥ वाग्बष० । ये३ य०
 सुविरिन्द्रं दुरःकवप्यो धावमाना वृषा यं यन्तु जनयः सुपत्नीः । द्वारो देवी-
 रभितो विश्वयन्तो सुवीरा वीरं प्रथमानामहोभी३ वौ३० ॥ ५ ॥ वाग्बष० । ये०
 य० सुवृषासान्क्ता वृहती वृहन्तं पयस्वती सुदूधे शूरमिन्द्रम् । पेश-
 स्वती तनुना संव्ययन्तो देवानां देवी यजतः सुहक्ने३ वौ३० ॥ ६ ॥
 वाग्बष० । नचैद्वैतन्वत इति वचनात् । ये३ य० सुवर्देव्यामिमाना
 प्रथमा पुह्वा होताराविन्द्रे प्रथमा सुवाचा० । मूर्धन्यज्ञस्य मधुना
 प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधाता३ वौ३० । वाग्बष० । अत्र याज्यान्त-
 विषर्गतोपः । इतरश्च रेफीति वचनात् । ये३ य० सुवस्तिहो देवीर्ह-
 विषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणा वृषणं न पत्नी । अष्ट्विंशं तन्तुं पयसा
 सरस्वतीहादेवी भारती विश्वतूर्ती३० वौ३० ॥ ८ ॥ वाग्बष० । ये३ य०
 सुवस्त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मपाकोविष्टुर्यशसे पुरुषि । वृषा यजन्व-
 षणं भूरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवा३न्वी३० ॥ ९ ॥ वाग्बष० । ये३
 य० सुवर्धनस्यतिरवसृष्टो न पाशैस्त्वन्यासमञ्जन् तमिता न देवः ।
 इन्द्रस्य हव्यैर्बठरं पृथानः स्वदाति हव्यं मधुना घृतेना३ वौ३० ॥ १० ॥
 वाग्बष० । तत आश्वलायनसूत्रपठितमग्निगुम्हेन पठति । अग्निगुश्चा-
 पापश्चोभौ देवानां शमितारौ तावमिं पशुं अपयंतां प्रविष्टासौ यथा
 यक्षस्य अपणं तथा तथेति श्रुत्युक्तत्वादग्निव्यापनानामकौ देवशमिता-
 रावुच्येते ॥

२१४ दशप्रयाजाः पूर्वमनुष्ठिताः । इदानीमेकादशेन यजति ।
 स यथा । ये३ य० सुवस्तोकानामिन्दुं प्रतिशूर इन्द्रो वृषायमाणो वृष-
 भस्तुराषाट् । घृतप्रषा मधुना हव्यमुन्वन्मूर्धन्यज्ञस्य जुषतां स्वाहा३
 वौ३० ॥ ११ ॥ वाग्बष० । एते एकादश आपस्तम्बसूत्रपठिता मन्त्राः
 सौत्रामण्योप्रयाजा इति तीयन्ते ॥

२१५ अथैतेषां प्रेषा उच्यन्ते । ते च यथा । होतायज्ञत्समिधे-
 न्दमिहस्यदेनाभापृथिव्या अग्निं । दिवो वर्धन् त्समिधयत अजिष्टश्च-
 र्बणीसहान्वेत्वाज्यस्य होतयंज ॥ १ ॥ होता यज्ञत्तनूनपातमूर्तिभिर्ज-
 तारमपरजितमिन्द्रं देवं सुवर्षिदं पथिभिर्मधुमत्तमेनैराशस्सेन तेजसा

वेत्वाज्यस्य होतयेज ॥ २ ॥ होता यत्तदिडाभिरिन्द्रमिन्द्रमीहितं मा-
जुह्वानममर्त्यम् । देवो देवैः सवीर्या वज्रहस्तः पुरन्दरो वेत्वाज्यस्य
होतयेज ॥ ३ ॥ होता यत्तद्वर्हिषेन्द्रं निषध्वरं वृषभं नर्यापसम् । वंसु-
भीरुद्वैरादित्येभिर्नियुद्विद्विर्हरासद्वेत्वाज्यस्य होतयेज ॥ ४ ॥ होता
यत्तदोतोवीर्यं सहो द्वार इन्द्रमवर्धयन् ॥ सुमायणा विषयन्तामृता-
वृधो द्वार इन्द्राय मीकुषे वियन्त्वाज्यस्य होतयेज ॥ ५ ॥ होता यत्त-
दुषे इन्द्रस्य धेनू सुदुषे मातरौ मही । सवातरौ न तेजसां वत्समिन्द्र-
मवर्धतां वीतामाज्यस्य होतयेज ॥ ६ ॥ होता यत्तद्वैव्याहोतारा भि-
षजा सखाया हविषेन्द्रं भिषज्यतः । कवी देवौ प्रवेतसाविन्द्राय धत्त
इन्द्रियं वीतामाज्यस्य होतयेज ॥ ७ ॥ होता यत्तत्तिस्रो देवीस्तय-
स्त्रिधातषोपसम् । इडा सरस्वती भारती मही इन्द्रपवीर्हविष्यतीर्त्रि-
यन्त्वाज्यस्य होतयेज ॥ ८ ॥ होता यत्तत्त्वष्टारमिन्द्रं भिषजं सुयजं
घृतश्रियम् । पुरुषपुं सुरेतसं मघोनिमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि
वेत्वाज्यस्य होतयेज ॥ ९ ॥ होता यत्तदुनस्पतिं शमितारं शतक्रतुं
धिपोजोष्टारमिन्द्रियम् । मध्या ममज्जग्यधिभिः सुगेभिः स्वदाति
हव्यं मधुना घृतेन वेत्वाज्यस्य होतयेज ॥ १० ॥ ततो ऽग्निर्होता नो
अध्वर इत्यादि पर्यागये क्रियमाणां न्वाह निकृष्टवत् । तदनन्तरं होता
यत्तदिन्द्रस्य स्वाहा ऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहास्तोकानभ्य स्वाहा
स्वाहा कृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनां स्वाहा देवां आज्यपान् स्वा-
हेन्द्रं होताज्जुषाणा इन्द्र आज्यस्य वियन्तु होतयेज ॥ ११ ॥ एते
एकादश आपस्तम्बसूक्तपठिताः प्रेषाः सौचमशीप्रयाजप्रेषा इत्युच्यन्ते ॥
२६६ ततो निकृष्टवदाज्यभागप्रचारः । ततो वपायागेः । आचर्ष-
णिषा वृषभो जनानां राजा कृष्टोनां पुरुहूत इन्द्रः । स्तुतः अत्रस्य-
न्मनसो पमद्विगुप्स्का हरी वृषणायास्तर्वाश्चम् । इत्यनुवाक्यामध्ययुप्रे-
षितो मैत्रावरुणः पठति । होता यत्तदिन्द्रं व्हागस्य व्हापाया मेदसो
जुषतां हविर्होतयेज । अध्ययुप्रेषितो मैत्रावरुणो ऽनेन प्रेषेण होतारं
प्रेष्यति । येऽ य० सुवर्षिवेषयन्माधिषसा अजानस्तत्रै पुरापर्यादिन्द्र-
महः । अहसो यत्र पीपरव्याया नो नावेषयान्तमुभये हवन्ताश्चवौः ।
० । वाग० ॥ इत्यनया आज्यया होता यजति । होतुमैत्रावरुणयोर्नि-

रुधवज्जात्याले वषामार्जनं भवति । पुरोडाशयागे । तं सधीचीकृत यो
 घृणीयानि पौं स्यानि निपुंतः स्रश्चरिन्द्रम् । समुद्रं न सिन्धुव उक्थ-
 शुष्मा उरुव्यचक्षिर् अविशन्तोऽम् । इत्यनुवाक्यां मैत्रावरुणस्य ।
 होता यत्तदिन्द्रं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयज । इत्यनेन प्रेषेण
 होतारं प्रेषयति । येऽ यजामहे भूर्भुवः सुवः सत्यमित्तवत्वावाँ अन्यो
 अस्तीन्द्रदेवो न मर्त्या ज्यायान् । अहन्नहि परिशयानमणो वासजो
 अपो अक्का समुद्रां इवोऽ० वागव० । होता उनया याज्यया यज-
 ति । अथ स्थिष्टकृतः त्वामीदृते अजिरं दूत्याय हविष्मन्तः सदमि-
 न्मानुषासः । यस्य देवैरासदो बर्हिराग्नेहान्यस्मै सुदिना भवन्तोऽम् ।
 इत्यनुवाक्या । होता यत्तदग्निं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयज ।
 अनेन प्रेषेण होतारं प्रेषयति । येऽ य० सुवराग्निं तुदीति सुवृशं
 यणन्तो नमस्यामस्त्वदुयं जातवेदः । त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा
 अकृण्वचमृतस्य नाभर्वोऽ० वागव० । अङ्गयागे । मनोतायै हविषो-
 वदीयमानस्यानुब्रूहीत्यध्वर्युप्रेषिता मैत्रावरुणो ऽभिहिङ्कृत्य त्वं ह्यग्ने
 प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाह । ततः प्रससाहिषे पुरुहूत शून्न ज्येष्ठ-
 स्ते शुष्म इह रातरस्तु इन्द्राभरदक्षिणेनाप्रसूनि पतिः सिन्धूनामसि
 रेवतीनोऽम् । इति पुरानुवाक्यां मैत्रावरुणो वदति । होता यत्तदिन्द्रं
 ह्यगस्य हविष आददव्य० एभः । घस्ताचून० करदेवन्देवो जुषतां
 हविर्होतयज । इत्यनेन होतारं प्रेषयति । येऽ य० सुवः सशेधमधि-
 धाद्युन्मस्मै महिषत्रं जननाषाडिन्द्रतव्यम् । रता च नो मघोनः
 पाहि सूरौत्राये चनः स्वपत्या इषे धाऽ वोऽ० वागव० । हेरता
 उनया याज्यया यजति । ततो देवेभ्यो वनस्पते हवींषीत्यादिवनस्प-
 तियागो निरुठवत् । देवं बर्हिरिन्द्रं सुदेवं देवैर्वीरवत्स्तोत्रं बर्हिर्व-
 व्यामवधेयदुस्तोर्वृतां प्राक्तोर्भूतं रायाबर्हिष्मतोत्यगादुसुवने वसु-
 धेयस्य वेतु यज ॥ १ ॥ देवीद्वारदन्द्रं संघाते दीद्वीर्योमवधेयवावत्सेन
 तरुणेन कुमारेण च मीधिताऽपावोणं रेणुककाटं नुदन्तां वसुवने वसु-
 वने वसुधेयस्य वियन्तु यज ॥ २ ॥ देवी उषासा नक्तन्द्रं यजे प्रयत्य-
 हृतान्देवीर्विशः प्रायासिष्ठा सुप्रीते सुधीते अभूतां वसुवने व्यसु-
 धेस्य वीतां यज ॥ ३ ॥ देवी जोष्ठी वसुधितो देवमिन्द्रमवधेय

तामथाव्यन्याधाद्वेषां स्यान्त्यावामीद्वसुवार्याणि यजमानाय शि-
 क्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥ ४ ॥ देवी कर्जाहुती
 दुधेसुदुधे पयसेन्द्रमवर्द्धतामिषमूर्जमन्यावातोत्सग्निं सप्रीतिमन्यानर्धेन
 पूवे दयमाने पुराणेन तत्रमधातामूर्जमूर्जाहुतीवसुं वार्याणि यजमानाय
 शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥ ५ ॥ देवा देव्या होतारा
 देवमिन्द्रमवर्धतां हताघशस्पावाभाष्टां वसुवार्याणि यजमानाय
 शिक्षिता वसु० यस्य वीतां यज ॥ ६ ॥ देवी स्तिक्षिस्तिंक्षो देवीः
 पतिमिन्द्रमवर्धयवसुतद्वारती दिवस्त्रैर्यज्ञस्सरस्वतीवावसुमति बृहा-
 न्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज ॥ ७ ॥ देव इन्द्रो नराशस्स्त्रिवरुश-
 स्त्रिवन्सुरो देवमिन्द्रमवर्धयच्छतेन शितिपृष्ठानामाहितः सहस्रेण प्रव-
 र्त्तते मित्रावरुणे दस्युहोत्रमर्हता बृहस्पतिस्तोत्रमश्विनाध्वर्यवं वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यजः ॥ ८ ॥ देव इन्द्रो वनस्पतिर्हिरेण्यपर्णा मधुशाखः
 सुपिप्पलो देवमिन्द्रमवर्धयद्विवमयेणाप्रादान्तरितं पृथिवीमवृहीद्वसु-
 वसुधेयस्य वेतु यज ॥ ९ ॥ देव बर्हिर्वातिरीनां देवमिन्द्रमवर्धयत्स्वा-
 सस्यमिन्द्रासन्नमन्यावर्हीष्यभ्यभूद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥ १० ॥
 देवा अग्निः स्वष्टकृदेवमिन्द्रमवर्धयत्स्वष्टं कुर्वन्स्वष्टकृत्स्वष्टमव्य
 करोतु नो वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥ ११ ॥ एते एकादशानुयाज-
 प्रैषाः । एषामेकैकेन मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । होता एतैरेव प्रैषैर्य-
 जेत्यस्य स्थाने वषट्कारं कृत्वा यजति । एवं सति प्रैषाएव याज्या
 अग्निमद्येत्यादिप्रैषे यथादेवत्वमूहो भवति । अन्यत्सर्वं निरूढवत् ।
 एतावत्कर्म सौत्रामणीपूर्वाङ्गेन्द्रपशुरित्युच्यते ॥

२१७ अथादित्येष्टिः । तत्रादितिर्देवता । वसुर्द्रव्यम् । सामिधे-
 निप्रभृति सर्वं प्रकृतिवत् । अदितिर्न उरुष्यत्विति प्रधानस्यानुवाङ्मया ।
 महीमूषु मातरं सुवतानामिति याज्या । इति विशेषः । इतीयं सौत्रा-
 मणीपूर्वाङ्गादित्येष्टिरिति गीयते ॥

२१८ अथ त्रिपशोः । पश्विष्टमिषयनमन्यनानि पूर्ववत् ।
 आवाहनकाले । आज्यभागावाहनानन्तरम् । अश्विनावावह । सर-
 स्वतीमावह । इन्द्रमावह । वनस्पतिमावहेत्यादि पूर्ववत् एतत्सौ-
 त्रामणीदेवतावाहनमित्युच्यते ॥

२१९ यक्षशब्दान्तैः प्रैषैर्मैत्रायणो होतां प्रेष्यति । वषट्कारा-
 न्ताभिर्यज्याभिर्होता यजति होता यक्षस्मिधाग्निमिहस्यदेऽश्विनेन्द्रं
 सरस्वतीमजो धूमो भवो धूमैः कृजेर्भेषजं मधु शब्देनैव तत्र इन्द्रियं पयः
 सोमः परिक्षुता घृतं मधु विद्यन्त्वाज्यस्य होतयंज ॥ १ ॥ येऽयं सुवः
 समिद्धो अग्निरश्विना तप्तोघर्मा विराट् सुतः । दुहे धेनुः सरस्वती
 सोमश्च शुक्रमिहेन्द्रियाश्चैव ॥ १ ॥ वाग्वष० । होता यक्षस्तनूनपात्स-
 रस्वत्यभिर्भेषो न भेषजं यज्या मधुमता भरपश्विनेन्द्रास्य वीर्यम् ।
 वदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्नभिः पयः सोमः परिक्षुता विद्यन्त्वाज्यस्य
 होतयंज ॥ २ ॥ येऽस्यवस्तनूनपाता भिषजा सूतेश्विनोभासरस्वती
 मध्वारजाऽसीन्द्रियमिन्द्राय पयिभिवंहाऽन्वौ ॥ २ ॥ एते प्रैषयाज्ये
 वसिष्ठादिभिचानाम् । होता यक्षवराशऽसंजनगन्धुं पतिं सुरायै भेषजं
 मेवः सरस्वतीभिषययेन इन्द्रमश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम् । वदरैरु-
 पविद्यन्त्वाज्यस्य होतयंज ॥ २ ॥ येऽ सुवरीन्द्रायेन्तु सरस्वती नरा-
 शऽसेन नगन्धुः । अधातामश्विनामधु भेषजं भिषजासुताश्चैव ॥
 २ ॥ वाग्वष० । एते प्रैषयाज्ये वसिष्ठादीनाम् । होता यक्षदिहेडित
 आजुह्वाना सरस्वतीमिन्द्र बलेन वर्धयचषभेणगवेन्द्रियमश्विनेन्द्राय
 वीर्यम् । यवैः कर्कन्धुभिर्मधुलाजैर्नमामरं पयः सोमः० विद्यन्त्वाज्यस्य
 होतयंज ॥ ३ ॥ येऽतुश्वराजुह्वाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।
 इडाभिरश्विना विष् समूर्जं सूर्यि दधूश्चैव ॥ वाग्वष० । होता
 यक्षदुर्हिः सुष्टरीमो र्षमदाभिषङ्गीसत्याभिषजाश्विनाश्वामिशुमती
 भिषक् धेनुः सरस्वती भिषक् । दुहइन्द्राय भेषजं पयसोमः० वेत्था-
 ज्यस्य होतयंज ॥ ४ ॥ येऽ सुवरीश्विना नमुचेः सुनं सोमं शुक्रं परि-
 सुता । सरस्वती तमाभरदुर्हिषेन्द्राय पातवाश्चैव ॥ वाग्वष० ॥ ४ ॥
 होतायक्षदुरोदिशः कवण्यो नव्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरोदिश इन्द्रो न
 रोदसी दुघे दुहे कामान्सरस्वत्यश्विनेन्द्राय भेषजम् । शुक्रं न ज्योति-
 रिन्द्रियं पयः सोमः० विद्यन्त्वाज्यस्य होतयंज ॥ ५ ॥ येऽ सुवः कवण्यो
 नव्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरोदिशः । इन्द्रो न रोदसी दुघे दुहे कामा-
 न्सरस्वतीश्चैव ॥ ५ ॥ वाग्वष० । होता यक्षसुपेशसोषे नक्तं दिवा-
 श्विना सज्जजाने समज्जाते सरस्वत्या त्विषिमिन्द्रे न भेषजम् ।

श्येनो न रजसा हृदा पयः सोमः०वीतामार्थं ॥ ६ ॥ ये०सुवस्वासा-
नक्तमश्विना दिवेन्द्रसायमिन्द्रियैः । सञ्जनान्ने सुपेशसा समञ्जाते
सरस्वत्या३वै३० ॥ ६ ॥ वाग्वष० ॥ होता यत्तद्वैद्याः होतारा भिष-
जाश्विनेन्द्रं न जायते दिवानक्तं न भेषजैः । शूषसरस्वती भिषक्
सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः०वीतामार्थं ॥ ७ ॥ ये०सुवःपातं नो
अश्विना दिवा पाहि नक्तं सइत्यति । दैव्या होतारा भिषजा पात-
मिन्द्रसच्यसुता३वै३० ॥ ७ ॥ वाग्वष० । होता यत्तत्तिस्रोदेशीर्नभेषजं
त्रयस्त्रिधातवोपसोरूपमिन्द्रे हिरण्ययमश्विनेडा न भारती धावा सर-
स्वती महइन्द्रायदधुरिन्द्रियं पयः सोमः० विषन्त्वा०र्थं ॥ ८ ॥
ये०सुवस्तिस्त्रिधा सरस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं परिस्रुता सोम-
मिन्द्राय सुषवुर्मदा३ वै३० ॥ ८ ॥ होताः यत्तत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना
भिषजं न सरस्वत्योन्नो न जूतिरिन्द्रियं वृको न रभसो भिषक् । यशः
सुरया भेषजंश्रियानमासरं पयः सोम० वेत्वाज्य० र्थं ॥ ९ ॥ सुव-
श्विना भेषजं मधु भेषजं नः सरस्वती । इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियरूपरूप-
मधुस्सुता३ वै३० ॥ ९ ॥ वाग्वष० । होता यत्तद्वनस्पतिः शमितारः
शतक्रतुं भीमं न मन्युः राजानं व्याघ्रं नमसाश्विनाभामम् । सरस्वती
भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोम० वेत्वाज्य० र्थं ॥ १० ॥ ये०
सुवश्चेतुषेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः परिस्रुता कीलालमश्विभ्यां मधुदुहे
धेनुः सरस्वती ३वै३० ॥ १० ॥ वाग्वष० । एते त्रिपशोरनुयजानां
प्रेषा याज्यांसंहिता उक्ताः एते वन्ता वक्ष्यमाणावेकादशौ याज्यास्त्रि-
प्रयाजयाज्याप्रेषौ च प्रेषाइत्युच्यन्ते ।

२२० ततो मैत्रावरुणो ऽग्निर्होता नो अध्वर इत्यादिपर्यग्नये
क्रियमाणावान्वाह । ततो होता दैव्याः शमितार उतमनुष्या इत्यादि
वाक्यरूपमध्वगुसंज्ञकं यथार्थमाश्वलायनसूत्रोक्तप्रकारेणोहेन पठति ।
होता अध्वगुं पठित्वा अध्वगुश्चापापश्चोभौ देवानां शमितारौ
ताविमं पशुं श्रपयतां प्रविद्वत्सौ यथायथास्य श्रपणं तथा तथा ।
इति चिर्जपति । ये० सुवर्गाभिर्न सोममश्विना मांमरेण परिष्कृता ।
समधाताः सरस्वत्या स्वादेन्द्रे सुतं मधू३ वै३० ॥ ११ ॥ वाग्वष० ।
होता वक्ष्यमाणप्रेषेण प्रेषितो ऽनया याज्यया यजति । स प्रेषो यथा ।

होता यत्तदग्निं स्वाहा ऽऽज्यस्य स्तोकाणां स्वाहा मेदसां पृथक् स्वाहा द्वागमश्विभ्यां स्वाहा मेघं सरस्वत्यै स्वाहर्षमग्निन्धाय सिं हाय सहस्रेन्द्रियं स्वाहा ऽग्निं न भेषजं स्वाहा सोममिन्द्रियं स्वाहेन्द्रं सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजं पतिं प्रियम्पाथो न भेषजम् । स्वाहा देवां आज्यपान् स्वाहा ग्निं होत्राञ्जुषाणो अग्निर्भेषजं पयः सोमः ऽध्वयन्त्वाज्यस्य होतयंज ॥ ११ ॥ आज्यभागा-
नन्तरं वपायागो भवति । अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती । आशुक्रमासुरादुसुमघमिन्द्राय जक्षिरोऽम् । इति सौत्रामण्याश्विनानु-
वाक्येति गीयते ।

२२१ होता यत्तदश्विनौ द्वागस्य वपाया मेदसो जुषतां हवि-
र्होतयंजतिं प्रेषेण होतां मैत्रावरुणः प्रेष्यति येऽसुवर्षमश्विना सर-
स्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् । स बिभेद बलं मघं नमुवा वासुरे सचाऽ
वौऽ० ॥ वाग्रघ० । अयं पुरोनुवाक्याप्रभृतिः सौत्रामण्याश्विनयाग
इत्युच्यते ।

२२२ यमश्विना सरस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् । स बिभेद बलं
मघं नमुवा वासुरेसचाऽ इति पुरोनुवाक्या । होता यत्तत्सरस्वतीं
मेषस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतयंज । इति प्रेषः । येऽसुवर्ष-
मश्विना० यत् । स बिभेद बलं मघम् सचाऽ वौऽ० । वाग्रघ० । अयं
सौत्रामण्याश्विनयाग इति गीयते ।

२२३ तमिन्द्रं पशवः सचाश्विनोभा सरस्वती । दधाना अभ्य-
नूयत हविषा यजमिन्द्रयोम् । इत्यनुवाक्या । होता यत्तदिन्द्रं
वृष्णोर्मेषस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतयंज । इति प्रेषः । येऽसुव-
रश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती । आशुक्रमासुरादुसुमघमि-
न्द्राय जक्षिरोऽम् । वाग्रघ० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्या-
प्रधानैन्द्रवपायाग इत्युच्यते ।

वपायागानन्तरं चात्वाले मार्जयित्वा यज्ञैः प्रचरन्ति । युवः
सुराममश्विना नमुवा वासुरे सचा । विविपाना शुभस्यती इन्द्रं कर्म
स्वाधतेम् । इयमृक् आश्विनयहानुवाक्येति गीयते ।

२२४ होता यत्तदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणमिमे सोमाः

सुरामाणश्चागैर्न मेषैर्ह्वयैः सुताः शयैर्न त्वाकनभिलाजैर्महस्वन्तोम-
दामासरेण परिष्कृताः । शुक्राः पर्यस्वन्तोमृताः प्रस्थिता वा मधुश्चुत-
स्तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा जुषन्ताः सौम्यं मधुं पिबन्तु
मदन्तु विंयन्तु सोमः होतार्यज । अयमाश्विनमयहप्रैष इत्युच्यते ।

२२६ ये० सुवः मुत्रमिष पितरावश्विनोभेन्द्रवितं कर्मणादः
सनाभिः । यत्सुरामं व्यपिबच्छचीभिः सरस्वती त्वामघववभीष्णाः
द्वौ३० । वाय्वसुरासुतस्वाय वीही३ वौ३० । इत्यनुषष्टकः । एतद्व्या-
ज्यान्तं कर्म आश्विनसौत्रामणीयहप्रचार इत्युच्यते ।

२२७ होता अग्निष्वाताः पितर एह गच्छतेति तिसृभिर्हविः
प्रत्यङ्मुखः स्रवन्तो स्यान्नीमुपतिष्ठते । एतत् स्यात्पुण्यानमित्यु-
च्यते ।

२२८ अथाङ्गयागः । तत्र त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतेति सूक्तं सामि-
धेनीवन्मैत्रावस्योन्वाह । अश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यै बलम् ।
हविषेन्द्रः सरस्वती यजमानमवर्धयाम् । इत्यनुषाक्या । होता
यत्तदश्विनौ ह्यगस्य हविष आत्ताम० एभः । घस्तानूनं० करत एवा-
श्विनौ जुषेताः हविर्होतार्यज । इति प्रैषः । ये० सुवस्ता नासत्या
सुपेशसा हिरण्यवर्तनी नरा । मध्य वसाहोमार्थमवसायोत्तरार्धं पठति ।
सरस्वती हविष्मतीन्द्रकर्मसुनोवृताः वौ३० । वाग्वष० । अयमाश्विन-
हविःप्रचार इत्युच्यते ।

२२९ ता भिषजासुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती । स वृत्रहा शत-
क्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियोम् । इत्यनुषाक्या । होता यत्तन्मेषस्य हविष
आद० एभः । घस्ताचूनम० करदेवेन्द्रः सरस्वती सरस्वती जुषतां हवि-
र्होतार्यज । इति प्रैषः । ये० सुवस्ताभिषजा सुकर्मणासा सुदुघा सरस्व-
ती । स वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियां ३ वौ३० । वाग्वष । अयं
सारस्वतहविःप्रचार इत्युच्यते ॥

२३० ता भिषजा सुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती । स वृत्रहा शत-
क्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियोम् । होता यत्तदिन्द्रो वृष्णोर्मेषस्य हविष
आद० एभः । घस्ताचूनं० करदेवेन्द्रो जुषताः हविर्होतार्यज इति प्रैषः ।
ये३० सुवराश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यै बलम् । हविषेन्द्रः सर-

स्वती यज्ञमानमवर्धया३ न्यौ१० । वाग्ध० । इति याज्या । अयमैन्द्र-
हविःप्रचार इत्युच्यते ॥

२३१ वतस्पतियागे स्विष्टकृत्कारे देवतानिगमे यथार्थमूहः ।
पुरोडाशानां प्रेषाभावात्, अप्रेषित एव होता यजति । य इन्द्र इन्द्रियं
दधुः सविता वरुणो भगः । स सुत्रामा हविष्पतिर्यजमानाय सश्वतो-
म३ । हेतुर्वेदमनुवाक्यां पठति । ये० सुवर्चस्वः सविता वरुणो दध-
त्यजमानाय द्वाशुषे । आदत्त नमुचेर्वसु सुत्रामा, बलमिन्द्रियां३ वौ३० ।
वाग्ध० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्यङ्गेन्द्रपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३२ सवितः वरुणो दधत्सुत्रामा बलमिन्द्रियाम३ । इत्यनु-
वाक्या । ये० सुवः सवितारं वरुणः तत्रमिन्द्रियं दधुः स० एवधाना
यज्ञमाशता३ वौ ३० । ताग्ध० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्यङ्ग-
सावित्रपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३३ वरुणः तत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशसा
बलं दधाना यज्ञमाशताम३ । इत्यनुवाक्या ये० सुवर्चस्वः य इन्द्र
इन्द्रियं दधु० र्यजमानायसश्वता३ वौ ३० वाग्ध० । इति याज्या । अयं
सौत्रामण्यङ्गवाष्पपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३४ पशुभिः प्रचर्य पुरोडाशेन प्रचरन्तीति वचनाद्दृविः प्रचारा-
नन्तरं पुरोडाशप्रचारः । अथानुयाजाः । देवं बर्हिः सरस्वती सुदे-
वमिन्द्रे अश्विना तेजो न चतुरत्योर्बर्हिषा दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधे-
यस्य विद्यन्तु यज ॥ १ ॥ देवीर्द्वारो अश्विना भिषजेन्द्रे सरस्वती प्राणं न
वीर्यं न सिद्धारो दधुरिन्द्रियं वसु० विद्यन्तु यज ॥ २ ॥ देवी उषासा-
वश्विना भिषजेन्द्रे सरस्वती बलं न वाचमास्य उषाभ्यां दधुरिन्द्रियं
वसु० विद्यन्तु यज ॥ ३ ॥ देवी जोष्टी अश्विना सुत्रामेन्द्रे सरस्वती
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशो जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुव० विद्यन्तु यज ॥ ४ ॥
देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे पयसेन्द्रे सरस्वत्यश्विना भिषजा शतशक्रं न
ज्योतिः स्तनयेराहुती धत्त इन्द्रियं वसु० वीतां यज ॥ ५ ॥ देवा
देवानां भिषजा होताराविन्द्रमश्विना वषट्कारैः सरस्वतीत्वष्टिं
न हृदयेमतिहोतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसु० वीतां यज ॥ ६ ॥ देवीस्ति-
क्ष्तिक्षी देवीः सरस्वत्यश्विना भारतीडा शूषं न मध्ये नाभ्यामिन्द्रा-

यदधुरिन्द्रयं वसुधने० विद्यन्तु यज ॥ ७ ॥ देव इन्द्रो नराशंसस्त्रिव-
रुधः सरस्वत्याश्विभ्यामीयते० यो रेतो न रूपममृतं जनिचमिन्द्राय
त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि वसु० विद्यन्तु यज ॥ ८ ॥ देव इन्द्रो वनस्पति-
र्हिरण्यपर्णो अश्विभ्यां सरस्वत्याः सुपिप्पल इन्द्राय पच्यते मध्वीजो
न जूतिमृषभो न भामं वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि वसु० विद्यन्तु
यज ॥ ९ ॥ देवं बर्हिर्बारितो नामध्वरे स्तीर्यमश्विभ्यामूर्णमृदाः सर-
स्वत्या स्योतमिन्द्र ते मंदर्दशायै मन्यु० राजानं बर्हिषाः दधुरिन्द्रियं
वसु० विद्यन्तु यज ॥ १० ॥ देवो अग्निः स्विष्टकृद्वेवान्यतदथा यथ
होताराश्विन्द्रमश्विना वाचा वाच सरस्वतीमग्निं सोमं स्विष्टकृ-
त्स्विष्ट इन्द्रः सुत्रामा सविता वरुणो भिषगिष्ठो देवो वनस्पतिः
स्विष्टा देवा आज्यपा इष्टो अग्निरग्निना होता होत्रे स्विष्टकृदशो न
दधदिन्द्रियमूर्जमपचिति स्वधा वसु० विद्यन्तु यज ॥ ११ ॥ एते एका-
दश त्रिपश्वनुयाजप्रेषा उच्यन्ते ॥

२३५ एतेषामेकैकेन क्रमेण मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । होता
तु एतैरेव यजेत्यस्य स्थाने वषट्कारं कृत्वा क्रमेण यजति । अग्निमव्य
होतारमवृणीताय सुता सुतो यजमानः पचन्यक्तीः पचन्युरोडाशाम्
एहन् यहान् एहन्नग्नयन्नाज्यं एहन्सोमायाज्यं बध्नन्श्विभ्यां क्वाग् सर-
त्याइन्द्राय बध्नन्सरस्वत्यै मेघमिन्द्रायाश्विभ्यां बध्नन्मिन्द्रायर्षभमश्वि-
भ्यां सरस्वत्यै सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदानयं आज्येन सोमा-
याज्येनाश्विभ्यां क्वागेन सरस्वत्याइन्द्राय सरस्वत्यै मेघेनेन्द्रायाश्विभ्यां
मिन्द्रायर्षभमश्विभ्यां सरस्वत्या अद्यस्तामेदस्तः प्रतिपचतायभीषुर-
वीवृधन्तं यंहैरपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा सोमान्सुराम्
उपोक्त्यामदाश्रौढीमदा अदन्नवीवृधन्ताह्वयैत्त्वामद्य ऋषभीर्यर्षीणां
न पादवृणीताय सुता सुतो यजमानो बहुभ्य आसङ्गयेभ्यः । एषमे-
दे० सूक्ताः कूडहि । अनेन मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति अयं सौत्रामणी-
सूक्तवाकप्रेष उच्यते ॥

२३६ अनेन प्रेषेण प्रेषितो होता सूक्तवाकं पठति । तत्र विशेषः ।
आज्यभागदेवतावाहनानन्तरम् । अश्विनाविदं हविर्जुषेतामश्वीवृधेतां
महे ज्ययोक्ताताम् । सरस्वतीदं हविर्जुषतावीवृधतमहे ज्ययोक्ताताम् ।

इन्द्र इदं हविरजुषता० हृतः । वनस्पतिरिदमित्यादि निरूढवत् । अथ
 सौत्रामण्यङ्गपितृयज्ञः । तत्प्रकारः सर्व आश्वलायनोक्तः लुप्तजपेत्या-
 श्वलायनध्वचनान्तर्यामिण्यङ्गामीत्यादिजपानां लोपः नेह प्रादेश इत्या-
 दिना प्रादेशकरणादिनिषेधश्च । दक्षिणामुखस्तिष्ठन् अभिहिङ्गुन्यव-
 शन्तस्तृणानिधीमहीत्यृचं चिरनवानमन्वाहताः सामिधेन्योभवन्ति ।
 तृतीयप्रणवेन सह आश्वह देवान्यितृन्यज्ञमानायेत्यस्यानुषङ्गः । आज्य-
 भागदेशतावाङ्मनानन्तरं सोमं पितृमन्तमाश्वह । पितृन्वर्हिषद आश्वह ।
 पितृनग्निष्वात्तानाश्वह । देवाः आज्यपाः आश्वह । अग्निं कव्य-
 वाहनमाश्वह । इत्यावाहने विशेषः । सीदहेतरित्यध्वर्युणोक्ते तूष्णीं
 निरसनोपवेशने करोति । सूगादापने विशेषः । ईळामहे देवान्यितृ-
 नोळैन्यानित्यादि । बर्हिर्बर्जे उत्वारः प्रयाजा भवन्ति । उत्तमप्रयाजे
 विशेषः । ये० सुवः स्वाहाऽग्निं स्वाहा सोमं स्वाहा सोमं पितृमन्तं
 स्वाहा पितृन्वर्हिषदः स्वाहा पितृनग्निष्वात्तान् स्वाहाग्निं कव्यवा-
 हनं स्वाहा देवान् पितृनाज्यपानित्यादि । आनो अग्ने सुक्तेनेत्याग्ने-
 याज्यभागस्यानुवाक्या । त्वं सोममहेभगमिति सौम्यस्यानुवाक्या ।
 जुषाण इत्यादिरुभयोः पूर्ववद्व्याज्ये । अनयोरनुवाक्ययोर्जीवपदसत्वात्
 इमावाज्यभागौ जीववन्तावित्युच्येते ।

२३९ त्वं सोमं प्रचिकितो मनीषेति त्वया हि नः पितरः
 सोमपूर्वं इति च द्वे कचौ एकानुवाक्या भवति कध्यर्धामनवानम् ।
 ये० सुवः सोमं पितृमन्तं त्वं सोमपितृभिः संविदानो० रथीणां
 स्वर्धानमः । इति सोमस्य पितृमतो याज्यानुवाक्ये । बर्हिषदः पितर
 अत्यर्वाग्निं आहं पितृन्सुविदचां अब्रिहसीति च पूर्ववदनुवाक्या ।
 उपहूताः पितरः सौम्यात इति याज्या । इति पितृणां बर्हिषदाम् ।
 अग्निष्वात्ता पितर एह गच्छतेति ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ता इति
 च मिलित्वा ऽनुवाक्या । वन्यायै दुग्ध इत्यादिर्याज्या । इति पितृणा-
 मग्निष्वात्तानाम् । याज्याया आदौ ये स्वधामह इति ये यजामह
 इत्यस्य स्थाने प्रयुज्यन्ते । अवघ्राणभक्षणम् । सुसन्दृशं त्वा ववमित्या-
 दिनोपस्थानादि सर्वं चातुर्मास्यान्तर्गतपितृमेधवद्भवति । इन्द्राय वयो-
 धसे पश्वषष्ट्यादि सर्वं निरूढवत् । आज्यभागावाहनानन्तरं इन्द्रं

वयोधसमाश्नह । वनस्पतिमित्यादि निरुद्धवत् । प्रयाजेषु विशेषः ।
 होतायत्तदिदम्यदे समिधानं महत्प्रशः सुषमिष्टं वरेण्यमग्निमिन्द्रं
 वयोधसम् । गायत्रीं कृन्द इन्द्रियं अविं गां वयोदधद्वेत्वाज्यस्य होत-
 र्यज ॥ १ ॥ ये० सुवः समिष्टो अग्निः समिधा सुषमिष्टो वरेण्यः ।
 गायत्रीं कृन्द इन्द्रियं अविर्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० होतायत्तच्छु-
 चिव्रतं तनूनपातमुद्विदं यं गर्भमदितिर्दधे शुचिमिन्द्रं वयोधसम् ।
 उष्णिहं कृन्द इन्द्रियं दित्यवाहं गां वयोदधद्वेत्वाज्यं ॥ २ ॥ ये० सुवस्त-
 नूनपाच्छुचिव्रतस्तनूनपाच्च सरस्वती । उष्णिहं कृन्द इन्द्रियं दित्यवा-
 ह्वैर्वयोदधूर्वै३ । वाग्व० । द्वितीयप्रयाजप्रैषयाज्ययोगैर्नसिष्ठादिषु तदि-
 तरेषु च प्रवृत्तिः । अन्यस्यानुक्तत्वात् । होतायत्तदीडेऽन्यमोद्धितं वृचहं
 तममिहाभिरीड्य सहः सोममिन्द्रं वयोधसम् । अनुष्टुभं कृन्द इन्द्रियं
 त्रिवत्सो गौर्वयो दधद्वेत्वाज्यं ॥ ३ ॥ ये० सुवर्णिगाभिरगिरीड्यः सोमो
 देवोऽममर्त्यः । अनुष्टुप् कृन्द इन्द्रियं त्रिवत्सो गौर्वयोदधूर्वै३० ।
 वाग्व० ॥ ३ ॥ होतायत्तत्सुवर्णिहं वदं पूषण्वन्तममर्त्यं सीवन्तं बर्हिषि
 प्रियेऽमृतेन्द्रं वयोधसम् । बृहतीकृन्द इन्द्रियं पञ्चाविं गां वयोदधद्वे-
 त्यज ॥ ४ ॥ ये० सुवः सुवर्हिरग्निः पूषण्वा स्त्रीणं बर्हिरमर्त्यः । बृह-
 तीकृन्द इन्द्रियं पञ्चाविर्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० ॥ ४ ॥ होताय-
 त्पञ्चस्वतीः सुप्रयणा चतारुधो द्वारो देवीर्हिरण्ययीर्ब्रह्मण इन्द्रं
 वयोधसम् । पंक्तिश्कृन्द इहेन्द्रियं तुर्यवाहं गां दयोदधद्वेत्वाज्यं ॥ ५ ॥
 ये० सुवर्दुरो देवीर्दिशो मही ब्रह्मा देवा बृहस्पतिः । पंक्तिश्कृन्द इहे-
 न्द्रियं तुर्यवाह्वैर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० ॥ ५ ॥ वायत्तत् वाहं गां
 वदधत्येज ॥ ६ ॥ ये० सुवरूपेयद्वा सुवेशसी विश्वे देवा अमर्त्याः ।
 त्रिष्टुप् कृन्द इन्द्रियं पृष्ठवाङ्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० ॥ ६ ॥ होता-
 यत्तत्पचेतसा देवानामुत्तमं यशो होतारा दैव्या कवी संयुजेन्द्रं वयोध-
 सम् । विराजं कृन्द इहेन्द्रियमनङ्गाहं गां वयोदधद्वेत्वाज्यं ॥ ७ ॥ ये०
 दैव्या होतारा भिषजेन्द्रेण संयुत्रायुजा । जगतीकृन्द इहेन्द्रियमनङ्गान्
 गौर्वयोदधूर्वै३० ॥ ७ ॥ वाग्व० ॥ होतायत्तत्पश्वतोस्तिष्ठो देवीर्हि-
 रण्ययीर्भारतीर्बृहतीर्महीः पतिमिन्द्रं वयोधसम् । विराजं कृन्द इन्द्रियं
 धेनुं गां वयो दधद्वेत्वाज्यस्य होतार्यज ॥ ८ ॥ ये० सुवस्तिष्ठ इडा सर-

स्वती भारती मरुतो विशः । विराट् छन्द इहेन्द्रियं धेनुर्गौ वयोदधू-
 र्वैर्वा३० ॥ ८ ॥ वाग्व० होतायत्तत्सुरेतसं त्वष्टारं पुष्टिवधन् रूपाणि
 विधत्तं पृथक् पुष्टिमिन्द्रं वयोधसम् । द्विपदं छन्द इन्द्रियमुत्ताणं गां
 वयो दधद्वे० ॥ ९ ॥ ये३० सुवस्त्वष्टा तुरीयो अद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टि-
 र्धना । द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियमुत्ता गौ न वयोदधूर्वैर्वा३० ॥ ९ ॥ वाग्व-
 य० ॥ होतायत्तत्क्रतुं हिरण्यपर्णमुक्थिनं रशनां विधत्तं वशिं
 भगमिन्द्रं वयोधसम् । ककुभं छन्द इहेन्द्रियं वशां सेहतं गां न वयो-
 दधद्वे० ॥ १० ॥ ये० सुवः शमिता नो वनस्पतिः सवितः प्रमुवन् भगम् ।
 ककुपच्छन्द इहेन्द्रियमुत्तागौ न वयोदधूर्वैर्वा३० ॥ १० ॥ वाग्व० ॥ ततो
 मैत्रावरुणस्याग्निर्होता नो अध्वर इत्यादि पर्यग्निकरणानुषचनं निरू-
 ठवत् । होतुर्देव्याः शमितार आरभध्वमित्यादि ऐन्द्रपशुवत् । ततो
 मैत्रावरुण एकादशं प्रयाजप्रेषं पठति । स यथा । होतायत्तत्स्वाहा-
 कृतीरग्निं गृहपतिं पृथक्वरुणं भेषजं कविं तत्रमिन्द्रं वयोधसम् ।
 अतिच्छन्दसं छन्द इहेन्द्रियं बृहद्वृषभं गां वयो दधद्वे० ॥ ११ ॥
 ये३० सुवः स्वाहा यज्ञं वरुणः सुतत्रो भेषजं कारत् । अतिच्छन्दा-
 श्छन्द इन्द्रियं बृहद्वृषभो गौ वयोदधूर्वैर्वा३० ॥ ११ ॥ वाग्व० ॥
 आज्यभागप्रचारो निरूठवत् । अथ वपायागः । वसन्तेनर्तुना देवा
 वसवस्त्विष्टास्तुतम् । रथन्तरेण तेजसा हविरिन्द्रे वयोदधोम्३ ।
 इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयोधसं छागस्य वपाया मेदसो
 जुषतां हविर्होतयंज ॥ अयं प्रेषः न त्ये३० सुवर्थीप्तेण देवा चतुना
 रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम् । बृहता यशसा बलं हविरिन्द्रे वयोदधू-
 र्वैर्वा३० ॥ वाग्व० ॥ इयं याज्या । वपामार्जनं पूर्ववत् । अथ पुरोडा-
 शयागः । वर्षाभिर्चतुनादित्यास्तोमे सप्तदशे स्तुतम् । वैरूपेण विशौ-
 जसा हविरिन्द्रे वयोदधोम्३ । इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयो-
 धसं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयंज ॥ अयं प्रेषः । शारदेनर्तुना
 देवा एकविंशच्छभश्चस्तुतम् । वैरज्जेन श्रियाश्रियं हविरिन्द्रे वयो-
 दधूर्वैर्वा३० । ये३ सुवर्गिनं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वेष्टां
 जातवेदः । त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अक्षयवमृतस्य नाभीश्च
 र्वैर्वा३ । इयं पुरोडाशस्त्विष्टकृतो याज्या । वाग्व० ॥ अथाङ्गयागः ।

हेमन्तेनर्तुनादेशा मरुतस्त्रिणविंशत्युत्तमम् । अनेन शक्नोतीः सहो हविरिन्द्रे
 वयोदधोमः । इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयोधसं क्रागस्य हविष
 आददद्वामध्यतो मेदउद्धृतम्० घस्ताम्० कारदेवेन्द्रो वयोधा जुषतां
 यज । अयं प्रेषः ।, ये३०, सुवःशैशिरैर्तुनादेवास्त्रयस्त्रिंशन्भवस्तु-
 तम् । अर्धर्चं वसाहोमार्थमारभेत् रैवतेन । श्रिया, श्रियः हविरिन्द्रे
 वयोदधू३ वौ३० ॥ वा३व३० । वनस्पतियागादि पूर्ववत् । अथानु-
 याजाः । देवं अर्चिर्दिन्द्रं वयोधसं देवमिन्द्रमवर्धयद्वायत्रिया कृन्वसेन्द्रियं
 तेज इन्द्रं वयोदधद्व० वेतु० ॥ १ ॥ देवीर्द्वारो देवमिन्द्रं वयोधसं
 देवीर्देवमवर्धयद्वाणिहा कृन्वसेन्द्रियं प्राणमिन्द्रे वयोदधद्व० व्यन्तु० ॥ २ ॥
 देवीदेवं वयोधसमुपे इन्द्रमवर्धतामनुष्टुभा कृन्वसेन्द्रियं वाचमिन्द्रे वयो-
 दधद्व० वीताम्० ॥ ३ ॥ देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसं देवी देवम-
 वर्धतां वृहत्याकृन्वसेन्द्रियं ओत्रमिन्द्रे वयोदधद्व० वीताम्० ॥ ४ ॥
 देवी ऊर्जाहुनीदेवमिन्द्रं वयोधसं देवी देवमवर्धतां षडृत्या कृन्वसे-
 न्द्रियं शुक्रमिन्द्रे वयोदधद्व० वीताम्० ॥ ५ ॥ देवा देव्या होतासरा
 देवमिन्द्रं वयोधसमवर्धत्यं चिष्टुभा कृन्वसेन्द्रियं बलमिन्द्रे वयोद-
 धद्व० वीताम्० ॥ ६ ॥ देवीस्त्रिस्त्रिंशो देवीर्देववयोधसंपतिमिन्द्रम-
 वर्धयन् जगत्या कृन्वसेन्द्रियं बलमिन्द्रे वयोदधद्व० व्यन्तु० ॥ ७ ॥ देवा
 नराशंसो देवमिन्द्रं वयोधमन्वेवो देवमवर्धयद्द्विराजा कृन्वसेन्द्रियं
 रेत इन्द्रेवयोदधद्व० वेतु० ॥ ८ ॥ देवा वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसं
 देवा देवमवर्धयद्द्विराजा कृन्वसेन्द्रियं भर्गमिन्द्रेवयो दधद्व० वेतु० ॥ ९ ॥
 देवं अर्चिर्वारितीनां देवमिन्द्रं वयोधसं देवं देवमवर्धत्ककुभा कृन्वसे-
 न्द्रियं यश इन्द्रे वयोदधद्व० वेतु० ॥ १० ॥ देवा अग्निः स्विष्टकृदेव-
 मिन्द्रं वयोधसं देवादेवमवर्धयदतिच्छन्दसा कृन्वसेन्द्रियं सजमिन्द्रे
 वयोदधद्व० वेतु० ॥ ११ ॥ एते एकादशानुयाजप्रेषाः । षष्ठमिकैकेन
 मैत्रावरुणो होतां प्रेष्यति । होता च एतैः प्रेषै र्यजशब्दस्यग्ने षष्ठका-
 रयुतेर्याज्याभूतैः क्रमेण यजति । सूक्तवाक्ये आख्यभागानन्तरं इन्द्रो
 वयोधा इदं हविरजुषतावीवृधतमहे ज्यायोक्त । इति विशेषः ।
 अन्यत्सर्वं निरुद्धवत् । अथादित्येष्टिः । तत्रादितिर्देवता । सर्वत्रयम् ।
 अदितिर्न उरुष्यतीत्यनुवाक्या । महीमूषुमातरं सुव्रतानामिति याज्या ।

उपदेशादितराणीति वचनात्सर्वं याजुषवत् । शेषं प्रकृतियत् ॥ एवं
कौकिलसौत्रामणीहेतुमैत्रावरुणकर्मैत्युच्यते ॥

॥ शुभं भूयात् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

अथामिष्टोमसम्बन्धिपदार्थनामान्युच्यन्ते ।

१ तस्य वसन्तर्तौ देवनक्षत्रेषु पौर्णमास्याममावास्यायां तयोः
प्रतिपदि वा यथा सुत्या दीता वा भवेत्तथारम्भः क्रियते ॥ इत्ययम-
मिष्टोमारम्भकाल इत्युच्यते ॥

२ एका तिथौ वा दीता । अमावास्यायां सुत्यायां तत्प्रतिपदपि
ब्रूदथ । बहुदीतासु त्वन्तिमदिने प्रवर्ग्यसम्भरणम् । एकादीतायां
तद्विने चरणात्परो वा । अयममिष्टोमीयदीतानिर्णय इत्युच्यते ॥

३ यस्य पित्रादिभिः सोमयागो न कृतस्तस्य प्रायश्चित्तत्वेन ऐ-
न्द्रानः पशुः श्रुतिचेदितः । तस्य पूर्वं पृथगनुष्ठानम् । अथवाऽमि-
ष्टोमाङ्गानीषोमीयपशुना समानतन्त्रता । एवं यस्यत्रिपुरुषपर्यन्तं वेदा-
ध्ययनं न जात, मग्न्याधानं च न जातं स दुर्ब्राह्मण इत्युच्यते । तस्य
प्रायश्चित्तत्वेनाश्विनः पशुर्विहितः तस्यानुष्ठानमपि पूर्वपशुवद्विकल्पेन
बोध्यम् ॥

४ अमिष्टोमारम्भस्य पूर्वदिने नान्दीश्राद्धं भवति । रात्रावुदक-
शान्तिः प्रतिसरबन्धश्च । आरम्भदिने प्रातः स्नानादिपञ्चकं यज्ञमान-
पथ्यो जेडशर्त्विजाञ्च । पुण्याहवाचने इन्द्रादयः प्रीयन्तामिति
विशेषः । यज्ञमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य पथ्या सह प्राणाना-
यम्य पुरुष एवेदप्रितृचा विष्णुं स्मृत्या याः पुरस्तादित्यादि हृदये
निविष्टमित्यन्तं जपति । ततो देशकानौ सङ्कीर्त्य विष्टिचसोमपीष-
कान्धानार्थमैन्द्रानेन पशुना दौर्ब्राह्मण्यपरिहारार्थमाश्विनेन पशुना च

आग्नीषोमीयेण पशुना समानतन्त्रं यज्यमाणो द्वादशस्तोत्रेण द्वादश-
शस्त्रेण रथन्तरसान्ना सप्तत्रिंशत्क्षतगवदक्षिणेन ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टो-
मसंस्थेन वतुष्टोमेन सोमेन स्वर्गकामो यज्ये । एवं त्रिदशानुं चिरद्वैः
सङ्कल्पयति । अथमग्निष्टोमसङ्कल्प इत्युच्यते ।

५ सङ्कल्पानन्तरं तन्म इत्यादि चोः तथेत्यन्तं प्रकृतिवत् ।
सोमादि द्रव्यं इन्द्रादयो देवताः अस्मिन् ज्योतिष्टोमेऽग्निष्टोमे सोमे
सोमप्रवाकं त्वामहं वृणे । इति सोमप्रवाकं वृणीते । स भविष्यामीति
वदति इदं सोमप्रवाकवरणमुच्यते ॥

६ सोमाख्ये यज्ञे यो यजमानेन वृतः सर्गब्रह्मादीनामाह्वानं
करोति स सोमप्रवाक इत्युच्यते ॥

७ ततो यजमानः सोमप्रवाकं सोमं मे प्रब्रूयस्त्रिभिः । इति
सोमप्रवाकं प्रत्याह । ततः स केभ्य इति पृच्छति । ततो यजमानः
देवदेवतादिभ्य इति ब्रह्मादीनां नामान्याह । ततः सोमप्रवाको ब्रह्मा-
दीनां ग्रहेषु क्रमेण गत्वा तानाह्वयति । तद्वया । यज्ञद्रव्यशर्मणः
सोमो भविष्यति तत्र भवता ब्रह्मत्वं कर्तव्यम् । ततो ब्रह्मा को यज्ञः
कश्चित्त्वज्रः का दक्षिणेति सोमप्रवाकं पृच्छति । ततः स ज्योतिष्टोमो-
ऽग्निष्टोमः सोमो यज्ञः । रङ्गनाथशर्मादयश्चित्त्वज्रः । शतं गावो दक्षि-
णेति प्रत्याह । एवं सर्वेषामृत्विजां सोमप्रवाकेन साकं प्रश्नोत्तराणि
भवन्ति । तत्र ब्रह्मत्वमित्यस्य स्थाने हैत्रं आध्वर्यवं औद्गात्रं प्राशास्त्रं
ब्राह्मणाच्छंसित्वं प्रतिप्रस्थातृत्वं प्रस्तोतृत्वं अच्छावाकीयं नेष्टृत्वं प्रति-
हृतृत्वं आग्नीध्रं उवेतृत्वं सुब्रह्मण्यत्वं पोतृत्वं यावस्तृत्वं एते शब्दाः
बोधाः । इदमृत्विगाहानमित्युच्यते ॥

८ यजमानः सोमप्रवाकेनाह्वानान् यज्ञशालायां प्राप्तामृत्विजः
क्रमेणाधानब्रूत्वाह्वयति द्वितीयिनस्तृतीयिनः पादिबन्ध । होता
ब्रह्माऽध्वर्युर्द्विजाता च प्रथमा इत्युच्यन्ते ॥

९ मैत्रावरुणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रतिप्रस्थाता प्रस्तोता च द्विती-
यिन इत्युच्यन्ते ॥

१० अच्छावाक आग्नीध्रो नेष्टा प्रतिहर्ता च तृतीयिन इत्युच्यन्ते ॥

११ यावन्तुत्योमेवता सुब्रह्मण्यस्य पाविन इत्युच्यते ॥

१२ ततो दशं चर्मसाध्यैर्न परिकर्मिणश्च सोमप्रकाकवद्वत्वाद्दे-
यति । इदं सौमिकस्त्रिंशरणमित्युच्यते ॥

१३ आध्यैस्तीर्थेन प्रविश्येडादिशान्तिं जपित्वा पशुबन्धवकाज-
मानेन सहायन्तेयोनिर्धत्विदृत्यचाऽग्निं समारोपयति । यजमान
उदकुम्भं पुस्कृत्य पव्यन्वारब्धः सोमारणीमहितः सर्वैः सम्भारैश्च
सहितः सन्धिं कृत्वा नोभक्ता इत्यादिशान्तिसूक्तानि पठन् यज्ञशाला
स्यस्य दक्षिणतः पश्चाद्वाचेदुत्तरेण शालां परीत्य पूर्वाङ्गे पूर्वद्वारेण
प्रविशति । सा च भृत्यैः कुशलैः पूर्वमेव कारिता भवति । प्राचीनवंशा
चतुर्दिस्वतीकाशाः दक्षिणतो वर्षीयमी चतुर्दिस्त्वरविमात्रमध्यद्वारवती
बोहशप्रक्रमव्यासा द्वादशप्रक्रमविस्तीर्णा दीर्घचतुरस्रा । तस्याः शालाया
दक्षिणतो व्रतं त्रयणागारं भवति । पश्चात्पश्चीशाला । इदं कर्म शाला-
प्रावेश इत्युच्यते ॥

१४ इयं शाला प्राग्भंश इत्युच्यते ॥

१५ प्राग्भंशस्य पश्चिमाच्छङ्कोरनुस्यन्द्य सार्धपदत्रयं सार्धेति-
लद्वयाधिकाकुलद्वयं च मुक्त्वा शङ्कुं निहन्ति । स च गार्हपत्यमध्य-
शङ्कुः । सार्धतिलद्वयाधिकसप्तदशाकुलया रज्ज्वां शङ्कौ पाशं प्रति
मुच्य मण्डलं परिलिखति । तद्गार्हपत्यस्यायतनं भवति । एवं सति
पश्चाद्गार्हपत्यस्य सार्धपदद्वयमवशिष्टं भवति । पञ्चतिलाधिकचतुस्त्रिं-
शदकुलं च गार्हपत्यस्यायतनं सम्पद्यते । प्राग्भंशपूर्वशङ्कोः प्रत्यञ्चम-
नुस्यन्द्य सार्धपदत्रये शङ्कुं निहन्ति । स आहवनीयमध्यः । द्विपद-
माहवनीयायतनं सम्पद्यते । आहवनीयस्यापि सार्धपदमवशिष्टं भव-
ति । गार्हपत्याहवनीययोरन्तरालं पञ्चधा षोढा क्षेत्राद्विप्रकारेण
दक्षिणाग्नेर्मध्यदेशं कल्पयित्वा शङ्कुं निहत्य पादोनतिलाधिकचतुर्विं-
शत्यकुलया रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य मध्यशङ्कोरज्ज्वा उदगध्यर्धेति-
लद्वयाधिकद्वादशाकुले षडकुले वा शङ्कुं निहत्य तत्र पाशं प्रतिमुच्य
तथैव रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य तयोः संसर्गौ नियम्योत्तरं धनुस्तृजेत्,
दक्षिणं दक्षिणाग्नेरायतनं भवति । आहवनीयस्य पश्चात्प्राक्तबेदिः ।

तत्पश्चादवशिष्टो विषयः । इत्यन्तादन्तपक्षेण द्वादशिको विहारः ।
 केषं प्रकृतिवत् । अथ द्वादशिको विहार इत्युच्यते ॥

१६ अस्मिन्नस्तीर्थेन प्रविश्येद्वादिशान्तिं जपन्ति अर्धयुः पशुब-
 न्धवन्मथित्वाऽऽयतनान्यद्वृत्त्यवेत्यानीन् विहृत्य परिस्तीर्य परिषिष्य
 गार्हपत्ये स्मात्तैवदाज्यं संस्कृत्य कुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनस्यत्या-
 चवनीये जुहोति । पुनर्विहृत्यार्धयुःस्रज्ज्वालीयजमाना यथायतनं पूर्वं
 शान्तिं पठन्ति । नमो वाचे नमो वाचे या चोदिता मा चानुदिता
 तस्यै वाचे नमो नमो वाचस्पतये नमश्चविभ्यो मन्त्रश्रद्धयो मन्त्रपति-
 भ्यो मा मा मृषयो मन्त्रपतयः परादुर्मोहमृषीन्मन्त्रकृता मन्त्रपतीन्
 परादां वैश्वदेवो वाचमुद्रासः शिवामदस्तां जुष्टां देवैभ्यः शर्म मे द्यौः
 शर्म पृथिवीशर्म विश्वमिदं जगत् ॥ शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्म
 मजापती ॥ भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजा वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्मरन्मुषस्तुष्ट-
 पस्तस्यै मे प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ
 मा मा वासिष्ठं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वत्यामि मधु वदि-
 ष्यामि मधु रतो देवेभ्यो वाचमुद्रासः शुश्रूषयां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा
 अवन्तु शोभायै पितरोनुपवन्तु ॥ ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ नमो
 वाचे इत्यत आरभ्येतावान्मन्त्रः पूर्वशान्तिरित्युच्यते ॥

१७ अथार्धयुः प्राक्शशीलाया अयभागे धनुर्माने गते ज्ञात्वा
 सोधितया श्रुत्वाऽभिपूर्य तदुत्तरतस्तृणेषूदकसंस्थं पगजविकृतं पत्नीक-
 कषां शुक्लां दूर्वां क्लृप्ते कृगापय इत्यामाद्य तेषामुत्तरतः प्राग्येष्ट
 त्रिषु प्राचीनयोधमुत्तरलोमं कृष्णाजिनमास्तीर्य उत्तरस्य शालाकण्डस्याखे-
 स्तयेनोद्वृत्यावेत्यस्यै कृतं परिमण्डनं खरं कृत्वा तं कुशीदूर्वाभिः प्रच्छाद्य
 परिचिन्त्योत्तरतो द्वारं कृत्वा अरसमीपे अर्मकपालपिष्टानि शर्करापिष्टानि
 अजकृष्णाजिनलोमानि फलकं श्रेणुगनाकां च सादयति । कुशलं कर्तारं
 अविधाय गार्हपत्ये प्रैवर्ग्यमदत्तीरधिषित्य वेद्यामुभयतस्तप्तमरणि-
 मार्चो वैष्णवीमधिं प्राचो निधाय द्वाराणि परिचिन्त्य पत्नीशालायां
 यक्षीमुषवेद्यानीन्यपरिस्तीर्य दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानावुषवेश्य
 यजमानेऽन्वारब्धे युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहती

विर्पाश्चतः । विहोता दधे वयुनाविवेक इत्यमी देवस्य सवितुः परि-
ष्टुतिः स्वाहा । इति मन्त्रेणाहवणीये जुहोति । यजमानः देवाय
सवित्र इदं नममेलि त्यागं पठति । दीक्षिते तु यजमाने स्वाहाकार-
रहितं पूर्वोक्तं मन्त्रं जपत्यध्वर्युः । वाराहेष्टोत्वाता मृत्तिका वराहवि-
हृतमुच्यते ॥

१८ वल्मीकमृत्तिका वल्मीकवपेत्युच्यते ॥

१९ तर्तीऽध्वर्युः देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेर्विनेर्वाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे । इति पूर्व वेद्यां स्थापितां वैष्णवीमभिमादत्ते । अभि-
रसि नारिरस्यध्वरहृद्वेभ्यः । इति अभिं सव्येन धृत्वा दक्षिणहस्तेना-
भिमन्त्रयते । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वमहे । उपप्रयन्तु महतः
सुदानव इन्द्रमाशूर्भवासवा । इत्युत्तिष्ठते । प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्रदेव्येतु
सूनृता । अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः । इति
तीर्थेन निष्क्रामति । तूष्णीं दक्षिणते ब्रह्मयजमानावुपवेशयति । देवी
व्यावाएषिषी अनुमे मसायम् । इति मृदमुवतिष्ठते । अध्यासमव्यासखस्य
शिरः । इति मृदमध्यासमहरति । अप उपस्पृश्य मन्त्राय त्वा । इति मृदं
हरति । मन्त्रस्य त्वा वीष्णो । मृदमुत्तरतः कृष्णाजिने निवपति । एव-
मभिप्रहरणादि निवपनान्तं समन्त्रकं त्रिः कृत्वा तूष्णीं चतुर्थं करोति ।
स्वल्पां मृदं परिशेषयति । ततः इयत्यर्थं आसीः । वराहविहृतमुपति-
ष्ठते । अभिप्रहरणादि समन्त्रकं त्रिः कृत्वा चतुर्थं तूष्णीं कृत्वा वराह-
विहृतमपि परिशेषयति । देशीर्वधीरस्य भूतस्य प्रथमजा अतावरीः ।
इति वल्मीकवपामुपतिष्ठते । अभिप्रहरणादि वराहविहृतवत् । इन्द्र-
स्योजोसि । इति पूर्वामुपतिष्ठते । अभिप्रहरणादि पूर्ववत् । अग्निजा
असि प्रजापतेरेतः । इति छागापय उपतिष्ठते । अभिप्रहरणादि पूर्ववत्
छागापयो च परिशेषयति । मृदुर्जंशेवानज्ञेन कृष्णाजिने प्रहरति ।
अध्वर्युब्रह्मयजमाना अन्यतोमुखा अनभिखसन्तः ऐतु ब्रह्मणस्पतिरा-
देव्ये तु सूनृता । अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञमानयन्तु नः ।
इति तत्कृष्णाजिनमानयन्ति । आयुर्धोह प्राणं धेह्यपानं धेहि व्यानं
धेहि वसुधेहि शीघ्रं धेहि मनो धेहि वाचं धेहात्मानं धेहि मतिष्ठां

धेहि मां धेहि मयि धेहि । इति तत्कृष्णाजिनं खरे सादयन्ति ।
 अध्वर्युः अमेकपालशर्वापापिष्टैरकृष्णाजिनलोमभिश्च कृष्णाजिनस्थां
 मृदं संसृज्य । मधु त्वा मधुना करोतु । इति मदन्तीभिरद्विः सम्मि-
 श्रयति मखस्य शिरोसि । इति मृदः पिण्डं करोति । स्वल्पां मृदं
 परिशेषयति । यज्ञस्य पदेस्यः इति अङ्गुष्ठाभ्यां पिण्डं चेधा विभज्य
 चीन् पिण्डान् कृत्वैकैकस्य चींस्त्रीन् पिण्डान् करोति । गायत्रीसि ।
 इति तेषां एकं पिण्डं कर्त्तुं प्रयच्छति । कर्त्ता गायत्रेण त्वा कृन्दसा
 करोमि । इति तेन पिण्डेन महावीरस्य मूलं करोति । अध्वर्युः । त्रेष्टु-
 भेसि । इति द्वितीयं पिण्डं प्रयच्छति । कर्त्ता त्रेष्टुभेन त्वा कृन्दसा
 करोमि । इति तेन मध्यं करोति । अध्वर्युः जागतोसि । इति तृतीयं
 प्रयच्छति कर्त्ता जागतेन त्वा कृन्दसा करोमि । इति तेन बिलं करो-
 ति । प्रादेशोच्छ्रायं पृथुबुधं पृथुवीवं मध्ये सप्ततं महावीरं कृत्वा वेणु-
 शलाकयोवरं कृत्वा बिलस्याधस्त्यङ्गुले राक्षां परिमण्डलं पर्यस्यति
 मखस्य राक्षावीति मन्त्रेण । अद्वितस्ते बिलं यद्वातु पाङ्गेन कृन्दसा ।
 इति बिलं प्रकाशयति । सूर्यस्य हरसाश्रय । इति महावीरमादित्येना-
 भितपति । तूष्णीं खरे निदधाति । अध्वर्युर्निहितमनुमन्त्रयते मखे-
 सीति मन्त्रेण । एवमेकस्य प्रथमस्य पिण्डस्य त्रिभिः पिण्डैः कर्त्ता
 मन्त्रविशेषो महावीर इत्युते ॥

२० एवं पिण्डद्वयस्य चींस्त्रीन्पिण्डान् कृत्वा तैर्महावीरद्वयं
 समन्त्रकं करोति । अतिशिष्टया मृदा सशेषया तूष्णीं पिन्वन्ने रौहि-
 णकपाले आन्यस्यालीं च करोति अवशेषितया मृदापि सशेषया
 प्रवाते प्रतिलिप्योपवातयति । रौहिणपुरोडाशभर्जनार्थं कपाले रौहि-
 णकपाले इत्युते ॥

२१ महावीराद्विषपवातेषु शुष्केषु सत्सु अध्वर्युर्गार्हपत्यादग्निमा-
 हृत्य पुंसोश्नस्यैकविंशतिशकृत्यण्डान् आदीपयति वृष्णो अश्वस्य
 निष्यदास वरुणस्त्वा धृतम्रेत आधूपयतु मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणेति
 मन्त्रेण । अस्य मन्त्रस्यावृत्त्या चीनपि महावीरान् क्रमेणान्तर्बहिस्त
 धूपयति । तूष्णीं पिन्वनादीनि धूपयति शालाया उत्तरतो गते आत्वा
 वसनेनावस्तीर्याद्विबिलान्महावीरानायातयति । तेषां पुरस्तात् पिन्वने

पश्चाद्दीहिगणपते च । इत्यनेनोपस्थात् प्रच्छाद्य
 मृदाऽवलम्पति । अर्चये त्वा । इति पुरस्तादग्निनोपोवति । शोचिषे
 त्वा । इति कृत्विजातः । ज्योतिषे त्वा । इति पञ्चात । तपसे त्वा ।
 इत्युत्तरतः । महावीरादिषु पक्षेषु गोपयश्वागापयो धृष्टिमश्मवन्दावं
 सतं सन्देशं स्मरते शिष्यं कृष्णजिनेन चादाय । अभिर्मं महिना दिवं
 मित्रो बभूव सप्रथाः । उत श्रवसा पृथिवीम् । मित्रस्य सर्वज्ञोभूतः
 श्रवो देवस्य मानमिम् । द्युम् चित्रश्रवस्तमम् । इत्याध्यासुध्यासपा-
 क्षामति । मिद्वौ त्वा । इति धृष्टिमादत्ते । देवस्त्वा सवितादुपतु
 सुपाणिः स्वहुरिः सुबाहुवत शतया । इति तथा धृष्ट्या प्रथमान्महावी-
 रादङ्गारानुवृणति । उतिष्ठ बृहन् भवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वम् । इति
 सन्देशेन महावीरमुच्छरति । अपद्यमाना पृथिव्यामाशादिश आपृण ।
 इति स्वस्थाने सादयति । सूर्यस्त्वा वसुषान्वीक्ष चजवे त्वा सुचित्वै
 त्वा भूत्यै त्वा । इति महावीरमीक्षते । इदमहममुमामुष्यायणं ब्रह्म-
 सर्वसेन पर्यहामि । इति यज्ञमानस्य नामगेत्रे उच्चार्य प्रवक्षिणं पुरी-
 षेण पर्यहति । सन्देशेन महावीरं सते निधाय । गायत्रेण त्वा सन्देश
 कृणद्भि जैष्टभेन त्वा कन्दसा कृणद्भि जागतेन त्वा कन्दसा कृणद्भि
 कृणत्तु त्वा वाक् कृणत्तु त्वोर्क् कृणत्तु त्वा हविश्कृन्वि वाचं कृन्मूर्जे
 कृन्वि हविर्देवपुश्चरसध्यासं त्वा । इति महावीरमन्तर्बर्हिश्वागाप-
 यसा कृणति । गोपयसातूष्णीमभिषिञ्चति । एवं द्वितीयतृतीययो-
 र्महावीरयोः समन्तकं अङ्गारानुवृणति भवति । तूष्णीं पितृनादीनाम्
 सर्वं स्मर्यो निधाय कृष्णजिनेन प्रच्छाद्योत्तरे शालाखण्डे शिष्ये
 स्थापयति । यथा पर्वोद्दर्शनविप्रयो न भवेत्तथा । पूर्ववदुत्तरां शान्तिं
 जपन्ति । श्रुचौ वातः पवतां मातरिश्वा श्रवस्तप्तु सूर्यः । अहानि
 शं भवन्तु नः शरात्रिः प्रतिधीयताम् । शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य
 वदेतु नः । शिवा नः शन्तमा भव सुमृडोका सरस्वति । मा ते व्योम
 सन्वृशि । इडांये वास्त्वसि वास्तुमद्वान्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तो-
 शिक्तस्मह्यवास्तुः स भूयादोस्मान् द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः । प्रतिष्ठासि
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्चिक्तस्मह्यप्रतिष्ठः स भूयादोस्मान्
 द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः । आवात वाहि भेषजं विवात वाहि यद्रयः ।

स्वः हि विश्वभेषजो देवानां दूत इयसे । द्वाविमौ वती वात आसि-
न्योरापरावतः । दत्तं मे अन्य आवातु परान्यो वातु प्रद्वयः । यददो वात
ते गृहे ऽमृतस्य निधिर्हितः । ततो नो देहि कृषसे ततो नो धेहि
भेषजम् । ततो नो मह आवह वात आवातु भेषजं शंभूमयो-
भूर्नो हृदे । प्रणायूषि तारिषत् । इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा प्रपद्ये
सगुः साश्वः । सह यन्मे अस्ति तेन । भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः
प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये नातो देवतां प्रपद्ये श्मानमाखणं
प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्म कोशं ब्रह्म प्रपद्ये आं प्रपद्ये । अन्तरितं मउर्वन्तरं
बृहदग्नयः पशेताश्च पयोवातः स्वस्त्या स्वस्तिमान् तथा स्वस्त्या
स्वस्तिमानमानि । प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा
हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो
दधातु । व्युभिक्षुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ।
तवो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ।
कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ।
कस्त्वा सत्यो मदानां मरुहिष्ठो मत्सदन्धवः । वृढाचिद्राक्षे वसु ।
अभीषुणः सखीनामविता जरितृणाम् । शतं भशासूतिभिः । वयः
सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा अश्वयो नाधमानाः । अवध्वान्तमूर्णुहि
पूधिं चतुर्मुग्धस्माविधयेवब्रुहन् । शं नो देवीरभिष्ट्य आपो भवन्तु
पीतये । शं योरभिस्रवन्तु नः । ईशानां वर्याणां तपन्तीश्चर्षणीनाम् ।
आपो यावामि भेषजम् । सुमित्रां न आप ओषधयः सन्तु । दुर्मित्रा-
स्तस्मै भूयासुर्गोस्मान् द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः १ आपोहिष्ठामयोभुश-
स्तान कर्जे दधातुन । महे रणाय ववसे । यो वः शिष्यतमोऽसस्तस्य
भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः । तस्मादरेह मामवो यस्य जयाय
जिन्वथ । आपो जनयथावनः । पृथिवी शान्ता सावित्रना शान्ता सा
मे शान्ता शुचं शमयतु । अन्तरित्शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे
शान्तं शुचं शमयतु । द्यौः शान्ता सादित्येन शान्ता सा मे शान्ता
शुचं शमयतु । पृथिवी शान्तिरन्तरित् शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
शान्तिरवान्तरदिशः शान्तिरग्निः शान्तिरन्तरित् शान्तिरादित्यः

शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्ति-
र्वनस्पतयः शान्तिर्गैः शान्तिरज्रा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्ति-
र्वह्म शान्तिर्होह्यः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्म अस्तु
शान्तिः । तयाच ५ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं द्विषदे चतुष्यदे च शान्तिं
करोमि शान्तिर्म अस्तु शान्तिः । एह श्रीश्च द्वीश्च धृतिश्च तपो
मेधा प्रतिष्ठा अद्वा सत्यं धर्मश्चेतानि मोक्षिष्ठन्तमनूतिष्ठन्तु मा मा-
श्रीश्च द्वीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा अद्वा सत्यं धर्मश्चेतानि मा
मा ह्यसिधुः । उद्यायुषा स्वायुषोदोषधोना ५ रसेनात्यर्जन्यस्य शुष्मणो-
दस्याममृता ५ अनु । तच्चतुर्दशहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्यत् । पश्यम
शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः
शतं भवाम शरदः शतं ५ शृण्वाम शरदः शतं प्रब्रूवाम शरदः
शतमज्जीताः स्याम शरदः शतं ज्योक् च सूर्यं दृशे । य उदगान्म-
होर्णेश्वरद्विधाजमानः । सरिरस्य मध्यात्स मा दृषभो लोहिताक्षः
सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु । ब्रह्मणश्चैतन्यसि ब्रह्म आणो
स्यो ब्रह्मण आवपनमसि धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन
महदन्तरितं दिवं दाधार पृथिवी ५ सदेवां यदहं धेद तदहं धारयाणि
भामद्वेदो धिविस्सत् । मेधामनीषे मा विशता ५ समीची भूतस्य
भज्यस्यासह्ये सर्वमापुरयाणि सर्वमायुषाणि । आभिर्गीर्भियंदतो न
कननाप्यायय हरिवो वर्धमानः । यदो स्तोतृभ्यो महिगोत्राहजासि
भूयिष्ठभाजो अयिते स्याम । ब्रह्म प्राधादिष्म तन्नो माहासीत् ।
श्रीं शान्तिः शान्तिः शान्तिः । शवी घात इत्यादय एतावन्तो मन्त्राः
उत्तरशान्तिरित्युच्यते ॥

२२ इदं महावीरादिसम्पादनं प्रवार्थसम्भरणमित्युच्यते ॥

२३ यजमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य आज्यं पशवः पुरो-
हाणीया एते मे यज्ञार्थाः यावद्व्यजे उपयोक्ष्यन्ते तावन्मे यज्ञार्थं शेषाद्
ब्राह्मणा भुञ्जीरन् देहं यत्ये इति सङ्कल्प्य एदमग्नम् देवयजनं पृथिव्या
यदजुषन्त पूर्वज्जुसामाभ्यां यजुषा सन्तान्तो रायस्पोषेण समिषा
मदेम इति मन्त्रेण । इतः पश्चादित उत्तरत इतः पुरस्तात् । इतो

दक्षिणातः इति देशयजनमध्ये स्थित्वा प्रागादिदेवयजनभूमिं निश्चि-
नोति । अयं यज्ञभूमिनिश्चयो देवयजनाध्यवसाय उच्यते ॥

२४ अध्वर्युः वेद्युत्कार्योर्मध्येन राजानं प्रपाद्य मध्यमे वंशे राजानं
बध्वा पुनरग्नौ विहृत्य परिस्तीर्य दक्षिणाद्वेः ब्रह्मयजमानावुपवेश्य
क्षुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनसा हुत्वा । महादविर्हता । सत्यह-
विरध्वर्युः । अच्युतपाजा अग्नीन् । अच्युतमना उपवक्ता अनाध्वर्यश्चा-
प्रतिध्वर्यश्च यज्ञस्याभिप्रायै । अयास्य उद्राता । वाचस्पते हृद्विधेना-
मन् । विधेम ते नाम । विधेस्त्वमस्माकं नाम । वाचस्पतिः सोमप्र-
पात् । मादैव्यस्तनुश्चेदिमामनुव्यः । नमो दिवे । नमः पृथिव्यै
स्वाहा । इति मन्त्रिण यजमाने ऽन्वारब्धे सत्याहवनीये जुहोति ।
यज्ञमनो वाचस्पत्ये ब्रह्मण इदं न मम इति त्यागं पठति । पुनर्वि-
हृत्य कूष्माण्डैर्हुत्वापस्यानं वरदानं च कृत्वा पुनर्विहृत्य चतुर्गृहीतं
गृहीत्वा पशुबन्धवद्वूपाहुतिं जुहोति । अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ज्य-
स्थालीं मस्रुवां बहिर्हिरण्यमुदपात्रमादायेत्यादिप्रकारेण समन्त्रेण
पशुबन्धवद्वत्तणनिधानान्तं यूपहरणं करोति । ततः पक्षीयजमानो
व्रतश्रयणागारे पर्येषितत्वाद्विदोषरहितं सर्पिमिश्रं पयोमिश्रं वा भक्ष-
यतः । इदं भक्षणीयद्रव्यं व्रतमित्युच्यते ॥

२५ अध्वर्युः वाससी क्षुरं द्वाविंशतिदर्भपिञ्जलानि नवनीतम-
ञ्जनद्रव्यं सतूलां शरेणीकाञ्चादाय एहि यज्ञमनेति यजमानमाहु-
यति । तीर्थदेशं गच्छति । एवं प्रतिप्रस्थाता ऽपरिमितानि दर्भपि-
ञ्जलान्यादाय पञ्चा सह तीर्थं गच्छति । अध्वर्युः आप उन्दन्तु जीवसे
दीर्घायुत्वाय वर्चसे । इति प्राङ्मुखस्यासीनस्य यजमानस्य दक्षिणं
गोदानमद्भिः क्लेदयति । ओषधे नायस्वैनम् । इति एकदर्भपिञ्जलस्यैकं
भागं दक्षिणगोदाने ऊर्ध्वाग्रमनूच्छयति । स्वधिते मेनं हिंसीः ।
इति पिञ्जलस्योपरि तिर्यञ्च्य स्वधितिं निदधति । देवशूरेतानि
प्रवपे । इति दर्भपिञ्जलं मध्ये वपति । यजमानः स्वस्त्युतरायणीय ।
इति उत्पान्तं प्रत्यभिमृशति । एवं वामगोदाने दर्भपिञ्जलस्यार्धस्य
वपनं कृत्वा । अध्वर्युर्नापिताय क्षुरं प्रयच्छन् नापितं प्रेष्यति । नापि-
तोप्लकेशश्मश्रुं मे निहन्तनखं प्रब्रूतात् । अयं नापितप्रैव इत्युच्यते ॥

२६ प्रतिप्रस्थाता पथ्या दक्षिणसव्योपपन्नयोरपरिमितवर्धपिञ्ज-
लवपनं करोति । सतो नापितोप्तोपपत्तां मे निञ्जत्तनत्वां प्रब्रूतात् ।
अनेन प्रेषेण नापिताय तुरं प्रयच्छन् प्रेष्यति । इयं प्रतिप्रस्थातुनापित-
प्रेष इत्युच्यते ॥

२७ ततो नापितो यजमानस्य केशश्मश्रुवपनं नखनिञ्जत्तनं च
कृत्वा पथ्या उपपत्तवपनं नखनिञ्जत्तनं च करोति । दक्षिणोऽयानक्षोद-
नादि एतदन्तं कर्म दीक्षाङ्गवपनमित्युच्यते ॥

२८ अध्वर्युः आपो अस्मान्मातरः शुन्यन्तु घृतेन नो घृतपुत्रः
पुनन्तु । इति यजमानं स्तुपयति । विश्वमस्मत्प्रवहन्तु रिप्रम् । इति
अङ्गधूलिं सम्यक् प्रधाप्य प्रप्रावयति । यजमानः उदाभ्यः शुधिरापूत
एमि । इति तीरं प्रत्येति । वस्त्रस्य पाल्ताभागेन आत्मानं प्रतिच्छाद्य
तिरः पवित्रं पश्यत्यः पय आचामति ऐष्टिकवत् । सोमस्य तनूरसि
तनुवं मे पाहि । इति प्रदक्षिणमहत्तं वासः परिधत्ते । प्रतिप्रस्थाता
तूष्णीं पक्षीं स्तुपयित्वा अहत्तं वासः परिधापयति । इमे दीक्षाङ्गज्ञान-
परिधाने उच्येते ॥

२९ यजमानः पाणिभ्यां नवनोतं सन्मप्राप्य । महीनां पयोसि
वर्चांथा असि वर्चां मयि धेहि । इति तेन मुखमभ्यङ्क्ते । तूष्णीमनु-
जोममङ्गाणि । पृष्ठं यजमानस्याध्वर्युरभ्यङ्क्ते । पक्षी तूष्णीं स्वयमेवा-
भ्यङ्क्ते । इदं दीक्षाङ्गाभ्यञ्जनमुच्यते ॥

३० अध्वर्युः प्रत्यङ्मुख उपविश्य । घृत्रस्य कनीनिकासि चतुष्या
असि चतुर्मे पाहि । इति मध्येन पाणिना शरणीकया यजमानस्य
दक्षिणमद्वयजति । द्विस्तूष्णीम् । एवं सव्यमद्वयजति । पक्षी स्वयमेव
तूष्णीमक्षिणी उक्तक्रमेण ङ्क्ते । इदं दीक्षाङ्गाञ्जनमुच्यते ॥

३१ क्षिप्यतिस्त्वा पुनात्स्वच्छिद्रण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य
रश्मिभिः । इति सप्तभिर्दमपिञ्जलैर्यजमानस्य मुखं पावयति । वाक्प-
तिस्त्वा पुनांश्मिभिः । इति सप्तभिः पिञ्जलैर्नाभिम् । देव इत्वा
सविता पुनांश्मिभिः इति सप्तभिर्गुल्फौ । पिञ्जूलानि प्रोत्थोदग्विदिशि
निरस्यति । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कम्पुनेतच्छक्रेयम् । इति

मन्त्रं यजमानं वाचयति । एवं प्रतिप्रस्थाता पत्नीं तूष्णीमपरिमितैर्देवैर्भ-
प्रिञ्जलैः पावयति । इदं दीक्षाङ्गपवनमुच्यते ॥ •

३२ अथाध्वर्युर्यजमानेनात्मनः सख्यं पाणिं यावद्वित्वा । यद्वी-
देवा स आगुरे यज्ञियांसे हेवामहे । इति शालामानयति । इन्द्राग्नी
द्यावापृथिवी आप ओषधीः । इति पूर्वया द्वारा शालां प्रवेशयति ।
तीर्थेन प्रवेश्यायेणाहवनीयं नीत्वा यस्य दक्षिणतः कुशेषु कृतनिरसन-
मुदङ्मुखमुपवेशयति । अयं दीक्षाङ्गशालाप्रवेश उच्यते ॥

३३ त्वं दीक्षाणामधिपतिरसि । इत्याहवनीयमीतयति । अध्व-
र्युर्यजमानौ इमं मन्त्रं पठतः । इह मा सन्तं पाहि । इत्युभौ स्वात्मा-
त्तमीक्षते । प्रतिप्रस्थाता पत्नीमपरया द्वारा प्रवेशयति । प्रैनु ब्रह्मण-
स्पत्नी वेदिं वर्णनं सीदतु । अथाहमनुकामिनी स्वे लोके विशाद्ब्रह्म ।
गार्हपत्यस्थोत्तरमार्गेण प्राचीमुदानयन्निमं मन्त्रं वाचयति । सा तीर्थेन
प्रविश्यासने निरसनं कृत्वा । सुपजस्त्वावयस्सुपत्नीरुपसेदिम । आने
सपत्नदम्भनमदव्यासो अद्राभ्यम् । इत्युपविशति । अयं पत्नीशालाप्रवेश
उच्यते ॥

३४ अथ यजमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य दीक्षणीयेष्ट्या
यह्ये इति सङ्कल्पयति । दीक्षणीयेष्टिसम्बन्धि हविः । ब्रीहिमयः ।
पुरोडाशो द्रव्यम् । पञ्च प्रयाज्ञाः । अग्नीषोमावाक्यभागौ अग्नाविष्णू
देवता । देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृतिवृत् । अध्वर्युरिडाशान्तिं देवा
गातुविद इत्यृचं च गार्हपत्यस्थोत्तरत उपविश्य जपति । ततो ऽग्नीन्
विहृत्यान्वाधानं कृत्वा आज्येहान्तां दीक्षणीयामिष्टिं सूर्यास्तात्प्रागेव
समापयति दीक्षणीयेष्टिप्रभृतिष्विष्टिषु व्रतग्रहणं • ब्रह्मवरणं पत्नीसञ्च-
हनादूनेतिरिक्तं धीपातै इत्यस्य वाचनान्तं ब्रह्मयजमानभागौ चतुर्धा
करणं अन्वाहाये फलीकरणं समिष्टयजुः प्रणीतास्थापनं विष्णुकमश्च
न भवन्ति । ततस्त्वां त्रयोविंशतिर्धेति । इधमसम्भरणमन्त्रे कृहः ।
प्राकृतदेवतास्थाने अग्नाविष्णुभ्यामित्याद्यूहो यंशस्थानं कर्तव्यः ।
प्रधानयागानुमन्त्रणमग्नाविष्णवोरहन्तेवयज्यया वृत्रहा भूयांसमिति ।
यावत्या वाचा कामयीत तावत्या दीक्षणीयायामनुब्रूयान्मन्त्रं प्रायणी-

यायां मन्द्रतरमातिथ्यायामुपांशूपमत्सु इति बोधायनसूत्रात् यथेच्छस्वरो दीक्षणीयायां भवति । आज्येद्वान्ते उलूखले मुपले इत्यृचा दक्षिणाग्नौ प्रायश्चित्तहोमं कृत्वा प्राङ्केत्याध्वर्युरेव ध्रुवामाष्याययति । एतावत्कर्म दीक्षणीयेष्टिरित्युच्यते ॥

३५ ततोऽध्वर्युर्धौवाज्यमाज्यस्वाल्यां प्रत्यक्षनीय तेनाज्येन सुव्रेण अन्वारब्धेयजमाने वतस आहुतीर्जुहोति । आकृत्यै प्रयुजे ऽग्नये स्वाहा । मिधायै मनसे ऽग्नये स्वाहा । दीतायै तपसे ऽग्नये स्वाहा । सरस्वत्यै पूष्णे ऽग्नये स्वाहा । एता आहुतयो दीताहुतय इत्युच्यन्ते ॥

३६ स्वाहेत्यस्य स्थाने इदं न ममेति पाठेन यजमानस्य सर्वत्र त्यागः । ततः आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवोद्यावापृथिवीउर्वन्तरिक्षं बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु स्वाहा । इति चतुर्हृतीनेन सुचा जुहोति । अद्भ्यो द्यावापृथिवीभ्यामन्तरिक्षाय बृहस्पतयइदं० मेति यजमानस्य त्यागः । पुनश्चतुर्हृतीनेन सुचं पूरयित्वा । विश्वेदेवस्य नेतुर्मर्ता वृणीत सख्यम् । विश्वे राय इषुधसि द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहा । इति जुहोति । यजमानः सवित्रइदं० । ततस्तूष्णीमन्तर्वदि प्रणीतां निनयति । ततः साङ्गकृष्णाजिनं कृष्णविषाणां वासो मेखलामौदुम्बरदण्ड-मुष्णीषं च अयेणाहवनीयं पर्याहृत्य यजमानाय प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता तथैव कुम्भं कुरीरं वासो योक्तं च पक्ष्यै प्रयच्छति । तद्यथा । अध्वर्युर्यजमानायतने साङ्गं कृष्णाजिनं प्राचीनयीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति । यजमानः । अकृसाग्रयोः शिल्पे स्यस्ते वीमारभेते मापांतमस्य यज्ञस्यो वृचः । इति आस्तीर्णस्य कृष्णाजिनस्य पश्चात्पादुमुख उपविश्य कृष्णाजिनस्य श्वेतभागे दक्षिणाङ्गो भवेत् कृष्णभागे तस्यैवाङ्गुलयो भवेयुस्तथा सम्मृशति । इमां धियं शिक्तमाणास्य देवकृतुं दत्तं ब्रह्म सन्नि-शाधि । यदातिविश्वा दुरिता तरेम सुतर्मोणमधिनावः हरेम । इति कृष्णाजिनस्योपरि दक्षिणं जान्वाच्याभिसर्पति । उपस्यं कृत्वापविशति । इदं दीक्षोपवेशनमुच्यते ॥

३७ ऊर्गस्याङ्गिरस्यूर्जस्तमदा ऊर्ज मे यच्छ । इति कटिप्रदेशे मौञ्जीमेलनां प्रदक्षिणं पर्यस्यति । इति दीक्षाङ्गमेखलाबन्धनमुच्यते ॥

३८ पाहि मा मा मां हिंसीः । इति निष्टक्यं यन्त्रि करोति । प्रतिप्रस्थाता । आशासानां सौ मनसमित्यच्चा । सन्नह्यामि पयसा घृतेन सन्त्वानह्याम्यप आषधोभिः । सन्त्वा नह्यामि प्रजयाहमद्य सा दीक्षिता मनसो वाजमस्मे इत्युक्त्वा च पक्षो योक्तुः सन्नहति । इदं दीक्षा पक्षीसन्नहनमुच्यते ॥

३९ अध्वर्युः । विष्णोः शर्मसि शर्मं यजमानस्य शर्म मे यच्छ । इति यजमानं वाससंग्रहाणांति । नत्तत्राणामातीकाशान्तर्याह । इति वसनस्यातीकाशेषु वाचयति । वस्तस्यान्तान् शिरस्येव संक्षिपति । श्रिया ते शिरो वेष्टयामि श्रियै यशसे ब्रह्मवर्चसाय । इति प्रदक्षिणमुष्णोष्णेण यजमानस्य शिरो वेष्टयति । इदमुष्णोषवेष्टनमित्युच्यते ॥

४० प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं पक्षीशिरसि कुम्भकुरीरमधूहति । इदं कुम्भकुरीराधूहनमुच्यते ।

४१ अध्वर्युः । इन्द्रस्य योनिरसि । इति यजमानाय त्रिवर्णि पञ्चाशन्ति वा कृष्णविषाणां शाण्या रज्वा बद्धां प्रयच्छति । यजमानः । मा मा हिंसीः । इति प्रतिगृह्य वसनमान्तं बद्धा । कृष्ये त्वा सुपस्यायै । इति तयान्तर्वेदि विद्यमानं लोष्टमुद्धन्ति । कृष्णमृगशङ्कुं कृष्णविषाणेत्युच्यते ।

४२ सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्यः । इति तया दक्षिणं गोदानं कण्डूयते । प्रतिप्रस्थाता पयसा वसनस्यान्तं शङ्कुं बद्धा । एतेन कण्डूयस्वेति वदति । सूयस्था देवो वनस्पतिः । इति यजमानपरिमितं ऊर्ध्वाय दण्डं यजमानाय ददाति । यजमानः । ऊर्ध्वो मा पाह्योदृचः । इति दण्डं प्रतिगृह्णाति । इदं दीक्षाङ्गदण्डग्रहणमुच्यते ॥ . . . :

४३ अध्वर्युः । स्वाहा यज्ञं मनसा आधीषृण्वीभ्यां स्वहोरोरन्तरिक्षात्स्वाहा यज्ञं वातादारभे । इति मन्त्रं यजमानं वाचयति । यजमानो मुष्टिं कृत्वा वाचं नियमयति नत्तत्रोदयपर्यन्तम् । अध्वर्युः आहवनीयसमीपे तिष्ठन् चिरपाशुं ब्रवीति अदीक्षितायं ब्राह्मणो नीलकण्ठशर्मो पाराशरगोत्रोऽनन्तशर्मणः पुत्रो रामशर्मणः पौत्रो नृसिंहशर्मणो नत्ता तमिन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां वसुभ्यो सद्भ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो

देवेभ्यो ब्रह्मणेभ्यः सोमपेभ्यश्च ब्रूमः । इति । ततः शालाया बहिः
निष्क्रम्य त्रिस्त्रैरेवमेव ब्रवीति । इदं दीक्षितत्वज्ञापनमुच्यते ॥

४४ दीक्षितामि दीक्षितवाचं वद सत्यमेव वद मा ऽनृतं मा
स्मयिष्ठा मा काण्ड्यथा मा ऽपावृथा यदि स्मयासै अपि एह्यस्मयासै
यदि कण्ड्यासै कृष्णविषाणया कण्ड्यसै यदि वाचं विसृजेर्वणावीमृक्ष-
मनुद्रवताम् । त्वान्यत्र दीक्षितविमितात्सूर्याभ्युदियान्माभिनिर्मुक्ताव्या-
नि देवतानामानि यथाख्यातं तान्याचत्वाथ यान्देवतानामानि यथा
ख्यातं तान्याचत्वाण उपरिष्ठाद्विवरणं धेहि चनसितवतीं विवचनवतीं
वाचं वद कृष्णाजिनाम्ना व्यच्छेत्था दण्डाच्च । इति यजमानं संशास्ति ।
इदं यजमानशासनमुच्यते ।

४५ यजमानः सर्वं तयं करोति । विश्वे देवा अभिमामावृत्र-
न्यूषा मन्यासोमो राधमा देवः सविता वसोर्वसुदाया । इत्यप्रत्याख्या-
यिनं दातारं प्रतिपुनीहारान् प्रहिणोति । सानस्त्वध्यषणायाच्चाभि-
वस्तिर्योचनार्थेनेति कोशाद्याचनीयं द्रव्यं सनिरित्युच्यते ।

४६ रास्वेयत्सोमामूयोभरमापृणन् पूर्या विराधिमाहमायुषा ।
इति धनमाहरन्तं सनीहारं दृष्ट्वा जपांत । चन्द्रमसि मम भोगाय भव ।
इति आनीतं हिरण्यं रजतं वा प्रतिगृह्णाति । वस्त्रमसि मम भोगाय
भव । इति वस्त्रम् । उस्तासिम०व । इति गां हयोसि मम० । इत्य-
श्वम् । क्वागोसि मम०क्वागम् । मेषोऽसि मम० । इति मेषम् । प्राजा
पत्यमसि मम भोगाय भव । इत्यनादिष्टं सर्वमन्यत् । एतत्कर्म सनि-
याचनमुच्यते ।

४७ मध्यर्घ्यः आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् । आनीन् ज्योतिष्मतः
कुसत दीक्षित वाचं यच्छ पत्रि वाचं यच्छेति प्रेष्यति । ततः पूर्वद्वारेण
निष्क्रम्य गोश्चतुर्भ्यः स्तनेभ्यः पयो द्वाहयित्वा गार्हपत्यस्य पश्चादुप-
विश्य उदीचेङ्गाराचिरुह्य तेषु तत्पयोधिश्रित्य दर्भोल्मुकेनाभिद्वोत्य
तस्मिन् पर्यंसि सुवेणापः प्रत्यानीय पुनरभिद्वोत्य अत्रिः पर्यंगिनकृत्वा
मेतद्योनालोह्य अपयित्वोदगुद्वास्याङ्गारान्मस्यूह्य उत्तरे शालाखण्डे
शिख्ये स्थापयति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणद्वारेण निष्क्रम्य पथ्यथे व्रतं

होहयित्वा ऽध्ययुषद्विष्णानौ अपयित्वा दक्षिणे शालावृक्षे शिखरे
निदधाति । एतत्पत्नीयजमानव्रतपथः साधनमुच्यते ॥

४८ यजमानः नृत्तत्रोदये जाते सति दण्डकृष्णाजिने समाहाय
पूर्वद्वारेण बहिर्निष्क्रम्य शालाया अपंतस्तिष्ठन् भूर्भुवः सुवरिति सङ्ग-
द्वुपांशुत्वा व्रतं कृणुतेति त्रिरुच्छेदं दत्ति । अर्धयुग्मा वाचं यच्छेति
प्रोक्तस्य वाङ्मयमस्य इदानीमेव विसर्गः अबद्धं मनो दरिद्रं वतुः सूर्यो
ज्योतिषाः श्रेष्ठो दीक्षेमी मा हासीः । अमेध्यदर्शने सत्युक्तमन्त्रेण
यजमानः सूर्यमुपतिष्ठते । राज्ञो तु ग्राहवनीयम् । उन्वतीर्वलं धत्तोजो
धत्त बलं धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्ट । इमं मन्त्रं पर्जन्येना-
भिवृष्टो ऽभिवृध्यमाणो वा जपति । अनृतभाषणे कृते सति इमं मे
वहण तत्त्वायामि त्वं नो अग्ने सत्त्वं नो अग्नं दत्ति चतस्रो वाहणीर्ध्वो
जपति । देवाऽज्जनमग्न्यजस्ततो मास्य यजस्याशीरनुवर्धेताम् । भूति-
र्दक्षा घृतेन मुञ्चतु यज्ञो यज्ञपतिमहसः । दण्डस्य कृष्णाजिनस्य वा
विच्छेदे सति इमं मन्त्रं जपति । असंस्कृतपथः पाने यथाविहितस्तना
तिक्रमे च जलेनाचमनं कृत्वा । शिवाः पीता भवथ यूयमापोऽस्माकं योना
बुदरे सुशेवाः । इरावतीरनमीश्वर्यनागसः स्वस्ति नो भवथ जीवसे ।
इति जपति । वमनेष्ठीवने वा जाते । यदत्रापि रसस्य मे निरष्टविष-
मस्पृशः । अग्निष्टत्सोमः पृथिवी पुनरात्मन् दधातु मे । इति जपति ।
रितः स्नान्दने सति । यन्मे रितः परितोषात्तदपिष्य । अग्निहोत्रमिष
सोमेन तदहं पुनराददे । इति तद्वेतोऽनुमन्त्र्य । इमं मेवरुणतत्त्वाया-
मीति द्वे सुवाहुती जुहोति । मूत्रं करिष्यन् पुरीषं वा पृथिव्याः सका-
शात् लोष्टमादत्ते । इयं ते यज्ञियातनूः । इति । ततोमूत्रं पुरीषं वा
तस्मिन् स्थले करोति । अपो मुञ्चामि न प्रजामहोमुचः स्वाहा कृताः
पृथिवीमाविशतेति मन्त्रान्ते । तत आचम्य । पृथिव्याऽसम्भव । इति
लोष्टं पूर्वपृष्टेन यथास्थानं निदधाति । कफे निर्गते सति । कफस्या-
नामापः स्य स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत । इति जपति । अश्रुपांते
जाते । बीभत्सानामापः स्य स्वाहा० । इति जपति । स्वेदे निर्गते
सति । तपस्यानामापः स्य स्वाहा० इति जपति । दुःस्वप्नदर्शने सत्यु-
त्थायाहवनीयसपीपमेत्य । दुःस्वप्नपापस्वप्नोपभुक्तैर्ब्रह्ममन्तरं करणे

नहि स्वप्नमुपपद्यत । इति जपति । स्वप्नेऽन्तर्भागेने दृष्टे । यदत्रमद्यते
नलं न तत्प्रातः तुधेऽवति । सर्वं तदस्मान्माहिःसीर्नेहि तद्वदृशेदिवा ।
इति जपति । स्वदेहे हृदिमुत्पतितं दष्ट्वा कण्डूयित्वा वा । नमो
हृदियाभ्योऽद्भ्यः स्वाहा । इति जपति । पर्जन्ये वर्षति सति यदि
धावेत्तदा । नमो रुद्राय वास्तोष्मन्तय आयने विद्वषण उद्याने यत्परा-
यणे । आवर्तने विवर्तने यो गोपायति तद्ब्रुवे । इति जपति । अन्येन
दीक्षितेन सह समागमे । कथा नश्चित्र आभुवदित्यृचं जपति । देश-
यजनादभ्यन्त स्थाने सूर्यादयास्तमयौ यदि स्यातां तदा । सूर्यो मा
देवो देवेभ्यः पातु स्यायुरन्तरिक्षाद्यजमानो ऽग्निर्मा पातु क्षत्रिषः । सत्त-
शूष सधितर्विश्ववर्षण एतेभिः सोमनामभिर्विधेम ते तेभिः सोम नाम-
भिर्विधेम ते । इति जपति एतानि दीक्षाव्रतभेषप्रायश्चित्तानीत्युच्यन्ते ॥

४९ शयनकाले स्वायतने प्राचीनयीश्रमुत्तरलोम कृष्णाजिनमा-
स्तीर्य । अग्ने त्वमुज्रायहि वयं सुमन्दिषीमहि गोपाय नः स्वस्तये
प्रबुधे नः पुनर्ददः । अनेन मन्त्रेणान्यभिमुखः शेते । अयं दीक्षितस्य
यजमानस्य शयनमन्त्र इत्युच्यते ॥

५० पक्षी गार्हपत्यस्य पश्चात्तूष्णीं शेते । अध्वर्युः मध्यरात्रे यज-
मानं प्रबोध्य । त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्व । त्वं यज्ञेष्विड्यः ।
इति यजमानः पयो व्रतयिष्यन्नप आचामति । दैर्घ्यं धियं मनामहे समृ-
ढोक्तमभिष्टये । वचां धां यज्ञवाहसं सुपारा नो असदृशे । इति ततो
ऽध्वर्युणादत्तं व्रतं पयः स्वायतने उपविश्य कसेन परिश्रित्य व्रतयति ।
ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदत्ता दक्षपितारस्तेनः पान्तु ते नो ऽवन्तु
तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा । इति प्राश्याचम्य । शिवाः पीता भवथ
यूषमापोस्मोक्तं यानाबुद्धरे सुशेशाः । इरावतीरनमीषा अनागसः स्वस्ति
नो भवथ जीवसे । इति जपति । प्रतिप्रस्थातृदत्तं व्रतं पयः परिश्रित्य
पक्षी तूष्णीं व्रतयति । उध्रावपि स्वं स्वं पात्रं निर्णिज्य वयच्छतः । इदं
व्रतसंज्ञकपयोभक्षणमुच्यते ।

५१ अध्वर्युः अपररात्रे प्रेष्यति । जिस्सनव्रतं दोहयता ग्नीन्
ज्योतिष्मतः क्रुहत व्रत्य वाचं यच्छ पत्नि वाचं यच्छ । इति अध्वर्युप्र-
तिप्रस्थातारौ पूर्ववद्दोहयित्वा अपयित्वा पूर्ववत्संस्कृत्य शिक्ये स्थाप-

यतः । दैवमेव चतुस्तनं व्रतं पथ्या भवति । यजमानः सूर्यादयानन्तरं
अथेण शालां तिष्ठन् । भूर्भुवः सुवरिति जपित्वा व्रतं कृणुतेति त्रिरुच्ये
व्रतति । अध्वर्युः पृष्टिं यजमान इत्याहूय शालां प्रपादयति । यजमानो
गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य प्रायणीयेष्ट्या यज्ये इति प्रकृतिवत्सङ्कल्प-
यति । प्रायणीयेष्टिसम्बन्धि हविः । व्रीहिर्मयश्चरुः । आन्यज्य । पञ्च
प्रयाजाः ऋणीषोमावाज्यभागौ । पथ्या स्वस्ति । अग्निः । सोमः ।
सविता । अदितिश्च प्रधानदेवताः । देवा आन्यपा इत्यादि प्रकृतिवत् ।
अस्यामिष्टौ अन्वाधानं नास्ति । अध्वर्युः अमिदादानादि कर्म प्रकृति-
वत्करोति । चरोः पयसि जले वा श्रपणम् । पयसि श्रपणपते तु ब्रह्म-
क्षपः पयश्च प्रणेष्ट्यामीति विशेषः । यज्ञयोगमन्त्रजपान्ते गार्हपत्ये
स्मात्तद्वदाज्यं संस्कृत्याहवनीये सुवेण जुहोति । कविर्यज्ञस्य वितनोति
पन्थां नाकस्य पृष्ठं अधिराक्षने दिवः । येन हव्यं वहमि यामि दूत
इतः प्रचेता अमुतः सनीयान् स्वाहा । इति । कवयेऽनय इदम् ० ।
इति यजमानस्त्यजति । अयमुपहोमः सोमशोधनादि प्रेषाङ्गहोम
इत्युच्यते ॥

५२ अध्वर्युः उपनिष्क्रम्य प्रेष्यति । सोमविक्रयिन् सोमशोधयो-
परवाणां कानि रोहेति चर्मण्यपामन्ते ब्राह्मणो दक्षिणत आस्तां ता
गावो दूरं मा गुर्यासु सोमकृयणी च सोमवाहनं ब्रह्महो सोमवाहन-
मनः प्रक्षालयतो दूतफनकम् । इत्यनेन प्रेषेण प्रेषितः सोमविक्रयी सोम-
शोधनादि यथेक्तं करोति । ततोऽध्वर्युः प्रकृतिवत् घृष्ट्यादानादि कृत्वा
चातुर्मास्यवत् चरं श्रपयित्वा । सूर्यन्ते चतुः । घातं प्राणः । आं पृष्टम् ।
अन्तरितमात्मा । अह्नैर्यज्ञम् । पृथिवीश् शरीरैः । इति प्रकृत्यानामन्त्र
वाक्यसमूहिनान्तर्वेदि चरुमासादयति । प्रकृतौ तु समस्तव्यावृत्तिमिह
शिरामाकनम् । प्रयाजशेषेणाभिघारणे विशेषः । प्रथमं ध्रुवां पञ्चकृत्योः
ऽभिघार्य ततश्चरुमभिघार्य उपभृतमभिघारयति । अथ मिष्टौ आन्य
भागप्रचारो वैकल्पिकः । पृथक् पृथक् चतुर्होमेन धीवाज्येन प्राच्यां
दक्षिणस्यां प्रतीच्यां उदीच्यां च क्रमेण पथ्यां स्वस्तिं अग्निं सोमं सवि-
सारं चोपांशु यजति । सर्वत्र दक्षिरसीत्यनुमन्त्रणम् यजमानस्य । अदि-
तिम् चरुणा मध्ये यजति । अन्नाद इत्यनुमन्त्रणम् । अदितिपागानन्तरं

अध्वर्युः । महतो यदुवो दिवः सुन्नायन्तो हवामहे । आ तू न उपग-
 क्तान । इति माहन्तोमृचमनुपठति । स्विष्टकृद्वागे विशेषः । जुहामुप-
 स्तीर्य ध्रुवाज्याच्चतुर्विधाय शङ्खचरोरुतराधादवदाय द्विरभिघार्य च-
 सम्बन्धमेतत्तत्तं जुहूपभृताधोभागेन नीत्वा आपनीधाय प्रयच्छचाह ।
 अतिवालयतादेव मा नुपांहाणीः । इति । ततोऽप्याक्रम्य स्विष्टकृता
 प्रचरति । आपनीधी मेतन्मनेरपरि प्राङ्नीत्वा ऽप्युत्थोतरतः सादयति ।
 ततोऽध्वर्युर्जुह्वसङ्गालनादि करोति । इडावदाने विशेषः । इहामुपस्तीर्य
 ध्रुवाज्यादष्टकृत्वोऽवदाय द्विश्चरोरुवदायाभिघारयति । हविस्विष्टो-
 द्वासनानन्तरं परिकर्मिणः सम्प्रेष्यति । अनुच्छिष्टीकुर्वन्त एतं च सं व्युदृत्य
 प्राश्नीताथैतां चक्ष्वालीं सत्तामकाषामेतन्मेतन्मेतं वेदमेतद्वर्हिश्च-
 तुष्टयमुदयनीयामुपनिधत्तात् । परिकर्मिणो यथाप्रेषं कुर्वन्ति । सुविमो
 कानन्तरं तूष्णीमन्तर्वेदि प्रतीता निनीय तूष्णीं ध्रुवामाप्याय्य सुवि
 चतुर्वेदीतं एहीत्वा सुगये सूत्रेण हिरण्यं निष्टक्यं बद्ध्वा दध्मूले प्रयण्य
 जुहुये लम्बमानमवदधाति । इयं ते शुक्र तनूरिदं वर्चस्तया सम्प्रश
 धाजं गच्छेति मन्त्रेण । ऊरसि धृता मनसा जुष्टा विष्णावे तस्यास्ते
 सत्यसवसः प्रसवे वासो यन्त्रमशीय स्वाहा । इत्यन्वारब्धे यजमाने
 जुहोति । वाचे सोमक्रयण्यादवं० मेति यजमानोऽनुमन्त्रयते । इयं
 सोमक्रयानुतिरित्युच्यते ॥

५३ पुनश्चतुर्वेदीतं एहीत्वा स्फ्यमुदपात्रं बर्हिर्हिरण्यं वादाय
 एहि यजमानेति तमामन्त्र्य चतुरणीहस्तग्रा पख्याऽनुगतेन यजमानेन
 सह पूर्वद्वारेण शालाया बर्हिर्निष्क्रम्य शालाया अये तिष्ठन् चतुर्वेदीतं
 सुक्लस्यमाद्यं यजमानमवेतयति । शुक्लमस्यमृतमसि वैश्वदेव इति ।
 इति यजुर्मन्त्रेण । हिरण्यमन्तर्धायादित्यमुदीतयति । सूर्यस्य चतुरास-
 हमनेरह्यः कर्नीनंकां यदेतशेभिरीयस्ते धाजमानो विपश्चिता । इति
 मन्त्रेण । सोमक्रयणीं गां शालाया अय एष्ट्या सूत्रस्थाने उदङ्मुखो
 स्थितामनुमन्त्रयति । चिदसि मनासि धीरसि दक्षिणासि यज्ञियासि
 सवितास्यदितिरस्यभयतः शीर्ष्णाः सा नः सुधावी सुप्रतीची सम्भव
 मित्रस्त्वा यदि बध्नातु पूषाऽध्वनः पात्विन्द्रायाऽध्यक्षायां त्वा माता
 मन्यतामनु पिता नु धाता सगर्भ्या नु सखा सयूयः सा देवि देवम-

छेदीन्द्राय सोमश्चद्वत्त्वा वर्तयतु मित्रस्य पथा स्वस्ति सोमसखा
धुनरेहि सह रय्या । इदं सोमक्रयण्यनुमन्त्रणं द्रव्यते ।

५४ दक्षिणस्थेमस्य सप्तमं पदं जोषयध्वम् । इति प्रेष्यति ।
उदग्दिशं प्रतिनीयमानायाः सोमक्रयण्या दक्षिणस्य दोष्ठाः षट् पदा-
भ्यनुक्रामति । तत्रैकैकपदा नु क्रमणे षण्णां मन्त्राणां मध्ये एकैको
मन्त्रः षठनीयः । वसूव्यञ्चि । इन्द्राऽसि । आदितिरसि । पादित्याऽसि ।
शुक्राऽसि । चन्द्राऽसि । एतैः षड्भिर्मन्त्रैः आध्ययुः गोर्दोष्ठाः प्रतेपस्याने
स्वदक्षिणं पादं प्रतिप्य क्रमेण गच्छति । इदं सोमक्रयण्यनुमनमुच्यते ॥

५५ बृहस्पतिस्त्वा सुम्ने रण्वतु रुद्रो वसुभिर्विकेतु । इत्यनेन
मन्त्रेण सप्तमस्य दोष्ठाः प्रतेपस्य स्थानं दक्षिणहस्तेन गृह्णाति स्पृश-
तीति यावत् । तस्मिन् स्थाने हिरण्यं निधाय परिस्तोत्रे परिषिच्य
पूर्वाहृतेन चतुर्हृतीनेन । पृथिव्यास्त्वा मूर्ध्वानिधर्मि देवयजन
इहायाः पदे घृतवति स्वाहा । इति मन्त्रेण । सोमक्रयण्या इदमिति
यजमानम् । हिरण्यमपनीय । परिलिखितं रत्नः परिलिखिता
अरातय इदमहं रत्नसो यीवा अपि जन्तामि योस्मान् द्वेष्टि यञ्च
अयं द्विष्य इदमस्य यीवा अपि जन्तामि । स्फ्येन पदं परिलिखिता
सज्जन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् । अप उपस्पृश्य । स्फ्येनोपसङ्गृह्य पटुरण्यां
संवपति । अस्मे रायः इति मन्त्रेण । मन्त्रकर्मणोस्तिरावृजिः । त्वे
रायः । इति पटुरण्यो यजमानाय प्रयच्छति । यजमानः । तोत्ते रायः
इति मन्त्रेण पत्न्यै प्रयच्छति । मन्त्रेणैव देव्योर्वेश्मा पश्यस्व । इति
पत्नीं सोमक्रयण्या समीक्षयति । पत्नी । त्वष्ट्रीमती ते सपेय सुरता
रेता दधानां वीरं विदेय तत्र सन्दृशि । इति यजमानं समीक्षते ।
यजमानः । माहुरायस्योषेण वियोषम् । इति सोमक्रयण्यो समीक्षते
आध्ययुः क्षिप्रं प्रचाल्य मध्यमायामङ्गुली बध्वा पददेशे उदक्रमपनि-
धीय पत्नीं नमयति । एतावत्कर्म पटुरणीयवृणमुच्यते ॥

५६ ततोऽध्ययुस्तत्रैव चन्द्रं छागां जृष्णशुक्ले उणीस्तुके उणीषं
वाससी जृष्णाजिने सोमक्रयण्यो चाद्यायोपरवदेशं गत्वा पृच्छति ।
सोमविक्रियन् शुद्रस्ते सोमाः ॥ इति सोमविक्रयी शुद्र इति ब्रवीति ।
यजमानः । एष ते गायत्री भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । एष ते

श्रेष्ठो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । एष ते जागतो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । ऊन्वोमानाः साम्राज्यं गच्छेति मे सोमाय ब्रूतात् । इति मन्त्रैः सुविचिता राजानमुपतिष्ठते । इदं क्रयणाङ्गसोमोपस्थान-मित्युच्यते ॥

५० अध्वर्युं वस्त्रं द्विगुणं कृत्वा चर्मण उत्तरार्धं प्राग्दशमास्तृणाति । अशुना त्वे अशुः पृथ्वतां परुषा परुषान्यस्ते काममव्रतु मदाय रसोऽच्युतो ऽमात्योसि शुक्रस्ते यदः । इति सहिरण्येन पाणिना राजानमभिमृशति । इदं क्रयणाभिमर्शनमित्युच्यते ॥

५८ अभित्यंदेवं सवितारमूणयोः कविकृतुमर्चांसि सत्यसवसः रक्षधामभिप्रियं मतिमूर्ध्ना यस्याऽप्रतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः क्रया सुशः इत्यस्य मन्त्रस्य पञ्चक्रत्वं चावृत्या सोमस्य पञ्चमुष्टीर्विमाति । तत्र प्रथमविमानं अङ्गुष्ठमहितया प्रदेशिन्या । द्वितीयं साङ्गुष्ठयोपकनिष्ठिकया । तृतीयं तथैव प्रदेशिन्या । चतुर्थं तथैव कनिष्ठिकया पञ्चमं तथैव मध्यमया । इति समन्त्रकविमानम् । ततस्तूष्णीं पञ्चक्रत्वो विमाति । तच्च कनिष्ठिकया मध्यमया कनिष्ठिकया प्रदेशिन्या महानामन्येति क्रमेण । एवं दशक्रत्वो विमानः सन् क्रीयमाणस्य सोमस्याधे मुष्टिदशक्रूपं द्विगुणिने वस्त्रे एहीत्यात्मजाभ्यस्त्या इति मन्त्रेणाविशिष्टमर्थं गृह्णाति तच्च विमिते सोमे प्रतिपति । एतत्सोमविमानमित्युच्यते ॥

५९ ततो वस्त्रस्य प्रान्तानेककं करोति । पाणाय त्वा । इति प्रदक्षिणमुष्णीषेण वेष्टयति । व्यानाय त्वा । इति प्रान्तभागानुपगूहति । अङ्गुल्या मध्ये वायुसंस्तृणार्थमवक्राशं करोति । एतत्सोमवेष्टनमित्युच्यते ॥

६० प्रजश्चमनुप्राणिहि प्रजास्त्यामनुप्राणन्तु । इति यजमानं सोममवेक्षयति । ततस्तत्सोमवद्वस्त्रं चर्मणि निदधाति । एतत्सोमवेक्षणमित्युच्यते ॥

६१ सोमविक्रयिणा तस्मिन् एहीते इति अध्वर्युर्जलेन तदभ्युक्षति । चर्म दूरे प्रक्षिप्योत्थाय पृच्छति । सोमविक्रयिन् क्रय्यस्ते सोमाः ३ । सोमविक्रयी क्रय्य इति प्रत्याह । अध्वर्याह । मूकवताः ३ ।

इति । मूजवतो हि इति म प्रत्याह । अध्वर्युराह । गवो ते क्रीणानि ।
 इति सोमक्रयण्या सोमं पणते । ततः क्रीतः सोमः वयोसि व्याचक्ष्व
 इति सोमविक्रयी प्रत्याह । अध्वर्युः एषा ते सोमक्रयणी चन्द्रं ते
 छाग ते वस्त्रं ते । ततो हिरण्येन पणते । सोमं ते क्रीणामर्जस्वन्तं
 पयस्वन्तं वीर्यावन्तमभिमातिषाहः शुक्रं ते शुक्रिण क्रीणामि चन्द्रं चन्द्रे
 णामृतममृतेन सम्यक्ते गोः । इति कौत्साय, हिरण्यं दर्शयति । अस्मे
 चन्द्राणि । इति यजमानाय प्रददाति । तपमस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्ण-
 स्तस्यास्ते सहस्रपोषं पुष्यन्त्याश्चरमेण पशुना क्रीणामि । इति प्रतीची
 नयीवयाऽजया सोमं राजानं पणते । अस्मे ते बन्धुः । इति यजमानं
 समीक्षते । तदनन्तरम् मयि ते रायः अयन्ताम् । इति आत्मानं
 समीक्षते । तदनन्तरमजां प्रदक्षिणमावृत्य, अभ्युद्योदङ्मुखीं तां कौ-
 त्साय ददाति । ब्रह्मा । मित्रो न एहि सुमिश्रधाः । इति सोमं
 राजानमादत्ते । इन्द्रस्योहमाविश दक्षिणमशुचुशन्तः स्योनः स्योनम् ।
 इति यजनानस्य दक्षिणे ऊरौ सादयति । अध्वर्युः वयः सुपर्णा उप-
 सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्ध्वत्तुर्मु-
 मुग्ध्यस्माच्च धयेऽवबद्धान् । इति कृष्णविषाणयायजमानस्योष्णीष-
 मपनयति । यजमानः । उष्णीषं जलेनाभ्युक्ष्य कौत्साय परिकर्मिणे, वा
 ददाति । दण्डं मैत्रावरुणाय प्रयच्छति । तदानीमध्वर्युर्यजमानं वाच-
 यति । त्वां गावो वृणत राज्याय त्वां हवन्त मरुतः स्वर्काः ।
 वर्धन् क्षत्रस्य ककुभि शिश्रियांस्ततो न उर्यो विभजा वसूनि ।
 मित्रावरुणयोस्त्वा बाहुभ्यां प्रशास्त्रोः प्रशिषीप्रयच्छामि । इति ।
 अध्वर्युः । अस्मे ज्योतिः । इति शुक्लीणांस्तुकयजमाने अक्षिपति ।
 कृष्णीणांस्तुकान्तु । इदमहः सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उपर्यग्नानि
 इत्युपयथ । सोमविक्रयिणि तमः । इति तथा सोमविक्रयिणं भुवोर्वि-
 धाति । सोमक्रयहेतुन् पदार्थाननुदिशति । स्वानभ्राज्राङ्गारे बभ्रारे हस्त
 सुहस्त कशानवते वः सोमक्रयणास्तावत्तद्धं मा वो दभन् । इति
 मन्त्रेण । ततां स्तस्मिन्नेव स्थाने उदकुम्भस्यजलं सर्वं प्रतिपति । सोम-
 विक्रानिन् क्रय्यस्ते सोमा इत्यारभ्यतदन्तं कर्म सोमक्रयणमित्युच्यते ॥

६२ यजमानः । उट्ठायुषा स्वायुषोदोषधीनां रक्षेनोत्पर्जन्यस्व
धामभिर्बहस्याममृतां अनु । इत्यनेन मन्त्रेण राजानमावाधोबोति-
ष्ठति । ततो राजानं स्वशिरसि निधाय । उर्वन्तरितमन्विहि । इति
ग्राहमुक्षस्य शकटस्य दक्षिणतोऽभ्येति । ततोऽध्वर्युः । अदित्याः सहे
ऽसि । इति शकटस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । यजमानः अदित्याः
सद आसीद इति कृष्णाजिने सोमं राजानं स्थापयति । अध्वर्युयज-
मानौ । अस्तभ्रा द्यामृषभो अन्तरितममिमीतं वरिमाणं पृथिव्याः ।
आसीदपिष्वा भुवनानि मम्राद्विष्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि । इत्यनेन
राजानमुपतिष्ठेते । अध्वर्युः । वनेषु अन्तरितं ततान वाजमर्बत्सु पयो
अघ्नियासु । हृत्सु क्रतुं वरुणो विष्वग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ ।
राजानं प्राग्दिशं वर्जयित्वा सर्वोसु दिक्षु उक्तमन्त्रेण वाससा बेटयति ।
उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् । इति
पूर्वदिशि ऊर्ध्वयीवमन्तर्लोम कृष्णाजिनं बध्नाति । सोमयज्ञपूर्वको-
त्यानमारभ्यैतदन्तं कर्म शकटे सोमस्थापनमित्युच्यते ॥

६३ उद्यावेतं धूर्षाहावनश्च अवीरहणौ ब्रह्मचोदनौ । इति
मन्त्रेणानीयमानौ सोमवाहनावनद्वाहौ प्रतिमन्त्रयते । वरुणस्कम्भनमसि ।
इति । दक्षिणमनद्वाहं योजयति । वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि । इति ।
शम्यामवगूहति । प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः । इति योत्क्रमवगूहति ।
एवमेवोत्तरस्यां धुरि उत्तरमनद्वाहं योजयति । ततो दक्षिणामौषाम-
न्वारभ्य होत्रे प्रेष्यति । सोमाय क्रीताय प्रोक्ष्यमाणायानुब्रूहि सुब-
ह्मण्य सुबह्मण्यामाहूय मा तु त्वमाह्वयंजमान आह्वस्यति ।
यजमानः ईषयोर्मध्ये तिष्ठन् पलाशशाखां धारयन् । सुबह्मण्योऽम्
इति चिरपींशु सुबह्मण्यां माहूयति । ततः सुबह्मण्येन सुबह्मण्या-
यामाहूतायां होत्रा च अनुवचनस्य प्रथमायामृषि चिरक्तायां सत्यां
शकटं प्रच्याव्य दक्षिणामुखं परिवर्त्य वहन्ति । प्रच्यवत्सु भुवस्पते
विश्वान्यभिधामानि मा त्वा परिपरीषिदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा
त्वा वृक्षा अघायवो मा गन्धर्वो विश्वावसुरादघच्छयेनो भूत्वा परापत
यजमानस्य नो गृहे देवैः सस्क्रुतम् । इत्यनेन मन्त्रेण । अध्वर्युरेवेमं
मन्त्रं पठति । ततोऽध्वर्युयजमानौ । यजमानस्य स्वस्त्ययन्यस्यपि यन्या-

नगस्महि स्वस्ति गामनेहं येन विश्वाः परिद्विषो वृणक्ति
विन्दते वसु । इमं मन्त्रं पठन्तैः अजसरा प्रतीचीं दिशं प्रति
शकटं नयतः । एतत्कर्म शकटपरिवहनमित्युच्यते ॥

६४ ततोऽध्वर्युर्ब्रीहीनरं ग्रीं राजासन्दीं च गृहीत्वा शालाया
अग्रभागे तिष्ठन् ओह्यमानं राजानं प्रति भन्तयति । नमो मि-
त्रस्य वरुणस्य वससे महो देवाय तद्रूतं संपर्यत दूरेदृशे देव-
जातायकेतवे दिवस्पुत्रीय सूर्याय शंसत । इत्यनेन मन्त्रेण ।
शकटवोढारः शालाया अग्रभागे उदगीषं शकटमुपस्थापयन्ति ।
ततोऽध्वर्युः वरुणस्य स्कम्भनमसि । इति उपस्तम्भने स्थाप-
यति । शकटादेर्यथास्थितस्थित्यर्थं यदूर्ध्वं काष्ठद्वयं रज्ज्वादिना
परस्परबद्धं भवति तदुपस्तम्भनमित्युच्यते ॥

६५ वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि । इति दक्षिणस्यानबुहः
शस्यामुत्कर्षति । उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः इति योत्क्त्रं मुञ्चति
तत एहि यजमानेति यजमानमाहूय पूर्वया द्वारा शालां प्रवे-
शयति । यजमानः स्वस्थाने उपविश्य आतिथ्येष्ट्या यक्ष्ये इत्या-
तिथ्येष्टिं सङ्कल्पयति । अस्यामिष्टौ वैष्णवो नवकपालः पुरो-
डाशः । अनुयाजानामभावः । प्रधानमुपांशु । आश्ववालः
प्रस्तरः । ऐतवी विष्टृती । पञ्चविधं बर्हिः । कार्त्तर्यमयाः परि-
धयः । सप्तदश सानिधेयः । योक्तेधमप्रवृत्तमान्वाहार्यस्या
लीवर्जं प्रकृतिवत्पात्राण्यासीदयति । पूर्वं यान् ब्रीहीन् गृही-
त्वा शालाद्वारे प्राप्तस्य शोमस्य राज्ञ उपस्थानं कृतं तानेव ब्री-
हीर्निर्वपति । एते च ब्रीहय उपस्थानब्रीहिपदप्राचयाः ॥

६६ अत्र निर्वापमन्त्रे विशेषः । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे
श्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा
जुष्टं निर्वपामि । देवस्य त्वा सवितुः प्र०भ्यां शोमस्यातिथ्य-
मसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामि । देव०भ्यामतिथेरातिथ्य-

मसि विष्णवे त्वा०नि । देवभ्यामग्नये त्वा रायस्पोषदाध्वने
 विष्णवे त्वा०नि । देवभ्यां ऋषयेनाय त्वा सोमभृते विष्णवे
 त्वा०नि । एतैः पञ्चभिर्गुरुभिः पञ्च मुष्टीनिर्वपति । तन्दु-
 लप्रक्षालननिनयनान्तरं दक्षिणवदुत्तरमनङ्गाङ्गं विमुञ्चति ।
 चत्वारो ब्राह्मणा राजासन्दीं धृत्वा शालां प्रवेशयन्ति । याते
 धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु
 यज्ञम् । इत्यनेन मन्त्रेण यजमानः सोममादत्ते । गयस्कानः
 प्रतरज्ञः सुवीरो वीरहा प्रचरा सोमदुर्योन् । इति तं शालां
 प्रवेशयति ॥ आसन्दीधरा ब्राह्मणा राजासन्दीं वेद्युत्क-
 रथोर्मध्येन नीत्वा ऽग्नेणाहवनीयं पर्यानीयाहवनीयस्य दक्षि-
 णतः सादयन्ति । तच्चैव यजमानः सोमं नीत्वा आम-
 न्दीसमीपे तिष्ठति । अध्वर्युः अदित्याः सदा ऽसि । इति
 आसन्द्यां कृष्णाजिनमास्तृणाति । यजमानः अदित्याः सद
 आसीद् । इति कृष्णाजिने राजानं स्थापयति । वरुणो ऽसि
 धृतव्रतो वारुणमसि । इति राजानमुपतिष्ठते । अध्वर्युः ।
 शंयोर्देवानां मरुयात् । कृष्णाजिनान्तानेकीकृत्य रज्ज्वा
 बद्धा मध्यमे वंशे प्रग्रथ्नाति । मा देवानामयसश्चिद्धस्महि ।
 इति आसन्द्याः पश्चिमपादयोर्मध्ये राजपादैः प्रक्षालया-
 मीति भावयन्जललिना जलं सिञ्चति । ततः कश्चित् शूद्र-
 स्तूष्णीं प्रक्षालयति । तन्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा-
 शास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेडमानो वरुणेहवोध्युरुशः स
 मा न आयुः प्रमोषीः । इति यजमानः पुनरुपतिष्ठते । एता-
 वत्कर्म सोमासन्दीप्रतिष्ठापनमित्युच्यते ॥

६० ततो ऽध्वर्युः । मा राजानं चाहवनीयं चान्तरेण क-
 श्चन सञ्चारीन्मैन सायुधो मा सदगडो मा सच्छत्रो मा सो-
 णीषो मा माघस्याद्यो ऽनुप्रपादीत् । अयमन्तरागमननिषेध-
 प्रोप इत्युच्यते ॥

६८ यजमानो राजानं सोमं मधुपर्केण पूजयति । तत्र निवेदितां गामध्वर्युस्तृप्तमतेति वदति । अयं सोममध्वपर्क उच्यते ॥

६९ अध्वर्युः ॥ कृष्णाजिनावहननादि प्रकृतिवत्करोति । उत्तरेषु अधिवपनादिषु विष्णुमेव निममयति । पुरोडाशमधिश्रित्य गार्हपत्ये मदन्तीरधिश्रित्याज्यनिर्वापादि प्रकृतिवत् । सर्वाण्याज्यानि, चतुर्थहीतानि भवन्ति । पृथिवी होता । द्यौरध्वर्युः । रुद्रोऽग्नीत् । रुद्रं स्पतिरुपवक्ता । इति चतुर्होत्रातिथ्यमासादयति । आमन्त्राभिमन्त्रणानन्तरं सम्भारान् आचष्टे । अग्निर्व्यजुर्भः । सविता स्तोमैः । इन्द्र उक्थामदैः । मित्रावरुणावशिषा । अङ्गिरसो धिष्णिण्यैरग्निभिः । मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम् । आपः प्रोक्षणीभिः । ओषधयो बर्हिषा । अदितिर्वैद्या । मेमो दीक्षाया । त्वष्टेष्टमेन । विष्णुर्यज्ञेन । वसव आज्येन । आदित्या दक्षिणाभिः । विश्वेदेवा ऊर्जा । पूषा स्वगाकारेण । बृहस्पतिः पुरोधया । प्रजापतिरुद्वीथेन । अन्तरिक्षं पवित्रेण । वायुः पात्रैः । अह ७ अद्वया । एते मन्त्राः सम्भारपदवाच्याः ॥

७० तत उत्करे कृष्णाजिनमास्तीर्य अग्नेर्जनित्रमसीत्यादिमन्त्रैः पशुवन्मन्थनं कृत्वा निर्मन्थ्येन प्रचर्याभिहुत्वा अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यादि प्रकृतिवत् करोति । न समिधं परिशिनष्टि । अतुयाजाभावात् । चतुर्थे प्रयाजे सर्वमौपभृतमाज्यं जुह्वामानीय प्रयाजशेषेण ध्रुवामभिधारयति । उपभृतं नाभिधारयति । आज्यभागानन्तरमुवांशु प्रधानेन प्रचरति । विष्णो रहं देवयज्यवान्नादो भूयासम् । अन्नाद् कृत्यस्य स्यान्ने शिपिविष्टपदं वा । इति यजमानस्य प्रधानयागानुमन्त्रणम् । ततः स्पष्टकृदिडे प्रचर्य प्राशित्रं परिहृत्य प्रणीता निनीथ तूष्णीं ध्रुवामाप्याययति । सन्तिष्ठते आतिथ्येष्टिः । आतिथ्येष्टिस्तद्धृत्पप्रभृत्येतावदन्तं कर्म आतिथ्येष्टिरिति गीयते ॥

११ ततो वेद्यां कंसं चमसं वा निधाय ध्रुवाज्यात्पञ्चकृत्वो
वक्ष्यमाणमन्त्रैर्गृह्णाति । ते च मन्त्राः । आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि । तनूनपत्रे त्वा गृह्णामि । शाकराय त्वा
गृह्णामि । शकमन्त्रोजिघ्राय त्वा गृह्णामि । इति । इदं तानून-
पत्राज्यग्रहणमित्युच्यते ॥

१२ मुख्यक्रमेण यजमानान्ता ऋत्विजस्तमवमृशन्ति । अना-
धृष्टमस्यनाधृष्ट्यं देवानामेजोऽभिगस्तिया अनभिगस्तेन्यम् ।
इति मन्त्रेण । इदं तानूनपत्रावमर्शनमित्युच्यते ॥

१३ अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । अनु मे दीक्षां दीक्षा-
पतिर्मन्यतामनु तपस्तपस्पतिरज्जुसा सत्यमुपगेषु सुवितेमांधाः ।
यजमानः अध्वर्यादीन् सर्वानृत्विजः क्रमेणोपहूय तानूनपत्रम-
वजिघ्रति । प्रजापतौ त्वा मनहि जुहोमि । इति मन्त्रेण सकृ-
त् द्विस्तृष्णीम् । एतत्तानूनपत्रावघ्राणमित्युच्यते ॥

१४ ऋथैतत्पात्रमद्भिः संस्पृश्य आलाया उत्तरभागे निन-
यति । अत्र कंसं गृहीतमाज्यं तानूनपत्रमित्युच्यते ॥

१५ ततोऽध्वर्युराशीघ्रं पृच्छति । अग्नेन्मदन्त्यापाः ।
इति । आग्नीध्रस्तत्राह । मदन्तिदेवीरमृता ऋतावृधः । इति ।
ततोऽध्वर्युः । तांभिराद्रव । इत्यह । इदं मदन्तीपाचनमि-
त्युच्यते ॥

१६ ततो यजमानान्ताः सर्वे मुख्यादिक्रमेण मदन्तीरुपस्पृ-
श्योपोत्थाय सोमसमीपं गत्वा तं विस्त्रस्य हिरण्यमवधाय सोमं
राजानं मदन्तीर्जलनाप्याययन्ति । अशुरांशुस्ते देवसोमाप्या-
यतामिन्द्रायैकधनविद आतुभ्यमिन्द्रः प्यायतामात्वमिन्द्राय
प्यायस्व । इति मन्त्रेण । अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । आप्या-
यय सखीन् तस्यैव मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीय ।
इति । इदं सोमाप्यायनमित्युच्यते ॥

७० ततो मदन्तीजलं स्पृष्ट्वा यथास्थानमुपविशन्ति । अश्व-
युः वाजवतीभ्यां स्तुचौ व्यूह्य परिधोन् समजय यथायतनं
स्तुचौ सादयित्वा विधृतीभ्यां सह प्रस्तरं गृहीत्वा अंतिशृण-
स्त्रेधा ऽनक्ति । अक्तं रिहाणा इत्यादिमन्त्रैः । अत्र प्रस्तरा-
नुप्रहरणं नास्ति । अतस्तदर्थमाश्रावणमपि न । न बहिरनुप्रह-
रति प्रस्तरं वेद्या दक्षिणार्धे निधाय तस्मिन् यजमानान्ताः सर्वे
मुख्यादिक्रमेण निहवन्ते । एष्टा रायः । प्रेषे भगायतंसृतवादिभ्यो
नमो दिवे नमः पृथिव्यै । इति सठयं पाणिं प्रस्तरस्योपरि उ-
त्तानं निधाय तदुपरि दक्षिणं पाणिं न्यञ्चं निधाय द्यावापृथि-
व्योर्नमस्काररूपो निहव उच्यते ॥

७२ आतिथ्याबर्हिष एकदेशनं विधृतिभ्यां च सह तेमेव
प्रस्तरं बध्वा तेष्वेव परिधिषु एकादश समिच्छकलानुपमङ्गुल्य
तदुभयमाहवनीये ऽतिवाल्याद्विरभ्युत्थोत्तरतः सादयित्वा यज-
मानमाह । अवान्तरदीक्षां गृहाण इति । अयमवान्तरदीक्षाप्रैष
इत्युच्यते ॥

७९ ततो यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते । अग्ने व्रतपते
त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूरेषा सा स्वयि या तव तनू-
रियं सा मयि सह नो व्रतपते व्रतिनोव्रतानि । इति । अ-
श्वयुः यजमानं संशास्ति । संस्तरां मेखलां समायच्छस्व संस्तरां
मुष्टीकुरुष्व तप्तव्रत एधि मदन्तीभिर्माज्यस्वोत्पुर्वव्रतनं सृज
या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि तस्यांस्ति स्वर्हेत्येतेना-
तो धिब्रतय । इति यजमानो यथाप्रैष करोति । इदं यजमान-
शासनमित्युच्यते ॥

८० ततो अश्वयु ब्रह्मप्रतिप्रस्थात्रयीत्प्रस्तीतृहोतृयजमाना
मदन्तीजलं स्पृष्ट्वा नमो वाचइत्यादि पूर्वोक्तां शान्तिं जपन्ति ।

अध्वर्युर्गार्हपत्यस्य पुरस्तादास्तीर्णेषु दर्भेषु सप्ताडासन्दीं स्थू-
 णां गोदेहनीं छागायै शङ्कुशकोपधननं स्तुवं रौहिण्यवनीं द्वे
 धृष्टी त्रीणि चवित्राणि षट् शकलाभ्येतान्धौकुम्भराणि वैकङ्कतीं
 भूमिधं त्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् वैकङ्कतीं प्रचारणीं काष्म-
 र्यमयान्परिधीन् सौवर्णराक्षसौ रुक्मौ द्वे धर्मदुघे चेन्नु च छागां
 च बहिः स्थापयित्वा द्वौ कुशमयी वेदी एकं मौञ्जमपरिवासितं
 मौञ्जरज्जुदामं मुञ्जप्रलवान् रौहिण्यिष्टानि सिकताश्चासाद्य
 गार्हपत्यावनीययोरुत्ततः स्फूपेनोद्बृत्त्यावोक्ष्य सिकताभिः प्र-
 देशपरिमितौ परिमण्डनी खरौ कृत्वा शालाया उत्तरे खण्डे
 तथैव चतुरस्त्रमुदङ्घ्रिपन्नवन्तमुच्छिष्टखरं कृत्वा प्रचरणीयं महा-
 वीरं शकाम्भ्यां परिगृह्य प्रवृत्तनीये खरे सादयित्वा मौञ्जेन
 वेदेनापिधाय आहवनीयस्य दक्षिणततः सप्ताडासन्द्यां कृष्णा-
 जिने प्राग्बिलौ उपशयी महावीरो वेदाभ्यां परिगृह्यासाद्य अति-
 शिष्टां सृदं चामाद्य स्थूणां शङ्कुं चादाय जघनेन गार्हपत्यं परी-
 त्य दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य होतृद्वारगोचरदेशे गोवत्सवन्ध-
 नार्थं स्थूणं निहत्य मौञ्जेन दाम्ना धर्मदुघायां गोवत्सं तत्र
 बद्ध्वा तदुत्तरतः शङ्कुं निहत्य तत्र छागां बद्ध्वा छागायाः
 शिशुं कटादिना ऽऽच्छाद्य प्रवर्ग्यकर्तृन् सम्बुद्धान्तेन एहि पदे-
 तरेण यज्ञियेन नाम्ना ऽऽहूय शालायाश्चत्वार्यपि द्वाराणि वस्त्रा-
 दिना परिश्रित्य पत्नीशाले पत्नीमुपवेश्य तस्यापि द्वारं परि-
 श्रित्यारानीन् दर्भैः परिस्तीर्य गार्हपत्यस्य दक्षिणतो ब्रह्मयज-
 मानावु वेत्य मृपवित्रायां प्रचरण्यां मदन्तीरप आनीयोत्पूया-
 ददान आह । सप्ताडासन्द्याद्यासादनप्रभृति प्रचरणीग्रहणान्तं
 कर्म प्रवर्ग्यसामग्रीसम्पादनमित्युच्यते ॥

८१ ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो ह्येतर्धर्ममभिष्टुत्यग्नीद्रौ-
हिणौ पुरोडाशावधिप्रय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यं विहर प्रस्तोतः
सामानि गाय । अयं प्रवर्ग्योरम्भप्रैष इत्युच्यते ॥

८२ ब्रह्मणा भूर्भुवः स्वर्कृत्स्वपतिप्रसूत इति जपित्वा ॐ
प्रचरतेत्याक्षसो ऽध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं वेदमपास्य प्रोक्ष-
ति । यगाय त्वा सूर्यस्य हरते । इति । अग्निप्राप्तमुवन् परान्
सम्भारान् प्रोक्षति । अध्वर्युः प्रोक्षितपात्रं स्थानांतरे साद-
यति । इदं प्रवर्ग्यपात्रसम्भारप्रोक्षणमुच्यते ॥

८३ अध्वर्युराहवनीये कार्त्तर्यमयान् परिधीन् परिधाय
तस्य समीपे वै दुम्भरान् शकलान् वैकृक्कुतीं समिधं च साद-
यित्वा गार्हपत्यसमीपे त्रयोदश वैकृक्कुतान् परिधीन् सौवर्ण-
राजतौ रुक्मौ मज्जुप्रलवान् रौहिणपिष्टानि सादयति ।
आग्नीध्रः गार्हपत्यस्य पश्चाद्भागे धृष्टिम्यां प्रतीचोङ्गाराग्नि-
रूढ्य रौहिणकपाले उदक्संस्थे तदुपर्युपधाय मदन्तीभिः
रौहिणपिष्टानि संयत्य पिष्टौ कृत्वा कपालयोरधिश्रित्य
स्थात्यां तिरःपवित्रमाज्यमनीयाधिश्रित्योभयं पर्यङ्गिकृत्वा
रौहिणौ पुरोडाशौ अपयति । इदं रौहिणपुरोडाशप्रपण-
नित्युच्यते ।

८४ प्रतिप्रस्थाता मौञ्जवेदाग्रेण महावीरं स्तुवं पिन्वने
रौहिणहवन्ती उपयमनं च सम्मृज्याज्यमुत्पूय रौहिणहवन्त्यो-
रुपस्तीर्य रौहिणपुरोडाशावसिंघार्योद्गास्य रौहिणहवनी-
भ्यां परिरुह्य वेद्यां दक्षिणं पुरोडाशं दक्षिणप्ररिधिसन्धि-
समीपे पूर्वाङ्गिके प्रवर्ग्यं प्राञ्ची आपराङ्गिके तु प्रत्यङ्मुखौ
यथाभवत्स्तथा सादयति । इदं रौहिणपुरोडाशासादनमि-
त्युच्यते

८५ अथर्वयुः प्रचरणीयं महावीरं शफाभ्यां सठ्यहस्ते
 गृहीत्वा आज्यस्थालयाः सकाशात्सकृदाज्यं स्तुवेण गृहीत्वा
 जनवानं सन्तताः सप्ताहुतीर्गार्हपत्ये जुहोति । प्राणाय स्वाहा
 ऽयानाय स्वाहा । उपानाय स्वाहा चक्षुषे स्वाहा । श्रोत्राय
 स्वाहा । मनसे स्वाहा । वाचे सरस्वत्यै स्वाहा । इति मन्त्रैः
 ततश्चतस्र आहुतीः पुनः पुनराज्यमादाय जुहोति । दक्षाय
 स्वाहा । क्रतवे स्वाहा । ओजसे स्वाहा । बलाय स्वाहा ।
 इति मन्त्रैः । सर्वत्र यथालिङ्गं प्राणायैदं न समेत्यादिरूपो
 यजमानस्य त्यागः । अयं प्रवर्ग्यारम्भहीम इत्युच्यते ।

८६ महावीरमाज्येनानक्ति । देवस्त्वासविता मध्वानक्तु
 इति मन्त्रेण । इदं महावीराञ्जनमुच्यते ॥

८७ प्रतिप्रस्थाता राजतं रुक्मं प्रवृज्जनीये खरे उपगूह-
 ति । पृथ्वीं तपसस्त्रायस्व । इति । इदं रुक्मोपगूहनमुच्यते ॥

८८ अथर्वयुः व्यतिषक्तान् प्रागुदगग्रान् कृत्वा रुक्मोपरि-
 मञ्जुप्रलवान् कृत्वा प्रदक्षिणमादीपयति । तद्यथा । अर्चिरसि
 इति पुरतः । शोचिरसि । इति दक्षिणतः । ज्योतिरसि । इति
 पश्चिमतः । तपोऽसि । इत्युत्तरतः । तान् प्रवृज्जनीये खरे सम्प्र-
 कीर्य स्मीदस्व महां असि शोचस्व देववीतमः । विधूममग्ने
 अरुषं भियेध्यस्व न प्रशस्तदर्शतम् । इति तेषु महावीरं साद-
 यति । इदं खरे महावीरसादनमुच्यते ॥

८९ अञ्जन्तिर्यं प्रशयन्तो न विप्रा वपावन्तं नाग्निना
 तपन्तः । पितुर्न पुत्र उपसिप्रेष्ठ आ घर्भो अग्निसृशयन्न सादीत ।
 इति महावीरमाज्येन पूरयति । इदं महावीराज्यपूरणमुच्यते ॥

९० अनाष्टया पुरस्तादग्नेराधिपत्यं आयुर्मेदाः । पुत्रवती
 दक्षिणतः इन्द्रस्याधिपत्ये प्रजां मेदाः । सुषदा पशवाद्देवस्य स-
 वित्प्राश्नोत्रं मेदाः । विधृतिरुपरिष्ठाद्बृहस्पतेराधिपत्ये ब्रह्म

मेधाः । कत्रं मेदास्तेजो मेधां यशो मेधास्तपो मेधां मनो मेधाः ।
एतैः पञ्चभिर्मन्त्रैः क्रमेण यजमानो महावीरस्य प्राग्दक्षिणतः
पश्चिमत उत्तरतं उपरि च प्रादेशान् करोति । मन्त्रानध्वर्युरपि
पठति । इदं महावीरप्रादेशकरणमुच्यते ॥

९१ यजमानो भूमिमभिमृशति । मनोरश्वा ऽसि भूरिपुत्रा
विश्वाभ्यो नानाऽद्राभ्यः पश्वि सूपसदा मे भूया मा मा हि-
सोः । इति । अध्वर्युः । तपोऽवग्ने अन्तरा अमित्रान्तपाश-
समररुषः परस्य । तपो वसो चिकितानो अचित्तान्वितेतिष्ठन्त-
मजरा अयासः । इति गार्हपत्यात् धृष्टीभ्यामुदीचोङ्गाराक्निरू-
हति । तैरेनं महावीरं प्रदक्षिणं परिचिन्वति । चितः स्थ परि-
चितः स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्व । इदं महावीराङ्गारपरिश्रय-
णमुच्यते ॥

९२ महावीरस्य दक्षिणतः प्रागग्रमेकं वैकङ्कतं प रिधिं परि-
दधाति । मा असि । इति मन्त्रेण । तथैव मन्त्रेणोत्तरतो
द्वितीयम् । प्रतिप्रस्थाता पश्चादुदगग्रं तृतीयम् । प्रमा असि ।
इति मन्त्रेण । अनेनैव मन्त्रेण पुरस्ताच्चतुर्थम् । प्रतिमा असि ।
एतस्य मन्त्रस्यावृत्त्या ऽध्वर्युर्द्वौ परिधीं प्रथमद्वितीयवत् क्रमेण
परिदधाति । संमा असि । एतन्मन्त्रावृत्त्या प्रतिप्रस्थाता तृती-
यचतुर्थवत्परिदधाति । विमा असि । इत्यस्यावृत्त्या द्वौ पूर्ववत्
दध्वर्युः । उन्मा असि । एतदावृत्त्या द्वौ पूर्ववत्प्रतिस्थाता । अ-
ध्वर्युः स्रयोदशं परिधिं महावीरस्य दक्षिणतं कर्ध्वग्रमुच्छ्रयति ।
अन्तरिक्षस्थान्तर्धिंरसि । इति । वैकङ्कतपरिधानं निदमुच्यते ॥

९३ ततः दिवं तपसस्त्रायस्व । इति सौवर्णरुक्मेणा ऽपि-
दधाति । ततः आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायस्व हरिवो वर्ध-
मानः । यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रारुजा ऽसि भूमिष्ठभाजो
अधते स्थानम् । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विपुरुषे अहनी द्यौ-

रिवा ऽसि । विश्वा हि माया अवसि स्वधा वो भद्रा ते पूषन्नि-
हरातिरस्तु । अर्हन्विमर्षिं सायकानि धन्वाहन्निष्कं यजतं
विश्वरूपम् । अर्हन्निदं दयसे विश्वमभवं न वा ओजीयो रुद्र-
त्वदस्ति । एताभिस्त्रिभिरर्हन्भिर्धर्ममुपतिष्ठते । इदं धर्मोपस्था-
नमित्युच्यते ॥

९४ प्रज्वलिते ऽग्नौ सौवर्णरूपमपकृष्य धवित्राण्यादत्ते-
गायत्रमसि । इत्येकम् । त्रैष्टुभमसि । इति द्वितीयम् । जागत
मसि । इति तृतीयम् । गृहीतैर्धवित्रैर्महावीरस्य पश्चात् प्राङ्-
मुखो जान्वाच्य युगपत्त्रिरूपं धुनोति । मधु मधु मधु । इति
मन्त्रेण । स्वोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति ।
तयोरेकमग्नीध्रे प्रतिप्रस्थाता प्रयच्छति । हेतुरभिष्टवनस्य प्रणवे
प्रणवे महावीरस्योपरिधून्वन्तो ऽध्वर्युः प्रतिप्रस्थात्राग्नीध्रा महा-
वीरं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्योत्तरतस्तिष्ठन्ति । इदं महावीरप्रदक्षिण-
गमनमुच्यते ॥

९५ ततो ऽध्वर्युः सर्वाणि धवित्राण्यादायात्मनः पश्चि-
ममार्गेण परिक्रान्तायोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे प्रयच्छति ।
तयोरेकं प्रतिप्रस्थाताग्नीध्रे प्रयच्छति । महावीरस्य पश्चात् प्रा-
ङ्मुखो ऽध्वर्युरपेविशति । पुरस्तात् प्रतिप्रस्थाता । उत्तरत आ-
ग्नीध्रः । एवमुपविश्य प्रणवे प्रणवे धून्वन्तः स्तुवेण महावीरमा-
प्याययन्ति । इदं महावीराप्यायनमुच्यते ॥

९६ होतुः सकाशाद्याभिर्वर्तिकांमित्युपश्रुत्योऽध्वर्युः यज-
मानौ महावीरमुपोदधाय प्रेक्षतः । दश प्राचीर्दश भासि दक्षि-
णा दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः । दशोऽर्वाभासि सुमनस्य
मानः । स नो रुचंश्चेन्नृणीयमाणः । सग्निष्ठा वसुभिः पुर
द्रोचंयतु गायत्रेण छन्दसा समारुचितो रोचय । इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा । समारुचितो रोचय ।

वह्णस्तवा ऽदित्यैः पश्चाद्गोचयतु जागतेन छन्दसा । समा०य ।
 द्युतानस्तवा मासुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वा नुष्टुमेन छन्दसा ।
 समा०य । बृहस्पतिस्तवा विश्वैर्देवैरुपदिष्टाद्गोचयतु पाङ्क्त्येन
 छन्दसा समा०य । रोचितस्त्वं देव घर्मः देवेष्वसि रोचिषी-
 याहं मनुष्येषु । सस्त्राहं घर्मं रुचितस्त्वन्देवेष्वायुष्माँ सेजस्वी-
 ब्रह्मवर्चस्यसि । रुचितो ऽहं मनुष्येष्वायुष्माँ स्तेजस्वी
 ब्रह्मवर्चसी भूयासम् । रुगसि । रुचं मयि धेहि । मयि रुक् ।
 दश पुरस्ताद्गोचसे । दश दक्षिणा । दश प्रत्यङ् । दशोदङ् ।
 दशोर्ध्वोभासि सुमनस्यमानः । सनः सस्त्राद्विषंमूर्जन्धेहि । वा-
 जीवाजिने पवस्व । रुचितो घर्मो रुच्येय । अयं मन्त्रसमूहे-
 महावीरप्रेक्षणमन्त्रइत्युच्यते ॥

९७ होत्रा अग्नस्वतीमश्विनेत्युच्युक्तायां सर्वे धवित्रा-
 वयूढं धारयन्ति । होत्रा ऽरुदुषषसः पृश्निरग्निय इत्युच्यु-
 क्तायां रुचितो घर्म इत्युक्ता यथेतन्निरपसठयं परीत्य धवि
 त्राणि निधाय सर्वे घर्ममुपतिष्ठन्ते । अपश्यं गोपामनिपद्यमा
 नम् । आ च परा च पथिभिश्चरन्तम् । ससध्रीचीः सविषूची
 र्वसानः । आवरीधति भुवनेष्वन्तः । अत्र प्राचीः । मधुमा
 ध्वीभ्यां मधुमाधूचीभ्याम् । अनु वां देववीतये । संमग्निनागत ।
 सन्देवेन सवित्रा । सँसूर्येण रोचते । स्वाहा समग्निस्तपसा
 ऽगत । सन्देवेन सवित्रा सँसूर्येणारोचिष्ट । धर्ता दिवो वि-
 भासि रजसः । पृथिव्या धर्ता । अन्तरिक्षस्य धर्ता । धर्ता देवो
 देवानाम् । अमर्त्यस्तपोजाः । हृदे त्वा मनसे त्वा सूर्याय त्वा ।
 रद्दुमिममद्वरं रुधि । दिवि देवेषु होत्रा यच्छ । विश्वासां
 भुवां पते । विश्वस्य भुवस्यनस्पते । विश्वस्य मनसंस्पते । वि-
 श्वस्य वचसस्पते । विश्वस्य तपसस्पते । विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ।
 देवअस्त्वं देवघर्मं देवान् पाहि । तपोजां वाचमस्मे नियच्छ

देवा युत्रम् । गंभीं देवानाम् । पिता मतीनाम् । पतिः प्रजाः
नाम् मतिः कविताम् । सन्देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ । स-
सूर्येणा उरुक्ता । आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्मं वर्चोदा असि । पितानो-
ऽसि पिता नो बोध । आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः । वर्चोदा
वरिवोदा द्रविणोदाः । अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान् । अशीमाह
त्वा मा मा हिंसीः । एतत्सर्वकर्तृश्रमोपस्थानमुच्यते ॥

९८ यजमानो गार्हपत्यमुपतिष्ठते । त्वमग्ने गृहपतिर्वि-
शामसि । विश्वासां मानुषाणाम् । शतं पूभिर्यविष्ठपाह्वंसः
समेद्वारं शतं हिमाः । तं द्राविणं हार्दिबानम् । इहैव रातयः
सन्तु । इति इदं प्रवर्ग्यङ्गगार्हपत्योपस्थानमुच्यते ॥

९९ प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै वेदं प्रदर्शय । त्वष्टीमतीते सपेय ।
सुरेता रेतो दधाना वीरं विदेय तव सन्दूशि । मा ऽहं राय-
स्पोषेण वियोषम् । इतीमं मन्त्रं वाचयति । अहर्ज्योतिः के-
तुना जुषतां सुज्योतिषां स्वाहा । इत्याहवनीये दक्षिणं
रौहिणपुरोडाशं जुहोति । ज्योतिष इदं०म् । इति त्यागो यज-
मानस्य । अयं दक्षिणरौहिणहोम इत्युच्यते ॥

१०० आपराह्लिके प्रवर्ग्येतु होममन्त्रे अहःपदस्थाने रात्रि-
पदं बोध्यम् । ततो ऽध्वर्युः देवस्य त्वा स० माददे । इति म-
न्त्रेण रशनामादत्ते । अदित्यै सास्ना ऽसि । इति तामभिमन्त्र-
यते । प्रतिप्रस्थाताः कंसं पिन्वने चाऽऽदाय होतुः पश्चिममा-
र्गेण गच्छति । अध्वर्युः शालाया अन्तस्तिष्ठन् घर्मदुघां गामु-
पांशु त्रिराहूयति । इड एहि । अदितएहि । सरस्वत्येहि । इति
त्रिभिर्मन्त्रैः । दक्षिणद्वारेण शालातो बहिर्निष्क्रम्य । गङ्गएहि ।
इति त्रिरुच्चैराहूयति । तां गां तथा रशनाया वध्नाति । अदि-
त्या उष्णीषमसि । इति । वायुरस्यैडः । इति वत्समभिमृशति ।
पूषा त्वोपावसृजत्वग्निभ्यां प्रदापय । इति पूर्वं स्थूणायां बहु-

वत्सं मुञ्चति । यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुण्य-
सि वार्याणि । ये रत्नधा वज्रविद्यः सुदत्रः सुरस्वतितमिह धा-
तवे कः । इति गोस्तनमभिमन्त्रयते । प्रस्तुतायां गवि उस्त-
धर्मः शिमेस्तधर्मं पाहि धर्माय शिषः । इति वत्समपनयति ।
वृहस्पतिस्त्वोपमीदतु । इति गां नियुज्य तत्स्मीपे दोहनार्थ-
मुपविशति । दानवः स्थिरेवो विष्वग्वृते लोहितेन । इति
गोस्तनान् स्वकरेण सम्मृशति । होत्रा आदशभिर्विष्वस्वत इ-
त्युच्युक्तायाम् । अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
पिन्वस्व वृहस्पतये पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्व
पिन्वने गां दोहयते । अतिशिष्टं कसे । प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं
स्वपिन्वने छागां दोहयते । रशनादानप्रभृतिरेतदन्तो विधिर्ध-
र्मदुघादोहनप्रकार उच्यते ॥

१०१ होत्रा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतइत्युक्ते ऽध्वर्युः प्रतिप्रस्था-
त्रे गोपयः प्रदाय यथागततमागत्य शफोपयमनान्यादत्ते । तद्य-
था । गायत्रो ऽसि । इति प्रथमं शफम् । त्रैष्टुभो ऽसि । इति
द्वितीयम् । जागतमसि । इत्युपयमनम् । होत्रा उपद्रव पयसे-
त्युक्ते प्रतिप्रस्थात्रा आह्वियमाणे पयमी अभिमन्त्रयते । स-
होर्गो भागेनोपमेहीन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य धर्मं पात
वसवो यजतावट् । इतिमन्त्रेण । महावीरस्य पुरस्तात्प्रत्यङ्-
मुख उपविश्य । स्वाहा । इति स्वपिन्वनेन गोपयो महा-
वीरे गोपयः- प्रक्षेप उच्यते ॥

१०२ मधुं हविरसि सूर्यस्यत पस्तप । इति पयः प्रक्षेपान्नि-
र्गतमूष्माणमन्वीक्षते । इदं धर्मोष्माणवीक्षणमुच्यते ॥

१०३ प्रतिप्रस्थाता स्वपिन्वनस्थं छागापयस्तूष्णीं महा-
वीरे वनयति । उभयोः पयसोः शेषमेकीकृत्याध्वर्युस्तृती-
यमवनयति । कंसस्थं गोपय उपयमने प्रत्यवनीयाङ्गारान्

प्रत्यूह्य द्यावापृथिवीभ्यां त्वां परिगृह्णामि । इति महावीरं
शफाभ्यां परिगृह्णाति । इदं सिद्धघर्ममहावीर्यहणमुच्यते ॥

१०४ सव्ये हस्ते शफाभ्यां महावीरं धृत्वा मीरुजेन वेदेन
दक्षिणहस्तेनाधस्तान् प्राजयित्वा । अनृतरिक्षेण त्वोपयच्छामि ।
इति उपयमनेनोपयच्छति । देवानां पितृणामनुमतो भर्तुं
शक्यम् । इत्यनेन महावीरमादायोतिष्ठति । इदं महावीरो-
त्थापनमुच्यते ॥

१०५ तेजोऽसि तेजो जुम्रेह्यग्निर्मा पृथिव्याः पातु वायुर-
न्तरिक्षात्सूर्यो दिवो दिविस्पृह् मा मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृह्
मा मा हिंसीः पृथिविस्पृह् मा मा हिंसीः सुवरेसि सुवर्म
यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहि । इत्यनेन मन्त्रेण महावीरं
प्राङ्हरति । समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा सलिलाय त्वा वा-
ताय स्वाहा ऽनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा प्रतिधृष्याय
त्वा वाताय स्वाहा वस्यवे त्वा वाताय स्वाहा । यथोपपादं
षट् मन्त्रानाह । अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा । सोमाय त्वा
रुद्रवते स्वाहा । वरुणाय त्वा ऽदित्यवते स्वाहा । बृहस्पत-
ये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा । मरिच्ये त्वभुमते विभुमते
प्रभुमते वाजवसे स्वाहा । यमाय त्वा ऽङ्गिरस्वते पितृमते
स्वाहा । प्रतिमन्त्रमवमानं यथोपपादमित्युच्यते ॥

१०६ एते षट् पूर्वोक्ताश्च सप्त मन्त्रा महावीरप्राङ्नयन-
मन्त्रा उच्यन्ते ॥

१०७ विश्वा आशा दक्षिणमत । इति दक्षिणत आसीनं
ब्रह्माणमीक्षते । विश्वान् देवानयाहि । इति पश्चादामीनं
होतारम् । स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मघोः पिबतमग्निना स्वाहा
अग्नये यज्ञियाय शंयजुभिः । इति सव्येन पदा वेद्या दक्षिणतो
ऽत्थाक्रामति । इदं घर्महोमार्थदक्षिणात्याक्रमणमित्युच्यते ॥

१०८ अश्विना घर्मं पातः हार्दिवानमहर्दिवाभिरुतिभि-
रनुवां द्यावापृथिवीमस्तातीम् । इति यजमानं वाचयति ।
उच्चैराश्राव्य आत्नीध्रेण प्रत्याश्राविते । घर्मस्य यजं । इति
होतारं प्रेषयति । होत्रा वषट्कृते स्वाहेन्द्रावट् । इति पुनः
जुंहेति । इन्द्राग्दे० मेति तपसो यजमानस्य । घर्ममपात-
नश्विना हर्दिवानमहर्दिवाभिरुतिभिरनुवां द्यावापृथिवी
अमस्तातां तं प्राठ्यं यथावत्तमो दिवे नमः पृथिव्यै दिवि-
धा इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिविधा दिवं गच्छताऽन्तरिक्षं गच्छ
पृथिवीं गच्छ पञ्च प्रदिशो गच्छ देवान् घर्मपांन् गच्छ पितॄन्
घर्मजान् गच्छ । इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयति । अयं घर्मयाग
उच्यते ॥

१०९ प्रतिप्रस्थाता पिन्वनेनोपयमनादुपहृत्य महावीरं
पूरयित्वा शफाभ्यां परिगृह्याध्वर्युप्रतिप्रस्थातागौ महाहव-
नीये प्रतिमन्त्रं स्त्रावयतः । इषे पीपिहि । ब्रह्मणे पीपिहि ।
क्षत्राय पीपिहि । अद्भ्यः पीपिहि । ओषधीभ्यः पीपिहि ।
वनस्पतिभ्यः पीपिहि । द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि । सुभूताय
पीपिहि । ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि । यजमानाय पीपिहि ।
उपांशु मच्छं उच्चैः । ज्यैष्ठ्याय पीपिहि । इदं उभयकर्तृकघ-
र्मस्त्रावणमुच्यते ॥

११० अध्वर्युरेवाभिमुखं प्रदक्षिणं प्रागादियु स्त्रावयति ।
स्विष्ट्यै त्वा । द्युम्नाय त्वा । इन्द्रियाय त्वा । भूत्यै त्वा ।
इति क्रमेश चतुर्भिर्मन्त्रैः । इदमध्वर्युर्कर्तृकघर्मस्त्रावणमुच्यते ॥

१११ उपयमने महावीरस्य पयोऽवनीयोदङ्ङत्याक्रम्या-
न्तर्वेदि प्राग्विलं महावीरं सादयति । प्रतिप्रस्थाता राजतं
रुक्ममुद्रासनीये खरे उपगूहति । अध्वर्युस्तस्मिन्महावीरं
सादयति । धर्मासि सुधर्मा मेऽन्यस्मे ब्रह्माणि धारय नेत्वा-

धातः स्कन्दयति । इति मन्त्रेण । इदमुद्गासनीये महावीर-
सादनमुच्यते ॥

११२ ततः श्रीः दुम्बरशकलेनोपयमनादुपहृत्याऽऽहवनीयस्य
पूर्वार्धे क्षारयति । पूष्णे शरसे स्वाहा । पूष्णेशरस इ० मेति
यजमानः । तच्छकलं घर्मेसिक्तमागो यथान्तः स्यात्तथा मध्यः
मे परिधौ सादयित्वा द्वितीयेन शकलेनोपयमनादुपहृत्य पू-
र्वार्धे क्षारयति । ग्रावभ्यः स्वाहा । ग्रावभ्य इदं० मेति यज-
मानः । अध्वर्युर्द्वितीयमपि शकलं प्रथमवत्सादयित्वा तृती-
येनोपहृत्य मध्ये प्रश्च्योतयति । प्रतिरेभ्य इदं० मेति याज-
मानम् । तथैव सादयित्वा चतुर्थेनोपहृत्याऽपरार्धे द्यावापृथि-
विषीभ्यां स्वाहा । द्यावापृथिवीभ्यामिदं० मेति यजमानः ।
तच्चतुर्थं शकलं उपरि सिक्तदेशं मस्मान्ते उपगूह्य पञ्चमेनो-
पहृत्य प्राचीनाधीती भूत्वा आहवनीयस्य दक्षिणार्धे क्षार-
यति । पितृभ्यो घर्मेपेभ्य इदम्० मेति याजमानम् । अध्व-
र्युं यजमानावप उपस्पृशतः । इदं पञ्चमं शकलं बहिः सिक्त-
देशं दक्षिणपरिधौ सादयित्वा षष्ठेन शकलेन महावीरपिब्व-
नकं सोपयमनलेपेण सम्मृज्योत्तरार्धे क्षारयति । रुद्राय रुद्र-
होत्रे स्वाहा । रुद्राय रुद्रहोत्र इदम्० मेति याजमानम् । इदं
शकलक्षारणमुच्यते ॥

११३ अध्वर्युं यजमानावप उपस्पृशतः । तत्षष्ठं शकलमु-
त्तरेणातीकाशान् अनन्धीक्षमाणो निरस्यति । पाप्मेनाना सह
निरमं गच्छेयोस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । इति मन्त्रे-
ण । अप उपस्पृश्य । ततः पञ्चशकलान् सिक्तदेशान् अद्भिः
संस्पृश्याहवनीये ऽनुप्रहरति । इदं शकलानुप्रहरणमुच्यते ॥

११४ प्रतिप्रस्थातोत्तररौहिणं जुहोति । अहज्येतिः के-
तुना जुषतां सुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा । इति मन्त्रेण ।

पूर्ववद्यजमानम् । आपराह्निके तु प्रवर्ग्ये रात्रिर्ज्योतिः केतु-
ना जुषता ५ सुज्योतिर्ज्योतिषा ५ स्वाहा । इति विशेषः अय-
मुत्तररौहिणहोम उच्यते ॥

११५ अथर्व्युः सप्तसिक्कमेणाग्नीन् परिषिञ्चति । सत्य-
न्तर्वर्तेन परिषिञ्चामि । आपराह्निके तु ऋतन्त्वा सत्येन
परिषिञ्चामि । इति मन्त्रे विशेषः इदं गार्हपत्यादि परिषे-
चनमुच्यते ॥

११६ उपयमनं गार्हपत्ये नीत्वा ऽन्तरितमिति प्राकृतेन
मन्त्रेण पर्यग्निं करोति । इदमुपयमनपर्यग्निकरणमुच्यते ॥

११७ सजूर्देवैः प्रातर्यावभिः प्रातर्गोवाणो ना देवाः स्व-
स्ति सम्पारयन्तु पशुभिः । इत्युपयमनं सन्मृशति । आपरा-
ह्निके तु अस्मिन्मन्त्रे प्रातर्यावपदस्थाने सायंयावपदस्थोहः ।
नम ईशानाय प्रजाः पशवो मे वर्धन्तामहं यजमानो मारि-
षम् । गार्हपत्यस्य पश्चादुपसादनीयकूर्चं चक्ष्मन्त्रेण साद-
यति । दशहोतारं व्याचष्टे । भूर्भुवः सुवर्चन्तरिक्षमन्विच्छ्रयं
पन्था व्रिततो देवयानो येनायन्तृषयः स्वर्गकामास्तेन गच्छा-
मि परमे व्योमन् यथा न ह्येय ५ सुकृता ५ सकाशात् । अय-
मुपसादनाङ्गजप उच्यते ॥

११८ पुनः प्राङ्मातृत्य नम ईशानायेत्यादिमन्त्रेणाहवनी-
यस्य पश्चादुपसादनीयकूर्चं सादयति । वैकृत्तीं समिधं तू-
ष्णीमाहवनीये आदधाति । तथा देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवासीद् ।
इत्येतेनयजुषा तावस्य सूददोहस इत्यृचा च तां समिधम-
निसृशति । इदं प्रवर्ग्योत्तरसमिदाधानमुच्यते ॥

११९ विद्युदसि विद्यु मे पाप्मानम् । इत्यप-उपस्पृशति ।
ततः प्रथमामाहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा । इति । अग्नयइ-
दं मेति याजमानम् । आपराह्निके तु प्रवर्ग्ये । अपीपरो-

नाहोरात्रियै मापाक्षेपा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वः युर्मैऽदा
यर्चसा माह्वीः । इति मन्त्रेण समिदाधानम् । समिदभिमर्शनं
पूर्वयत् । अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा । इति प्रथमाहुतिः ।
त्यागः पूर्ववदिति विशेषः । द्वितीयादिदिनेषु पौर्वाह्णिके
प्रवर्ग्ये तु । अपीपरोमारात्रिणा ऋहोणा० माह्वीः । इति समि-
दाधानम् । अभिमर्शनं मन्त्रौ पूर्वोक्ता । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा । इति होममन्त्रः । सूर्या-
येदं० मेति याजमानम् । इति विशेषः अयं प्रवर्ग्योत्तरप्रथमा-
हुतिहोम उच्यते ॥

१२० उपयमनं सकृदतिवात्यकूर्चं निधाय दक्षिणावृदा-
चत्यं । उपमेत सङ्गच्छध्वं मा भागिनां भागधेयं प्रभायि ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेनं यज्ञं यजमानं च धत्त ।
इति गार्हपत्यमीक्षते । इदं पूर्वाहुत्यङ्गगार्हपत्यावेक्षणमुच्यते ॥

१२१ एवं समिधि पूर्वाहुतिं हुत्वा तस्या आहुतेः पूर्वस्यां
समिध्ये च पूर्वाहुत्यपेक्षया ऽधिकद्रव्यां प्रत्यग्विलया स्नुषा
द्वितीयां जुहोति । प्रजापतये स्वाहा । इति । प्रजापतय इ-
दं० मेति यजमानः । अयं द्वितीयाहुतिहोम उच्यते ॥

१२२ अष्टव्युः उपयमनं त्रिरतिवात्यकूर्चं निधाय । वृष्टि-
रमि वृश्च मे पाप्मानम् । इत्पपः स्पृशति । ओषधीभ्यस्त्वौ-
षधीजिन्व । इत्युर्पयमनलेपं कूर्चं उत्तरतो निमांष्टि । ओषधी-
भ्यः इदमिति याजमानम् । प्राचीनावीती स्नुषो दक्षिणतः
कूर्चं लेपयमांष्टि । पितृभ्यस्त्वा पितॄन् जिन्व । इति । य-
जमानः प्राचीनावीती पितृभ्यो इदं० मेत्याह । यज्ञोपवीत्यप
स्पृशति । इदं कूर्चं लेपनाजंनमुच्यते ॥

१२३ उपयमनं होत्रे प्रदाय होत्रध्वयुर्ब्रह्मप्रतिप्रस्थातृप्र-
स्तोत्राग्नीद्यजमानाः क्रमेण परस्परमुग्रहूयाऽश्मिन्नेन भक्षयन्ति ।

यजमानो होत्रादीनुपहूय प्रत्यक्षं भक्षयति । हुंन् हविर्मधु-
हविन्मृतमे ऽग्नीं पिता नो ऽवि मा मा हि०वीरश्याम ते
देवधर्ममधुमतेऽं वाजयतः पितुमतेऽङ्गिरस्वतः स्वधाविनो ऽग्नी-
महि त्वा मा मा हि०मी । इति । इदं धर्मभक्षणमुच्यते ॥

१२४ तत उच्छिष्टखरे आचामति । आग्नीध्र उच्छिष्टखरे
उपयमनं प्रक्षाल्याऽऽहरति । अचक्षुस्तदादायाऽऽहवनीये
निष्ठप्याऽङ्गिः पूरयित्वा दग्दिशि किञ्चिज्जलं प्रक्षिपति । सप्त-
र्षींश्च श्रीणीहि सप्तर्षीन् जिन्व सप्तर्षिभ्यः स्वाहा । इति ।
सप्तर्षिभ्य इदं मेति याजमानम् । गघनेन गार्हपत्यं प्रक्षिप-
ति । इदमहमग्नीं वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहा । इति ।
अग्नये वैश्वानरायेदं मेति याजमानम् । अन्तर्वेदि प्रक्षिप-
ति । अक्षित्यामक्षिताहुतिं जुहोमि स्वाहा । इति । अक्षि-
त्या इदं मेति यजमानः । पूर्ववदग्नीन् परिषिञ्चति । वेदि-
मध्ये प्राग्बलमुपयमनं निधाय तस्मिन्मीवर्णं राजतौ रुक्मौ
मदन्तीश्चानीय हिरण्यवर्णाः शुचयः पायका इति चतसृभि-
र्ऋगन्ते मार्जयित्वा उपस्तत्रैव निनीयाऽऽ ज्यस्यात्याः स्रुवे-
णोपहत्य प्रतिमन्त्रं प्रायश्चित्ताहुती जुहोति । प्राणाय स्वा-
हा । व्यानाय स्वाहा । अपानाय स्वाहा । घञुषे स्वाहा ।
ओत्राय स्वाहा । मनसे स्वाहा । वावे सरस्वत्यै स्वाहा ।
पूष्णे स्वाहा । पूष्णे शरसे स्वाहा । पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा ।
पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा । पूष्णे घृण्ये स्वाहा । पूष्णे नक्त-
णाय स्वाहा । पूष्णे साकेताय स्वाहा । नमस्ते धर्मभूतये
स्वाहा । नमस्ते धर्मभुवनपतये स्वाहा । नमस्ते धर्मभूतानां
पतये स्वाहा । घर्माय स्वाहा । अश्विन्या स्वाहा । इन्द्रा-
य स्वाहा । बृहस्पतये स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । ब्रह्मणे
स्वाहा । यथालिङ्गत्यागो यजमानस्य । इति एते प्रदग्धप्रा-

यश्चित्ताहुतिर्नम्रा उच्यन्ते ॥

१२५ ऋक्तो यजुष्टश्च श्रेष्ठप्रायश्चित्तद्वयं दशपैर्माणस-
सबहुत्वा मानते । यज्ञश्रेष्ठप्रायश्चित्तं करिष्ये । इति यज-
मानेन सङ्कल्पे कृते ब्रह्मणा स्यः स्वाहेत्याहवनीये होमे कृते
उपयमनमन्तर्वेदि प्राग्बिलं सादयित्वा परिघर्म्यमासन्ध्यां
निदधदाह । घर्मायोत्साद्यमानायानुब्रूहि । अयं घर्मात्सा-
दनमेष उच्यते ॥

१२६ तत उपयमनं सम्राडासन्ध्यां प्राग्बिलं सादयति ।
स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः । इति । आपराह्णिके तु प्र-
त्यग्बिलं सादयति । स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः । इति । सर्वाणि
घर्मपात्राणि संसाद्य । शब्दो वात इति शान्तिं जपन्ति । उप-
मनादीनि घर्मपात्राणि परिघर्म्यपदवाच्यानि ॥

१२७ महापुष्करं जुहूसदृशं महादण्डं पात्रमुपयमनमित्यु-
च्यते ॥

१२८ यज्ञियकाष्ठनिर्मिते महावीरधारणार्थं मध्यभागे व-
र्तुले द्वे शफपदवाच्ये ॥

१२९ विबद्धतकाष्ठनिर्मितं जुहूसदृशं पात्रं प्रचरणीपदे-
नोच्यते ॥

१३० गार्हपत्यस्योत्तरतः प्रादेशपरिमाणं शिकतानिर्मितं
मण्डलं प्रवृज्जनीयखर इत्युच्यते ॥

१३१ तथैवाहवनीयस्योत्तरतः कृतं मण्डलमुद्गासनीयखर
इत्युच्यते ॥

१३२ यस्मिन्महावीरे घर्मः पच्यते स प्रचरणीयमहावी-
रपदवाच्यः ॥

१३३ उप समीपे शयाते इति व्युत्पत्त्या द्वौ महावीरा-
वुपशयपदार्थौ ॥

१३४ तत उपसदिष्टिः । उपसदिष्ट्यां यदये । इति रुद्ध-
स्यति । अयमुपसदिष्टिरुद्धलपे उच्यते ॥

१३५ अग्निः वे।सो विष्णुरिति प्रधानदेवताः । आज्यं
द्रव्यम् । अश्वयुः स्फुपमाददान आह । अग्नीन्मदन्तीरधि-
अथ हविरधिअयैह्युपसीद । अयं हविरधिअयणैष उच्यते ॥

१३६ अत्रेधमाबहिषोराहरणं नास्ति । शुल्वप्रभृति कर्म
ममन्त्रक प्रकृतिवत्करोति । इधमसम्भरणमन्त्रे ततस्त्वान् सतु-
दंशधेत्यूहः । वेदं परिभोजनीयांश्च कृत्वा कर्मणे वामित्यादि
करोति । आतिथ्येष्ट्यन्त एव प्रस्तरे बहिः परिधिषु शक-
लानीत्यादिमन्त्रवत्कृतं चेतदेदानीं पूर्वाक्तप्रैषमुद्धा कर्मणे
वामित्यादि करोति । अग्निपरिस्तरणानन्तरं स्फुपमग्निहो-
त्रहवणीं जुहूमुपभृतं सुवमाज्यस्यालीं सुवसंसादनार्थं पात्रा-
न्तरं वेदं वेदाग्राणीति पात्राख्यामादयति । ब्रह्मोपवेशनम् ।
पृष्ट्यास्तरणम् । पवित्रकरणम् । यजमानवाचं यच्छेति प्रैषः ।
वेषाय त्वेत्पर्यग्निहोत्रहवणीमादाय । प्रत्युष्टः प्रत्युष्टा
अरातय इति प्रतिपत्ति । अग्निहोत्रहवण्यां मदन्तीरानीय
प्रोक्षणीवत्संस्कृत्यं शुन्धध्वमित्यादिप्राकृतमन्त्रेणाज्यमानाय
प्रात्राणि प्रोक्ष्य आज्यस्याल्यां प्राकृतमन्त्रेणाज्यमानाय तथै-
व पर्यग्नि कृत्वा अयं वेद इत्यादिना मन्त्रेणावेदमादाय प्रकृ-
तिवद्देदिं सम्माष्टिं । देवस्य त्वेत्यादिना स्फुपमादाय इन्द्र-
स्य आहुरसीत्यादिना सम्मृश्य पृथिव्यैवर्मासाद्यादिनाऽस्ती-
र्णबहिष उपरिदंभं निधाय स्तम्बयजुह्वरति । नात्रमन्त्रेण
वेदिखननम् । अतएव तन्मन्त्रोपि न । स्फुपं प्रकृतिवत् स्त-
ब्धत्वा । मदन्तीरामादयेधमाबहिरुपसादश्च सुवंच सम्मृद्धि
हविषो देहि । इति मन्त्रेण । आग्नीध्रः सुवंच सुवमन्त्रेण
सम्मृज्य सुचौ ध्रौवमन्त्रेण सम्माष्टिं । अध्वयुः ध्रौवमन्त्रे-

णाष्टकृत्वो अहुं गृह्णाति । राभृनि चतुर्वारम् । आज्यस्थाल्याज्यं पात्रान्तरे ऽग्नीय तस्यामाज्यस्थाल्यां सकृत् धौवमन्त्रेण गृहीत्वा पात्रान्तरं स्तुत्रं च वेद्याः पश्चान्निदधाति । ततो वेद्यां स्तुची स्मन्वमन्त्रेणार्चाद्य धौवमन्त्रेण तूर्ण्यं वा ऽऽमाज्यस्थालीं सादयति । एता असदन्निति मन्त्रे एते असदन्नमिति ता बिष्णो इत्यत्र ते बिष्णो इति चेहः । पात्रान्तरस्याज्येन स्तुवनमिपूर्वं स्पोनो मे सीदेत्पादिना स्तुचां दक्षिणतः स्थापनादि करोति । ऋषभो ऽमीत्यादिना आज्यस्थाल्यामाज्यमवनयति । यजमाना यन्मे अग्न इत्यादिमन्त्रं जपति । अध्यर्तुः प्रदक्षिणमावृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य देवपत्नीर्व्यावष्टे । सेनेन्द्रस्य । येना गृह्णतेः । पथ्या पूष्णः । वांग्रयोः । दीना सोमस्य । पृथिव्यग्नेः । ससूनां गायत्री । रुद्राणां त्रिष्टुप् । आदित्यानां जगती । बिष्णोरनुष्टुप् । वरुणस्य विराट् । वस्य पङ्क्तिः । प्रजापतेः रनुमतिः । मित्रस्य अद्वा । सवितुः प्रसूतिः । सूर्यस्य मरीचिः । चन्द्रमसो रोहिणी । ऋषीणामरुन्धती । पर्जन्यस्य विद्युत् । चतस्रो दिग्ः । चतस्रो ऽवान्तरदिशाः । अंहश्च रात्रिश्च । रुषिश्च वृष्टिश्च । त्विषिश्चापचितिश्च । आपश्चौषधयश्च । कर्ध्वं च सूनृतां च देवानां पत्न्यः । एते सन्त्रा देवपत्नीसंज्ञकाः ॥

१३१ ततः अग्नये समिध्यमानांयानुब्रूहि । इत्यादौ इधमं सकृद्वा त्रिवारं ऽभ्यादधाति ॥ समिधं न परिश्रिनष्टि । अनुयाजानां सभावात् । वेदेनोपवाजयति । आज्यस्थाल्याः स्तुत्रेणाज्यमदायस्त्रौवाधारेण प्रचर्य आग्नीध्रं प्रेष्यति । अग्नीध्रोऽस्मिन् स्त्रिस्त्रिः सम्मृद्धिः । इति । नाऽत्र जीह्व आचारः । अग्निर्देवो होता देवान्यस्तसीद् होताः । इत्ययमत्र

प्रथमः । हेतुर्घृतवतीशब्दं श्रुत्वा जुहूपभृतावादान् आह ।
अग्नये इत्युपांशु । अनुब्रूहि । इत्युच्चैः । अत्याक्रम्याऽऽवाप्य
प्रत्याश्राविते अग्निं इत्युपांशु यज इत्युच्चैराह । हेतुर्वषट्-
कारे आहवनीयस्य पूर्वार्धेऽर्धमाज्यं जुहोति । तत्रैव स्थितः ।
सन्नेर्धेनाज्येन मध्ये सोमं यजति । उपभृत्स्थमाज्यं जुह्वा
समावपमान आह । बिष्णवे अनुब्रूहि । इति वषट्कृते प-
श्चात्सर्वं जुहोति । सर्वत्र दक्षिणरसीत्यादिना यजमानोऽनु-
मन्त्रयते । यंयाजिङ्गं त्यागं च पठति । उदङ्ङत्याक्रम्य यथा
ऽयतनं स्त्रुचौ सादयति । इयमुपसदिष्टिरिति गीयते ॥

१३८ ततोऽग्नीन्सदन्त्यापाः इत्यादि निह्वान्तं पूर्व-
वत् । ततः सठ्यहस्ते प्रस्तरं घृत्वा आज्यस्थालयाज्येन पूर्णं
स्त्रुचं प्रस्तरोपर्यग्रभागे इषुवत् घृत्वा प्रथमाऽमुपसदं जुहोति ।
या ते अग्ने याशया तनूधर्षिष्ठा गह्वरेष्टोमं वचो अपावधी-
न्त्वेषं वचो अपावधी स्वाहा । इति । अग्नय इदं मेति
यजमानः । परिधिषु शकलानुपसङ्गह्णाति । प्रस्तरे बर्हिर्या-
वन्मात्रं सङ्गह्णाति । तदुभयं स्पन्द्यया ऽबियध्या ऽहवनीये
ऽतिबालयाद्भिरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयति । अयमुपसदोम उ-
च्यते ॥

१३९ प्रथमायामुपसदि यत्र स्त्रुचः सादितास्ततः प्राक्
द्वितीयायामुपसदि सादनीयाः । ततोऽपि प्राक् तृतीयायां
चरमाणा इव ऋत्विज उपसद्भिः प्रचरेयुः । न कृताकृतमाद्रि-
येरन् । अग्नेण बालां तिष्ठन् सम्प्रेषयति । सुब्रह्मण्यं सुब्रह्म-
ण्यमाहुय त्रिस्तनव्रतं प्रयच्छत । इति । अयं त्रिस्तनव्रत-
प्रेषः उच्यते ॥

१४० प्रतिप्रस्थाता ऽध्वर्युरन्यो वा कश्चिद्यजमानाय
व्रतं प्रयच्छति । यजमानो मध्यन्दिने परिश्रित्य व्रतयति ।

या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नऽपाहि तदस्यास्ते स्वाहा इति । समानमन्यत् । स्थूणाः ङ्ङुनिखननश्रुदासन्द्यभिखरकरणानि वर्जयित्वा । एवमोपाहणिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसदूभ्यां प्रवर्ग्योपनिष्क्रम्य सम्प्रेष्यति सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहुय त्रिस्तनव्रतं दाहयत । इति अयं त्रिस्तनव्रतदाहनप्रैष उच्यते ॥

१४१ उपसमिन्धनवेलायामग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि करोति । त्रिस्तनव्रतमर्धरात्रे प्रयच्छति । अपररात्रे सम्प्रेष्यति । द्विस्तनव्रतमर्धरात्रे प्रयच्छति । अपररात्रे सम्प्रेष्यति । द्विस्तनव्रतं दाहयत । इति । अयं द्विस्तनव्रतदाहनप्रैष उच्यते ॥

१४२ पुनरग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि । उदितआदित्ये विसृष्टायां वाचि मध्यमाभ्यां प्रवर्ग्योपसदूभ्यां प्रचरति । या ते अग्ने रुद्रिया तनूवधी स्वाहा । इति मध्यमासुपसदं जुहोति । अयं मध्यमोपसदोम उच्यते ॥

१४३ उपनिष्क्रम्य सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहुय द्विस्तनव्रतं प्रयच्छत । इति । कश्चिद्भूतं प्रददाति । अथ महावेदिप्रकारः । आहवनीयपूर्वङ्ङोः सकाशात् षट् प्राञ्चि पदानिप्रक्रम्य शालामुखीयशङ्कुं निहन्ति । तस्माच्छङ्ङोः सकाशात् षट्त्रिंशत्पदेषु यूपावटीयं शङ्कुं निहन्ति । शालामुखीयदक्षिणोत्तरयोः पञ्चदशपदे क्रमेण शङ्कुं निहन्ति । तौ महावेद्याः श्रोणिस्थानम् । यूपावटीयात् द्वादशपदेदक्षिणोत्तरयोः क्रमेण द्वौ शङ्कुं निहन्ति । तौ महावेद्या अंसस्थानम् । अण्योमानेन प्रमाय समन्तं स्पन्द्यपारज्ज्वा महावेदिं परितस्तनोति । प्राकृतवेदिष्वन्मध्यसूत्रं पृष्ठ्यासंज्ञकम् । इयं महावेदिरित्युच्यते ॥

१४४ यूपावटीयाच्छङ्ङोरनुस्पन्द्यं द्वादश प्रत्यञ्चि सुद्र-

पदानि प्रक्रम्य मध्यम औत्तरवेदिकः शङ्कुः । तस्मात्पञ्च दक्षिणा पञ्चोदञ्चि सुद्रपदानि प्रक्रम्य शङ्कु निवृत्ति । तौ उत्तरवेद्याः ओणिस्थानम् । यूपवटीयात्प्रत्यगर्थे प्रक्रम्य च-
त्वार्युदञ्चि प्रक्रम्य तावन्ती । अद्वयया, प्रमायरूपन्द्यया प-
रितनेति । इयं शौमिक्युत्तरवेदिरुच्यते ॥

१४५ मध्यमादीत्तरवेदिकात् षट् प्रत्यञ्चि पदानि प्रक्रम्य दक्षिणासप्रमं प्रक्रम्य तत्र स्फ्यं निदधाति । सुदेश उप-
रवाणां कालं उच्यते ॥

१४६ महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोरनुस्पन्धं द्वादश प्रत्य-
ञ्चि पदानि प्रक्रम्य उदक् त्रयोदशं प्रक्रामति । स शौमिक
उत्तर उच्यते ॥

१४७ एवं मीतवा वेदादानवेदिसम्भारजने केचिदिच्छन्ति ।
महावेदिं परिस्तीर्य उपरवाणां काले स्तम्भयजुर्हरति । पा-
णी संस्पृश्य स्फ्यादानादि पशुबन्धवत्करोति । महावेद्याः
पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । इनां नराः रुक्मनो मादित्यवतीं
विश्वदेव्यावतीं बध्मन्स्पृशेत् । महावेद्याः सकाशात् आग्नी-
ध्रस्त्रिर्मृदं हरति । अथाग्रेण शालां तिष्ठन् सम्प्रेषमाह । वेदि-
कारा वेदिं कल्पयत प्रत्यलानि भिन्दत प्रतिनिम्नान् पूरयत
किंशाकृणि निरस्यत प्राचीमुदीचीं प्रवणां निस्तिष्ठत । इ-
त्ययं वेदिकारमैव उच्यते ॥

१४८ अध्वर्युपुंखाः स्फ्यपरङ्गवत्प्रादिभिस्तथा कुर्वन्ति ।
अध्वर्युर्महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोः सकाशाद्देव्यन्तेन त्रीणि
प्रत्यञ्चि पदानि प्रक्रम्योदगद्दे पदे प्रक्रामति । स देशश्चात्वाल-
मध्य उच्यते ॥

उदगेकमेव सचात्वालदक्षिणान्तो वा भवति । तच्चात्वा-
लं परिलिखति । पशुबन्धुत्तरनातिप्रच्छादनाभ्यां करोति ।

आपराह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्य उपनिष्क्रम्य सम्प्रे-
ष्यति । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय द्विस्तनव्रतं दोहयत ।
इति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । समानमन्यते । अग्नीन् उयो-
तिष्मत इत्यादि । अपररात्रे संशोस्ति । एकस्तनव्रतं दोह-
यताग्नीन् उयोतिष्मत इत्यादि । उदितआदित्ये उक्तप्रका-
रेण वाग्विसर्गानन्तरं उत्तमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर-
ति । यां ते अग्ने हराशय तनूवधी ५ स्वाहा । इत्युपसद्भ्यो-
ममन्त्रे विशेषः । शालाया अग्रे तिष्ठन् सुब्रह्मण्यामाह्वया-
र्धस्तनव्रतं प्रयच्छत इत्याह । कश्चिद्यजमानाय व्रतं प्रयच्छ-
ति । तदानीमेवापराह्णिके प्रवर्ग्योपसदौ समस्योपनिष्क्र-
म्य । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यस्यावृ-
ताप्रवर्ग्यं ५ स ५ सादयोद्वासनाय । इति । अयं प्रवर्ग्योद्वास-
नमैव उच्यते ॥

१५० पदं त्रेधा विभज्य नमो वाचइति शान्तिं पठन्ति ।
अयं प्रवर्ग्योत्तरशान्तिपाठ उच्यते ॥

१५१ ततः प्रतिप्रस्थाता ऽग्नेणाहवनीयं तृणानि संस्ती-
र्य तदुपरि परिचर्य सादयति । तथाहि । प्रवृज्जनीयोद्वा-
सनीयौ खरौ पृथक् सतयोः स्थापनीयौ । आग्नीध्र स्तत्रैवो-
च्छिष्टखरं सतेस्थापयति । दक्षिणद्वारेण शालाया अहिर्गत्वा
तं खरं मागोलीयदेशे न्युप्य यथागतमेति । अध्वर्युः शा-
लाया द्वाराणि परिरुन्धित्य प्राग्वंशएव पत्नीमुदग्दशेन धत्ते-
णाच्छाद्य अग्नीन् परिस्तीर्य दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपषे-
श्य गार्हपत्ये आज्यं संस्करोति । प्रतिप्रस्थाता आहवनीये
शालाकमिधमादीन् मुखदग्ने धारयन् पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख-
स्तिष्ठति । अध्वर्युः पश्चात् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् स्तुवाहुत्या
ऽभिगुहोति । धर्म या ते दिवि भुग्या गाधत्रे उन्दसि या ब्रा-

हस्ते या हविर्धाने तां तएतेनावयजे स्वाहा । इति । घर्मा-
येदम्० मेति यजमानः । प्रतिप्रस्थाता तमिधमग्नौ प्रक्षिप्या-
न्यमिधमसादीप्य नाभिदग्ने धारयति । अध्वर्युः द्वितीया
माहुतिं जुहोति । घर्म यां ते उत्तरिक्षे शुग्या त्रैष्टुभे छन्दसि
या राजन्येया अग्नीध्रे तां तएतेनावयजे स्वाहा । इति । प्र-
तिप्रस्थाता तमिधमं प्रक्षिप्याऽपरमादीप्य जानुदग्ने धार-
यति । अध्वर्युः तृतीयामाहुतिं जुहोति । घर्म आं ते पृथि-
ठ्या शुग्या जागते छन्दसि या वैश्ये या सदसि तां तएते-
नावयजे स्वाहा । इति । उभयत्र त्यागः प्रथमवत् । प्रति-
प्रस्थाता तमग्नौ प्रास्यति । अयं इधमप्रदीपनहोम उच्यते ॥

१५२ ततो अध्वर्युर्द्वाराणि विवृत्वा प्रावर्गिकं सर्वं सम्भ्रा-
रमादाय सर्वैः सह पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामति । अनु नेो ज्या-
नुमतिर्य०दा शुषे मयः । अन्विदनुमते त्वं०तारिषः । इति
मन्त्रद्वयमध्वर्युरेव पठति । अध्वर्युः महावेदिं पद्भ्यामवक्र-
म्य । प्रस्तोतः साम गाय । इति प्रेक्षयति । प्रस्तोता साम
गायति । निधनं सर्वं पठन्ति । दिवस्त्वा परस्पाया अन्त-
रिक्षस्य तनुवः पाहि पृथिव्यास्त्वा धर्मणा वयमनुक्रामाम
सुविताय नठयसे । इति महावेदिमभिक्रम्य मध्यभागे द्विती-
यं निधनं पठन्ति । ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः क्षत्रस्य तनुवः
पाहि विश्वस्त्वाधर्मणा वयमनुक्रामामसुविताय नठयसे इ-
त्युपरवदेशं गत्वा तत्र तृतीयं निधनं पठन्ति । प्राणस्य त्वा
परस्पायैः क्षुषस्तनुवः पाहि ओन्नस्य त्वा धर्मणो वयमनु-
क्रामाम सुविताय नठयसे । इत्यभिक्रम्योत्तरवेदिसमीपे तिष्ठ-
न्ति । इदं महावेदिगमनमुच्यते ॥

१५३ ततः प्रेष्यत्याग्नीध्रम् । अनेनोदकुम्भेन सन्ततया
धारया त्रिःप्रदक्षिणं परिविवृन् परीहि । इति । आग्नीध्रः

सप्रवर्णमुत्तरवेदिं परिषिञ्चन्स्त्रिः प्रदत्तिष्वं पर्येति । अध्वर्युः
परिषेककाले यजमानं वाचयति । वल्गुरसि शंयुधाया शिशु-
जन्धारायाः शस्त्रं वसि परि च वसि । इति । आग्नीध्रः ।
कुम्भं निधाय यथेतस्त्रिः पर्येति । अध्वर्युः । ऋतुस्रक्तिर्ना-
भिर्ज्ञेतस्य सदी विरतायुः शर्मसप्रथाः । अपहृषो अपहृरो-
न्यद्ग्रतस्य सशिवम । इत्युत्तरनात्तिनभिसृजति । प्रवृज्जनी-
यीद्वासनीयी सरावुत्तरनाभेरुत्तरतो ऽवकीर्य धृष्टीभ्यां प्रागावतं
तयोः खरं कृत्वा तत्र सुवर्णशकलं निधाय प्राग्गीवमुत्तरलोम
कृष्णाजिनं तत्रांस्तोर्यं रौहिणपिष्टैर्मुञ्जप्रलवैः । सिकताभि-
श्चानुप्रकीर्य प्रचरणीयं महावीरं शफाभ्यां परिगृह्य । घर्मे-
तते ऽक्षमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व वाचचाप्यायस्व । वर्धिषीमहि
त्वा वयमाधप्यासिषीमहि । इति मन्त्रेण मधुमिश्रेण दध्ना
पूरयति । महीनां पयोऽसि विहितं देवत्राज्योत्तिर्मा असि-
वनस्पतीनामोषधीनां रसोवाजिनं त्वा वाजिनोवनयामः ।
इति पुनस्तेनैवांभिपूरयति । इदं प्रचरणीयमहावीरपरि-
पूरणमुच्यते ।

१५४ ततः ऊर्ध्वं मनः सुवर्णम् । इति प्रचरणीयं महा-
वीरं खरस्य पूर्वार्धं सादयति । तं परितो घर्मेवात्रैः परिचि-
नोति । तद्यथा । विलवन्ति पात्राणि मधुमिश्रेण दध्ना पूर-
यित्वा । विलरहितानि तु तेन द्रव्येण सम्मृज्य । वेदरज्जु-
दामासन्दीपवित्रादीनि विस्रस्य । आजगस्थाल्या उपरि
धवितम् । समिधो दश दश द्विवारं उपशयो महावीरौ
शफाभ्यां परिगृह्य सादयति एतत् घर्मपोषोत्सादनार्थसा-
दनमुच्यते ।

१५५ उपप्रचरणीं रुक्मी पिन्वने मौञ्जमेव च । शफौ-
रौहिण हवनी समिधः कुशवेदकम् । स्थूणोपयमरज्जू च

परिध्यस्त्री च धृष्टिके । पवित्रे समिधः, स्यालीं धवित्रं च कपालके । स्त्रुवं कुशमयं वेदमासन्दीं सृदमेवं च । इदं सार्धकारिकाद्वयं उत्सादनार्थं घर्मपात्राणामासादने क्रमप्रतिपादकम् । घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चाचचाप्यासिषीमहि । इति मन्त्रेण 'सृदं' सिकंतामुज्जरौहिणैरनुप्रक्रिति । ततः सर्वोणि घर्मोपकरणानि प्राचीनैर्योवेणोत्तरलोम्ना कृप्याजिनेनैव उच्छादयति इदं घर्मपात्राच्छादनमुच्यते ।

—१५६ तदन्तरम् । अयं यः शुक्लरूपो ऽसि स न आस्येन तिष्ठसि नोर्ध्वो न तिर्यग्बिधां ते ऽनुविहितोऽस्मि बिधां मे ऽनुविहितो ऽस्मि स त्वं नाकमारोह सह यजमानेन साकम् । इत्यनेन मन्त्रेण आमादितघर्मोपकरणान्युपतिष्ठते । एतदामादितघर्मोपकरणोपस्थानमित्युच्यते ।

१५७ आस्कान्द्यौः पृथिवीमस्कानृषभोयुवागाः । स्कन्नेनाविश्वा भुवनास्कन्तो यज्ञः प्रजनयतु । अस्कानजनि प्राजन्यास्कन्ताज्जायते मृषास्कन्तात्रजनिषीमहि । दध्ना मधुमिश्रेण मुष्टिना ऽबोदय । प्रस्तोतर्वाषाहरं नाम गायेष्टाहोत्रीयञ्च । इति प्रस्तोतारं प्रेक्ष्यति । अयं घर्मोद्वासनसामं प्रैष इत्युच्यते ।

१५८ अनेनोदकुम्भेनस्तन्तया धारया त्रिःप्रदक्षिणं परिषिञ्चन् परीहि इत्याग्नीध्रं प्रेक्ष्यति । अग्नीध्रः पूर्ववत्प्रदक्षिणं परिषिञ्च्य कुम्भं निधाय त्रिरपंसलैः पर्येति । एतदानीमध्वर्युर्यजमानं वाचयति । रन्तिर्नामासि दिठ्यो गन्धर्वः । तस्य ते पद्भुविधानम् । अग्निरध्यक्षाः । रुद्रो ऽधिपतिः । समहमायुषां । सं प्राणेन । सं वर्चसा । सं पयसा । सं गौपत्येन । सं रायस्पोषेण । ठयसौ । यो स्ताऽद्विष्टनः । अचिः क्रदद्दृषा हरिः । महान्मित्रो न दर्शतः । सं सूर्येण रोचते ।

चिदसि समुद्रयोनिः । इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा । हिरण्य-
पक्षः शकुनो भुरग्युः । महान्तसंधस्थे ध्रुव आनिषत्तः । नम-
स्ते अस्तु मी मां हिंसीः । विश्वातसुं सोमगन्धर्वम् । आ-
पो ददृशुषीः । तद्वृतेनाठयायन् । तदन्ववैत् । इन्द्रो रारहा-
ण आसाम् । परिसूर्यस्य पस्थीरपश्यत् । विश्वावसुर-
भित्तो गृणातु । दिठयो गन्धर्वो रजसो विमानः । यद्वा-
घासत्यमुतव्यक्त विद्म । धियो हिंत्वानोमिय इक्षो अव्यात् ।
सस्मिन्विन्दच्चरणे, नदीनाम् । अपावृणोद्दुरोअश्वमस्रजा-
नाम् । प्रासाङ्गन्धर्वो अमृतानि वोचत् । इन्द्रो दक्षं परि-
जानादहीनाम् । यजमानो गार्हपत्यमुपतिष्ठते । एतत्त्वं देव
घर्षं देवो देवानुपागाः । इदमहं मनुष्यो मनुष्यान् । सोमपी-
थानुमेहि । सह प्रजया सह रायस्पोषेण । इति यजमानघ-
र्षोपस्थानमित्युच्यते ।

१५९ ततो ऽञ्जलिना ऽपो गृह्णाति । सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु । इति । दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योस्मान्
द्वेष्टि यच्च वयं द्विष्मः । इति ता अपो नैऋत्यां दिशि प्रक्षि-
पति । अप उपस्पृश्यादित्यमुपतिष्ठते । उद्वयं तमसरपरि-
ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् । देवन्देवत्रा सूर्यमगन्मज्योतिरुत्त-
मम् । इति । अघव्युः प्रवर्ग्यमन्नकाभारेण प्रफुलाद्य गोप्ता-
नादिशति । वयोभ्यो महावीरं गोपाय प्रस्तोतः श्यैतेनोन्वे-
हि । अयं प्रैषो गोप्तादेश इत्युच्यते ।

१६० ततो यथेतमेत्य गार्हपत्ये उदुत्यमिति चित्रमिति
च द्वाभ्यामृग्भ्यां सुवाहती हुंत्वा । सर्वे शालामुखीयमुपतिष्ठ-
न्ते । इम मषुत्यमस्माभ्यःसम् । अग्ने देवेषु प्रबोधः । इति
आग्नीध्रीयदेशे उत्तरां शान्तिं पठति । इदमन्तिसप्रवर्ग्यस-
न्निध शालामुखीयोपस्थानमुच्यते ।

१६१ इदं प्रवर्ग्यमित्युच्यते ।

१६२ अथाग्नीषोमीयः पशुः । तस्य निरुद्धपशुवद्देवतास-
ङ्कल्पः । आतिथ्यावर्हिरेव पञ्चविधम् । तेनैव प्रस्तरेण सह-
शुल्वादि सम्भरति । तै एव विधृतीः प्रज्ञाते निधाय तैरेव
परिधिभिरिध्मं सम्भरति । 'ततस्तथा त्रयोविंशतिधेत्यूहः
परिभोजनीयान् वेदं च कृत्वा महावर्हिः सम्भृत्य अन्यानपि
तत्तदर्थमुष्टीन् सम्भृत्य । निरुद्धपशुवदग्नीषोमीयस्य पशोः
शाश्वतं समन्त्रां तूष्णीं प्रक्षशाखाम् । एवं सवनीयस्य द्वे
शाखे । दधिग्रहाय तूष्णीमेकां शाखामैत्रावरुण्यर्थं समन्त्रा-
मेकां शाखाम् । सवनीयाऽऽमिक्षार्थं समन्त्रां दधिघर्माथं
शतातङ्क्यार्थमाशिरार्थं च तूष्णीम् ।' इत्यष्टौ शाखाः क्रमेण
युगपद्वाऽऽहृत्य इवे त्वेत्यादि यजमानस्य पशून्पाहि इत्य-
न्तम् । ततः अग्न्यादघाताधर्ममित्यादि अग्निप्रणयनम् ।
पदतृतीयं शालामुखीयनिकटे तृतीयमुपयमनीषु । तृती-
यमञ्जनार्थं निदधाति । अग्निप्रणयनकाले कश्चिद्वाजा-
नमादायोत्तरतस्तिष्ठति । अग्नौ प्रणीते सति तेनैवागत्यास-
न्द्यां स्थापयति । ततः स्वयं होमान्तं करोति । ततो 'ब्र-
ह्माणं दक्षिणत उत्तरवेदेर्मन्त्रेणोपवेशय । अर्धवयुः पाणी
सम्भृश्य उत्तरपरिग्रहादि करोति । उपरवदेशे स्फुयं स्तब्धवा
सम्प्रैषमाह । प्रोक्षणीरासादयेध्मावर्हिरुपसादय । इति ।
तत उत्तरवदेशे प्राकृतमन्त्रेण स्फुप्रमुदस्यति । इदं महावेदि-
करणमित्युच्यते ॥

१६३ आग्नीध्रः प्रोक्षणीरासाद्य महावर्हित्तरवेदिसमि-
न्धनार्थं लौकिकमिध्नमासादयति । अर्धवयुः ओहताभिः
प्रोक्षणीभिर्महावेदिं वर्हिरिध्मञ्च तूष्णीं प्रोक्षति । अपूर्ववर्हि-
सुं हि प्रोक्ष्य तेन पृष्ठवां प्रच्छाद्य अनसी प्रक्षाल्य अन्तरेण

चात्वालोककरी प्रपाद्य महावेद्यां पृष्ठयाया दक्षिणत उत्तरत-
श्च अरन्निमात्रं विहाय प्राचीस्थापयित्वा । उद्धृतफलकं द-
क्षिणम् । अनुद्धृतफलकं उत्तरं च शकटं प्रोक्षति । वैष्णवी-
विष्णवे शुन्धेशाम् । इति । एहि यजमान इति यजमानमा-
मन्त्र्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य शालामुखीयआज्यं विला-
प्य उत्पूय युज्जते मन इत्यृचा अन्वारब्धे यजमाने चतुर्गृ-
हीतेनाहवन्तीये जुहोति । सवित्र इदं अपरं चतुर्गृहीतं गृ-
हीत्वा सस्त्रुवामाज्यस्यालीं स्फ्यमुदपात्रं वह्निर्हिरण्यमाद्राय
। एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्य अश्वग्यजमानो ऽनूची
पत्नी पदवृतीयमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणस्य हवि-
र्धानस्य दक्षिणस्यां वर्तन्त्यां स्फ्येनोद्धृत्याबोध्य हिरण्यन्तत्र
निधाय परिस्तीय परिषिच्य चतुर्गृहीतमाज्यं इदं विष्णुरि-
त्यृचा जुहोति । अयं होमो दक्षिणहविर्धानवर्तनीहोम इत्यु-
च्यते ॥

१६४ पदपांसूनामर्थान् पत्न्यञ्जलाबोध्य संस्त्रावेणा भिधा-
रयति । पत्नी प्राचीत्तानेन पाणिना दक्षिणमक्षधुरमनक्ति ।
आनो ग्रीरो जायतां कर्मण्यो यः सर्वे ऽनुजीवाम यो बहूना-
मसद्वशी । इदं दक्षिणधूरञ्जनमित्युच्यते ॥

१६५ अधपर्युः अवरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा उत्तरस्य हवि-
र्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्त्यां स्फ्येनोद्धृत्याबोध्य हिरण्यनिधाय
परिस्तीर्ष्य परिषिच्य ऽभिजुहोति । इरावती धेनुमती हि भू-
तः सूयवर्षिनीमनवे यशस्यं । ठयस्कभनाद्रोदमी विष्णुरेते
दाधार पृथिवीमभितो मयूखः स्वाहा । इति विष्णवइद-
मिति यजमानस्य त्यागः । अयमुत्तरहविर्धानोत्तरवर्तनीहोम
इत्युच्यते ॥

१६६ ततः सर्वान् पदपांसूनध्वर्युः पत्न्यञ्जलावोप्यासि-
धारयति । पत्नी पूर्ववदक्षिणमक्षधुरमनक्ति । आनो वीरो
जायतां कर्मण्यो यः सर्वे ऽनुजीवान यो बहूनामुसद्वशी । इ-
ति । इदमुत्तराक्षधूञ्जनमित्युच्यते ॥

१६७ ततो ऽध्वर्युराज्यस्याहयादीनि प्रतिप्रस्थात्रे प्रदाय
पत्नीं नयति । होतारं ह्वयन्ति । अथ हविर्धाने हस्ताभ्यां
परिमृक्ष्य स्रमप्रैषमाह । हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यनान्नाभ्यामनुब्रू-
हि । इति । अयं हविर्धानप्रवर्तनप्रैष इत्युच्यते ।

१६८ होता प्रेषितः सन्ननुवचनं पठति । तस्य प्रथमायामृचि
त्रिरुक्तायां प्रवर्तयति । प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं
यच्च नयतं सा जिह्वरतम् । इति मन्त्रेण । हविर्धानयोः
प्रवर्तनकाले अक्षशब्दे जाते सति जपति । सुवाग्देवदुर्या-
भावद् देवश्रुतौ देवेष्वाघोषेयाम् । इति । अध्वर्युः प्रतिप्र-
स्थाता चोत्तरेण हविर्धाने परीत्य मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छ-
ङ्कोस्त्रीन् प्रतीचः प्रक्रमान् प्रक्रम्योपस्तम्भनयोरुपरि अनसो-
रये स्थापयतः । तत्र दक्षिणस्य हविर्धानस्याध्वर्युर्नक्षत्रस्य
प्रतिप्रस्थाता । अत्र रमेषां वधर्मन् पृथिव्याः । इति मन्त्रेण ।
इदमनसोरुपस्तम्भने स्थापनमुच्यते ।

१६९ अध्वर्युः । दिवो वा विष्णुवुत वा पृथिव्यामहो वा
विष्णुवुतवाऽन्तरिक्षाद्दुस्तीं पूणस्व बहुभिर्वसंथैराप्रयच्छ दक्षि-
णाद्वातं सठयात् । इति दक्षिणतो मेथीं निहन्ति । विष्णो-
र्जुकं वीर्याणि प्रवीथं यः पार्थिवानि विममे रजाः । यो
अस्मभिरदुत्तरं मधस्यं विचक्रमाण स्त्रेधोरुगायः । इति मे-
थीमनसा सह बन्धाति । एवमेव प्रतिस्थातोत्तरहविर्धान-
स्योत्तरतो मेथीं निहत्य एव मेव बन्धाति । इदं मेथ्यां
हविर्धानबन्धनमित्युच्यते ॥

१९० अध्वर्युः दक्षिणहविर्धानस्याग्रभागादरत्निमात्रे गत्वा
स्नात्वा तस्य दक्षिणोत्तरयोर्युगमन्तार्जवेन गर्तद्वयं खनति ।
एवं प्रतिप्रस्थाता उत्तरहविर्धानस्योत्तरतो गर्तत्रयं खनति ।
एवं सति षट् गर्ताः सम्पद्यन्ते । एवमेव षट् पश्चात् हवि-
र्धानयोः ततो द्वादशगर्ता भवन्ति । तेषु गर्तेषु प्राचीनकर्णाः
स्थूणा उच्छिद्य तासु रुदक्षौ वंशौ प्रोक्ष्य । विष्णो ररा-
टमसि । इति पुरस्ताद्ग्राटीं बध्नाति । रज्जुविशेषो
रराटीत्युच्यते ।

१९१ विष्णोः पृष्ठमसि । इति मध्यमं छदिरधिनिदंघा-
ति । विष्णोः ग्रन्थपत्रे स्थः । इति दक्षिणोत्तरयोर्द्वे छदिषी
युगपन्निदंघाति । ततश्चतुर्दिक्षु परिश्रित्य प्राचीं प्रतीचीं च
द्वारौ कृत्वा दक्षिणे द्वाब्बाहौ कुशमुष्टिमुपनिगृह्य । विष्णोः
स्यूरसि । इति दर्भेण स्पन्द्यां निक्षिपति । विष्णोर्ध्रुवमसि ।
इति ग्रन्थिं करोति । तं विस्त्रस्य सम्प्रेष्यति । अकुर्वन्तो
ग्रन्थीन् हस्तकौशलैर्निस्तिष्ठत । इति । प्रतिप्रस्थाता एवमु-
त्तरे द्वाब्बाहौ करोति एवमपरद्वाब्बाहोः अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ
कुरुतः । अयं हविर्धानगृहनिर्मितिप्रकार उच्यते ।

१९२ अध्वर्युः । वैष्णवे त्वा । इति हविर्धानमभिमृश-
ति । इदं निर्मितं हविर्धानयोः स्थापनार्थंगृहं प्राक् प्रत्य-
गुद्धारं यत्तदपि हविर्धानमित्युच्यते ।

१९३ ततः शालामुखीयाच्छङ्कोरानुस्पन्द्यां षट् प्राचः
प्रक्रम्य दक्षिणतः सप्तमं प्रक्रम्य प्रक्रम्य अश्विमादत्ते देवस्य
त्वेत्यादिमन्त्रेण अश्विरसि नारिरसीति मन्त्रेण तामभिम-
न्त्रयते । परिलिखितमित्यादिमन्त्रेण सयाऽभ्या औदुम्ब-
र्यवटं त्रिःपरिलिखति । अप उपस्पृश्य सम्प्रेष्यति । रुद्रगात-
रेहीममौदुम्बर्यवटं खन प्राक् पुरीषमुद्गृह्णतात् । इति अयनी-
दुम्बर्यवटखननप्रैष उच्यते ।

१७४ उद्गाता तथा करोति । शालामुखीयाच्छङ्कोरेकं
प्रक्रमं त्यक्त्वा तत आरभ्य दशपदं पूर्वोपरं अष्टादशारम्भद-
क्षिणोत्तरं दीर्घचतुरस्त्रं सप्तो विमाय त्रिष्टोणिगन्तान् खात्वा
दक्षिणस्य हविर्धानस्य सुरोक्षमुपरवान् विमाय सम्प्रेष्यति ।
उन्नेतरेहीमालुपरवान् खनप्राद्वेद्यान्तरं परवान् बाहुमात्रान-
वाचो ऽसम्भिनन्दन्नुपरिष्ठाद्वथस्तात्संल्लणान् । इत्ययमुपरव-
खननप्रैष उच्यते ।

१७५ उन्नेता यथोक्तं करोति । उपरवपुरीषं दक्षिणस्य
हविर्धानस्य पुरस्तान्युप्य चतुरस्त्रं खरं लिक्ताभिराभ्राशिनं
कृत्वा देवस्य त्वेत्यभिमादाय अभिरासीत्यादिना यूपान्वटं
परिलिखितस्त्रियादिना परित्यज्य सम्प्रेष्यति । अग्नीदेहीमं
यूपान्वटं खनोपरवसम्भिनं प्राक् पुरीषमुद्रप्रताचतुरङ्गनेनोपर-
मति खनतात् । इति । ततः प्रतिप्रस्थाता औदुम्बरीं स्थूणां
निखातादूर्ध्वं यजमानेन समं विमायाधस्तात्परिवामयति ।
अच्छिन्नो रायः सुवीरः । इति । तां प्रक्षाल्य चात्वालो-
त्करयोर्मध्यमार्गेण प्रपाद्यावटात्पुरतः प्रागयां स्थापयति ।
अध्वर्युः । एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्य यजमतीः
प्रोक्षणीर्बर्हिमुं षिटमाज्यस्थालीं सस्त्रुवां तैत्रावरुणदण्डमुद-
पात्रं चादाय औदुम्बरीं स्थूणां पुरस्तादूर्ध्वीं प्रोक्षति ।
दिवे त्वा ऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वा । इति । शुन्धतं
श्लोकः पितृषदः । इत्यवटे ऽपो ऽवनयति । यवोसि यवया-
स्नदूद्वेषो यवयारातीः । प्राचीनाभीती बर्हिर्हस्तं त्वतिषया-
वस्तृणाति । पितृणां सदनमसि । हिरण्यमन्तर्धाय स्त्रुवा-
हुत्या ऽमिजुहोति । पितृभ्यः स्वाहा । इति । पितृभ्य इद-
मिति यजमानस्य । अध्वर्युः उद्गात्रा औदुम्बरीमुच्छ्रय-
ति । उद्दिवा स्तभानान्तरिक्षं पूण पृथिवीं दृष्ट्वा । इति ।

प्राचीनकर्णामिनोति । द्युतानस्त्वा मारुतो मिनेतु मित्राव-
 रुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा । इति । प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्म-
 बनिं पर्यूहामि । इति । मैत्रावरुणदण्डेन अहं हन्ति । ब्रह्म-
 दूह सत्रं दूह प्रजां दूह रायस्पोषं दूह । इति । अन्य-
 नमनतिरिक्तं परित्यस्योदपत्रमुपनिनीय विशाखे हिरण्यं
 निधाय स्त्रवाहुत्या अभिजुहोति । घृतेन द्यावापृथिवी
 आपृणेषां स्वाहा । इति । द्यावापृथिवीभ्यामिति यजमान-
 स्य तपांगः । आन्तमन्ववस्त्रावयति । भूमिगते स्वाहाकरः ।
 प्राचीनकर्णाः मयूणा उच्छिद्यन्त तासूदञ्चो वंशौ प्रोक्ष्य इन्द्रस्य
 सदोऽसि । मध्यमं छदिरधिनिधाय अभितो द्वे द्वे निदधाति ।
 विश्वजनस्य छाया । द्विर्मन्त्रः । दक्षिणोत्तरान् नवसन्धिषु
 तृणावर्तान् करोति । परित्वा गिर इमा भवन्तु विश्वतो
 वृद्धायुमनुवृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः । परिश्रित्य प्राचीं
 प्रतीचीं च द्वारं कृत्वा दक्षिणे द्वाबोहौ कुशमुपनिगृह्य दर्भेण
 स्पन्द्यामवतयति । इन्द्रस्य स्यूरसि इति । इन्द्रस्य ध्रुवमसि ।
 इति ग्रन्थिं करोति । विस्त्रस्य अकुर्वन्तो ग्रन्थीन् हस्तकौ-
 शलेर्निष्कृतिष्ठत । इति । एवमुत्तरे प्रतिप्रस्थाता । एवमपरद्वा-
 रबाह्वोः । इदं निर्मितं गृहं सदः पदवाच्यम् ।

१९६ अथ्वयुः ऐन्द्रमसीन्द्राय त्या । इति मन्त्रेण सिद्धं
 सदोऽभिमृशति । इदं सदोऽभिमर्शनमित्युच्यते ।

१९७ महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोर्वेद्यन्तेन दश, प्रतीचः
 प्रक्रमान् प्रक्रम्य पञ्चारत्नि अन्तर्वेद्यर्धमर्धेवर्द्धिर्वेदि आग्नीत्रा-
 गारं कृत्वा परिश्रित्य दक्षिणतो द्वारं करोति । एतेन दक्षिणो
 मार्जालीयो ठयारूपातः तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्तीति विशेषः ।
 इदं गृहं महावेद्या दक्षिणतो निर्मितं मार्जालीयपदेनोच्यते ॥

१९८ ततः अग्निं यजमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिर्हस्तमाज्यस्थालीं
 स्त्रुवं चर्मफलके षट् शङ्कून् प्रावीणं हिरण्यमुदपात्रमादाय एहि
 यजमानेति यजमानं सामन्त्र्य पूर्वया द्वारं द्वैविधीनं प्रवेशय
 दक्षिणस्य हविर्धानस्य नाडे चर्म इतराणि अज्ञातपुरतः सा-
 दयित्वा । देवस्य त्वेत्यभिमादाय अश्विरसीत्यादिना ऽग्नि-
 मन्त्र्य दक्षिणपूर्वादीनुपरवांन् परिलिखतमित्यादिना त्रिः
 परिलिख्य क्रमेण खनन्ति । रक्षोहणो बलगहणो वैष्णवान्
 खनन्ति । दक्षिणपूर्वस्मात्पांसूनादत्ते । इदमहं तं बलगमुद्-
 पामि यं नः समानो यमससानो निचखानेदमेनमधरं करोमि
 यो नः समानो यो ऽसमानो ऽरातीर्यति गायत्रेण छन्दसा ।
 यजमानस्याधस्तादं पात्रान्तरे पांसुनुद्वपति । अववाढो वल-
 गः । इति । पुनस्तथैव पांसूनादत्ते । तन्मन्त्रे गायत्रेणेत्यस्य
 स्थाने त्रैष्टुभेनेति विशेषः । ततस्तृतीयादादत्ते । तन्मन्त्रे त-
 त्स्थाने जागतेनेत्यस्योहः । ततश्चतुर्थादादत्ते । तन्मन्त्रे
 आनुष्टुभेनेत्यूहः । पांसूनसञ्जरे परावपति । इदानीमत्र यज-
 मानः पाप्मानं ध्यायति । उभावप उपस्पृशतः । अध्वर्युः
 पूर्वयोर्दक्षिणमभिसृशति । यजमान उत्तरमभिसृश्य पृच्छति ।
 अध्वर्यो किमत्र । इति । अध्वर्युः भद्रमित्याह । यजमानः ।
 तस्मी सह । इत्याह । ततो ऽध्वर्युः यजमान किमत्र । इ-
 त्याह । यजमानः । भद्रम् । इत्याह । अध्वर्युः । तस्मी सह
 इत्याह । ततो ऽध्वर्युर्दक्षिणधोरपरमभिसृशति । अत्राध्वर्युः
 प्रथमं पृच्छति । ततो यजमानः । ततोऽध्वर्युरपरयोक्तारम-
 भिसृशति । दक्षिणं यजमानः । यजमानः प्रथमं पृच्छति ततो
 ऽध्वर्युः । तत उत्तरयोः पूर्वमध्वर्युरभिसृशति । अपरं यज-
 मानः । अध्वर्युः प्रथमं पृच्छत्यथ यजमानः । यजमानः प्र-
 थमो यजमान उत्तरमः । ततो ऽध्वर्युः क्रमेणोपरवानभिसृ-

शति । विराडिति सप्ततहा सप्तऽङ्गि आतृव्यहा स्वराडस्य-
भिमातिहा विज्वाराडिनि विश्वासान्नाष्ट्राणां हन्ता । इति ।
सर्वत्रमन्त्रावृत्तिः । क्रमेणोपरवान् प्रोक्षति । रक्षोहणो वलग-
हनः प्रोक्षानि वैष्णवान् । इति । मन्त्रावृत्त्या सर्वान् प्रोक्ष-
ति । रक्षोहणो वलगहनोऽवनिर्नयति वैष्णवान् । इति ।
तथैव सर्वेष्वप्योऽवनिर्नयति यवोसि यवयास्मद्वेपो यवया-
रातीः । इति क्रमेण सर्वेषु यवान् प्रस्कन्दयति । रक्षोहणो
वलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवान् । इति सर्वेष्वपरवेष्टु बर्हि-
षाऽवस्तृणामि । रक्षोहणो वलगहनोऽभिजुहोमि वैष्णवा-
न् स्वाहा । इति सर्वेष्वपरवेष्टु हिरण्यं निधाय तदुपरि क्रमे-
ण स्तुवाहुत्याऽभिजुहोति । वैष्णवेभ्य उपरवेभ्य इदमिति
यजमानः । अयमुपरवसंस्कार एत्युच्यते ॥

१७९ प्रत्येकं सार्धंप्रादेशिस्तारे प्रादेशत्रयदीर्घं मिलिते
समचतुरस्रे अधिषवणफलके आदाय । रक्षोहणौ वलगहना-
वुपदधामि वैष्णवी इति संसृष्टे फलके तेषामुपरवाणामुपरि
दधाति । तयोरनवसर्पणाय द्वाभ्यां शङ्कुभ्यां पुरस्तात्परिणि-
हन्ति । द्वाभ्यां पश्चात् । द्वाभ्यामभितः । एवं षड्भिः शङ्कुभिः
परिणिहृत्य । रक्षोहणौ वलगहणौ पर्यूहामि वैष्णवी । प्रद-
क्षिणं पुरीषेण पर्यूहति रक्षोहणौ वलगहनौ परिस्तृणामि
वैष्णवी । इति तयोरुपरि बर्हिषाऽवस्तृणोति । रक्षोहणौ
वलगहनौ वैष्णवी । इत्यभिवृत्तिः । एतावत्कर्म उपरवेष्टु
फलकप्रतिष्ठार्पणमुच्यते ॥

१८० ततो यज्ञप्रतिष्ठेति मन्त्रेण तूष्णीं वा फलकयोरान-
नदुहं चर्मोत्तीर्य स्निग्धचर्मन् फलके ग्राव्णोद्वादयति । बृह-
ज्जमि बृहद्ग्रावा बृहतीमिन्द्राय वाचं वद । इति । नीडे
चर्मोत्सादयति । ग्रावसुग्रावाणम् । दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्रे

स्तोत्रोपाकरणाय अहिर्मुष्टीन् बध्नाति । ततः एहिं यजमानेति
यजमानमासन्ध्य आग्नीध्रीयमध्ये स्फुपेनोक्त्यावाह्य तत्र
चात्वालपुरीषसिकता न्युप्य अरत्तिमात्रं परिमण्डले खरं
करोति । विभूरसि प्रवाहणी रौद्रेणानीयेन पाहि माग्ने पि-
एहि मामाहिप्सीः । एतन्मन्त्रपाठस्तूभयोरर्ध्वययजमान-
योः । एतदाग्नीध्रीयसरकरणमुच्यते ॥

१८१ अन्तः सदसं प्राक् पदद्वयमवशेष्य पृष्ठध्यायान्तथैव
होतुः खरं करोति । बहिरसि हव्यवाहना रौद्रेणाहिप्सीः
इति । अयं होतृखरो होतृधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८२ अग्नेणाहवनीयं पर्याहृत्य होतृधिष्ण्याद्वक्षितो अर-
त्तिमात्रे मैत्रावरुणस्य खरं करोति । श्वात्रोसि प्रचेता रौ-
द्रेणाहिप्सीः । इति अयं खरो मैत्रावरुणधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८३ तस्य धिष्ण्यस्योत्तरतो अरत्तिमात्रे ब्राह्मणाच्छं-
सिनः । तुथोऽसि विश्वावेदा रौद्रेणाहिप्सीः । अयं खरो ब्रा-
ह्मणाच्छंसिधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८४ तस्योत्तरतो अरत्तिमात्रे पोतुः खरं करोति ।
उज्जिगसि कवीरौद्रेणाहिप्सीः । इति । अयं खरो पोतुखर इ-
त्युच्यते ॥

१८५ तदुत्तरतो अरत्तिमात्रे नेष्टुः खरं करोति । अह्न-
रसि वम्भारी रौद्रेणाहिप्सीः । इति । अयं खरो नेष्टुधि-
ष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८६ तदुत्तरतो अरत्तिमात्रे अच्छावाकस्य । अवस्यू-
रसि दुवस्वान् रौद्रेणाहिप्सीः । इति अयं खरो अच्छावाकधि-
ष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८७ आग्नीध्रीयवन्मार्जालीये खरं करोति । शुन्ध्यूरसि

मार्जालीयो रौद्रेणा०सीः । इति अथं खरो मार्जालीयधिष्ण-
यमित्युच्यते ॥

१८८ अथशिष्टात्वालपुरीषसिकता आग्नीध्रीये तूष्णीं
निवपति । ततो ऽध्वर्युरौत्तरवेदिकमग्निमुपतिष्ठते । सखा-
इसि कृशानू रौद्रेणा०सीः । इति । तत आस्तावमुपतिष्ठते ।
परिषद्यो ऽसि पवसानो रौद्रेणा०सीः । इति । ततश्चा-
त्वालम् । प्रतक्त्वा ऽसि नमस्वान् रौद्रेणा०सीः । इति ।
पशुश्रपणमग्निं तत उपतिष्ठते । असम्भृष्टो ऽसि हव्यसूदो
रौद्रेणा०सीः । इति । सदसः पश्चिमद्वारे तिष्ठन् औदुम्बरी-
मुपतिष्ठते । ऋतधाना ऽसि सुवज्रयोती रौद्रेणा०सीः । इति ।
ततो ब्रह्ममदनमुपतिष्ठते । ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धना रौद्रे-
णा०सीः । इति । तत्रस्थ एव शालामुखीयम् । अजोऽस्येकपा-
द्रौद्रेणा०सीः । इति । ततो गार्हपत्यम् । अहिरसि बुभ्रियो
रौद्रेणा०सीः । इति । इदं औत्तरवेदिकाद्युपस्थानमित्युच्यते ॥

१८९ इतः प्रभृत्यध्वर्युः प्रत्यक् सदैव नातीयात् । तत्रस्थ
एव सम्प्रेष्यति । स्तृणत बर्हिः प्रव्रतं यच्छत समपित्रताह्वय-
ध्वमास्तावं बहुलं स्तृणीतोन्नेतर्ग्रावणो वायव्यानि द्रोणकल-
शे दशापवित्रे समवधाय पत्नीशाले पत्नीं सादयाग्नीदाज्य-
नाधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्तुचः सम्मृद्ध्यज्येनोदेहि पृषदा-
ज्याय दध्वाऽऽहर । इति । अयं द्वेषो महावेद्यां बर्हिरासा-
दनादिप्रैष इत्युच्यते ॥

१९० दक्षिणे वेद्यन्ते महाबर्हिषो मुष्टितं स्तृणाति देव-
बर्हिर्ग्रावदुसन्तवेति प्राकृतमन्त्रेण । महावेदिं बहुलं पुर-
स्तात्प्रतीक्षी स्तृणाति । तूष्णीमर्घस्तनव्रतं प्रददाति ।
उन्नेता पञ्च धावणः सप्तदश वायव्यानि प्रादेशमात्राणि उलू-
खलाकाराणि एकतोमुखानि दश चमसान् परिप्लुपात्रं अद-

एहं स्त्रुगाकारं द्रोणकलशं दशापवित्रं चतस्रः स्थालीः
उपग्रहादि यदन्यदुपयुक्तं तत्सर्वं प्रसार्य द्रोणकलशे दशाप-
वित्रे विन्यस्य एतत्सर्वं प्राग्वंशे सादयति । त्रायदयानां मध्ये
औदुम्बरं चतुःस्त्रिकं यत्तद्विग्रहपात्रमुच्यते ।

१९१ रास्नाचिह्नितं पात्रमैन्द्रवापुर्वमित्युच्यते ।

१९२ पिलकाचिह्नितं मैत्रावरुणमित्युच्यते

१९३ द्विकोणं पात्रमाश्विनमित्युच्यते ।

१९४ बैल्यं पात्रं शुक्रपात्रमित्युच्यते ।

१९५ वैकङ्कतं शल्लणं मन्थिपात्रमित्युच्यते ।

१९६ औदुम्बरं शल्लणं अदाभ्यसंज्ञकम् ।

१९७ न्यग्रोधकाष्ठनिर्मितानि अतिग्राह्याणीत्युच्यन्ते ।

१९८ उभयतोमुखे द्वे पात्रे ऋतुपात्रसंज्ञके ।

२०० इतराणि पात्राणि नैयग्रधान्यौदुम्बराणि वा
भवन्ति । चमसा नैयग्रोधाः । चतुरस्रोऽल्पदण्डो ब्राह्मचमस-
इत्युच्यते ।

२०१ मण्डलाकारः स दण्डो होतृचमस उच्यते ।

२०२ विस्तीर्णाग्रः स दण्डो यजमानचमसो भवति ।

२०३ त्रिकोणः स दण्ड उद्गातृचमसपदवाच्यः ।

२०४ अधोभागे वक्रः स दण्डः प्रशास्त्रचमस उच्यते ।

२०५ उपरि वक्रः स दण्डो ब्राह्मणाच्छंसिचमसो भवति ।

२०६ तथैव रास्नायुक्तः स, दण्डो ऽच्छावाकचमसो
भवति ।

२०७ तीक्ष्णाग्रः स दण्ड आग्नीध्रचमसो भवति ।

२०८ अर्धवर्गः अग्नीषोमीयपशुशाखायाः पशुवत्पवित्रं
करोति । ततः पशुकुम्भी शाखापवित्रं यथाप्रपश्यौ रंशने
शूलं मैत्रावरुणदण्डं शालामुखीयस्योत्तरतो दर्भेषु सादयति ।

शुन्धध्वमिति प्राकृतमन्त्रेण प्रोक्षति । आग्नीध्रः पाणी सम्मृ-
 श्याग्नीन् प्रज्वाल्य परिस्तीर्य शालामुखीयस्याग्रे दर्भान्
 संस्तीर्य तेषु स्फुपमग्निहोत्रहवर्णी जुहूमित्यादि पशुवत्पात्रा-
 रथासाद्य गार्हपत्यआज्यं विलापयति प्रतिप्रस्थाता पाणि-
 सम्मर्शनं कृत्वा ब्रह्मणो दक्षिणत उपवेश्य शालामुखीयादा-
 रभ्योत्तरवेदिपर्यन्तं पृष्ठयं स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा यजमान
 वारं यच्छेत्ति यजमानं सम्प्रेष्याग्निहोत्रहवर्णी प्राकृतमन्त्रेणा
 दाय तथैव प्रतितप्य प्रोक्षणीसंस्कारं कृत्वा पात्राणि प्राकृ-
 तमन्त्रेण प्रोक्ष्य आज्यं दधि च तथैव निरूप्य अधिश्रित्यो-
 भयं पर्यग्नि करोति । ततो ऽध्वर्युः पाणी सम्मृश्य मन्त्रेण
 प्राकृतेन स्फ्यादानादि कृत्वा खरदेशे स्फ्यंस्तब्ध्वा सम्प्रेष-
 माह । प्रोक्षणीरासादयेत्यादि पशवत् । आग्नीध्रः प्रोक्षणीः
 सादयति । अध्वर्युः स्फ्यं प्रकृतिषद्ददाति । प्रतिप्रस्थातो-
 त्तरवेदिसमीपे बध्माबर्हिषी उपसादयति । आग्नीध्रः दक्षि-
 णेन स्त्रुवं रचाधितिं सव्येन हस्तेन वेदाग्राण्यादाय शाला-
 मुखीये अग्नेर्धामिति मन्त्रेण प्रतितप्य स्त्रुवमन्त्रेणैवोभयं
 सम्मृज्य प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता जुह्वादीन्
 पशुवत्प्रतितप्यं सम्मृज्य वेदाग्राणि शालामुखीये प्रक्षिप्य
 पात्राणि अग्नेणोत्करं तृणेषु सादयित्वा पुनरादाय शालामु-
 खीयसकाशे निदधाति । पत्नी शालामुखीयमाज्यं चावेक्ष-
 यित्वा यजमानमाज्यमवेक्षयति । अध्वर्युः प्रोक्षणीनामुत्तरत
 आतीयाज्यं स्वयमवेक्ष्योत्पूय प्रोक्षणीश्चोत्पूयाज्यं दधि
 चादाय ब्रह्मयजमानाभ्यां सह प्राग्वंशं गत्वा वेद्यां स्त्रुक्षु
 पशुवदाज्यानि गृहीत्वा परिकर्मिभ्यः प्रदायाऽप उपस्पृश्य
 ब्रह्मणे सोमं राजानं ददाति । ब्रह्मा राजानमादाय शाला
 मुखीयमग्नेण परिश्रित्योत्तरतो वस्थायान्वगग्निं नयति ।

अध्वर्युः शालामुखीये प्रंजयनीयमिधममाधायं चात्वाला-
दुपयमनीः कल्पयित्वा पुराणमार्हपत्यं प्राज्यं, विलाप्योत्पूय
अध्वर्युं यजमानस्तं पत्नी तां पुत्राः तान् पीत्रास्तान्
ज्ञातयश्चेति ज्येष्ठानुक्रमेण समन्वारब्धेषु सत्सु प्रचरण्यां
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा शालामुखीये जुहोति । त्य० सोम तनूकृद्-
भ्या द्वे पोभ्योन्यकृतेभ्य उरुयन्तासि वरुथ० स्वाहा
इति । सोमायदमिति यजमानः । ततः स्तुवेण जुहोति ।
जुषाण अर्पुं प्राज्यस्या वेतु स्वाहा । इति । अग्नयद्दमिति
यजमानः । पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सम्प्रैषमह । अग्नीषो-
माम्भ्यं प्रक्षीयमानाम्यामनुब्रूहि । इति । अयमग्नीषोमप्र-
णयनप्रैष उच्यते ॥

२०९ होत्रा प्रथमायामृचि त्रिरुक्तायामिधमं शालामुखी-
यादुद्युभ्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामन्ति । अन्वग्राज्ञा चाज्यै-
श्वान्वक् ग्राठणो वायव्यानि । अयं नो अग्निर्वरिवः कृणो-
त्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं शत्रून् जयतु जर्हषाणो
ऽयं वाजं जयतु वाजसातौ । इति मन्त्रेण । ततः उत्तरेण सदः
परीत्याग्नीध्रागारं अग्निं निधाय परिस्तीर्य परिषिच्य चतु-
र्गृहीतेनाभिजुहोति । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि
देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणभेनो भूयिष्ठान्ते
नम उक्तिं विधेम स्वाहा । इति । अग्नयद्दमिति यजमानः ।
अत्रैवैतत् ग्राठणो वायव्यानि सदधित्वा उत्तरेणाग्नीध्रीषं
धिषण्यं राज्ञा चान्यैश्च गत्वा । आहवनीये स्तुवाहुतिं जु-
होति । वरुविणोविक्र० स्वाहा । इति विष्णवद्दमिति यज-
मानः । ब्रह्मा राजानमन्यस्मै प्रदाय मन्त्रेणोपविशति ।
यजमानश्च स्वायतने । अध्वर्युः प्रीक्षणीरुन्मह्यन्नित्यादिदं न्मे
अग्रइत्यन्तं पशुषत्करोति । खरे प्रोक्षणादीनि करोति ।

महावेदिश्रोण्यां प्रोक्षणीर्निनयति । ब्रह्मायथागतमागत्य
राजानमुपादत्ते । यजमानः अप उपस्पृश्य यथेतमेत्य ब्रह्मणः
सकाशाद्राजानमादाय पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपादयति ।
सोमो जिगातु गातुर्निदुदेवानामेति निष्कृतमृतस्य योनिमा-
सदम् । इति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य
जीडे कृष्णाजिनमास्तृणति । अदित्याः सदो ऽसि । इति ।
यजमानस्तस्मिन् कृष्णाजिने राजानं सादयति । अदित्याः
सद आसीद । इति । एष वो देव सवितः सोमस्त रक्ष ऋवं
मा वो ऽदभन् । इति राजानं देवताभ्यः प्रयच्छति । एत-
रवं देव सोम देवो देवा नुपागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्
सह प्रजया सह रीयस्पोषेण । इति तं सोममुपतिष्ठते ।
नमो देवभ्यः इति सोमस्योपरि प्राञ्जमञ्जलिं करोति ।
स्वधा पितृभ्यः इति तस्य दक्षिणतो न्यञ्जमञ्जलिम् । अप
उपस्पृश्य । इदमहं निर्वरुणस्य पाशात् । इति ततो नि-
ष्क्रम्य । सुवरन्निविरुषेण वैश्वानरं ज्योतिः । इत्याहवनी-
यमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । अवान्तरदीक्षां विसृज । इति प्रे-
ष्यति । ततो यजमानः । अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रत-
पतिरसि या मम तनूस्त्वय्यभूदियं सा मयि या तव तनू-
र्मय्यभूदेषा सा त्वयि यथायथं नौ व्रतपते व्रतिनो ब्रता-
नि । इत्याहवनीयमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । स्वस्तीष्वमेखलां
प्रमुष्टीन् सारय यजमान इति त्वाचक्षतां नामग्राहं ते पि-
तृभिः पितामहैः प्रपितामहैः पुत्रैः पौत्रैः सुब्रह्मण्यः सुब्र-
ह्मण्यामाह्वयतु । इति सम्प्रेष्यति । वपायागान्ते सुब्रह्मण्यः
पिता पुत्रायाह्वानं करोति । यूपावटान्तनिदाजीमेव वा
करोति । ततो याचतियवमतीरित्यादि यूपप्रक्षालनादि
वपामार्जनान्तं पशुवत् । प्रकृतौ निरुदपशौ यन्नेन्द्राग्निपदं

तत्राग्नीषोमपदस्योहः कार्ये इति विशेषः । आहुतायां पि-
तापुत्रीयायां दृढं कुम्भमादायान्तरेण चात्वालोत्कराबुदङ्
सपनिष्क्रम्य स्तोत्राभमुखं स्थित्वा क्षायात्पुषोः, सन्धी वस-
तीवरीसञ्ज्ञा अपो गृह्णाति । हविष्मतीरिमा आपो हवि-
ष्मान् देवो अश्वरो हविष्मा, आविषांसति हविष्मा, अ-
स्तु सूर्यः । इति । सूर्यं त्वत्सङ्गते हि शयंमन्तर्धाय गृह्णाति ।
आतपच्छयायां स्वदेहच्छयायां वृक्षच्छायायां वा गृह्-
णाति । इदं वसतीवरीग्रहणमित्युच्यते ॥

२१० ततः प्रदक्षिणमावृत्य वसतीवरीकुम्भं संधये निधा-
यान्तरेण चात्वालोत्कराबुत्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च गत्वा
पूर्वयाद्वारा शालां प्रपाद्य शालामुखीयस्य पश्चात्संसृष्टाः सद्ग-
यति । अग्नेर्वीपन्नगृहस्य सदसि सादयामि सुम्नय सुम्नि-
नीः सुम्ने मा धत । इति एतद्वसतीवरीमादनमुच्यते ।

२११ ततो ऽग्नीन्पुरोडाशमित्यादि स्वरुहोमवर्जमाज्ये-
डान्तं पशुवत् । औपयाजाऽङ्गारहरणमाग्नीध्रियादिति वि-
शेषः । वृत्रहाभूयासमिति पुरोडाशयागे यजमानस्यानुमन्त्र-
णम् । इन्द्रियावी भूयासमित्यङ्गयागे । आज्येडामार्जनान्ते
उलूखले मुसलइत्येव हुत्वा घृत्रामाप्याद्य प्रायश्चित्तानि
जुहोति न वा । अथाग्नीषोमीय इत्यत आरभ्य एतदन्तं
कर्म अग्नीषोमीयपशुरिति गीयते ।

२१२ हृदयशूलं प्रक्षाल्य स्थापयित्वा सम्प्रेषयति । व्यप-
क्रान्तं मा वोऽग्निपरिषम् । इति । अयं बहिर्वेदिभवन्मप्रेषं
उच्यते ।

२१३ ततः सर्वे बहिर्वेदि भवन्ति । वसतीवरीरादाय
गार्हपत्यस्य पश्चात्तार्गेण नीत्वा दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम-

स्य सव्येसे निधाय दक्षिणेन मार्जालीयं सदश्च पठ्याहृत्यो-
दङ्मुखो दक्षिणतो यूपेन संस्पृष्टः सादयति इन्द्राग्नियोभाग-
धेयी स्थ । इति पुनरादायोदङ्कावृत्य दक्षिणेसे निधाय यथेत-
मेत्य शालामुखीयस्य पश्चात्संस्पृष्टः सादयति मित्रावरुणयो-
र्भागधेयी स्थ । इति ॥ पुनरादाय दक्षिणेसे निधाय पूर्वया द्वा-
रोपनिष्क्रम्य उत्तरेण स्रग् आग्नीयं च परीत्योत्तरतो यूपेन
संस्पृष्टः सादयति । विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थ । इति
पुनरादाय प्रदक्षिणमावृत्यसव्येसे निधाय पुनस्तेनैव मार्ग-
णागत्याग्नीध्रीयस्य निष्ण्यस्य पश्चात्संस्पृष्टः सादयति ।
यज्ञे जागृत । इति । इदं वसतीवरीस्यापनमुच्यते ।

२१४ अथ सम्प्रेष्यति । या स्रग् धुक् तस्यै दधि चर्माय
दधि कुरुत या यजमानस्य तस्या ग्रामिक्षायै या पत्न्यै तस्या
आशिरेपयश्च सक्तूश्च कुरुत शृनातङ्क्यमादित्यग्रहाय दधि
कुरुत पुरोडाशीयानि पिष्टानि कुरुत धाना हारियोजनीः
कुरुत चतुरोम्भ्रणास्त्रीनुदघ्नानयुज एकधनास्त्र्यवमानेका-
दश परमान् द्वे रशने द्वे वपाश्रपण्यौ एकतयमिधमावर्हिरी
दुम्भरान्महापरिधीन् कुरुत सुब्रह्मण्यमाह्वयतु । इति । अयं
सुत्तमासामग्रीसम्पादनप्रैष उच्यते ।

२१५ अथर्व्युपुरुषेष्वन्यतमः सवनीयातिरिक्तानां शाखा-
नां क्रमेण पत्नीनि कृत्वा ऽग्रेण शालामुखीयं निधाय मूलतः
परिवास्योपवेशान् कृत्वा शालामुखीयस्य पश्चात् प्रज्ञाता-
निधाय द्वितीयमन्त्रं च शाखापवित्रं मन्त्रेण प्राकृतेन कृत्वा-
न्यानि षट् शाखापवित्राणि तृणी कृत्वा गार्हपत्यदुरत्तरतः
षट् दोहनानि षट् शाखापवित्राण्यष्टौ स्थालीश्च सादयित्वा
प्राकृतमन्त्रेण प्रोक्ष्य तत्तदुपवेशेणाङ्गारान्निरुक्ष्य तत्तत्पवित्रं
निधाय तेन तेन दोहनेन दाहयित्वा तप्त्वा सदगुद्रास्यात्-

नक्ति । नाभ्यातनक्ति । 'अत्र द्वितीयोदाह ऐन्द्रः । षष्ठो
 दोहो मैत्रावरुणः' अतस्तत्र 'विशेषो' 'मन्त्रेषु भवति ।
 स यथा । मित्रावरुणौ रमयतां गावः । मित्रावरुणाभ्यां
 हविरिन्द्रियं इति । बहुदुग्धमित्रावरुणाभ्यां देवेभ्यो हवि-
 र्निद्रियम् । इति । दोहानन्तरं, तदुपवेष्टान् शाखापवि-
 त्राणि मेक्षणानि दोहाश्च प्रजानामिधाय प्रातर्दोहस्याल्यौ
 चान्यत्र स्थापयित्वा दर्भैः प्रातर्दोहाय वत्सानुप्रां करोति ।
 एतत्सौत्यसायन्दोहकरणमित्युच्यते ।

२१६ एतदनन्तरं वा सवनीयपशुशांखाद्वपनाद्वरति ।
 ततः प्रकृतिवदसिदादानादि कृत्वा एकविधं बर्हिराश्वबालं
 प्रस्तरं ऐश्वरीविधृती च सम्भृत्य औदुम्बरैर्महापरिधिभिः
 सह विंशतिसमिधः ततस्त्वा त्रयोविंशनिधेत्यूहितमन्त्रेण
 सम्भरति । परिभोजनीयान्वेदं च करोति । इदं सौत्ये-
 धनाबर्हिः सम्भरणमित्युच्यते ॥

२१७ सुब्रह्मण्यायामाहूतायां यजमानः पशुदेवतामग्निं
 वनस्पत्यादि च सङ्कल्पयति । तद्यथा याः पुरस्तादिजपं
 प्रकृतिवत्कृत्वा सवनीयेन पशुना यक्ष्ये । पाशुकं हविः । अ-
 ग्निः प्रधानदेवता । वनस्पतिः पृषदाज्यस्येत्याभ्युक्ता । इन्द्रो
 वसुमान् प्रातः सवनस्य देवता । इन्द्रो रुद्रवान्माध्यन्दिन-
 स्य सवनस्य देवता । इन्द्रो अग्निर्वातवानृभुमान्वाजवान् रुद्र-
 स्पतिर्वाग्निश्च देव्यावास्तृतीयसवनस्य देवता । इत्यादि ।
 अयं सुत्यासङ्कल्प इत्युच्यते ॥

२१८ अध्वर्युः उत्तरस्य हविधोनस्य नाडं एकमभ्रणं
 स्थापयति । स आधवनीय इत्युच्यते ॥

२१९ तस्यैव प्रवगे द्वितीयमभ्रणं स्थापयति । स पूत-
 भृतपदवाच्यः ॥

२२० अग्नयोराधवनीयपूतभृतीरेकएवोदघ्नो भवति ।
शकटे यदुपवेशनस्थानं तस्मीदृशपदवाक्यम् ॥

२२१ नीडस्य षड्विभागः प्रउगपदवाक्यः ॥

२२२ बृहन्मुखा मार्तिकघटा अम्भ्रणपदवाक्याः ॥

२२३ अम्भ्रणेभ्यो जलोद्धारणार्थयज्ञेषु मार्तिकपात्रं सद्-
दघ्नपदवाक्यम् ॥

२२४ तृतीयमम्भ्रणमाग्नीध्रीये सोदघ्नं स्थापयति ।
मार्जाढीये सोदघ्नं चतुर्थम् । एतद्रम्भ्रणसादनमुच्यते ॥

२२५ यजमान एतां रात्रीमाग्नीध्रीये संविशति । रक्षिणो
हविर्याने राजानं गोपायन्ति ॥

२२६ सतस्तस्या रात्र्यास्तृतीयभागे ऽवशिष्टे सति यज-
मानस्तत्पुरुषाश्च प्रबुध्याध्वर्यादीन् सर्वान् ऋत्विजश्चम-
साध्वर्यून् पत्नीं परिकर्मिणोपि बोधयन्ति । न महारात्रे
स्नान्ति । एतत्सुत्यार्थप्रबोधनमुच्यते ॥

२२७ यजमानो हस्तपादं प्रक्षालयान्तरेण चात्वालोत्करी
प्रविश्याग्नीध्रीये उपविशति । ऋत्विजोपि हस्तपादप्रक्षाल-
नाचमनं कृत्वा यजमानसमापे गच्छन्ति । अध्वर्युः अग्नी-
ध्रीनीयपशुश्रुत्ववनीयपशुशाखायाः पवित्रादिकुम्भ्यादि प्रोक्ष-
णान्तं कृत्वा आग्नीध्रीयधिष्ण्यस्योत्तरतस्तिष्ठन् पाणिस-
म्पर्शनं कृत्वा तत्रैव तिष्ठन् सम्प्रैषमाह । उक्तेनग्राठणो वाय-
व्यानि कलशे दशापवित्रे समवधाय दक्षिणस्य हविर्या-
नस्य पुंसोक्ष्मादयाग्नीदाज्यमधिग्रथ्य प्रेतिप्रस्थातः स्नु-
चः सम्मृत्वाङ्ग्येनोदाह पृषदाज्याय दध्याहर । इति । अयं
सुत्याग्भ्रमप्रैव उच्यते ॥

२२८ उक्तेता ग्राठणो वायव्यानि चमसान् परिष्णुपात्रं
प्रक्षालितोपरिस्थदशापवित्रं द्रोणकलशं च दक्षिणस्य हवि-

धानस्य पुरोक्षं सह संसादयति । एतद्विधाने वायव्यादि-
सादनमुच्यते ॥ •

२२९ आग्नीध्रः पूर्वया द्वारा शालां प्रविश्य पाणी स-
म्मृश्य चतुरोऽग्नीन् प्रज्वल्य परिस्तीम् अग्नीषोमीयवदग्नें
शालामुखीयं पाशुकपात्राण्यासाद्य शालामुखीयं आज्यमधिश्चि-
यति । प्रतिप्रस्थाता तथैव प्रविश्य पाणी सम्मृश्य ब्रह्मा-
णमुत्तरवेदेदक्षिणतो मन्त्रेणोपवेश्य शालामुखीयादुत्तरवेदि-
पर्यन्तं पृच्छ्यां स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा यजमानं वाचं यच्छे-
त्युक्त्वा प्राकृतमन्त्रेण अग्निहोत्रहवणीमादाय निष्ठप्य प्रोक्षणीः
संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्याज्यं दधि च निष्ठप्याज्यमधिश्चि-
त्योभयं पर्याग्निं करोति । अध्वर्युः मन्त्रेण प्रकृतिवत् स्फ-
यादानादि कृत्वोपरवदेशे स्फुर्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा ऽग्नीषो-
मीयवत् प्रोक्षणीरासादयेत्प्रादिना सम्प्रेष्यति । तत आग्नी-
ध्रेणाहुनासु प्रोक्षणीषु स्फुर्यमुदस्य प्रकृतिवत्प्रक्षालयति ।
आग्नीध्र उत्तरवेदिसमीपे इध्माबर्हिरासाद्य पशुवत्स्त्रुवस्व-
धितिसम्मार्जनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता पशु-
वत् जुह्वादि सम्मृज्य सत्कस्याग्ने सर्वाणि संसाद्य पक्षीं गार्ह-
पत्यमाल्यञ्ज्वावेक्षयित्वा सनिधमुपहत्य दध्ना संहोज्यमाहुत्प्रा-
हवनीये शालामुखीये वा ऽधिश्चित्वा समिधमाधाय यजमा-
नमवेक्षयित्वा ऽध्वर्यवे प्रयच्छति । अध्वर्युः उत्तरेण प्रोक्ष-
णीरासाद्य स्वयमवेक्ष्योत्पूय प्रोक्षणीश्चोत्पूयाज्यग्रहणात्प्राक्
पञ्च सम्मृशति । अग्निर्मूर्धो दिवः ककुत्पतिः पृथिव्यां अयम् ।
अर्पो रेतोसि जिन्वति । इत्याग्नीध्रीयम् । विष्णो त्वं नो
अन्तमः शर्म यच्छ सहन्त्य । प्रते धारा मधुश्चुते उत्सं दुहते
अक्षितम् । इति हविर्धानम् । अयमग्निः सहस्त्रिण इत्येवा
सर्वाः स्त्रुचः सम्मृशति । वायो शतहरीणां युवस्य प्रोक्ष्या-

शाम् । उत वा ते सहस्रिणो रथेन पृथुपाजसा । इति वाय-
व्यानि चमसांश्च सङ्गृणति । इन्द्रं विश्वा अग्नीवृधन्तसमुद्रव्य-
चसङ्गिरः । इधीतमं रथीनां वाजनां सत्पतिं पतिम् । इति
सदोभिमृशति । इदमाग्नीध्रीयादिपञ्चकमग्निमर्शनमुच्यते ।

२३० ततो ब्रह्मयज्ञानाभ्यामाज्यदधिभ्यां च सहाग्नी-
ध्रीयदेशं गत्वाऽग्नीषोमीयावत्पृषदाज्यसहितान्याज्यानि गृही-
त्वा परिकर्त्तिभ्यः प्रदाय प्रोक्षययुन्महनादि कृत्वा वेदिप्रोक्ष-
णस्थाने खरस्योत्तारार्धे प्रोक्ष्य तत्रैवैकविधं बहिः स्तीर्षा
प्रस्तरपाणिः प्राङ्मिसृप्यौदुम्बरान्महापरिधीन् परिधाय
एता असदन्नत्यादिमन्त्रेण स्त्रुगभिमर्शनान्तं कृत्वा परिधीन्
योगेन युनक्ति । युनक्ति ते पृथिवीं ज्योतिषा सह । इति
मध्यमं परिधिम् । युनक्ति वाचं सह सूर्येण ते । इत्युत्त-
रम् । सन्नाः स्त्रुचोऽभिमृशति । युनक्ति तिस्रो विपृचः सूर्य
ते इति । इदं सौमिकपरिधिस्त्रुगभिमर्शनमित्युच्यते ॥

२३१ विष्णूनिस्थेत्यादिप्राकृतमन्त्रेण सर्वाण्याज्यान्य-
भिमन्त्र्य अग्निषोमीयवत् स्त्रुवं ध्रुवायामवदधाति । यज-
मानः यन्मे अग्न इत्यादि पठति । अथर्व्युः अप उपस्पृश्य
एहि यंजजानेति यजमानमामन्त्र्य पूर्वया द्वारा हविर्धानं
प्रपाद्य नीडे निहितं यक्ष्मं तत्फलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तर-
लोम यज्ञ प्रतिर्तिष्ठेति मन्त्रेण तूष्णीं वापस्तृणाति । तस्मि-
न्नुपांशु सधनातिरिकांश्चतुरो ग्रावणंश्चतुर्दिक्षु परस्परंभि-
मुखाभिधवप्रदेशान् स्थापयेत्वा द्वेषयोर्मध्यमार्गेण राजा-
नमुपावहरति । हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय
त्वोर्ध्वमिभमध्वरं कृधि दिवि देवेषु होत्रा यच्छ । इति ।
सोमराजन्त्यत्रोह माभेर्मासं विक्था मा त्वा हिंसिष
प्रजास्तवमुपावरोह प्राजास्तवामुपावरोहन्तु । इति इदं सो-

मराजोपावरोहणमुच्यते ॥

२३२ राजानं यावणामुपरि निधाय वृद्धावस्यः प्राह ।
उपावहृतः सोमः । इति । इदमुद्धातुनिवेद्वमुच्यते ॥

२३३ ततो प उपस्पृश्य एहि यजमानेति यजमानमा-
मन्त्र्य आग्नीध्रीयं गत्वा प्रवरणीं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा
पञ्चहोतारं मनसा द्रुतय यजमाने अवारब्धे जुहोति वाच-
स्पतये ब्रह्मण इदमिति यजमानः । अयं सवनीयंपञ्चहोत-
होम उच्यते ॥

२३४ ततो अन्येन चतुर्गृहीतेन जुहोति । आसन्यान्मा-
मन्त्रत्वादि कस्याश्चिदभिशस्त्याः स्वाहा । इत्ययमासन्य-
होम उच्यते ॥

२३५ अग्नय इदमिति यजमानः । तूष्णीं श्वानुषक्त
शकलमाहवनीये अभ्याधाय तत्रैव तिष्ठन् सम्प्रेष्यति । प्रात-
र्यावभ्यो देवेभ्यो होतरनुब्रूहि ब्रह्मन्वाचं यच्छ सुब्रह्मण्य
सुब्रह्मण्यमामाह्वाग्नीत्सवनीयान्निर्वप प्रतिप्रस्थातः खरे
पात्राणि युङ्क्ष्व । इति । अयं प्रातरनुवाकादिप्रैष उ-
च्यते ॥

२३६ प्रेषिता ऋत्विजो यथासम्प्रैषं कुर्वन्ति । पितृपु-
त्रीणां सुब्रह्मण्ययामाहूतायां आग्नीध्रः ऐन्द्रान् पुरोडा-
शान् शालामुखीये निर्वपति । तद्यथा । पाणी सम्मृश्या-
येण शालामुखीयं तृणानि संस्तीर्य तेष्वेकादश पुरोडाशक-
पालानि द्वे अर्जनकंपाले त्रीणि पात्राणि आंमिक्षाकुम्भं द्वे
मेक्षणे आमिक्षामेक्षणं मन्थनशलाकां शूर्पं कृष्णाग्निं शम्या-
मुलूखलं मुसलं दूषदमुपलां पिष्टोदूपनीं मेक्षणं प्रणीताप्रण-
यनं पञ्चायतनां दारुपात्रीं प्राकृतया दारुपात्र्या सहान्वानि
चत्वारि पात्राणि वा ऽजिनपात्रमुपवेशं मदन्तीं यानिचान्या-

न्युपयक्तानि तानि सर्वाणि हृन्द्वासादयति । इदं सीत्यपु-
रोडाशीयपात्रासादनमुच्यते ॥

२३७ ततः पवित्रकरणादि । उत्तरवेदिसंनोपे प्रणीतासा-
दनम् । ततो ऽग्निहोत्रहवण्यादानादि । निर्वापे विशेष
उच्यते । पात्राणां ब्रीहीन् यवांश्च भेदेन प्रक्षिप्य पूर्वार्धम-
भिमृशति । द्वयोर्द्वययोर्ध्वौ जे क्षणकिंशाकनिरसनयोरारवृत्तिः ।
देवस्य त्वाः स०भ्यामिन्द्राय जुष्टं निर्वपामि । इति मन्त्रे
विशेषः । पुरोडाशार्थं चतुरोब्रीहिमुष्टीनिरूप्य धानार्थं क-
म्भायं च यवमुष्टीन् परिवापार्थं ब्रीहिमुष्टीन्निर्वपति । ऐन्द्रा-
ण्येष सर्वाणि द्रव्याणि । निरुप्ताभिमर्शनातिशिष्टाभिमर्शनै-
कीकरणानामारवृत्तिः । धान्यद्वित्वत् उर्वन्तरिक्षमन्वितम् ।
अदित्या वा मुपस्थे सादयामि । इत्थूहः । अयं सवनीय-
पुरोडाशनिर्वाप उच्यते ॥

२३८ देवस्य त्वा स०भ्यामिन्द्राय यो जुष्टं प्रोक्षामि । इति
भेदेनोभयोर्द्वययोः प्रोक्षणम् । ततः कृष्णाजिनादानादि ब्रीहीन्
द्वेधा कृत्वैकं भागमबहन्ति । इदानीमेव हविष्कृदाह्वानम् ।
ब्रीह्यवघातकाले पृथक् कृतान् ब्रीहीन् यवांश्चोपोद्यच्छन्ते ।
तन्मुलप्रक्षालननिनयनान्ते पुनरग्नेस्तनूरसीत्यादिना यवा-
नाम् । नात्र हविष्कृतमाह्वयति । परिवापब्रीहीतुपोद्यच्छन्ते ।
प्रक्षालननिनयनान्ते सायन्दोहवत्प्रातर्दोहः । उदग्येण
शाखापवित्रेण । नात्रातस्त्रनादि । अयं सवनीयप्रातर्दोह उच्यते ।

२३९ पुरोडाशीयाधिवपने इन्द्राय जुष्टमधिधपामीति
विशेषः । पुरोडाशार्थमेकादशकपालान्युपधाय तदुत्तरत आ-
देवयजं वहेत्यङ्गारमाभीय तदुपरि ध्रुवमसीत्यादिमन्त्रेण स-
र्जनकंपालमुपदधाति । निर्दग्धमित्यादिमन्त्रेण प्रदक्षिणम-
ङ्गारैः परिचिनाति । कपालस्यैकतयाद्यद्घर्म इत्यादि मन्त्रे

एकवचनान्तत्वम् । इदं धानाकपालोपधानमुच्यते ।

२४० तदुत्तरतस्तथैव द्वितीयं भर्जनकपालमुपदधाति ।
इदं परिवापकपालोपधानमुच्यते ।

२४१ तदुत्तरतस्तूष्णीमङ्गारमावर्त्य तिरः पवित्रं प्रातर्दो-
हमामिक्षाकुम्भ्यानानीय तां तूष्णीं तस्मिन्मङ्गारे ऽधिश्रित्य
प्रातर्दोहं मेक्षणालेढ्य श्रपयति । इदमामिक्षाकुम्भ्युपधान-
मुच्यते ।

२४२ ततः संवपनादि । इन्द्राय जुहुः संवपामीति
ऊहः । पिण्डाभिमर्शने मन्त्रः इन्द्राय त्वेति । पुरोडाशं
प्रथयित्वा यवान् परिक्षुद्य भर्जनकपाले निवपति । घर्माः
स्य विश्वायुषः इति मन्त्रेण । एवमेव परिवापत्रीं द्वि-
तीये निवपति । अयं सौत्यपुरोडाशीयसंवाप उच्यते ।

२४३ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहं दद्यानीयामिक्षावाजिने
शीतले कृत्वा निदधाति । इदं सवनीयामिक्षावाजिनकर-
णमुच्यते ।

२४४ ततस्तत्त्वं गृह्णीष्वेत्यादि । शाखामुखीयस्य पश्चा-
त्पुरोवाग्येभ्योनिनयति ततो भृष्टान्यवानवताये द्विधा कृत्वा
एकं भागमिन्द्राय व इति मन्त्रेणाभिसृज्य नवे पात्रे तिरः
पवित्रं लौकिकमाज्यमानीय तस्मिन् तं भागमोप्य पुरो-
डाशादुत्तरतो भस्ममिश्रेणमङ्गारेणधिश्रयति । इदं सवनीय-
धानाश्रपणमुच्यते ।

२४५ ततः कृष्णाजिनावधूननादि कृत्वा द्वितीयं भागं
पेषयित्वा नवे पात्रे तथैवाज्यमानीय जातान् सक्रूनीप्य
मन्यनशलाकया रज्ज्वादिना मथित्वा स्थालीयोलतनां विप्रु-
षोन्तः क्षिप्तवा इन्द्राय त्वेति मन्त्रेणाभिसृज्य धानानामु

त्तरतो अस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रयति । अयं पदार्थः कर्मस्य इत्युच्यते ।

१४६ भृष्टान् ब्रीहीनवतार्य वितुषीकृत्य नवे पात्रे पूर्ववदा-
ज्यमानोप्य इन्द्राय त्वेति मन्त्रेणाभिसृज्य कर्मभादुत्त-
रतो अस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रयति । इदं परिवापश्चैव पणमुच्यते ।

२४७ तदुत्तरतो अस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रयति । अयं पदार्थः कर्मस्य इत्युच्यते । ततः पवित्रे प्रस्तरे विसृज्य शाखापवित्रं प्रस्तरे प्रज्ञातं निधाय उपवेषं चान्यत्र निदधाति । प्रतिप्रस्थाता स्नुषा दक्षिणतः पूर्वार्धे खरस्य मध्ये दक्षिणाशिरसमुपांशु सवनं ग्रावाणं निदधाति । तस्य दक्षिणतः खलगतमुपांशु पात्रम् । तस्य उत्तरतोऽन्तर्यामपात्रम् । तस्य पश्चादाश्विनपात्रम् । तस्य पश्चात्प्रबाहुकदक्षिणं शुक्रपात्रम् । उत्तरं मन्थिपात्रम् । मन्थिपात्रस्याग्रे दक्षिणोत्तरे ऋतुपात्रे खरस्य पश्चार्धे मध्ये आग्रयणस्थालीम् । तदुपशयपात्रं च उत्तरस्या खरश्रोण्यां उक्थ्यस्थालीं तदुपशयपात्रं च । उत्तरस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनं भूम्या ध्रुवस्थालीम् । पूतभृदाधवनीययोर्मध्ये चमसान् परिप्लुपात्रं च दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षं द्रोणकलशम् । तस्मिन् दशापवित्रे । ऐन्द्रवायवस्य दक्षिणत आग्नेयम् । तस्य पश्चादैन्दम् । तस्य पश्चात् सौर्यम् । एतानि त्रीणि पात्राण्यतिग्राह्याणीत्युच्यन्ते ।

२४८ ऐन्द्रवायवस्योत्तरतोऽदाम्यपात्रम् । तस्य पश्चादंशुपात्रम् । अथस्तादुपरिष्ठाद्रजतसुवर्णरुक्मवेष्टितं कृचि-
दधिग्रहपात्रम् । एवं पात्राणिसादयति । एतत् खरेऽग्रहादि-
सादनमुच्यते ।

२४९ अध्वर्युः । अग्निदैव तागायत्री छन्द उपांशोः पात्र-
मसि । इत्युपांशु पात्रमभिसृजति । सोमो देवता त्रिष्टु-

छन्दोन्तर्यामस्य पात्रमसि । इत्यन्तर्यामम् । इन्द्रो देवता ।
जगती छन्द इन्द्रवायुयोः पात्रमसि । इत्यैन्द्रवायवपात्रम् ।
बृहस्पतिदेवता अनुष्टुप् छन्दो मित्रावरुणयोः पात्रमसि ।

२४९ इति मैत्रावरुणम् । अश्विनौ देवता पङ्क्तिश्छन्दोः ।
अश्विनोः पात्रमसि । इत्याश्विनम् ॥ सूर्यो बृहती छन्दः
शुक्रस्य पात्रमसि । इति शुक्रम् । अर्द्धमा देवता सतोबृहती
छन्दो मन्थिनः पात्रमसि । इति मन्थिनम् । विश्वे देवा
देवतोऽणिहा छन्द आग्रयणस्य पात्रमसि इत्याग्रयणम् ।
इन्द्रो देवता, ककुत् छन्द उक्थानां पात्रमसि । इत्युक्थम् ।
पृथिवी देवता विराट् छन्दोभ्रुवस्य पात्रमसि । इति भ्रुव-
स्थालीम् । एतद्ग्रहाभिमर्शनमित्युच्यते ।

२५० ततो यत्कर्तव्यं तच्चिन्तयन्नास्ते । होतुः सकाशाद-
भूदुषेति श्रुत्वा प्रचरण्यां चतुर्थहीतं गृहीत्वा आहवनीये
जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने । शृणोत्वग्निः समिधा धियं मे
शृण्वन्तवापो धिषणाश्च देवीः । शृणोत ग्रावाणो विदुषो
नुयज्ञः शृणोतु देवः सविता हवं मे स्वाहा । इति । अय-
मपोनपत्नीयारम्भकहोम उच्यते ।

२५१ अग्न्यङ्ग्रावदेवमवितृभ्य इदमिति यजमानः ।
अपरं चतुर्थहीतं गृहीत्वा बहिरादाय सम्प्रैषमाह । अप-
ङ्कण्यहोतमैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवाद्रवैकधनिन एतनेष्टः प-
त्नीमुदानयाग्नीहोतृचमसेन च माधसतीवरीभिश्चत्वातबाले
प्रत्युपलम्बस्व । इति । अयमपोनपत्नीयानुबचनप्रैष इत्यु-
च्यते ।

२५२ यथामम्प्रैषं ते कुर्वन्ति । नेहा पत्नेजनीकलशह-
स्तां पक्षीमानयति । प्रैक्ष्यदेह्यूनस्य वागीरन्वग्निं स्तेषं
नयत्वदितिसंध्यं दत्ता रुद्रावसृष्टासि युशानाममामाहिंसीः ।

इति । इदं पन्नेजनीग्रहणार्थपत्न्या नयनमित्युच्यते ।

२५३ प्राग्वंशस्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण रुद्र आग्नीध्रीयं धिष्ठण्यं अन्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्कुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तत्र गच्छन्ति । अध्वर्युः । अप्सु बर्हिष एकदेशं प्रास्य तस्योपरि सशेषं जुहोति । देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्निर्हविष्य इन्द्रियावान्मादिन्तमस्तं देवेभ्यो देवत्रायत्तशुक्र रैशुकपेभ्यो येषां भागस्य स्वाहा । इति । अद्रुभ्य इदमिति यजमानः । अयं एकधनाग्रहणार्थहोमं उच्यते ।

२५४ अध्वर्युः अप्सु हुतमाज्यं मैत्रावरुणचमसेनोपप्लवयति । कार्ष्णिरस्यपापां सृध्रम् । इति । बर्हिषी अन्तर्थाय मैत्रावरुणचमसं पूरयति । समुद्रस्य वोक्षित्या उन्नये । इति । इदं मैत्रावरुणचमसपूरणमुच्यते ॥

२५५ त्रिषु कलशेषु बर्हिषी अन्तर्थाय एकधनान् गृह्णाति । इन्द्राय वो जुष्टान् गृह्णामि । इति । इदमेकधनग्रहणमुच्यते ॥

२५६ इमा गृहीता आप एकधनपदवाच्याः ॥

२५७ प्रतिकलशं यः णमन्त्रस्यावृत्तिः । एकधनान् परिकर्मिभ्य एकधनिभ्यो दत्त्वा पत्नीकलशं गृहीत्वा बर्हिषी अन्तर्थाय पन्नेजनीग्रह्णाति । वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः पन्नेजनीग्रह्णामि । इति । इदं पन्नेजनीग्रहणमुच्यते ॥

२५८ अत्र गृहीता आपः पादप्रक्षालनार्थत्वात्पादयोर्नैज्य इति समासे पन्नेजनीपदवाच्याः ॥

२५९ तैतः पन्नेजनीकलशं पत्न्यै प्रदाय यथेतं मङ्गलवाद्येष्वयुक्ताश्चात्वालदेशं प्रतियन्ति । आग्नीध्रः चात्वालदेशे होतृचमसं वसतीवरीश्वसादयति । अध्वर्युः होतृचमसं

वसतीवरीभिः सम्मृश्य पूरयति अन्वारुधे यजमाने ।
 होतृचमसात्तथैव मैत्रावरुणचमसं विन्दुं प्रसृज्जयति । होतृ-
 चमसं वसतीवरीभिर्मैत्रावरुणचमसमिति त्रयं, संसृष्टं, निधाय
 सकृद्वा प्रत्येक मन्त्रं वक्ष्यमाणमुक्त्वा क्रमेण होतृचमसादिषु
 सशेषं प्रचरणीशेषमाज्यमानयति । सं ज्योतिषा ज्योतिरं-
 क्ताः सः शुक्राः शुक्लेण सः हविर्षा हविः सं यज्ञपतिरा-
 शिषाः । इति । इदं होतृचमसादिषु प्रचरणीशेषानयनमु-
 च्यते ॥

२६० पत्नी यथेतमेत्य वेद्यां शालामुखीयस्य पश्चात्तेन
 संसृष्टः पत्नेजनीः सादयति । एतद्देद्यां पत्नेजनीवादन-
 मुच्यते ॥

२६१ अध्वर्युः होतृचमसं वसतीवरीभिर्मैत्रावरुणचमसं एक-
 धनांश्च दाय होतुः मकाशमेति । अवेरयोऽध्वर्याश्च इति
 होत्रा पृष्टः सन् प्रत्याह । उत्तेनजमुकतेमाः पश्य । इति ।
 इदमज्यमानयननिवेदनमुच्यते ॥

२६२ यमग्ने पृतसु नर्त्यनावोवाजेषु यज्जुनाः । स यन्ता-
 शश्वतीरिषः स्वाहा । इति प्रचरणीशेषेणाज्येनावोवनीये जु-
 होति । अयं क्रतुकरणहोम उच्यते ॥

२६३ अग्नयश्चदमिति यजमानः । होतृचमसं वसतीवरी-
 भिमैत्रावरुणचमसं च दक्षिणेन होतारं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा
 हविर्धानं प्रपादयति । तथैव दक्षिणेन होतारं पर्याहृत्याऽप-
 रया द्वारैकधाजान् हविर्धानं प्रपादयति । इदं वसतीधयोदि-
 हविर्धानप्रवेशनमुच्यते ॥

२६४ होतृचमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणैव नी-
 त्वा नीडे मादयति । तत्रत्यगाधवनीयमुत्तानं कृत्वा मैत्रा-
 वरुणचमसीया अपः पर्यस्यति । वसतीवरीणां तृतीयं भाग-

मानयति । तथा तृतीयं भागमानयति । तथा तृतीयमेकधना-
नाम् । अवशिष्टा वसतीवरीरुत्तरस्य हविर्धानस्य पुरोक्षं
सादयति । शिष्टानेकधनान् पश्चादक्षं सादयति । इदं हवि-
र्धाने वसतीवर्यादिसादुनमुच्यते ॥

२६५ ततो हविर्धानयोर्मध्ये उपविश्य दधिग्रहपात्रमादाय
तस्मिन् बर्हिषी अन्तर्धानोत्तरीयं दधि गृह्णाति । उपयामपृहीतो
ऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णानि
दक्षाय दक्षवृधे रातं देवेभ्यो ऽग्निजिह्वेभ्यस्त्वतायुभ्य इन्द्र-
ज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः । अपोषृत्य बर्हिषी ग्रहमादायोत्ति-
ष्ठति । दिवे त्वा ऽन्तरिक्षायत्वा पृथिव्यै त्वा इति । अपेन्द्र-
द्विषतो मनोपजिज्याक्षतेऽजस्रपयो नोरातीयति तं जहि । इति
पूर्वया द्वासेपतिष्क्रामति । पृष्ठव्यायां दक्षिणतः प्राङ्मुख
उपविश्याहवनीये जुहोत्यन्वारव्ये यजमाने । प्राणाय त्वा
वाजायत्वा ठयानायत्वा सते त्वा ऽमते त्वा ऽदृभ्यस्त्वौष-
धीभ्यो विश्वेभ्यस्त्वामूतेभ्यो यतः प्रजा अक्विद्रा अजायन्त
यस्मै त्वा प्रजापतये विभूदात्रे ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं
जुहोसि स्वाहा । इति । प्रजापतयेऽदक्षिति यजमानः ।
अध्वर्युः दधिर्ग्रहपात्रसंस्मालनं जलमन्तः परिधिं निनीपपात्र-
मग्नानु प्रहरति अयं दधिग्रहंप्रचार इत्युच्यते ॥

२६६ ततो यजमानः । अध्वर्यो येन ते ददामि । अध्व-
र्युर्धेनुं प्रतिशृज्य दधिग्रहशाखां मेक्ष्य च तूष्णीमनु प्रहरति ।
यजमानः प्रकृतिवदुज्ज्वेपमुद्गासयति । अध्वर्युः होतृचनसीया
दक्षिणस्य हविर्धानस्येपयोर्लेध्योनावतार्य चर्मसि निधाय
ताः प्रेक्षमाणां यजमानं वाचयति । निग्राम्याः स्य देवश्रुत
आयुर्मै तर्पयत प्राणं मे तर्पयताऽपानं मे तर्पयत ठयानं मे
तर्पयत चक्षुर्मै तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पयत मनो मे तर्पयत वाचं

मे तर्पयताऽऽत्मानं मे तर्पयताऽङ्गानि मे तर्पयतं प्रजां मे तर्प-
यतं पशून्मे तर्पयतं गृहान्मे तर्पयतं गणान्मे तर्पयतं मय्यग्रं
मा तर्पयत तर्पयत मा गणान्मे मा वितेति प्रन् इति । इदं
होतृचमसीयाप्रेक्षणवाचकमुच्यते ॥

२६७ यस्य सत्त्वा प्रवृत्तुः गायत्रेण छन्दसा अग्नेः प्रियं
पाथ उपेहि । इत्युपनहस्य राजसूतं शृङ्गाकण्ड्य गृह्णाति ।
तत्रोक्तमग्नेण प्रथमम् । रुद्रास्तथा प्रवृत्तुः त्रेमुमेनं छन्दसे-
नृत्य प्रियं उपेहि । इति द्वितीयमंशुम् । आदित्यास्तथा प्र-
वृत्तुः गायत्रेण छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथ उपेहि ।
इति तृतीयम् । अश्विनकुण्डयकाशे कृत्वा होतृचमसीयाः
पाथान्तरे निधाय होतृचमसे आचमनीयऽप्ये गृह्णाति । ता
अपस्तैरशुनिर्द्वांशभिर्भोजैराधूयामि । सान्दासुते शुक्रशुक्र-
माधूयामि मन्दमासु ते शुक्रानि । कोतनासु ते० । नूननासु
ते० । रेणीषु ते० । मेघीषु ते० । वाणीषु ते० । विश्वभृत्सु
ते० । मध्वीषु ते० । ककुशासु ते० । शक्रीषु ते० । शुक्रासुते
शुक्रशुक्रमाधूयामि । एते मन्त्रा द्वादश आधायसंज्ञकाः ॥

२६८ ततः , अदाभ्य यात्रमधस्तादुपरिष्ठाद्गतसुवर्णरुक्मरा-
भ्यां क्रमेणावेष्ट्य तस्मिन्मशूनिधाय होतृचमसीयां अर्प्य गृह्-
णाति । शुक्रते शुक्रेण गृह्णाम्यहो रूपेण मूर्यस्य रश्मि-
भिः । आदिगन्तुया अचुचंषुर्दिवे धारा असश्चन । इति ।
एतद्ददाभ्यग्रमुच्यते ॥

२६९ ककुब् रूपं वृषभस्य रोचते वृहते । इति ग्रहमा-
दायोपेक्षितेति । सोमः सोमस्य पुरोगाः शुक्रः शुक्रस्य पु-
रोगाः । इत्याहवनीयसकाशमेति । वषट्कारपथस्य दक्षि-
णतः प्राङ्मुखस्तिष्ठन् अन्वारुधे यजमाने सूर्यं जुहोति । यत्ते
सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा ।

इति । सोमयेदमिति यजमानः । अथर्व्युः प्रदक्षिणमावृत्य
 राजन्यंशून् प्रक्षिपति । उशिः त्वं देव सोम गायत्रेण छ-
 न्दसा अनेः प्रियं पाथो अपीहि । इति प्रथमंशुं प्रक्षिपति ।
 अथ त्वं देव सोम त्रैष्टुभेन छन्दमेन्द्रस्य प्रियं पाथो अपीहि ।
 इति द्वितीयम् । अस्मत्सखा त्वं देव सोम जागतेन छन्दसा
 विश्वेषां देवानां प्रियं पाथो अपीहि । इति तृतीयम् । अ-
 यमदाभ्यग्रहोऽस्य उच्यते ॥

२३० ततः पात्रान्तरे ऽवनीता होतृचमसीयां होतृचमसे
 आनीय यजमानाय दक्षोपांशुमयनं ग्रावाणं देवस्य त्वेत्या-
 दिमन्त्रेणाऽऽदत्ते । ग्रावास्यध्वरकदेवेभ्यो गम्भीरमिमम-
 ध्वरं कथ्युत्तमेन पवित्रेन्द्राय सोमं सुषुतं मधुमन्तं पय-
 स्स्वन्तं वृष्टिनिम् । इत्यभिमन्त्रयते । उपांशुमयनं चमनः
 पूर्वार्थं प्रागायतं निघाव राजानं विश्वस्य उपांशु सवनस्यो-
 परि निमीते । इन्द्राय त्वा वृत्रघ्ने । इन्द्राय त्वा वृत्रतुरे ।
 इन्द्राय त्वा ऽभिमातिघ्ने । इन्द्राय त्वादित्यवते । इन्द्राय
 त्वा विश्वदेव्यावते । इत्येकैकेन मन्त्रेण क्रमेण । तत्र प्रथम-
 मङ्गुष्ठयुक्त्या प्रदिशिन्या । द्वितीयमङ्गुष्ठयुक्त्या पकनिष्ठिकया ।
 तृतीयं तथैव प्रदिशिन्या । चतुर्थं तथैव कनिष्ठिकया । पञ्चमं
 तथैव मध्यमया । एवं विनाय पञ्चकृत्वस्तृतीयां निमीते ।
 अङ्गुष्ठयुक्त्या कनिष्ठिकया प्रथमम् । तथैव कनिष्ठिकया द्विती-
 यम् । तथैव प्रदिशिन्या चतुर्थम् । सहानामन्या तथैव पञ्च-
 मम् । एवं दशकृत्वा मिमानो ऽर्धं राजानं निमीते । इदं
 प्रातःसवनार्थं सोममानकरणमुच्यते ॥

२३१ अबशिष्टं राजानमुष्णीयेण विग्रथ्य ईषयोमंध्येन
 नीत्वाकीडे साद्वयति । नितं राजानं होतृचमसीयाभिः
 सिञ्चति । शवात्राः स्य वृत्रतुरो राधो गूर्ता असृतस्य पत्नी-

स्तादेवीर्देवत्रेभ्यं यज्ञं यतोपहूताः सोमस्य 'विषतोपहूतो
युष्माकः' पोतः पिबतु । इति । इदमभिष्वार्यं सेवनमुच्यते ।

२७२ ततो सोमं दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्त-
रिक्षे तेनास्मै यजमानां योरुराय कृध्यं यदात्रेऽवोचः । इति ।
राजानमुदकेन मिश्रयति । इदं होतृचमसोयागमिश्रणमुच्यते ।

२७३ धिषणो ब्राह्मणो ब्रीहयेथाहूर्जं दद्याथ सूर्जं मे धत्तं
वाप्सिः सिसिष मा वा हिंसिष्टम् । इति चमोन्तं हिते फल-
के अभिमृशति । इदमभिष्वार्यफलकाभिमर्शनमुच्यते ।

२७४ ततो यजमानं वाचयति । अथ घृथं वो मनसा
सुजात्रा ऋणप्रजा ता भगवद्भ्यः स्याम् । इन्द्रं देवीर्वीर्यः
संविदाना अनुमन्यताः सवनाय सोमम् । इति । इदं वृद्ध-
वाचनमभ्युच्यते ।

२७५ प्रातिप्रस्थाता राज्ञः षडंशूनादाय सव्यपाशयन्त-
रालेषु द्वौ द्वौ कृत्वा सव्येनैव पाणिनोर्पाशु पात्रमादत्ते ।
अध्वर्युः प्रेक्षयति । प्रातिप्रस्थातारुदकस्तेनोदचमसेन वा
जघननाहवनीयं प्रत्युपलब्धस्व । स तथा करोति । अध्वर्युः
हिरण्यमद्भिः प्रक्षाल्य मथ्यमापातकूलौ कृत्वा, राजानं विसृ-
ज्योर्पाशुवचनेन सकृत्प्रहृत्य, अंशुपात्रमादाय कृपा मे इति
वामदेव्यं साम अनवानं गायन्त्यातिं वा पठन्तं शुमात्रेण रसं
गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽग्निं प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि
तिष्ठन्नाहवनीये जुहोति । प्रजापतये स्वाहा । इति ।
यथालिङ्गं त्वर्गो यजमानस्य । हिरण्ये प्रांशपठयानिति ।
आनः प्राण एतु परावत आन्तःक्षिप्तं हृदयपरि । आयुः
पृथिव्या अथ्यमृतमभि प्राणायत्वा । इति । इन्द्राग्नी मे
वर्षः कृणुतां वर्षः सोमो बृहस्पतिः । वर्यो मे, विश्वे
देवा वर्यो मे धत्तमश्विना । दधन्वेवापदीमनुवोचम-

स्नाणि वरुतत् । परिविश्वानि काव्या नेयिश्चक्रमिवा-
भवत् । इति द्वाभ्यां यजमानः पूर्वाह्नाभिराद्भिर्नाजयते ।
तच्छतमानं हिरण्यमध्ययवे ददाति । शतमानं रजतं ब्रह्म-
णे । अयमंशुपात्रांशुमुच्यते ।

२७६ अध्वर्युर्यांशुसवनेनाभिषुणोति । एकं द्वे त्रीणि
चत्वारि पञ्च षट् सप्त अष्टै इत्यष्टकत्वः सङ्ख्या अभिषुणोति ।
सोमवल्याः जलेन कुट्टनं अभिषवणमुच्यते ।

२७७ अंशौ स्कन्ने सति यजमानं वाचयति । आमास्का-
न्तमहं प्रजया सह रावतोयेणेन्द्रियं मे वीर्यं मा निवंधीः ।
अभिषुणं सोममञ्जलिर्नैषीत्य गृह्णाति । प्रतिप्रस्थाता
ङ्गत्वयन्तरालघृतमप्यमशुभ्यामंशुभ्यामंशुपात्रमन्तर्दधाति
अध्वर्युः वाचस्पतये पवरव याजिन् । इति पात्रे रसमान-
यति । प्रतिप्रस्थाता अंशु यथास्थानं लभयति । इदमुपां-
शुपात्रे प्रथमरसग्रहणमुच्यते ।

२७८ अध्वर्युः पुनर्होतृचमसीयाऽऽभिघ्ननादि वृद्धिवाचनान्तं
कृत्वोपांशुसवनेन एकमित्यादि एकादशेत्यन्तं संख्यायाभिषु-
णोति । नाचांशौ स्कन्ने वाचनम् । पूर्ववत्कुलिनोपहन्ति ।
प्रतिप्रस्थाता मध्यमाभ्यामंशुभ्यां पात्रमन्तर्दधाति । अध्वर्युः ।
पात्रे आनयति । वृषावृष्णो अंशुभ्यां गभस्तिपूनाः । इति
प्रतिप्रस्थाता अंशु यथास्थानं लभयति । इदं द्वितीयरसग्रह-
णमुच्यते ॥

२७९ द्वितीयवत्तृतीयं द्वादशकृत्वः संख्यायाऽभिषुणोति ।
नात्रांशौ स्कन्ने वाचनम् । उत्तमाभ्यामंशुभ्यामन्तर्धानम् ।
देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि तेभ्यस्त्वा । इति
पात्रे रसानयनम् । इदं तृतीयरसग्रहणमुच्यते ।

२८० अध्वर्युः उपांशुसवनं दशापवित्रेण परिमुच्य यथास्थानं

निदधाति । उपांशुप्रभृतीनां सर्वेषां ग्रहाणां ग्रहणं पुरस्तादु-
परिष्ठाद्योद्बुधता आविलात् १, ग्रहाणामुपेयामेत्येतद्दृष्टितेन
मन्त्रेण ग्रहणम् । अनादिष्टप्रपणानां हिरण्येन श्रवणम् ।
दधिग्रहभिक्षानां तिष्ठद्दोषः । अघ्वर्युः स्वांकनोसि इति ।
मन्त्रेण प्रतिप्रस्थातुः सकाशात् उपांशु पात्रममादते ।
मधुमतीर्न इषस्कृधि । इत्युपेक्षते पात्रम् । इदं ग्रहावेक्षण-
मुच्यते ।

२८१ सव्येन धृत्वा दक्षिणेनोर्ध्वमुन्माष्टि । विश्वेभ्य-
स्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यः । इति । इदं ग्रहोन्मा-
र्जनमुच्यते ।

२८२ मनस्तथाष्टु । इत्युपोत्तिष्ठति उर्वन्तस्मिन्निवहि ।
इत्याहवनीयममीपं गच्छति । स्वाहा स्वा सुभवः सूर्याय
स्वाहा इत्यन्वारब्धे यजमाने आहवनीये जुहोति । सूर्याये-
दमिति यजमानः । अयमुपांशुपात्रहोम उच्यते ।

२८३ अनुप्राणय यजमानं वाचयति । भूरसि श्रेष्ठो रश्मी-
नां प्राणपाः प्राणं मे पाहि । इति । बिलादारभ्याधः प्रदेशा-
दवाचीर्जं ग्रस्य बहिष्ठं रसनवसृज्य प्रत्युगग्रेणाधोमुखेन
पाणिना मध्यमे परिधौ निमाष्टि । देवेभ्यस्त्वत्पत्नरीचिभ्युः ।
इति देवेभ्यो मरीचिभ्यश्च इदमिति यजमानः । इदं ग्रहर-
साधमार्जनमुच्यते ।

२८४ अघ्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्याऽऽग्रवर्णस्थाल्यां ग्रहस्य
संस्त्रावमवतयति । एष ते योनिः । इति । उपांशुपात्रे
राज्ञींशुं प्राकृष्यथाकृषानं निदधाति । प्राणाय त्वा । इति ।
इदमुपांशुमवनं प्रत्यभिमर्शनमुच्यते ।

२८५ प्रतिस्थातां ग्रहणक्रमेणाभिषुते राज्ञि द्वौ द्वावंगू
प्रक्षिपति । यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृषि तस्मै ते सोम

सोमाय । इति मन्त्रस्य त्रिरावृत्तिः । अध्वर्युः राज्ञः पश्चात्प्रा-
ङ्मुख उपविशति । तस्य दक्षिणत उदङ्मुखो यजमानः ।
प्रतिप्रस्थाता च उत्तरतो दक्षिणामुखः । आग्नीध्रः पुरस्ता-
त्यप्रङ्मुखः । नेष्टा दक्षिणत उदङ्मुखः । ब्रह्मा उभभिषेतृन्
परीत्य दक्षिणत उदङ्मुख आस्ते । इदमभिषवाथो ज्वे-
शनमुच्यते ।

२८६ ततो अध्वर्युरुन्नेनारमाह । आहरोपसृजत । इति ।
उन्नेता आधवनीयादु ज्वेनेन होतृचमसुपर्यधं करोति । अ-
ध्वर्युः प्रतिप्रस्थात्रग्नीकोटारो होतृचमसे राज्ञोऽंशून् परि-
प्लावयन्ति । प्रागप्यगुदगधराक्तास्तादिश आधार्वन्त्व-
म्ब निष्ठवर । इति । इदमंशुपरिप्लावनमुच्यते ।

२८७ होतृचमसादंशूनादाय चर्मणि निधाय राजानं हो-
तृचमसोदकेनोपमिक्ष्य प्रत्यात्मानं सर्वं विभज्य अंशूनादृष्य
यावद्रसनिस्रावमभिषुषन्ति । आहरोपसृजेत्याद्यौ तदन्तं
त्रिवारं समत्तरकं कृत्वा चतुर्थे आहरोपसृजेति प्रेषमात्रं अन्य-
त्तूष्णीम् । ततो राजानं हस्तेन निष्ठवीड्य सम्भरणीयकलशे
रसं पृथीत्वा अध्वर्युः न्तरेण्ये उन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता
आधवनीयस्या अपोऽन्यस्मितम्भणे उवनीयाधवनीये पवित्रं
वितत्य सम्भरणीयवतः । एष एकः पर्यायः । अयं सोमा-
भिषवप्रथमपर्याय उच्यते ॥

२८८ तत आहरोपसृजेत्यादि त्रिवारं मन्त्रकं सकृत्तू-
ष्णीं च कृत्वा अम्भ्रणादुत्तरस्था आधवनीया अप उपसृभति
सम्भरणीमधनयतीत्यन्तं करोति । एष सोमाभिषवद्वितीय-
पर्याय उच्यते ॥

२८९ एवमेव तृतीयः पर्यायः । तृतीये अम्भ्रणे आधव-

नीयापौवनयतीति विशेषः । एव सोमाभिषेकतृतीयपर्याय
उच्यते ॥

२९० ततः ऋजीषं दशापवित्रेण परितेष्ठ्य अन्तरेणेवे
उक्तेषु प्रयच्छति । उक्तेषा मर्दयित्वा आधवनीये निष्पीड्य
तेनैव मार्गेणाध्वर्युः ऋजीषं चर्मणि निधाय पूर्ववत्सम्मुखान्
ग्राह्यः कृत्वा ग्रावमुखेषु ऋजीषं चतुर्धा कृत्वा ठयपोहति ।
उद्गातृभ्यः प्राह । सोमो ऽभिषुतः । इति । इदमभिषुतसोम-
जियं दममुच्यते ॥

२९१ उद्गातृभिर्द्रोणकलशे ऋजीषस्योपरि निहिते दशा-
पवित्रे वितते उदिते आदित्ये ऽनुदिते वा उक्तेषा आध-
वनीयादुदक्ष्णेन दशापवित्रे ऽवनीयमानं सोममन्तर्यामपात्रे-
णाधोधारायां गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽयं न्तर्गच्छ मधव-
न्याहि सोममुक्त्य रायः समिषो यजस्वान्तस्ते दधानि
द्यावापृथिवी अन्तरुर्वन्तरिक्षं सजोषा देवैरवरैः परैश्चा-
न्तर्यामे मधवन्मादयस्व । इति । इदमन्तर्यामरसग्रहण
मुच्यते ।

२९२ स्वां कृतोसि । इति धारातो ग्रहमपयच्छति ।
मधुमतीरित्यादिमन्त्रेणोक्तते । उपांशु पात्रवन्मन्त्रेणोन्मार्ष्टि ।
तथैवादायोपोदथायाऽऽहवनीयंसमीपमेत्योपांशुपात्रहोम-
न्त्रेण जुहोति । अपान्य यजमानं वाचयति । धूरसि श्रेष्ठो
रश्मिनामपानपा अपानं मे पाहि । इति । अयमन्तर्यामपात्र-
होम उच्यते ।

२९३ ग्रहस्य बहिष्ठं रसं मूलादारभ्य विलपर्यन्तं दक्षि-
णेन पाणिनोर्ध्वमुन्मुख्य प्राचीत्तानेन पश्चिमा मध्यमे परि-
धौ उक्तमन्त्रेणोन्मार्ष्टि । ग्रहस्य यथास्थानसादनान्ते प्रत्य-
क्षमर्शानन्तं च समन्त्रकमुपांशुपात्रवत् । तत उक्तेसारमाह ।

अप्रमत्तः सन्ततमानयोपाशुग्रहान् ग्रहीष्यामि । इति अथ
ग्रहेषु रसानयनप्रैष उच्यते ।

२९४ अग्नेता पूर्ववदाधवनीयादुदञ्जनेन ॥ सन्तता सोम-
धारां दशापवित्रे ऽवतस्यति । ध्रुवस्थाख्यां ग्रहणपर्यन्तं अध्वर्युः
ऐन्द्रवायवपात्रेण धारायां गृह्णाति । एतदादीनामयणान्तात्
अन्द्रायेतया नीच स्वरैरेण गृह्णाति । आवायोभूषणविपाउपनः
सहस्रं ते नियुतो विश्ववार । उपोते अन्धोऽप्येयम् । उपया-
मगृहीतो ऽसिवायवे त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति क्रिञ्चित्
गृहीत्वा धारातो अहमपनीय पुनर्गृह्णाति । इन्द्रवायू इमे
सुता उपप्रयोन्निरागतसिन्दवो वामुशन्तिहि । उपयामगृहीतो
सीन्द्रवायुभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामि । दशापवित्रेण परिसृज्य
मन्त्रेण यथा स्थानं निदधाति । एष ते योनिः सज्जेषाम्यां
त्वा । इत्यैन्द्रवायवपात्रे रसग्रहणमुच्यते ।

२९५ सैत्रावरुणपात्रे गृह्णाति । अयं वां मित्रावरुणाञ्श्रु-
तं हवम् । उपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं
गृह्णामि । इति । बर्हिषी अन्तर्धाय पयसा श्रोत्वा अपोद्भृत्य
बर्हिषी दशापवित्रेण परिसृज्य यथास्थानं सादयति । एष ते
योनिर्ऋतायुभ्यां त्वा । इति । इदं सैत्रावरुणपात्रे रसग्रह-
णमुच्यते ॥

२९६ शुक्रपात्रेण गृह्णाति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा
ज्योतिर्जरायूरजसो विभाने । इममपां सङ्गमे सूर्यस्य शिशुं न
विप्रा सैत्तिमी रिहन्ति । उपयामगृहीतोऽसि शशहाय त्वा
जुष्टं गृह्णामि । परिसृज्य सादयति । एष ते योनिर्वारतां
पाहि । इति । इदं शुक्रपात्रे रसग्रहणमुच्यते ।

२९७ मन्थिपात्रे गृह्णाति । तं प्रतनथा पूर्वथा विश्वथे-
मया ज्येष्ठतारि बर्हिषदं सुवर्दिदम् । ऋषेचनम् । उपयाम-

गृहीतो ऽसि मर्काय त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । तर्हिषी
अन्तर्धाय सक्तुभिः श्रौत्वा ऽमोदृत्य बर्हिषी परिमृज्य साद-
यति । इदं मन्थिपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

२९८ आग्रयणस्थं सोमं पात्रात्तरं ऽर्चनीयं तेनोदञ्चयेत् ।
य द्वयोर्धोऽयोरधस्तादाग्रयणं गृह्णाति । ये देवा सोऽमञ्जु-
बध्वम् । उपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्तथा देवेभ्यो जुष्टं
गृह्णामि । इति । ततो मन्त्रेण बर्हिषि हिं हिं सोमः पवते
सोमः पवते स्मे ब्रह्मणे पवते ऽस्मै क्षत्राय पवते ऽस्यै विशे
प्रवतइये पवतऊर्जे पवते ऽदभ्यः पवतभोषधोभ्यः पवते वन-
स्पतिभ्यः पवते द्यावापृथिवीभ्यां पवते सुभ्रांय पवते ब्रह्म-
वर्चंय पवते ऽस्मै सुन्वते यमसामाय पवते उग्रिष्ठाय
पवते । अविच्छिद्योपरिमन्त्रं वदति । आग्रयणो ऽसि स्वा-
ग्रयणो जित्व यज्ञं जित्व यज्ञपतिमभिमवनापाहि विष्णु-
स्त्वां पातु विश्वं त्वं पाहीन्द्रियेण । परिमृज्य सादयति ।
एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्तथा देवेभ्यः इति । इदमाग्रयणस्था-
स्यां सोमग्रहणमुच्यते ।

२९९ एतदन्तान् उपांशु गृहीत्वा ऽन ऊर्ध्वं सवनस्व-
रेण गृह्णाति । आग्नेयपात्रेण गृह्णाति । अग्नयः पूषि
दुच्छुनम् । उपयामगृहीतोऽस्यग्नये त्वा उयोतिष्ठमते । जुष्टं
गृह्णामि । परिमृज्य सक्तुभिः योनिरग्नये त्वा तेजस्यते ।
इति । इदमाग्नेयपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०० ऐन्द्रपात्रेण गृह्णाति । उत्तिष्ठन्नीजं चर्ममुतम् ।
उपयामगृहीतोऽसिन्द्राय त्वनीजस्वते जुष्टं गृह्णामि । इति ।
इदमैन्द्रपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०१ सौर्यपात्रेण गृह्णाति । तरणिर्विंशतिचनम् । उप-
यामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वते जुष्टं गृह्णामि । परि-

यति । एष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते । इति । इदं परियति । एषते योनिरिन्द्रा यस्वीजस्वते इति । इदमैन्द्रपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०२ तत सकृद्यस्यालयां । उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत सकृथाधुवेयसुइन्द्रबृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । परि० मति । एष ते योनिरिन्द्राय त्वीकथायुवे । इति । इदमुक्थ्यस्यालयां सोमग्रहणमुच्यते ।

३०३ ततो ध्रुवस्थालीं गृहीत्वा ऽऽह । ये पूर्ववा द्वा रा प्रापत्स्यन्तः प्राञ्चस्ते निष्क्रामन्तु ये परया प्रत्यञ्चस्ते नावो ऽभिपरिहारिषम् । ध्रुवस्थालीं सोज्जेतुकानभिषीतुंश्च जघनेनाभिपरिहृत्योत्तरतो धारायां गृह्णाति । मूर्धानं दिवोऽयन्त देवाः । उपयामगृहीतोऽयमग्रे त्वा वैश्वानराय जुष्टं गृह्णामि । इति उपर्यविच्छिद्य मन्त्रं वदति । ध्रुवो ऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमोऽयुतानामच्युतक्षित्तमः । इति । ततः परिमृज्य यथाहृतं परिहृत्य यथास्थानं सादयति । एष ते योनिरग्नये त्वा वैश्वानराय । इति । इदं ध्रुवस्थालीसोमग्रहणमुच्यते ।

३०४ तत उज्जेता आधवनीयादुदञ्चतेनोपर्यर्धं द्रोणकलशं पूरयति अघ्र्यस्तस्मिन् णयः सकृन् हिरण्यं च प्रक्षिप्य मिश्रीकृत्य परिप्लुपात्रं च प्रास्यद्रप्सामनुमन्त्रयते । द्रप्सश्चस्कन्द० उप्तहोत्राः । यस्ते द्रप्सः स्कन्दि० तं जुहोमि । यो द्रप्सो अंशुः ० तं जुहोमि । यस्ते द्रप्सो म० तं जुहोमि । इति चतसृभिः । इदं सोमद्रप्सस्कन्दानामन्त्रमुच्यते ।

३०५ उज्जेतारंमाह । अरिक्तं पूतभृतं कुरु पत्रमानस्य

ग्रहान् ग्रहीष्यामि । अयं पूनभृतपूरणमैष उच्यते ।

३०६ उक्तेता पूनभृतो बिले दशप्रवित्रं वितत्याधवनी-
यात् द्वौ श्रीन्वो दञ्जनानयति । अचव्युः द्रोणकुलशमभिसृ-
जति । उपयामयुहीतेऽसि प्रजापतये त्वा । तत आधवनी-
यम् । उप०सीन्द्राय त्वा । पूनभृतं, उप०निविश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः । उक्तेतार माह । उक्तेतः प्राञ्चः, राजानं पूनभृतमभि-
संपवयताद्दशामिराध्वनीयं सृष्ट्वा न्युज्जतात् । अयमाधवनी-
यन्युज्जकरणमैष उच्यते ॥

३०७ उक्तेता अवकाशचरणानन्तरं तथा करोति । अचव-
र्युः अप उपसृष्टयोपस्तंभनबर्हिर्मुष्टेर्वर्हिर्द्वयमादायोपनिःस-
र्पति । तं निःसर्पन्तमन्वारभतउद्गाता । उद्गातारं प्रस्तोता ।
तं प्रतिहर्ता । तं यजमानः । तं ब्रह्मा । तं प्रतिप्रस्थाता
मैत्रावरुणो वा । एवमन्वाररूपेषु अचवर्युराहवनीये स्तुवा-
हुतिं जुहोति । अग्निः प्रातः सवने०मन्ताः स्याम स्वाहा ।
इति । एतयैवर्चा प्रतिप्रस्थाता । यथावेदनितरे । आश्वला-
यनयजमानस्य द्रप्पश्च स्कन्दपस्ते द्रप्प इति द्वाभ्यां हो-
मः । स्रचान्वारम्भक्रमेण । अयं बहिष्पवमानारम्भकहोम-
उच्यते ॥

३०८ अचवर्युर्बर्हिषी धून्वानो बहिष्पवमानायाद्गा-
स्तावं प्रतिसर्पति । वागर्थेगा०यजमाने च । इति । आस्तावे
यथाऽऽयतनमुपविश्य प्रस्तोत्रे बर्हिषी प्रयच्छति । ऋक्मा-
न०प्रजात्ये । इति । जपति । वायुर्हिङ्कृतो घृहस्पतिश्चत्वि-
स्तुष्टवम् । इति । इदं बहिष्पवमानस्तोत्रोपाकरणमुच्यते ॥

३०९ बहिष्पवमानस्य पञ्चम्यामृचि प्रस्तुतायां यजमानं
वाचयति श्येनोऽसि०संपारय । इति । इदं बहिष्पवमान-
रम्भकवाचनम् ॥

३१० दशहोतारं व्याख्याय समाप्ते साम्नि यजमानं वाचयति । स्तुतस्पर्शवीणाम् ॥ इति । एवं सर्वस्तोत्रेषु । इदं स्तोत्रानन्तरवाचनम् ।

३११ अग्नीदग्नीन् विहर बहिः स्पृणाहि पुरोडाशाः अलङ्कृतं प्रणिमृश्यातः पशुरन्तिकेऽस्तु । इति । अयमग्निविहरणादिप्रैषः ॥

३१२ अप उपस्पृश्य । एहि यजमानेत्यामन्त्र्य । यजमानेन सह पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य । विष्णो त्वं नोऽभक्षि । इतीदं सर्वपात्रस्थसोमोपस्थानम् ॥

३१३ आश्विनपात्रमादाय द्रोणकलशात्परिप्लुगाश्रेण गृह्णाति । यावांकशाठक्षतम् । उपोऽस्यश्विभ्यां त्वा०मि । परिमृयति । एष ते योनिर्माध्वीभ्यां त्वा । इदमाश्विनपात्रे सोमग्रहणम् ॥

३१४ अपोस्पृश्य । एहि त०ऽप । आहवनीयसमीपं गत्वा प्रचरण्यां स्तु चि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यजमानेऽन्वारकथे सप्तहोतारं मनसाद्रुत्यः हवनीये जुहोति । यजमानोऽध्वर्युश्च सर्वपात्रस्थं सोममुपनिष्ठते । परिभूरग्नि० मुन्मृते । उपांशुपात्रम् । प्राणाय मे०ऽयस्व । उपांशुभवनं । कथान०ऽयस्व । ऐन्द्रवायवम् । वार्चं मे०ऽस्तु । मैत्रावरुणं । दक्षक्रतुभ्यां मे०ऽस्व । आश्विनम् । ओत्राय मे०ऽस्व । युगपच्छुक्रामन्विता । बहुभ्यां मे०ऽस्व । आग्रयणम् । आत्मने मे०ऽस्व । अतिग्राह्यान् क्रमेश । वीर्यायमे०ऽस्व । मन्त्रावृत्तिः । उक्थ्यम् । अङ्गेभ्यो मे०ऽस्व । ध्रुवम् । आयुषे मे०ऽस्व । द्रोणकलशम् । विष्णोऽभक्षि । वर्योऽस्व । आधवनीयम् । इन्द्रस्य जठरमसि वर्योऽस्व । पूतभृतम् । विश्वेषां देवानां जठर०ऽस्व । सर्वपात्रस्थ-

म् । को ऽग्नि को नाम०मुन्सृजे । इदं सर्वपात्रस्थसोमानां प्रत्येकमुपस्थानम् ॥

३१५ उक्तेता मृतमृति दशायवित्रं वितृत्याध्वनीयस्यं सोमं तस्मिन्नुवनीयं दशायवित्रेणाध्वनीयं सृष्टोत्तरस्य हविर्धानस्य नीडे ऽधोविलं सादयति । इदं नाध्वनीयस्य हविर्धाननीडे सादनम् ॥

३१६ अध्वर्युः प्रचरण्यां नवकृत्य आज्यं गृह्णाति । आग्नीध्रः आग्नीध्रीयादङ्गारानादायाग्नीध्रीये होत्रीयं चैकं विहृत्य । स्वयं बहिर्गच्छन् यूगाहवनीययामभ्येन नीत्वा प्रशास्त्रीये विहृत्य यथेतमेत्य ब्राह्मणाच्छन्मीये ये त्रीये, नेष्ट्रीये ऽच्छावाकीये च विहृत्य पुनस्तथैव गत्वा मार्जालीये विहृत्य यथेतमेत्याग्नीध्रये ऽतिशिष्टान् विहरति । इदं धिष्ण्येष्टवङ्गारविहरणम् ॥

३१७ अध्वर्युः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविश्य विहृतान् धिष्ण्यान् न्युत्तमिवाऽऽचारयति । विभूरमि०सीः स्वाहा । इत्याग्नीध्रीये । बहूरमि०हा । प्रजास्त्रीयम् । तुषे०हा । इति ब्राह्मणाच्छन्मीयम् । उशि० स्वाहा । पोत्रीयम् । अङ्घाहानेष्ट्रीयम् । अवस्यु०हा । अळ्ठावाकीयम् शुन्ध्यू०हा । मार्जालीयम् । सप्त इत्येवा पुनराग्नीध्रीयं जुहोति । उत्तरस्य हविर्धानस्य चुबुके प्रचरण्यां सादयति । इदं धिष्ण्यार्चणम् ॥

३१८ आग्नीध्रः शालमुखीयादाहवनीयपर्यन्तं प्राकृतमन्त्रेण पृथ्याँस्तृणानि । इदं सध्वनीयपृथ्यांस्तरणम् ॥

३१९ अध्वर्युः यूपशनामादाय यू०समीपमागत्य स्तस्य गृहीत्वा पूर्वां रशनामुद्ध्व परिव्ययणादि प्रवरांस्तमनीयानीयवत्करोति । तत्र विशेषः मन्त्रेषु देवतास्थाने अग्निश-

उद कथ्यः । होतृप्रवृत्तान्तरम् । अग्निनाऽध्वर्यु आध्वर्यवात् ।
 अहं चामुकशर्मा मानुषी इति प्रतिप्रस्थातुर्नाम यज्ज्णाति ।
 होत्रा हुते सरुद्वगृहीतेन प्रवृत्ताहुतीर्जुहेति । जुष्टो वा-
 चेऽत्यै स्वाहा । ऋक्षास्तो नि स्वाहा । सूर्यो माते स्वा-
 हा । एवं प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पुनरुत्तरं गत्वा । दि-
 त्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्तात् । असुकशर्मा मानुष इति
 मैत्रावरुणस्य नामति । इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणात् । पूर्ववद्ब्रा-
 ह्मणाच्छंसिनो नाति । मरुतः पोत्रात् । इति पोतुः ।
 ग्रावो नेष्टात् । नेष्टुः । अग्नो मागनाभ्रात् । इत्यग्नीधः ।
 सर्वप्रवृत्तात्पूर्वमाश्रावणीप्रत्याश्रावणे भवतः । तत आश्राव्य
 प्रत्याश्राविते । अग्निर्ह देवीनां विशां पुरएतायां सुन्वस्यज-
 मानो मनुष्याणां तपोरस्यरिगार्हपत्यं दीदमच्छतं हिनाद्वा-
 यगाधाः सीतसंपृञ्चानावपृञ्चानौ तन्वः इत्याह । इदं सवनी-
 योङ्गमैत्रावरुणादिप्रवरणम् ॥

३२० आश्वलायनो यजमानः स्तुवेण प्रवृत्ताहुतीर्जुहेति ।
 अग्नीषोमीयवत्सवनीयपशुवपाप्रचार कहेन । अयं सवनीय-
 पशुवपाप्रचारः ॥

३२१ पशुपुरोडाशनिर्वापप्रैषानन्तरं आग्नीध्रो माध्यन्दि-
 नीयैः सवनीयैः सह निर्वपति । अयं सवनीयैः सह पशुपुरो-
 डाशनिर्वापः ॥

३२२ कुम्भ्यावदाननिक्षेपानन्तरं उत्करे स्फ्यादीन् विध-
 नान्निधाय यजमानमुपस्थापयति । स्फयः स्वेष्टिऽह्वयन्ताम् ।
 इति यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते । नमो ऽग्नये नमोऽस्य ।
 नमोऽस्य । इत्यग्नीध्रियम् । सदसः पूर्वद्वारं प्रत्यङ्-
 मुस्तिष्ठन् होत्रियम् । नम इन्द्रावर्धनीः । इति सृष्टयमावृ-
 त्त्य प्राङ्मुखो जपति । दूढे स्थः शिष्येभ्यः । इति । प्रद-

क्षिणमावृत्य सदसः पूर्वे द्वाब्बाहू युगपदभिसृशति । देवी०सम् ।
इति । सद्गः प्रविशति । नमः सद० धि०यै । इति । मैत्राव-
रुणधिष्ण्यस्य दक्षिणतः स्वायत्तनाद्धहिः सदसस्तृणं नैऋत्या-
ग्निदिशि निरस्यति । अहे०तरः । इति अप०स्पृश्योदङ्मुख उप-
विशति । उत्ती०गेषम् । इति । पृथिवीं दृष्ट्वा द्यौमीक्षते । पा-
त०हः । इति । प्राचीज्जावीती दक्षिणार्धमीक्षते । आगु०यास्त ।
इति । अप० उपरुपृश्य तूष्णीमुत्तरार्धं परेक्षते । इदं यजमा-
नस्य सदस्युपवेशनम् ॥

३२३ अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारौ आहवनीयोपस्थानाद्ये-
रदन्तं कुरुतः । अध्वर्युर्दक्षिणद्वाब्बाहुमूले प्रत्यङ्मुख उपवि-
शति । उत्तरे प्रतिप्रस्थाता । इदं सदसि प्रसर्पणम् ॥

३२४ एवं सम्प्रसृष्टेषु आग्नीध्रः पञ्चायतनायां पात्र्यां
मध्ये पुरोडाशं पूर्वस्यां धानादक्षिणतः करभ्रमं पश्चात्प-
रिवापं उत्तरत आनिष्ठा प्रकृतिवद्यथार्थोहसहितैर्मन्त्रै-
रुषस्तरणादि कृत्वोद्वास्य कपालोद्वासनान्तं कृत्वा हवींषि
परिरुक्ष्य पूर्वद्वारा निष्क्रम्योत्तरेण सद आग्नीध्रीयं धिष्ण्यं
चाहृत्य पूर्वद्वारा हविर्धानं प्रपाद्यस्तुचां पश्चात् खरे
सादयति । उत्तरे विशये वा वाजिनम् । इदं खरे सवनीया-
सादनम् ॥

३२५ ऐष्टिकपाशुकानुष्ठानकाले ब्रह्मयजमानावाहवनी-
यस्य दक्षिणतः उपविशतः तथा द्विदैवत्यप्रचारे । सौमिके
तु सदसि पूर्वी यजमानोऽपरो ब्रह्मा । आग्नीध्र उत्तरे ।
सौमिके त्वाग्नीध्रौ । अध्वर्युर्जुहोपभूतोरुपस्तृणान् आहू-
यातः सावस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूयते ।
इति । अवदानादिप्रत्यञ्जनान्तं कृत्वा जुहोपभूतावादाय

पृष्ठ्याया दक्षिणतः प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नाह । प्रातःप्रातःसाव-
स्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेक्ष्य । इति । आम्निष्ठाया-
स्तूष्णीमिडांयामवदानम् । अपं प्रातःसवनीयप्रचारः ॥

३२६ होतृसकाशे इडां स्थापयित्वा प्राङायन्नाह ।
वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहि । इति प्रतिप्रस्थाता आदित्य-
स्थाल्या औपशयं पापनादाय तस्मिन् द्रोणकलशात्परि-
प्लुपात्रेण गृह्णाति । उपोक्षाभ्यां गृह्णामि । इत्येन्द्रवा-
यवे सोमग्रहम् ॥

३२७ सव्येन प्रतिनिर्ग्राह्यं दक्षिणेनैन्द्रवायवमादाय
निष्क्रामति । अध्वर्युस्तथैव प्रतिप्रस्थातुर्गृहावादायां ऽप-
रेण परिक्रम्य पृष्ठ्यायां उत्तरतः प्राङ्मुखाय तिष्ठते प्रति-
प्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छति । सव्येन ग्रहं धृत्वा दक्षि-
णेनाज्यस्थाल्याः स्तुवेणोपहृत्य प्राञ्चन्तिर्यञ्चं वा आचार-
यति । अध्वरो यज्ञोऽसौ स्वाम्ना । इति । अस्याक्रम्य ।
वायव इन्द्रवायुभ्यां प्रेक्ष्य । वषट्कृते जुहोति । द्वितीयवषट्-
कारे ऽध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ जुहुतः । अध्वर्युर्जमानं वाच-
यति । योनोश्चेत्तयानि । इति । प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिर्ग्राह
संस्त्रावनध्वर्युपात्रे ऽधनयति । अध्वर्युः उभयोरर्धं प्रति-
प्रस्थातुः पात्रे । प्रतिप्रस्थाता प्रत्यगावृत्या ऽध्वर्योर्दक्षि-
णेन पात्रमाहृत्य स्वयमुत्तरेण हविर्धानं प्रविश्य तदादित्य-
स्थाल्यामवनयति । देवेभ्यस्त्वा । इति । अयमेन्द्रवायव-
ग्रहप्रचारः ॥

३२८ आज्यपुरोडाशपश्वाऽऽमिक्षाचमसाहुतयो मध्ये ।
अभिर्तोऽहो हुतयो धारया पात्रमुखेन सर्वत्र । अध्वर्युः प्रद-
क्षिणमावृत्य हविर्धानं प्रविश्य प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणेन पात्रे

हृत्वा स्वयमुत्तरतो गत्वा होत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह ।
मित्रा वरुणाभ्यामनुब्रूहि । इति । प्रतिप्रस्थाता तथैव
मैत्रावरुणस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति । स यथाऽस्पृशंमि ।
ऐन्द्रवायव्यदादाय निष्क्रामति । पूर्ववत्प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रदा-
याऽऽश्रावयाऽऽह । मित्रावरुणाभ्यां प्रेष । इति । वषट्कृते
सहोभौ जुहुतः । यज०वाचयति । नमो मित्राभ्यानि इति ।
प्रतिप्रस्थाता संस्त्रावं पूर्ववदवनयति । अध्वर्युः उभयोरर्थं
प्रतिप्रस्थातुः पात्रे । स तदादित्यस्थाल्यामवनयति । विश्व-
देवेभ्यस्त्वा इति अयं मैत्रावरुणप्रचारः ॥

३२९ अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह । अ-
श्विभ्यामनुब्रूहि । इति । उभौ सह जुहुतः । यज०यति०
यो नो श्विनाभ्यानि । इति प्रतिप्रस्थाता पूर्ववत्संस्त्रावमवनयति
तस्य पात्रे ऽध्वर्युस्तदर्थं पूर्ववत् । स तदादित्यस्थाल्याम् ।
विश्वेभ्यस्त्वादेभ्यः । इति अयमाश्विनप्रचारः ॥

३३० द्रोणकलशादादित्यस्थालीमुपर्यर्थां कृत्वोपशय-
पात्रेणाऽपिदधाति । विष्णु०रुयत् । इति द्विदैवत्यप्रचारः ॥

३३१ अध्वर्युः पूर्ववद्दोत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह ।
उक्तीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि हेतुश्चमसमनूजयध्वमुभयतः शु-
क्रान् कुरुध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो मा तु त्वमुन्नेष्टाः
प्रतिप्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोणिताऽप्रोक्षितैः प्रत्युपल-
ब्धस्व । इति । हेतुब्रह्मयजमानोद्गातृहोत्रकचमसानच्छा-
वाकचमसरहितान् स्तुचां पश्चात्सादयित्वा उक्तेना द्रोणकल-
शात् पूतभृतो द्रोणकलशाच्च क्रमेणाहूतेन सोमेन तमिष स्वं
स्वं चमसमुक्तीयोत्तरवेद्यां सादयन्ति । इदं चमसोन्नयनमु-
च्यते ॥

३३२ प्रतिप्रस्थाता द्वौ प्रोक्षितौ द्वावप्रोक्षितौ समिच्छ-
कलावादाय प्रोक्षिताऽप्रोक्षितौ 'द्वौ' शकलावध्वर्यवे प्रयच्छ-
ति । अध्वर्युः शुक्रपादत्ते । प्रतिप्रस्थाता मन्थिनम् । दक्षि-
णेन प्रोक्षिताभ्यामपिधायाऽप्रोक्षितभ्यामधस्तात्सव्येनोपय-
च्छतः । इदं शुक्रामन्थिग्रहणम् ॥

३३३ अध्वर्युः दक्षिणं द्वावर्धुं निश्रयमाणो निष्कामति ।
प्रतिप्रस्थातोक्षीरम् । आयुःसं० नम् । प्राणः सं० नम् । अग्नौ
सं० नम् । उवा० नम् । चक्षुः० नम् । श्रो० नम् । एतैः षड्भिर्मन्त्रैः
प्रतिमन्त्रं वेत्तरवेद्याः पश्चाद्गृह्यैः सन्धत्तः । अध्वर्युः
दक्षिणेनोत्तरवेदिं परिक्रामति । स्तुतो० यिषा । इति । उत्त-
रेण प्रतिप्रस्थाता । स्तुतो० चिषा । इति । उभौ पुरस्ता-
त्प्रत्यङ्मुखौ उत्तरवेदिमारोहतः । इति इदमुत्तरवेद्यारोह-
णम् ॥

३३४ इन्द्रेण संयामम् । इति आयुश्च० यत्तम् । एतैः
षड्भिर्मन्त्रैः यूपारुवनीययोर्मध्ये ग्रहौ सन्धत्तः । उत्तरवेद्या
अध्वरोहतः । तौदे० ने च । इति इदमुत्तरवेद्यध्वरोहणम् ।

३३५ अध्वर्युर्यजमानस्य पापं मानं मनसा ध्यायन् अप्रो-
क्षितं शकलं बहिर्वेदि निरस्पति । निर० शमना । इति । एवं
प्रतिप्रस्थाता । नि० मा । इति अप्रोक्षितशकलनिरसनम् ।

३३६ अध्वर्युः अप उपस्पृश्य प्रोक्षितशकलमभ्यादधाति ।
शुक्रै० हा इति । एवं प्रतिप्रस्थाता । मन्थि० हा । इति । इदं
प्रोक्षितशकलाभ्याधानम् ।

३३७ चमसाध्वर्यवश्चनसानुपौद्यच्छन्ते । अध्वर्युः पुर-
स्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नाग्राव्याऽह । प्रातः प्रातः सावस्य

शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य ।
इति । अयं चमसान्नयनप्रेषः ।

३३८ उभी षषट्कारे जुहुत० सम्पुञ्जोमि स्वादा ।
चमसाध्वर्यवश्चमसान् नक्तुजुहुति । अमुषषट्कारे पुनरुभी ।
चमसाध्वर्यवश्च । अध्वर्युराह । प्रेतु होतुश्चमसः प्रब्रह्मणः ।
प्रोद्गातुः प्रयजमानस्य, होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्
द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तयन् । होतुश्चमसाध्वर्यवस्तुपरमैहि
प्रतिप्रस्थातुरुत्तरार्थं आहवनीयस्य मन्थिपात्रं जुहुति ।
इति । प्रदक्षिणमाश्रित्य होतुश्चमसे ग्रहस्य संस्त्राजमन्नयति ।
हुतं० मनुष्येभ्यः । इति । प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्योत्तरार्थं
उपविश्योत्तरार्थं मन्थिनः संस्त्रावं जुहोति । एषूते रु०हां ।
इति । यजमानप्रतिप्रस्थातारौ अप चपस्पृशतः । प्रतिप्र-
स्थाता अध्वर्योः शुक्रपात्रमादाय स्वीयं मन्थिपात्रं च खरे
सादयति । अयं शुक्रान्नमन्थिप्रचारः ।

३३९ होतुर्ब्रह्मोद्गातुयजमानानां चमसान् चमसाध्वर्यवः
सदस्तिनयति । प्रशास्त्रादीनां चमसाध्वर्यवः सशेषांश्चम-
सान् द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तन्ते । इदं सदसि ब्रह्मादि-
चमसनयनम् ।

३४० अध्वर्युः । मैत्रावरुणचमसमादायाऽऽग्न्याऽऽह ।
प्रशास्तर्यज । इति । षषट्कारानुषट्कारयोर्हीमौ । ब्राह्म-
णाऽऽहंक्षीयच०ह । ब्रह्मन्यज । इति । पोतृच०ह । पोतर्यज ।
इति । नेष्टृच०ह । नेष्टर्यज । इति । आग्नीध्रच०ह । अ-
ग्नीध्रज । इति । अयं प्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

३४१ । ततो होतुरग्रे उपविशति । प्रशास्त्रादीनां चम-

साध्वर्यवः सदसि चमसान्नयन्ति । इदं प्रशास्त्रादिचमस-
नयनम् ।

३४२ होत्रा अयाह्वनीदिति पृष्ठेऽध्वर्युरयाह्वनी-
दित्याह । होत्रा ज्ञातमैन्द्रवायवपात्रमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता-
रावन्वारभेते । होत्रा भक्षिते तस्मिन्नन्वारब्धे अध्वर्युः होत-
रुपहूयस्व । प्रतिप्रस्थातारु०स्व । इति ताक्षुपहूय नासिकयो-
रुपरि निग्राहं भक्षयति । मयि०पाहि । इति । प्रतिप्रस्थाता
होतारमध्वर्युञ्जोपहूयोक्तमन्त्रेण भक्षयति । पुनर्होत्रा भ-
क्षिते तथैवाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च मन्त्रेण ऐन्द्रवायव-
न्मैत्राक्षरुणपात्रस्य भक्षः । चक्षुषोरुपरि निग्राहं भक्षणम् ।
मयि०पाहि । इति विशेषः । होत्राऽऽश्विनपात्रे भक्षिते
ऽपि तथैव भक्षः श्रोत्रयोरुपनिग्राहं सर्वतः परिहारं भक्षणम् ।
मयि०श्रोत्रं मे पाहि । इति । विशेषः । इदं द्विदेवत्य-
ग्रहभक्षणम् ।

३४३ अध्वर्युरप उपस्पृश्य होत्रङ्गलिपर्वाञ्जनादि
करोति । इडोपह्वानकाले चमसिनश्चमसानुपगच्छन्ति । उप-
हूषायामिडायां पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवपात्रे आमिक्षां मै-
त्राक्षरुणपात्रे धाना अश्विनपात्रे प्रास्यैतानि गृहीत्वा पूर्व-
द्वारा निष्क्रम्याऽपरद्वाराहविर्धानं प्रपाद्य दक्षिणाहविर्धान-
स्योत्तरचक्रमार्गं सादयत्यावृतीयसवनात् । यथेतमेत्याग्नीधे
षडवत्तप्तादधाति । प्रशास्तुसहिताः षट् सुशेषामिडां भक्ष-
यित्वा मार्जयन्ते । इदं सवनीयेडाभक्षणम् ॥

३४४ प्राशिन्नपरिहरणम् । शाखापक्विन्नप्रहरणम् । वाजि-
नप्रचारः । अयं सौमिकवाजिनप्रचारः ॥

३४५ तत्र सवनीयवद्वाजिनस्यासादनम् । सदसि इडोप-
ह्वताश्चमसान् भक्षयन्ति । तद्वापा । होताऽध्वर्युं प्रतिप्रस्था-

तारं चोपहूय स्वचमसं भक्षयति । अध्वर्युस्तं प्रतिप्रस्थातारं
चोपहूय भक्षयति । भक्षेहि 'माभ्यामि । इति । एवं प्रतिप्र-
स्थाता तौ उपहूय । होता ब्रह्माणमुपहूय, तच्चमसम् । तथैव
यजमानचमसम् । प्रशास्त्रादिचमसांस्तु ज्वमसिनमध्वर्युं प्रति-
प्रस्थातारं चोपहूय क्रमेण । प्रशास्त्रा होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातृनु-
पहूय स्वचमसम् । अध्वर्युः प्रशास्तारं होतारं प्रतिप्रस्थातारं
चोपहूय । प्रतिप्रस्थाता प्रशास्तृहोत्रध्वर्यूनूपहूय । एवम-
न्येषां होत्रकाणां चमसान् भक्षयित्वा होतृचमसं पूर्ववद्भक्ष-
यन्ति । ब्रह्म होतारमुपहूय स्वचमसम् । यंक्षमानो भक्षेहि
ऋत्यादिमन्त्रेण तथैव स्वचमसम् । पूर्ववत् त्रयो होत्रकचम-
सान् । इदं चमसभक्षणम् ॥

३४६ तत आत्मानमभिसृशन्ते । हिन्वन्ति वाः । इति
अपः स्पृष्ट्वा एकधनाभिः स्वस्वचमसानाप्याययन्ति । आप्या०
गथे । इति । इदं चमसाप्यायनम् ॥

३४७ चमसाध्वर्यवो होतृचमसादीन् दक्षिणहविर्धानस्य
पश्चादक्षस्याप्यधः सादयन्ति । इदं नाराशंससादनम् ॥

३४८ अध्वर्युः सदसः पुरस्तादासीनस्याऽच्छावाकस्य हस्ते
सवनीयशेषान्महत्पुरोडाशं कलमादधदाह । अच्छावाक
वदस्व यत्ते काद्यम् । इति । अयमच्छावाकवादनप्रैषः ॥

३४९ उपो अस्मानित्यच्छावाकस्य श्रुत्वा होतारमाह ।
होतारच्छावाको वा, अयमुपहवमिच्छते तमुपहूयस्व, इति ।
प्राडायन्नाह । सवनीयमानेभ्योऽनुब्रूह्यच्छावाकस्य चमसा-
ध्वर्यवन्तप्रस्वोभयतः शुक्रं कुरुष्व । इति अयमच्छावाकचम-
सोन्नयनप्रैषः ॥

३५० सस्तु च पश्चाच्चमसं निधाय । द्रोणकलशात्पूतभृतो

द्रोणकलशादित्युन्नीयोत्तरवेद्यां सादयति । अध्वर्युः अच्छा-
वाकचमममादायाऽऽग्राव्याह ॥ 'अच्छावाक' यज । इति । व-
षट्कृतानुषट्कृतयोर्हुत्वा चमसं हत्वा मक्षणं न कुर्यात् ।
'चमसनाप्याय्य पूर्ववत्सादयति । आह । 'अच्छावाकसीदनेष्टः
पत्नीमुदानयाग्नीदच्छावाकं मे सन्नं प्रब्रूतात् इति । नेष्टा पत्ने-
जनीहस्तां पत्नीमानयति । प्रेक्ष्य०सी । इति पत्नेजनीसहित-
पत्न्यानयनम् ।

३५१ पूर्वद्वारा निष्क्रम्याऽपरया द्वारा संदः प्रयाद्य पत्ने-
जनीरादाय स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादंशज्वरे सद्ग्राहदर्शनमार्गे
सादयति । आग्नीध्रः । सन्नो जच्छावाको जच्छावाकः सन्नमु-
पपत्नेजनीरसीयदन् । यजमानः आग्नीध्रे हविः शेषान्
अक्षयति । पत्नी स्वशालायां हविष्यम् । इदं हविःशेषादि-
भोजनम् ।

३५२ अध्वर्युर्दक्षिणमृतुपात्रमादत्ते । प्रतिप्रस्थातोत्तरम् ।
अध्वर्युः परिप्लुपात्रेण द्रोणकलशात् गृह्णाति । उपसिमध०मि
इति प्रतिप्रस्थाता । उप०माध०मि इति अध्वर्युर्दक्षिणं
द्वाब्बाहुं संश्लिष्य निष्क्रामति । प्रतिप्रस्थातोत्तरं द्वाब्बाहुं
संश्लिष्य हविर्माने तिष्ठति । होमार्थं गच्छन्तमगच्छन्तं
चाध्वर्युं स्वपात्रेण परिगृह्णाति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारं
ऋतुना प्रेक्ष्य । वषट्कृते सशेषं जुहीति । होमाय निष्क्रा-
मति प्रतिप्रस्थाता । प्रविशत्यध्वर्युः । स गृह्णाति । 'उप०-
शुक्रामि' । प्रतिप्रस्थाता अध्वर्युं वदति । निष्क्रामत्यध्वर्युः
प्रविंशति प्रतिप्रस्थाता । स गृह्णाति । उप०शुचये०मि ।
अध्वर्युः पूर्ववद्यजति । निष्क्राम०स्थाता प्रवि०ध्वर्युः । स०-
ति । उप०नम०मि प्रति०ज०ति निष्क्राम०ध्वर्युः । प्रवि०स्थाता
स०ति उप०नम०मि । अध्वर्युर्यजति । निष्क्राम०स्थाता ।

प्रवि०ध्वयुः । स पात्रमुखं विपर्यस्य गृह्णाति । उप०सीषा-
य०मि । प्रतिप्रस्थाता पूर्ववद्यजति । निष्क्रामत्यध्वयुः ।
प्रवि०स्थाता । स विपर्यस्य गृह्णाति उप०स्यूजा०मि । इति ।
अध्वयुः । ऋतुभिः प्रेक्ष्येति यजति । निष्क्रामति०स्थाता ।
प्रवि०ध्वयुः । स०ति उ०सहा०मि । इति । प्र०ति०ताध्व०व-
द्यजति । नि०युः प्र०ता । स०ति उ०सहा०मि । इति ।
अ० पूर्व०दि नि०ता प्र०युः । स विपर्यस्य०ति उ०तपोय०मि ।
इति । प्रति०पू०ति । नि०त्यध्वयुः । प्रवि०ता । अध्वयु-
स्तमाह । प्रतिप्रस्थातरूपैतेन पात्रेण रम । इति । अयमृतु-
याजविरामप्रेषः ।

३५३ ऋतुना प्रेक्ष्येति यजति । प्रशास्त्रा ऽध्वर्यू यजत-
मित्युक्ते आह । होतरेतद्यजेति । षपट्कारे जुहोति । हवि-
र्धानं प्रविशति । प्र०ता विपर्यस्य०ति । उ०स० सर्पा०मि ।
इति । ग्रहमादाय दक्षिणद्वारार्वाहुं निश्रयमाणो निष्क्रामति ।
उत्तरं प्र० ता । ऋतुना प्रेक्ष्य । गृहपते यजेति प्रशास्त्रोक्ते
यजमानः होतरे०ज । इत्याह । सहोभौ जुहुतः । प्र०ताऽ-
ध्वर्युपात्रे संस्त्राव्मवनयति । अयमृतुयाजप्रचारः ।

३५४ अध्वर्युस्तमाह । प्र०तरे तेन पात्रेणैन्द्राग्नें गृहं
गृहाण इति । प्र०ता द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण०ति । इन्द्रा०
पिता । उप०सीन्द्रा०मि । इति इदं मैन्द्राग्नेग्रहणम् ।

३५५ अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखादुत्पत्य होतृपीतृनेष्ट्रा-
ग्नीध्रब्राह्मणाच्छंसिमैत्रावरुणैः सह स्वपात्रं प्रेषममुखेन भक्ष-
यति । वसु०मि । इति । तथा प्र०ता । त्रयाणां परस्पर-
मुपहवः । विपर्यस्य पात्रं होत्रा पोत्रा नेष्ट्रा अच्छावाकेन
सहोभौ ऋतुभिः पीतस्येति विपर्यस्य द्विर्होत्रोभौ । ऋतुना
पीतस्येति । अथ वा होत्राध्वर्युः पोत्रा प्र०ता नेष्ट्रा ऽध्वर्युः ।

अग्नीथा प्र०ता ब्रा०सिना ऽध्वर्युः । सै०ता । विपर्यस्य
ऋतुभिर्होत्रा ऽध्वर्युः । पोत्रा प्र०ता । नेन्द्रा ऽध्वर्युः ।
अच्छावाकेन प्रति०ता । विपर्यस्य ऋतुना होत्रा ध्वर्युः ।
होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थांतरः परस्परमुग्रहूय च ददसृतुपात्रम-
क्षयम् ।

३५६ अध्वर्युर्होतारं पृच्छति । प्रणवमुपां शुशं स० श
सिध्यसीद्विद्याहा३म् इति । अयं शंसनार्थाध्वर्युप्रश्नः ।

३५७ होता यथाशंसिष्यन् भवति तथा प्रत्याह । अ-
ध्वर्युः पात्रं नीचैरवष्टभ्य स उपमावृत्य प्राङ्मुखनपविश्ये-
हाजपं कृत्वा ऽपमव्यावृत्य होतुरग्रे प्रत्यङ्मुखः प्रहूस्ति-
ष्ठन् प्रतिगृणाति । 'अहावेशो३सामो दैव । तूष्णीं शंसे
प्रणवान्ते उपांशु ओषामो दैवो३ प्रणवे ओ३थामो दैव ।
अवसाने ओषामो दैव । शस्त्रमध्याहावे । ओ३ शो३ सामो
दैव । शस्त्रान्ते । ओ३ । इति प्रतिगीर्यं । अयं प्रतिगर
इत्युच्यते ।

३५८ प्रातः वसने शस्त्रान्ते । उक्थशाः इत्युक्ता यज-
मानं वाचयति । शस्त्रस्य०रयीणाम् इति । इदं शस्त्रा-
न्तीवाचनम् ।

३५९ सदसि पात्रं निधाय प्राडेत्यापूर्वाज्यात्स्त्रुवेण
प्रचरयया वा यन्मन्त्रात्मन इति द्वाभ्यां व्याहृतिभिरच जु-
होति । इदं शस्त्रप्रांयश्चित्तम् ।

३६० ऐन्द्रांगं ग्रहमुपोद्यच्छते । चमसाध्वर्युशो नारा-
शंसान् अध्वर्युर्होतारं प्रेषति । उक्थशा यज सोमस्य
इति । वर्षट्कारानुक्थकारयोजुहोति । चमसाध्वर्यवश्च-
मसान् द्विरनुप्रकम्पयन्ति न जुहति । ग्रहमादाया ऽध्वर्युः ।
तद् आगच्छति । चम० ध्वर्य०वान्० । होत्रा भक्षिते तमुप-

हूय भक्षयति । वसु० इन्द्राग्निभ्याम्०मि । इति । होत्रोभा-
वुपहूय भक्षिते तं प्र०तारं चोपहू०ति । नरा०मि । इति । प्र०-
ता तावुपहूय । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय स्वस्वन्नमसाकराशं-
सपीलेन । हिन्वन्मदं०यात्मानं प्रत्यभिभृश्याप्यायस्वेति
चमसागाप्याद्य पूर्ववत्त्मादयन्ति अयमाज्यशस्त्रोत्तरमक्षः॥

३६१ तत्रैव पात्रं निधाय शुक्रपात्रिमाददान आह ।
नक्षेत्र्यदेमं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाम्यथोदश्रु०राजानं पूतभूतम-
भिसम्पवयतादृशाभिर्द्रोणकलशं सृष्ट्वा न्युञ्जतात् इति ।
द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण वैश्वदेवं गृह्णामि । उपविश्वे०मि
इति परिमृज्य सादयति । ए०भ्यः । इति । इदं वैश्वदेवग्रहे
सोमग्रहणम् ।

३६२ उक्तेता पूतभूति पवित्रं वितत्य द्रोणकलशंस्थं
सोमपवनीय दशापवित्रेण द्रोणकलशं सृष्ट्वा ग्रावसु न्युञ्जति ।
अध्वर्युपउपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ्छा-
दुत्य स्तोत्रमुपाकरोति । ऋ०त्ये इति । इदं द्वितीयस्तोत्रो-
पाकरणम् ।

३६३ पूर्ववत्पति । स्तोत्रे प्रक्रान्ते । अग्नीत्सवनीया-
न्निर्वप । इत्याह । आग्नीध्रः प्रथममाग्नेय भेकादशोऽपानं
पुरोडाशं सवनीयांश्चाभिक्षावर्जं तन्त्रेण निर्वपति । अयं
साध्यद्दिनसवनीयनिर्वापः ॥

३६४ प्रस्तोत्रा एषोत्तमेत्युक्ते ऽध्वर्युः प्राङ्मुख उवाचि-
श्येष्टाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य प्रायश्चित्तं हुत्वा वैश्वदे-
वमादायाऽऽह उवाच०स्य । इति । पूर्ववत्पुहोति । चमसान-
नुप्रकम्पयन्ति । अयं वैश्वदेवग्रहप्रचारः ॥

३६५ होत्रा भक्षिते तमुपहूयाध्वर्युः । वसु०विश्वे०मि ।
इति । होतृचमसं होत्रध्वर्युपतिप्रस्थातारः पूर्ववत् । ब्रह्मा-

दयो हीतारमुपहूय स्वस्व चमसान् । चमस्यवश्चमसान्ना-
जालीये प्रक्षाल्य मैत्रावरुणचमसादीन् उदीवः स्नुषां पश्चा-
त्सादयति । अश्वयुः । प्रतिप्रस्थातरिमे चर्तुपात्रे एतच्च
शुक्रपात्रं माजालीये मूर्जयित्वा पात्रेष्वपि सज्ज । इति ।
अयमुत्तुपात्रादिप्रक्षालनप्रेषः ।

३६६ प्र०ता तथा कूरोति । अश्वयुः प्राङ्गायनाह ।
मैत्रावरुणस्य चमसमनूजयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावय । इति ।
चमस्यवः उन्नेत्रा हृतेन पूतभृत्सोमवृत्तीयेन क्रमेण चमसानुजी-
योत्तरवेद्यां सादयन्ति । अश्वयुरुक्ष्यस्थालया औपशये पात्रे
उक्ष्यवृत्तीयं गृह्णाति । उप०देवेभ्य०मि । इति । स्थालीमू-
निसृशति । पु०सि । इति । प०ति । एष०त्वा । इति । इद-
मुक्ष्यप्रथमांशग्रहणम् ।

३६७ उपाकरणादिप्रायश्चित्तहोमान्तम् । आह । उ०से-
मानाम् । इति । पूर्ववज्जुहोति । च०वश्चमसान् जुहुति ।
पूर्ववन्मैत्रावरुणचमसे संस्त्रावम०ति । उत्तरखरश्रीण्यां पात्रं
निधाय चमसं मैत्रावरुणाश्वयुःप्र०तारोम०ति । वसु०मित्रा०मि ।
इति । मै०णोब्रह्मादिचमसास्तं चमसिनमुपहूय । तच्चमसं
त्रयः पुनः पूर्ववत् । ब्रह्मादयो मै०णमुपहूय । इदं मैत्रावरुण-
चमसादिभक्षणम् ॥

३६८ प्रत्यभिसृश्य नाप्यारयन्ति प्रक्षाल्य ब्राह्मणाच्छं-
सिचमसादीन्त्सादयति । अश्वयुः । प्रतिप्रस्थातग्रंहे ते प्रथर ।
इति । अयं ग्रहप्रचारार्थप्रतिप्रस्थातृप्रेषः ॥

३६९ प्र०ता प्राङ्गायनाह । ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमस०य ।
इति । पूर्ववत्पूतभृतेऽर्धेन चमसानु०सा०ति । प्रति०त उक्-
श्यस्थाल्यौपशयपात्रे उक्ष्यस्थार्धं गृह्णाति । उप०इन्द्रा०मि ।
इति । पूर्ववदभिसृश्य सादयति । इदं द्वितीयोक्ष्यग्रहणम् ॥

३७१ स्तोत्रोपाकरणादि । ब्राह्मणाच्छंसिगस्त्रं प्रति-
गीर्य ग्रहमादायाऽऽह । उक्थशा यज सोमं नाम् । इति पूर्व-
वत् हुत्वा हुतेषु चमसेषु संस्त्रावमवधयति । पूर्ववत् । पात्रं
निधाय ब्राह्मणाच्छंसिचमसं पूर्ववत् त्रयो भक्षयन्ति । ब्राह्म-
णाच्छंसी ब्रह्मादीनुपहूय तच्चमसान् । पुनस्तत्रयः पूर्ववत् ।
ब्रह्मादयस्तमुपहूय स्वस्ववस्रसान् । मन्त्रे इन्द्रेण पीतस्येति
विशेषः । अत्यभिर्भक्षणम् । नाप्याधनम् । इदं ब्राह्मणाच्छं-
सिचमसप्रभृतिभक्षणम् ॥

३७२ पूर्ववत्प्रक्षाल्याच्छावाकचमसादीन् सादयन्ति । प्र-
ति०ना प्राह ०८८ । अच्छावाकचमसमनूयध्वमुक्तेतः सर्वंश एव
सोमं राजानं प्रभावय मातिरीरिचः, इति । अध्वर्युः प्रति-
प्रस्थातरूपैतेन पात्रेण रमैहि यजमान इति । यजमानेन सह
हविर्धानं गत्वा द्रोणकलशं दक्षिणहविर्धानस्य पश्चादक्षं
निधाय ग्राव्णः पृथक् कृत्वा नीडे कृष्णाजिने ऋजीपनन्त-
रेणेवे निधाय । अधिषवधर्मफलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमः
यज्ञ प्रतितिष्ठेति मन्त्रेणोपस्त्र्णाति । तस्मिन् पूर्ववत् ग्राव्णः
कृत्वा पूर्ववन्मन्त्रेण राजानमुपावहरन्ति । पूर्ववदुद्गातृप्र-
त्युक्ता आधवनीये वसतीवरीणामेकधनानां चार्धमानीय ता
एकधना वसतीवरीश्च यथास्थानं सादयन्ति । चमसाध्व-
र्यव उक्तेनाऽऽहूतेन सर्वंशः पूतभृतसोमेनाच्छावाकचमसमु-
खान् उक्थीय सादयन्ति । प्रतिप्रस्थाता पूर्ववदौपग्यपात्रे
उक्थ्यस्थालीस्थं सर्वं राजानं गृह्णाति । उप० इन्द्राग्निभ्यां
त्वा जुष्टं गृह्णामि; इति । नोक्थ्यस्थालीमेभिमुशति ।
सुष्ट्वा न्युञ्जति । ग्रहं परिसृज्य सादयति । एषं० ग्निभ्यां
त्वा, इति । इदमुक्थ्यतृतीयग्रहणम् ।

३७२ दशापवित्रं द्रोणकलशे निधाय स्तोत्रोपाकर-

णादि । अष्टौवाक्यस्तत्र प्रतिगीये पूर्ववत् जुहोति । चमसां-
श्च । ब्राह्मणाच्छ्रुतिचमसदृष्टौ वाक्यमसमलक्षणम् । मन्त्रे
इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येति विशेषः । इदम् अष्टौवाक्यमस-
प्रभृतिमक्षणम् ।

३०३ चमसप्रक्षालनानन्तरं तान् पूतसुदाधनीययोर्मध्ये
परिप्लुता सह निदधति । इदं परिप्लुतहितचमसनिधानम् ।

३०४ अथर्वयुः अग्निर्मूर्द्धादिय इत्यकारमाहुतिं द्वे भिन्दा
हुत्वा त्रयोह्वतीश्च हुत्वा ५५ । प्रणास्तः प्रसुहि । तेन सत्प-
तेत्युक्ते मर्त्ये येषां प्रसुप्तं निःसर्पन्ति । सन्तिष्ठते प्रातः
सवनम् । अथ प्रातः सवनमित्युक्त्यैव दन्तं कर्म प्रातः
सवनमित्युच्यते । "

३०५ अथ माध्यन्दिनम् । उत्तरार्धे क्षणान्ते । अथर्वयुः प्रा-
डायन्नाह । अभिषोक्तार एतदाह्वयत ग्रावस्तुतमेहि यजमान ।
अयं ग्रावस्तुत्प्रैष उच्यते ॥

३०६ यजमानाभिषोक्तुमिष्टं सह पूर्वया द्वारा हवि-
र्धानं प्रविश्य होतृचमसे आधवनीयापोवनीय चमसि नि-
धाय ताः प्रेक्षमबन्धं यजमानं वाचयति । त्रिग्राभ्यास्थेत्यादि
पूर्ववत् । ता यजमानाश्च प्रदाय चतुर्णामन्यनसं ग्रावाणमा-
दत्ते । देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेण ग्रावासीत्त्यादिमन्त्रेणाभिम-
न्त्रयते । इदं माध्यन्दिनसवनीयप्रेक्षणवाचनादि ॥

३०७ ग्रावाणं चमसि प्राक्शिरसं निधाय ग्राव्णं उपरि
राजानं विस्त्रस्य प्रातःसवनवन्निमीते । इन्द्राय त्वेति पञ्च-
भिः पञ्चकृत्वस्तूष्णीम् । एकयैकयोत्सर्गं दशकृत्वो मिसांनो
राजानं सर्वं निमीते । इदमवशिष्टसोमार्थमानम् ॥

३०८ अद्विभ्युक्त्य ग्रावस्तुते राज्ञ उष्णीषं ददाति । इदं
ग्रावस्तुते उष्णीषदानम् ॥

३९९ यजमानः अङ्गिरभ्युत्थ राजवासो ऽध्वर्यवे प्रय-
च्छति । अध्वर्युः पूर्ववदुपसृजति । सम्प्रयैति । तिरश्च-
र्मफलके अभिसृशति । यजमानं वृद्धीर्वाचयति । अभिषोतारः
प्रातःमवनवृत्पर्युपविशन्ति । अध्वर्युः आहरोपसृज, इत्याह ।
सुपयर्थे होतृचर्मशेयून् परिप्लावयन्ति । प्रागप्रागित्यादिस-
न्नेन । अंगूश्चर्मणि निधाय होतृचर्मसंस्था अपो राज्ञि
प्रक्षिप्य राजानं विभज्याकृष्या । इहा३ इहा३ इत्युक्ता याव-
द्दसनिस्रावमपरिमितमभिषुषयन्ति । आहरोपसृजेत्यादि ।
उन्नेता आधवनीयादुदञ्चनेन सम्भरणीये उपसृजति । प्राग-
प्रागित्यादिसम्भरणीयेषून् परिप्लावयन्ति । अंगूनिधाय
सम्भरणीयजलेन राजानमुपसिध्य, विभज्याऽऽकृष्याह ।
इहा३ इहा३ इहा३ इत्युक्ता ग्रावाणसूध्वमुत्क्षिप्य नीचैः
पातयन्तीत्यादिक्रीडारूपेणाभिषुषयन्ति अपरिमितं यावद्द-
सनिस्रावम् । पुनराहरोपसृजेत्यादि होतृचर्मसे तूष्णीं अंगून्
परिप्लावयन्ति । अभिषुत्य राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भ-
रणीये राजानं सम्भृतयान्तरेणेषे उन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता
आधवनीयापोऽभ्रणान्तरेऽवदीया ऽधवनीये पवित्रं वित-
त्य सम्भरणीमवनयति । एष एकः पर्यायः । अम्रणान्तरस्था
आधवनीयापो होतृचर्मसे, ऽधनीयं श्वात्रास्थेत्यादि । एवं
द्वितीयमेवं तृतीयम् । तृतीयपर्यायस्य तृत्तये ऽभिषवे इहा३
इत्यस्य स्थाने बृहत् बृहत् बृहत् ऋजीषं ऋर्मणि, निधाय
समुत्खान् ग्रावणः कृत्वा ग्रावमुखे ऋजीषं चतुर्धा कृत्वा
व्यपोहति । उद्गातृभ्यः ग्राह । सोमोभिषतः इति । अयं
माध्यन्दिनसवनीयाभिषवः ॥

३८० तैत्तिरीयकलशे निहिते दशापवित्रे वितते । उक्तार-

माह । अग्रमतः सन्ततमानयोपाशुग्रहान् ग्रहीष्यामि इति ।
 उक्थ्यग्रहणपर्यन्तं स तथा करोति । अध्वर्युः शुक्रपात्रमादाय
 धारायं गृह्णाति । अयं वेनोरिहन्ति । उ०शुंडा०मि । इति ।
 परिमृज्य सादयति । एष ते योनिर्वीरतः पाहि । इति ।
 तथा मय्यिपात्रे पूर्ववत् । बर्हिषी अन्तर्धाय सकृन्निः श्रौत्वाऽ
 पोद्भृत्य बर्हिषी परिमृज्य सादयति पूर्ववत् । दक्षिणर्तुपात्रे
 गृह्णाति । मरु०हुवेम । उप०मरुत्वते०मि, इति । सादयति ।
 एष०निरिन्द्राय त्वा मरुत्वते । उत्तरर्तु पात्रे०ति । इन्द्रम०
 सुयज्ञाः । उप०मि । इति । परि०यति । एष०त्वते । इति ।
 आग्रयणस्थं सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तेनोदञ्चनेन चोपरिष्ठा-
 दृशापवित्रे ऽवनीय निसृणां धाराणामधस्तादाग्रयणं गृह्णा-
 ति । पूर्ववत् सादयति । इदं ग्रहेषु माध्य०नीयसोमग्रहणम् ॥

३८१ द्रोणकलशमुपर्यर्द्धं कृत्वा पयसा हिरण्येन सकृन्निः
 क्रमेण श्रौत्वा परिमृपात्रं प्रास्य द्रुपमानुमन्त्रणम् । उक्तेतार-
 माह । अरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य ग्रहान् ग्रहीष्यामि ।
 इति । उक्तेता पूतभृति पवित्रं वितत्याऽधवनीयाद् द्रौ०वा
 त्रीन्बोदञ्चमानयति । अध्वर्युः । अरिक्तौ पूतभृदाधवनीयौ
 पयसा सकृन्निःघृतेन च श्रौत्वा द्रोणकलशमभिमृशति । उप०
 सीन्द्राय त्वा, इति । अनेनैव मन्त्रेणाधवनीयं पूतभृतं च ।
 उक्तेतारमाह । उक्ते०न्युज्जतात् । इति । उक्तेता ऽवकाशो-
 पस्थानान्ते तथा करोति । अध्वर्युः उप० उपस्पृश्य बर्हिषी
 आदायं निःसर्पति । उद्गात्रादिषु प्रातःसुवनवत्समन्वारकथेषु
 आहवनीये स्तुवाहुतिं जुहोति । विश्वे देवा मरुत०स्याम
 स्वाहा । इति । यथावेदामतरे । द्रुपसाहुती प्रातःसुवनवद्य-
 जमानः । एतयैव प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पूर्ववत्पवमानार्थं
 सदः सर्पति । इदं माध्यन्दिनपवमानार्थसदःप्रसर्पणम् ॥

३८२ पूर्ववत् बर्हिषी प्रयच्छति । पूर्ववदुपांकरणं जपति पवमानस्य पञ्चम्यामृचि प्रस्तुतोपां यजमानं काचयति । सुपर्णोऽसिः, इति । चतुर्होतारं व्याख्यायन् सन्तोषे सास्रि सम्प्रेषमाह । अग्नीध्रीन्तिहर बर्हिस्तृणाद्बर्हि पुरोडाशाः अलङ्कृतं प्रति प्रस्थातर्दधिघर्माय दद्याद्हर । इति । अयं दधिघर्मार्यदध्याहरणप्रेषः ॥

३८३ अग्नं उपस्पृश्य । एहि यजमान । तेन सह पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य समस्तं राजानं प्रातःसवनोक्तमन्त्रेणोपतिष्ठते । ततः प्रातःसवनवदवकाशैरुपतिष्ठते अच्युतं यजमानो । उन्नेता प्रातःसवनवत्पूतभृति राजानमवनीयाधवनीयं न्युज्जति । प्रातःसवनवत् धिषायध्याधारणं पृष्ठवास्तरणं च । अच्युतः दधिघर्मस्यादौ घर्मोक्तां पूर्वां शान्तिं पठति । ततो हविर्धानयोर्मध्ये उपविश्य प्रतिप्रस्थात्रा दधिघर्मायमाहृतं दध्यवेक्षते । ज्योतिःपुग्धम् । इति इदमाहृतदध्यवेक्षणम् ॥

३८४ चमसे बर्हिषी अन्तर्धाय दधि गृह्णाति । यावतीऽम्यस्तृतम् । इति । अपोद्भूत्य बर्हिषी दध्यवेक्ष्य सन्तं पठति । वाक् च त्वाऽश्रुतं कणु । इति । होतारमाह । होतर्वदस्व यत्ते वाद्यम् । इति । अयं होतृवाद्यप्रेषः ॥

३८५ चमसमादाय उपोत्तिष्ठन्नाह । आतु हविः । इति । अत्याक्रुष्याश्रावयाह । दधि घर्मस्य यज । इति । वषट्कृते जुहोति । यमिन्द्रमाऽतेभ्यः स्वाहा । इति । अयं दधिघर्मप्रचारः ॥

३८६ अनुवषट्कारे हुत्वा चमसं होत्रे हरति । होत्रच्युप्रतिप्रस्थात्रग्नीत्प्रस्तोतृयजमानाः क्रमेण परस्परमुपहूय प्राणमक्षं भक्षयन्ति । मयित्यवयानि । इति । यजमानः प्रत्यक्षम् । अयं दधिघर्मभक्षः ॥

३२९ निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छति । तूष्णीं शाखां मेतणं च
प्रहृत्योपवेयं निरुध्यति । अग्नीध्रः मित्रपात्र्यां पुरोडाशं
पूर्वभूतमवनीयांश्चोद्गास्य खरे सादयति । अश्वयुः यजमा-
नेन । आसन्नाभिमर्शने कृते आग्नेयेन पशुपुरोडाशेन प्रचर्य
जुहूपभूतोरुपस्तृणान् आह । माध्यन्दिनस्य सवनस्येन्द्राय
पुरोडाशानामधोदीयमानानामनुसृष्टिः । इति सवनीयायां
द्विर्द्विरवद्यति । अभिचारयति । प्रत्यनक्ति । उपभूति पुरो-
डाशस्यैवदात्र सवनीयानामवद्यति । द्विरभिचारयति । न
प्रत्यनक्ति । प्रथमं जुहूपभूतोरुपस्तीर्य पुरोडाशस्योपभूत्याप्यु-
पस्तीर्य नाभिघार्यैष्टा तस्योपरि सवनीयानामवदानं ब्रह्मसु-
पस्तरस्य वा । माध्यन्दिनाशान्प्रस्थितान् प्रेष्य इति ब्रूयति ।
ततः स्विष्टकृतं हुत्वां प्रातः सवनबद्धोत्तरये इडापात्रं निद-
धाति । अग्रे माध्यन्दिनसवनीयप्रचारः ।

३८- सर्वेषां सबन्धीयानां प्रातःस्यनस्य निर्वपि पशुपुरो-
 ह्याशेनप्राशिग्रास्तेन प्रक्षयं साध्यन्दिनीयैः प्रक्षयं प्राकृत्य-
 काह । ततो हि होतुश्चतस्रमन्त्रयश्चसुसंयतः शुक्रान् कुत-
 ध्वमश्चत्वावाकस्य चमसाहवर्गोऽपि त्वं चमसमन्त्रयश्च प्रति-
 प्रस्थातश्चसुभिर्ना शकलैः प्रोक्षिताऽप्रोक्षितैः प्रायुतलम्ब-
 स्य । इति । अथ साध्यं नीयचर्मसोन्नमैषः ।

३८९ पूर्ववत्पुष्काननिष्प्रचारः । सर्वांश्चक्षुषानुत्तमयति ।
आह । माध्यन्दिनस्य सप्तमस्य निष्केशस्य प्रातःस्य शुक्ल-
वतीप्रभृत् । इति । अयं माध्यन्तीयशुक्लानिष्प्रचारः ।

३९० नेष्टुचमसहोभानन्तरं कच्छावाकचमसहोर्मः । अयं
माध्यन्दीयप्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

३९१. षड्ढोत्राः संयाज्याग्नेण होतारमुपविश्याऽयाङ्गमी
दित्यादि । इदो पद्मानान्तरं प्राशिप्रहरणं तूढ्योनन्तर्बेदि

प्रणीतानिगयनम् । इडोपहूतांश्चनमान् भक्षयन्ति । नेष्टुन-
न्तरमकडावाकः । प्रातः सवभयत् । भक्षोहीति मन्त्रे रुद्रज-
ह्मणयेति मध्यमदिनस्य सवनरुम त्रिष्टुप् स्तुतम् इति
यथास्थानभूदः । ज्ञातः यजमानस्याराशुंमनादनं यजमानस्य
हवि शेषप्राशनं पत्न्या हविस्यभोजनम् । अष्टमयुः मस्तुवा-
सपूर्वाज्वरुषालीं स्तुवं वासुकींस्थान्तिमापीं दशायां ग्रथितं
हिरयव्याजं यादाय यजमानताभ्यन्तय चात्वालोत्करयोर्म-
ध्येन प्रविश्य यजमानेन खड्गोत्तरेणाग्नीध्रीयं सदृश्य परीत्य
बुधद्वारा शालां प्रविश्य शालामुखीयभाज्यं विलाप्योत्पूर्व
स्तुविचतुर्गहीतं यहीत्वा ज्ञातयु सुमन्वारकधेषु वासना
सम्प्रचक्षेत्रु वैसर्वातवदुसनस्यान्तं स्तुगृहेऽह उपसङ् यज्ञ-
हिरयं स्तु गितले धारयन् शालामुखीये जुहोति । रुद्रस्य-
नित्यया । सुमर्गहीत्वा चित्रनित्यया । पुनर्गहीत्वा जने
नयेत्यया आग्नीध्रीये । स्तु ग्मि लाहिरयवमुद्रयुक्ताति । दिवं
गच्छ सुतःपत । इति । अयं दक्षिणारक्तकडोम उच्यते ।

३९२ पूर्वरेव चात्वालोत्करयोर्मध्येन प्रवेश्य सदो दक्षिण-
भागे दक्षिणात्स्थापिता भवन्ति । मदः शालामुखीययोः आग्नी-
ध्रीययोश्चात्वालोत्करयोश्च मध्येनोदीचीं नीत्वा तेनैकत्र
स्थापयति । एतद्दक्षिणानयनं मुच्यते ।

३९३ ततो यजमानस्ततः प्रदक्षिणं पर्येति । स्वपथोऽ-
वयः । इति । स्वोयस्कृत्पदोभिनपुच्छेनदक्षिणाभूना वाक्त्राम-
गित्वा क्षिप्रमभि तुष्योऽभिभाके । इति । तत्र यगंप्रच-
मानामृत्विजा द्वादश द्वादश । द्वितीयानां चतस्रश्चतस्रः ।
तुरीयाणां तिस्रस्तिस्रः । त्रिपञ्चस्यत्येवमेव विभागः ।
इदं दक्षिणावयजनम् ।

३९४ ततः सदक्षि गच्छति । एतत्ते अग्ने राधोनयन्तीः

इति । सदसः पुरस्तादासीनमात्रेयं ब्राह्मणं प्रत्येति । ब्राह्मण-
मद्यो सुधातु दक्षिणम् । इति । किञ्चित् किञ्चिद्गृहीत्वा तं
पृच्छति त्रिः । क आत्रेय इति । सद्विवारं अयमहमिति
वदति । तृतीये त्वहमित्येव । यजमानस्तं सरूपज्य हस्ते
तस्मै हिरण्यं ददाति चन्द्रमूह । इति यथासम्भवं वस्त्रा-
दि च ददाति । आग्नीध्रीयं गत्वा अग्नीध्रे हिरण्यं दक्षिणां-
भागं ददाति । अग्नीद्यथा भागं दक्षिणां ते ददामि इति ।
एवं सदसि गत्वा ब्रह्मणे होत्रे रुद्रात्रे च । हविर्धाने
गत्वा अश्वर्यदे प्रतिप्रस्थात्रे च । च मसाश्वर्यभ्यस्तु क्रतु-
दक्षिणाभिन्नां यथासम्भवं दक्षिणां ददाति । पुनः सदो
गत्वा प्रस्तोत्रे मैत्रावरुणाय ब्राह्मणाच्छंसिने अश्वावाक्यं
नेष्ट्रे रुद्रात्रे सुब्रह्मणयाय च दत्वा प्रसर्पकेभ्यो विद्याविशेषा
नुरुपां क्रतुदक्षिणाभिन्नां दक्षिणांशं तदीयं ददाति । प्रकृ-
तिवत्सर्वं प्रतिगृह्णन्ति प्रतिग्रहमन्त्रे रुद्राय वा इत्युहो
विशेषः । इदं सौमिकदक्षिणादानमित्युच्यते ।

३९५ अश्वर्युः यजमानमामन्त्र्य तेन सहाग्नीध्रीयं गत्वा
चतुर्गृहीतेन स्तुचा आग्नीध्रिये जुहोति । यज्ञपतिसृषयः
सृजतु विश्वकर्मा स्वाहा । इति । पुनस्तथैव जुहोति ।
घोरा ऋषयोऽपात्स्मान् तस्वाहा । इति । पुनर्जुहोति ।
अन्यान् तसांस्वस्तये स्वाहा । इति । ये भक्षयन्तोऽविश्व-
कर्मा स्वाहा । इति । नमः पितृभ्योऽयिष्ट स्वाहा । इति ।
अयं दक्षिणोत्तरवैश्वकर्माणहोम उच्यते ।

३९६ शालामुखीयं गत्वा यजमाने अन्वारं च तथैव
जुहोति । ये देवा यज्ञहर्णोऽगच्छेम सुकृतो वयं स्वाहा ।
इति । ये देवा यज्ञमुषोऽवयं स्वाहा । इति । तत्त आग्नी-
ध्रीयं गच्छति । आगन्म मित्रावरुणाऽरोचने दिवः । इति

तत्र ये देवा इत्यादि होमद्वयं तत्र पृथिव्यामित्यस्य स्थाने-
न्तरिक्षे इत्यूहः । तत आहवनीयसमीपं गच्छति । यास्ते
रात्रीः० स्तरतोरज्ज्वांसि इति तत्रापि ये देवा इति होमद्वयं
भवति । मन्त्रे पृथिव्यामित्यस्य स्थाने दिवीत्यूहः । तत
आहवनीयमुपतिष्ठते । येनेन्द्राय० आर्घ्येहोमम् । इति । इदं
दक्षिणोत्तराङ्गहोमोपस्थानमित्युच्यते ।

३९७ अध्वर्युर्ग्रजमानं प्राञ्जमीक्षयति । विशुवः पश्य
व्यन्तरिक्षम् इति सदस्यु पवेशयति । यतस्वदस्यैः । इति
यजमानो दक्षिणाः समनुदिशति । अस्मद्राग्र देवत्रा० तत्रः
संस्कृतम् । इति । अयं दक्षिणाममनुदेशः ।

३९८ अध्वर्युः प्राडायन्नाह । इन्द्रात् मरुत्वते ऽनुब्रूहि
इति । प्रतिप्रस्थाता मरुत्वतीयौ ग्रहावादाय निष्क्रान्ति ।
अध्वर्युर्दक्षिणेन प्रथमं सव्येन द्वितीयं ग्रहमादायोत्तरतस्ति-
ष्ठते प्रति प्रस्थात्रे द्वितीयं प्रदायाऽऽग्राव्याऽऽह । इन्द्राय
मरुत्वते प्रेक्ष्य इति । वषट्कारे ऽनुषट्कारे चोभौ जुहुतः ।
प्रतिप्रस्थाता ऽध्वर्युपात्रे ग्रहस्य संस्त्तावमवनयति । अयं
मरुत्वतीयग्रहद्वयप्रचारः ।

३९९ अध्वर्युस्तमाह । प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेण तृतीयं
मरुत्वतीयं ग्रहं गृहाण इति । प्रतिप्रस्थाता तस्मिन् द्रोण-
कलशात्परिप्लुं पात्रेण गृह्णाति । मरुत्वा इन्द्रवृ०प्रदिवः
सुत्यानाम् । उप०मरुत्वते०मि । इति पूर्ववत्सादयति । इदं
तृतीयमरुत्वतीयपात्रे सोमग्रहणम् ।

४०० द्विदेवत्यद्वोभगमने पात्रपरिहरणम् । अध्वर्युर्होत्र
पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते तं प्रतिप्रस्थातारं चोपहूय भक्ष
यति । भक्षणमन्त्रे रुद्रवद्गणस्येति वसुमद्गणस्येत्यस्य स्थाने
एवं तावुपहूय प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पात्रं निगृह्णाऽऽह

स्वेहाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगौर्यं शस्त्रसमाप्तीं नाप्यन्दिन-
समये सर्वत्रोक्तं वाच्येति वदति । तत्रैव पात्रं निधाय
अस्त्रप्रायश्चित्तानि कृत्वा तृतीयं नक्षत्रतीयमुपोग्रहकरी ।
जनसाध्ययवे नाराशंसान् । अत्रावयाह । उक्तं यत्र
सोनस्य । इति वषट्कारे अनुवषट्कारे च कुहेति । चमसा-
ध्ययवश्चमसाननुप्रकृष्यति ॥ अयं नक्षत्रतीयग्रह-
चारः ॥

४०१ अथर्व्युः होत्रे पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते उक्तम-
श्लेषेण भक्षयति । होतृचमसं होत्राथर्व्युप्रतिप्रस्थातारो नरा-
शंसपीतेन भक्षयन्ति । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय नराशंसपी-
तेन स्वस्वचमसम् । आत्मानमभिसृष्ट्वाऽऽप्याय नाराशं-
सान् सादयन्ति । इदं माध्यन्दिनसवनीयनाराशंससाद-
नम् ॥

४०२ अथर्व्युः तत्रैव पात्रं निधाय प्राङ्मुखः शुक्रपात्र-
मादयान् आह । उक्तेतर्यदेनं नाहेन्द्रं यत्तं गृह्णास्वबोदस्य
राजानं पूतभूतमभिसंप्रचयताद्दशाभिर्द्रोणकलशं सुष्टु न्युज-
तात् । इति । द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण शुक्रपात्रे नाहेन्द्रं
गृह्णाति । महा० इन्द्रो वायुवे । उप० नाहेन्द्राय० मि । इति ।
परिसृज्य सादयेति । एव ते बोनिमैहेन्द्राय तवा । इति ।
नाहेन्द्रग्रहग्रहणम् ॥

४०३ उक्तेता पूतभूति पवित्रं वितत्य द्रोणकलशमव-
नीय सुष्टु न्युजति । अथर्व्युः अप उंपर्युष्ट्य बहिषी आ-
दाय वाच्यमः प्रतपूठ्ठाद्रुत्य स्तोत्रमुपाकरोति । इदं माध्य-
न्दिनपञ्चमानस्तोत्रोपाकरणम् ॥

४०४ समाप्ते साग्नि सन्निवेशमाह । अनियोतारोऽभिषु
कुतभीर्दारिद्रं विनयो लूखलमुद्रास्य प्रतिप्रस्थातवोरुक्तमेव
कपालं निर्वप सीन्यस्य विद्धि ॥ अयमभिषवमेव उच्यते ॥

४०३ प्रतिप्रस्थातृनेष्टादशो ऽतिवेतारश्चमेति पावमि-
 शुष्काभिषवकुर्वन्ति स्तेनचर्मसिपयन्तम् । तत्रा आग्नीषो-
 मुससेनोत्तुल्लभुं द्वैर्वा दयति । अचव्युः । अग्नीषोवनीयाजि-
 र्वाप । इत्याह । स्तोत्रसन्ध्यापठनन्तरं आग्नीषः प्रातःसन्नव-
 दामिषाजिर्वा सवनीयाजिर्वापति । अचव्युः ऋडाजपकृत्वा
 अक्षं प्रतिगीर्यं प्राङ्मुखो नाहेन्द्रं पृथमुदीच्छते । पुनराच-
 यन्तो नास्वशंसान् । पूर्ववदावावणाद्यं वषटकारोन्मत्तम् ।
 अयं नाहेन्द्रपहप्रचारः ॥

४०६ प्रतिप्रस्थाता आग्नेयमतिवासा होष्यजवेक्षते ।
 अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी०मनुष्येषु कुरु । इति । जुहोति ।
 दीक्षाये च त्वा० ॥ तेजसेजुहोनि स्वाहा । इति । यजमान-
 वाचयति । तेजोविद्वि०तेजोहासीत् । इति । अयमाग्नेया-
 तियाक्षयहप्रचारः ॥

४०७ नेष्टा ऐन्द्रमादायावेक्षते । इन्द्रो जस्वि०कुरु ।
 इति । जुहोति ब्रह्मणश्च त्वा०स्वाहा । इति । वाचयति ।
 जोषो विद०मोषो हासीत् । इति । अयमैन्द्रातिवाक्षयह-
 प्रचारः ॥

४०८ उक्तेता सौर्यमादीयावेक्षते । सूर्यो जस्वि०कुरु ।
 इति । जुहोति । वायोश्च त्वा०स्वाहा । इति । वाचयति ।
 सुवर्षिद्वि० सुवर्हासीत् । इति । अयं सौर्यातिवाक्षयह-
 प्रचारः ॥

४०९ अचव्युः अनुवट्छते पुनर्माहेन्द्रं जुहोति । अमः
 साध्वर्यवश्चममानस्तुप्रकल्पयन्ति । एतत्पात्रं नाराशंवा
 अतिवाक्षान्वायन्ति । अचव्युः होत्रे पात्रं प्रदाय तेन
 भक्षिते सुन्त्रणोक्तं भक्षयति । होतृचमसं नाराशंवापीतेन
 त्रयः । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय नाराशंवापीतेन स्वस्वचम-

सान् । यजमानो ऽचव्यमुपहूय आग्नेयं भक्षयति । मयि मेघा
मयि० स्तेजो दधत्तु । इति । तथैवेन्द्रम् । मयि० यीन्द्र
इन्द्रियं०तु । इति । तथा सौर्यम् । मयि० सूर्यो आजो०तु ।
इति । इदमतिग्राह्यभक्षणमुच्यते ॥

४१० आत्मानमभिसृजते । यमसाप्यायनं न भवति ।
तान् प्रक्षालय स्तुचां पदपात् मैत्रावरुणचमसप्रमुखान् साद-
यन्ति । अचव्युः । प्रतिप्रस्थातरिमे चर्तु०यात्रे०व्वधि०स्तुज ।
इति वदति । प्रतिप्रस्थाता ऋतुपात्रे शुक्रपात्रमतिग्राह्यांश्च
मार्जालीये प्रक्षालय स्वस्थाने सादयति । मैत्रावरुणचमस-
मित्यादित्रय उक्थ्यपर्यायाः प्रातः- सवनवत् । सर्वत्र ग्रहेषु
क्षेमग्रहणे मन्त्रे इन्द्राग त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । सादन-
मन्त्रः एष ते घेनिरिन्द्राय त्वा । इति । भक्षणमन्त्रे इन्द्रेण
पीतस्येति । यजमानेन सह हविर्धानं गत्वा आधवनीयमु-
त्तानं कृत्वा तस्मिन् सर्वा वसतीवरीरेकधनाश्चावनीयं सृष्ट्वा
यथास्थानं न्युञ्जति । सवनप्रायश्चित्ते अग्निर्नूर्धेत्यस्य
स्थाने मुखो यज्ञस्य रजसश्च नेतेत्युवा होमः । प्रशास्तः प्र-
सुहीत्युक्ते यदुक्तं तत् पूर्ववत् । अयं माध्यन्दिनं सवनमित्या-
रम्भ एतदन्तं कर्म माध्यन्दिनं सवनमित्युच्यते ॥

४११ अथ तृतीयसवनम् । देवीद्वारावित्याद्युत्तरार्धेक्ष-
णान्तं पूर्ववत् । अचव्युः प्राकः०यकाह । अग्नीत्परिश्रपणमा-
ह्वर प्रतिप्रस्थातराशिरमानय श्रुतातद्धमादित्यग्रहाय दध्या-
हरेहि यजमानः । इति । अयं तृतीयसवनारम्भकर्मैवः ॥

४१२ यथासम्प्रैष ते कुर्वन्ति । यजमानेन सह हविर्धानं
प्रविश्योपांशुपात्रस्थमंशुं माध्यन्दिनीयज्ञजीवे प्रक्षिप्य होतृ-
चमसे आधवनीयापो ऽवनीय चर्मणि निधाय निग्राभ्यास्थे-
त्यादिमन्त्रेण यजमानाय दत्त्वा देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेण

कनपि प्राणाशमादायाऽग्निमन्त्रेण श्वाभ्राश्चेत्यादिनन्त्रेण ऋ-
जीवं होतृचमसीवाभिर्दपस्तृचं यत्ते सोमेत्यादिमन्त्रेण संप्र-
युत्य, प्रियवेदीहू इत्यादिनन्त्रेण चर्मन्तर्हिते कलके अभि-
सृश्य धृद्वीर्वाचमित्वा आहरोपसजेत्प्रोदि । उपर्यर्धे होतृ-
चमसे ऋजीवं परिभ्रांयति । प्रागुपागित्यादिनन्त्रेण ।
ऋजीवं चूर्मेणि निष्ठायाध्वर्युरेव यावद्दंसनिस्त्रावमभिषुजोति ।
आहरोपसजेत्यादि । एवं द्वितीयमेव तृतीयम् । नियोमवर्जं
चतुर्थम् । राक्षानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भरणीये सम्भृत्य
पूर्ववदुक्ते प्रयच्छति । रुग्नेता पूर्ववत्वनयति । एषः एकः
पर्यायः । एवं द्वितीयमेव तृतीयम् । पूर्ववद्होतृचमसे ऽवनीय
श्वाभ्रा इत्यादि । ऋजीवं दशापविन्त्रेण परिवेष्ट्यान्तरेणेवे
रुग्नेत्रे प्रयच्छति रुग्नेता तदाधवनीये विद्याल्य प्रपीड्यान्त-
रेणेवे उपरि नीत्वा प्रातःसवननीयऋजीवे निक्षिपति । अयं
तृतीयसवनसम्बन्धयन्निषवः ॥

४१३ अध्वर्युः परिश्रयणीयवासोभ्यां हविर्धानद्वारौ परि-
श्रित्यादित्यस्यालया औपश्रयपात्रे तस्याः सञ्जशात्तृतीयांशं
गृह्णाति कदाचनस्तपृष्यते । उप० स्यादित्यिभ्य०भि । इति ।
बर्हिषी अन्तर्धाय श्रुतातङ्कमाकंयति । कदाचन प्र०तं दिवि ।
इय०भि । इति । अपोहृत्य बर्हिषी आदित्यस्यालया अर्धं
गृह्णाति । यज्ञो देवानां०रासव । उप०भि । इति । इदमा-
दित्यग्रहे श्रुतातङ्कग्रहेणम् ॥

४१४ उपंशुसवनस्य स्थूलप्रदेशेन ग्रहं नालोहयति । वि-
वस्वआदित्यै० श्रीयामि । इति । उपंशुसवनमुदगृह्णाति ।

तस्य यदि शीघ्रं सोमविन्दुः प्रस्कन्देद्वर्षुकः पर्जन्यः स्याद्यदि
 चिरं तस्यैवर्षुकः । ग्रहमनासादयन् रपांशुसवनं दशापवित्रेण
 परिवेष्ट्य यथा सोमस्योर्निर्भवति तथा पात्रस्यापस्तात् द्विज-
 तुर्वा सोमं पातयन्नुद्धन्ति । आसमुद्रादान्तरिक्षं ऽतिम् । इ-
 ति । रपांशुसवनं दशापवित्रेण परिमृज्य प्रक्षिप्य द्वारी विवृ-
 त्य बर्हिर्मुष्टिना ग्रहनपिधापोत्तिष्ठन्नाह । आदित्येभ्यः प्रि-
 येभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्योमहस्वस्वरस्य पतिभ्यः सरोर-
 न्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्योनुब्रूहि । इति । अगमादित्यग्रहप्रचा-
 रप्रैषः ॥

४१५ अत्याक्रम्याश्रांठयाह । आदित्येभ्यः प्रेक्ष्य । इति ।
 वषट्कृते बर्हिर्मुष्टिमग्नौ प्रक्षिप्यादित्यं जुहोति । नान्वीक्ष-
 ते । पर्यावृत्तस्य प्रतिप्रस्थाता पात्रमादत्ते । उपवेशनिरसना-
 न्ते प्रतिहर्त्रा पूतभृति पवित्रे वितते सक्तेता आधवनीयात्
 द्वौ श्रीन्वोदध्नान् तस्मिन्नवनयति । अद्ययुः आग्रयणस्थं
 सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तदादत्ते । प्रतिप्रस्थाता सोमशया-
 मादित्यस्थालीम् । तन्नेत्रा लदेध्नादिष्वतुष्टयमुपर्यवनीय
 चतस्रणां धाराणामधस्तादाग्रयणं प्रातःसवनवद्गृहीत्वा ऽभि-
 हिङ्कृत्याधिवदनं कृत्वा परिमृज्य सादयति । इदमाग्रयणे
 तृतीयपूवनीयसोमग्रहणम् ॥

४१६ पूतभृतेऽबिलादृशापवित्रमपनीय बर्हिर्गो कृन्तर्था-
 याग्नीध्रं विलोडितं संशेषमाशिरं पूतभृत्यवनयति । अन्वा-
 रदधायानं पत्न्यां प्रत्यृचं सर्वाग्ने वा । साश्चर्चः अस्मे देवा-
 सो वप्ये चिकित्सतेत्वादयश्चतस्रः । ततो बर्हिषी अपा

दृश्य परिप्लुपात्रं पूतश्रुतिः प्रास्य पूर्ववत् द्रष्टुमनुमन्त्रयते ।
तत आधवनीयाधिमर्शनादि चक्रे तृपेयान्तम् । अच्युर्गृह्णी
आदायीर्गृह्णीः संप्रत्य प्रातः सवनवत्समन्वाररुच्येऽवाहवनीये
सुत्राहुतिं जुहोति । इदं तृतीयसवनपुनस्तु स्वाहा । इति ।
अयं तृतीयसवनीयहोमः ॥

४१७ अच्युर्गृह्णीत्यन्दिनसवनवत् स्तोत्रमुपाकृत्य पवमा-
नस्य नवम्युः प्रस्तुतायां वाचयति । सधासि० पारय । इति ।
पञ्चहोतारं व्याख्याय सेमासे सान्नि सम्प्रैवमाह । अग्नी-
च्छालाकान् विहर० पञ्ची संबदस्व । इति । पूर्ववद्द्विषाणं
प्रविश्य समस्तसोममुपतिष्ठते । विष्णो त्प्रज इत्यादिना ।
प्रातः सवनवच्छालाकान्विहृत्य विष्णुयठयाधारणं, पृष्ठया-
स्तरणं च । अच्युः अग्नीदुत्तर बर्हिरित्यादि अग्नीषोमी-
यवद्वयः परिहरणान्तम् । आग्नीध्रः प्रातःसवनवदामिहार-
हितान् सवनीयान् सादयति । अच्युस्तैः प्रचरति । अयं
तृतीयसवनीयप्रचारः ।

४१८ होतृसकाशे इहपात्रं निधाय प्राह्यान्माह । सक्ती-
मानेभ्यो० यच्च तीर्था आशीर्वतः कुरुध्वरुन्नेतः ०य । इति ।
चमसाध्वयवः पूर्ववच्चमसानुर्गाय तेषु किञ्चित्केचिदाशिरम-
वनीयोत्तरवेद्यां सादयन्ति अच्युर्होतृचमसमादायाऽऽह ।
तृतीयस्य सवनस्य भुमतो विभुवतः प्रभुमतो वाजवतः सवि-
तवतो रुद्रपतिवतो विश्वदेवतावतस्तीर्था आशीर्वत इन्द्राय
सीमा०य । इति । वज्रट्कृते जुहोति । इत्येवाय परवर्गे स्वाहा ।
इति । अनुवज्रट्कृते होमः । तृप्यं० स्वाहा । इति । द्विः

सर्वोश्चक्षुः पुहति । अयं तृतीयसवनीयहोतृचमसप्रचारः ।

४१९ अध्वर्युः स्वप्नैषमाह । प्रैतु हेतुः सकृदाशीर्वतो
 म्युक्तीयोपावर्तश्चम् । इति । यन्मिहोत्रादिवमसाः । चम-
 साध्वर्यवो होत्रकचमधाम् सशेषान्पूतभृतोऽभ्युक्तीयोपावर्तन्ते
 अध्वर्युर्नैत्रावर्तयन्मसादीन् क्रमेणाऽऽदाय पूर्ववत्प्रस्थितया
 ज्याभिर्यजति । प्रशास्त्रां वषट्कृते । विष्टं०हा । इति जुहोति
 अनुवषट्कृते तृप्यन्तामित्यादिमन्त्रेण षण्णामपि । ब्राह्मणा-
 वृत्तं चमसे । परिचये०हा । इति । पोतृचमसे । ऊर्जे०हा ।
 इति । नेष्टृचमसे । पयसे०हा । इति । अरुद्धावाकचमसे ।
 प्रज्ञा०हा । इति । आग्नीध्रचमसे । ऋतमृ०हा । इति ।
 अयं तृतीयसवनीयप्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

४२० प्रदक्षिणमावृत्य होतुरग्रे उपवेशनादि इहोपहृत-
 चमसभक्षान्तम् । भक्षमन्त्रे आदित्यवद्गणस्येति तृतीयस्य
 रुद्रस्य जगतीछन्दसश्चन्द्रपीतस्येत्यूहः । नाराशंससादना-
 न्तरं ब्रह्मादयः सर्वे प्राचीनादीन् कृत्वा स्वस्वचमस-
 समीपे त्रींस्त्रीन्पुरोडाशंशकलान्प्रतिपन्ति । अध्वर्युप्रतिप्र-
 स्थांतरौ होतृचमससमीपे । स्वस्थाने उपविश्यानुमन्त्रयन्ते ।
 अत्र पितरो यथाभागं तन्दधवम् । इति । अध्वर्युरत्रस्य एव ।
 इदं त्रीनिकपुरोडाशशकलदानम् ।

४२१ यजमानो हविः शेषं पत्नी हविष्यं चाश्नान्ति ।
 अध्वर्युर्हविषानात्प्रांठायकाह । देवाय सवित्रे ऽनुमृ३हि
 प्रतिप्रस्थातरन्तर्धामपात्रेण सावित्रमाययसादूयहं यहीत्वो

पास्व नारीषदः । इति । प्रतिप्रस्थाता तत्रा गृह्णाति
 वामोऽस्याम् । उपोसि देवाय स्वा सवित्रे । इति । हुत्वा
 सशेषे वैश्वदेवं पूतभृतः परिप्लुना गृह्णाति । शुशक्षि । इति ।
 सद्यो गत्वा होत्रा समीक्ष्यं स्रस्त्रं प्रतिगृणाति । प्रतिप्रस्थाता ।
 होतुरेकया च दशभिश्चेति श्रुत्वा द्विदिवत्यपात्राणि मार्जो
 लीये प्रक्षालय निदधाति । अध्वर्युः प्रक्षालिता यज्ञैरित्यादिया-
 वदाहावं अवसाने औषामो दैवेति प्रणवे च सदानो दैवेति ।
 तद्राधो अर्घ्येत्यादियावदाहावं अवसाने प्रणवे च सदानो
 दैवेति । शस्त्रान्ते तृतीयसवने उक्तं वाचीन्द्रा येत्याह ।
 शस्त्रप्रायश्चित्तान्ते वैश्वदेवअदायाह उक्त्यशायज सोमस्य
 इति । वषट्कृते ऽनुवषकृते च जुहोति । अयं वैश्वदेव-
 ग्रहप्रचारः ।

४२२ चमसाननुप्रकम्पयन्ति । एतत्पात्र नाराशसा अन्वा-
 यन्ति । पूर्ववत् भक्षः । त्रुचां पश्चाच्चमससादनानन्तरं
 प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं समन्त्रकं वा शालामुखीये निरुप्य
 सोम्यं चरुं शतमिदानेनभिचार्योद्गास्य सादयति यन्मे
 अग्नइत्यादिमन्त्रेण यजमानेनाभिमन्त्रिते अध्वर्युर्होतारं
 पृच्छति । पर्यक्ष्यसि सोम्याम् । न पर्यक्ष्यसी । इति ।
 स्रस्त्रं सोम्यमागत्य भुवाज्याच्चतुर्गृहीत्वा ऽऽग्राह्याह । घृतस्य
 यज । इति । वषट्कृते जुहोति । पुन रुपस्तीर्य द्विषरो-
 रवदायाभिचार्यं न प्रत्यनक्ति । पूर्ववदाग्राह्याह । सोम्यस्य
 यज । इति । वषट्कृते प्राचीनावीत्याग्नेच्छां जुहोति । अयं
 घृतयाज्यासम्पुटितसोम्यचरुयागः ।

४२३ मेक्षयानुप्रहरयान्ते पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ऽऽह ।
 घृतञ्जा इति । पूर्ववज्जुहोति । अपर्षागैस्तुंवा हुत्यां मिजु-

हेति विष्णोः त्वं न इत्पृथा । ततश्चतुर्थे गते कृत्या
प्रभूयमाजयं लौकिकवानीयोक्तुं व्युत्तिष्ठिताः स्वशरीर-
कथायां तस्मिन्मयेवन्ते । यन्मे मनःमसि । इति । च
रुमुद्रातुभ्यो दत्त्वा प्रोक्तवान्नाह । प्रतिप्रस्थातृपांशुपात्रेण
पातनीयतमाग्रयणद्वयं मृहीषदः । इति । प्रतिप्रस्थाता
तथा गृह्णाति । संप्रति कृत्स्नपतिभुतस्यत इन्दो इन्द्रियावतः
पतनीवन्तं भद्रं गृह्णामाश्च पतनीवाः । बर्हिषी मन्त्रार्थाय
भुतेन ग्रीणाति । अहं पुरोसनामीम । इति । इदं
पातनीयतमग्रयणम् ।

४२४ बर्हिषी अग्नौ दधृत्य परिमुञ्ज्यानासादितमेवादा-
याऽऽह अग्नीन्नेष्टुरुपस्यमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोद्गात्रा स-
कृत्वाप्याप उपप्रव० नान इति । पूर्वोद्गात्रा हविर्धानं प्रपाद्य
यजमानं ध्रुवमुपस्थापयति । भूत० यासम् । इति । चम० र्यवः
सर्वेषु बोधेन होतृचमसादींश्चमसान् अभ्युन्नीय सादयन्ति ।
होतृचमसे उपमुक्तयन्ति । अथर्वयुः स्तोत्रोपाकरणादि कृत्वा
संसंहोतारं व्याचष्टे । नेष्टा पत्नीमुद्गात्रा लक्षयित्वा
वाचयति । वि० पस्यते० ईदृताः । इति । यदोद्गात्रा
संज्ञां करोति तदा पत्नी ईषद्वस्त्रमपसार्योक्तमलात्पन्नेजनीः
स्नाययति । इदं पन्नेजनीजलस्नावनम् ।

४२५ आपौद्दिष्टीयशंसनाग्तमास्ते । अथर्व्युः स्वादुष्टिक-
लायनिति चतस्र समयतोभोदं प्रतिगृह्णाति । तद्दीप्ताहावे
मोदानो दैर्घ्योशोचामोदैवेति । प्रति०त्त तन्तु तन्वन्निति
अत्वा ब्रह्म हस्तभ्यां सुष्टु गृह्णाति । व्याका०नि । इति ।

स्थानाच्चालयति इति । त्रिंशवे० यन्तु इति । आहरति दि-
वि० पार्थिवान् । इति ७ होतृचतसे ऽवनयति । भ्रुवं० रसम्
इति । अथर्वयुः "पूर्ववद्दोतृचमसनादायाऽऽह ।" सर्वे० सो-
मानां इति० पूर्ववत्तुहोति । चमसुप्तपि पूर्ववच्चमसभ-
क्षणम् । मन्त्रे अग्निना वैश्वानरीण नरुर्द्धरित्यूहः । आह-
वनीयस्योत्तरतः पूर्ववच्चमससीदनम् । आशिरोपवेशनिरसना-
न्ते अथर्वयुः जुहोति । जनस्य गोपा० शुचिः स्वाहा । इति ।
येन्मजात्मान इत्यादि सनानम् । सर्वेषु ज्यसृषेः त्रींस्त्रीन्
दूर्वाग्रन्थीनेकैकं दर्भपिण्डजूलं च प्रशास्तः प्रसुहोति प्रेष्य
प्रक्षिपतेत्युक्ते सर्वे यथाप्रसृतं निःसर्पन्ति । अथ तृतीयं सवन
मित्पारभ्यैतदन्तं कर्म तृतीयसवनमुच्यते ।

४२६ सकृत्पप्रभृति सर्वे कर्म अग्निष्टोम इत्युच्यते ।

समाप्तोयह्यग्रन्थः शुभस्मृयात् ।

